

Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

- + *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.
- + *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.
- + *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.
- + *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter <http://books.google.com> durchsuchen.

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

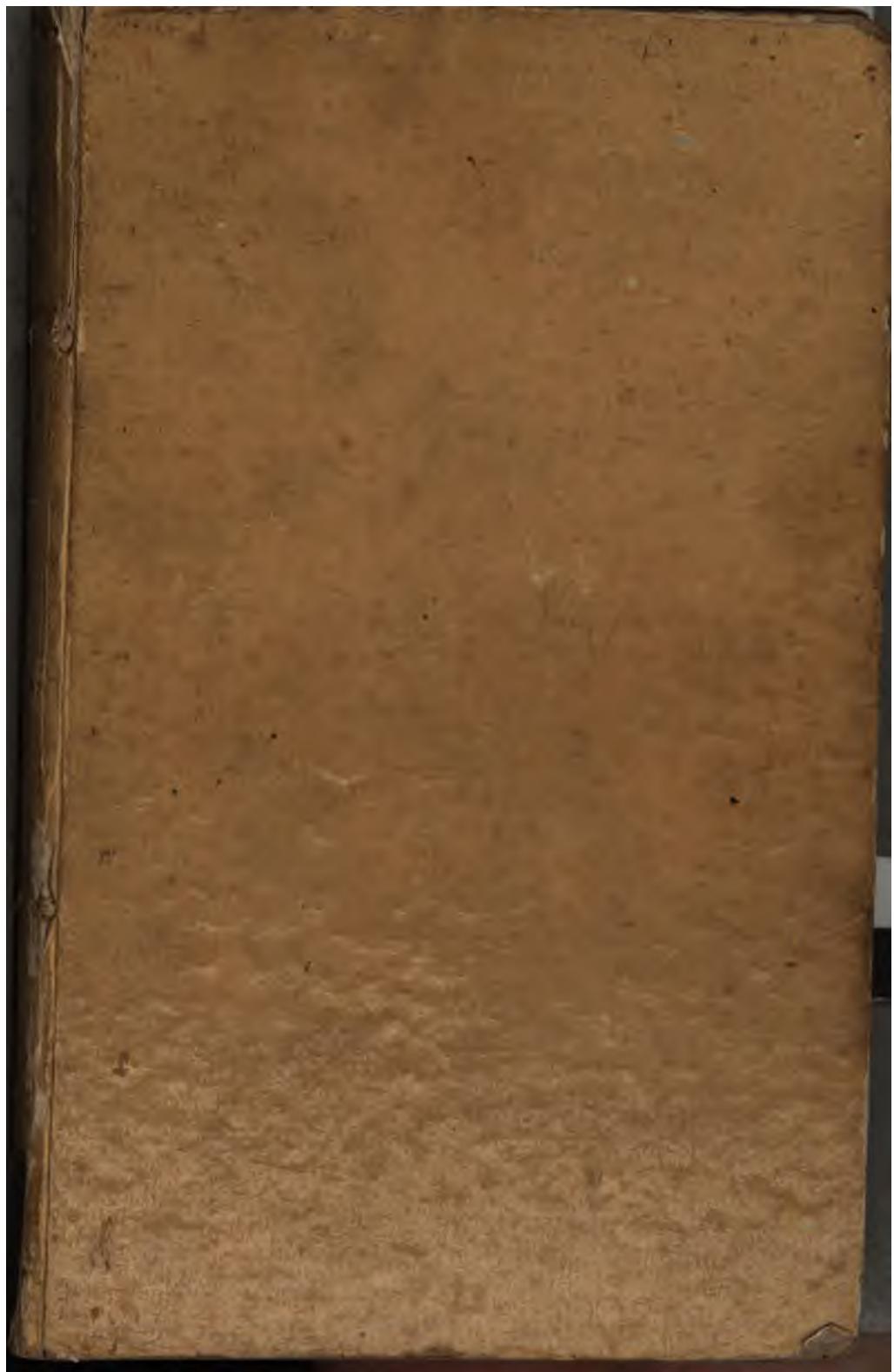
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

D. Johann Philipp Gabler's
kleinere theologische Schriften.

Herausgegeben

von

seinen Söhnen,

Theodor August Gabler,
königl. bayer. Consistorialrathe und Hauptprediger in Bayreuth,

und

Johann Gottfried Gabler,
der Philosophie Doctor, der Theologie Baccalaureus, und Pastor
in Ohmannstedt bey Weimar.

II. Band.

(Die opuscula academica enthaltend.)

U l m ,
im Verlage der Stettinischen Buchhandlung.

1 8 3 1.

P r a e f a t i o .

Ecce secundum opusculorum volumen, quod paullo ante praediximus, idque latinum. Nobis enimvero fratribus theologis editoribus quum placeret, ut germanice scripta ante latina prodirent, id quod vix aut omnino non fieri solet, haud inéptum esse videbatur. Si qui igitur sint, et adhuc sunt inter doctos viros nostrae quoque aetatis, qui propter praestantiam, quam latino sermóni prae patrio tribuunt, nobilitatem hocce volumen secundum priori loco posui eupiverint, videant illi quaeso, quo-

VI

modo in continua serie, qua volumen alterum alterum consequitur, conquiescant animumque nobiscum reconcilient. Utcunque vero sit, etiam in hoc volumine posteriori, quemadmodum iam in priori theodisco nobis cura erat, integra atque immutata exsistunt omnia b. patris nostri opuscula latina, videlicet antehac iam singulatim edita. Continet autem hoc volumen et dissertationes cum programmatis, et orationes. Quod ad brevem vitae narrationem attinet subinde adumbratam, paucis commemorandum est, eam a b. patris ipsius manu conceptam, et ex academiae Ienensis analibus *), in quorum adhuc primo volumine omnium doctorum tum temporis Ienae literas profitentium vitae enarratae exstant, verbottenus esse desumptam, omissa quidem indice pleno librorum ac libellorum eius ibidem a patre addito. Adiunximus tantummodo, ut ne etiam in narratione initio vitae finis deesset, supremae eius vitae adumbrationem, a fratre nobis dilectissimo natu minimo, qui tunc temporis ad finem usque domi praesto apud pa-

* Cf. Annales Academiae Ienensis. Edidit Henr. Carolus Abr. Eichstadius Th. et Ph. D. Volumen I. Ienae in libr. Croeckeria 1823. 4 maj. Part. I. p. 3 — 10.

trem erat, Maximiliano Gablero, iurisprudentiae studioso, descriptam.

Ad singulas autem tractationes, praeter ordinem earum temporis seriei accommodatum, nihil admodum, ut par erat, vel ne minimum quidem ab editoribus additum est. Quanquam enim b. pater, utpote qui ipse de opusculorum eius apparatu atque editione saepe cogitabat, etiam in latinis nonnulla quamvis minus quam in germanicis in animo habebat, quae annotatione augeret ornaret vel mutaret; nihilo tamen secius omissis, quae ex schedulis sparsim manu scriptis annotationum instar subiici potuissent, placuit, ut singulos libellos puros putosque opusculorum, prout singula quondam in Georgiae Augustae, Altorfii et Ienae in primis academiis prodibant, academicorum titulo ac eonspectu theologis aequalibus posterisve traderemus. Iam enim huiusmodi exiguae operae editionis a filiis theologis institutae, ni vehementer fallimur, officii quid inesse arbitrabamur cum ob libellorum, quae ad rectam de scriptoris indole ac doctrina sententiam ex temporis ingenio ferendam valet, integritatem, tum in primis ob eorundem, qui singuli magnam partem in officina literaria vel desunt, vel ne usquam quidem venales habe-

bantur, difficultatem atque inopiam. Sed in hac quoque exigua opera, ut iam solus per me loquar, mea minima plane nulla erat. Frater enim amatissimus natu maior theologus Baruthinus Theodorus Augustus, quanquam munerum opere ac vicissitudine occupatus erat, propter diuturnam meam infirmissimam valetudinem totam operam, quam prius ego patris domicilio proximus sumere proposueram, fraterne suscepit, et molestum omne, quod editio operum nonnunquam secum fert, et libellorum apparatum et singulorum latinorum germanicorumque collectionem ac missionem alia que necessaria optime curavit, ita ut ad communem editionem nostram praeter consensum, quo in singularum tractationum ordinatione inter nos opus erat, vix aliud quid conferrem. Quo lubentius autem frater idem, qui proœmia primi voluminis iam scripserat, huius quoque latini voluminis praefationem scribere cū piebat et iam in eo erat ut eam scribebat, eo magis gaudebam, quod convalescenti petenti que mihi concederet, ut ego alter filiorum theologus pietatis causa erga patrem parvula quæcœ mea adferrem.

Iam vero quum vix inciperem ea, quae ad editionem nostram spectant, finita sunt. Haud-

quaquam enim meum est, singulas voluminis tractationes diiudicare, sive vim meam et voluntatem spectaverim, sive gravitatem rei atque decentiam. Liceat igitur mihi, quod animus vult, paululum ex pectore loqui, non quo vel laudes de b. patre habeam, vel omnino aliorum iudicium praeripiā, sed potius et pietati erga patrem et amicorum eius benevolentiae palam quoque satisfaciam. Sunt enim fortasse, qui sive amici seu omnino b. patri animo detiti aegre tulerint opusculorum editionis moram. Iidem velim solatii causa mecum animadvertant etiamnunc, iam quatuor annis inde a morte b. patris praeterlapsis, aevi ingenium ita esse comparatum, ut ex lucubratione in his latinis quoque opusculis servata (modo filio de patris merito aliquantulum iudicare liceat) in nostrū aevi literarum studia atque labores utilitatis quid aliqua ex parte posset adferri. An censem rem theologicam nostram ipsamque religionem christianam detrimenti quid esse capturam, si theologi quidam recentiores, priusquam rebus novis studerent, animo sibi proponerent, cum ex his tum ex aliis veterorum opusculis et assiduum mentis virium laborem imitari, et accuratam literarum studii diligentiam atque *ἀκρίβειαν* etiam atque etiam perscrutari, omnino autem rectam solidamque

historicae doctrinae viam, de qua haud pauci nostra aetate decedunt, omni pede inire atque consecitari? Perinde ac si omnes theologastri isti, qui, et rerum theologicarum superficiem ut aërem pervolantes, et per sensuum diffusorum distortarumque phantasiae imaginum mare ultro citroque fluctuantes coelum eheu terraque Christianorum ciere student, iam in solidum profundumque theologiae studium ita deducti essent, ut e somniis resipiscerent, imo inanes vanasque tractatiunculas, quas multas ephemeras ad ineptiam usque emitunt, in vulgus producere tandem aliquando erubescerent.

At vero animi fervorem vincam. Minime gentium enim ullius hominis cogitandi dicendi scribendique libertatem urgeo, sed amo eam quam cupidissime atque foveo. Verum enim vero sunt, qui, cum literarum theologicarum scientiae libertatem inter et animi pietatem ad Iesu Christi instar compositam nullum quasi vinculum constare censeant, liberaliores nostri praeteritique aevi viros doctos theologos tanquam homines mente frigida rigentes, et, acsi per rationis usum a Deo Christove desciverint, improbos paganosque acclamat, et ex emortuis non ultimum etiam b. patrem levi nota ista designant. Istos tantummodo eosdem,

qui in theologia somniant propterea quod in philosophia dormitant, sermone hocce denoto. Evidem, nisi aliunde constaret, ex uno b. patris vitae exemplo, si pluribus exponere deceret, testari possem, quantopere per liberalius theologiae tractandae studium stabiliatur pietas probique animi vis ac veritas. Quid? quod revera nos filios non doctrinac laus, non studiorum laborumque patris magnitudo, non coeca in omnem eius sententiam reverentia, sed ipsa animi eius religio maxime vitaeque probitas ad opusculorum eius a se ipso diu propositam, cui subita mors intercessit, editionem instituendam ceu ad pietatis monumentum incitavit.

Nihilo minus tamen errant, qui paterna cogitandi literasque theologicas tractandi ratione me ita captum esse inde colligerent, ut in verba eius paene iurarem, et maiores, qui a recentioribus theologis tam in subtilitate interpretandi libros sacros acuenda, tam in historia ecclesiae dogmatumque diiudicanda, quam omnino in religionis christiana veritate illustranda facti sunt, progressus ne paulisper quidem in oculis animisque tenerem. Adeo, ut reliqua taceam, non sum nescius b. patrem, quem multi iusto liberius cogitasse accusant, a philoso-

phiae systematum suae aetatis vicissitudinibus ita fuisse alienum, ut, licet multa philosophiarum notitia instructus philosophandi studium semper recommendaverit, non solum a Kantii, quem omnium maxime secutus erat, philosophiae ratione ac via aliquantum abscederet (id quod, si religionem spectes, mea quidem sententia laudandum erat), sed etiam fere anxio christianaे religionis, qua erat erga eam reverentia, auctoritatis obtaindae studio permotus (quasi christianaे religionis auctoritas non per se obtineret) philosophiae immotam stabilemque viam parum sequeretur. Nam nimur, quum aevi ingenium ita secum ferret, modo intellectui sive sensui, quem dicunt, communi haud raro fallaci, modo pii sensus potissimum genio, qui in vita quidcm proximus sanctissimusque est rector, inscienia quoque theologiae biblicae et dogmaticae construenda nimium, quod opinor, multorum instar, indulgebat atque obsequebatur. Quo factum est, ut eorum plurium numero accederet, imo praeiret, qui, quamvis ipsi religionis scientiam, in qua solius verae rationis auctoritas valeret, et religionis christianaē vim usumque separari suadeant, saepenumero tamen utrumque miscent inviti, et dogmaticam praesertim doctrinam etiam sub tuto sanas mentis prae-

silio ita instituunt, ut ea et firmo philosophiae anthropologico-criticae, qua tutius ad religionis fontes permeatur, principiorum fundamento, et certa continua aequabilique careat regula atque structura, Quid mirum, quin ex hac fere vulgari et varia, quam saepe rationis nomine complectebantur, electione optimi quique theologi, quos dicunt rationalistas, varios rationalismos suae aetatis quidem perutiles, qui aequo iure eclecticismi vel etiam syncretismi dici possent, systematis instar comparent, pariter atque alii multi supernaturalismos mixtos moderatosque satis superque composuerunt.

Verum enim vero haec omnia, quae nunc quidem, ut opinor, recte desiderantur, non ita comparata sunt, ut liberalioris theologiae illis, qui sub saeculi decimi octavi finem et a nostri saeculi initio florebant, viris gravissimis (quorum numero, ut aperte dicam, etiam patrem haud raro accensum videmus) gloriae ac decoris quid decerpi posset, (id quod non pauci nostri aevi tenebrarum studiosi clam palamque moluntur); imo augetur illorum gratitas, si et multae molis, quam ex prisca de veterataque theologiae doctrina summo opere et labore removere studebant, spectamus ruinam

atque abolitionem, et variorum subsidiorum, quae nobis posterisve ex assiduae illorum diligentiae ingeniique thesauris patent, copiam atque apparatus. Tanto magis igitur, ut ad rem redeam, qualiacumque admodum desideraveris, fortasse etiam b. patris, sicuti multorum veteranorum, scripta varii argumenti etexegetica et historico-critica digna videntur, quae et doctorum theologorum et omnino gratissimorum quondam discipulorum in manibus versentur. Facile quidem fieri potest, ut dissertationes inter reperiantur, quae minoris aestumentur, quamvis in latinis saltem, ni fallor, fere nullae sint, plures autem maioris momenti ex. gr. diss. theolog. (VIII) de episcopis primae ecclesiae christianaee eorumque origine. Sed orationum etiam nonnullae argumenti causa dignae sunt; quibus hodie aures praebantur e. c. illa „de tenuibus initiis, vera natura et indole doctrinae evangelicae per Lutherum instauratae“ oratio anno 1817 in memoriam saecorum restorationis saecularem Ienae habita, tunc singulatim edita, nunc vero non sine consilio, quippe quae latinos inter patris fere postuma erat, in postremo voluminis loco posita. Redeunte enim per hunc, qui volvitur, annum memoria Augustanae confessionis saeculari, simul una cum fratre in sinu paulu-

hūm optabam (modo *venia* sit filiorum optatis) ut b. patris, veluti tum temporis viva vox aedibus Ienae academicis resonabat, nunc eadem oratio illa postuma, per literas quasi rediviva, ad multas Germaniae aedes academicas easque theologicas in primis abstrusiores reconditioresque et altius usque una cum reliquis, quas ferre iam audimus, orationibus iterum iterumque personaret.

Sic prodeat igitur in publicum et hoc opusculorum volumen, quod bonum faustum felix fortunatumque sit! Sic Deus adiuvet, ut opus ipsum auctoris servet memoriam! Abs te autem, parens optime, qui, ipso hodierno die quatuor annos vivis tuis relictis, iam in coelestium catervis duce Domino Iesu Christo Deum sanctissimum luce solis clarius contemplaris, precor quam observantissime, ut huic filiorum, qua te in terra colere studemus, opellae adnuas, et si ego quidem hac in praefatione minus detcenter dixerim, id et pietatis erga te fervori et veritatis, quam tu filios semper sequi debere ore atque exemplo adhortabar, studio atque amori pace tua tribuas. Scribebam Ossmannstadii prope Vimariam die XVII. Febr. MDCCCXXX.

Ioh. Godofr. Gabler.

Narratio vitae (patris.)

Natus est Francofurti ad Moenum d. 4. m.
Jun. a. C. 1753. Primis quidem aetatis annis
domestica institutione usus, decimo pueritiae
anno ad publicam in gymnasio patrio percipi-
endam accessit, primis linguarum ac bonarum
litterarum initii satis imbutus, duce inprimis
Purmanno, Gymnasii Rectore. Anno saeculi
72. tempore auctumnali Ienam migravit, theo-
logiae inprimis operam daturus, ibique per
sex annos in omni scientiarum, quae theolo-
gum ornant, genere optimis usus magistris, in
excolendis sanctioribus litteris disciplinae Da-
novii, Griesbachii et Eichhornii sese maxime
tradidit. Quo peracto vitae academicae sexen-
nio, anno 1778. mense quidem Octobri sum-
mos in philosophia honores nactus, defensa
publice dissertatione exegetica in locum diffi-
cilem Ebr. III, 3 — 6., in patriam ad aliquod
tempus rediit, ubi per tria semestria in pa-

tria domo commoratus, superato examine theo-
 logico, sanctiores litteras discendo, docendo
 et pro concione disserendo altius penetrare
 studuit. Anno 1780 sub tempus vernum Goet-
 tingam profectus, accepta a Ven. Theologo-
 rum Goettingensium Ordine sparta sodalis col-
 legii Repetentium (quos vocant), atque impe-
 trata a Philosophorum Ordine venia publice
 docendi, praeter Graecas Romanasque litteras
 interpretandis libris sacris imprimis operam
 dedit, donec vergente anno saeculi 83 Tremo-
 niam in Guestphalia evocatus, ad munus Pro-
 fessoris ac Prorectoris in Archigymnasio in hac
 urbe florente capessendum per biennium se
 totum daret litteris ab humanitate profectis.
 At exeunte anno 1785. revertit iterum ad stu-
 dia theologica acrius persequenda, postquam
 in Academiam Altorsinam ad duplex munus et
 Professoris Theologiae ordinarii et Diaconi in
 ecclesia oppidana obeundum demigrasset. Pro
 more in Academiis solito post ventilatam publice
 dissertationem inauguralem d. 21. m. Iun. 1787
 de Iacobo epistolae eidem adscriptae auctore,
 in solemnibus Petro · Paullinis eiusdem anni

XVIII

Doctor Theologiae *) creatus est. A. 1793.
b. lungio, qui tum secundum in Ord. Theol.
locum tenebat, Norimbergam translato, in se-
cundum hunc locum. et Archidiaconatum suc-
cessit, atque in hac provincia duplici cum vo-
luptate haesit usque ad annum 1804. Per hanc
undeviginti annorum decursum universum fere
disciplinarum theologicarum ambitum docendo
complexus est, atque praeter alios libros li-
bellosque pracsertim ab a. 1798. 12. tomos d'ia-
rii theologicici novissimi, cuius fere dimi-
dia pars a se ipso elaborata est, edidit. —
Sed ab anno 1804. nova ipsi ineunda erat vi-
tae ratio ac novum studium academicum per-
eurrendum. Gratia enim serenissimorum Saxo-
niae Principum in academiam Ienensem evoca-
batur ad obtinendum secundum in Theologo-
rum Ordine locum, cui quo adscriberetur, pu-
blice defendit m. Febr. A. C. 1805. disserta-

*) Nec forte memoratu indignum sit, eum ultimum
fuisse Doctorem theologiae, qui in Academia
Altorfina solemniter, etiam cum pompa qua-
dam, in festo Petro-Paullino crearetur.

tionem de episcopis primae ecclesiae Christia-
nae eorumque origine. Denique mortuo b,
Griesbachio primum ordinis locum anno 1812.
obtinuit. Quibus honoribus accessit, quod a
Principe Serenissimo Vimariensi anno 1804.
dignitate consiliarii ecclesiastici ornaretur, at-
que anno 1817. a Serenissimo Gothano iubere-
tur, ut ipsi esset ab intimis Consistorii consi-
liis. — Quare hoc imprimis in hac Academia
datum sibi esse existimavit, ut docendo iuven-
tatem studiosam pro viribus adiuvaret, nec
multum scribendo tempus institutioni academi-
cae praeriperet.

Ex quo (a. C. 1804) in hanc litterarum se-
dem migravit, in omnibus fere disciplinis
theologicis erudire studuit iuventutem academi-
cam. Tradidit enim non modo doctrinas theo-
logicas ipsas, tam dogmaticas, dogmatico-hi-
storicas et biblico-theologicas, praetereaque et
christologicas Vet. Test. quam disciplinam mo-
rum et philosophicam et christianam, verum
etiam propaedeuticas, nempe encyclopaedicas,
methodologicas ac litterarias in universam theo-

Huc suam ipse vitam scripsit.

Non ita multis annis post, ubi desiit vitam suam narrare, communi academiae Ienensis magis quam suae suorumque saluti consulens, Prorectoris munus senex suscepit tunc angustiis temporum difficillimum. Multi modis enim offendebatur, multa obveniebant, quae vir non mitior moribus quam severior in legis vi exercenda non potuit non ferre paulo aegrius. Quod tamen postea non fugit Carolum Augustum Magnum Ducem Vimariae, nunc quidem beatum, cuius memoriam nulla inobscuravit Oslivio. Hic enim, ipse litteratus, litteratis praerogativas quasdam praebere semper studens, Gablerum cum optime meritum omnino de academia Ienensi, tum propter ipsum illud Prorectoris munus praeclare administratum, haud scio an simul aliorum in hunc iniurias quasi abstersurus, ornavit permagno honore recepitque in ordinem equestrem albi Falconis. Iniquitatibus vero antea istis, quas supra tetigisse tantum sufficiat, taedetque omnes referre, in eum col-

latis accidit, ut, quae senis usque optima fuerat valetudo, iam in peiorem sese converteret, viresque inciperent tabescere. Hisce accessit malorum velut cumulus, dilectissimae atque carissimae filiae obitus. Quid mirum igitur, quod in diem crescente aegritudine, quamvis plura vellet, nil tamen nisi duobus voluminibus una cum praefationibus editit opuscula Griesbachii magistri sui quondam collegaeque postea veneratissimi, cuius in viri memoriam omnes, quibus adhuc frueretur, vires colligendas sibi corripiendasque esse gratio animo pioque sensu putans. Nulla vero eum valetudo prohibuit, quominus, id quod semper in summa sua cura posuit, easdem, quas ipse supra enumeravit, theologicas disciplinas eadem qua antea diligentia eodemque studio traderet, eadem usque frequentia audi- entium usus. Quanta vero pietas in hoc viro erga discipulos auditoresque, quanta religio, non modo in peragendis negotiis diurnis, sed in nocturna quoque ipsa quiete fuerit; haud veremur, ne non facile ex somnio eluceat, quod se habuisse extrema fere vita ipse liberis

duobus suis, qui ei praesto erant, natu minimis tradidit. Liceat igitur narrare, non quo interpres somniorum atque conjecturatores videri vellemus, quum ipsius animus ab ista conjecturandi inanitate valde abhorreret, nec quo in somnio divinationis quicquam quaeremus, sed quoniam id ipsius interpres animi recti probique ac totius vivendi cogitandique velut imago esse videatur. Apparuerunt ei somnianti — sic enim narrat — genii duo tanquam a Deo missi, qui nuntiarent, quod ipsi mox decadendum vita esset. Lubenter quidem paratus quovis tempore divino nutui atque consilio obsequi, hoc tamen quaequivit statim ex illis „licetne mihi, inquiens, preelectiones meas dogmaticas absolvere“, hoc nimirum spectans, ut ne morte quidem sua discipuli damno officerentur ullo; ita ut, quemadmodum semper vixisset, sic sibi liceret mori. Quod num fieret angelos nescire se respondentes abiisse in coela. Et ita evenit, ut, in qua functione vitam vixerat prope omnem, parum abesset, in ea ut obiret quoque. Vix enim quum quotidianas dogmaticas preelectiones si-

niverat, ipsa tunc quidem verba locutus, quibus olim in finienda per quodque semestre praelectione dogmatica usus erat „Hier leben wir im Glauben, dort im Schauen“; vix quum cathedra descenderat, et reversus in conclave, schedulae pro largitione pauperi alicui praebenda (praepositus enim erat curae pauperum oppidanorum) nomen suum subscripserat: ictu tactus sellam inter et mensam, ubi dies noctesque literarum studii causa versabatur, corruiens obiit XVII Febr. A. C. 1826, septuaginta paene tres annos natus, iam sine ulla mortis acerbitate ex fide ad clarissimam perspicendi lucem transiturus. Neque tamen prope abesse vitae suae finem putaverat. Vesperi enim ante ipsum diem supremum plures enumerans theologos aliosque doctos viros, quos habuisset familiares, aut certe aequales, ut Henkium, Griesbachium, Heynium, Keilium, Knoppium denique et Vaterum, doluit profecto eos omnes morte praevisse, paucosque adhuc ut Eichhornium aliosque in reliquam ipsius brevem longamve vitam existere, qui cum aetate parcs sui essent, tum in theolo-

XXVI

gicae potissimum disciplinae studio plane secum consentirent. —

Caeterum sepultus est pater carissimus
Ienae non procul a Griesbachio magna cum
pompa funebri academica, die Febr. XXI. A. C.
MDCCCXXVL.

m
i

C o n s p e c t u s.

- I. Dissertatio exegetica in illustrem locum, Hebr.
III, 3 — 6.
- II. Dissertatio critica de capitibus ultimis IX —
XIII posterioris epistolae Pauli ad Corinth. ab
eadem haud separandis.
- III. Prolusio exegetica in locum difficilem, Galat.
III, 20.
- IV. Oratio de iusto discriminе theologiae biblicaе
et dogmaticaе, regundisque recte utriusque fi-
nibus.
- V. Dissertatio theol. inauguralis de Iacobo, episto-
lae eidem adscriptae auctore.
- VI. Oratio de librbrum ecclesiae symbolicorum et
legis regiae pro tuenda eorum auctoritate Leo-
poldo II scriptae (Wahl-Capitulation Art. II.
§. VIII) iusta ratione ad libertatem coetibus
evangelicis propriam.
- VII. Oratio de Theologorum Altorfinorum per hoc
saeculum meritis, eorumque iusta aestimatione.
- VIII. Dissertatio theologica de episcopis primae ec-
clesiae Christianae eorumque origine.

XXVIII

- IX.** Programmata II, in quibus examinatur Forbigeri sententia de presbyteris aetate Apostolorum.
 - X.** Programmata IV. novarum curarum in locum Paulinum, II. Corinth. V, 14 — 21.
 - XI.** Programmata IV. in locum. Ioh. I, 29.
 - XII.** Programmata II. Quo argumentandi genere usus sit auctor. epist. ad Ebraeos Cap. V, 5. 6.
 - XIII.** Programmata II. quibus in ἀνθετικαῖς epistole Publili Lentuli ad Senatum Romanum de Iesu Christo scriptae inquiritur.
 - XIV.** Oratio de tenuibus initiiis, vera natura et indele doctrinae evangelicae per Lutherum instauratae, variisque illius ad nostra usque tempora vicissitudinibus atque multiplici usu ex hac doctrinae evangelicae indole ac historia capiendo.
-

I.

Dissertatio exegetica
in illustrem locum
Hebr. III, 3 — 6.

Quam
consentiente amplissimo philosophorum ordine
a. d. XVI. cal. Nov. a. r. s. MDCCCLXXVIII.
publice defendet
praeses
Joannes Philippus Gabler,
philosophiae doctor,
respondente
Theodoro Friderico Volz,
Badensi sacr. lit. cult.
Jenae.

Cogitanti mihi, qualem libello hocce academico, quo primus in scenam prodeo, exponere rem doctrinae sive humanae sive divinae locum, varia quidem se obtulerunt argumenta, tam philosophica quam philologica ac critica novis curis sane dignissima. Quae cum plus temporis sibi poscerent, quam exiguum illud temporis spatium, quo mihi aliis quippe laboribus distento concludenda erat huiusmodi li-

belli scriptio, suppeteret, nunc mittenda, atque alii opportuniori tempori servanda erant. Aliam igitur materiam virium ac temporis rationibus magis aequam circumspiciens incidi denique in illam, quam hic trado, exercitationem exegeticam. Qua id egi potissimum, ut, sententias Paullinas Hebr. III, 3 — 6. obvias easque difficillimas commodo omnino, non contorto, nexus inter se cohaerere, nec adeo cum ratione de argumento insipide ibi tractato querendum esse, demonstrarem. Quod ut efficierem, et sententiae ipsae curatius erant endandae, et interpretamenta aliorum solicite examinanda. Optimorum hinc interpretum, excepto Pylio ac Sykesio (quae enim et de Sylkesio habeo, S. V. Crameri commentario debeo) qui ad manus non erant, sententias sic satis excussi, ut, ponderatis ab utraque parte argumentis, veritas perspiceretur facilius. Quo quidem negotio ita decenter ac modeste versatus esse mihi videor, ut summi illi yiri, a quorum sententia recedendum mihi esse existimabam, nil prorsus habeant, quod aegre ferant; nisi indignari velint, quod egregio ipsorum exemplo admonitus nulla praeiudicata auctoritatis opinione, sed solis argumentis duci me patior. Certe persuasum habeant hi viri celeberrimi, quos pie veneror, me, Deus testis est! non nefando contradicendi pruritu, sed solo veritatis, qualem quidem nunc mihi perspicere licet, studio ductum ab ipsis recessisse; at aequa facile, si ipsi sententiam suam magis firmaverint, vel mea enunciata corrigere haud dedignati fuerint, mea me statim abiecturum esse, ac in eorum sententiam concessurum: in abiiciendis

enim opinionibus firmo non satis innixis fundamento paratiorem me certe habebunt neminem. Omnem igitur laborem doctorum virorum ac rerum peritorum iudicio submitto, qui si non infelici prorsus vel invita me Minerva laborasse iudicent; auctam hanc scriptio[n]em ac ipsorum observationibus, quas mihi suppeditent, emendatam cum aliis exercitationibus philologicis ac criticis in N. T. libros nova ipsis forma reddere apud animum constitui. — Caeterum confido, aequos rerum arbitros, si summa rei quidem non plane ipsis displiceat, levioribus maculis non iri offensum, quas vel incuria sparsit, ipsa temporis brevitate facile excusanda, vel humana parum cavit natura.

§. I.

Antequam ipsam segmenti illius Ebr. III,
3 — 6. interpretationem aggrediar, pauca adhuc
de auctore, lingua ac tempore huius epistolae
omnino monenda esse mihi videntur: ut certe
adpareat, quam de quaque re sententiam fo-
veam. — Paullum quidem auctorem esse hu-
ius epistolae ad Ebraeos datae ex multis mihi
persuadeo argumentis. Quae vero fusius iam
exponere non est huius loci; inprimis cum tot
egregii viri eamdem rem prolixius tractandam
sibi sumserint: e quibus Hallettum; Ill. Mi-
chaelis; S. V. Procanc. Cramerum; S. V.
Carpzovium et Zachariae *τὸν μακαρίτην* no-
minasse sufficiat. Inter omnes autem eminent
vir laude mea longe superior S. V. Semler 1),
cuius omne hac de re iudicium meum facio.
Pauca quidem sunt externa, uti vocant, argu-
menta, (ut nonnulla tantum huius rei momenta
attingam) quae pro hac sententia militant. La-
tina consuetudo, teste Hieronymo, prorsus
non recepit. Graeci haut pauci, cum certi ni-

1) In egregiis commentationibus Banmgarteniano
in epist. ad Hebr. commentario praemissis, p. 6. sq.

hil scirent, certi tamen aliquid pronuntiarent, sola incerta dicendi formularum similitudine ducti in hunc illumve ceciderunt, qui vere auctor non esset. Ipsi Alexandrini, qui potissimum eam Paullo adiudicant, in variis partes abeunt, ingenio suo ac coniecturis nimis indulgentes, ita ut tanta auctoris incertitudine *Origines* inanis laboris pertaesus, et fere indignabundus in haec tandem verba erumperet: *τὸν αληθὲς Θεὸς ὄντας* 2). Quid quod ipsa auctoritas huius epistolae veteribus admodum suspecta fuit, licet aetas illius apostolica certa sit. Si C. Schmidio quidem, Vitembergensi theologo, fidem haberet 3), nubes esset testium, qui omnes auctoritatem huius epistolae suo corroborarent testimonio. Sed plurimi, quos perperam admisit Vir, nihil plane ad rem faciunt; idem vero, quod valde miror, primum Alexandrinum, a quo omnes reliqui acceperunt, *Pantaenum* 4) puto, silentio praetermisit. — Interna argumenta eo fortius comprobant, vel ipsam epistolae formam a Paullo fuisse profectam; nisi nefandam fraudem obvertas, cuius autem nec vola nec vestigium in universa epistola ad Hebraeos adpareat. — Pau-

2) In celebri loco apud Eusebium H. E. L. IV. C. 25.

3) In libro: *Historia antiqua et vindicatio canonis*, qni Lipsiae 1775. prodiit S. 251.

4) Locus est apud Eusebium H. E. L. VI. C. 14. ubi ὁ μακάριος πρεσβύτερος, quem Clemens. Alex. laudat, ille ipse *Pantaenus* est, quod forsitan praetervidit b. Schmidius, cum nulla expressa in hoc loco sit *Pantaeni* mentio.

ca vero dubia ex varietate stili et dicendi formularum Paullo in reliquis epistolis frequentatarum desumta evanescunt omnia, simulac statuamus, idque iure statuere nos posse persuasum habeo, hanc epistolam non modo maiori studio a Paullo fuisse elaboratam, quod ipsius quoque argumentum satis demonstrat; sed eamdem etiam primam omnium epistolarum Paullinarum esse, et Corinthi quidem ad Macedones Thessalonicenses, cum primis, perscriptam. Quod, meo quidem iudicio, egregie nobis commendavit S. V. Semler 5) et post eum extra omnem dubitationis aleam posuit S. V. Noeselt 6). Quomodo igitur post hos egregios celeberrimorum dum virorum Halensium labores Z achariae 7) hanc sententiam prorsus silentio praeterire, huiusque epistolae consignationem post acta Paulli a Luca Actor. C. XXVIII. commemorata collocare, ac per Hebraeos tam Palaestinenses Judaeos tam adhuc in Palaestina degentes, quam profugos per Asiam dispersos intelligere potuerit, equidem non video. Qualem enim, ut id unicum modo urgeam, opem, quam Paullus ab Hebraeis efflagitat, aliis ferre potuerunt illi homines, qui ipsi opus haberent, ut Paulli precibus ab aliis sustentarentur?

Ex his simul patescit, hanc epistolam graece, non hebraice scriptam esse. Quidquid

5) In commentatt. supra laudatis, pag. 80. sq.

6) In diss. de tempore, quo scripta fuerit epistola ad Hebraeos. Halae Sax. 1769.

7) In introductione ad paraphrasin epist. ad Hebr.

enim Clemens Alexandrinus, Eusebius, Hieronymus aliique de hebraico αρχέτυπῳ narrant, ex praecepsit antia quadam in iudicando potius, cum ad Hebreos hebraice tantum scribi posse existimarent, quam ex firma persuasione testimonio antiquiorum nixa promanasse videtur. Sola vero primae ecclesiae doctorum testimonia apud nos valent: nil autem eorum iudicia ac opiniones. Ipsi enim iudicare, ipsi opinari possumus. Illos vero doctores, qui hebraicum exemplum crepat, iudices in hac caussa agere, non testes, vel ex misellis ratiunculis 8) satis adparet, quibus opiniones suas suffulcire student. Huic accedit, neminem ab his viris laudari, qui unquam hebraicum exemplum aliquid, ne αρχέτυπον dicam, videbit 9). Hae igitur nonnullorum antiquiorum opinones, quas nec recepit Origenes 10), recipisset autem sine dubio vir ille κριτικώτατος, si firmo testimonio niteretur; — hae igitur

8) Qualis ratiuncula illa Pantaeni est, quare Paulus nomen suum epistole ad Hebreos non praefixerit — apud Euseb. l. c. νόριος ἀπεσάλη πρὸς ἑβραιῶν — παῦλος ἐις τὰ ἔθνη ἀπεσαλμένος; Paulum hinc nomen haud praefixisse διὰ τὴν πρὸς τὸν κύριον τιμὴν rel. Ohe!

9) Halletti et Michaelis argumenta quidem possibilitatem interitus omnium exemplorum hebraicorum quodammodo efficiunt. sed probabilitatem nobis nunquam persuadebunt.

10) Origenes quippe ad Euseb. H. E. L. VI. C. 25. aliam opinionem fovet: τὰ νεήματα esse Pauli: Φράσιν vero et σύνθεσιν alius τινὸς ἀπορητη - μονέσταυτος τὰ ἀποσολικὰ καὶ ὀσπερεῖ σχεδιογραφήσαντος τὰ ἐιρημένα ὑπὸ τῆς διδασκαλίας.

opiniones ab Origene quoque reiectae eo minus apud nos efficient quicquam; quo magis tam ex universa huius epistolae confirmatione, quam aliis argumentis historicis, iis praesertim, quibus, has litteras ad Thessalonicenses datas esse, intelligitur, nobis est persuassimum, graece hanc epistolam a Paullo fuisse exaratum. Nec adeo adsentiri possum ingeniosis hebraici αὐτογένεσις patronis, Halletto ¹¹⁾ eiusque celeberrimo commentatori Ill. Michaelis ¹²⁾). Quorum vero dubia et argumenta maximam partem iam salverunt S. V. Cramer ¹³⁾ et Semler ¹⁴⁾.

¹¹⁾ In *commentatione: de lingua, qua epistola ad Hebr. scripta est, Peirciana e paraphrasi in epist. ad Hebr. ab Ill. Michaelis latine datae et illustratae præfixa.*

¹²⁾ Tam in scholiis ad *Hallettum*, quam in *prolegomenis* ad *egregium proprium in ep. ad Hebr. commentarium*. Quam sententiam vir ille celeberrimus adhuc retinet; quantum ex novissima *introd. in N. T. editione* §. 189. intelligere licuit. Cum vero ipsi non lubuerit, S. V. Semleri argumenta refellere, nec mihi vitio vertet, quod in S. V. Semleri sum sententia.

¹³⁾ In *comment. Vta* *commentario eiusdem præmissa*.

¹⁴⁾ In *commentatt. supra laudatis, in primis p. 37. seq.* Conferri quoque meretur Neidelii disp. sub modera-mine S. V. Semleri habita: *Quod graece epist. ad Hebr. Paullus exaraverit. Halae 1761.* Multa quidem iam Semlerus ipse retractavit, emendavit in *commentatt. saepius excitatis*, haut pauca etiam cel. Michaelis, meo quidem sensu, *egregie confutavit* in

§. 2.

Si in universum huius epistolae argumentum curatius inquiramus, Paullum, facile intelligimus, id egisse potissimum, ut religionis christiana praestantiam primis lectoribus uberrime exponeret, ne externo cultus Mosaici splendore commoti missa fide Christiana ad pristina sacra redirent. Quod scribendi consilium ut eo felicius persequatur, tanto mentis acuminе, tantaque doctrinae Judaicae copia magni novae religionis instauratoris praecellentiam vivis adeo depingit coloribus, ut luculentissime adpareat, Christum, sive personae dignitatem, sive munieris gravitatem spectes, omnes illos, ex quorum auctoritate splendoris aliquid sacris Judaeorum accedere possit, veteris oeconomiae μετίτρας, si cum ipso comparentur, multis modis superare.

Tertio sic capite Christi praestantiam prae Mose expositus, cum in praecedentibus, angelis eum multo superiorum esse docuisse, ita rationes suas subducit. — Jesum, divinitus institutum sanctissimae religionis interpretem, non tantum pari, ac Moses veteris oeconomiae curam gessisset, diligentia suo munere fuisse defunctum; sed etiam Mosaica ampliorem multo et praestantium esse eius conditionem. — Tanto enim excellentiorem Mose esse Jesum in familia religiosa ab ipso Deo condita, quanto

superior sit herus ipsa sua familia, cunctisque adeo vel primis administris, qui ad eam pertinent. — Quod ut facilius efficiat Paullus, quantum equidem video, ex eiusmodis argumentis, quae ipsi ab Hebraeis facile concederentur, rationes suas ita conficit. — Cum nulla familia capite suo careat; nec familiae a Deo instructae deesse posse, qui imperio suo cuncta in illa dirigat: Deum hunc esse familiae, quae ab ipso nomen sortita sit, rectorem; quippe qui et omnia condidisset, omnia disposeret. Ipsos autem filium familias in imperii domestici societatem pertrahere solere; ipsos Messiam filii Dei nomine insignire: ergo et id concedant, nec esse, quod ad Christum, quem tamen Messiam profiteantur, imperium familiae religiosae a Deo instructae pertineat. Jam vero Mosen in illa familia nil nisi ministrum fuisse, qui, licet summa cum diligentia omnia ipsi demandata procurasset, ad ipsam tamen familiam pertinuisset; nulloque hinc alio in V. T. ac servi et ministri nomina venire. Christum autem ex ipsis eorum opinionibus recte audire Filium Dei: iustum igitur ipsi tanquam filio familias imperium in universam οἰκονομίαν divinam competeteret. Itaque naturali consecutione flueret, Christum tamquam herum multo superiorem esse Mose, qui modo ea, quae a Domino habuisset in mandatis, procurasset; tantoque excellentiorem Mosaica Christi esse conditionem, quanto herus sit praestantior omni sua familia. — Ita Paullus mihi videtur argumentari, itaque in hoc segmento versari, ut primum com. 3. thesin probandam proponat; probationem autem ipsam

v. 4 — 6. subiectat 15). Alii huius epistola^e interpres aliam quidem Paullo subiiciunt argumentandi rationem; qui ipsi iterum in varia sententiarum divertia abeunt. Quas vero opinio-nes omnes atque singulas hic refellere scrip-tionis ratio haud permittit. Sed si in ipsas huius segmenti partes sigillatim enucleandas, ubi nostrae sententiae aliorum interpretum ra-tiones haud spernendae adversantur, incidero, simul cum illas curatius examinem, ipsas di-versas, quas sibi quisque finxit, Paullinae argumen-tationis rationes excutiendi occasio locusque erit. Progredior igitur ad singulas argumenta-tionis Paullinae partes diligentius explicandas.

§. 3.

Thesin probandam Paullus com. 3. ita ex-primit: πλείστος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ μάστιν τρέπων, καθ' ὅσον πλείστα τιμὴν ἔχει τοῦ ὄντος ὁ κατα-σκεύαστας αὐτὸν. Cum prius huius commatis mem-brum per se pateat, paucula tantum monebo. Vocabam οὗτος, nemo non videt referendum esse ad ἀπόστολον καὶ αρχιερέων τῆς ὁμολογίας ημῶν (v. 1.) cui Deus partes legati divini tradidit 16);

15) Hammondum, b. Zachariae et Ven. Hesse hic me secutum esse potissimum, facile quisque intelliget.

16) Ποιεῖν enim, munus, legati praesertim, deferre alicui significare, adparet cum ex Act II. 36. tum ex 1. Sam. XII, 6. apud τὸ δὲ coll. v. 8. ubi ποιεῖν explicatur per ἀποστόλου. Ποιεῖν qui-dem denotat nonnunquam generare Deuter. XXXII, 6. apud Philonem, et alibi. Cum vero

quo simul efficitur, Christum tamquam Messiam hoc loco cum Mose comparari. Locutionem autem δόκησ αξιοῦσθαι significantiorem haud esse, ac δόξαν ἔχειν, ex altera formula τιμὴν ἔχειν in altero membro ipsi respondente iam adparet: idemque S. V. Carpzovius ex Philone recte notavit 17). Alterius vero huius segmenti membra sensus tanto maiori difficultate laborat. Ante omnia igitur inquirendum est, quid significet ὄικος, quid κατασκευήσιν? Vocem ὄικος non modo aedificium designare, sed etiam familiam, quae domum incolit, aequa ac hebr. ηβ notissima res est. Hanc vero vocis potestatem nostro quoque loco obtinere ex v. 2. patet, ubi ὄικος Θεού, in quo Moses θεράπων erat v. 5. citra omnium dubium est, sacra illa Judaeorum familia 18), cuius auctor erat Deus. Id quod etiam colligimus ex verbis

aliud probatis auctoribus proprie sit γεννῆν, aliud ποιεῖν (vid. loca apud Wetstenum) ac omnis quoque contextus ratio priorem significationem suadeat; hanc merito praeferri iudicamus.

17) In doctissimis exercitt. in epist. ad Hebr. ex Philone Alex. p. 129.

18) ὄικον Θεού v. 2. populum Dei esse, non tabernaculum. quod quidem ill. Michaelis vult intelligi, recte observat b. Zachariae ad h. l. Constanus enim significatio voci ὄικος subsit necesse est in universa hae argumentatione. Jam vero Christus ἐπὶ τὸν ὄικον v. 6. non est Dominus tabernaculi cuiusdam, sed familiae a se conditae. Eamdem ob caussam Paullus etiam κατασκευάζειν non ὄικοδομεῖν adhibere videtur; quoniam sermo non est de extractione aedificii, sed de instructione familiae.

v. 6. ὁ δικος ἐσμὲν ἡμοῖς, quae non nisi ad sacram familiam, quam Christus condidit, ecclesiam quippe N. T. trahi possunt. Haec enim I Petr. IV, 17. δικος θεοῦ vocatur, quod ipsi nomen eadem de causa concessum est, ex qua et alio, populo Judaico, olim proprio nomine λαὸς θεοῦ i. Petr. II, 10. insignitur: omnibus namque iis praerogativis familia Christiana nunc gaudet, quibus olim gens Judaica fuerat instructa. Bene igitur ad hunc locum Chrysostomus notat, δικου non denotare ναὸν sed λαὸν.

Quapropter talis etiam verbo καταξιεύζειν hoc loco tribuenda est significandi vis, qualem vera illa, quae hic obtinet, vocis δικος significatio admittit. Quae propria illius, quam cum verbo δικαιομένι communem habet, notio, qua Exstruere significat, locum habere non potest; sed impropria potius illius significatio, qua Instruere, Instaurare denotat, huius loci erit. Ita Luc. I, 17 de populo, et Sap. IX, 2. de homine occurrit. Optime autem hanc locutionem, duce Grotio, quem etiam Hammondus et Peirce sequuntur, ex hebraismo quodam explicatam ad hunc locum appetare licet. Sicut nimirum Hebrei vocem בֵּית ad notionem familiae transferunt: ita quoque verbum בְּנֵה in societate vocis בֵּית de iis adhibere solent, qui familiam quandam condunt ac instruunt. Deuter. XXV, 9. Ruth. IV, 11. Jam vero καταξιεύζειν in derivatis saltem respondet hebr. בְּנֵה: (vid. Frommii Concord.) et Hebr. IX, 2. 6. XI, 7. coll. i. Petr. III, 20. eadem igitur huic graeco verbo tribui potest significatio. Quae cum omni textus συναφτίψ

maxime sit conveniens, non possumus non per κατασκευάσαντα h. e. conditorem herum familiae intelligere. Quemadmodum enim aedilis quisque dominus est ipsius iam exstructi aedificii, ita et conditor familiae dominus ipsius ac herus merito dicitur. Sic ergo intelligimus notionem heri ac domini in comparatione a Paullo instituta esse primariam, quae cum voce κατασκευάσας coniungatur; ac sequentem huic segmento subesse sententiam: Tanto excellentior Christus est Mose in familia sacra a Deo condita (οὐμω θεοῦ v. 2.), quanto herus potior est universa sua familia, omnibusque illius atque singulis, nullo excepto, sociis. (Moses enim et ipse erat progenies τοῦ ὄμοι i. e. gentis Israeliticae; Christus autem conditor et dominus familiae divinae N. T. Matth. XVI, 18.)

§. 4.

Videamus iam, quae sit aliorum de sensu huius commatis sententia. — Primum hic nobis sese offert Cel. Morus 19) qui universam sententiarum seriem facilem minusque impediatam reddere studuit elegantissima, quae non nisi ex tanto ingenio proficiisci poterat, conjectura critica. Pro ὄμοι scilicet legi vult οἰκέτων, vel quae melior mihi videtur conjectura, οἰκείου 20), quae vox responderet voci Θεραπων

19) In elegantissima versione huius epistolae vernacula.

20) Videamus igitur. quomodo una lectio ex al-

v. 5. Evanescunt omnino levi hac mutatione omnes difficultates, quae sequentem in primis versum premunt. Sed doleo admodum, quod tam egregiam, tamque facilem coniecturam, quam tenaciam toti farragini Bowyerianae longe praefero, admittere haud possim. Si unus modo alterve codex manu exaratus vel una alterave versio antiqua hanc lectionem haberet, vel si in unico modo Patris, uti vocare solent, cuiusdam scripto extaret: nullus prorsus dubitarem laetabundus eam in textum recipere: sed, quod sciam, omnes Codd. omnes versiones, omnia Patrum effata in lectione recepta consentiunt. Evidenter haud ignoro, veram ac genuinam lectionem plane deperditam esse posse; sed dubito admodum, an id contingat, ubi omnes testes in una lectione haerent. Et ubi de sano sensu non plane est desperandum, sed ubi modo de aptiori sensu, ac concinniori sententia sermo est, me paullo delicatiorem esse profiteor in *epistola N. T.* ubi tot sane praesidiis

teria oriri potuerit. Ex ὀικέτου facile describendo fieri potuit ὀικέτου, et ex ὀικείου dictando potissimum nostra lectio ὀικού. Sed ex ὀικέτης v. 4. non aequo facile oriri potuit ὄικος, nisi ita explices: Primum librarium, cum integrum sententiam audiendo vel legenda exciperet, voci ὀικέτης substituisse συνόνυμον — ὄικεῖς: alium tandem ex Ittacismo pro hac voce legre vel audire potuisse ὄικος: Sic vero adparet, coniecturam ὀικείος, quod facilime cum ὄικος permutari poterat, longe praeferendam esse alteri ὀικέτης, ex qua longiori demum via ad lectionem receptam pervenire licet.

muniti sumus, ut coniecturam vel elegantissimam, qualis haec a Cel. Moro proposita omnino est, admittere vix liceat. Jam vero (§. praec.) vidimus, com. 3. sano sensu haud destitui, idemque de sequentibus infra videbimus; nulla igitur adest idonea ratio, quare textum deseramus, unanimi omnium testium criticorum consensu stabilitum. Praeterea idem, quem Cel. Morus coniectura sua commendat, sensus ex nostra quoque lectione resultat, si modo rem rite explicemus. Et enim *δίκος* est familia, ad hanc vero omnes illi *δικῖοι*, quin imo ipse *εἰπίτροπος*, pertinent: quod etiam Chrysostomus ex loquendi usu recte observat 21). —

Progredior ad aliam sententiam a me alienam, Peircii puto; qui hoc ipso commate vocem *δίκου* vult referri ad *τιμὴν*, non vero ad *πλειστα*. — Habet in eo secum consentientes viros doctrina et meritis gravissimos S. V. Semlerum et Ill. Michaelis. Existimat quidem Cel. Peirce, vulgarem interpretationem, cui et ipse cum Valla, Erasmo, Vatablo, Hamondo, Cramero, Carpzovio, Zchariae, aliisque subscribere non erubesco, propterea acriter defendi, ut deitas Christi,

21) Homil. V. in hanc epist Opp. I. VI. ed, Duc. pag. 743. Locus hic est: καὶ ἀυτὸς (scil. μάστης) τῆς ὁικας ἦν. καὶ ὅντι εἶπεν, οὗτος μεν γὰρ δοῦλος, ἐκεῖνος δὲ δεσπότης, ἀλλὰ τοῦτο λανθανόντως ἐνέφηνεν. εἰ δὲ ὁ δίκος οὐν ἦν ὁ λαὸς, καὶ ἀυτὸς δὲ τοῦ λαοῦ ἦν, καὶ ἀυτὸς ἄρα τῆς ὁικας ἦν. οὕτω γὰρ καὶ ἡμῖν ἔθος λέγειν, δὲ εἴη τῆς ὁικας τῆς τοῦ θεινός ἐσιγ.

cui non admodum favebat Peirce, ex comm. 4. tanto elici queat facilius. Verum enim vero quum δέ γὰρ illud sanctissimum ex v. 4. non extorqueam; argumentum hoc ab invidia fere ductum me non tangit. Nihilo tamen secius comma 4. sano sensu haud destitui, nec adeo male cohaerere cum nostro commat, quamvis de Christo non agat, postea videbimus. Molli vero alveo consuetam nostri segmenti 3. interpretationem omnino fluere, interprete Ill. Michaelis, ipse largitur. Quid? quod ipse Semler ac Michaelis eandem sententiam, quam nos iudicamus in hac propositione esse expressam, et praecedentibus supplent 22).

Sed cum graecae linguae indoles omnino hanc comparationem per genitivi casum factam admittat; quid opus sit sententiam supplere, quae ex ingenio linguae expressa esse statui possit, equidem non intelligo. Inprimis autem comparatio claudicare paullulum, nec satis conveniens priori membro mihi videtur, nisi hic admittatur sensus: Quanto praestantior est herus universa sua familia omniq[ue] in illa famulitio.

Alii per ὅμον v. 3. iam intelligunt ὅμον θεοῦ ex v. 2. οὐ κατακυρώσει sic esset Deus, qui condidit illam familiam; omnisque verborum sen-

22) S. V. Semler lib. cit. p. 107. quippe haec verba in parenthesi addit: Als derjenige, der nur zur Verwaltung desselben nachher bestellt worden; et Ill. Michaelis l. c. p. 154. in paraphrasi addit: Mit dem kein Knecht sich vergleichen darf.

sus ille: Tanto excellentior Christus Mose est, quanto superior Deus ipse est familia a se condita. Sic perquam solemnis Deitatis Christi demonstratio his verbis contineretur. Sed duo potissimum sunt, quae hanc interpretandi rationem non admittunt. Primum loco vocis ἔκκου simpliciter positae extare oporteret ὄμοι τούτου, quo demum sese referret ad formulam ὄμω αὐτοῦ v. 2. Dein male sic interrumperetur omnis orationis nexus; nec plane adpareret, quid Paullus sibi velit comm. 4. cum sua demonstratione propositionis com. 3. tamquam certae et evictae iam suppositae. Certe iejuna admodum ac sterilis esset omnis oratio, male consarcinata omnis argumentatio. Apte autem cohaerent omnia, si v. 3. indeterminate ita accipimus: Tanto praestantior Christus est Mose, quanto potior herus quisque est sua familia. Prae omnibus autem aliis attentionem nostram meretur Ill. Michaelis sententia 23); qui tot difficultatibus hanc orationis seriem obsitam esse existimat, ut de sano illius sensu prorsus desperandum sit, nisi, nostra lectione missa, genuina ex hebraico αὐτογένεφω restituatur. Sequens praesertim segmentum 4. omni sensu carere, nisi lectio emendetur, iudicat Vir celeberrimus: ubi igitur ex lectione recepta aptum sensum eruendi locus erit. Sed nostrum iam comma 3. hac premi, putat, difficultate, quod nullo nexu cohaereat cum sequentibus. Paullum promittere aliquid demonstrandum, cuius nulla

23) Protulit eam in commentar. sapius landato p. 154. seq.

tamen subsequeretur demonstratio. Christum scilicet, Paullum velle efficere, tanto maiorem esse Mose, quanto praestantior sit herus quo-cunque familiae suae socio: at ne ullam quidem Christi tanquam aedilis et heri mentionem, ne dicam demonstrationem, subsequi. Quem in finem igitur Paullus comparationem supra instituisset, quam in sequentibus persequi nolle? Quod si vero hebraicum ἀρχέτυπον adsumentur, facile tolli posse omnes has difficultates. Ibi enim בְּנָו et בְּנָי, quum iisdem litteris scribantur, facillime potuisse confundi, ita ut graecus translator pro בְּנָו v. 3. et priori v. 4. membro; quod vitium eo facilius potuisset committi, cum in altero v. 4. membro vere extitisset בְּנָה הַכֹּל (οὐτὸς בְּנָה πάντα κατασκευάσας). Quapropter Vir Illustris verbis Pauli hunc sensum subiicit: Tanto praestantior Christus Mose est, quanto maiori honore habetur filius familias in sua quisque familia. In universa enim familia est filius (כִּי לְכָל בְּנָו) reliq. (בִּיה בְּנָו)

Largior Viro Celeberrimo bene sic omnia in hoc segmento procedere. Sed varia obstant, quo minus huic Cel. Michaelis hypothesi adsentiri queam. Primum duriuscule tractari textus mihi videtur, si κατασκευάζειν bis reiicitur, semel autem in altero v. 4. membro retinetur; ubi tamen idem κατασκευάζειν se refert ad praecedentia κατασκευάζειν. —

Dein eiusmodi versio, quae talia vitia continet, qualibus sic scateret graeca hebraicae epistolae ad Hebraeos datae versio, quibus omnis sensus subvertitur, nullam prorsus fidem

meretur. Etenim non ubivis vitia versionis adeo ingeniose, ac Ill. Michaelis hoc loco detexisse sibi videtur, expiscari nobis tam felicibus esse contingere. Nee vero graeca hac epistolae versio tot maculis deformis profecta esse posset a viro sub auspiciis ipsius Paulli eam procurante, quod tamen Ill. Michaelis vero videtur simillimum, (proleg. p. 72.) ne dicam θεοπνεύσω, sed ab homine quodam incertissimo. Carendum igitur nobis esset tam elaborata epistola Paulli, tamque gravis argumenti, cum semper ac ubivis metuendum sit, ne ab illo graeculo fallamur. Est quidem haec argumentatio a commodo ducta; attamen penitus confido, providam Dei curam, si servari non potuissest authentica epistola ad Hebraeos, certiori sane ac puriori versione nostris prospecturam fuisse commodis, qua tutius uti possemus ac tali tot tantisque vitiis conspurcata. Sed ex multis denique argumentis, quorum aliquam §. I. mentionem feci, hebraicum ἀξέτυπον non admittendum esse arbitror: quo omnis Cel. Viri emendatio uno velut ictu corruit. — Quod autem ad difficultates attinet ex contextu desumptas, equidem putarim, illas non esse insuperabiles, sed potius sententias Paulli sic satis cohaerere. Paullus enim suis omnino stat promissis, ac vere demonstrat, Christum esse τὸν κατακενάσαντα. — Quod ut luculentius adpareat, ipsam nunc sententiarum Paullinarum huiusque adeo segmenti cum subsequentibus cohaerentiam exponere iuvabit.

§. 5.

Cum Paullus thesin probandam ita formaret: Tanto praestantior Christus est Mose (in Ἰησοῦ v. 2.) quanto potior est *κατακευάσας* ipsa sua familia; duo hic probanda esse cernimus: Primum: ὅνον Θεοῦ habere *κατακευάσαντα*, deinde: Christum esse τὸν *κατακευάσαντα* τὸν ὅνον Θεοῦ, Mosen vero illius familiae sacrae modo socium. Quod utrumque Paullum etiam vere demonstratum dare mihi persuadeo. Prius quidem v. 4. posterius vero v. 5, 6. — Priori quidem propositione, quam ultro quisque concesserit, demonstranda Paullus iure quodam suo supersedere potuisse; (et forsitan, si alia, quam infra proponam, interpretatio magis arri- deat, vere supersedit); sed in tanta sententiarum copia, quam eximia, quae in Paullo erat, ingenii libertas ipsi non potuit non advehere, ac in tanta ingenii affluentis velocitate non semper sibi temperare potuit a locis nonnullis com- munibus, qui menti ipsius inter scribendum obversabantur, universae orationi adspergen- dis, quemadmodum contra hanc pauca ipsi lectori mente addenda relinquit atque amplifi- canda, quae non facile adsequitur quisque; quaeve eos praesertim male habent, qui nil ex auctore suo colligere solent, quam quod ip- sis bene praemansum ante praebuerat,

Caeterum nec tum, ubi uniuersum scrip- tionis argumentum hene satis prae- meditabatur Paullus, singulas sententias anxie cum conqui- sivisse, disposuisse, nec singula semper, qui- bus illas exprimeret, voba sollicite satis dele- gisse, sapum quemque interpretem, qui scripta

Paulli, liberalius atque curatius mente non manu modo versarit, fugere vix potest. Quamvis igitur Paullus, ut eo redeam, unde digressus sum, priorem propositionem probandam mittere potuisset, ipsius tamen demonstrationem suppeditavit ex alia universalis propositione. Omnis familia habet conditorem suum ac herum (*πᾶς γὰρ ὅμος κατακευχέσται ὑπό τινός*). Nunc ipsum lectorem coeptum argumentum sequenti, qui mihi videtur, modo absolvere iubet: „Er-
 „go etiam familia divina suo hero gaudet. Cum
 „autem omnis familiae is herus sit, qui eam
 „condidit, vel instaurat: Deus certo est herus
 „familiae religiosae a se conditae.“ Quid enim haec omnia ipse suggerat Paullus? Quid omnem orationis vim misera dialecticorum arte enervet? Nunquam profecto gravis ille Paulus ineptis syllogismorum formis pueriliter ludere potuisset, cum et ipse *ἰδιωτης τῷ λόγῳ* (2 Cor. XI, 7.) mentem a dialecticorum artificiis servaret incorruptam et lectores quoque poneret sani sensus ac severa dialecticorum disciplina nondum obtusi. Incusat alia serilia ingenia. quae prae rigore demonstrandi nihil videre scimus, Paullum nostrum, si nostro modo argumentatus fuisset, negligentiae!
 — — Et negligentia decet!

Deum autem in omissa propositione adsumi a Paullo, concludere licet ex sequenti enunciatione: *ὁ δὲ πάντα κατακευχας θεὸς*; qua id innuitur: „Deum qui omnium familiarum in „mundo dici possit dominus, cum omnia con-
 „didisset, sacrae in primis familie herum iure
 „adpellari, quam summa sua cura nunquam
 „non foveret.“ Vocem *Θεὸς* non praedicatum

sed subiectum constituere, iam patet ex eo, quod dictioni *ὑπό τίνος* in priori membro subiicitur. Omnem quoque sententiarum cohaerentiam subverteres, si, quod vulgo sit, Christum hic intelligere velis. Paullus enim (v. 3.) non vult demonstrare, Christum esse Deum, sed Christum esse *τόν κατασκευάσαντα*. Porro, si v. 4. Christum qua *κατασκευάσαντα* esse Θεὸν, statueret; iam supponeret, Christum esse *κατασκευάσαντα*, quod tamen v. 6. demum demonstrat. Per *τὰ πάντα* intelligendam esse putorum universitatem, ita enim *τὰ πάντα* accipiuntur Ebr. I, 3. coll. v. 2. ac II, 8. 10. nec video, cur nostro loco cum Baumgartenio, Cramero, Semlero aliisque *διεκτικῶς* accipienda sint pro iis rebus, quae ad instruendam familiam sacram pertinent. Caeterum concedo, hanc propositionem posteriorem non adeo necessariam esse ad argumentationem Paullinam; sed potius adpendicis instar ceu locum communem a Paullo, qui eius mos est, additam. Attamen posteriorem hanc enunciationem mihi persuadeo non prorsus disiunctam extare a priori, dum vox Θεὸς digito quasi monstrat rectam adsumptionis rationem: „Deus „est herus familiae a se conditae, si quidem „et omnium familiarum, cum omnium conditor sit, herus iure dici potest.“ Egregie sic sententias Paulli cohaerere censeo. — Attamen ipse adhuc dubius haereo, an huic interpretationi iam expositae non praeserenda sit alia, qua integrum comma 4. *παρενθέσι* includi volunt nonnulli 24): quod omnis fere huius

24) Favent *παρενθέσι* in nostro loco Oederus

versus conformatio suadere videtur. Etsi enim integrum hoc comma demas; omnis tamen salva manet Paulli argumentatio. Cum igitur adsumta παρενθέσις omnia bene fluant, parentheses vero Paullo frequententur, equidem non video, cur talem hoc loco non admittere liceat. Tum vero duplex iterum dari potest huius commatis sensus. Alter quidem si illud eo consilio a Paullo scriptum iudicetur, ut velut in transitu ex universalis hac propositione: Omnis familia suum habet conditorem ac herum; demonstretur, nec familiam divinam suo carente hero: Alter vero, si modo eum in finem additum censeatur, ut illustrentur praecedentis versus verba ultima, ita ut, quae Paullo illa scribenti obversarentur, sententiae cum illis simul effluxerint. Ipsa autem sententiarum, quae hoc commate continentur, interpretationi, utrum sensum eligas, fere eadem erit. Omne nimirum discrimen versatur in diversa explicatione particulae γαρ. Quod si enim priorem sensum eligas, γαρ vertendum est, per nam, si autem posteriorem, per vero, scilicet: τὸ γαρ vero non semper rationem praecedentis propositionis reddere, sed praeter vulgarem significationem alias, easque perquam elegantes habere, vel tironibus notum est. Itaque uterque sensus hic erit: „Cuius enim „(vero) familiae suus herus est, licet et ille „iterum domino ac conditori omnium sit subie-

notante b. Wolfio in Curis philolog. et crit.
et S. V. Carpzovius in excitationibus sacris
supra iam laudatis pag. 130.

„ctus.“ Nam ipsi illi heri minorum familiarum pertinent ad maiorem istam familiam, cuius conditor et herus Deus est. Sic adparet, etiam ex hac interpretatione enunciatum: ὁ δέ τὰ πάντα κατασκευάσας Θεὸς, adpendicis loco habendum esse. Eiusmodi vero locutionum et sententiarum conformatio non modo Paullo admodum est sollemnis (1 Cor. III, 23. XI, 3. XI, 12. in primis, ubi vel eadem loquendi formula occurrit et alibi) sed etiam apud alios frequentatur. Illustrum exemplum est apud Philonem in loco 25) nostro simillimo: οὐ γὰρ ἀνεύ τέχνης· καὶ δημιουργου (idem apud Philonem est, qui apud nos ὁ κατασκευάσας) νομίσῃ τὴν εἰκόνα αὐτοτελεσθῆναι. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ παντὸς κατασκευάσματος — — εἶνι δε ὁ τοῦδε τοῦ παντὸς δημιουργος, ο Θεὸς. Agit quidem ille locus de aedificiis, cum in nostro loco, mea quidem sententia, de familia sermo sit. Sed ipsa illa significatio familiac, ut supra observatum est, desumpta est ab aedificio; ut adeo haec modo quaestio agatur, quae proxima sit et aptissima h. l. significatio, aedificii an familiae? Manet igitur locus Philonis nostro admodum παραλληλος, improprie tantum hic intelligendus; sicut idem Philo nostra verba: ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, Θεὸς, mox exprimit: ὁ δὲ τῶν ὅλων ποιητὴς, Θεὸς; mox: ὁ δὲ ἀπάντων γέμων καὶ ἀρχων, Θεὸς, notante idem S. V. Carpzovio.

Quaenam igitur trium harum huius comma-

25) Lib. 3. leg. Alleg. apud Carpzovium libr. cit.
pag. 131.

tis, quae iam ut verosimillimae propositae sunt, expositionum vere sensum Apostoli exprimit? Difficile hoc omnino est iudicare. Omnia enim eo redit, quo ordine ideae Pauli in inscriptione haut expressae in ipsis mentis Apostoli latebris sese exceperint. Sed de occultis cum certitudine, ac confidenter pronunciare non licet. Ipse quidem vero id puto simillimum: „Paullum velut in transcursu ipsam propria positionis primae probandae veritatem universali illo enunciato confirmare voluisse.“ Aliorum est aliter iudicare, utrum potius expressam primae propositionis probationem instituere voluerit; an ad ultima modo versus praecedentis verba ὡς ἐν παρόδῳ illustranda integrum comma adiecerit. Omne sane iudicium pendebit a certo animae nostrae situ, a qua nimurum parte ideas Apostoli haut expressas tum, cum scriberet ex se, invicem nexas collustrare illa composita sit 26).

26) Ipse ante aliquod tempus sententiarum Paullinorum aliter ac nunc mihi finxi, rationem. Exponam igitur brevissime, simulque confutabo, ut, si quis in eundem interpretandi modum inciderit, rationes sciat, quibus permotus ipsum abiecerim. Sensus com. 4. ita conceperam: Quilibet enim θίκος suum habet κατασκευάστατα, sicque τὰ πάντα etiam habent suum κατασκευάστατα. — Deum scilicet. Etenim τὰ πάντα sunt θίκος, et quidem θίκος Θεοῦ: vocantur scilicet αἰῶνες C. I., 3. coll. v. 2. et θίκουμένη, C. I., 5. expresse autem adpellantur θίκος Θεοῦ apud Philonem, (de somniis) qui ait: ἀιցθητὸς ὄντοσὶ κόσμος ὄνδρεν ἄρα ἀλλοέσιν, οὐ θίκος Θεοῦ? (vide apud Carpzovium l. c. pag. 131.) Hunc sensum contextu etiam com-

Sed caveamus hunc animae nostrae situm ipsi Apostolo subiiciamus ceu in dubium animae suae positum. Quicquid vero horum sit, omnes tamen interpretationes prolatae in capite rei sic satis conspirant, omnesque eodem red-

probari prorsus mihi persuaseram, dum Paullus, hac admissa explicatione, optimo ordine ratiocinaretur. Verba enim: ὁ δέ τὰ πάντα rel. sic efficerent conclusionem syllogismi contracti, cuius maiorem propositionem constituerint priora huius commatis verba: πᾶς γὰρ ὅπος κατασκευάζεται ὑπό τινος; ubi igitur minor sic se haberet: A. τὰ πάντα sunt ὄποις scil. Θεοῦ et Conclusio: E. τὰ πάντα habent κατασκευάζοντα scil. Θεὸν; cui nostra verba inverso paullulum ordine ex asse responderent: ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάστας, Θεὸς. — En vero rationes, cur illam demonstrationem Paullo subiectam nunc abiiciam! τοῖς πᾶσι non aequipollere ὄποιν Θεοῦ in nostro segmento inde adparet, quod citra omnem dubitationem ὄποιν Θεοῦ v. 2. 5. non Universum denotat, (quod etiam egregie observavit Ill. Michaelis ad h. l.) sed ὄποιονταν V. T. et v. 6. ὄποιονταν N. T. licet lubentissime concedam ὄποιν Θεοῦ designare posse Universum. Paullus etiam hoc loco non vult demonstrare, Christum esse supremum dominum universi, sed modo eum esse Caput ecclesiae. Cadit sic omnis demonstratio! — At, si quis per τὰ πάντα cum S. V. Gramero, Baumgartenio, aliisque intelligat ea omnia, quae ad instruendam ecclesiam pertinent, tum tandem bene flueret demonstratio Paulli, qualis a me proposita esset? Flueret omnino; sed supra iam observatum est, articulum τὰ male hoc loco δεικτιῶς pro ταῦτα accipi, τὰ πάντα hic commemorata potius eadem esse ac τὰ πάντα C. I. 3. coll. v. 2, et II, 8. 19. Tantum de meis somniis! —

eunt, τὸν κατασκευάσαντα omnino Deum esse non Christum. Quod vero primum est eorum interpretamentorum, quae, dum nostris rationibus aduersantur, curantius iam examinare lubet.

§. 6.

Hacten pauci Theologi divinitatem Christi in hoc loco se reperisse putant; ad quorum classem referendi sunt Baumgarten, Chr. Fr. Schmidius Vitembergensis (observatt. super epist. ad Hebr.) et inter superstites S. V. Cramer, qui autem non eadem omnes via procedunt. Alii, iisque plurimi vocem Θεος praedicati loco habent; unde verba: ὁ δὲ πάντα κατασκευάσας Θεός, ita vertunt: „Qui vero omnia condit (Christus) Deus sit necesse est.“ τὰ πάντα vero hi explicant vel per universum ad quod etiam gens Dei in V. et N. T. pertineat 27), vel per omnia, quae ad instruendam οἰκουμένην V. et N. T. erant necessaria 28). — Sed his

27) Sic b. Schmidius l. c. p. 90.

28) Sic uti iam supra observatum est, hoc comma exponunt Baumgarten et S. V. Cramer; qui vero ipsi adhuc haesitant. S. V. Semler autem, qui eandem fere explicationem in paraphrasi exhibit, aliam interpretandi rationem, eamque meliorem, in notis sequitur. Quomodo enim Θεός per: Deo aequalis, in παραφράσει dare potuerit, non video. Nec consequentia consequentis ex antecedente propositione satis patet. Caeterum illa Semleriana παραφράσις id potius, quod ex sententiis Paullinis consequitur, quam

viris refutatio iam supra parata est; ubi, vocem Θεὸς non praedicati, sed subiecti loco esse, satis evicisse mihi videor. Ponunt hi viri, Christum v. 3. iam declaratum esse pro conditore ac hero familiae; cum tamen demonstratio huius thesesos v. 6. demum sequatur, ac v. 3. comparationis membra modo recenseantur. Deinde, quantum ex v. 3. colligere licet, Paullus non vult demonstrare, Christum esse Deum, sed modo, illum esse τὸν κατακυριασταντα τὰ πάντα denique non intelligenda esse de adparatu ad ὀικονομίαν sacram necessario, sed de rerum creatarum universitate, cum articulum τὰ in τὰ πάντα premeret ac διατητῶς; hoc loco accipere haut licet, etiam ad satietatem usque monitum est. — Alii vero existimant, etiamsi Θεὸς subiecti loco habeatur, tamen summam divinitatem Christi ex commate nostro colligi posse; cum aliunde (sic Hebr. I, 2. 3.) constet, Christum esse dominum ac conditorem omnium. Sed videant hi viri, quomodo cum logicis, quorum leges ita concludendo male migrant, in gratiam redeant. Caeterum de Christo, tamquam Messia, non quoad sublimiorem eius naturam, hie agi, patet ex induculo nexo, quo v. 3. cum praecedentibus v. 1. 2. per voculam ἄντος cohaeret. — Alii denique, veluti Jac. Capellus, Braunius, ut hoc comma divinitatem Christi eo fortius comprobet, articulum ὁ in verbis: ὁ δὲ πάντα rel. αὐτοφορικῶς accipiunt, ut hic sensus resultet: ille vero (Christus nimirum com. I.)

curatam ipsis verborum sensus notationem exhibere videtur.

fabricator omnium, Deus est. Quae utpotest sententia, modo sic liceret ex contextu colligere, adferendae divinitati Jesu Christi illustrissimum testimonium suppeditaret; sed mera est prius horum virorum meditatio, quae, ubi de grammatica interpretatione agitur, in censem venire haut potest. Missis igitur his interpretamentis ad dogmaticas magis rationes compositis alius nunc disquiramus, quae nexus sententiarum Pauli aliter informant.

Peirce in commate nostro aliquid vult suppleri, ut intelligatur, Christum Mose esse superiorem. Haec igitur cogitatione addere iubet: „Quo quis propiore gradu patrem familias „contingit, cui plurimus in familia honos debetur, eo est in omni familia honoratior; Christum vero filium Dei Deus caput ecclesiae „paterque familias arctius complectitur, quam „Mosen servum; E. Christus honoratior Mose est.“ Hoc ratiocinium recte argumentatione Paullina elicetur; sed supplendum non est; vere enim et expresse continetur v. 5. 6. ubi in primis verba: *ως νιός*, omne illud complectuntur 29). Modo huius loci non sunt hae sententiae, ubi merito reiicimus.

Sykes verborum nexus ita proponit: „Si quaevis societas a hero suo dirigitur, qui maior propterea honore habendus est; summus

29) Quae S. V. Cramer adversus Peirce monuerit, videris apud ipsum lib. cit. P. I. p. 105. ubi vero Vir Venerandus, quod pace tanti Viri dixerim, Peircium non satis intellexisse mihi videtur.

„profecto honos tribuendus est Deo, qui omnia dirigit.“ — Melior haec interpretatio est Peirciana, cui etiam nonnulli recentiores faverint, quos omni pietate devenerior. Vere, ut id quoque concedam, ex universa argumentatione Paullina potest elici. — At, an Paulhus id exprimere voluerit hoc commate, admodum dubito. Etenim si Paullus eam comm. 3. partem illustrare voluisse, qua τιμὴ tribuitur κατασκευάσαντι; procul dubio aliter informasset comm. 4. hoc fere modo: πᾶς γὰρ κατασκευάσας τιμὴν ἔχει, οὐ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, Θεός. — Cum vero Paullus ita enunciat; πᾶς γὰρ δίκος κατασκευάζεται ὑπό τινος, alias longe horum verborum, si universum eorum habitum spectes, sensus sit necesse est. Optimam vero esse hanc interpretationem post eas, quas Jo. praec. protuli, cum optimo nexu comm. 4. coniungat cum sequentibus aequae ac praecedenti, lubens confiteor.

Agmen iam claudat Ill. Michaelis, qui duplarem dedit huius segmenti expositionem: alteram quidem in scholiis Peirciana parallela epist. ad Hebr. a se latine redditae adpersis; alteram vero in proprio commentario elegantissimo. — Quod ad priorem attinet, eam Vir Celeberrimus ipse improbat in commentario recentiori. Ut vero rationes innotescant, ex quibus mihi illa displiceat, ipsam paullulum collustrabo. Ita nimirum dicta Pauli coniungit v. 3.) „Maxima aedificii gloria ad architectum „dominumque pertinet — v. 4.). In omni „quippe domo non servus modo spectandus, „sed in primis is, qui domum condidit: atque „adeo mentes vestrae non in solum Mosen di-

„rectae esse debent, sed in primis in Christum.
 „Quem, ut architectum et conditorem domus
 „Dei, seu ecclesiae dico, non equidem nego,
 „Deum patrem (id quod mihi regeritis)
 „omnium architectum esse. v. 5.). At aliis hic
 „usus est in tantae amplitudinis templo mo-
 „liendo: in quo negotio Mosis eae partes fue-
 „runt, quae servi esse possunt: hae Christi,
 „quae filio debentur.“

Sed primum refertur v. 4. ad τιμὴν comm.
 3. quam Sykésii sententiam, ac comm. 4.
 cum comm. 3. connectendi rationem iam dedi
 refutatam: dein nonnullas alienas sententias
 admiscet Vir Celeberrimus, quarum nullum in
 textū est vestigium: sumit denique responsio-
 nem a Paullo innui verbis: ὁ δὲ τὰ πάντα rel.
 ad obiectiōnēm quandam, quam sibi lectorum
 nomine formasset. At enim vero, melius iudi-
 cari Paullum h. l. ex concessis disputare, pu-
 tarim (§. 2.), nexus saltim perspicientia hac
 sumtione longe redditur facilior 30).

30) Nec hanc interpretationem Ill. Michaelis
 sine nota dimisit S. V. Cramer in Comment.
 saepius excitato; cuius iudicio autem ipse sub-
 scribere non possum. Sumit Vir Venerandus,
 primos lectores epist. ad Hebr. iam ante eius
 consignationem de divinitate Jesu Christi fuisse
 certos. Quod si verum esset, nullum prorsus
 sanum scribendae huius epistolae consilium fingi
 posset. Quid prolixae illae comparationes Chri-
 sti cum angelis; Mose, Aarone reliquisque ve-
 teris ὄνοματαç ministris, si isti Hebraei de di-
 vinitate J. C. persuasi fuisserent? Aeque super-
 vacanea omnis haec fuisse demonstratio, ac si
 quis hodie verbosius exponere vellet, principem

Attamen haec prior interpretatio Viri Ceberrimi, quam ipse abiecit, melior mihi videatur altera ab eo iam recepta, qua, ut difficultates sibi in hoc loco obvias superet, secundum hebraicum exemplum legi vult: כי לכל ביתך; בנו לו; quod iam supra observatum est, ubi simul rationes addidi, quare ipsi in diligenda hac lectione adsentiri non possim. Quod autem ad insuperabiles, quas adesse putat, cum com. 4. cum antecedentibus et consequentibus non cohaereat, difficultates attinet; omnes evanescent, simulac hoc comma παρενθέσσι includas. Tunc ad v. 5. non transitur a v. 4. sed a com. 3. quod cum v. 5. optime cohaerere nemo non videt. Est autem lex primaria ἐργαστῶν, ea παρενθέσσι includere, quae, modo in reliquis παρενθέσσι naturam habeant, cum sequentibus non apte satis cohaerent. — Datur vero etiam ex priori, quam ꝑo praec. proposui, interpretatione bonus omnino ac facilis v. 4ti ad 5tum transitus. Et τὰ πάντα com. 4: licet de minori tantum familia Dei s. ecclesia, non (autem de maiori, quae rerum universitatem τὰ πάντα) complectitur, sermo sit, nos non offendunt; cum posteriorem com. 4: propositio-

potiorem esse suis subditis. Judicat porro Vir. Vener. ex Michaelis interpretatione non intelligi, quantum Christus differat a Mose; sed quantitas discriminis rite conficitur ex comparatione Christi cum capite familie, quae etiam ex Michaelis interpretatione salva manet. Ceterum persuasum habeo, Cel. Cramerum multa nobis hodie melius daturum esse, ac ab ipso in illo commentario ante viginti annos accepimus,

nem, quamvis non plane superfluam, tamen adpendicis loco adiectam esse iudicemus. Continetur scilicet v. 4. ut iam ab initio §. 5*ti* notatum fuerat, demonstratio propositionis prioris: ὅνος Θεὸν habet κατακενάσαντα; et com. 5. 6. demum demonstratur: Christum esse τὸν κατακενάζοντα, eo quidem nexu, quem (§. II.) exposui.

§. 7.

Itaque Paullus v. 5. docet, qualis fuerit Mosis dignitas in familia sacra, ut eo magis v. 6. elucescat, quanto sit Christus illo praestantior. Hinc munus, quod Moses in ecclesia V. T. obiit, his verbis describit: καὶ μωῆς μὲν ἦν πιστὸς ἐν ὄλῳ τῷ ὅμῳ αὐτοῦ, ὡς Θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων. — Οἶκον Θεοῦ h. l. non designare tabernaculum, sed gentem Israel, iam colligi potest ex iis, quae supra (§. III.) dicta sunt, ubi observatum est, in omni hoc segmento maiori vocem οἴκον non denotare aedificium, sed familiam. Et de nostro versu luculentius adhuc patet, cum ex arctissimo illius nexus cum com. 6, ubi ipse Ill. Michaelis 31) concedit, ὅμον denotare familiam:

31) In Comment. p. 156. — Ipse autem argumentis Semlerianis (lib. cit. nota 141) adductus ex liberalitate haec addo: οἴκος quidem v. 6. etiam per templum verti posset; ecclesia N. T. enim a Paullo vocatur: ναὸς Θεοῦ. 1 Cor. III, 16. 2 Cor. VI, 16. immo οἴκος χριστοῦ eodem facile sensu Ebr. X, 21. et οἴκος πνευματικὸς 1 Petr. II, 5. — Sed cum nostro loco νίος et Θεράπων in ὅμῳ

tum ex Num. XII, 7. ad quem locum Paullus apperte respicit, ubi verba: בְּכָל־בַּיהִי — quae si o. verterunt: ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ μου, aliter reddi non possunt, ac In omni familia (gente) mea. — In hac familia Dei Moses iam dicitur fuisse πισός in munere obeundo; cum res divinas, ut bonus ὀικόνομος bene administraret, ac mandata divina exsequeretur fideliter 32).

— Verum tamen licet quam diligentissime omnia ipsi a Deo demandata procurasset, tantum tamquam minister (ὡς θεράπων) spectandus est: ipse ceu ἐπίτροπος s. ὀικόνομος ad familiam ac θεραπείαν pertinebat; ὅικος enim, in quo versabatur, non erat ὅικος αὐτοῦ, sed ὅικος Θεοῦ (v. 2.) Voci θεράπων quidem nonnunquam nobilior paullo inhaeret notio ac voci δοῦλος vel ὀικέτης: atque eo quidem videntur inter se differre, ut δοῦλος aut οἰκέτης referatur ad

Θεοῦ sibi opponantur, haec templi significatio non satis apta videtur. Quod si non obstaret, fere concederem ob summam verborum similitudinem, ὅικος v. 6. eodem sensu esse accipiendum ac Hebr. X, 21. — Caeterum haut negaverim, Paullum semper ad aedificii notionem simul respicere, immo nonnunquam adfines hasce vocis ὅικος significations videri permutare.

32) Vocem πισός hoc sensu adhiberi, testantur loca 1. Sam. (Βασιλ.) III, 20. Prov. XXV, 13. 1 Cor. IV, 2. Nec aliter vertenda est in loco, quem Paullus spectat, Num. XII, 7. — Judaeorum fabulas, cur Moses ΠΗΝΑ (πισός) vocatus sit, ac de ἀρχῇ Mosis in angelos ex Talmude exhibit Wetstein. Prolixius vero hanc fidelitatem Mosis descriptis Josephus. Contra Apionem 1, 2, §. 1 6.

δεσπότην, Θεράπων autem ad πατέρα, κύριον, vel βασιλέα; adeoque δοῦλος opponatur τῷ ἀλευθέρῳ, sed Θεράπων τοῖς τέκνοις (qui etiam κύριοι νοσcan-
tur Luc. XIX, 33.). Hinc fit, ut vel amici,
sed vilioris sortis, qui rem domesticam admi-
nistrant, Θεράποντες adpellari soleant 33). Vi-
dentur quoque οἱ LXX hanc nobiliorem vocis
potestatem in vertendo loco Num. XII, 7. in
quo Deus ipse Mosen tanquam amicum suum
describit, voluisse intelligi; ubi verba: **אֶל**
פָשָׁמַן **כִּי עַבְרִי** reddunt: οὐχ οὔτως ὁ Θεράπων
μωσῆς. Paullum vero nostro loco, ubi Mosen
Θεράποντα adpellat, illam nobiliorem significatio-
nem spectasse vehementer dubito. Tantum
enim abest, ut Mosen extollere studeat; ut
eum demonstrare allaboret tamquam ministrum
filio multo esse inferiorem. Sumit modo, quae
apud τοὺς οἱ invenit, verba, rebusque suis ap-
pat. — Praeterea vel servum Dei adpellari
haud ultima laus est. Vere etiam Moses voca-
tur δοῦλος Θεοῦ Apac. XV, 3. Nec denique voce
Θεράπων et adfinibus semper spectari nobilitatem

33) Testis est Ammonius, qui: Θεράποντες in-
quit, καὶ οἰκέται διαφέρουσι. Θεράποντες μὲν γὰρ
οἱ ὑποτεταγμένοι Φίλοι, ἐφ ᾧ Θεραπέυονται οἱ
προσήκοντες, οἰκέται τῶν δεσποτῶν. Quem locum
pluresque alios ad illustrandam Θεράποντος et
Θεραπέίας notionem excitavit S. V. Carpzon in
libr. cit. p. 132. Quibus ex Westenio addere
lubet Eustathium, qui in Od. a. notat: οἱ δὲ
Θεράποντες ἀπὸ λᾶς ὑπηρέται εἰσὶ Φίλοι, οὐ μὲν κα-
τὰ τοὺς δούλους: et Hesychium qui enunciat:
Θεράποντες, οἱ ἐν δευτέρᾳ τάξει Φίλοι. Plura vide-
ris apud ipsum Westenium.

illam potestatem, adparet ex Luc. XII, 42. 43. ubi Christus τὸν ὀικόπομον, qui est ἐπὶ τῆς θεραπείας v. 43. δοῦλον adpellat. Quanvis igitur Moses πιστὸς ἐπίτροπος esset in universa ὁικουμένῃ veteri, multisque prae reliquis ὀικέταις praerogativis gauderet; tamen nil nisi minister fuit, constitutus — εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησόμενων. — Verba haec Paullo sunt obscuriora; variaeque hinc dantur eorum interpretationes. Plerumque λαληθησόμενα intelliguntur de iis, quae in N. T. de Christo quondam praedicarentur; Mosesque dicitur constitutus fuisse, ut praepararet ecclesiam evangelio ex ore Christi ac Apostolorum praecepiendo: Quomodo vero id a Mose praestitum esse nostro quidem loco intelligendum sit, non eadem omnes ratione pronunciant. Peirce, Cramer, Carpzov (l. l. c. c.) typice, aiunt, Mosen testatum fuisse, hic innui, de iis, quae in nova ὁικουμένᾳ quondam impleri deberent. Alii, veluti b. Schmidius Vitemb. (l. c.) potissimum id vaticiniis de Messia factum esse a Mose existimant. — Alii denique utrumque modum coniungunt, statuentes et typis et vaticiniis loco nostro Mosen dici significasse futura. Quo referas Baumgartenium et Wolfium (l. c. c. c.) Sed, licet ipsam rem lubentissime concedam, a me tamen impetrare haut possum, ut hunc sensum verbis subiiciam. Insolita profecto esset notatio eorum, quae in nova ὁικουμένᾳ fieri deberent, per λαληθησόμενα. — Deinde hic sensus non satis conveniens videtur consilio Paulli, quo Mosen non ut prophetam ac doctorem futurorum extollere, sed ut servum, qui nil nisi demandata diligenter exequatur,

longe infra Christum deiicere sibi proposuit, ut adpareat, quantum differat Christus a Mose. — Cel. Morus 34) verba disceptata εἰς μνητ. τ. λαληθ. ad vocem πιστοῦ trahit, huncque verborum sensum tradit: „Propterea Mosen fuisse fidum ὀικόνομον, ut Judaeus quisque, si audiret, „Messiam oppertere esse μεστήν, doctorem, „caput ecclesiae, rel. huic institutioni fácilius „multo adsensum praebeat; cum exemplo Mo- „sis, legatum divinum talem esse, iam edoctus „fuerit.“ Sed haec Cel. Viri interpretatio neque veras caussas diligentis curae, quam Moses in ministerio suo adhibuit, recte satis indicare, nec ad consilium Paulli rite quadrare videtur. Mosen hac potissimum de caussa, ut alii de ipso exemplum legati divini sumerent, munere suo fideliter defunctum fuisse, mihi quidem persuadere non possum. Si autem effectus hoc loco per rationem finis, quod haut raro in N. T. scriptis usu venit, exprimi iudicaretur; huiusmodi tamen effatum a consilio Paulli prorsus alienum est, qui non docere cupit, quid nobis ex Mosis exemplo sumere possimus, sed: quanto inferior Moses sit Christo. — b. Zachariac τὰ λαληθησόμενα de iis explicat, quae a Paullo infra exponenda essent; eumque his verbis id innuere censem: rem narratam suis nunc inservire usibus, „conferre „scilicet ad melius instruendam, quam (v. 7. „seq.) ex illa comparatione Christi cum Mose „sumere vellet, exhortationem.“ Ingeniosa

34) In scholio elegantissimae versioni huius epistole p. 7. subjecto.

„satis interpretatio! — At in hac verborum conformatione, hac sententiarum connexione hunc sensum vix ac ne vix quidem obtinere posse arbitror. Alia prorsus ratione haec verba a Paullo fuissent informata, ad calcem totius argumentationis forsan reiecta, si hanc illis sententiam subesse voluissest — Theodoretus 35), quem etiam S. V. Semler (l. c.) sequitur, ita sensum expressit: Deum vocasse Mosen πιστὸν Θεοπόντα, ut legibus ab eo feredis fidem faceret. Varia vero, ut hic sensus demum emergeret, in textu essent supplenda. Primum quidem ante verba nostra — ἐκλήθη — deinde post illa: ὑπὲρ αὐτοῦ. Praeterea et hic sensus maiorem potius Mosi auctoritatem conciliaret, quam ut eum Christo inferiorem esse demonstraret. Moses hic tamquam insignis vel ipsa divina auctoritate munitus legislator, non autem tamquam servus adpareret. Hanc commode igitur cohaeret com. 5. cum v. 6; ut supra notatas ellipses ne urgeam tunc admittendas, quibus facile supersedere possumus, si aliam interpretandi rationem sequamur longe faciliorem. — Ipse scilicet, praeeunte Grotio, Hammando, Ill. Michaelis 36) S. V. Mosche 37) haec verba ita reddo:

35) Verba Theodoreti ad h. I. haec sunt: καὶ ἐκεῖνος μὲν πιστὸς ἐκλήθη, ἵνα ἰδειχθῆ ἀξιόχρεως νομάς Σέτης. τοῦτο γὰρ εἶπεν εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων.

36) In commentario recentiori: in scholiis vero Peirciana parallela additis Peircio adsentiebatur olim Vir Celeberrimus.

37) Ita enim haec verba interpretatur Vir summe

„Moses servus tantum erat, ac constitutus, ut
 „promulgaret populo, quae Deus ipsi quoque
 „tempore mandatus sit,“ — μαρτύριον cum
 „suis cognatis saepius denotare praecōnium,
 „testantur loci 1 Cor. I, 6. II, 1. 2 Thess. I,
 „10. 2. Tim. I, 8. Apoc. I, 2; ubi μαρτυρεῖν di-
 cuntur, qui praecōnium evangeli de Christo in
 mandatis habuerunt. Nec vere obstat huic in-
 terpretationi, quod plerumque obiicitur, non
 extare λαληθέντα sed λαληθησόμενα: tum tempo-
 ris enim, cum Moses constitueretur voluntatis
 divinae interpres, ea, quae promulgaret, man-
 data divina adhuc erant futura; quoniam
 et accipienda a Deo, et populo exponenda.

§. 8.

Quantum autem hoc servo Mose superior
 sit Christus atque praestantior, edocemus
 com. 6. his verbis: χριστὸς δὲ, ὡς οὐαὶ ἐπὶ τὸν οἶκον
 αὐτοῦ. Ante omnia hic disquirendum est, quae-
 nam verbis: ἐπὶ τὸν οἶκον, subsit sententia? Plerumque respondeat haec loquendi formula
 alteri hebraicae בְּבֵבָה לֹעַ (2 Reg. XV, 5.) quam
 ei reddunt per οἰκόνωμα. 1 Reg. XIV, 6. 2
 Reg. XIX, 2, coll. Jes. XXII, 15. — Eadem
 facile sensu eadem formula occurrit Hebr. X,
 21. de Christo; quod curam ecclesiae gerit,
 tamquam praefectus sacrae illi familiæ. Hanc
 pauci igitur formulam ἐπὶ τὸν οἶκον, nostro quo-
 que loco hoc sensu accipiunt; veluti Vata-

blus, Vitrunga, Peirce, b. Zachariae, Cel. Norius, alii. — Et hanc sane οἰκονόμων significatio aptum omnino verbis ἐπὶ τὸν οἶκον, si illa nostro loco in se spectes, sensum subiiciunt, hunc scilicet; Moses quidem erat πατὴρ οἰκονόμος in familia sacra, sed tantum tamquam δοκάπερ: Christus vero curam familiae sacrae gerit tamquam filius. Sed si argumentum duorum horum eommatum accuratius pensitamus, non possumus non intelligere, haec interpretationem non omne illud discrimen inter Mose et Christum satis exponere, quod tamen his verbis ex consilio Pauli vere inest. Hoc enim verborum sensu admisso, Moses etiam dicens erit ἐπὶ τὸν οἶκον fuisse; nam erat οἰκονόμος. Paulus vero Christum ἘΠΙ τὸν οἶκον manifeste opponit Mosi EN τῷ ὄικῳ. Admittenda igitur alia est formulae ἐπὶ τὸν οἶκον potestas, quae magis declareret, quantum Christus differat a Mose, qui modo a Paullo dicitur fuisse Ἐπί τῷ ὄικῳ. — Et haec sese nobis ultro offert ex consueta significatione voculae ἐπί aequa ac hebr. ἡγια quam imperii nota est v. c. Ps. VIII, 6. apud τὰς ὁδούς (hebr. v. 7.) coll. Hebr. II, 7. imprimis autem Luc. I, 32. 33. qui locus nostro admodum est παραληλος. Quam voculae ἐπί significandi vim si h. l. adsumas, hic verborum sensus resultat. Christus vero tamquam ὁδός est herus ac rector suae familiae. Qua quidem interpretandi ratione optimos quosque interpres mecum habeo consontientes: Grotium, Hamondum, Semlerum (qui per coherum reddit, cum Deus ipse v. 4. herus sit, Christus modo coherus) Cramerum, Mi-

chaelis, Baumgartenium, Wolfium, Hessianum, ac ipsum Bahrdtium, qui autem praecedentia incisa vertendo ita invertit, ut plane nesciam, quamnam lectionem mihi processus ingnotam secutus fuerit. — Alii imperii iudicium etiam hic reperiunt, non autem in verbis ἐπὶ τὸν οἶκον, sed in notione νιὸν, filii familias, qui, cum non pertineat ad θεραπείαν, ipse herus sit ac dominus. Ita iam Chrysostomus notat ad h. l. εἰς τὰ πατρῶα (ὑπό) ὡς δισπότης ἐστρέφεται. — οὐτος (μωσῆς) δὲ ὡς δευτερος; quem etiam b. Zachariae sequitur. Inest omnino notioν νιὸν nota imperii, sed eam ipsam ob caussam Christus, quia est νιὸς, familiæ suae rector ac herus est (ἐπὶ τὸν οἶκον). Alii, praeceuntibus Theodoreto et Theophylacto 38), supplent v. 6. vocem πιστὸν in inciso 5to obviam; veluti Baumgarten, Cratmer, Peirce, alii, ut hic sensus resulset: „Moses quidem fidus servus est in ὀικονομίᾳ διδύνια, Christus vero fidelis est super familiam suam.“ — Si prior formulae ἐπὶ τὸν οἶκον, qua ὀικονόμον denotat, significatio admittatur, πιστὸς ex v. 5. recte repetitur, hicque sensus subest: Christus vero tamquam νιὸς diligenter rerum suarum curam gerit: sin autem altera verborum potestas, quae omnino hoc loco potior est, adsumatur, hanc repetitionem plane superfluam esse censeo. — Christum enim,

38) Sic Theodoreetus: ὁ δε χριστὸς ὡς νιὸς καλεῖται πιστὸς. Theophylactus vero: ὁ μὲν μωσῆς πιστὸς ήγ, ὡς θεράπων — ὁ δε χριστὸς πιστὸς εἴνι ὡς νιὸς γυνήσιος καὶ κληρόνομος.

si ipse herus ac dominus est, ecclesiam bene ac diligenter esse gubernaturum, nemo facile in dubium vocaverit. Heri diligentia in regunda familia praesumitur: servi in administranda eadem non itidem. Nimis exilis certe, repetita ex inciso 5to voce πιστός, ac iusto longius protensa omnis fieret oratio; cum maior profecto vis verbis constet, si reddantur: „Moses quidem familiam Dei diligenter administrabat, sed modo ut servus: Christus vero tamquam filius est rector ac herus familiæ.“ Filii enim cum patre omnem dirigunt familiam, quare Latinis dicuntur Heri minores: sunt Coheri. Primogenito in primis hoc ius nunquam non concessum esse, notum est. Filius enim cum herus sit, vivente adhuc patre, quodammodo dominus rerum paternarum iudicatur; unde est, quod ἀληφορία haut raro in N. T. ipsam possessionem significet. Si igitur filius familias, cum coherus sit, multo superior est quovis servo res familiares administrante: Christus etiam multo præstantior iudicandus est Mose, cum tamquam filius sit caput et rector familiae suae.

Unde simul intelligitur, lectionem ΑΓΓΟΥ
praferendam esse alteri ΑΓΓΟΥ. Etenim, cum Christus ecclesiae caput sit, ipsa commode dicitur sua. Quod item etiam suadent verba sequentia: Ὁτοῖς ἐσπένθεις, quae multo facilius referuntur ad Christum, quam ad Deum, cuius remotius mentio fit. — Legunt quidem ibi nonnulli testes ΟΣ pro ΟΓ, cui lectioni etiam favent Beza, Bengel et Baumgarten; sed non tantae sint auctoritatis, ut lectio re-

cepta multo gravioribus testibus confirmata nobis mitti possit. Legunt vero ATTOꝝ non modo recentiores interpretes haut pauci, Beza, Erasm. Schmidius, Carpzovius, Cramerus, alii; sed etiam antiquiores tum versiones, Syriaca inprimis, tum interpretes, veluti Theophylactus, qui verba: οὐδὲ εἴμεν ήμεις reddit; οὐκέ δέ ἔχει ὁ χριστός, ημας. — Alii contra viri doctissimi, legunt ATTOꝝ. Sic S. V. Semler voculam trahit ad Deum ob vocem οὐδέ. Sed, meo quidem sensu, nil impedit οὐδέ denominatio: cum enim οὐδέ coherus sit, familia etiam sua dici potest. Pyle 39) quoque praefert lectionem αὐτοῦ ob v. 4. I Tim. III, 15. et I Cor. III, 9. — Ibi quidem ecclesia Dei dicitur, eam vero non simul Christi dici posse, inde non clucet: plura potius extant loca, in quibus expresse ecclesia Christi dicitur. Eph. I, 22, 23. V, 29, 30. 32. Rom. XVI, 16. Matth. XVI, 18. — Maxime omnium autem lectionem αὐτοῦ defendit Peirce (l. c.) — Duo potissimum sunt, quae lectioni αὐτοῦ obstare putat. Primum quidem, si Paullus ecclesiam tamquam Christi ipsius domum spectas- set; prorsus alienum fuisse eius mentionem sub filii nomine facere; etenim, si caput esset, non tamquam filius, sed tamquam supremus dominus familliae suae praeesset: alterum vero, Christum v. 1, sacerdotem adpellari, qui autem non suae,

39) Ita babet Pyle quantum eius mentem perspicere licuit ex collectione conjecturarum criticarum Bowyeriana a cel. Schulzio edita ad h. l.

ed alius ecclesiae præcesset: quod extra omne dubium poneret alius locus nostro admodum similis Hebr. X, 21. 23. — Ad prius regero: Cum filius familias quoque herus est, qui familiam gubernat, non video, cur ecclesia dici non possit Christi tamquam filii familias? Christum vero caput ecclesiae esse, adeoque ipsam esse familiam Christi, haud pauca testantur S. S. loca, quorum nonnulla Peirce ipse excitat. Quod autem Dei ecclesia ut plurimum vocari soleat, nil impedit, quo minus loco nostro Christi familia possit adpellari. Quod ad alterum attinet, concedo quidem, Christum quā sacerdotem non commode dici posse ecclesiam suam gubernare; sed potest qua filius, qualem nostro inciso Christum Mose servo Paullus opponit. Quid? quod Paullus in hac ipsa epist. ad Hebr. C. VIII, 1. Christō ceu summo sacerdoti summam imperii defert. Loco vero Hebr. X, 21. nostro licet perquam simili aliū ac nostro commati sensum subesse supra observatum est. Quae vero Peirce ex repetenda voce πιστός dubia adhuc struit, me quidem, qui nil repetam, non tangunt. Videant alii, qui cum Peircio in commate nostro πιστός ex versu praecedente supplant, quo iure lectionem αὐτοῦ defendant; objectasque ipsis a Peircio sani sensus difficultates sane haut leves superent. — Quacum ita sint, salvam manere lectionem ΑΡΤΟΥ, salvumque sensum, mihi persuadeo, qui inde resultat: Christus est herus et rector familiae suae tamquam vios. —

§. 9.

Restat igitur ne quidquam sicco pede transire videamur, ut accuratius nunc disquiramus, quae nam voci $\nu\ddot{\alpha}\varsigma$ scil. Θεοῦ nostro loco subiecta sit sententia. — Plurimi interpretes, non solum, qui ubivis per $\nu\ddot{\alpha}\nu$ Θεοῦ divinitatem Christi innui putant, sed etiam, qui, in evangelii haut raro Messiae munus hac voca significari, statuunt, nostro loco per $\nu\ddot{\alpha}\nu$ intelligunt aeternum Dei filium, s. Christum secundum divinam illius naturam. Sed quamvis divinitatem J. C. ex toto animo credo, eamque contra omnes quoscunque adversarios ex tabulis N. T. defendere me posse confido; eam tamen hac denominatione $\nu\ddot{\alpha}\nu$ nostro quidem loco indicari mihi persuadere non possum. — Vocem $\nu\ddot{\alpha}\varsigma$ Θεοῦ nimirum in N. T. ex usu loquendi Judaeorum, qui, cum reges suos cum reliquis Orientis populis filios Dei appellari solerent, Messiam potissimum et per eminentiam filium Dei nominarunt, saepius nil nisi Messiae munus designare viri haut pauci doctrina et meritis conspicui dudum observerunt. Sufficiat nominasse ex antiquioribus Grotium, magnum illum ducem omnium bonorum interpretum, Lockium, Bensonium, et recentioribus: Ill. Michaelis, Heilmannum et Zachariae $\tau\omega\varsigma \mu\alpha\kappa\alpha\pi\tau\alpha\varsigma$, S. V. Danovium 48); et recentissimum quod sciam,

40) Fusius hanc vocis potestatem eruit in perducta prolusione academ. Jesus Christus filius Dei, inscripta; et quidem comment. I.

§. Rev. Koppium 41). Idem vero viri celeberrimi, b. Zachariae in primis (Theol. Bibl. P. I.) ac S. V. Danovius et S. Rev. Koppe seque egregie demonstratum quidem dederunt, in multis locis Paullinis hanc νεῦ θεοῦ denominationem sublimioris Christi naturae indicem esse; cui praestantissimorum virorum indicio lubentissime subscribo. Concedo quoque Ven. Koppio: in caeteris, quac Viri verba sunt, locis Paullinis, quibus idem nomen, etsi nuda nullaque addita explicandi formula, occurrit, eodem eminentiori sensu de divina quadam servatoris natura esse interpretandum — ubi scilicet mutatae ab apostolo in aliam partem sententiae nec vestigia ulla sint, nec ratio fere cogitari possit. Hoc loco autem, cum Ill. Michaelis et b. Heilmanno persuasum habeo, eiusmodi vestigia esse, ac rationes quoque cogitari posse, ubi Paulus ad Christianos Ex-Judeos de praestantia religiosis Jesu nondum satis convictos scriberet, sententiae in aliam partem mutatae — si potest

Vir ille summe venerandus, **Magnificus h. t.**
academiae Prorektor, fautor ac praceptor meus
pie suspiciendus.

41) Concinne et egregie hanc vocis vim exposuit
praestantissimus Gottingensium Theologus in
elegantissimae N. T. notis perpetuis ab ipso illu-
strati editionis Vol. I. Excurs. II. — Faxit
Deus, ut egregia haec N. T. editio, eximiae,
quae in Cel. Viro est, genuinae sacrarum litterarum interpretationis scientiae testis locupletis-
simus, plures ex somnolentia exegetica excitet,
ac grammaticae interpretationis studium quam plu-
rimis commendet! —

quidem mutata dici — quae legitur in prima, qualem hanc ad Hebraeos datam habeo, epistola Paulli, aliqua sententia. Paullus nihil potius videtur deinde a consueta huius vobis, qua Messiam denotat, significatione in hac epistola ipsi adhuc frequentata, demum recessisse, ac illustriorem illi potestatem tribuisse, ubi ad Christianos τελειοτέρους perscriberet.

Ut vero ad eruendam vim ac potestatem vocis *vōs* in nostro loco obviae redeam, nulla sane adparet ratio, cur alia ipsi notio, quam quae C. I, 2. obtinet, subiicienda sit. Ibi autem *vōs* Messiam denotare tam ex oppositione, quam ex pradicatis, quae logici vocant, principalibus luculenter satis adparet 42). *Ties* ni-

42) Luculenter id docuerunt Ill. Michaelis in comment. laudatiss. p. et sq. et p. 103. 104. — ac b. Heilmann in prolusione notissima, quae extat inter eius opuscula a S. V. Danovio edita Vol. II, p. 536 seq. Qui vero, cum omnem veritatem ex compendiolo suo, avitisque schedulis dimetiri soleant, lubricam admodum horum virorum auctoritatem prouincient, sciant, nihil plane cuiquam auctoritati tribuere, sed solis argumentis, quae hic fusius propono, duci; — sed ut horum etiam ingenio aliquid dem — dandum est enim omnino — adiungo virum, quem omnes, si Buezovienses censores escipias, pie suspiciunt S. V. Seilerum Erlangensem Theologum celeberrimum, qui in libro laudatiss. ad defendandam divinitatem Christi conscripto p. 178. verba Ebr. I, 2. seq. nostra lingua ita reddit: Dieser unser *Messias* ist ein Mensch, und als ein solcher ist er von Gott zum Erben über alles gemacht: er ist aber auch der göttlichen Natur

mirum προφῆταις v. 1. opponitur, unde patescit
hac denominatione non tam naturae quam
muneris rationem haberi; adeoque Christum
ratione muneris legati divini tamquam illustrio-
rem legatum divinum, Messiam scilicet, oppo-
ni illis legatis Dei inferioribus. — Quodsi enim
innueretur conditio naturae per vocem νόη, non
dici posset: ἐν τοῖς προφήταις, sed συν αὐθεωποις —
vel aliud huic simile, quod conditionem natu-
rae exprimeret. — Idem vero adparet ex praed-
dicatis principalibus v. 2. ὅντες κληρόνομοι
τάντες et v. 3. ἐκάθιστεν εν δέξιᾳ τῆς μεγαλωσύνης
ἐν υψηλοῖς. — Notatur quidem prioribus v. 3.
verbis illustrior Christi natura, sed in ciden-
ter modo, ut ratio ex ipsa illius natura desum-
ta pateat, cur ipsi tamquam Messiae tantus
concederetur honos; hoc fere modo: Jesus est
κληρόνομος qua Messias; Cur? quia qua λόγος
omnia creavit: Jesus qua Messias gloriae divi-
nae particeps factus est; Cur? quia qua λόγος
est ἀπάνυπα στῆς δόξης rel. Sunt igitur hae
propositiones tantum incidentes, quae caussas

theilhaftig, und nach derselben der
Schöpfer der Welt. reliq. Et licet in con-
stituendo sententiarum Paullinarum nexu aliam
quodammodo interpretandi rationem sequatur
S. V. Seilerus, eum tamen maximam partem
mecum consentire video: ipse enim paren-
thesin suadet p. 211. — Videant igitur hi
viri, tantum abesse, ut mea interpretatio faveat
Socinianorum placitis, ut inserviat potius ad
ipsa melius prosternenda. Haec his hominibus
dicta sint; cordatioribus argumenta non
propono.

rei aperiant. Manet vero hoc effatum illustre omnino divinitatis J. C. monumentum, modo non in voce *νιός*, sed in propositionibus incidentibus quaerendum. Sed notio subiecti principalis formanda est ex praedicato principali. Jam vero Jesus non qua *λόγος* dominus universi factus est, nec qua talis imperium in tempore participavit. Ergo, cum haec tamen sint principalia praedicata, talis quoque subiecti principalis notio est constituenda, qualis permittitur ab illis praedicatis principalibus satis cognitis. Haec autem modo permittunt, per *νιόν*, qui est principale subiectum, intelligi Messiam, cum is eorum modo sit cappax; ergo haec notio vocis *νιός* modo est admissenda, qua Messiam designat. Nullum igitur ad infringendam hanc vocis *νιός* potestatem argumentum desumi potest ex iis verbis v. 3. quae divinitatem J. C. arguunt. Ex propositionibus incidentibus enim non necessario nexus cum subiecto et praedicato cohaerentibus (quae non in sensu composito, sed diviso exprimuntur, ut logici enunciare solent) determinatio subiecti haud repetenda est. Immo potius, si sensus compositus urgeretur, certo inde effici posset, *λόγον* in tempore demum maiestatem divinam participasse. Eligant igitur, qui contrarium statuant, utrum vocem *νιός θεοῦ* hoc loco de Messia intelligere, an *λόγον* pro Deo in tempore facto habere malint. Nec tutum satis est refugium dogmaticum; haec praedicata principalia posse de *λόγῳ* ex communione *αξιωμάτων* explicari. Nam, si unquam argumentis dogmaticis ad solvendas quaestiones extricas utendum sit, nonne eodem iure nobis

hoc loco *αντίδοσην* statuere licet, quo alii *ιδε-*
ωσίσιν assumunt? Quid ergo his dogmaticis
 ratiunculis efficitur? Praeterea admodum du-
 bito, an certae interpretandi regulae, qualis
 illa est, ex qua subiecti principalis notio for-
 manda est ad rationem praedicati principalis,
 unquam cedere possint quibuscumque, quanta
 quanta sint, argumentis dogmaticis. Dogmati-
 cas enim rationes ad sanam S. S. interpretatio-
 nem conformare, non vero inverso modo agere
 decet. —

Vocem *υἱὸς* vero C. I. Messiam, non se-
 cundam *ὑποσάσιν*, designare, luculentius adhuc
 adparet ex comparatione *τοῦ υἱοῦ* cum angelis
v. 4. seq. instituta. Si enim statuas, Paullum
 iam supponere, quod *υἱὸς* denotet aeternum
 Dei filium; omnem sane probationem praestan-
 tiae Christi pree angelis, quam Paullus hoc
 segmento instituit, superfluam iudices. Etenim
λόγον, cum ipse Deus sit, quovis angelo multo
 esse excellentiorem, quis dubitet? Quid igitur
 haec prolixe et sollicite instituta demonstratio
 praerogativarum *τοῦ υἱοῦ* pree angelis? Nec
 quidquam contra nos efficitur, si dicatur: Paul-
 lum quidem non supponere, *υἱὸν* esse *λόγον*,
 nec adeo probare velle, Deum esse praestantio-
 rem angelis; vere etiam id agere, ut demon-
 stret, Christum multis pree angelis instructum
 esse praerogativis: has vero ipsas inde deduc-
 cere, quod, si nomen *υἱὸς θεοῦ* ipsi in V. T.
 tribuatur, divina eius natura designetur. —
 Nil, inquam, hac subtiliori sensus notatione iu-
 vatur illustrior vocis *υἱὸς* significatio. Nam eo

ipso, quod Paullus praerogativas τοῦ ὄντος prae angelis (ex hypothesi) inde demonstrare vellet, quoniam illud nomen in V. T. sublimius quid designet, ipsam vocem νιός, qua subiectum non potuit sensu sublimiori accipere, nisi aliquid supponere voluerit, quod demum demonstratus esset; unde patescit, v. 2. saltem νιόν
nil nisi Messiam indicare. — Interim non sta-
tuimus, Paullum Messiam cum Judaeis cogi-
tasse ut merum hominem; concedimus potius,
ac ipsi firmiter persuasi sumus, Paullum simul
respexit ad illustriorem Christi naturam, spec-
tasse Messiam ut Θεάνθραπον, huncque illustriore-
rem sensum nomini Messiae νιός θεον subiecisse.
Sed illustrior cogitatio ipsius Messiae potesta-
tem vocis νιός θεού, qua universe ac indeter-
minate Messiam denotat, non immutat. Et li-
cet Paullum ad naturam Messiae, qua Θεάν-
θραπον, simul respexit haut diffiteor, eum ta-
men, aeque firmiter persuasus sum, muneris
ipsius rationem spectasse potissimum. Sed nec
illud consilium demonstrandi, nomen νιός in
V. T. de Messia usurpatum illustriorem illius
significare naturam, Paullus cepisse, meo qui-
dem sensu, dici potest. Nam in iis locis a
Paullo excitatis, ubi vox νιός occurrit, nil con-
tinetur, quod divinitatem illius arguat; et in
iis locis citatis, ubi divinitas adpareret, nomen
νιός non occurrit; sed Judaei modo haec loca
de Messia more suo explicarunt. His V. T.
effatis, quae ipsi Judaei de Messia intellexerunt,
nunc utitur Paullus ad docendas Messiae (νιόν)
praerogativas prae angelis. Hoc, nec factio il-
lo, modo cohaerent singula huius segmenti in-
cisa. Sic, ne quid praeteream, v. 10 — 12.

illustre quidem, mea sententia, divinitatis J. C. monumentum continetur; sed illud modo pertinet ad demonstrandam Messiac prae angelis praecellentiam, non vero referri potest ad notionem *ὑιοῦ*, qua λόγου, constituendam. — Quod enim de aliqua re demonstratur, de subiecto nondum supponitur, nec notioni subiecti inferri potest. Alias eadem ratione vox χριστὸς etiam denotaret *ἰησοῦς*, Christus enim demonstratur fuisse *ἰησεὺς*. Haec sufficient 43) ad intelligendum, Paullum primo capite, ubi cum Judacis ex concessis et κατ' ἀνθρωπον disputat, vocem *ὑιος* in sollemni Messiae significatione accipere. Cur igitur in nostro loco voci *ὡς* illustrior significandi vis tribuatur, equidem non video. —

Sed eandem Messiae significationem etiam omnis huius segmenti cohaerentia efflagitat. Manifeste enim ὁ χριστὸς in commate nostro idem est ac εὐτος v. 3. hic vero refertur ad v. 1. 2. ubi idem Jesus vocatur ἀπόστολος καὶ ἀρχιερεὺς τῆς ἐμολογίας ήμῶν. Ita vero non describitur qua λόγος s. essentialis ac aeternus Dei filius, sed qua Messias ac θεάνθρωπος hoc nomine insignitur. Vocatur enim v. 2. πιστὸς τῷ ποιήσαντι αὐτῷ, quod manifeste indicat constitutionem ipsius ad munus legati divini, quo novam ὁμονοίαν instruat. Eodem respectu δύτος Mosi v. 3. opponitur; nulla igitur alia ὡνοῦ significatio nostro loco, ubi demonstratio ipsa theseos v. 3.

43) Plura vide apud Michaelis et Heilmannum II.
cc.

propositae traditur, admittenda est, quam quae
verbis com. 1. ἀπόστολος χαρακτηρεύει; alio licet
respectu subest. — Quae omnia cum sole clari-
lius meridiano eluceant, νῶτρο nostro loco nil
nisi Messiam designare mihi persuadeo. Atta-
men varia in medium ab aliis proferuntur, quae
illustriorem huius vocis significationem nostro
inciso stabiliant; quae, ut omnes partes no-
stras rite expleamus, nunc proponere ac ex-
aminare iuvat. — Ad tria redeunt potissimum:
1) Jesum, qua Messiam, non carere domino ac
capite, 1 Cor. III, 23; XI, 3. Deique mini-
stris ipsum esse accensendum; Ergo non dici
posse ἐπὶ τὸν οἶκον esse. 2) Christo, qua νῖον
eamdem praestantiam adscribi ac hero familiae
N. T. Deo scilicet v. 3.; Ergo ipse Deus sit
necessus esse. 3) Christum!, qua νῖον ecclesiam
velut domum suam ipsius administrare dici;
ecclesiam autem esse domum Dei Num. XII,
7. Ergo νῖον eodem honore habendum esse ac
θεόν. — Ad primum regero: 1) Per multa sa-
ne extant loca, in quibus expressa mentio fit
imperii Christo qua Messiae a Patre collati.
Phil. II, 9. 11. 1. Cor. XV, 25, 27. et alibi.
Unde etiam denominatio Κυρίου Christo in N.
T. propria est. 2) Distinguamus ecclesiam ab
universitate rerum et Christum in se et in re-
latione ad ecclesiam spectatum. Christus, qua
Messias, in se consideratus omnino accenseri
potest ministris Dei in hac rerum universitate;
sed si eum ad ecclesiam referas, ipsius caput
ac dominus est, codominus cum Patre. Et
hunc respectum hoc quidem loco obtinere, pa-
tet ex proxime sequentibus verbis, οὐκέτι στρέψ-
μεν. — 3) Distinguamus denique duplitem

Christi statum. Ante exaltationem omnino prae se tulit servi speciem; sed post eam nunc splendet dignitate domini et capit is ecclesiae a se conditae. — Quod ad secundum attinet, iam supra (§. 4.) refutata est haec incisi 3tii, interpretatio; ubi, per *κατασκευάσαντα* v. 3. non Deum, sed herum quomque intelligi, satis docuimus. Sed posita illa interpretatione, licet non concessa, Deum scilicet v. 3. familiae suae opponi, tamen ei non opponitur qua Deus, sed qua herus: Christus autem est coherus; eidem igitur iam qua Messiae idem gradus praestantiae heri competit. Heri vero et familiae oppositionem in hoc segmento tertium comparationis esse nemo non videt; at ultra tertium comparationis similitudinem extendere non decet. — Argumentum tertium si informam artis redigas, ita se habet: Ecclesia est domus Dei Num. XII, 7. A. Ecclesia est dominus *vivū* v. 6. E. *uōς* est Deus. Quis, quaeso, ita argumentetur? Quis fallaciam divisionis, quam logici vocant, concludendo a coniunctis ad divisa sibi permittat? Id modo sequitur: dominum *vivū* esse quoque dominum Dei. Sed quis hoc neget? Est eadem familia; Deus quidem proprius herus est, sed unius positio non statim est exclusio alterius; Deus est herus suo iure, Christus idem est, iure delato. Paulus spectat nimirum ecclesiam universe, et ecclesiam veteris et novae oeconomiae coniunctionem; utraque enim populi Dei nomine insignitur. Jam supremus dominus universae ecclesiae Deus est; in illa ipsa Moses olim erat servus, in eadem nunc Christus, qua Messias, est Coherus. — Quae cum ita sint, nullus plane

alius sensus huic *6to* vere inesse potest,
quam ille: Christus tamquam Messias herus
est ac rector familiae sua.e.

§. 10.

Videamus iam, ut adpareat, quo tendat
scriptionis nostrae ratio, quo nexu haec incisi
6ti verba cum universa argumentatione in hoc
segmento a Paullo instituta cohaereant. The-
sis probanda erat: Christus est ὁ κατασκευαστ^s;
κατασκευαστ^s vero primario denotat in segmento
nostro herum ac conditorem familiae
(§. 3.) idem vero designat ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ
(§. 8.).¹⁶ Eadem igitur sententia utrique formulae
subest: heri scilicet notio, quam formulae
ἐπὶ τὸν οἶκον proprie, vox κατασκευάσας au-
tem improprie exprimit. Diversus modo in
utraque formula loquendi respectus obtinet,
qui vero rem ipsam nequicquam immutat:
Altera επὶ τὸν οἶκον designat herum, quatenus
imperat familiae, eam gubernat; al-
tera vero κατασκευάσας herum denotat, quatenus
familiam condidit. Uterque autem ille
respectus vere in Christum cadit; Christus ec-
clesiae suae caput, eam et condidit, et gu-
bernat; Matth. XVI, 18. Eph. II, 10. Hinc
vocatur Act. XX, 28. Κύριος 44) τῆς ἐκκλησίας,

44) Lectio κυρίου enim illo loco indubitanter ge-
nuina est, ita, ut, qui lectionem vulgarem Θεοῦ
adhuic defendere vellet, vereor, ne, se non
admodum in κρισί N. T. versatum esse, pro-
diturus sit. Ipse forsitan hanc sententiam, gra-

eam ipsam ab caussam, quia τὴν ἐκελοῖαν πε-
μποιούσατο διὰ τοῦ ὕδατος αἵματος. Recte igitur
Grotius ad verba ἐπὶ τὸν οἶκον observat: Fa-
miliae imperat, quare? est enim ab ipso
genita. — Itaque ex iis, quae iam dicta sunt,
substituere licet verbis: ὁ δὲ χριστός, ὡς υἱός, ἐπὶ¹
τὸν οἶκον ἀντοῦ, illa: ὁ δὲ χριστός, ὡς υἱός, ὁ κα-
τασκευάσας τὸν οἶκον ἀντοῦ. Sic com. διτum ipsis
etiam verbis responderet thesi probandae v. 3.
propositae. Quod autem Paullus formulam κα-
τασκευάσας cum altera ἐπὶ τὸν οἶκον permutarit,
caussa est in com. 5to, ubi de Mose loquitur
tamquam 'EN τῷ οἴκῳ; huic, ut clarior fiat pree-
stantia Christi pree Mose, eum ceu 'ΕΠΙ τὸν οἶ-
κον opposuit, eodem vero sensu, uti iam vi-
dimus, ac supra demonstratus erat, Christum
esse κατασκευάσαντα. Incisum διτum igitur, ut
nexus perspiciatur facilius, ita reddere licet:
Christus vero ut υἱός est κατασκευάσας τὸν οἶκον,
ille οἶκος enim est οἶκος ἀντοῦ, qua filii familias,
aeque ac οἶκος θεοῦ, qua Patris familias; cum

vissimis argumentis criticis innixam, alio tem-
pore fusius exponam, ne quis de dogmaticis
suis rationibus sollicitus, me ex mero novatu-
riendi pruritu, a quo alienissimus sum, hanc
lectionem preeferre clamitet. Adeat interim
lector cupidus preestantissimam N. T. editio-
nem criticam, qua immortali suo nomini mo-
nimentum ipse posuit quovis aere perennius S.
V. Griesbach, preeceptor meus optimus, us-
que ad cineres colendus, cuius incomparabi-
lem disciplinam, in quam me totum per plures
annos tradidi, in summis vitae meae beneficiis
colloco.

Deus ipsi ὁ — Messiae 45) — codominium ac imperium in suum οἶκον detulerit, ἐπάγεται αὐτὸν ὡς πρωτότοκον εἰς τὴν ὀικουμένην c. I, 6. et αὐτὸν ἔδωκε καθαλήν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ. Eph. I, 23. Unde facile fit conclusio: Quanto igitur ὁ κατασκευάσας superior est universo οἴκῳ: tanto superior ac praestantior Christus est Moses, qui ceu Θεούπον (v. 5.) ipse ad οἶκον pertinet; cum contra Christus sit εἰτὶ τὸν οἶκον — sive quod idem est — ὁ κατασκευάσας. Haec autem erat thesis demonstranda a Paullo v. 3. proposita. Paullum igitur promissis suis omnino stetisse, egregieque cohaerere omnes illius sententias sic satis supra expositas, facile quisque intelliget. —

V O L Z I O ' S U O

S.

P R A E S E S.

Per hos sex annos, quos discendo in hac litterarum officina transigere mihi licuit, permultos sane, qui studia mecum coniungerent, nosse contigit: at, qui Tibi aequiparari possint, perpaucos; qui Te superet, profecto neminem. Tantam ingenii vim, tantum tamque

45) Egregia sane διλογία vocis νιός, qua tam filium familias denotat, quam νιόν Ιησοῦ seu Messiam designat, qui omnia iura adeptus est, quae alias filio familias competit.

constans animi robur, tantam morum probitatem, tantum in addiscendis optimis scientiis ardorem, quanta in Te coniunxisti omnia, vix ac ne vix quidem in aliis, qui mihi quidem innotuerunt, deprehendi singula. Ex quo igitur hanc academiam adires, mihique innotesceres, ita Te mihi probasti, ut nil magis exoptarem, quam familiari Tibi consuetudine inngi. Nec votis meis me excidere passus fui-sti, Suavissime! tanta enim hucusque Tecum mihi intercessit consuetudo, quantâ solet esse maxima. Nunquam non iucundissima erit recordatio egregiorum, quos subinde mecum misceres, sermonum, quibus me non solum in summam Tui admirationem raperes, sed mentem quoque meam pariter atque animum mire adficeres: mentem quidem, cum recta semper de rebus, quas sedulo investigares, iudicia ferres; animum vero, ubi cum intimo animi Tui affectu de insigni virtutis colendae praestantia sermones faceres. Per tria haec semestria, quibus in optima litterarum studia incumberes diligentissime, tantam Tibi collegisti doctrinae copiam, ut alius quisque, si per integrum trium annorum decursum eamdem sibi para-set, tempus academicum bene collocasse merito posset dici. Gratulor igitur patriae Tuae amplissima emolumenta ex singulari Tua eruditione atque virtute ad universas terras Badenses redundantura. Tantum enim, persuassimum habeo, eminebis Optime Volzi! inter theologos Badenses, quantum Malerus noster, tantus filius tanti patris, in quo, quid primum admirer, plane non habeo, inter iurisperitos Badenses splendebit. Quem igitur graviorem

qualiscunque scriptio[n]is meae defensorem, quem
suaviorem periculorum meorum comitem exop-
tare potuisse[m], quam Te? Quod vero obla-
tam hanc provinciam haud recusaris, sed lu-
bentissime potius in Te susceperis, maximas
sane pro novo hoc insignis Tu a c erga me be-
nevolentiae documento gratias ago, maiores
habeo. Qnod reliquum est, Tuo me favori
more consueto iam commendaturus essem, ni-
si persuasione ducerer firmissima, Te, Suau-
vissime! arctissimum amicitiae nostrae vincu-
lum, quod pietate erga Te haud fucata arotius
subinde constringere omnibus enitar viribus,
nunquam esse soluturum. Faxit Deus, ut
promerita doctrinae atque virtutis praemia
quondam consequaris amplissima; ac fausta
quaevis nunquam non Tibi obtingant atque fe-
licia. Dabam

Jenae a. d. XVI. Cal. Nov. A. R. S.
MDCCLXXVIII.

II.

Dissertatio critica
de
capitibus ultimis
IX — XIII.

posterioris epistolae
P a u l l i ad C o r i n t h i o s
ab eadem haud separandis.

Praefatio.

Posteriorem Pauli epistolam ad Corinthios inter libros N. T. difficiliores esse, vix est quod moneam. Tanta enim, tamque multipli obscuritate laborat, ut in expediendis locorum eiusdem sat multorum difficultatibus optimi quique interpretes suam vel diligentiam vel sagacitatem frustra profudisse videantur. Nec fore, puto, quemquam, si utrasque Pauli litteras ad Corinthios datas diligenter inter se comparet, quin eas scribendi genere dissimillimo esse animadvertat. Quaecunque enim sermonis

bene compositi dotes, sive apta verborum collocatione, sive eleganti membrorum structura, sive facili unius ad alterum transitu, prioribus litteris singularem suavitatem gratiamque conciliant; eas fere omnes posterioribus his literis ita deesse intelligimus, ut ubivis fere locorum vel ingratii orationis hiatus, et durae dictiomum ellipses; vel troporum male mixtorum asperitas, et hebraicae praesertim, tum singularum dicendi formularum constructionis, tum integrorum membrorum compositionis frequentia aures delicatores haud leviter offendant. Quae vero vitia scribendi omnia calami celeritati, quae, cum Paullus iustum argumenti seriem in his litteris scribendis haud praemeditatus esse videatur, quaecunque inter scribendum occurrerent, turbato ordine neglectoque omni sermonis ornatu effunderet, unice tribuerim. Et enim hoc optimo cuivis elegantiarum magistro accidere novimus, ut, nisi limam scriptis adhibere liceat, plura, quae vel minus terse, vel parum eleganter dicta sint, orationi admisceat. Quid igitur miremur, Paullum Iudeum, etsi eloquentiae copia reliquis Apostolis antecelleret, Atticae tamen elegantiae non adsuetum, currente calamo, nec arguento satis deliberato, horrido in his litteris usum fuisse dicendi genere? Verumtamen miram ingenii vim, sententiasque sive in persuadendo blandas, animosque occulto circumeuntes, sive in reprehendendo aculeatas vel in his litteris Paullinis nemo non senserit. — Aliud difficultatum genus est in falsa et inepta haut raro capitnm et commatum e textu vulgari divisione. Sed maximas sane difficultates iustaे huius episto-

he interpretationi, cum omne argumentum ad primae ecclesiae Corinthiacae aetatem, mores, et institutae maxime pertineat, obiicere videatur commentariorum illius temporis sat idoneorum, a quibus lucem ea accipere possint, summa inopia. — Quo maiori autem obscuritate interpretatio: eo minore κρίσις huius libri impeditur. Quanta enim variarn lectionu mco-pia alii N. T. libri abundant; tanta earum inopia hunc laborare animadvertisimus. Cuius rei, quae mira sane videri possit, si quid iudico, caussam opinor hanc: librarios, qui sententiarum vim non satis intelligerent, demto luxuriantis ingenii nutrimento, ingrata quadam necessitate ad fidem sic adactos fuisse, ut singula membra ad verbum describerent.

Verum enim uero S. V. Semler alias adhuc difficultates, easque multo graviores, ab interpretibus quidem hucusque male neglectas, in his litteris detexisse sibi videtur. Ultima quippe huius epistolae capita, a nono usque ad finem, vel nullo, vel certe non satis idoneo, neru cum antecedentibus cohaerere, opinatur vir venerabilis. Varias hinc hypotheses, quibus vera harum particularum indoles et consilium intelligi posset, pro eo, quo pollet, mentis acumine excogitavit, easque in doctissima huius epistolae paraphrasi, tum in præfatione, tum in notis ad Cap. IX. et XII. larga manu adspersis expositas, variis argumentis haud contemnendis firmare studuit. — Conicit nimirum Vir sagacissimus non tantum Cap. IX. separatam aliquam fuisse schedulam, non Corinthiacæ sed aliis Achaicis ecclesiis desti-

natam; quam postea demum Corinthii huic epistolae ipsi loco quidem eo, quo Paullus de eadem re ageret, adiunxissent: verum etiam aliam partem, a Cap. XII. inde usque ad finem, Corinthiis quidem fuisse destinatam, sed, ceu separatam schedulam, post hanc epistolam demum ad ipsos missam; quam eamdem posthaec pari modo his litteris inscruissent Corinthii: nisi posterior illa schedula iam a Cap. X. pergere censenda esset; id quod **viro venerabili** ad Cap. XII. not. 350. vero videtur simillimum. Quibus denique novam opinionem addit hanc: Epist. ad Rom. Cap. XVI. pertinere ad hanc posteriorem epistolam ad Corinthios, VIII° scilicet capiti sic subiungendum, ut haec epistola Cap. VIII, annexo quippe Cap. XVI. epist. ad Romanos, claudatur, reliquae vero partes a Cap. IX. inde usque ad finem epistolae ab eadem separantur, ceu peculiares litterae partim ad Achaicas ecclesias (Cap. IX.) partim ad Corinthiacam, at post illam demum datae (Cap. IX—XIII). Plures enim epistolae Paulli **viro venerabili** serius demum ex variis minoribus schedis hoc modo coaluisse videntur. — At Semlerus hic non satis sibi constare videtur. Idem enim not. 366. ad Cap. XIII., 11. contendit, clausulam ibi obviam esse totius epistolae, C. XVIII. ex opinione Viri finicndae, nec particulae illius, quae a Cap. X. pergat; eamque igitur, cum ad fin. C. VIII. pertineat, hoc suo loco esse mouendam. Quomodo vero utraque clausula, et illa Rom. C. XVI. et haec C. XIII, 11 sqq., ad C. VIII. simul pertinere possit, equidem non intelligo. Nullo enim pacto assui posse hanc particulam.

C. XIII, 11 sqq. illi Rom. C. XVI. contentae, primo statim obtutu nemo non videt: duplum autem clausulam inferre absonum est. Neque vero videtur S. V. Semler utrumque simul teneri velle; sed ipse potius primum eam fuisse sententiam, quae not. 366. continetur, et in praefatione demum post illas notas paraphasi iam adspersas litteris mandata in alteram de Cap. XVI. ep. ad Rom. in epist. II. ad Corinth. transferendo descendisse. Optarim autem Virum Venerabilem hanc sententiae mutationem significasse ipsum, quo de vera eiusdem opinione certius constaret; nec in scriptis Viri adhuc superstitis coniecturis opus esset. Haec sufficient ad intelligendam S. V. Semleri sententiam.

Equidem is non sum, qui viro venerabili bellum temere inferre, vel insignem victoriam inepte sperare aut possim, aut velim. Etenim mecum habitare, et meo me metiri modulo didici, probe conscientius, quam curta mihi sit supellex, quanta contra Venerabili Semlero doctrinae copia; nec immemor, quanti sint fructus, quos in rebus criticis et historicis ex scriptis Viri Summi doctissimis perciperim, quantamve reverentiam Illius et personae dignitati et immortalibus in omnem rem littoriam meritis debeam. Tantum igitur abest, ut impiae ac nefariae cohorti eorum me adiungam, qui, quamvis magnam pietatis ac ardentis doctrinae nostrae studii speciem praeserre cupiant, agresti tamen more, atque Theologis prorsus indigno, ubi sola Viri placita

dextere ac modeste excutienda sint, et sola argumenta, absque ulla animi vehementia, aequa lance ponderanda, Virum ipsum, insigni et doctrina et pietate Venerabilem, sollicitare, eiusque famam mordere haud erubescant. — Concedo quoque Viro Venerabili quam lubentissime, rem totam ad ~~ακριβειαν~~ criticam, ne aquaquam vero ad doctrinam Christianam ipsam pertinere; nullumque igitur iustae eiusdem disquisitioni, quo modo cunque illa cadat, subesse periculum. Summa quidem doctrinae nostrae auctoritas, et absoluta perfectaque singularum eiusdem decretorum veritas a fide librorum N. T. pendere censenda est: siquidem ex sola doctrinarum indole nec semper nec luculenter satis adpareat, utrum illae a Christo et Apostolis vere traditae sint; an sequiori demum aevo ab ingenio humano haud raro inepte sedulo conflictae, atque genuinis doctrinae ~~σύμματοι~~ suppositae fuerint. Quid vero quisque senserit vel docuerit, eius genuina ac certa scientia non nisi ex eiusdem scriptis, si qua adsint, repetenda est: apostolorum igitur placita ex solis eorum libris fide dignis certo cognoscere licet. — Sed nihil omnino neque sanitas doctrinae apostolicae, neque puritas fontium impeditur hac S. V. Semleri hypothesis. Etenim ut sint ultima haec posterioris ad Corinthios epistolae capita seiunctae litterae; Paulli tamen esse a Semlero dicuntur eaedem. Nec vero non in his particulis, cum unanimi primae ecclesiae Christianae, antiquarum versionum et Codd. consensu Paullo ita tribuantur, ut S. V. Semlero videantur in pri- apographis his litteris fuisse attextae,

non alia, ac in reliquis, authentiae tuendae via tenetur. Pertinebant enim hae schedulæ, quæ est Semleri opinio, vel ad Corinthios ipsos, vel ad Achaicas ecclesiæ alias, quarum profecto, ne perirent hæc litteræ Panllinae, haud parum intererat. Quæ vero scidae cum integro epistolarum Paullinarum ad Corinthios datarum volumini adiunctæ melius servari posse viderentur, ac singulatim sparsæ; eas, censet vir Venerabilis recte a Corinthiis posteriori ad se datae epistolæ, et argumento et tempore atque occasione simillimæ, a primo inde tempore ita iunctas fuisse, ut, hac uno, tenore et continua serie a librariis descripta, illæ quoque partes cum integro volumine non possent non propagari. — Nec sensum harum particularum hac hypothesi admodum mutari arbitror, illum saltem, qui ad nos pertineat: (universum autem ultimæ huius partis argumentum ad primos maxime lectores pertinere, non est, quod moneam) ille enim neque a continua serie, neque a certo segmentorum maiorum ordine pendet. Potuisse vero prima illa aetate fieri eius modi iunctionem alienarum partium, recte illustrat Vir Venerabilis exemplo C. XVI. epistolæ ad Romanos, quod, meo quidem sensu, ad Corinthios, nec ad Romanos, pertinet *).

* Fusius haec exposuit Ven. Semler in peculiari dissertatione de duplice adpendice epistolæ ad Romanos, Halæ Clj Cl CCLXVII. in lucem emissâ, posthaec autem paraphrasi epist. ad Romanos Clj Cl CCLXIX. editæ sub finem annexa. Quæ Viri sententia tam certa mihi vi-

Quo igitur modo haec schēdula epistolae ad Romanos iungi potuerit; eodem prorsus modo, quin immo multo facilius ac maiori iure, ad epistolam II. ad Corinthios singulares has schēdulas, praesertim cum eidem ecclesiae destinatae fuissent, accedere potuisse facile intelligimus. — Insignem denique vim ad dispellendas haud raras, quibus hanc epistolam tectam videmus, nebulas ingeniosae huic hypothesi Semleriani haud deneges; si ab ea quidem parte recesseris, qua Vir Venerandus sine ulla veri specie (quod in ipsa commentatione nostra diligentius disquirendum erit,) Cap. XVI. epist. ad Rom. ad Cap. VIII. huius epist. II. ad Corinth. vult transferri.

Verum enim uero, quamvis hoc modo omnis invidia ab hypothesi Viri Venerabilis penitus abstersa sit; ipsa tamen non satis firma mihi videtur, vel ad commendandum sese idonea. Nam in explicandis iis, quae difficultatis aliquid habeant, praesertim si sint in scriptis aliorum, ad opinionum praesidia prius confundendum non esse, quam omni vel certae rationis vel analogiae et consuetudinis ope destituti simus, inter omnes constat. Existimat quidem Vir sagacissimus, tanta tamque fortiter

detur, quam quae certissima, etsi non omnibus argumentis ab eo adhibitis subscribere possim. Nec tamen argumenta, b. Schmidii Vitembergensis Theologi, et Cel. Schulzii, Gisenensis Philologi, quae alio tempore curatus excutiam, ad vulgarem sententiam me reducere potuerunt.

in his litteris inesse repugnantia, quae, nisi adsumta sua hypothesi, superari plane non possint. Sed liceat hac de re aliter sentire mihi plene persuaso, omnes sententias in posteriori hac epistola sic satis conspiraro: multas contra difficultates, quae textum vere non premant, a Semlero demum illi videri illatas; quae autem litteris vere insint, eas non indigere hac Viri hypothesi. Atque id ipsum est argumentum, quod in hac commentatione, ea, qua par est, diligentia et modestia, prolixius exponendum nobis sumsimus, hac quidem lege, ut illud in duas partes distribucremus. Quorum quidem prior tum in enarrandis C. IX. difficultatibus; tum in iudicandis hypothesibus vel a S. V. Semlero exstructis, vel similibus aliis, quae possent saltem, non sine veri specie, ad rem illustrandam adferri; tum denique in eruendo vero et nativo tam sententiarum ordine, quam integrorum capitum VIII. et IX. inter se nexus ac enodandis inde difficultatibus versabitur: posterior vero in illustranda altera, quae videtur, adpendice huius epistolae a Cap. X. inde usque ad finem ita erit, ut tum varia dubia de iusto horum capitum cum antecedentibus nexus mota diluat, atque repugnantia, quae intercedere videantur, tollat; tum novam Semleri hypothesis aequa ac antiquiorem Stephani le Moyne diligenter excutiat. Haec fere est libelli ratio.

Quam vero operam Virum Venerabilem non aegre laturum esse persuasum habeo, qui omni, qua decet, modestia ac reverentia dubia proferam, atque in re, licet mere critica, cer-

tus tamē esse cupiam. Idem etiam Venerabilis Semler, uti in omnibus fere libris vindicem libertatis sentiendi agit acerrimum; ita eandem in hac eadem praeferat ad epist. II. ad Corinth., postquam hypothesin supra recensitam exposuisset, contra suam ipsius auctoritatem his verbis tuetur: „Patiar autem lubenter alios arbitros; nec enim magnopere pertendam, si qui aliter statuant, et nihil difficultatis ibi inveniant.“ Quid? quod ipse ante aliquot annos huic Viri hypothesi, certe ex aliqua parte favebam; et repetitis demum superiori anno in epistolas ad Corinthios curis, aequa lance, si qua est virium imbecillitati, singula ponderans, vulgarem sententiam iterum praeferre coepi. Ex praemissa denique ingenua momenti et puncti controversiae notatione facile intellecturum penitus confido S. V. Semlerum, ab omni contradicendi prava cupiditate aequa ac invidia impie ipsi concitanda me esse remotissimum, atque de sola veritate indaganda sollicitum. — Et profecto omnem, quem in conscribendo hoc libello mihi proposui, finem me satis adsecutum, felicissimamque in eo operam collocasse me sentiam, si Viros harum rerum peritos vel ad discutendum melius hanc materiam sane haud contemnendam excitavero; vel, si iis hypothesis Semleriana arrideat ipsa, adducere potuero, ut argumenta mea suis curis atque iusto examine digna habeant, me corrigan, meliora doceant.

Caeterum, ut vel levissimam contentiosi hominis speciem liberali cuivis ingenio maxime exosam effugerem, atque ingenuum verita-

tis studium ipsa re demonstrarem, nullam amplius in commentatione ipsa S. V. Semleri mentionem inieci, excepto uno altero loco, quo verba Viri summi pro mea sententia ad-duxi; cum nihil plane ad veritatem indagandam referat, quis dixerit, sed quid dictum sit? Id potius unice agendum esse putavi, ut argumen-ta Viri ipsa in libr. cit. hinc inde sparsa diligenter colligerem, eaque pro virium tenuitate candide examinarem, et rationes demique, quae contrariam sententiam mihi suaserint, modeste exponerem. At vero a limine commentationis aliqua libri Semleriani mentio facienda vi-debatur tum lectorum causa, ut et origines libelli, et animum, quo conscriptus ille sit, rectius intelligerent; tum mea ipsius caussa, ut summam Semlero Venerabili reverentiam tes-tificarer, et, expositis veris libelli caussis, omni invidiae, probi consilii mihi conscius, dextere occurrerem. — Scripsi in Georgia Augusta mense Septembri A. C.

cllo cclxxxii.

Sectio I.

De capitib. IX. epistolae posterioris ad Corin-thios vera ad praecedentia capita ratione.

§. I.

Difficultates nexus Cap. VIII. cum IX. exponuntur.

Utroque posterioris epistolae ad Corin-thios capite VIII. et IX. liberalitatem in coll-

genda stipe pro Christianis Palaestinensibus primis lectoribus maiorem in modum gravissimumque argumentis a Paullo commendari, id quidem primo iam obtutu facile intelligimus. Tantum vero abesse videtur, ut, quod exceptari tamen iure possit, argumenta persuasoria, quae Cap. VIII. proponi coeperant, IXno hoc continuentur, novisque augeantur; ut potius prioribus quinque commatibus item contineatur, quod VIIIvo iam capite prolixius expositum legimus, ac Paulus universe ita procedat, atque eius modi dicendi formulis utatur, ac si nihil horum in praecedente capite attigisset, sed novum prorsus argumentum hoc capite tractare incipiat. Haec enim priora quinque commata si inspicimus, repeti videtur varius modo formulis summa eorum, quae tum de egregia spe, quam de liberali Corinthiorum animo conceperat, tum de legatione Titi eiusque comitum ad studium levandi larga manu aliorum miseras in animis illorum alendum et promovendum Cap. VIII. commatt. 6. 7. 8. 1Q. 11. 18. 22. 24. fusius iam exposuerat. — Incipit Cap. IX. verbis: περὶ μὲν γὰς τῆς διακονίας; qua quidem formula Paulus alibi utitur ad trans-eundum ab uno arguento ad alterum; v. c. Corin. VII. 1. XII. 1. XVI. 1. Addit. Apostolus: περισσούν μοι εἴτε τὸ γεωργεῖν υἱούν; cum tamen per integrum Cap. VIII. statutum ariis beneficiandi Corinthiis suis magnopere iamiam commendasset, ac in eodem arguento per totum hoc Cap. IX. adhuc haereat Mentionem denique facit Achiaeae com. 2; cum praecedens caput Corinthiis maxime destinatum fuerit. — Hae sunt potiores difficultates, quibus solven-

dis ab aliis aliae hypotheses excogitatae fuerunt; quas singulas recensere iam atque diuidare constituimus.

§. II.

Prima hypothesis exponitur et examinatur.

Prima vero hypothesis ad illustrandam universam Cap. IXni rationem ac indolem stabilita, cuius in praefatione iam mentionem fecimus, haec est: Caput hoc IXnum separatam esse schedulam, nec Corinthiis, sed caeteris ecclesiis Achaicis, ut acque prolixam et beneficam, ac Corinthii, voluntatem cgenis Palaestinensis demonstrarent, destinatam; nulloque prorsus nexus cohaerere cum praeced. C. VIIIyo, quod potius, adiecto quidem Cap. XVI. epist. ad Romanos, posteriores has litteras claudere censendum sit, sed posthaec deum scidam illam a Corinthiis huic ipsi epistolae loco quidem eo, quo Paullos de eadem re ageret, adjunctam fuisse. Eius modi enim breviores litteras per provinciam missas post aliquod tempus, ne perirent, collectas fuisse, atque maiori cuidam epistolae ad metropolin datae, loco quovis aptissimo, omissa inscriptione et apostolica salutatione insertas. Qui antiquae ecclesiae Christianae mos si ad illustrandas Cap. illius IXni origines adferatur manifestum esse, qua ratione in media hac epistola particula quaedam extet, quae cum antecedentibus non cohaereat. —

Verum enim uero quid ad illam hypothesin attinet, qua maiores nonnullae, quas ho-

die habemus, epistolae Paullinae ex pluribus minoribus in unum redactis natae iudicantur, ea quidem, nisi certa adsint adpendicis indica, velut in Cap. XVI. epist. ad Romanos, mihi certe, qui Criticae coniecturali in N. T. parum aut nihil omnino tribuerim, non admittenda videtur. Etenim tot tantisque praesidiis criticis et antiquae textus graeci historiae monumentis instructi sumus, ut, si iniustas illas ac idoneis testibus destitutas de perturbatis librorum N. T. foliis querelas audiamus, rem criticam non promovere sed evertere, egregiamque illam autem, quae, quid in quovis libro aut loco genuinum ac certum sit, definiat, dubiam admodum atque incertam reddere haud immerito videamur.

Nonnulla quidem librorum sacrorum segmenta suo loco, quem in vulgaribus editionibus tenent, movenda esse, negari non potest; quo referenda sunt e V. T. variae particulae vaticiniorum Ieremiae, et e N. T. Rom. XVI, 25 — 27. quae verba S. V. Griesbach summo iure ad finem Cap. XVI. retulit. Sed adsunt quoque huius rei sat manifesta vestigia *). Quae vero alii absque idonea ratione, velut in Evangeliorum libris, ut rcm exemplo illustrem, ex turbatis singulis variorum librorum scidis explicari volunt, vel, ut in Iustino Martyre,

*) Vide sis, quae de his docte differunt praecop. tores optimi Eichhorn in Repert. bibl. P. I. p. 143 sqq et Griesbach in Curis in histor. textus graeci epp. Paull. p. 45 — 47.

ex usu Evangelii Nazaraeorum, ego quidem haec omnia explicare soleo ex studio veterum quascunque de Christo narrationes, sive lectas sive auditas sive veras sive fictas, in harmoniam quandam redigendi, quod, ut de Tatiano, discipulo Iustini Martyris, cum primis novimus, ita ex variis ac miris haud raro glossematisbus in Codd. obviis satis adparet. Summa igitur cautione opus est atque circumspectione in admittenda huius generis hypothesi critica, qua, nisi sobrie ea utamur certis argumentis nec solis opinionibus ducti, quidlibet ex N. T. extorqueri, eiusque non solum interpretatione omnis, sed authentia ipsa incerta admodum ac dubia reddi poterit; cum recto contra Criticae sacrae usu textus N. T. praecclare adiuvatur et firmatur. Maiores vero epistolas, ut ad rem nostram redeamus, ex minoribus non-nullis invicem iunctis succrevisse, id quidem, si ab illa appendice epist. ad Romanos discesseris, ut omnino ratione idonca caret, ita nec interna posterioris ad Corinth. epistolae oeconomia confirmari infra videbimus. Quae autem similia alia de singulis schedis autographis huc pertinere videantur, de iis in examinanda hypothesi Moynii dicendi locus erit.

Aequa a veri specie aliena mihi videtur altera opinio, qua Cap. XVI. epist. ad Romanos ad fin. Cap. VIII. epist. II. ad Corinth. clausulae instar transferendum iudicatur: tum quod, qua ratione hoc caput, si epistolam II. ad Corinthios primitus finisset, suo loco pelli et ad epist. ad Romanos migrare potuerit, prorsus non intelligitur; tum quia nulla pristin-

nae sedis vestigia, in antiquissimis ecclesiae monumentis adparent. Evidem concedo, Cap. illud XVI., quod in epist. ad Romanos hodie exstat, eo non pertinere, sed peculiarem scidam fuisse, eamque Corinthiis destinatam. Sed huius rei modum, quo Corinthi haec scida cum epist. ad Romanos iungi, sicque ex recensione Orientali eodem nexu propagari potuerit, sic satis intelligere mihi videor; illius contra huius capitinis fati, quo ex epistola ad Corinthios ad epist. ad Romanos transierit, rationem modumque me prorsus ignorare nec adeo cogitare posse lubens confiteor. Qua vero altera hypotheses parte abiecta alia ciusdem difficultas exoritur hacc: Posteriorem epistolam ad Corinthios hao ratione omni omnino clausula destitui. Clausulam C. XIII., II. sqq. inquis, huic pertinere; sed, annexis particulis minoribus, refectam fuisse eamdem et ad finem totius voluminis reiectam. At nullum vestigium pristini loci in antiquissimis Codd. adparet; quod vero haud obscure animadvertis in duplice illa appendice epist. ad Romanos, Cap. XVI. ad Rom. regeris, cum Romam non transierit, sed Corinthi manserit, haud potuisse in antiquissimam recensionem Occidentalem irrepere; unde esse, ut in exemplis vetustissimis primi habitus satis manifesta extenta indicia: aliam vero rationem esse segmenti illius C. XIII., II. sqq. quod, cum prima iam aetate a Corinthiis ipsis transpositum fuisset, eundem semper in omnibus *αντιγράφοις* locum servarit. At magnam tamen primi orbis Christiani licentiam mihi narras, quam, nisi certiora afferantur rei argumenta, mihi nunquam persuadebis; praesertim

cum ad tollendas difficultates §. I. recensitas, quod infra docebimus, nulla prorsus hypothesi indigeamus.

Nullam denique rationem, satis quidem nomineam, perspicio, qua Apostolus adductus sciunctam hanc schedulam ad reliquas ecclesias Achaicas misisse censendus sit. — Nam universa haec ad Corinthios epistola cum ob ipsam inscriptionem C. I, r. non solum ad Corinthios, sed ad reliquas etiam ecclesias Achaias, pertineret, adeoque ex antiquissima Christianorum consuetudine in singulis p[ro]aelegetur; admonitio illa Apostoli de stipe colligenda C. VIII. peculiarem aliam schedulam eiusdem argumenti ad singulas mittendam superfluam reddidisse videtur. Sunt quidem, haud ignoro, qui, cum epistolae argumentum ad Corinthios maxime pertineat, et vero communicanda eadem Apostolus Corinthios suos haud levigominiae in reliqua provincia Achaica exposturus fuisse videatur, verbis C. I, r. non litterarum communicationem sed solam reliquarum ecclesiarum salutationem significari existimant. At vero res Corinthiorum, quas Apostolus Ephesi tum commorans per nuncios accipiebat, caeteris ecclesiis Achaiis per viciniam aeque cognitae atque compertae esse debabant; nec, cum exempli maiorum urbium haud exigua vis sit in mores minorum, improbabile adeo videtur, ecclesias Achaias minores iisdem vitiis, quibus Corinthii laborarent, sic fuisse commaculatas, ut, quaecunque Apostolus Corinthiis scripserit, haec reliquis etiam conveiniret. Sed si vel maxime coetus mino-

res ab omnibus iis, quae in Corinthiis acriter reprehenderat Apostolus, vitiis immunes fuisse, futuris tamen ecclesiarum usibus haec monita Apostoli inservire egregie potuissent. Plures hi coetus Christiani porro in universa Achaia unam quasi ecclesiam universalem, cuius metropolis Corinthus erat, constituebant; ut Corinthii igitur, si antiquam quidem Christianorum simplicitatem ac fraternalm unionem ad recentiores mores ac instituta haud exigamus, non magnopere offendi possent, quando coetus minores peccata singulorum ecclesiae Corinthiacaem membrorum comperirent. Nullum denique afferri potest certum ac idoneum argumentum, cur Paullus Achaicam ecclesiam, si salutari eam modo, (cui quidem rei sub finem epistolae aptior profecto locus fuisse,) neque vero eacum litteras ipsas communicari voluisse, praeter omnem consuetudinem in ipsa iam inscriptione compellaverit. Quae cum ita sint, certum omnino exploratumque videatur, posteriores has litteras ad Corinthios ex mente et consilio Apostoli ipsius cum reliquis, etiam ecclesiis fuisse communicandas. Itaque superflua erat peculiaris quaeviis alia epistola praeter nostram ad reliquias ecclesias Achaicasmittenda. Quid enim hae eandem rem bis legerent? Qui vero Apostolus inanem eiusmodi laborem suspicere potuisset? Cui id accedit, constantem Apostoli morem ac consuetudinem fuisse, ut gravioribus subinde negotiis distentus ad principes tantum ecclesias perscriberet, unde cum reliquis metropoleos ecclesiis facilime communicari possent epistolae. Cur igitur Paullus hunc morem perpetuum tum mune-

nis sui gravissimi rationi tum primitivarum ecclesiarum statui maxime congruum hoc loco, nul laque intercedente graviori caussa, deseruisse? Ita sane rationes nostras tuto satis concere possemus, etsi certum illud et expressum indieum C. I. i. non haberemus. — Sed ponamus. quod certe per ea, quae supra prolixè exposuimus, concedendum non est, has litteras ad caeteras Achaicas ecclesias non pertinuisse; scribenda tamen ad illas peculiari quadam epistola, sine ullo rei commendandae detrimento, Apostolum supersedere potuisse arbitror. Poterat enim ecclesia Corinthiaca ipsa haec beneficia pro egenis Palaestinensisbus, ut in Macedonia, ita et in universa Achaia colligenda minoribus illis coetibus omnium optime commendare; et vero etiam post multas Apostoli preces, quas legati a Paullo singulis ecclesiis Achaicis sine dubio confirmabant, de stipe ubique cogenda serio cogitasse censenda est. Paulus itaque ad ecclesias Achaicas, nisi alia vel ad emendandam animi indolem vel corrigendam externam ecclesiae rationem ac disciplinam, qualia vero in hoc Cap. IXno reperiuntur nulla, iis simul iniungere constituerit propter solas symbolas paullo lautiores commendandas litteras nullas daturus fuisse videatur. Cum igitur nulla prorsus ratio adsit peculiaris schedulae tam brevis tamque superfluae a Paullo scribendae; prima illa hypothesis hactenus excussa parum mihi probatur.

§. III.

Altera hypothesis excutitur.

Sed aliae adhuc dantur hypotheses, qui-

bus, si nativa nulla ac plana ratione nexus utriusque Cap. VIII. et IX. demonstrandus eset, difficultates eiusdem expediri possent. Duplex quidem rei artificiosae explicandae modus mentem subit; sed dantur forsitan plures, in quibus vel ornandis vel confutandis vires ingenii exerceant alii. At vero ne duplex quidem ille modus mihi probatur. Quibus ergo rationibus permotus utrumque abiiciam, ut alii, quibus alteruter forsitan arrideat, sciant, recensabo iam utrumque, priorem quidem hoc, posteriorem vero sequenti §o; additis rationibus, quae, ut opinor, utrumque destruant vel saltem infringant. — Prior hypothesis haec est: Apostolum, cum posterior haec ad Corinthios epistola ex consilio ipsius, aequa ac illa ad Ephesios data (quod quidem manifesta utriusque recensionis antiquissimae dissensio in inscriptione eiusdem exprimenda haud obscure indicare videtur) cyclica esset, duo eiusdem exempla describenda curasse, Corinthiis alterum, alterum caeteris ecclesiis Achaicis destinatum; quae vero, summo licet in reliquis omnibus consensu, in loco tamen de stipe progenis Palaestinensibus cogenda mire a se invicem discrepassent: alio quippe caussarum genere ad commovendos Corinthios, alio ad reliquias ecclesias excitandas ab Apostolo adhibito. Corinthios enim, cum et divitiis abundantaret, et vero gloriae magnopere studerent honoris maxime periculo, Achaicos vero colonoſ illos, vel mediocris fortunae homines vel gloriae non adeo cupidos, largiorum potissimum praemiorum divinorum spe ad liberalitate in erga alios adduci potuisse. Hinc esse, ut

Apostolus in concitandis ad benefaciendum Corinthiorum animis C. VIII. tum florentissimam earum fortunam rerumque omnium abundantiam celebret, tum solidioris gloriae studium in iisdem acuere, ad suasque rationes trahere allaboret: Achaicis contra colonis C. IX. (ubi com. 2. expressam etiam Achaiae mentionem feri,) repetitis breviter tantum strictimque, vv. quinque prioribus, argumentis C. VIII. fusius expositis, gratiae divinae beneficium atque insignioris felicitatis futurae spem prolixe satis et ad vitae eorum genus accommodate, petitia passim (vv. 6. 10.) ab agricultura loquendi formulis proponat. Quod argumenti discrimen cum animadvertisserent Corinthiū, utrumque locum eos coniunxisse, observata quidem ad oram libri utriusque loci (C. VIII. et IX.) vera ratione atque origine; qua vero observatione historica, cum aliis multis, temporis iniuria deleta, veram rationem iudicandi miri utriusque capitis consensus, in eoque iterum discriminis simul periisse, probabili modo conjectura nunc restituendam. —

At enimvero, quamvis non opus erat peculiari epistola ad ecclesias scribenda, cum, quaccunque ad se pertinerent, facile compiere illae potuissent a Corinthiis litteras suas cum illis pariter ac Colossenses cum Laodicensis Col. IV, 16. communicaturis; hoc tamen certum puto, Paullum, si duo harum litterarum exempla, alterum pro Corinthiis, pro Achaicis alterum, sic exarare voluisset, prout ratio et status cuilibet ecclesiae proprius efflagitaret,

longe plura in hac epistola, quae ad Corinthios maxime pertinent, vel omittere prorsus debuisse, vel certe ita immutare, ut duae potius epistolae inuicem prorsus diversae, quam duo eiusdem epistolae exempla, exstiterint. Quamquam enim Achaicae ecclesiae a morum ac disciplinae ratione Corinthiorum haud magnopere alienae fuerint, ut, quaecunque hac de re Corinthiis dicerentur omnino, illae ad se quoque transferre possent; hac tamen epistola maximam partem Apostolus in singularia Corinthiorum facinora sic descendit, ut, si propter solam fortunae, qua metropolis atque vicinae ecclesiae uterentur, varietatem ipsa argumenta ad persuadendum vario modo ad ingeniumque cuiusvis accommodato instruere ei visum fuerit, universa profecto epistolae forma, quae ad Corinthios maxime pertinebat, in exemplo Achaeis destinato apte ad singularem eorum usum immutanda fuisse. —

Quid sit porro, quod Corinthii in sua epistola carerent persuasionibus iis, quas Apostolus ex insigni praemiorum divinorum copia atque immensa felicitatis futurae ex prolixa erga inopes voluntate ipsis sperandae magnitudine G. IX. depromserat, equidem non intelligo. Num Christiani locupletiores gratia divina minus indigent ac inopes? Vel fuerunt Corinthii ea mentis imbecillitate, ut vim horum argumentorum capere non possent? At coloni illi Achaei capere poterant; et persuasio sane ex felicitatis spe depromta cuisque hominis ingenio apta est, ut, cur minus idonea fuerit Corinthiis, quibus difficiliora tamen ac subti-

liora multa in utraque epistola proposuerat Apostolus, prorsus non videam. — Dein hypothesis illa non satis conspirare videtur cum argumento priorum quinque C. IXni commatum, quae tamen, cum idem illud continere vidcantur, quod iam C. VIII. copiose tractatum fuerat, potissimas, ne dicam, omnes difficultates gignunt. Etenim, si argumenta Corinthiis C. VIII. proposita non quadrant ad Achaicos, cur repetit ea Apostolus in exemplo Achaicis exhibendo (C. IX)? cur concludit eadem angustius? cur excitare studet in his vv. honoris gloriaeque studium in hominibus, qui eo ex stimulari non poterant? quare non versu 6to nostro potius, paullo aliter quidem informato, omissis prioribus quinque, paraenesin suam, ingenio ac moribus Achaicorum accommodate, incipit? Sin vero hae ecclesiae minores iisdem persuadendi locis ad rationes Paulli adduci poterant, cur premit Apostolus argumenta, nec ea vi, eaque ingenii ubertate, quae Cap. VIII. cernitur, illa expromit?

Itaque cum nullum vestigium diversorum lectorum utroque hoc capite adpareat; eadem potius lectorum, C. IX. pariter ac VIII., ratio ex omni contextus habitu ponenda sit (promissionem enim gratiae divinae etiam ad Corinthiorum animos vim habuisse, supra iam observatum est); potissimas difficultates, quae priora cum primis commata quinque premunt, hypothesis illa expedire haud videtur. Nullam denique vim inesse, vix est quod moneam, neque mentioni Achaiae v. 2., cum Corinthus

metropolis stipem cogendam in universa Achaia procuraret; neque imagini ab agricultura C. IX. desumptae, quae et Paullo admodum frequens est, et in se adeo trita, ut perquam commode adhiberi possit in urbe quavis florentissima et ab agricultura vel maxime aliena.

§. IV.

Tertia hypothesis recensetur et examinatur.

Transeamus nunc ad ultimam hypothesin, quae, missa opinione illa in duabus prioribus stabilita, qua C. VIII. ad Corinthios, IXnum vero ad Achaeas ecclesias pertinere putant, in sola argumenti similitudine, qua priora quinque commata Cap. IX. cum C. VIII. iuncta sunt, unde illa sit, explicanda versatur. Est vero haec: Cap. VIIIvum et IXnum pertinuisse quidem utrumque, pari ratione ac reliquas huius epistolae partes, ad Corinthiacam aequae ac caeteras Achaeas ecclesias: primitus vero Apostolum, cum primus hanc epistolam ad Corinthios daret, Cap. IXni v. ótum nostrum, aditer licet structum, Cap. VIIIvo sic iunxit, ut accurate cohaereret ille cum commate hulus ultimo; atque, cum C. VIIIvo gloriae cupiditatem, qua ferrentur Corinthii, ad beneficentiam ille adduxisset, multis etiam gratiae divinae beneficiis ex liberalitate exspectandis animum eorum flectere Cap. hoc IXno eundem studuisse. Sed in nova scriptorum suorum editione ab ipso adornata priorem illam rationem in Corinthiorum animos se insinuandi C. VIII. copiosius paullo diffusam in quinque haec priora Cap. IXni commata Apostolum sic conclu-

sisse, ut ex ipsius consilio illo Cap. VIIIvi argumento, cum summa eiusdem in prioribus his C. IXni segmentis velut in compendium redacta exhibeatur, carere adeo nos hodie possimus: reciso enim Cap. VIIIvo integro Apostolum prima haec Cap. IXni commata, quippe quae summam argumenti Cap. VIIIvi contineant, cum nostro v. 6to, qui in priori editione primus, ut ita dicam, fuisse h. e. cum C. VIII. nostro proxime cohaesisset, hac posteriore editione ita coniunxisse, ut hic vi tantum ab illis hodie divelli possit, atque aegre admodum cum ultimo C. VIIIvi segmento, quocum tamen ante secundas Apostoli curas ipsa verborum forma arcte cohaeserit, coniungi. Qua igitur utriusque harum litterarum editionis dissimilitudine a Corinthiis observata, vel quinque haec priora, quae nnnc habemus, C. IXni commata in exemplis ex prima epistolae editione descriptis ad marginem primum adscripta, dein autem in textum ipsum illata fuisse; vel Cap. VIIIvum integrum in exemplis ex altera editione descriptis, addita quadam nota historica dein perdata, insertum, ne quidquam, quod e calamo Pauli profluxerit, periret: sicque textum, quem in nostris exemplis legimus, extitisse, cohaerente quidem commate 5to et 6to Cap. IXni, utroque vero capite ipso VIIIva et IXno non itidem. —

Evanescerent quidem, haud nego, omnes difficultates §. I. recensitae, citiusque multo ac ulla praemissarum hypothesium, admissa hac fabula, modo vera sit. — Sed mirum profecto esset, in tanta monumentorum vetustissimo-

rum, quae tot genuinas lectiones nobis servarunt, copia nullum superesse vestigium vel omissi Cap. VIIIui, vel deficientium quinque priorum commatum Cap. IXni, vel primitivae saltem formae v. 6ti Cap. IXni, qui, uti nunc est, nullo modo cum ultimo commate Cap. VIIIui, optime vero cum proxime praecedente v. 5to eiusdem Cap. IXni cohaeret. Sed quid in dubitatione hac haereamus? Falsa omnino est, si quid iudico, illa nonnullorum opinio, qua editio Αποσόλης a Paullo ipso procurata censetur. Etenim huius rei, quae notatu dignissima fuisse, nullus sane scriptor antiquus mentionem facit, ne in tuenda quidem librorum quorumdam N. T. αὐθεντίχ: nullibi Tertullianus aduersus Marcionem prouocat ad hanc collectionem a Paullo ipso factam, qua tamen quaevis dubia Marcionis aduersus epistolas ad Timotheum et Titum facile dilui potuissent; neque lis illa de authentia epistolae ad Hebreos potuisset excitari, si Paullus epistolas suas collegisset atque edidisset ipse. Adfuisse vero iam sub finem sec. I. τὸν Αποσολικὸν ab ipsis apostolis collectum iure nostro negamus: si enim adfuisse, intelligi sane non posset, cur Iustini Martyris tempore sola απομνημονεύματα τῶν αποσόλων s. Euangelia in publicis Christianorum conuentibus praelecta fuerint, nec illa etiam collectio epistolarum apostolicarum, cum tamen a Paullo ipso ex illa hypothesi dudum publici iuris facta fuisse. Particulares quidem collectiones epistolarum apud priuatos tum temporis iam extitisse non negamus; hae vero hic in censum non veniunt, ubi de illa modo collectione epistolarum a Paullo ipso adornata

quaeritur. Ex his igitur colligimus, Versionem Italam atque Syriacam, quarum aetatem ad finem Sec. I. vulgo referre solent, cum utraque τὸν Απόστολον contineat, ante exitum Sec. II. factas non esse: tum demum, cum numerus graece loquentium decreuerat, versione librorum sacrorum indigebant Christiani; non vero eo iam tempore, quo plerique gracie sciebant *). Nec cum b. Schmidio (histor. Canon. p. 720) ex II Petr. III, 15. 16. concluderet, integrum codicem omnium epistolarum Paullinarum a Petro iam fuisse usurpatum: singulas modo epistolas Pauli hic illic in itinere ille legisse, et hoc quidem loco ad certas (ἐν πάσαις ΤΑῖς ἐπιστολαῖς) epistolas ad Proselytos per Asiam dispersos datas respicere videtur; (cogitasse enim eum de epist. ad Hebraeos vel ad Thessalonicenses mihi persuadere non possum,) neque in omnibus epistolis suis Paulum ea, de quibus Petrus suos admonet, exposuisse res ipsa docet. Certum igitur mihi videtur, eas ex epistolis Paullinis nondum deperditis, quae ad religionem vel ecclesiam Christianam potissimum pertinerent, post obitum Apostoli demum a Gracco quodam collectas, sicque illam ipsam epistolarum Paullinarum collectionem, quam hodie habemus, ante exitum Sec. II. euulgatum fuisse. — Commata denique quinque priora Cap. IXni epitome C.

*) Prolixius haec et docte, ut solet, exposuit S. V. Griesbach in Curar. in histor. text. graec. epistolar. Paullinar. Spec. I. Sect. II. 11. 12. in primis et alibi. —

VIIIui modo videntur, sed vere non sunt; id quod ex nexu utriusque capituli §o sequenti curatius euoluendo adparebit luculentius. Quin variae Cap. IXni partes, nisi Cap. VIIIuum legendo praemittatur, obscuritate aliqua laborent; veluti illa mentio τῶν ἀδελφῶν v. 3. referenda ad Titum (C. VIII., 16.) duosque illos ἀδελφάς (v. 18. et 22.) Titi comites: et omne omnino argumentum C. IX. facilius multo intelligi, eiusque lectionem minus impediri, si C. VIIIuum ante legerimus, suo quemque sensu edoceri posse existimo. Paullus igitur, si pressisset C. VIIIuum prioribus his quinque Cap. IXni commatibus, obscuritatem sanc haud leuem hac sua brevitate in Cap. IXnum intulisset. Quibus omnibus rite expensis illa hypothesis vel specie adeo carere intelligitur, qua commendare sese posset. — Sufficient vero haec ad obseruandum, quorsum ingenii luxuria nos abducere possit, nisi id continuo sectemur, quod in quaque re verum certumque sit: neque in his opinionibus iudicandis tamdiu haesissimus, cum res ipsa, nulla prorsus admissa hypothesi, clare satis nobis luceat, nisi et aequitas erga viros graues et doctos, et nostri temporis ingenium curatiorem hanc et plenioram disquisitionem postulare videretur.

§. V.

Verus nexus C. VIIIui et IXni demonstratur.

Ab erronea igitur, ingeniosa licet, opinionum subtilitate ad natuam ac simplicem veritatem textus nunc transeamus. Videtur autem,

meo quidem sensu, Cap. VIII^{um} et IX^{um} nexus cohaerere hoc: Apostolus ad leuandam Palacstinensium Christianorum misericordiam Corinthiorum animos commoturus pro singulari, qua gaudebat, persuadendi vi efficere id studuit, non tantum, (animo quippe Corinthiorum suorum, quos rerum abundantia affluere nouerat, honoris cupidissimo fretus,) proposito Macedonum exemplo, qui, quamvis magna rerum angustia conflictabantur ipsi, largas tamen symbolas coegerant; sed describendo etiam liberalitatem erga alios tamquam rem religiosam, atque officium a quo quis Christiano pro viribus praestandum, eamque egregio Seruatores nostri ipsius exemplo illustrando. — Haec agit Apostolus versibus quindecim C. VIII^{ui} prioribus. At vero Paullus, qui magno sustentandorum Palaestinensium studio flagraret, prolixam erga illos voluntatem non solis litteris Corinthiis commendandam putauit, sed Titum etiam cum duobus aliis itineris atque laborum sociis Corinthum misit, qui stipem illam, cuius colligendae initium uno abhinc anno iam fecerint Corinthii, prius cogerent, quam ipse veniret. Abscindit igitur Apostolus, quam exorsus erat, telam, atque incidit in memoriam Titi eiusque sociorum, quorum fidem, auctoritatem, ac singularem, quo in Corinthios ii fervantur, amorem vehementer laudat, iisque confirmat. Commemorat imprimis τας αδελφας Titi comites, quantum de legatione ad illos sibi gratulentur, quamque liberale hospitium, quo Titum iam receperint (cf. VII, 13-15.) ab eorum humanitate, copiose satis ab ipso commendata, atque amore, quo et ipsum et ipsius

socios prosequantur, exspectent (v. 22). Com-
mendat igitur Corinthiis legatos (v. 24.) ne
hi eximia, quam foueant, spe, frustrentur, ne
que se ipsum ab humanitate illos commen-
dassee poeniteat: adhortatur eos, ut beneuolo
ac liberali hospitio, quo Titum eiusque comit
tes excipiant, prolixas illas laudes confirment,
suamque praesertim liberalitatem ac hospitali-
tatem ecclesiis circumquaque sitis, iis in pri-
mis, a quibus legati illi sint, egregie commen-
dent (*εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν*). — Illoco ipsi
in memoriam redit primum illud atque potissi-
mum eorumdem consilium, colligendae scilicet
stipis; quod igitur breuibus modo, cum C.
VIII, 1-15. eadem rem prolixius iam tractas-
set, sub finem attingit (C. IX, 1. 2.) verbis
his: *περὶ μεν γὰρ διακονίας τῆς εἰς τὰς ἀγίας παρισ-
σόν μοι εἴσι γράφειν υμῖν· οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν
ὑμῶν κ. τ. λ.* Referenda itaque sunt prima C.
IXni commata ad v. 24. Cap. VIIIui, nexus sen-
tentiarum hoc: C. VIII, v. 24. „Vestram er-
„ga nos benevolentiam, laudesque, quibus hu-
„manitatem vestram ubique locorum celebrare
„solemus, comprobetis velim ecclesiis omni-
„bus, quounque demum legati venerint, be-
„neuolo ac liberali illorum hospitio. C. IX,
„1. 2. Quod enim attinet ad stipem colli-
„gendarum, cuius caussa legati veniunt, non
„est, quod magnopere vos moneam, velitis hac
„etiam larga et promta manu conferenda vestram
„iis liberalitatem probare: noui enim animum
„vestrum ad bonum quoduis promptum atque
„paratum.“ —

Cohæret igitur utrumque caput hoc modo,

ut, . cum Apostolus Corinthios ad hospitalitatem exciteret, ei in mentem redeat primum itineris consilium; resumit itaque illud, sed *εἰ τὸ πρόσωπον* tantum ac *velut* in parenthesi, quam vero ad finem usque capitis produxit tandem ingenii ubertas. Quo sententiarum hexu vocula *γαλ* v. 1. vulgarem vim ac potestatem retinet, qua Latinorum Nam respondet. Videtur denique Apostolus argumento omni, in quo hactenus versabatur, v. 2. vere terminum statuisse; idem vero ipsi accidisse, quod cuivis fere in conscribendis litteris, ad familiares in primis, accidere solet, ut, dum concludere disputationem vellet, oblatis nouis rei argumentis, eamdem persequeretur longius. Solumus quippe omnes in quaque re nobis in primis cara ita toti esse, ut ab eadem aegre admodum diuelli nos patiamur: abimus, redimus; multis iam ab omni fere parte de re disputatis modum tandem orationi statuimus, en occurrit ex improviso alia pars rei nobis tam carae! laetamur nouam dicendi materiam, resumimus filum orationis modo missum idque persequimur; sicque noua subinde fila, dum telam conficere volumus, atteximus, idque eo lubentius, quo aegrius rem adeo gratam atque iucundam, in qua plenius describenda ab omnique parte commendanda omnes sumus, deserimus. Convenire autem huic mentis humanae indoli atque consuetudini animi Apostoli hoc capite situm ipsa sententiarum consecutio abunde satis demonstrat. Nam *τὸ πρόσωπον* v. 1. prodit celeritatem calami Apostoli ad alia transituri; at occasione vocum singularum noua subinde offertur dicendi materia. Cum Paul-

lus scriberet illud *καύχωμαν* v. 2., mentem subit nouum persuadendi argumentum hoc: Velen stipem promissam mature colligere, ne sum ipsius honos apud Macedones, quibus liberalitatem ipsorum egregie laudasset, periclitetur, si euentus praeconio haud responderit. (v. 3-5.) Quo absoluto aliud in mente Apostoli nectitur ex voce *ἐὐλογίᾳ* v. 5, quae vi voc. haebr. בָּרְכָה non tantum beneficium denotat, sed largitatis etiam notionem adiunctam habet: quae igitur vox cum pro stipe calamo Apostoli v. 5. exciderit; simul redit altera eiusdem significatio, nouamque persuadendi materiem v. 6. affert ex liberalitatis remuneratione, quam Deus pro ratione et munerum et animi ipsius, quo ea dentur, cuivis demensurus sit, verbis his: πάτερ δέ, ἡ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ' ΕΤΛΟΓΙΑΙΣ, ἐπ' ἐὐλογίαις καὶ θερίσσει. Quae autem enunciatio ne sinistre accipiatur, atque liberalitas, quae vera eius ratio sit, rectius intelligatur, eam non ex copia et magnitudine munerum, verum ex animi, quo distribuantur, facilitate et promptitudine, dimetiendam esse v. 7. significat, sicque ad declarandos liberalitatis fructus uberrimos pergit vv. 8-14. — Possumus ergo in quouis fere huius capitinis versu demonstrare, quomodo una idea alteram excitauerit, una ex altera, per unam saepe voculam, nixa fuerit. Paullum vero occasionem transeundi ad alia ab unica haud raro vocula arripere, idque in primis fieri, ubi scriptoris argumentum non satis praemeditatus fuerit, (quod vero accidisse ei in hac ipsa epistola scimus) inter omnes constat. Itaque intelligimus, qui fieri potuerit,

ut Apostolus, cui inter scribendum, natū
subinde e tanta ingenii ubertate nouis animi
sensibus, dicendi materia succresceret, in libe-
ralitate Corinthiis commendanda, quamuis hoc
argumentum 2do iam commate deserere vellet,
per integrum hoc caput haereret. Haec suffi-
cient ad declarandam veram, quae mihi certe,
meditationis Paullinae seriem diu satis et sol-
litate rimanti ac obseruanti, videtur, capititis,
utriusque VIIIui et IXni rationem.

Sed posset etiam cum aliis nexus utrius-
que capititis aliter cogitari; ut unum tantum
modum adhuc addam, qui post illum iam re-
censitum primum locum tenere videtur: (om-
nium enim interpretum, quos in declarando
harum sententiarum nexus desudasse nouimus,
labores examinare, cum id huius loci non sit,
iure nostro supersedemus.) Est vero hic: De-
seruisse Apostolum inde a v. 16. Cap. VIIIui
eam dicendi materiam, quam adhortando Co-
rinthios ad colligendam stipem initio Cap. in-
choasset, atque ad commendationem Titi eius-
que sociorum usque ad fin. Cap. transiisse; at
C. IXno filum illud C. VIII, 1. exorsum, sed
v. 16. abuptum, resumere nunc, atque per-
texere hoc modo, ut primum ostendat, honorem
suum, nisi larga ac promta manu stipem con-
ferrent, admodum periclitari, cum prolixo adeo
liberalitatē eorum apud Macedones celebras-
set; cauendum igitur ipsis esse, ne in impu-
dentis mendacii, (quod foret, si res aliter
cederit,) suspicionem incidat: deinde ut
doceat, Deum largiter remuneraturum esse
beneficia quaeque inopi collata. Sensum ita-

que v. i. hunc esse: „Quod vero attinet ad „stipem colligendam (ut eo redeam, unde di „gressus sum) superfluum sane iudico, ad lar „giter ac lubenter eam praebendam copiose „Vos cohortari; noui enim animum vestrum „liberalem“ etc. — Quo admisso sententiarum nexus duo modo monenda sunt: primum formulam illam loquendi: περισσὸν τὸ γεάφειν, cum duobus his commatibus contenta sit captatio benevolentiae, premendam non esse, ut igitur obiectio illa: „Apostolum tamen eodem argu „mento integrum adhuc caput replere“, nulla sit, sensimque prorsus non feriat; id quod Theodoretus etiam ad h. l. eleganter monuit verbis: οὐ περιττὴν ὄντως ὑπολαμβάνειν, αλλὰ τῇ τοιαύτῃ τῶν λόγων μεθόδῳ πρὸς πλείω διεγέρειν φι λογισμάν: deinde, particulam ΓΑΡ hoc senten „tiarum nexus modo esse transeuntis et reassumentis, atque reddendam: Sed, Vero. Vo „culam Nam apud Ciceronem aliosque probos auctores eodem sensu occurtere notum est; et de graecorum γέ idem hucusque pro certo statuerunt graeciissimi *). — Duplex haec

*) Nuper quidem Cl. Zevne in notis ad Vigeri libr. de praecipuis graecae dictionis idiotismis p. 481. contradixit: „Semper particulam ΓΑΡ „reddere rationem antecedentis, qd aut di „serte sit expressum, aut per ellipsis facile „intelligatur.“ Sed ut taceam, in ipsis exemplis profanorum a Viro clarissimo adductis senten „tiām illam subintelligendam potius ab eo videri, illatam, quam ab Auctoribus vere cogitām; miror sane Virum loca ex Xenophonti Cy „ropaedia iam a Raphelio ad Act. VI, 27 ex „citata non excusisse; quae quippe, nec non

nexus utriusque capitis expositio potissima videtur, sensusque notatio, si usum particulae γαρ attenderis, ei similis, quae Hebr. III, 4. praefferenda sit *). Differunt vero inuicem, ut rem paucis complectar, hoc modo: ut ex priori Apostolus tantum in transitu argumentum de colligenda stipe attingat, strictimque sic repetat, ut ad finem eum festinare adpareat, uno autem alteroque nouo sensu suborto rem, quam attingere sub finem modo vellet, pro insigni vi ingenii longius diducat; ex posteriori vero ad idem argumentum C. VIII, 16. abruptum ex instituto redeat, nouaque persuadendi genera consulto addat. Utra autem recta sit, id quidem certo definire aequa difficile hoc loco videtur, atque in illo Hebr. III, 4: sed,

alia tam ex N. T. Matth. I, 18. Io. IX, 30. Act. II, 27. XVI, 37. quam ex V. T. apud LXX. Ies. XLV, 15. ubi hebr. Ιων et Iob. XIX, 23. ubi hebr. Νεκ responset, si suo ille modo, at facili nec contorta ratione, explicuerit, victas demum Ei, at lubenter, porrigan manus; quod vero ab Ipso fieri posse eo magis dubito, quo plura in quatuor fere pagina praestantissimae editionis N. T. Hoppiana e variis vocis γαρ usus existent exempla. In concitatori contra sermone id, quod Cl. Zevne vult, accidere maxime, dudum monuerunt Cl. Krebs et alii. Potest igitur et debet, meo quidem sensu, vocula γαρ multis in locis per: Vero, efferri.

*) De quo loco vide sis commentat. nostram Ienae 1778. editam p. 13-17, qua duplicem illum vocis γαρ usum accommodate ad locum copiose satis exposuimus.

si sensum sequi fas sit, priorem praferendam iudico posteriori, quoniam tum indicia abrumpendae subinde orationis, at noua oblata occasione continuatae iterum, luculenter satis adparent, tum ex uniuersa epistolae oeconomia, Paullum eiusdem argumentum haud praemeditatum, sed meditationem sponte ex se ipsam inter scribendum necti passum fuisse, clare intelligitur. —

§. VI.
Difficultates nexus tolluntur.

At idem in Cap. IXno continetur, quod iam praecedente Cap. VIIIuo prolixo satis ab Apostolo propositum fuerat? Cur igitur Paulus idem ad eosdem, aliis modo formulis, Cap. hoc IXno repetit? Huius quidem rei disquisitio, quamvis ex nexus sententiarum supra constituto facillima sit, instituenda adhuc restat. Ex praemissa argumenti utriusque capitis delineatione, me non idem argumentum utriusque capitii statuere, facile quisque intellexerit: quod vero, qua ratione, quoque iure id faciam, ut eo magis elucescat, difficultates obiecetas ipsas (§. I.) ad rationem mutuam utriusque capitii §o praeced. expositam iam examinabimus. — Quod primum ad formulam illam: *περὶ μὲν γὰς τῆς διακονίας*, attinet, haec vere nostro quoque loco est transeuntis ad nouum argumentum, C. VIII, 16. quippe abruptum, nunc vel breuiter tantum, (quae mea est sententia,) ex eo, quod primum Apostolus ceperat, consilio sub finem attingendum, vel, (quod alii volunt), copiosius paullo, additis

nouis persuasionum generibus, persequendum; cum Apostolus, dimidia licet parte Cap. VIIIui eodem argumento occupata, singula tamen, quae de re dici possent, nondum exhausisset, loco igitur his expromendis perquam idoneo Cap. hoc IXno relicto. Τὸ περισσον̄ vel merae captationis benevolentiae formula censenda est; siquidem Apostolus, quod Theodoreetus ad h. l. recte monuit, persuadendi atque in aliorum animos se insinuandi peritissimum hac ipsa epistola sese demonstrat; vel proprie intelligendum, quod rectius videtur, ad primum illud, quod Apostolus cepit, consilium abrum-pendi scilicet hoc IXno capite argumentum, quod C. VIIIuo tractauerat, pertinet. — Perfectam porro argumenti in utroque capite paritatem nemo sane contenderit, cum argumentum segmenti C. IX, 6 — fin. de egregiis liberalitatis fructibus vere nouum sit, atque C. VIIIuo plane intactum. Neque vero prima quinque C. IXni commata idem continere suo quemque sensu edoceri posse arbitror. Etenim C. VIII, 7. 8. 10. 11. exhortatur Paullus Corinthios ad stipem colligendam, ne turpem sibi maculam contrahant ipsi (*τὰς γὰς ΤΜΕΓΝουμένας*); sed C. IX, 3. 4. idem iisdem commendat, ne sua ipsius existimatio apud alias eorum negligentia in discriminem adducatur; sicque illud *ἴνα μη λέγωμεν ΤΜΕΓΣ ν. 4,* quod Cap. VIII. abunde iam excusserat, hoc loco in parenthesi modo attingit. — Fratrum illorum C. VIII, 18. 22. 24. mentio fit, ut celebrentur eorum virtutes, in primisque insignis amor Corinthiorum, hique excitentur ad beneuolum

lautumque legatorum illorum hospitium: per
~~τεποιησαν~~ enim v. 22. et ἐδείξιν τὴς αγαπης significari, quod nonnulli volunt, diligentiam Corinthiorum in colligendis beneficiis, mihi persuadere non possum; cum idem ratione faciliori de liberali potius hospitio, quo legatos ipsos excipient, intelligatur. C. IX. vero Apostolus agit de prouincia, qua hi legati inter Corinthios ad Ieuandam Palaestinensium Christianorum miseriam defungerentur. Varia igitur adest ratio narrationis in utroque capite: Titus contra, cuius mentio fit C. VIII, 6. 16. 17., haud commemoratur C. IX, certe non expresse, quamvis sub ~~αδηλόῃ~~ v. 2. 5. comprehendere eum iure possis. — At fingamus, legatos hos eodem prorsus respectu in utroque capite commemorari: nonne Paullus eamdem rem, ubi sententiarum opportunitas id iuberet, bis variis quidem locorum interuallis narrare posset? Varius certe ac diuersus foret nexus ipse, etiamsi eadem res eodem plane ad personas respectu rediret. Rarone adeo Apostolo id accidit, ut eamdem rem, ubi exigat loci ratio, repeatat? Quin, ubi non opus sit, idem retexere Apostolum nouimus: quare igitur idem cap. hoc IXno legatorum mentionem, sine qua totum argumentum luce sua carituram esset, praeteriret, equidem non intelligo. Sed ponamus, quamuis non concedamus, abesse posse v. 3. et 5. mentionem legatorum salua textus perspicuitate; rationem tamen idoneam videmus nullam, cur nostro quidem loco difficultatem atque obscuritatem pariat illud ipsum, quod in nullo alio, cum Paullo admodum frequens sit, suspicionem moueat, vel ullum Criticum

aut interpretem impedit. Poesunt potius repetitae sententiae, si quae in hac epistola occurrant, eo minus vel Apostolo exprobrari, vel lectionem ipsam morari, modo veram cogitatorum consecutionem disquiramus diligenter; quo magis certum nobis sit, has literas, si ullaes aliae, a Paullo, antequam eas consignaret, mente haud fuisse delineatas, omnemque adeo argumenti repetitionem vel maxime crebram currenti calamo ac velociori et abundantiori ingenio Paulli deberi. — Quomodounque igitur nexus horum capitum cogites, ex hactenus dictis intelliges, aut nihil prorsus in Cap. IXno répeti, aut, si quid repetatur, id vel leuioris momenti esse, vel contineri eiusdem rationem iustum vel in ipso sententiarum nexu vel in calami festinantia ingenique Apostoli ubertate; nullamque propterea caussam subesse vel struendae difficultatis vel hypothesis ad componenda, quae nulla sunt, textus repugnantia excogitandae. Dubium denique ex mentione Achaiae v. 2. expressa repetitum nullum est; Corinthus enim erat metropolis Achaiae, quae et stipem per uniuersam prouinciam cogendam administraret, et has ipsas literas cum reliquis ecclesiis Achaeis communicaret. — Haec de Cap. IXno a posteriori epistola ad Corinthios haud separando!

Sectio II.

*De Cap. X. usque ad Cap. XIII. epistolae
posterioris ad Corinthios vera ad praecedentia
capita ratione.*

§. I.

Difficultates nexus horum capitum recensentur.

Primo quidem obtutu graues omnino difficultates se obiiciunt, quibus aptus posterioris segmenti C. X-XIII. nexus cum priori epistolae parte haud parum impediri videtur; at curatius expensae eae non sunt, quae nos ad partem hanc a totius epistolae argumento separandam adducere possint. Sunt vero potiora dubia haec: primum in his Capp. praesertim C. XIII, 1-10. inuehi vehementius Apostolum in Corinthios, quos vero in prioribus epistolae segmentis, C. VII. imprimis, tam egregiis laudibus exornasset, ac fere cumulasset; magisque igitur conuenire hanc particulam cum argumento prioris epistolae ad Corinth. imprimis que cum C. IV, 21. et C. Vto. — C. VII, 16. Paullum ad Corinthios scribere: ἐν παντὶ θαρρῷ ἐν ὑμῖν; sed C. XII, 20. φοβούμενοι pari modo, ac 1. Cor. II, 3. — C. XII, 21. Paullum vituperare acriter mollem et dissolutam viendi rationem Corinthiorum pariter atque 1. Cor. V, 9-13; dicere eos μή μετανοήσαντας, nec ip-

sius epistolas reueritos, sed proterue potius suam seueritatem experturos: cum C. VII. contra unius tantum περάγματος mentionem faciat, ac reliquos Corinthios pronunciet αγνές ἐν τῷ περάγματι (v. 11.) eosque ab hac parte prolixē collaudet (vv. 7-16.)

Dein illam accusationem, Paullum, etsi non manifeste, tecte tamen et dolose Corinthios quasi expilasse (C. XII, 16-17.), locum non habere videri in epistola, qua Apostolus Corinthiis exprobret, quod nihil eorum, quae inde ab anni spatio promiserint, adhuc paratum sit (C. VIII, 1¹. IX, 2. 4. 5.) unde igitur adpareat, nihil adhuc corrogatum fuisse. — Cum porro verba C. XII, 18. παρεκάλεσα Τίτον, καὶ συναπέξειλα τὸν ἀδελφὸν eadem sint cum iis, quae C. VIII, 17-18. occurrunt, de eadem legatione agere, eademque adhortationem continere illa censenda esse; sed Paullum C. VIII. et IX. primum studiose id agere, ut, quando Titus venerit, Corinthii largiter conferant λογίας ἐν αγίᾳ: quomodo igitur Apostolus accusationes aliorum atque calumnias fraudum Paulli et Titi, qui tamen Corinthum nondum abierit, sub hac pecuniarum collectione tectarum commemorare possit C. XII, 16-18. nequaquam intelligi. Quae vero calumniae quo minus ad primam legationem Titi spectare existimentur, obstarē tum supra iam notatam perfectam similitudinem formularum loquendi C. VIII, 17-18. obuiarum, quae de secundo itinere Titi modo intelligendae sint; tum laudum illarum copiam C. VII, 7-16. cum calumniis istis Corinthiorum prorsus non conciliandam. —

Denique Apostolum C. XIII, 1. scribere:
 ΤΡΙΤΟΝ τέτο ἔχομαι πρὸς ὑμᾶς. Sed Paullum
 bis tantum Corinthi fuisse, Act. XVIII, 1. et
 XX, 2. Sin vero ἔχεσθαι de literis accipiatur;
 duas modo has epistolas ad Corinthios extare.
 Quid igitur illud τρίτον ἔχομαι?

§. III.

Hypothesis prima ennaratur et diudicatur.

Quae itaque sententiarum Paullinarum difficultates, siue omnes siue quaedam saltem, (nam non omnes ab antiquioribus philologis iam obseruatae fuerunt) cum plura ingenia exercerent; duo potissimum inde nati sunt modi soluendi perplexos hos nodos, et quae repugnantia viderentur componendi. Quorum prior isque potior hic est: A Cap. Xmo inde incipere nouas literas, quas Paullus post hanc posteriorem epistolam, accepto quippe a Tito nubo atque ingrato nuncio de nouis turbis, flagitiis, atque criminacionibus Corinthiorum, ad eosdem dedisset: has vero literas posthaec ab ipsis Corinthiis una cum illis ad ecclesias Achaicas missis posteriori huic epistolae fuisse adjunctas. — Omnes quidem difficultates §. I. recensitae, haud diffiteor, assumta hac hypothesi felicissime tolluntur. Nam si hoc segmentum secundo itinere Titi posterius fuit, facile intelligimus, quomodo, dono illo publico a Tito iam procurato, Paullus a simulatis Christianis, moribus et disciplinae Apostoli insidiantibus, apud Corinthios in inuidiam adduci potuerit, tecto hoc modo per legatos suos quasi expilare eos se velle, nec tantam pecu-

niae vim, quam Titus Corinthi et in universa Achaia coëgisset, ad Palaestinenses delaturum, sed in suos usus potius haud parum corrogati aeris retenturum esse. Nec, si Titus Apostolum de sinistro hoc rērum suarum progressu Iudeorumque obtrectationibus certiorem fecisset, mirum videri posset, Paullum, postquam mutatum erga se maleuolis Christianorum simulariorum studiis Corinthiorum animum intellexisset, atque quantum Iudei illi laruati apud Corinthios valerent, quantumque auctoritatē ipsius apostolicam imminuerent, cognouisset, acerbiori animo epistolam illam ultimis his capitibus contentam scrisisse, vehementiusque in Corinthios efferbuisse. Posset denique summa etiam similitudo horum capitum cum argumento prioris epistolae §. I. iam significata commode admodum ex hac hypothesi explicari: etenim si post literas posteriores ad Corinthios tota illius ecclesiae facies immutata fuissest, pristinaque morum corruptio, quam in priore epistola acriter notauerat, rediisset, non potuisset non Apostoli quoque severitas redire. Et quamvis hic argumenti utriusque concentus atque ipsius iterum epistolae posterioris disensus ex transpositis utriusque epistolae foliis facilime quoque hoc modo explicari possit, ut folia nonnulla epistolae prioris casu, nescio quo, ad calcem posterioris transiisse statuantur; faciliorem tamen minusque violenterum conciliandi modum putant hunc: Paullum hanc partem posterioris epistolae a Cap. X. inde pergentem, siue ceu peculiarem scidam s. epistolam, siue ceu adpendicem illius tantum, (quae posterior ratio huius hypotheseos

fautoribus praeferenda videtur,) dimissa iam posteriori epistola ipsa, quae prioribus octo capitibus contineatur, ad Corinthios dedisse: unde simul adpareat, quomodo Apostolus in tertia hac epistola scribere potuerit: (C. XIII, 1.) *τρίτον τέττο ἔρχομαι τρόπος υπᾶς.*

Atenim uero ut transeam nonnulla, quae supra (Sect. I. §. 2.) iam monita sunt contra similem hypothesin de C. IX. stabilitam, v. c. de foliis vel maioribus particulis non temere separandis aut transponendis, nisi certa et vere critica adsint pristini loci indicia; quaeue praesertim contra eam opinionem valent, qua ultima haec epistolae posterioris capita ob simile argumentum ad priorem transferenda iudicantur: eam potius attingo huius hypotheseos partem, qua Paullus ipse censetur haec segmenta a C. Xmo inde usque ad finem epistolae non ceu singulares literas, sed tamquam adpendicem posterioris epistolae iam dimissae ad Corinthios dedisse. Occurritur quidem hac opinione multis dubiis, quae contra hanc partem praeter omne consilium Apostoli epistolae posteriori adiunctam moueri possent, si Paullus scilicet hanc particulam ceu peculiarem et separatam epistolam ad Corinthios misisset. Verumtamen aequo iure de eo dubitare licet, an Apostolus has literas tamquam solam epistolae posterioris adpendicem ad Corinthios dare potuerit. Quid esset, quod Paullus schedulam post scriptam prioribus literis argumento adeo dissimilem (*κατ’ αὐθεωπόν dico*) adpendicem iisdem decerneret? Forsan vero in capiendo hoc consilio apud Apostolum breuitas schedulae vi-

cit argumenti ipsius similis an dissimilis rationem? At tot aliae exstant Paulli epistolae multo breuiores: quare igitur hae separatae existunt? Cur e. g. Thessalonicenses utrasque Apostoli literas ad se datas et argumento et tempore simillimas non in unum volumen coegerunt? Nulla igitur ratio idonea, si argumento inuicem disiuncta habeantur huius epistolae segmenta, consilia illius, quod Paullus ceperit, adparet. Ceterum id quam libentissime largior, si C. XIII. pro appendice sit habendum, hanc iam a Cap. Xmo incipere censendam esse. Quae enim mutati Apostoli in Corinthios animi vestigia C. XIII. deprehenduntur, ea iam conspiciuntur C. XII, 20. Si vero inchoare velis nouam hanc epistolam verbis C. XII, 14. *ἰδὲ τρίτον ἐτοίμας ἔχω κ. τ. λ!* eundem tamen animum Apostoli video C. X,

9^a II. —

Quod autem verba C. XIII, 1. ad nouam hanc epistolam detorqueantur, ut taceam, de literis hunc locum omnino non intelligendum esse, quod infra demonstrabitur prolixius, miror sane, viros doctos; quae ad 1. Cor. V, 9. recte monuissent ipsi, h. i. penitus oblitos esse, aliam scilicet epistolam ad Corinthios primam nostram praecessisse *), ideoque priorem

*) Vere praecessisse priorem epistolam ad Corinthios aliam iam deperditam, quicquid b. Stosch in libr. de epistolis apostolorum non deperditis contra dixerit, eamque 1. Cor. V, 9. innui, (ut quaestionem hanc criticam breui-

nostram proprie esse secundam, ac posteriorem tertiam. Si igitur Apostolus aliam adhuc post hanc posteriorem epistolam ad Corinthios de-

ter discutiam) intelligitur non solum ex eo, quod ante hoc Cap. Vtum nulla conuersationis cum πόργοις devitandae mentio fit, atque Apostolus hoc ipso capite sententiarum suarum male iam intellectarum ambiguitatem tollere studet, (cf ill. Michaelis Einleit. in d. Schriften d. N. B. ed. nou p. 1036-1037. et Moshemii Erklaer. d. ersten Briefs an die Corinthier p. 29.) ipsaque denique formula ἐν τῇ ἐπισολῇ, si hac de re in eadem epistola iam egisset, Apostolus, prorsus superflua foret; sed etiam tum ex oppositio νυνὶ v. 11. quod referendum est ad illam ἐπισολὴν ante ad ipsos missam, tum ex potestate formulae ἐν ΤΗ ἐπισολῇ in loco similissimo 2. Cor. VII, 8. quae ibi necessario intelligenda est de priori epistola, unde et Apostolus in eod. versu substituit alteram: η ἐπισολῇ ΕΚΕΙΝΗ, tum denique ex 2. Cor. X, 9-11. ubi Paulus expressis verbis plures ἐπισολὰς ad Corinthios datas commemorat; cum tamen ex canone nostro una tantum praecessisse censenda esset (quod quidem argumentum apud eos valere non potest, qui nouam aliquam a secunda nostra separatam epistolam a Cap. Xmo inde inchoari praecipiunt). — Plures vero apostolorum literas periisse, in aprico est. Quis enim sibi persuadeat, tot Apostolos, quorum nulla in canone nostro scripta extant, nihil omnino, ne epistolas quidem scripsisse; quorunque aliquot epistolas in canone habemus superstites, eos non scripsisse plures? Num existimemus, Paulum pro omnibus apostolis scripsisse unum. Paulum, qui εἰς τὰ ἀμετρα nunquam exspatiaretur, sed intra το μέτρον τ. κάνονος continere se et suq modulo ac pede

disset, quarta haec fuisset, nec tertia; atque Apostolus, si literarum seriem ac numerum h. l. voluisse significare, scripsisset: T E' T A P -

metiri (2. Cor. X, 12-13.) didicisset? Paulumque ipsum, a quo plurimas quidem habemus, at omnes intra decennium A. C. LII-LXII. conscriptas, credamus neque hoc ipso interuallo plures, neque ante hoc deceanum intra integrum XVI. annorum spatium A C XXXVI-LII. ullam exarassem? Unde quaeso copia illa dicendi, et nativa dictionis elegantia in scriptis Paullinis? unde insignis, quam mirantur omnes, literarum conscribendarum facultas? — Hanc vero de prima epistola Paulli ad Corinthios deperdita sententiam nec temerariam esse, nec monstri quid alere, abunde satis demonstrat assensus Calovii, Bengelii, Moshemii, Carpzovii, aliorumque virorum celeberrimorum, quorum prolixum catalogum suppeditat laudatus Carpzovius Ven. in praef. ad nouam edit. duarum epistolarum apocrypharum Corinthiorum ad Paulum et Pauli ad Corinthios, p. 17. quibus addes Semlerum Ven. in paraphr. epist. I. ad Corinth. p. 121. et b. Zachariae in paraphras. eiusd. epist. p. 37. — Neque vero epistolam illam ad Corinthios ex Cod. Massonianio a Wilkins editam, neque uberiorem alteram ex integro MS to Armenico a Whistonii, patre ac filio utroque, vulgatam atque a Carpzvio Ven. repetitam, genuinam illam Paullinam esse, et res ipsa docet et harum rerum periti iudicant omnes. Qua de re conferas modo praeter Moshemii Commentar. p. 296-297. solidam et concinnam disquisitionem Carpzovii Ven. in supra laudata praeatione. — Periit igitur haec epistola, quod facile ei accidere poterat, cum argumenti esset mere historici, ed ad Corinthios unice pertine-

ΤΟΝ (non τείτον) τέτο λέγομαι πρὸς ὑμᾶς. — Itaque hanc opinionem suis haud carere difficultibus satis intelligimus: neque vero illa opus esse ad coniungendas inuicem partes huius epistolae infra docebitur. —

§. III.

Altera hypothesis enarratur et refellitur.

Altera hypothesis, quae vero ad solum C. XIII. spectat, auctorem habet Steph. le Moyne *). Cuius quidem Viri opinionem

ret. Solumiabat quidem Lightfoot et post eum Poleman, primam hanc epistolam, quamvis non integra exstet, singulis tamen illius partibus passim sparsis in epistola priori ad Corinth. superstitem esse; at copiose refellit hanc opinionem Ven. Winkler in animadu. philol. et crit. p. 281 sqq. Quorsum enim deferremur, si sententias Apostolorum, quae e textu nostro optimo nexo inter se cohaerent, tam violenter dissecare licet? Aequo inepte opinatur van Till, posteriorem epist. ad Thessalonic. esse illam epistolam 1. Cor. V, 9. laudatam. — Quando vero deperdita illa epistola scripta fuerit, non constat: poterat per Timotheum afferri, ut domestici Chloës nuncium referrent; et vero poterat, cum Paullus quatuor annos Corintho abfuisset, Timothei iter longe superare. —

*) In Variis Sacris T. II. p. 332-343. ad locum Polycarpi in epist. ad Philippenses C. 3. ubi de Paullo ille inquit: ὅς καὶ ἀπῶν ὑμῖν ἔγραψεν ἘΠΙΣΤΟΛΑΣ. At unica tantum in canone nostro exstat Paulli ad Philippenses epistola; nec plurimum apud ullum antiquioris

male nonnulli eo detorquent, eum C. XIII. proprie adpendicem extremae epistolae adiunctam (*postscriptum vulgo vocant*) existimasse. Quamuis enim hac formula ille utitur, longe aliam tamen, ac nos quidem in hac commentatione expressimus, sententiam ei subiicit. Vera potius huius viri sententia haec est: *Consuesse Veteres libros prolixiores in plura distribuere*

aevi scriptorem mentio fit. Quid ergo est, quod Polycarpus ἐπιστολὰς Paulli ad Philipp. commemoret? Plerique h. l. admittunt enallagmen numeri pluralis pro singulari, quae hac praesertim in re sit omnium temporum omniumque locorum. Sic Iustino domesticum est, epistolas dicere pro una epistola; eodemque sensu occurrit vox ἐπιστολὴ apud Eusebium H. E. I. VI, c. 11. 43. id quod uniuersalis etiam loquendi consuetudo recentiorum populorum confirmat; ita enim nos in vernacula lingua dicere solemus: Ich habe Briefe von ** erhalten, etiamsi unam modo epistolam accepimus. Quem igitur explicandi modum etsi ego quidem praetulerim, neque tamen prorsus contemenda videtur sententia Salmeronis, qui ad has ἐπιστολὰς a Polcarpo commemoratas etiam referri vult epistolas ad Thessalonicenses: hos enim, qui eandem Macedoniam cum Philippen-sibus incolerent, hisque proximi essent, suas quoque epistolas quam primum cum illis communicasse videri; itaque Polycarpum Philippen-ses suos haud inepte dicere ἐπιστολὰς a'Paullo accepisse. — Sed Moynius has ἐπιστολὰς suo modo explicat de variis, duobus minimum, voluminibus s. χαρτοῖς separatis, quibus epistola ad Philippenses sic diuisa fuisset, ut ab his una pro pluribus haberetur. At quot quaeso epistolis tum distribuenda fuisset maior aliqua

volumina, et a pluribus his *ειλέμασι* libros ipsos dicere plures; itaque hanc posteriorem etiam epist. ad Corinthios a Paullo duobus digestam fuisse voluminibus s. *χερτίοις*: quorum alterum, idque ultimum, unde possit adpendix epistolae illud dici, cum inciperet C. XIII, Apostolum ex more veterum recte dixisse: *ΤΠΙΤΩΝ τέτο εγχομαι προς υμᾶς*; quamvis hoc

epistola Pauli (quod vero factum esse omnis antiquitas Christiana ignorat), si haec literae tam exiguae molis pluribus jam constitissent *ειλέμασι*? Attamen opinionem suam exornare studet Moyne tam illo loco 2. Cor. XIII, 1. quam alio loco vexato Josephi Archaeol. l. X. c. 6. (al. c. 5.) de duobus libris Ezechielis de exilio (ex vulgari quidem interpretatione verborum: ὁ τρῶος περὶ τάπων δύο βιβλία γράψας κατέλιπεν). Sunt scilicet, qui existiment, Ezechielem re vera duos libros singulares de exilio scripsisse. Quorum vero cum alter periisset, hinc esse, ut loca nonnulla ex libro Ezechielis excitata in scriptis Patrum legamus, quae frustra quaerantur in libro Ezechielis superstite; v. c. de vacca, quae peperit et non peperit apud Tertull. de carne Christi, Ephiph. haer. 30. n. 30 et Clem. Alex. Stromat. l. 7. Quoniam autem Ezechiel ille socius Ieremiae *τρῶος* adpellatur, alium simul producunt Ezechielem, cognomine Tragoedum, qui, quamvis non commemoratur a Iosepho, ab aliis tamen Christianis scriptoribus v. c. Clem. Alexander. Stromat l. I. et Euseb. praepar. euangel. l. 9. laudetur, nomine Tragoedi quidem accepto ab ipsius dramate *'Εξαγωγή* inscripto, quo exitus Israelitarum ex Egypcio ab illo celebratur, ad animos Iudeorum post excidium Hierosolymorum longe lateque disperso.

caput indiuulso nexu cum praecedenti segmento cohaeret, nec de singulari aliqua epistola tertia cogitandum sit. Haec enim viri verbasunt: „Sic forsitan est etiam intelligendus locus epist. II. „ad Cor. C. XIII, 1. τείτο τέτο ἐρχομαι πρὸς „ὑμᾶς — — Non quod iam bis ad illos scripsisset, et tertiam tum scribebat epistolam; sed „quia hac secunda sat longa videretur, et quae

rum inter aerumnas erigendos, in iisque spem noui cuiusdam Mosis, libertatis eorum vindicis, excitandam atque alendam. Alii eidem tribuunt locum illum de vacca pariente et non pariente; at certe non occurrit in fragmento huius carminis adhuc superstite (in corp. poëtar. ab Henr. Stephano editorum cum vers. Morelli). Praeterea formula πρῶτος, si de Ezechiele quidem illa accipienda sit, non referenda est ad subiectum sed ad praedicatum, et plane eadem cum πρῶτον existimanda. — Quod autem ad deperditum, quem putant, alterum Ezechielia prophetae librum attinet, in tanta Iudeorum fide et religione in libros sacros, praesertim post exilium, periisse illum verosimile non est. Videtur potius ille locus de vacca pariente et non pariente pertinere ad ista apophthegmata, sententias atque proverbia, quorum magna pars in פָּרָקִין אַכְזָבָן continetur, ab ipsis forsitan prophetis, Ieremia, Ezechiele, Daniele partim propofita, partim, cum audiuissent, comprobata, posterisque tradita. Atque ex his capitulis patram et prophetarum multos flores decerpere solebant primi Christiani, quod demonstrant scripta Iustin. Mart. Clem. Alex. Tertull. Lactantii large iis conspersa. Itaque ab hac interpretum sedulitate lucis nihil accepit locus ille obscurus, nondum quippe solutis difficultatibus his: quisnam post Ezechielem de

„iam addit Apostolus pro tertia haberi possint,
„licet prioris sint tantum appendix et pars
„ultima.“ — At vero difficilem admodum esse
hanc hypothesisin quisque facile intelligit. Plu-
ra enim eiusdem libri volumina nequeunt pro-
fecto hunc unum in plures conuertere. Cur
Paulus v. c. non dicitur, quod prolixam il-
lam epistolam ad Romanos scribebat, plures

exilio scripsisset, et ubi sint duo libri Eze-
chielis de eodem argumento. Quarum quidem
prior, ex vulgari loci interpretatione, qua for-
mula $\pi\rho\omega\tau\sigma$ ad Ezechielem referri iubetur, pro-
fecta nunquam sane expediri poterit; nam post
exilium non poterat quisquam existere, qui illud
praediceret. Posteriorem vero, priori pla-
ne praetermissa, Moynius ex sua hypothesi
dissoluere studet modo hoc: grandem Ezechie-
lis librum in duo volumina fuisse distributum;
incipiente quippe a Cap. XL. nouo eoque sub-
limiori arguento. At ab hoc inde capite de-
scribitur templum, nequaquam vero $\beta\alpha\beta\psi\lambda\omega\tau\alpha$
 $\ddot{\alpha}\rho\sigma\sigma\iota\zeta$. Iosephus igitur alteram hanc Eze-
chielis partem non habere poterat pro secundo
quodam libro de exilio; multo minus, pugna
Iosephi, quem hoc capite male carpit Moynie,
cum se ipso admittenda est, quod h. l. Ezechieli
duo volumina tribuat, et c. Apion. l. I. tam-
en XXII. modo libros V. T. enarrat. Nonne
enim Iosephus duos hos libros (mea quidem
sententia non Ezechieli sed Ieremiae tribuen-
dos) aequo pro uno numerare poterat, ac duos
libros Samuel. Reg. et Paralipom.? Melius
vero (ut aliorum, recentiorum etiam interpre-
tationes h. l. coactas et violentas praeteream)
et egregie, ut solet, rem declarauit cl. Eich-
horn (Repertor. Orient. P. I. p. 161 sqq.),
formulam $\delta\zeta \pi\rho\omega\tau\sigma$ ad Ieremiam, cuius proxim-

ad eosdem exarasse? Nec ullibi epist. prior ad Corinthios plurium nomine venit. Quis quaeso est, qui, si literas aliquas scribat per plures plagulas diffusas, neque eas per partes mittat, plures se epistolas scripsisse affirmet? Cicero quidem ad Q. Fr. III, 1, 3. literas illius commemorat, quas tribus epistolis acceptisset: sed Cicero intelligit per literas omnia

me mentionem fecerat Iosephus, referens τὰ Ἰω βιβλία de duobus voluminibus vaticiniorum Ieremiae ex recensione τῶν LXX intelligit. Haec enim versio LXX viribus veram et primituam textus incoleat, si a nonnullis, quae turbatum foliorum ordinem produnt, discesseris, exhibere videtur; quantum ipsa, cum uterque textus graecus neque ac hebraeus, in singulis iisdem foliis turbatis mire consentiat, ex Palaestinensi aliquo exemplo facta sit: textus contra hebraici ratio vaticinia aduersus Iudeos ex utroque libro coniungens Esdrae studio, meo quidem sensu, deberi videtur. Aliorum aliter sit iudicare! — Tota quidem haec disputatio, haud diffiteor, non proxime ad rem hoc libello propositam pertinet; atque verendum mihi est, ne in eandem cum Moynio, quem refutatus haec scripsi, inuidiam adducar, quod alia quaevis, ac instituti ratio postulet, hoc libello agam. Et sane praeteriisse haec omnia, nisi Moynii librum varia et copiosa doctrina refertum animaduertissem haud pauca continere, quae in explicando loco Iosephi hodie vel ignorari vel negligi saltem videantur, nec intellexissem, non facile aliam mihi iam alia omnia molienti oblatum iri occasionem, qua, quid de critica ratione vaticiniorum Ieremiae sentiam, exponere possim. Hanc

ea, quae Q. Fr. tribus epistolis ipsi scripserat, integrum epistolarum fasciculum, quem eodem die ab illo acceperat; fuerunt autem epistolae, quod ex omni contextu patet, et argumento et forma diuersae atque inuicem seiunctae, nec tria tantum *ειληματα* unius eiusdemque epistola. Quomodo igitur Paullus, si vel maxime caput hoc ultimum in separatum aliquod *χαρτίον* coniecisset (quod vero idoneo argumento firmari nequit), cum ratione potuisse rem sic exprimere: *tertia vice iam ad vos venio*, qui tamen scribendo a Corinthiis nondum discessisset? Nam diuersum modo tempus scriptoris ac diuersa literarum initia plures demum epistolas constituere inter omnes constat. Neque Apostolus denique, ubi nouum *χαρτίον*, idque ex Moynii ipsius sententia secundum, nec tertium, coepisset, dicere potuisse: *τρίτον*, sed *δεύτερον τέττο ἐρχομαι πρὸς ὑμᾶς*. Referendam vero simul esse hanc formulam *τρίτον* ad priorem ep. ad Corinth., id non sine vi et orationi et Paulli adeo, ipsius ingenio illata a

igitur sententiam, cum ex diligentiori tum ipsius argumenti, tum aliorum de eo opinionum disquisitione sollicite et ab omni parte instituta nata sit ipsa, atque ab aliorum opinionibus, quae mihi quidem innotuerint, paullum recedat, uberioremque igitur et cogitandi et disserendi materiam viris doctis harum rerum peritis, quorum iudicium aude exspecto, suppeditare, queat, loco hoc, quamvis minus opportuno, breuiter expromere, quam omnem suppressimere malui. —

Moynio affirmatur. Etenim mirum profecto es-
set, priorem ep. ad Corinth., quae longior es-
set posteriori, non aeque ac illam in plura
ἀληματα fuisse diuisam: neque sane poterat par-
ticula aliqua epistolae posterioris ab Apostolo
pro parte prioris haberri. Felicius igitur Moy-
nius exornatus fuisse suam hypothesisin, si
formulam τρίτου τέτο retulisset ad tertium χαρ-
τίον quoddam solius epistolae posterioris ad
Corinthios. Quodsi vero omnem orationis con-
textum diligenter comparamus, facile animad-
uertimus, (quod infra certis argumentis effi-
cere nos posse confidimus) hunc locum non
de tertio quodam aduentu per literas, sed de
tertia praesentia adspectabili intelligendum es-
se, et plane παραλλήλον verbis C. XII, 14. οὐδὲ
τρίτον ἔτοιμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. Vel poterat
Paullus duobus locis simul idem tertium episto-
lae *ἄλημα* inchoare?

§. IV.

De iusta difficultatum expediendarum ratione quaedam obseruantur generatim.

Missis igitur his aliorum opinionibus, iam
dispiciamus ipsi, queantne difficultates illae
§. 1. expositae, retenta quidem nec interrupta
segmentorum epistolae serie continua, alio
modo eoque meliori dissolui. Posse vero has
difficultates, seruato e textu nostro arctissimo
capitum inter se nexus, omnes sic satis expe-
diri, omniaque, quae videantur, repugnantia
amicie inuicem conciliari penitus confido. Sed
si vel maxime omnino solui ea non possent,

propterea tamen partes epistolae violenter di-
vellere aut temere transferre nefas esset. Quis
enim tanta se perspicacitate esse putet, ut in
summa historiae illius temporis obscuritate om-
nem loci temporisque rationem epistolae ad-
iunctam circumspiciat? Quis igitur confiden-
ter enunciet, unde sit in iisdem literis varius
ille Apostoli in Corinthios animus? Nonne
Paullus inter scribendum nouos nuncios eos-
que ingratos de Corinthiis accipere poterat,
qui maiorem in corrigendo et vituperando se-
veritatem requirerent; unde finis epistolae hoc
Apostoli animo ad vituperandum composito
exaratus respondere plane non posset argumento
primorum capitum ad animum Apostoli per-
laetos Titi nuncios exhilaratum atque in Co-
rinthios bene affectum conformato? Quis est
qui, ubi non omnia in antiquis monumentis
pateant, illico turbatum foliorum ordinem vel
particulas male consertas suspicetur, spuriam
que iudicet rem, cuius veram indolem ipse
quidem cognitam non habeat? Quis quæsa-
ut rem exemplo illustrem, si remouendis C.
XVI. epist. ad Rom. difficultatibus imparem se
sentiat, nec velit Semlerianam has expe-
diendi rationem admirtere, illico totam episto-
lam ad Rom. — scriptum illud maxime om-
nium ὄμολογόμενον — tamquam spuriam reiicit?
Hac enim coniecturarum criticarum audacia te-
nebras illas, quibus antiqua monumenta tecta
videmus, non dispellimus, sed conspissamus.
Eam profecto sacrâ literis religionem debemus,
ut in tractandis illis, ne quid a nobis fiat te-
mere aut cupide, sedulo caueamus. — Illa
quidem ratio varium in hac epistola Apostoli

in Corinthios animum conciliandi, quam paulo ante tradidi, mihi ipsi non arridet; nam notasset sane Apostolus in extremis his literis subitaneam, si qua acciderit, ecclesiae Corinthia-
cae conuersionem, atque tristis nuncii allati, velut in epistola priori, mentionem inieciisset ipse: at nihil horum in his capitibus reperi-
mus. — Possemus vero etiam camdem rem, si in eo, quod fieri possit, vires ingenii exer-
cere vellemus, modo explicare hoc: Aposto-
lum, dum haec scriberet, vel grauiores aliunde
nuncios accepisse, qui eum contristarent atque
commouerent vehemetius; vel alia ei in Mace-
donia tum commoranti accidisse aduersa, quae
ipsum adeo officerent, ut durius etiam atque
asperius scriberet. Quoties enim id nobis ac-
cidit, ut, si quid ingrati nobis euenerit, au-
sterniores erga alios fiamus ipsi, atque oratione
utamur, nec opinantes, asperiori vel in eos,
qui nihil peccarint, animaduertamusque in vi-
tia aliorum, quae alio tempore plane praeteri-
ssemus, iusto seuerius? —

Sed his artificiis omnibus, quae quidem sufficerent, si alia ratio non suppeteret, carere facile possumus ad declarandum animum Apo-
stoli varium mox leniorem mox acerbiorem,
modo attentiori mente atque uno tenore argu-
mentum epistolae perlegamus, varium in quo quis segmento animi Apostoli habitum, variumque,
quod in eo secutus ille fuerit, consilium peni-
tius indagemus, atque uniuersam denique me-
ditationis consecutionem ad intimos usque men-
tis Paulinae recessus studiose persequamur.
Verum experta est hucusque sacra scriptura

tristem illam sortem, ut pauci admodum Lockii, diligentes et prudentes humanae mentis inuestigatores ad interpretationem illius accederent; plurimique contra, quos nacta esset, interpres de perscrutandis sollicite auctorum sacrorum animis haud cogitarent, sed solas opiniones vel syllabas aucuparentur. — Quodsi vero non hebetiori aliquo aut tardiori sensu ad scripta Paulli accedamus, nec Apostolum ipsum fingamus natura frigidum, tardum, languentem, sed talem, qualem eum scripta eiusdem omnia clare demonstrant, virum scilicet ingenii acris et feruidi, quoquis sensu, grato vel ingrato, vehementer commotum, atque incredibili et virtutis et doctrinae Christianae promovendae studio nullo non tempore totum conflagrantem; et in interpretandis eiusdem epistolis, quid nobis, nisi sensu acriori a natura destituti simus ipsi, in literis ad familiares potissimum exarandis accidat, diligentius attendamus, quibus nempe modis ab uno argumento ad alteram transeamus, quasque vicissitudines sensus animi, ex eoque ipsum dicensi genus vel inter scribendum subire soleat — si hac mente, inquam, hocque sensu posteriore epistolam ad Corinth. adeamus, atque difficultates §. i. propositas ad constantes has mentis humanae leges curatius examinemus; dici vix potest, quam cito, quamque facile nubeculae illae dissipentur omnes. —

Quod enim ad primum dubium attinet, Apostolum in ultimis his capitibus cum seueritate et acerbitate pronunciare in Corinthios, cum prioribus contra segmentis oratione uta-

tur leniori ac blandiori, ut adeo posterioris partis argumentum aptius ad priorem quam ad posteriorem epist. ad Corinthios pertinere videatur, generatim dicendum erit hoc: Ineptius sane egisse Apostolum, si in eodem dicendi modo per uniuersam epistolam haesisset. Nonne recte a Corinthiis facta ipsi laudanda, prau contra illorum mores vituperandi et corrigendi erant? Quemadmodum enim nulla unquam exstitit societas, quae nihil omnino, quod reprehensione dignum esset, admitteret; ita et illa aetas in ecclesia Corinthiaca homines tulit variae indolis, alios digna laude in pietatis studio confirmandos, alios iusta vituperatione ad illud reducendos. Pro hac igitur ratione membrorum ecclesiae varia varium etiam dicendi genus ab Apostolo, ut omnibus prodesset, adhibendum erat. — Audiamus hac de re Semlerum Vir. Ven. ipsum (paraphr. not. 289): „Hic autem quererere licet — inquit — „quomodo ista conueniant cum istis, quae a „Tito narrabat se audiisse C. VIII, atque Co- „rinthios mirum in modum ideo laudabat? „Nempe ibi agitur de illis, qui redierant ad „bonam frugem; hic vero de quibusdam aliis, „qui adhuc quasi exspectabant, seiuncti inter- „ea a partibus Pauli; hi poterant eo sen- „sim delabi, ut putarent, si maxime Pau- „lus ipse veniat, tamen eum nihil prae- „terea ausurum, vanas minas istas fore. Sal- „tim isti Iudaizantes s. Palaestinenscs faci- „le poterant sermonibus scaeuis istam leui- „tatem pervertere et in contemptum addu- „cere.“ — His autem generatim obserua- tis accedamus iam ad accuratiorem explica-

tionem eorum, quae in his literis invicem pugnare videantur.

§. V.

Status ecclesiae Corinthiacaे narratur.

Quod negotium quo procedat felicius, inquiramus ante omnia, quantum quidem ex ipso epistolae argumento id intelligere liceat, in uniuersum statum et conditionem internam ecclesiae Corinthiacaе, eo certe tempore, quo Paullus has ipsas literas ad illam conscribebat. — Acceperat vero Apostolus a Tito haec: Plurimos Corinthios a partibus ipsius stare omnique eundem pietate colere (C. VII, 6 - 7): quaeque prioribus literis animo intendisset, ea omnia etiam ex animi sententia in ecclesia Corinthiaca vere per illas effecta fuisse: quaeue in iis v. c. de incestuoso puniendo praecopisset, a Corinthiis fideliter peracta (C. VII, 8 - 12); hos denique de stipe pro Palaestinensibus colligenda admodum esse sollicitos (C. VIII, 10. IX, 2.). Hactenus nunciatus allatus erat laetissimus, qui Apostolum permoueret, ut, (quod maximam partem argumenti IX priorum epistolae capitum occupat) tum animum Corinthiorum per priores literas, aciores illas atque seueriores, vehementer compunctum, quem vero ad quaevis officiorum genera paratum atque ad obsequendum alacrem nunc cognouisset, et debit is laudibus iis ex animo concedendis, et insigni suo ipsius in illos studio testificando reficeret; tum explorata iam eorum obedientia et prolixa in se voluntate lenitatem iis, in incestuosum, qui ad meliorem

frugem rediisset, commendaret ipse; tum denique confirmando eorum in se pietate illos ad aduentum suum rite praepararet atque ad promouendam stipem acriter eosdem excitaret. Sed attulit Titus alium quoque nuncium, eumque tristiorum hunc: Adesse adhuc Corinthi hostes Apostoli, doctores fallaces et mendasces *), qui disciplinae Christianae dignitatem

*) Fuisse vero Corinthi non unum quendam, (quae est Grotii et Lockii opinio), sed plures, qui Paullum in inuidiam adducerent, factiones Apostolo aduersas alerent, atque dogmata priori doctrinae Christianae contraria spargerent, luculentissime demonstrant loca C. X., 2. 12. XI, 5. 12-15. 18. 22-23. rel. Neque contra locis C. X., 7. 10. 11. XI, 4. satis firmum inest praesidium contrariae opinionis, unum modo exstisisse ducem totius gregis. Nam de formula $\tau\iota\zeta$ vix est, quod moneam, ea non semper rem singularem definiri, sed uniuersitatum significari. Neque rectius verbum $\Phi\gamma\sigma\iota$ v. 10. unum demonstrare existimatur: nam, ut taceam hanc formulam h. l. dici posse ellipticam, omissa quippe vocula $\tau\iota\zeta$, quae pro nonnullis admodum frequens est, Graecos $\tau\omega\Phi\gamma\sigma\iota$, aequo ac Latinos verbo Inquit (Man sagt) uti de omnibus personis et utroque numero constat. Multo minus formulae $\tau\omega\tau\iota\zeta\tau\omega\zeta$ v. 14. vis aliqua inesse censenda est, cum potius, si unus esset demonstrandus, voce $\tau\iota\zeta$ ab Apostolo significandus ille fuisse. Nec denique usu numeri singularis in voce $\dot{\epsilon}\rho\chi\acute{o}me\nu\omega\zeta$ C. XI, 4. quicquam in contrariam partem effici potest: pari enim ratione Gal. V, 10. occurrit $\tau\alpha\rho\acute{a}\sigma\sigma\omega\zeta$ pro plur. $\tau\alpha\rho\acute{a}\sigma\sigma\omega\tau\iota\zeta$, quibus respondet $\dot{\chi}\alpha\acute{a}\sigma\tau\tilde{\iota}\gamma\tau\iota\zeta$ v. 12. Nam collectiue ponи verba singularia in omni sermone familiariter perpetuum

quouis modo labefactare studebent, religiones contra Iudaicas mirum in modum extollerent; quapropter iidem ab Apostolo dicuntur ἐπαιρεγντοῖς ὑψωμαῖς (ὑχυρώματα) κατά τῆς γνώσεως τῷ Θεῷ — πεθαίρεντες λογισμὸς (νοήματα) εἰς τὴν ὑπακοὴν τῷ χριστῷ (C. X, 4. 5.) et υπερλίαν ἀπόσολοι — ψευδαπόσολοι, ἔργοις δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀπόσολες χριστούς (C. XI, 5. 13.): et vero etiam Paulli ipsius existimationem atque Apostolicam auctoritatem imminuerent, malevolentissimisque obtrectationibus, eum speciem modo pietatis praebere, at animi esse quaestus faciendo cupidissimi, inuidi, arrogantis, in absentes quidem turgidi, sed in praesentes demissi et imbecills, nomini illius labem adspergerent. Ad hos igitur obtrectatores Apostolus tum in defensione sui ipsius (coram enim causam tueri pudor prohibebat), tum praesertim C. II, 14 — VII, r., in vindiciis praestantiae doctrinae atque disciplinae Christianae, munerisque adeo apostolici prae uniuersa oeconomia V. T. per integrum hanc epistolam, nec solum in ultima illius parte, respicit: in priori quidem parte, ex iustis quibusdam caussis infra exponendis, paullo tectius; in posteriori

est. Nec video, si Paullus unum tantum hominem cogitasset, cur eundem postea in plurali numero significauerit. Ne ille animo compungetur nimium vel exacerbaretur? Attamen sing. num. semel iterumque eum dígito monstrauit Apostolus. Atque indulgendum eius modi furfuri hominibus prorsus non esse, pluribus sane locis Apostolus et diserte praecipit et suo ipse exemplo abunde demonstrat. —

vero apertius. Id quod perspicue docent loca epistolae haec: I, 12. 13. 17. 23. 24. II, 1. 3 - 5. 11. 17. III, 1⁸qq. IV, 2 - 5. V, 12. VII, 2. X, 2. 4 - 6. 10 - 11. XI, 3 - 5. 7 - 20. — Horum vero laruatorum Iudeorum nefandis obtrectionibus, simulata pietate, atque opinonibus puriori doctrinae Christianae contrariis abripi se ad tempus saltem patiebantur Corinthiorum haud pauci, qui iustum animi robur ad seruandam doctrinam atque virtutem Christianam nondum consecuti erant. Quo factum, ut, quamuis Paullum integerrime diligerent, atque μετὰ φίλων καὶ τρόμος eius iussa exciperent, istis tamen Apostoli eiusque doctrinae hostibus, Paullo ipso vel illius legatis absentibus, imprudenter cederent, impiisque illorum clamoribus atque calumniis concuti, sensimque ab obedientia Apostolo debita prae metu, inuiti licet, abduci se paterentur, ipsisque his improbis hominibus aures patientes praebarent (C. XI, 20.), donec tandem per legatos in obsequio Apostolo praestando denuo confirmarentur. Itaque semper eorum animus, cui firmitas deerat, dubius ac incertus haesit Iudeorum clamores inter atque monita Apostoli; inclinavitque mox ad hanc, mox ad illam partem, non quidem ex odio Paulli, quem valde amabant, sed ex metu errandi in doctrina salutari, atque adeo aberrandi a futura salute, perterriti quippe improborum hominum calumniis, non posse non ipsos susceptis religionibus Paulli aeterna subire supplicia. Sic concilianda videntur loca ipsius partis prioris C. VI, 12. 13. cum C. VII, 7. Quoniam proclivis erat Corinthiorum animus ad Paullum, eius-

que doctrinam, praecepta atque legationes magnopere reuerebantur, iustis laudibus prolixam eorum erga se voluntatem Apostolus celebrat (VII, 7.): at, cum illi animo adhuc fluctuantur, concuti facile poterant pia eorum studia: proni quidem erant ad doctrinam Pauli totos se conformare, neque tamen apud larvatos illos Iudeos, quorum impia molimina adhuc ignorarent, in offensionem incurrere sustinebant. Erant igitur studia eorum diuisa; quare Apostolus dolet se ἡττον αγαπᾶσθαι XII, 15. atque στραχωσισθαι εν τοις σπλάγχνοις αὐτῶν VI, 12, optatque v. 13. πλατυνθῆναι αὐτὰς, ut totam eorum animum occupare ipse possit. Quibus alia adhuc vitia ecclesiae Corinthiacae accesserunt: alii aliis χρίεματα maiora inuidabant, alii alios damnabant, unde extiterunt frequentes illae et acerrimae lites, odia immania, tristia partium diuertia (C. XII, 20.); praeterea inhaesit Corinthiis corruptiorum morum ex pristina superstitione consuetudo *) (XII, 21.); immodicus cum primis voluptatum venerearum usus, ad quem Apostolus iam C. VI, 14 - 16. et VII, 1. respicit. — Pro varia itaque Corinthiorum indole variam quoque eos emendandi viam Apostolus ingreditur. Ante omnia praestantiam nouae oeconomiae sacrae prae veteri, huius abrogationem, et dignitatem

*) Conueniunt haec cum iis, quae de corruptis Corinthiorum moribus vitiisque grauissimis tradiderunt alii, Aelianus Hist. Var. l. I. c. 19. L. III, c. 15. Strabo l. II, c. 16. et Aristides in Isthm. ad Neptun.

muneris apostolici multis rationibus firmare studet tum C. II - VI. tum C. X. XII. XIII. passim. Calumnias hostium vero mox serio quidem, at placide refellit, velut C. I. II. VI. VII. XI, 10-12; mox acerbius, oratione sale mimico perspersa, ut obtrectationum et vanitatem et atrocitatem sentirent Corinthii; modo meminerint, quamnam rationem inter eos seruasset, v. c. XI, 7-9. 14-23. XII, 13-19. Sed scelera et turbas Corinthi exortas seuere et acriter perstringit C. XIII. Prouti igitur res ipsa, quae animo obuersaretur, postularet, Apostolus mox laudat, mox vituperat; mox grauiter dehortatur; mox acriter minatur; mox suaui sensu adficitur, mox dolore corripitur; mox crimina salse perstringit, mox seuere et acerbe scelerá exagitat. Itaque Paullus, non secus ac alius quisque vir bonus et sapiens, quoquis sensus, grati vel ingrati, genere in his literis perfunditur, atque ab uno ad alterum defertur: sensu mali aeque grauiter afficitur, ac sensu boni honesti, pulcri suauiter mulcetur. Eadem ratio esse videtur, quando Apostolus ad diuersum, nee raro oppositum, dicendi genus, subito transit. Seueras saepius sententias salsa proxime sequuntur; tibi scilicet eadem res eodem tempore alia ex parte menti obiiciebatur, ut vel risum vel indignationem moueret: sic ironiam C. XI, 7-8. sequuntur seria a medio v. 8. (*καὶ παρὸν πρὸς ὑμᾶς rel.*) usque ad v. 13; sed a v. 14. inde redit satira. —

§. VI.

Prima difficultas soluitur.

His igitur ex historia Corinthiorum et argumento huius epistolae praemissis facilis iam erit solutio omnium ac singulorum dubiorum, quibus nexus ultimorum capitum cum praecedentibus primo quidem obtutu premi videtur. — Conuenit quidcm haec posterior pars cum argumento prioris epistolae, in primis C. IV, 2 t. et C. Vto; sed aequa conuenit cum statu ecclesiae Corinthiacae, qui eo tempore obtinuit, quo Apostolus posteriores has literas conscriberet. Aderant adhuc doctores fallaces et calumniatores Paulli, quorum minis atque obtrectionibus Corinthiorum haud pauci animo perturbarentur: serpebant scelera permulta, quae Corinthii molli et luxuriosae vitae ex auita superstitione, quam vix deseruerant, adsueti non tanti facere solebant. Nonne haec omnia eiusmodi erant, ut iustum Corinthios vituperandi caussam Apostolo suppeditare possent? — „At non respondet haec posterior pars argumento IX. priorum capitum?“ Respondet omnino. Notauimus iam supra ex priori epistolae parte loca nonnulla, quibus Paulus calumnias doctorum illorum fallacium haud obscure innuit v. c. II, 11. 17. III, 1. Nec desunt in priori illa parte loca alia, quibus Apostolus, etsi paullo tectius, ipsam Corinthiorum constantiam, imbecillitatem, atque scelestam adeo nonnullorum viuendi rationem reprehendat: sic conqueritur iam C. VI, 12; 13. animum eorum sibi non aequa late patere, ac ipsis suum, quae igitur sententia

prorsus eadem est cum illa C. XII, 15. εἰ καὶ
 περιαγότερως υμᾶς ἀγαπῶ, ἡττον ἀγαπῶμαι; C. VII,
 2 - 3. tecte carpit calumnias illas, se in do-
 ctrina Christiana Corinthi disseminanda suis in
 primis commodis prospexit; et C. VII, 1. at-
 tingit pravam illam ex pristina viuendi ratione
 adhuc superstitem corruptiorum morum con-
 suetudinem: qui vero reprehensionis locus tam
 amplius tamque varius quomodo conciliandus
 sit cum C. VII, 7., supra iam vidimus. Idem
 igitur vituperationis genus obseruamus in utra-
 que parte oceupatum. — „At leniter ac tecte
 „hunc locum Apostolus persequitur in parte
 „priori, cum in posteriori contra parte vel iro-
 „nica sit vel seuera atque acerba oratio?“
 Efflagitauit vero hanc rationem modumque ip-
 sum Apostoli consilium his literis et corrigen-
 di Corinthios, et commendandi iis munerum
 pro Palaestinensibus colligendorum largitatem.
 Suis enim rationibus nisi Apostolus deesse vel-
 let ipse, laudandus omnino erat bonus eorum
 in ipsum animus: nam nisi laudando eos atque
 amice adhortando non facile poterat et preci-
 bus et reprehensionibus aditus ad animos illo-
 rum parari. Atqui ex argumento C. VIII. et
 IX. facile est ad intelligendum, leuationem mi-
 seriæ Palaestinensium adferendam Apostolo cū-
 rae admodum cordique fuisse; tot tantisque
 enim argumentis utitur ad persuadendum, ut
 Corinthii, nisi animus eorum prorsus occallue-
 rit, precibus ipsius non possent non concedere,
 largissimamque stipem undequaque colligere.
 Quo modo autem Apostolus, qui literas hoc
 postulando auspicari nollet, potuisset commode
 satis ad eamdem transire, si ab initio statim

Corinthios vehementius obiurgasset? Liberum enim fuit Corinthis, utrum omnino quidquam, et quantum conferre vellent. Itaque emolliendi erant eorum animi atque exhilarandi prius, quam ad liberalitatem excitabantur; honestis laudibus suae ipsius bonae existimationis, atque propositis liberalitatis praemiis prosperae aliorum fortunae studium inflammandum. Et profecto suis laudibus nequaquam defraudandi erant Corinthii. Titus enim Apostolo bonam Corinthiorum indolem tantopere confirmauit, ut ille, si eos reprehendisset modo nec ullam iis laudem concessisset, qui vehementer tamen ipsum diligenter, inique admodum in illos egisse censendus esset, atque iustum nimiae scueritatis atque acerbitalis notam, quae tum quidem ab hostibus iniuste ipsi inureretur, vix effugeret. Quas igitur calumnias quo melius contunderet, Corinthis non modo suum in illos amorem testificari, sed dignas quoque laudes iisdem impertire debebat, cum res suas omnino ita egissent, ut de iis gratulari sibi posset Apostolus C. VII, 11. VIII, 7. IX, 2-4, alibi. Quare una haec quaestio incidit, quo ordine laudes ac reprehensiones collocandae fuerint? Atque laudando expeditiorem profecto viam Apostolus sibi parare poterat ad animos eorum, quos ad opem aliis ferendam flectere cupiebat, quam vituperando, unde ad hanc postulationem transeundi nulla sane opportunitas adparet. Etenim si alios, ubi laudandi fuerint, collaudauerimus, eoque nostram in iudicando acquitatem iisdem probauerimus; tum demum facilis erit via ad eorum animos penetrandi, ipsique, nisi iusto magnificentius

de se sentiant, reprehendendo etiam a nobis corrigi se patientur lubentissime. Quo altius igitur Apostoli et postulatio et reprehensio in Corinthiorum animos descenderet, atque quo minus ipsi contra exacerbarentur, sed ad veram potius vitae morumque emendationem excitarentur acrius, praemittenda omnino erat, instar captationis beuevolentiae, iusta et cum laude coniuncta recte ab illis factorum aestimatio. Egregie itaque Apostolus rebus suis consuluit apta argumenti dispositione hac, ut a laudibus Corinthiis impertiendis literas inchoaret, atque, ubi vituperatio inter laudandum sponte occurreret, eam vel tegeret vel emolliret; integrum contra vituperandi locum sub finem epistolae demum persequeretur copiosius. —

„At Paullus vituperat C. XII, 21. mollem „et scelestam Corinthiorum vitam aequa ac 1. „Cor. V, 9 - 13, et pronunciat eos μὴ μετανοῶσας esse, nec ipsius epistolas reueritos, „sed flagitiis potius sic perseverantes, quasi „ipsius seueritatem experiri velint: cum C. „VII. contra Apostolus unius tantum πράγματος „mentionem faciat; ac reliquos Corinthios αγγελικές ἐν τῷ πράγματι declaret v. 11, eosque omnino egregiis adeo laudibus exornet v. 7 - „16.“ — Largior quidem, loca 1. Cor. V, 9 - 13. et 2. Cor. XII, 21. arguento inuicem conspirare. Sed quis, repugnante constanti rerum humanarum experientia, sibi persuadeat, breui illo temporis interuallo, quo duae hae epistolae inuicem distarent, ecclesiam Corin-

thiácam ab omni labe sic purgari potuisse, ut nihil nisi laude digna de illa comperiret Apostolus? Emendatio ecclesiae cuiuscunque generatim diiudicanda est; eaque omnino laudem meretur, modo plerique sodales — quis enim omnes bonos fore putet? — bene sentire, recteque facere laborent. Neque cum his pugnat argumentum C. VII. Ibi enim sermo incidit in famosum illum hominem incestuosum, atque unicum illud περάγμα. Itaque res ipsa tulit, ut Apostolus, cum illud ἐν περάγμα attingeret, reliquos Corinthios insontes laudaret; ad hoc enim facinus laudes Corinthiorum v. 7 - 16. recensitae unice referenda videntur. Corinthii nempe, minis Apostoli perterriti, omnem dederant operam, ut voluntati ipsius satisficeret, atque remoto illo scandalo placaretur irritatus eiusdem animus. Laudat igitur Apostolus hunc ζηλον, quo ii se praestitissent ἀγνοεῖς ἐν τῷ περάγματι — turpi scilicet hominis illius incestu. Sed eorum haud pauci, quamuis essent ἀγνοεῖς ἐν τῷ περάγματι, multis tamen alias generis flagitiis commaculati esse poterant. Diserte enim Apostolus eos declarat ἀγνοεῖς ἐν ΤΩΙ περάγματι, nequaquam vero ἀγνοεῖς omnino: laudat eos propter ζηλον hac in re praestitum, non laudat omnino. Quo iure igitur locus C. XII, 21. cum argumento C. VII. in pugna esse dici possit, equidem non intelligo: ex supra dictis potius cognoscimus, locum illum C. XII, 21. perfecte respondere argumento C. VI, 14 - 16. et VII, 1. eo tantum discrimine, ut, quae in parte priori huius epistolae ex idoneis caussis supra expositis tectius significantur, ea in parte posteriori Aposto-

Ius bono cum consilio et apertius et copiosius exponat.

Eodem plane modo diiudicanda est obiectio haec: „Paulum ad Corinthios scribere C. VII, 16: ἐν πάντι θαρρῷ ἐν υμῖν; sed C. XII, 20: σοφοθέματι γὰρ, μήπως ἐλθῶν, ἀχοίς θέλω, εὐρῶ, υμᾶς, κακγάρια εὑρεθῶ υμῖν, οἷον τὸ θύλακος, pari sententiarum ratione ac I. Cor. II, 8: atque nimium differre omnino reprehendendi modum, seueriorem eum atque acerbiorem, per integrum posteriorem partem, praesertim C. XIII, dominantem a leniori illo ac mitiori C. VI, et VII.“ — Sed, modo verum locorum C. VII, 16, et XII, 20 sensum rite teneamus, neque haec dubia morari nos possunt. Sensum vero loci C. VII, 16 omne contextum demonstrat hunc: „Quod vestro in me amore tantum opere acquiescere possim, vehementer laetor. Hunc enim obsequio mandatis meis prolixè praestito Tito meo sic probastis, ut humanitatem vestram mente recolere sine intimo animi affectu plane non possit. Confido igitur, fore ut animo hoc in me optimo esse pergentis. — Gaudet igitur Apostolus h. l. bonam animi Corinthiorum indolem: at non bonum quemque animum illico pro forti et constanti habendum esse inter omnes constat. Quare Corinthii, quamuis Paullo optime cuperent, magna tamen animi imbecillitate laborare atque in rebus diuinis huc illuc impelli poterant: neque repugnat id, indulsisse adeo nonnullos variis flagitiorum generibus, quibus e pristina vitae ratione adsueuissent. Paullus enim h. l.

de Corinthiis loquitur universe, et quidem de bona animi eorum indole, prolixa praesertim in se voluntate; cuius sensu cum percelleretur vehementius, quae esset feruidioris ingenii sui ratio, et defixis quasi oculis in eadem haereret, in haec tandem verba erupit: *χαιρω, οτι εν παντι θαρρω εν νυν.* — Sed C. XII, 20. Apostolus totus est in exagitandis Corinthiorum vitiis. Quae cum oppositum prorsus sensum, doloris quippe et indignationis, in animo Apostoli magis magisque excitarent, ipsa oratio non poterat non ingratis his animi motibus esse accommodata. Attamen verba magis videntur esse dehortantis et admonentis, quam vituperantis et diffidentis; his enim Apostolus Corinthios suos, eorum in se amore fretus, adducturus est, ut ecclesiam vitiis omnibus sedulo expurgent ante, quam adueniat ipse. Itaque hoc φοβεραις C. XII. illi θαρρω C. VII. conuenire magis quam repugnare videtur: quis enim in epistolis familiaribus, in quibus sensus animi, quo quaeque dicantur, potissimum attendendus est, singula verba premat? — Locus I. Cor. II, 3. autem de alia prorsus re agit: significat nempe Apostolus, „se tot calamitatibus in Macedonia iam conflictatum, tantisque impedimentis Euangelio obiectis, cum Corinthi aduenisset, animo sic fractum fuisse, ut illa in dicendo confidentia, qua Sophistae solerent, haud uteretur, sed modeste ac timide diceret, nec variis verborum luminibus orationem distingueret, sed doctrinam coelestem simpliciter exponeret.“ — Quod vero ad modum dehortandi et reprehendendi omnino attinet, ille non poterat non in ulti-

mis capp. plurimum differre ab eo, quo Apostolus in prioribus usus erat. In hac enim parte posteriori Apostolus, quod iam supra monuimus, ea vitia aperte perstringere instituit, quae in priori parte tecte modo notauerat, tum quod in laudandis Corinthiorum virtutibus haerebat, tum ne postulationis atque reprehensionis vim ad animos eorum ipse infringenteret. Nouimus autem egregium illum animi candorem aequem ac feruorem Apostoli in singulis ipsius scriptis satis conspicuum, quo aequem prolixem in laudem virtutis, ubique eam animaduerteret, egredi, ac seuere et acriter quaevis animi vitia exagitare solebat. Quare, cum in priori parte epistolae virtutes Corinthiorum, quas Titus prolixem praedicasset, menti Apostoli obuersarentur, non poterat non amor erga Corinthios in ipsius animo vehementer excitari, hocque vel inter scribendum, istis quippe virtutibus cogitatione magis magisque persequendis, mire aucto ipsa Corinthiorum celebratio fieri solemnior. At in posteriori parte Apostolus transiit ad vitiorum ecclesiae Corinthiacae, quae Titus idemtidem ipsi attulerat, notationem. Iam contristabatur animus, nec ipse poterat, siue factionis varias ex dubio ac suspenso Corinthiorum animo ortas, siue grauiora scelerata inter illos adhuc frequentia cogitaret, sine vehementiori animi affectu tristem hanc ecclesiae, alioquin bonae indolis, faciem intueri, atque debebat sane, quo diutius in notandis his ecclesiae vitiis haereret, eo acriori illorum sensu percelli. Nonnunquam quidem, quando in miseras calumnias hostium ac imbecillitatem Corinthiorum, quam vero alacritas ingenii sub-

inde exaggerasse videtur, inciderat, a sale orationi inspergendo sibi temperare non potuit; nam in impudentes criminationes difficile est satiram non scribere: at satirica haec oratio non videtur nata esse ex mero lusu ingenii, sed ex acerbiori, quo iam percitus esset, sensu animi. Quamobrem satira tandem abiit in orationem seueram et aculeatam: nam maculosa illa ecclesiae species, quo diutius menti Apostoli obuersabatur, eo tetrico ei adparebat. Etenim, cum Corinthii se tantopere ipsi probassent, vitia quaelibet, etiamsi leuissima essent, eundem magis offenderunt in hac ecclesia, quam in ulla alia, quae tanta virtute non excelleret: nam pro singulari, quo Corinthios amplectebatur, amore omnem labem ab iis voluit absterram. Hinc mox graviter sed blande, mox per satiram, mox severe eos corrigere studet. Hoc enim nobis omnibus accidere solet in literis ad familiares, parentum praesertim ad liberos, ut, si eorum virtutes attingamus, harum suauissimo sensu perfusi exquisitissimis easdem laudibus celebremus; sed, ubi in vitia eorum invidierimus, in eadem epistola seuere, immo acerbe haud raro eosdem vituperemus. Sic eadem epistola, quae suauissimis verbis inceperat, per varios gradus humani sensus cum summa reprehensionis seueritate et acerbitate facile finiri potest. — Itaque modo ad nostros mores curatius attendamus, nec Apostolo humanos sensus atque natuum ingenii feruorem infuste denegemus, nihil omnino in poster. epist. ad Corinth. nos offendet. Constans quidem dicens genus in his literis Apostolus non seruat, at non secus, ac alias quisque, cui sen-

sus animi adhuc integer est, sibi dissimilis esse solet in epistola ad familiarem, qui nec omnino laudandus, nec omnino vituperandus est. —

§. VII.

Altera difficultas tollitur.

Altera difficultas haec est: Paullum C. XII, 16-17. commemorare accusationem, se tepte ac dolose Corinthios expilasse; cum tam eni nihil adhuc a Corinthiis paratum fuisse (C. VIII, 11. IX, 2. 4-5.): Illud porro *παρακαλεῖν* (C. XII, 18.) eamdem adhortationem eamdemque legationem significare videri, si phrasin spectes, ac *παρακλησία* illam C. VIII, 17. 18; tum vero pecunias demum a Tito colligendas fuisse, unde igitur in eadem iam epistola a Tito ad illos adhuc adferenda criminatiois fraudum, quae nondum existere potuerint, mentione fiat, non intelligi; neque vero locum XII, 18. accipi posse de primo itinere Titi, tum ob simillimas loquendi formulas VIII. 17-18. de secundo nonnisi itinere Titi intelligendas, tum ob largas illas Corinthiorum laudes C. VII, 7-16, quas Apostolus iis concedere non potuisse, si ante hanc posteriorem epistolam atrocес huius modi calumnias sparsissent. — Enim uero neque hoc argumentum extimescendum adeo nobis videtur. Primum teneamus hoc: Certum nullum in hac epistola inesse vestigium, unde adpareat, in ipsa Corinthiaca ecclesia a Paullo plantata fuisse, qui has criminaciones in ipsum effutirent. Quare nec seuere has obtrectationes Corinthiis exprobrat Apostolus, sed

salc potius satirico eas perstringendo earum leuitatem et apertam falsitatem clare demonstrat. Calumniae potius erant, quod ex C. XI, 12 - 15. satis adparet, Pseudapostolorum, eorumque, uti videtur, extraneorum quorundam Iudeorum laruatorum, hostium illorum Pauli acerrimorum, qui inter alia hoc etiam Apostolo vitio dare solebant: eum suo lucro magis quam saluti ecclesiae prospicere, atque amorem, quo in Corinthios affectum se simulet, non esse sincerum, sed lucri ab illis percipiendi spe fictum (XI, 10 - 12); eodemque intendere ipsius legatos, de rebus suis liberalitate eorum resarciendis magis, quam de priore doctrina in ecclesia Corinthiaca pandenda sollicitos; idemque esse, quod, quo maior pecuniae vis ad se ipsum redeat, per speciem misericordiae exercendae stipem colligendam impense adeo Corinthiis commendet (C. XII, 16). Graues omnino calumniae, quae, si ullam veri speciem prae se tulissent, multorum sane animos a Paullo auertere potuissent! Sed ipsa Apostoli eiusque legatorum vitae ratio, mores, ac instituta has criminationes omnes satis superque confutarunt. Paulus igitur Corinthiorum animos aduertere studet in solum id, quod experientia didicissent cum de ipso C. XI, 7 - 10. XII, 13 - 15. tum de Tito C. XII, 18. tum denique de illis calumniatoribus C. XI, 20. Atque, cum calumniae huius atrocitas leui attentione cuiuis facile adpareret, Patillus profecto melius se purgare, hostilia illa in semet ipsum atque ecclesiam Corinthiacam consilia apertius declarare, atque obrectatores magis detestabiles reddere non potu-

set, ni^si quod eorum columnias risui nunc exponeret: tam atroces enim et manifestae criminationes irrisione, non graui et seria confutatione dignae censendae sunt. Quoniam autem Corinthii (certum saltem argumentum in contrariam sententiam exstat nullum) ab his columniis, quas quidem Pseudapostoli in primo Titi itinere iam sparsisse videntur, insontes fuerunt, qua certe ratione fieri potuerit, intelligimus, ut Apostolus, quamuis Corinthi atrocissimis sane columniis exagitaretur, nihilo tamen secius Corinthios ipsos, C. VII. tam egregie collaudaret. — Locus vero C. XII, 16-17. non tam ad pecunias pro Palaestinenibus colligendas, quam ad stipendia legatis Apostoli data refrendus esse videtur. Id quod colligimus tum ex proxime antecedentibns vv. 13-15, quibus Apostolus affirmat, recusasse se omnes sumtus commodiori vitae suae ab ecclesiis impendendos, addita ingeniosa ratione hac: εἰ γὰρ ἡγέτω τῷ ὑμῶν, ἀλλ’ ὑμᾶς. εἰ γὰρ οὐφείλει τῷ τέκνῳ τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ’ οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις; tum ex proxime subsequenti v. 18, ubi Paullus de Tito inquit: μήτι εὐθεονέκτησεν ὑμᾶς Τίτος; εἰ τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαις; εἰ τοῖς αὐτοῖς ἵχνεσι; sed Paullus Corinthi eleemosynas nullas adhuc collegerat; nec itaque Titus in fide in colligidis iis praestanda vestigia Apostoli premere poterat: at sane poterat cum reliquis legatis leges — μὴ καταναφέσαι τῶν Κορινθίων ἐδίσα δαπανῆσαι, καὶ εἰδιπταγηθῆναι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν αὐτῶν (v. 14. 15.) — quas, ne suppeditando stipendio quodam Corinthiis molestus fieret, Apostolus sibi scripserat, easdem sancte seruare.

ipse. Itaque sensum vv. 16 - 18. hunc esse iudico:

v. 16. At, quamuis ipse quidem vobis non molestus fueram, per alios forsan dolose vos cepi, atque pecuniam in usus meos obtentu stipendiī ad alendam vitam legatis meis ergandi a vobis extorsi?

v. 17. Sed dicatis ipsi, quem ad vos miserim, cuius ope pecuniae quaedam copia dolosis his artibus a vobis ad me redundare potuissest? Fuitne Timotheus, aut Titus, aut alias, quem suasu meo tam largo stipendio ornaueritis, ut tecta hac via dolose vos expilare potuissest?

v. 18. Tito quidem, ut cum his literis ad vos proficerentur, auctor suasorque extiti *), alii quoque laborum socio, ut Titum comitaretur, persuasi (quo nos, et ego ipse, et Titus, omnem quaestus faciundi calumniam effugeremus c. VIII, 18 - 21: intelligitis igitur, me non potuisse dolosum illud, quod hostes friuole nobis adsingunt, vos expilandi consilium capere; nam si hoc cepissem, non adiunxissem profecto Tito aliū, qui et me, has eleemosynas ad Palaestinenses translatarum, ex prudenti ecclesiarum Macedonica-

*) cf. tum de re ipsa, tum de vi Aoristi nostre loco c. VIII, 17-22. coll. v. 24, quo verbum ἐνδείξασθε demonstrat, Apostolum de instanti itinere, nec de alio iam perfecto cogitasse.

rum consilio, quo omnem remouerem turpis et dishonesti lucri faciendi suspicionem, comitaretur). Forsan vero Titus iam in primo, quod ad vos susceperebat, itinere quaestui vos habuit, et accepto nimio stipendio, unde res meas amplificarem, vos ita exhausit, ut vobis in hoc quoque negotio suspectus sit? At vestigia mea presse secutus fuit, atque, ne vobis molestus foret, sed vestras modo res curare cognosceretur, easdem leges, quas mihi ipse imposueram (c. XI, 7-12, et XII, 13-15.), sancte seruavit (eadem enim ipsi fuit ita agendi necessitas, quae mihi, non quo vestrum in nos amorem desideraremus, vel nos minus impense vos diligenteremus, sed ut hostibus quamvis calumniarum cum aliqua veri specie spargendarum occasionem praecideremus c. XI, 11. 13.). Quam vanae igitur sunt et absonae istae calumniae hostium! —

Ex hac sensus notatione adparet, verba: παρεκάλεσσα Τίτον, καὶ συναπέξειται τὸν ἀδελφὸν, eodem quidem sensu, ac de eodem itinere Titi, secundo scilicet et adhuc instanti, quo haec ipsae literae Corinthiis traderentur accipienda esse, ac verba illa c. VIII, 17: τὴν παράκλησιν ἀδέξατο, et v. 18: συνεπέμψασεν δέ μετ' αὐτῷ τὸν ἀθελφὸν; sed inde non consequens est, verba: μήτι ἐπλεονέκτησεν υἱᾶς Τίτος; etiam de secundo adhuc instanti itinere et de colligenda stipe intelligenda esse. Nexus sententiarum potius hic esse videtur: „Num Titus in primo iam „itinere vos defraudauit, ut vobis nunc suspectus sit? Ego quidem ipsi, ut ad vos recur-

„reret, auctor exstisti, sed profecto non ex dolo,
 „quod fraudibus faciendis aptissimum eum in-
 „tellexerim: quam enim vitae rationem, cum
 „apud vos commoraretur, tenuerit, vos ipsi
 „prohe nostis.“ Itaque verbum πλεονεκτεῖν ad
 primum iter Titi ad Corinthios pertinet; sed
 συναποστέλλειν — si caussam quidem spectes, ad
 stipem colligendam referendum est. Poterant
 vero hostes Apostoli varias spargere calumnias
 caussarum acerrimi studii, quo Paullus libera-
 litatem in stipe cogenda commendauerat prius,
 quam Titus Corinthi quidquam colligebat. Ca-
 lumnias enim haud raro rem ipsam praecedere,
 quis est, qui nesciat? Quamobrem Apostolus,
 ut maleuolae cuiuis iniusti lucri sibi acquiren-
 di suspicioni occurreret, plures socios ab ip-
 sis ecclesiis Macedonicis constitutos sibi pari-
 ter ac Tito adiungere decreuit. Cum igitur
 τὸ πλεονεκτεῖν ad solum stipendum, quod Titus
 in primo itinere a Corinthiis sibi exposcere
 potuisse, neutiquam vero ad beneficia pro
 Palaestinensibus colligenda, referendum sit, nul-
 la amplius pugna loco nostro cum locis c.
 VIII, II. IX, 2. 4. 5, quibus nihil adhuc sti-
 pis collegisse dicuntur Corinthii, intercedere
 intelligitur. Neque loco parallelo c. VIII, 17.
 18. ulla vis inest ad verbum πλεονεκτεῖν de de-
 fraudanda stipe interpretandum; siquidem in
 illo loco hoc verbum non occurrit, sed tan-
 tum τῆς παραβάσεως et τῇ συμπέμψῃ mentio fit;
 quas vero formulas c. XII, 18. nos ipsi ad co-
 gendam stipem referimus. Itaque omnia ami-
 cissime inter se conspirant. —

§. VIII.

Tertia difficultas ex cap. XIII., 1. petita tollitur.

Ultimum denique dubium oritur ex verbis cap. XIII., 1. τρίτον τέτο ερχόμαι πρὸς ὑμᾶς, ex quibus sic argumentari solent: „Paullum omnino bis Corinthi fuisse (Act. XVIII, ¶. XX, „2.) ideoque ante has posteriores literas exaratas semel tantum; haec verba igitur de triplici modo aduentu per literas intelligendas esse: solas vero has duas exstare epistolas ad Corinthios; contineri ergo in ultimis his capp. tertiam quandam epistolam necesse esse, vel obscura esse omnia.“ — Vera huius dubii solutio nititur accurata. huius loci c. XIII, 1. interpretatione, quam propterea prolixius nunc institutere animus est. — Verha haec triplici potissimum sensu accipiuntur ab interpretibus, vel de tertia aliqua epistola, vel de tertio proposito ad Corinthios proficisciendi, vel denique de tertio itinere ipso. — Quo minus autem locum de tertia aliqua epistola intelligamus, prohibet tum locus parallelus c. XII, 14; tum omnis contextus ratio. Si comparemus, nulla quippe alia hypothesi iam impediti, locum nostrum cum illo c. XII, 14. de eadem prorsus re Apostolum in utroque loco agere, facile intelligimus. Nequeunt autem verba c. XII, 14. τρίτον ἐτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, de tertia epistola ad Corinthios, quae sane haec posterior nostra est (vid. supra p. 40. not. e.), ullo modo intelligi. Quonam enim pacto Apostolus sub finem epistolae dicere potuisset, se eam parare, in eo se esse, ut ter-

tia vice scribat? Quomodo porro verba hoc quidem sensu accepta cum sequentibus: καὶ ἡ καταναρκήσω ὑμῶν, cohaérent, equidem non video. Sunt igitur illa verba de itinere Paulli, non de epistola aliqua ab eo conscripta, intelligenda; quae vero cum sint loco nostro c. XIII, 1, siue verborum tenorem ipsum, siue contextum orationis uniuersum spectes, similima, hic etiam non de scriptione, sed de itinere Paulli intelligatur necesse est. — Idem, idque multo luculentius, demonstrat textus nostri cohaerentia. Proxime sequuntur verba: ἐπι σόματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν γεθῆσται πᾶν ἥμα. Ecquis vero esset horum verborum nexus hic: „Tertias has ad vos dedi literas; omnisque causas testium decidetur auctoritate?“ Sed si sensus verborum redditur hic: „Tertia nunc vice ad vos venturus sum, et, simulac aduennero, caussam meam testium auctoritate iudicari curabo;“ tum planae sunt sententiae, egregieque omnes cohaerent. Idemque arguunt v. 2. verba inprimis haec: προέιρηκα καὶ προλέγω — — ὅτι ἔστιν ἐλθὼν τὸ πάλιν, καὶ φείσομαι: ex his enim intelligimus, Apostolum hoc loco de adventu suo vere cogitare. Quare non de eodem ille cogitet verbis istis tam claris: τρίτον τὰ το εἶχομαι πρὸς ὑμᾶς? Sanum hunc verborum sensum impediebat modo artificia interpretandi vel metu difficultatis vel hypothésium studio effecta. Minime omnium autem his verbis de appendice epistolae, s. tertia quadam epistola separata, cogitandum esse, supra iam monimus (§. II.): tum enim τέταρτον, nec τρίτον, Paullo scribendum fuisset; neque de nouo χαρτίῳ aliquo h. l. incipiente, quam Moynii op-

nionem §. III. satis excussimus. Uterque igitur locus, et ille XII, 14. et hic XIII, 1. de aduentu Paulli ad Corinthios intelligendus est. — Haec modo quaestio incidit: utrum de tertio proposito iter ad Corinthios secunda vice faciendi; an de tertio Apostoli itinere ipso? Quoniam enim Lucas in Act. Apost. c. XVIII, et XX binae tantum praesentiae Paulli apud Corinthios mentionem fecit, atque altera c. XX narrata, dum Apostolus has literas scribebat, adhuc futura erat; plures interpres utrumque locum, et c. XII, 14. et c. XIII, 1, ne pugna iis intersit cum historia Apostoli a Luca narrata, de tertio proposito Paulli iter ad Corinthios secunda nunc vice faciendi explicare solent. Primum quippe consilium putant Apostolum cepisse Ephesi 1 Cor. XVI, 5, alterum Troade 2 Cor. I, 15. 16, tertium denique in Macedonia, hoc loco nostro. Est vero propositum illud 2 Cor. I, 15. 16. commemoratum diuersum ab altero 1 Cor. XVI, 5: nam secundum 1 Cor. XVI. Paullus per Macedoniam Corinthum aditus erat; sed ex 2 Cor. I, Epheso primum per Archipelagum Corinthum abiatus, ac inde demum in Macedonia profecturus erat, atque ex Macedonia rursus Corinthum redditurus. Utrum vero propositum in animo Paulli prius fuerit, illud 1 Cor. XVI, an hoc 2 Cor. I, non constat. Mihi quidem videtur hoc 2 Cor. I, 15. 16. prius a Paullo susceptum fuisse, atque postea demum, cum res ipsius et ecclesiarum aliud suaderent, cum altero 1 Cor. XVI, 5. commutatum. Multo minus autem Apostolus Troade, cum Epheso iam abiisset, hoc consilium 2 Cor. I, 15. 16.

cepisse censendus est. Qua ratione enim potuisset Paullus, qui Epheso iam Troada abiisset, ut in Macedoniam transiret, nouum illud consilium suscipere, quo per Archipelagum Corinthum peteret, redeundi Ephesum, unde seditione plebis exorta exturbatus paullo ante fuisset. Troade autem Apostolum in Macedonia deuenisse, scimus ex c. II, 12. 13. Ficta igitur est ab interpretibus haec propositorum Apostoli series. Itaque, si c. XII, et XIII, consilii Corinthum abeundi mentio fit, id sane non de mutato quodam, sed de eodem et constanti, at generatim expresso, proposito illuc proficisciendi, quomodounque illud fieret, intelligendum est. Atque in tali consilio, quod omnino ceperimus, quoties id fecerimus exprimere velle, absonum foret. Quodcunque enim animo firmiter propositum tenemus, id saepius mente recolimus; Paullum vero tenerrimo sane in Corinthios suos amore affectum ter modo de reditu ad illos parando cogitasse, nobis persuademus? Si verbis igitur ex illa interpretandi ratione: „Tertium iam consilium cepi „ad vos veniendi,“ sana ulla atque integra subiecta sit sententia, ad commemorationem Apostoli in Macedonia ea referenda atque sic intelligenda sint: „ibi Apostolum ter iam in eo fuisse, ut ad Corinthios directe abiret; sed quamvis promtus ad hoc iter esset atque paratus, semel iterumque tamen impeditus ipsum fuisse, quo minus hoc consilium perficeret: tertia igitur vice se nunc ad hoc iter accingere.“ Sed videamus, an nativa vis verborum et contextus ratio hanc interpretationem admittat. — Videntur vero verba c. XII, 14:

iδε, τρίτον ἔτοιμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, primo quidem obtutu, hunc sensum facilius ferre, quam illa c. XIII, 1: τρίτον τέτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς: sed si curatius sensum verborum indagamus, in neutrō loco tale quid significari intel-ligimus. —

Quod ad priorem locum c. XII, 14. attinet; formula loquendi ἔτοιμως ἔχειν, quae prorsus eadem est cum altera ἐν ἔτοιμῳ (sc. θυμῷ) ἔχειν 2 Cor. X, 6, ubique donotat: paratum esse, v. c. Act. XXI, 13. 1 Petr. IV, 5. et apud τας ὁ Dan. III, 15; eamdemque formulae potestatem demonstrant ad Act. XXI, 13. Raphelius ex Polybio, et Wetstenius ex pluribus testimoniis profanorum, Kypke ex Iosepho, idemque similem alteram: ἐν ἔτοιμῳ σχειν ad 2 Cor. X, 6. ex Philone illustrat. Sed paratum esse plus innuit, quam merum propositum. Quaeritur modo, utrum τρίτον referendum sit ad ἔτοιμος σχω, an ad ἐλθεῖν? Videtur quidem hoc τρίτον commode admodum referri posse ad verbum ἔτοιμως ἔχω, sensusque sententiae subiici hic: „Bis iam in eo fueram, „ut ad vos proficiscerer, sed iterum iterumque „hoc consilio deiectus fui: tertia nunc vice ad „iter paratus sum.“ At, bis Apostolum iam paratum, sed impeditum fuisse, ad quod sententia τρίτον ἔτοιμως ἔχω referri possit, ante non commemoratur, sed ipsa potius commoratio apud eos v. 13, nec solum propositum apud eos commorandi. Praeterea non intelligo, quid tum sit, quod Apostolus lectores vocula *iδε* tam attentos reddere studeat, si nil aliud ver-

bis significatum velit, nisi hoc: *tertia iam vice* se paratum esse. Sententiam vero proxime sequentem: καὶ ἐκταναριήσω ὑμῶν, ad ἐλθεῖν referendam esse, dubio caret. Cum igitur verbum ἐλθεῖν sententiam primariam, ad quam sequens primaria prōpositio, καὶ ἐκταναριήσω ὑμῶν, referatur, constituat atq̄e vocula idē emphasis aliqua sententiae inesse significetur, ipsi vero, si τρίτον ad ἔτοιμως ἔχω, nec ad ἐλθεῖν referatur, nulla inīsit: uniuersa contra oratio, antecedens et consequens, si τρίτον ad ἐλθεῖν referatur, arcte cohaereat, suaque formulae τρίτον vis, vocula idē significata, constet; non possumus non, nostro certe sensu exegetico, τρίτον cum verbo ἐλθεῖν coniungere, praesertim cum idem aperte sit sensus loci παραλλήλ c. XIII, 1, verbisque sensum subiicere hunc: „Dum ante apud vos commorabar, nullam profecto vobis molestiam afferebam (v. 13.); neque tertia hac vice, qua ad vos venire iam paratus sum, habebitis, quod importunitatem meam accusetis.“ — Locus vero c. XIII, 1. multo minus de tertio quodam proposito agere, id potius solis interpretum artificiis, ut argumentum utriusque loci sibi responderet, illatum in illum esse videtur. Redeunt quidem nostro loco ex lectione cod. Alexandr. et verss. Syr. et Copt. eadem verba, quae extant c. XII, 14; quam vero lectiōnem cum non tota recensio Alexandrina confirmet, et ipsa glossemati vel tentatae emendationi videatur simillima, eam recipere nos non possumus, praesertim quod verss. Arab. polygl. et Persica, utraque ex Syriaca facta, eam non habent; ut potius lectio Syriaca a posteriori manu videatur illata, et

genuina ac prima lectio vers. Syr., quam textus graecus receptus exhibeat, ex verss. Arab. et Pers. restituenda. Librarios enim et interpres antiquos utrumque locum inuicem conciliare alterumque ex altero explanare studuisse, adparet ex voce τέτο, ex loco nostro XIII, 1. in c. XII, 14. translata in Codd. A. P. G. D. E. (vario modo huius vocis situ) multisque iunioribus aliis, ac verss. Syr. utr. Arabb. Aethiop. Ital. *). — Quamuis igitur diuersam utriusque loci lectionem e textu recepto sequimur, sensum tamcn utrique subiectum eundem concedimus. Sed in hoc sensu constituendo recedendum nobis est a plerisque interpretibus, qui, praeeunte Grotio, haec etiam verba: τρίτον τέτο ἔχομαι πρὸς ὑμᾶς, reddunt: „Tertium „me iam itineri paro.“ Conatibus enim, inquiunt, dari nomen effectus; qua de re prouocare solent ad b. Glassii philol. sacr., ubi plura exempla extent, quae, verba actum proprie significantia etiam de proposito et conatu adhiberi, demonstrent. Sed doleo semper animoque vehementer compungor, si video, nostra aetate, quae Moros suos atque Koppios alit, adhuc esse, qui, ubi de sensu quaeratur, sig-

*) Quare hanc lectionem, quamuis permultorum Codd. et verss. auctoritate munitam, cum promero glossemate illa habenda sit, ne probabilitatis quidem signo in textum admisisit S. V. Griesbach. Codd. enim et verss. hoc loco non testes, sed iudices et commentatores agere censendi sunt.

nificationes vocum ex Glassii, Danzii, Stockii libris anxie conquirant, atque hac exercitatione puerili res suas egregie egisse sibi videantur, magnique esse scripturae sacrae interprētes. Sic nostro etiam loco hi interprētes non vident, de sola significatione verbi ἔχομαι omnino non quaeri, sed de sensu totius sententiae: τρίτον τέτο ἔχομαι πρὸς ὑμᾶς. Contendo enim ipse, verbum ἔχομαι non vertendum esse: Venio, sed: Venturus sum; nam Apostolus, dum haec scribebat, adhuc venturus erat ad Corinthios. Verum inde non sequitur, et verba τρίτον τέτο ad solum propositum veniendi, nec ad aduentum Apostoli ipsum, referēda esse. Offerant, rogo, hi interprētes unicam sententiam similem apud quemquam scriptorem obuiam, ex qua adpareat, integrum sententiam: τρίτον τέτο ἔχομαι πρὸς ὑμᾶς, verti posse. „Tertium iam consilium cepi ad „vos veniendi s. tertia iam vice apud me constitui ad vos venire.“ Itaque, nisi ab omni usu graeco recedere temere, ac sententiam misere torquere velimus, non possumus, quin his verbis sensum subiiciamus hunc: „Tertia vice nunc ad vos venturus sum — tertium „iam iter ad vos paro;“ neutiquam vero: „tertium me itineri paro.“ — Verum hunc sensum quoque demonstrant verba sequentia, cum propiora: ἐπὶ σώματος δύο μαρτ. κ. τρ. ζαθης. π. ρημ. quae ad aduentum Paulli, neque ad solum eiusdem propositum, relata cum textu nostro arctius cohaerent; tum in primis remotiora v. 2. quae magna sane difficultate laborent, si v. 1. de tertio itinere ipso intelligere velis. Verba haec sunt: προειρηκα καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ

δεύτερον, καὶ ἀπὸν τοῦ *), τοῖς προμαρτυροῦσι καὶ τοῖς λογοῖς πᾶσιν, ὅτι, ἐξ εἰλιθίου εἰς τὸ παλίν, εἰ φέντομαι. — Variae quidem dantur hunc locum interpretandi rationes, e quibus vero praeter eam, quae unice vera mihi videtur, duae modo sunt, quae tolerabilem verborum sensum exhibeant; altera quidem verbum γράφω retinet, altera illud respuit. Si lectionem γράφω retineamus, verbis sensus subesse possit hic: „Praedixi“ (hoc factum puta, vel cum Apostolus Corinthi commorabatur, vel in epistola) — „et praedico, absens nunc quidem, per literas „(γράφω) sed tam grauiter, ac si altera vice „apud vos praesens sim;“ vel etiam, relata, et si aliquanto coactius, formula τὸ δεύτερον ad verb. γράφω, hic: „praedixi (prima vice) et „praedico altera vice, (τὸ δεύτερον) literis quidem (γράφω), cum iam absens sim, sed tam „grauiter, ac si vobis praesens sim.“ Abiecta vero spuria lectione γράφω sensus possit esse hic, varius quidem ipse pro varia interpunctione et constructione formulae loquendi τὸ δεύτερον: „Praedixi et adhuc praedico „(altera vice); ac si vobis (altera vice) praesens sim, „quamuis (καὶ, ex rariori signific. voc.) vere „absens.“ — Neutra vero loci interpretatio videtur satis idonea: ex posteriori sensus ver-

* Verbum γράφω consensu utriusque recensionis et orientalis ed occidentalis, et probb. Millio, Bengelio et Griesbachio, e textu recepto eliminandum est. Rationes criticas vid. ap. Griesb. Videtur primitus fuisse interpretamentum verb. προλέγω ex v. 10. petitum, et a margine in textum tandem irrepsisse.

borum existit frigidus et ieunus; ex priori, turbata nimis constructione sententiarum, contortus. Etenim ($\tauὸ δεύτερον$ *) pari ratioue ad νῦν referendum videtur, ac παρὸν ad αἴπων; atque vicissim ὡς παρὸν τὸ δεύτερον ad προσίρηκα, ut καὶ αἴπων νῦν ad τρολέγω (unde et glossema illud γράφω ex v. 10. desumtum explicari facile potest). — Itaque sensus facillimus ab antiquo interprete latino iam expressus, qui cuiuis sane interpreti, cum nullis vel interpunctionis vel constructionis artificiis impediatur, primo statim obtutu oblatus fuisset, nisi cogitatio duplicitis solum itineris Paulli ad Corinthios iusto tenacius menti eorum inhaesisset, hic esse mihi videtur: „Praedixi, et adhuc praedico, quemadmodum tum, cum altera vice vobis praesens eram (προέρχεται) ita et nunc, cum absens sum (προλέγω) rel.“ — Ex hac igitur v. 2. interpretatione adparet, ante hanc epistolam Apostolum iam bis Corinthis fuisse; sicque confirmatur interpretatio v. 1, qua Apostolus ad tertium iter se tum parasse perhibetur. Tertium enim illum aduentum Paulli sic intelligere, ut priores literae pro secundo, et posteriores pro tertio aduentu habendae sint, abso-

* Existimant quidem nonnulli, $\tauὸ δεύτερον$ ab initio in textu defuisse; at nullam rationem criticam, certe idoneam, neque apud Wetsteinum neque apud Bengelium inuenire potui, quae huic opinioni faueret. Multi quidem codd. Latini pro δεύτερον habent: Vobis; sed haec lectio nata esse videtur ex errore scribendi pro Bis, quod habent codd. Col. Reutling. et alii.

num est. — Possent quidem verba: *τρίτον τρίτο* ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς (ut nihil, grauioris saltem momenti, praetermittam, quod pro contraria sententia adferri possit) alio modo de tertio proposito, seu potius, de tertia asseueratione propositi veniendi, admissa quidem leui aliqua et interpunctionis mutatione et ellipsi sic explicari: *τρίτον τρίτο*, sc. λέγω, ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, „tertia ergo vice affirmo, me certo ad vos „venturum esse.“ Qua adhibita interpretandi ratione verba proxime sequentia: ἐπὶ σόματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν συθίστας πᾶν ρῆμα, argumentum continerent e genere similium petitum hoc: „Sicut ea, quae trium hominum testimonio probantur, in iudicio fidem faciunt; ita etiam triplex haec asseveratio, ut spero, propositum meum ad vos veniendi vobis confirmabit.“ Atuero neque huic verborum interpretationi, doctae licet ac ingeniosae, adsentiri possum. Primum ipsa interpunctio videtur nimis esse artificiosa, et a consuetudine Paulli aliena: Deinde non satis manifestum est, quibusnam epistolae locis exstet duplex altera asseueratio propositi, quam tertia haec nostro loco excipiat: nam si huc referas duo ista loca C. I, 15. 16, et XII, 14; in hoc posteriori vides idem *τρίτον* occurtere, quod igitur in hoc loco ceteroquin nostro simillimo, si altera quidem asseueratio propositi in eo inesse putetur, non sine vi ipsi adferenda alio prorsus sensu accipiendum sit. Tum ab ingenii Apostoli furore et alacritate nimis alienum videtur, quoties in his literis consilium ad eos redeundi ipsis iam confirmauerit, sollicite notare; nec recte numerasse adeo censendus esset Aposto-

lus, cum ter pluribus locis, e. g. C. X. passim, adventum suum iis iam significasset. Praeterea ex hac interpretatione locus non aequa facile, ac ex nostra supra declarata, cum iusto sensu sententiarum v. 2. cohaerere videtur. Interpretatio denique verborum ἐπ., σομ. δύο μαρτ. κ. τριῶν συνέστραι τὰν φύμα ab ingeniosa magis inventione, quam a veritate et facilitate sensus sese commendat. Debentur autem potissimum haec ingeniiorum in interpretando pericula difficultati conciliandi facilem ac nativum verborum sensum cum narratione Lucae; cum tamen Apostolus ipse, se iam bis Corinthi fuisse, v. 2. clare satis significet. —

Huic vero sententiae, qua Apostolus bis ante has literas posteriores Corinthi fuisse fertur, non repugnare arbitror neque locum C. I, 15, neque narrationem Lucae (Act. XVIII et XX), ex qua quidem unum tantum iter Apostoli ad Corinthios has literas praecessisse colligendum sit. — Nonnulli scilicet *δευτέρων χάρην* C. I, 15, de altera Apostoli commoratione apud Corinthios intelligunt, vel, quod haec ipsa beneficij loco (*χάρις*) Corinthiis fuerit, vel quod Apostolus altero hoc aduentu charismata, quae itidem pluribus huius epistolae locis *χάρις* dici solerent, inter Corinthios distribuit. Utrum summas, inquiunt, id tamen inde consequens esse, Apostolum h. l. profiteri ipsum, alteram presentiam adhuc esse futuram; nec igitur Apostolum bis ante has literas Corinthi adfuisse. — Sed *δευτέρων χάρην* de secunda Paulli commoratione apud Corinthios intelligi non posse, demonstrat tum omissio articuli *τὴν* ante *δευτέρων*

χάριν, cui modo iunctum hoc vocabulum δέυτερος secundum designat; tum omnis orationis contextus, quo praesertim τὸ ΠΡΟΤΕΡΟΝ, hac quidem interpretatione admissa, prorsus abundaret. Hoc vero πρότερον a iuniori manu in textum demum insertum fuisse, id quidem ex vario illius loco in Codd. (vid. Wetsten.) suspicari non licet; cum partim nullus codex manu exaratus illud πρότερον prorsus ommittat; partim idem varius locus cernatur in verbis: προς ὑμᾶς ἐλθεῖν, quae igitur eodem iudicio κριτικῶν vel potius ακρίτων damnanda sint; partim denique varii huius ordinis caussae adferri possint vel ex negligentia vel ex solertia librarium, qui sensum loci faciliorem, mutato hoc verborum ordine, iuuare voluerint. Hoc denique πρότερον cum aliis Nuper vel Pridem h. l. reddere, atque ad verbum ἐβελόμην referre durum et asperum videtur, cum illud manifeste spectet ad sequentia: καὶ δι ὑμῶν διελθεῖν εἰς Μακεδονίαν, ideoque tempus et ordinem itineris Paullini primum ad Corinthios, et deinde ad Macedones demum faciendi significet. — Satius igitur est, si Paullum ipsum optimum sane verborum suorum interpretem v. 16. sequi velimus, δευτέρου χάριν cum Theodoreto de iterata intra aliquod temporis interuallum profecitione Paulli ad Corinthios instituenda intelligere. Bis enim Apostolus Corinthios suos tum adire voluit, primum Epheso directe ad eos traiecturus (ἐλθεῖν πρότερον); deinde altera vice ex Macedonia, quorsum ab iis pergeret decreverat, ad eos redditurus (δευτέρα χάρις). Quare intelligimus, si iterata Paulli commoratione apud Corinthios haec formula δευτέρη χάρις

exprimi censenda est, de charismatibus altera vice inter Corinthios distribuendis h. l. cogitandum non esse, quorum etiam non tam in opia, quam prauo et peruerso usu Corinthios laborasse scimus. — Vox *χάρις* igitur h. l. vel beneficium vel laetitiam significat. Prior vero vocis significatio quamvis bonum h. l. sensum praebat hunc: „Ut duplii ac iterato „meae apud vos praesentiae beneficio frueremini, hunc itineris ordinem inire institui, rel;“ equidem tamen, cum ex v. 24. adpareat, Apostolum suo ad Corinthios discessu eo intendisse, ut *χαράν* iis praebaret, eamque ob caussam maturius non venisse, ne λύπην ipsis incuteret, per *χάριν* h. l. laetitiam intellexerim. Hanc vero vocis potestatem demonstrant tum loca e Polybio, aliisque Graecis a Kypke ad h. l. excitata, tum locus Tob. VII, 18, tum denique iudicium Hesychii, qui habet: *χάρις*, δωρèα, *χαρά*: etymologicae autem deriuationi a verb. *χαιρεῖν* vim probandi equidem tribuerim nullam. Neque ex loco Philem. v. 7. praesidi quidquam pro hac vocis vi peti posse existimo; cum ibi ex consensu optimorum quorumuis utriusque recensionis codicum pro lectione vulgari *χάριν* legendum sit *χαρᾶν*; nec rationibus internis illis: vocem *χαρᾶν* interpretamenti instar verae lectioni facile potuisse substitui, ideoque lectionem receptam et difficiorem, et obseuriorem praferendam videri, tot tamque graues rationes externae concuti possint. Quoniam autem lectio *χάριν* in aliis, licet leuioribus, codd. exstat, inde colligimus, hanc vocis *χάρις*, qua *χαρᾶν* significat, potestatem notam. admodum ac tritam fuisse; nisi scri-

bendi errore quodam potius, quod fieri facillime sane poterat, illud irrepsisse, iudicemus. Atque nostro etiam loco vocem χρησις pro altera χρησι positam fuisse antiquiores iudicasse videntur ex lectione χρησιν, cod. 31, quae vero interpretamenti loco tantum habenda est, nisi eandem librarii oscitantiae deberi statuamus. — Itaque sensus loci C. I, 15. hic est: „Hac certa animi de vobis persuasione decreveram ad vos venire prius, quam Macedoniam peterem, ut iterata mea apud vos praesentia iteratam quoque laetandi materiem vobis suppeditarem; animus enim erat, quando a vobis discesserim, in Macedoniam demum proficisci, et ex Macedonia rursus ad vos redire“ *). — Quomodo vero hoc effatur cum loco 1. Cor. XVI, 5. conciliandum sit, id quidem disquirere, non est huius loci. — Progredior igitur ad expediendam aliam difficultatem, eamque maiorem ex Lucae narratione itinerum Pauli petitam, qua pateat, Paulum bis omnino Corinthi fuisse Act. XVIII, 1. et XX, 2 - 3; quorum vero itinerum alterum Act. XX narratum cum literis nostris posterius esset, unum tantum has praecessisse intelligi. — Verum enim uero Lucam nouimus non omnes res gestas ac fata Pauli in Actis narrasse, sed ea in primis, quae se ab Apostolo absente acciderint, conticuisse. Sic, ut unum modo et al-

*) Loco hoc sic interpretando secutus sum egregiam paraphrasin s. v. Noesselti commentario Baumgarteniano in utrasque has literas ad Corinth. adiectam. —

terum exemplum adferamus, Paullus hac poster. epist. C. XI, 25. tria naufragia, quae fecerit, commemorat, quorum ne unum quidem Lucas tradidit: Rom. XV, 19. Paullus refert, se Illyricum Euangelii luce collustrasse, at historia Lucae silet. Haec igitur omnia, quae Pauli testimonio verissima censenda sunt, quomodo concipiamus animo, nisi aliis rebus gestis ac fatis Paulli ea intersetamus? Atqui ex ipsis Actis (C. XVIII, 11. XX, 31.) nouimus Apostolum Ephesi integros tres annos, et Corinthi, cum prima vice ibi esset, tria semestria transegisse. Quibus igitur longis admodum temporum interuallis Apostolum si nobis persuadcamus pedem utraque urbe non extulisse, nil sane nos habere, candide confitendum est, iu tota vita Paulli ante hanc poster. epist. ad Corinth. acta, quo tria illa naufragia atque iter in Illyricum referamus. Sin vero, probabili admodum ratione, sumamus, Apostolum Corintho, hoc quidem trium semestrium interuallo, in alias quoque terras v. c. Epirum et Illyriam, atque Epheso intra illud triennium in Cretam, excurrisse, hisque excursionibus naufragia illa fecisse *); tum omnia in Lucae Actis et Paul-

*). Alii ad illud temporis spatium, quod Apostolus Corinthi transegisse fertur, etiam referunt hanc profectionem Paulli in Cretam; sed Apollo — (Tit. III, 12.) tum temporis nondum venerat in consuetudinem Apostoli (Act. XVIII, 26.). Eorum vero sententiae, qui illud iter vel inter priorem et posteriorem epist. ad Corinthios, vel post tertium (ex computo nostro) aduen-

li epistolis amice conspirant. Tum enim Apostolus post illam excursionem altera vice Corinthum rediisse putandus est: en secundum aduentum ad Corinthios a Luca praetermissum, eumque ante illum Actor. XX. narratum constituendum, qui tum tertius erit! — Cohaerent igitur omnia, omnesque dubiorum nubeculae facilime dissipantur, modo assumamus, idque probabili admodum ratione facere nos posse nemo non intelligit, „Paulum, cum Ephesi et Corinthi commorare, „tur, in alias inde terras excurrisse, atque „ad illas urbes, illo quidem temporis inter- „vallo a Luca significato, rediise: Lucam ve- „ro in Actis tantum narrare uniuersae commo- „rationem Pauli in celebri eiusmodi urbe, „atque tempus illius computare a primo Apo-

tum ad Corinthios collocant, repugnat contextus historiae Actor. XX. Epistolam ad Titum vero post primam Apostoli captiuitatem Romanam collacare vetat summa illius cum priori epist. ad Timotheum similitudo. Nullus igitur aptior locus mihi videtur tum huius itineris, ac in triennio illo Ephesino, tum Nicopoleos Tit. III, 12. quam in Bithynia. Nil enim cum hac hypothesi pugnare videtur, omnia contra cum illa conspirare, ceteris opinonibus omnibus cum historia Pauli pugnantibus. Sed nouam hanc sententiam prolixius ediscere animus est in notis ad Millii prolegomena, quae, perpetua quidem animaduersione aetatis nostrae rationibus accomodata, edere molior. —

„stoli in urbem introitu usque ad illud tem-
poris momentum, quo eam penitus dese-
reret; multa denique Lucam tacere, quae
in primis se absente acciderint, ex epistolis
igitur Apostolorum in ipsis Actis supple-
nda.“ —

III.

Prolusio exegetica
in locum difficilem
Gal. III, 20.

Qua
ad orationem aditalem
d. XXX. M. Martii a. r. s.
Clobi CCLXXXVII. habendam
humanissime invitat
Ioannes Philippus Gabler
Theol. Prof. publ. ord.

Altior f.

In epistola ad Galatas Paullus Apostolus id agit possitum, ut tum diuinam doctrinae suae auctoritatem firmiter fulciat, atque aduersus hostes, eosque non quidem a religione Iesu prorsus alienos, at rituum Mosaicorum tenacissimos, strenue tueatur; tum, quam inepte agant ii Christiani, qui, contrario plane

diuino in ferendis legibus Mosaicis consilio, iugum illud rituum Israeliticorum imponi sibi patientur, prolixe doceat. Multis igitur argumentis efficere studebat Apostolus, solam πίστιν, iam Abrahami exemplo commendabilem, non νόμον minarum plenum, eundemque ex ipso Dei consilio tantum tempori cuidam et nationi adstrictum, salutis spem nobis facere: neque promissiones diuinæ, Abraham tam sollemniter datas, sine iniurio in Deum animo dici posse per leges Mosaicas tam breui tempore irritas esse factas (III, 17. 18.); potuisse igitur nouam religionis διανοομάν, sublata antiqua, a summi Numinis et sapientia et sanctitate iure quodam exspectari. Verum tamen, pergit Apostolus (III, 19.), instituta Mosis haud caruisse usu suo aut consilio; inseruuisse enim tum coercendae Israëlitarum et morum ferociae et vitae improbitati, tum formandis eorum animis ad obsequium meliori doctrinae olim praestandum: itaque νόμον datum esse παραβατσων χάριν (ἄχρις ἡλθη τὸ σπέρμα, οὐ ἐπήγγελται) — εν χειρὶ μεσίτες. Nunc addit Apostolus v. 20. haec: οὐ δὲ μεσίτης ἔνος γὰρ εἰσιν· οὐ δὲ θεὸς εἰς εἰσι.

Qui locus sane difficillimus omnium interpretum ingenia tantopere exercuit, ut plene enarrandis atque rite examinandis aliis aliorum sententiis integrum volumen vix sufficiat. Bene igitur rem suam egit S. V. Koppe (N. T. Vol. I. ep. ad Gal. exc. VII.), quod in tanta opinionum dissensione praecipuas modo enarravit, easque ad duo in primis genera retulit; aliis verba: οὐ δὲ μεσίτης ἔνεστι γὰρ εἰσι, de sententia uniuersæ proposita, et ad quemlibet μεσίτην accommodanda intelligentibus; aliis eadem de-

finita de certo quodam arbitro, Mose vel Christo, interpretantibus. Verum euimuero, ex quo recensionem hanc potissimarum sententiarum a Koppio, Viro Venerando, acceperamus, tot nouas atque eximias doctissimorum virorum, praeter Koppium, curas expertus est locus hic impeditus, ut mirari satis non possimus ingeniorum siue ubertatem siue sagacitatem. Neque igitur a scriptoris huius ratione, neque, si quid iudico, a re literaria omnino, alienum esse puto, recensum aliquem harum curarum, qui auctarii loco labori illi Koppiano esse possit, accurate instituere, ipsas modeste examinare, nouamque denique tentare loci obscurissimi illustrationem. Quod quidem tentamen facile praeuideo non posse non post tot egregios optimorum interpretum labores nonnullis mirum videri, ne dicam temerarium, saltem parum probabile. Sed licet audere aliquid in difficilioribus, et suo quemque sensu in interpretando regi; modo, ne quidquam temere agamus, aut, contemptis melioribus iudiciis, nobis soli sapere videamur. — Desudarunt autem, nostra quidem aetate, in constituendo istius loci sensu nexuque, praeter Koppium, foecundo in primis seculi anno LXXIXno, viri fama meritisque longe celeberrimi, Less et Mosche, Semler, Rosenmueller, et b. Stroth, quorum quisque singularem interpretandi rationem sequitur.

Agmen igitur praestantissimorum interpretum ducat S. V. Koppe, qui (N. T. Vol. I.

p. 40) verba hoc modo reddit: „Iam quidem „non νόμῳ Mosis tantum suus est μεσίτης (plu- „res fuerunt, inprimisque ὁ μεσίτης τὸν καυνῆς „διαθήκης, Iesus,) sed unus tamen idemque „Deus est, qui misit omnes; is adeo debet si- „bi constare, nec potest secum ipse pugnare.“ Refert itaque Vir Ven. voc. ἕρος ad subiectum, quod proxime praecesserat, νόμος; atque cohaeret hoc sensu locus arctissime cum v. 21: ὁ ἐν νόμῳ κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τῷ Θεῷ; μὴ γέοιτο, hac ratione: „Itaque, cum Deus is, qui cum „Abrahamo, et qui cum Mose egit, sit unus „idemque Deus, quomodo tandem fieri potest, „ut leges per Mosen latae tollant promissa „praestita Abrahamo?“ — In quo nexu com- „matum constituendo differt S. V. Koppe a Clerico et Bahrdtio, qui, etsi in reliquis conspirant, parenthesi tamen v. 20. includi volunt. — Caeterum omnis huius versiculi sen- tentia videtur Viro Venerando in animo Apo- postoli excitata tantum voce μεσίτῃς v. 19. qua quidem semel usus, ut fiat, naturali quadam similium idearum coniunctione ad Iesum, quem hoc ipso nomine μεσίτῃς sibi cogitare, et Mosi in primis opponere soleret, cogitatione deuolutus esset. — Nec diffitendum est, hanc in- terpretationem ab usu loquendi et ab ipsa re satis commendari. Nam plures extitere μεσίται; ac Hebr. VIII, 6. IX, 15. Iesus expresse dici- tur καυνῆς διαθήκης μεσίτης. Vocem vero νόμος a legibus Mosaicis ad Iesu etiam religionem ab Apostolo transferri constat. Recte denique dici- tur Θεὸς εἰς esse pro ὁ αὐτὸς, qui semper unus idemque est, nunquam non sibi constat, coll. I. Cor. XII, 11. Phil. I, 27. II, 2. — At hoc

unice egregiae huic interpretationi obstare videtur, quod Paullo, si hunc sensum voluisset exprimere, non scribendum fuisset: ὁ δὲ μεσίτης ἐνος ἔκ ἐσι, sed potius: „αλλ' εχ ἐνὸς μόνου μεσίτης της ἐσι,“ ut omisso articulo ὁ ante μεσίτης, vocula εκ τῷ ΕΝΟΣ praeponcretur, addita etiam, perspicuitatis caussa, voce μόνον.

Lessius *), Vir Venerandus, loco obscuro (in progr. pasch. Goetting. 1779.) sensum subiicit hunc: „Omnino Moses (sunt ipsa verba Viri summi, p. 14.) etiam erat μεσίτης, ad Iudeos tantum ablegatus (v. 19.) „Summus autem ille ac unicus quasi μεσίτης, „quem Deus Abrahamo tamquam salutis perfectissimae auctorem promiserat, non Iudeorum solum, sed Gentilium etiam est seruator, quemadmodum Numen illud beneficentissimum, communem hominum parentem esse scimus (v. 20.). Unde oppido patet, leges Mosis ministerio latas nullo pacto isti contrariari promisso, quum Moses ad Israelitas tantum ablegaretur, eiusque leges, eo fine promulgarentur, ut gentem hanc coercerent, et paedagogi instar ad Christum perducerent (v. 19. 22. sqq.)“ Intelligit igitur Vir summe venerandus verba: ὁ δε μεσίτης, δικτιως et εξοχως: Summus ille μεσίτης, Christus; uti fit in formulis η γραφή, ὁ θεος, ὁ νόμος, ὁ ποιμὴν; et ad voc. ἐνὸς suppleri iubet vel μέρες, vel γέ-

*) Lessii opuscula T. II. p. 455. sq.

γε, vel ἔθνες, atque referri ad Iudeos et Ethnicos, eorumque contraria studia, coll. Eph. c. II. Verba denique, οὐ δὲ θεὸς εἰς εἶ, reddit: „Deus enim (οὐ πρὸ γὰρ, quod saepius fit,) est „communis hominum parens,“ ut idem sensus verbis subsit, qui Rom. X, 12: οὐ γὰρ αὐτὸς κύριος πάντων. — Commodum omnino haec verborum explanatio sensum fundit; at plura tamen sunt, quibus impediri illa videtur. Primum enim rationem μεσίτη, qua Christus et Moses sibi inuicem comparantur, euidem putarim, ex hac interpretatione non satis sibi constare; nam cum Moses v. 19. modo dicitur μεσίτης inter Deum et Israelitas, duplex illa ratio Christi μεσίτης, altera ad componenda utriusque partis, Israelitarum et Ethnicorum, coll. Eph. c. II. inter se dissidia, altera ad conciliandam utramque partem cum Deo (quam vero utramque rationem Christi hoc loco pariter admittit S. V. Less), his certe verbis simul contenta esse, meo quidem sensu, dici non potest; sed posteriorem solam, in hac quidem comparatione Christi cum Mose, admittendam esse arbitror. Deinde formulae θεὸς εἰς notionem communis hominum parentis, inuito admodum usu loquendi (quod iam S. V. Koppē monuit), subiicere vix ac ne vix quidem licuerit; cum ista modo vel unitatem vel constantiam ubique designet, atque, ubi videatur communem illam omnium curam significare, id potius tribuendum sit addito πάντων, aut annexae integrae formulae κύριος vel πατήρ, πάντων, quam illi ipsi per se spectatae: ut tacēam, verba οὐ δὲ θεὸς εἰς εἶ, ita vertendo atque aliter ΕΝΟΣ aliter ΕΓΣ reddendo rationem omnem.

τῷ Εὐαγγελίῳ in posteriori membro ad τῷ Ἑβραιοῖς in pri-
 ori penitus tolli; nisi studio immutatam dixe-
 ris eiusdem vocis in eodem loco significatio-
 nem. Denique videtur non modo paullo durius
~~μεστίτης~~ v. 19. de Mose, idemque v. 20. de
 Christo explicari, atque in voc. Ἑβραιοῦ subintelli-
 gi ἔθνες vel γένες, cuius tamen in praecedenti-
 bus vestigium deprehendimūs nullum; verum
 etiam uniuersa loci interpretatio orationis Pauli-
 lineaे nexui non satis congrua, cum in proxime
 praecedentibus tantum de ratione et consi-
 lio legum Mosaicarum sermo sit, et comm. 26.
 sqq. demum Apostolus in doctrinam de aequa-
 li iure Iudeorum et Ethnicorum incidat: nisi
 velis, adserta, quamuis, ut mihi quidem vide-
 tur, iusto subtilius, fortuita aliqua cogitatione
 Apostoli, et admissa parenthesis, abrumpere
 hanc sententiam v. 20. expressam a reliqua
 orationis serie. — In quam partem abit S.
 V. Mosche (Anmerk. zu d. Sonntagsepist.
 Th. II. p. 197.) caeteroquin in omnibus fauens
 discussae hactenus interpretandi rationi; nisi
 quod Vir Venerabilis τῷ Ἑβραιῷ ad σπέρμα v. 16.
 refert, faciliori quidem verborum constructione,
 cum idem σπέρμα v. 19. redeat, sed dubito, an
 ex Eiusdem mente, qua eos, qui πίστιν Abra-
 mi referant, h. l. significari putat, rectius.
 Posse enim parallelismum remotiorem Rom.
 IV, 16. quo per σπέρμα τῷ εἰς πίστεως Ἀβραὰμ
 ethnici cum primis, doctrinam Christianam am-
 plexi, innuuntur, huc referri, eo magis dubi-
 to, quo certius est, quod nec Vir Vener. dif-
 fitetur, Apostolum in nostro quidem segmento
 σπέρμα de solo Messia intelligere. Quomodo
 igitur Apostolus sine vi ipsius orationi inferen-

da dici possit eidem voci v. 19. obuiæ alium prorsus significatum v. 20. eumque adeo per ellipsin tribuisse, equidem non intelligo.

Semler, Vir Venerabilis, (paraphr. ep. ad Gal. 1779 p. 323.) locum nostrum in hunc modum παραφράζει: „Si accesserit internuntius: intelligimus, eum non esse tantum unius „partis aut caussae, sed esse partem, cui opus „fuit hoc ministerio, quia non auderet ipsa „cum Deo rem peragere. Deus vero, qui om- „nibus populis et gentibus promiserat illud be- „neficium, est unus et idem (h. e. non alias „ante legem, alias post illam).“ — Hanc par- phrasin illustrat quidem Vir Venerabilis in notis textui subiectis, sed tali ratione, ut ne- que luculenter satis adpareat, quomodo illu- stratio, quae alia quaevis primo obtutu conti- nere videatur, cum paraphrasi ipsa illustranda cohaeret, neque ratio facile occurrat, quam secutus S. V. Semler tantum sententiarum cumulum ex hac verborum Paullinorum pauci- tate eruere tandem potuerit. Sed si quid in hac verborum ambiguitate videre licet, nexum orationis, ut ego quidem auguror, Vir Vene- rabilis hoc fere modo cogitat: „Ratio inter- „nuntii cuiuscunque requirit tum plures, duas „saltem, partes, tum dissensum harum par- „tium, ut opus sit alterutri parti tali internun- „tii ministerio, quia non audeat ipsa cum al- „tera parte rem peragere.“ Haec colligo ex verbis Semleri his: „Hic μετίτης diuisas iam „partes, post primum illud tam benignum pa- „ctum, occupat, quae inter se dissident.“ — Sed ita interpretando S. V. Semler non tan-

tum vocem Ἐνὸς de consensu partium, inuito
usu loquendi (vide sis Koppium, N. T. Vol.
I. p. 117.) intelligit; verum etiam, quod ma-
gis miror, duas (per hypothesis) vocis Ἐνὸς
significationes, unitatis et consensus, in eodem
loco et verbo, contra sanioris ἐρμηνείας regulas
coniungit. — Interim hanc loci explicationem,
meo quidem sensu, per se improbandam viam
tamen mihi aperuisse gratus prositeor sensus,
verborum rectius inuestigandi.

Aliam viam ingressus est b. Stroth (Re-
pertor. für Bibl. u. Morgenl. Literat. T. IV.
1779. p. 53. 54.) verba sic reddendo: „Cuius
„quidem internuntii (Mosis) negotium non per-
„tinuit ad unum idemque consilium Deo in
„promissione Abrahamo data (v. 18.) propo-
„situm: quod cum Deus semper sibi constans,
„et immutabilis tollere non potuerit, aliud in-
„telligimus consilium legum ferendarum Eun-
„dem fuisse secutum; ut Moses adeo esset, le-
„gibus παραβάσεων χάριν latis (v. 19.), alias
„prorsus, non eiusdem, caussae μεσίτης.“ —
Ad voc. Ἐνὸς supplendum igitur putavit vir,
dum viueret, clarissimus πράγματος, idque in-
tellexit dę consilio aliquo divino: vocem μεσί-
της enim Genituo iungi non modo Subiecti,
sed etiam Obiecti clarum esse ex formula:
μεσίτης τῆς καινῆς διαθήκης. Porro ὁ Θεὸς εἰς, per-
git, esse pro: ὁ αὐτὸς (idem et immutabilis),
inde ex parallelismo membrorum τὸ εἶ i. q. τὸ
αὐτὸ sc. πράγμα, unum idemque consilium.
Cum enim Deus, observat Vir ad paraphrasin,
εἰς dicatur ratione ἐπαγγελίας Abrahamo datae,
et ipsum Ἐνὸς in membro priori ad eandem

ἐπαγγελιαν αέριο referendum esse, ac formulam: ὁ δὲ μεσίτης, δεκτικῶς ad Mosen v. 19. pro: ΟΤΤΟΣ δὲ μεσίτης: itaque membro priori: ὁ δὲ μεσίτης ἐνός ἐκ ἐσι, substitui iure posse verba haec: „Ἐτος δὲ μεσίτης (Μωσῆς) τὰ αὐτὰ πράγματος (ταῦτης τῆς ἐπαγγελίας) ἐκ ἐσιν· h. e. ἑτέρα πνὸς πράγματος ἐσιν. (ἢν). — Conuenit sane ingeniosa haec verba obscura illustrandi ratio et consilio Apostoli, et uniuerso orationis tenori: attamen, ut id nunc mittam, Apostolum, si haec esset sententia verbis subiecta, rem obscure admodum expressisse, atque totam orationis structuram verbis ὁ δὲ μεσίτης non videri subiectum aliquod definitum, sed locum potius communem innuere; a grammatica certe verborum ratione non admodum commendari hanc interpretationem equidem existimem. Etenim primum post ἐνός, hoc sensu, addendum fuisse εἰκέινα; saltem articulum τοῦ ante ἐνός haud omiserit Apostolus. Demus enim, in voc. ἐνός subintelligendum esse πράγματος, atque formulam: ὁ δὲ μεσίτης referendam ad Mosen, verbis, uti nunc iacent, ὁ δὲ μεσίτης ἐνός ἐκ εσι (omisso ταὶ siue εἰκέινα), non aliis sensus subesse possit, nisi hic, isque a b. Strothii sententia prorsus alienus: Non unum fuit, nec idem consilium diuinum Mosi persequendum, sed longe plura fuere negotia, quibus ille defungeretur; qui vero sensus hoc plane non pertinet. Deinde, si verba definite ad Mosen spectarent, Apostolus sine dubio non scripsisset ἐκ ΕΣΤΙΝ, sed ἐκ ΗΝ (Moses non fuit ἐνός cet.)

Pergimus, denique ad eam sensus notatio-

nem, quam non sine plausu aliorum interpretum protulit S. V. Rosenmüller (in progr. fer. natal. Dom. 1779. et in Scholiis in N. T. T. IV. p. 326. ed nov.) Est vero haec: „Hic „internuntius (Moses) non est unius illius pro- „lis Abrahami, Christi (v. 16.), sed Israclita- „rum, h. e. non pertinet ex consilio diuinor „munus Mosis internuntii ad illam prolem uni- „cam Abrahami, cui promissio data est sine „adiecta legis durae conditione; neque igitur „huic proli quidem derogare poterat legislatio „Mosis, in primis cum Deus unus idemque sit „h. e. semper sibi constet; nec unquam mu- „tet propositum.“ — Itaque vocem οὐδὲ re- spicere putat Vir Vener. ad τὸ σπέρμα, ὃ ἐπήγ- γελται, v. 19. de quo dixerat Apostolus v. 16. ὡς υφ' ἑνὸς: et plenius expressam sententiam fo- re hanc: οὐ δὲ μεσίτης τῷ ἑνὸς ἐκεῖνῳ ἐκ ἑστ. Simili modo Paullum Ἐρὸς uti Rom. V, 17. 18. (at v. 17. expresse praefigitur artic. TOT, et v. 18. Ἐρὸς referri potest ad παραπτώματος et δικαιώματος): οὐ δὲ esse i. q. ἔτος δὲ (sc. Μωυσῆς, v. 19.) ut Matth. XII, 3. II. 39, in formula οὐ δὲ εἶπεν (Recte quidem; saepius occurrit haec: vocis potesta: sed in illis locis οὐ δὲ est i. q. ἐκεῖνος δὲ, quod ab ἔτος δὲ differt aliquantulum, ut remotius a propiori). Bene etiam monet Vir Venerandus cum aliis, voculam δὲ in οὐ δὲ θεὸς esse posse i. q. γὰρ coll. I Cor. X, 1. I Tim. III, 5. Expedita denique omnino vide- tur haec loci explicatio, orationis συναρφίᾳ satis accommodata, atque in plurimis ab usu lo- quendi haud aliena. Attamen haud pauca sunt, quae meum quidem adsensum impedian. Pri- mum desidero ante τὸν articulum τῷ vel voc.

ἐκάπις, quorum alterutrum, si τὸ Ἐνὸς definite accipiendo sit, abesse nequeat. Deinde familius accesserim sententiae, qua ὁ δὲ μεσίτης extare statuitur pro ἔτος δὲ μεσίτης, si μεσίτης plane abesset, priusque membrum sic haberet: ὁ δὲ ἐνὸς εἰς ἡγ. tum vero referendum esset ad definitum μεσίτης subiectum v. 19: at cum post ὁ δὲ, quamuis μεσίτης proxime praecessisset, tamen repetatur μεσίτης, videtur utique hoc prius membrum indefinite intelligendum; idque eo magis, quod in fine membra ἘΣΤ' IN, non H̄N sequitur. Praesens quidem, in primis participium, haud ignoro, more hebraeorum in N. T. saepius αὐρισώς loco praeteriti occurrit; at in alio prorsus sententiarum nexu. Porro enunciatio haec: „Moses non fuit internuntius Christi,“ ie ieiuna videtur; et altera, quae huic aequipollere existimatur: „legislatio, Mosis non pertinuit ad illam problem, cui ἐπήγγελται sine durioris legis conditione,“ nimis quaesita. Denique nexus posterioris membra: ὁ δὲ θεὸς εἰς ἐστι, cum priori: ὁ δὲ μεσίτης cert. ex hac interpretatione modo est in enunciatione hac: „Legislatio Mosis nil derogare potest huic proli Abrahami,“ eaque non expressa, sed ex mente Viri Vener. modo implicita: qualis nexus dubito an satis certus sit. — Haec de nouis optimorum interpretum curis, et de caussis, quibus impediunt, quo minus ulli earum adsentiri queam. Quarum quidem aliae videbuntur forte nimis subtiles, aliae non satis validae: sed has omnes simul sumtas me certe excusaturas spero aequis iudicibus, quod, quum summa reuerentia celeberrimos illarum sententiarum auctores omnes ac singulos pro-

sequar, in nullo tamen interpretandi genere hucusque mihi quidem cognito penitus acquiescere possim. Neque recensendis his et iudicandis aliorum sententiis temeritatis aut arrogantiae crimen mihi fecisse arbitror: nam, vi- rium mearum imbecillitatis probe conscius, is ego plane non sum, qui ulli horum virorum incomparabilium me comparare audeam; at nouae modo interpretationis periculum facere, negle- ctis prorsus optimorum interpretum sententiis, nullaque dissensionis caussa allata, pudorem dishonestum admodum et intempestivum pu- taui. —

Aliam igitur interpretandi rationem circumspiciens minus impeditam, incidi tandem in duplum modum sensum verborum senten- tiarumque nexum rectius constituendi, quem utrumque, peritorum interpretum iudicio rem omnem submittens, paucis nunc enarrabo. — Paullus, quaestione: τί ἐν ὁ νόμος; v. 19. mota, regerit: τὸν παραβάσεων χάριν προστέση — — εν χειρὶ μεσίτῃ, intell. Mosis. Quibus verbis spectat ad ea, quae Moses ipsa Deuter. V, 5. de se ad gentem Israeliticam dixerat: אֱנֹכִי עָמַד בֵּין יְהוָה וּבֵינוּבָס ex versione τῶν LXX: καγὼ εἰσήκαστο ΑΝΑ ΜΕΣΟΝ κυρίος, καὶ ὑμῶν; quare et Philo (de vit. Mos.) expresse Mosen adpel- lat μεσίτην. Mosis igitur ministerio, inquit Apostolus, leges fuisse latas, ad coercendam vitae Israelitarum improbitatem, idololatriam cum primis, morumque ferociam. Recte qui- dem; sed probatione aliqua indigere primis lectoribus videri poterat haec Apostoli respon- sio: hanc ergo enunciati confirmationem repe-

tit Ille ex notione μοσίτες, qualis Moses fuerit, in hunc modum: ὁ δὲ μοσίτης ἐνὸς ἔν τινι. ὁ δὲ Θεὸς εἰς ἐστι. Quae quidem verba, posito illo sententiarum nexu, circumscripte sic reddere et explicare liceat: „Ubi recta studia ab utraque parte sibi constant, nullaque fit sensuum bonorum mutatio, ibi non opus est internuntio aliquo: at Deus semper sibi constat. Ergo (has vero rationes Apostolus lectoribus ipsis relinquit ex verbis colligendas) necessitas μοσίτες Mosis non erat in Deo, sed in Israelite, quibus propter peccata commissa internuntio opus esset. Itaque intelligimus, τὸ νόμον fuisse datum παραβάσεων χάριν.“ Quo segmenti sensu voc. ἐνὸς in genere neutro, cum Camerone, Grotio aliisque, accipitur; idque pro nom. substantiuo ἐνότης. Adiectua vero neutra pro substantiis ponni notum est, ut σοφὸν pro σοφίᾳ, χρησότης pro χρησότης, δύνατον pro δύναμις, idque non solum in libris sacris, sed apud auctores etiam profanos (vid. Glass, philos. sacr. Viger. de idiotism. gr. lingv. et Bauer. philol. Thucyd. Paull.). Et autem idem haud raro esse, quod τὸ ἀντὶ, aequa constat; unde etiam σὺ coniungitur eum τὸ ἀντὸν 1 Cor. XI, 5. XII, 11; et voc. εἰς in altero membro esse pro: ὁ ἀντὸς in eo plerique interpretes consentiunt: quare et ἐνότης constantiam, haud mutatam rei rationem denotat Eph. IV, 3. 13. Itaque verba: ὁ δὲ μοσίτης ἐνὸς ἔν τινι, sine dubio reddi possunt: Internuntius vero quisque non est unitatis s. constantiae, intellige: sensuum et studiorum; sed inconstantis potius et mutatae sententiae: nam, cum τὸ εἰς in altero membro de eadem constantia intelligendum sit,

nihil sane impedire mihi quidem videtur, quo minus et ἐνος in priori membro eodem referamus; ut sensus sit: Ubi immutata manent studia ab utraque parte, ibi non opus est inter-nuntio. Quod quidem non intellexerim de con-sensu utriusque partis (quae est Grotii alio-rumque sententia a S. V. Koppio iam refu-tata); sed de firmitate iudiciorum, et de con-stantia cuiusque partis per se spectatae, ut posteriora iudicia et studia prioribus ex asse-respondeant: haec enim est constantia, ob quam Deus in altero membro ΕΙΣ dicitur. Eodem quidem redit denique haec interpre-tatio, quo Grotiana; nam ab hac ipsa cuiusque partis in sentiendo constantia mutuus ille utri-usque partis consensus proficiscitur: sed grae-cae linguae ratio facilius ferre videtur nostram sensus notationem, quam illam, ex qua Paullo pro ἘΝΟΣ saltem scribendum fuisset: ΤΩΝ ΕΝ ΟΝΤΩΝ. Possit igitur sententia in linguam patriam transferri hoc fere modo; „Wo keine „Veraenderung der Gesinnungen und Grund-„saetze von beiden Seiten vorgefallen, da ist „auch kein Vermittler noethig: Gott aber ist „unveraenderlich.“ Also — — Hic abrumpit Apostolus filum orationis, et quae inde prono, ut ita dicam, alueo fluant, pro more suo, breuitatis studiosus et ad alia subinde prope-rans, lectoribus supplenda relinquit, haec puta: „Cum in legislatione V. T. Moses μεσίτη „munere functus fuisset, neque vero Deus un-„quam iudicia mutet, aut proposita: inde se-„qui, ut Israelitae partibus suis iudiciisque „haud steterint, fuerintque leges datae παραβά-„σεων χαριν.“ — Enimuero, utut haec inter-

pretandi ratio et usui loquendi et orationis tenori quam maxime sit accommodata, nonnullos tamen facile praeuideo iudicaturos, eam ob nimiam et dicendi et argumentandi, in primis in voce ἐνὸς, subtilitatem ingenio Paulino non satis esse aptam, nostrique potius aeui redolere in ratiocinando et eloquendo subtilitatem, quam accurate referre mentem Apostoli et Iudaei et a scholae disciplina alieni (*ἰδιώτες τῷ λόγῳ* II. Cor. XI, 6.) — Neque tamen desunt caussae, eaeque grauissimae, quibus naturalis saltem et in scribendo, et in argumentis tractandis subtilitas Paullo iure vindicari possit (cf. Bauer Logic. Paullin. et b. Fuhrmann de subtilitate Paulli in argumentis tractandis, Lips. 1777. qui et ipse locum nostrum occupauit, quamvis, mea quidem sententia, non felicissime): sed nolo longius his immorari.

Itaque transeo ad alteram locum nostrum rectius tractandi et explicandi rationem, eandemque faciliorem forte et probabiliorem. Quae cum aliqua ex parte accedat ad interpretationem Castalionis, tum de hac omnino, tum, quoniam modo possit id, quod in ea delicatiorum sensum offendat, minui aut emolliri, paucula praemonenda video. Castalio vero vertit: „Sequester esse solet, non unius, sed duarum partium: atqui Deus tantum unus est, non duo; necesse igitur est Mosen inter Deum, et Israelitas sequestrum fuisse.“ — Facillima sane et simplicissima interpretatio! neque enim de hac vi verborum, neque de sententiae veritate quisquam dubitauerit. Sed valde ieiunam illam esse, atque ab orationis contextu

prorsus alienam, cum plane non pertineat ad rem, nihilque illustret, id vero aequo nemo non intelligit. — Forsitan autem dixerit aliquis, paraphrasin modo Castellionis hanc sententiam reddere ieunam, breuitate Apostoli ipsa non adeo nos offendente; in primis si locus parenthesi includatur, tamquam fortuita aliqua Apostoli cogitatio a voce μοστρα (v. 19.) profecta, quam attingere Ille modo, non persequi, voluerit, hunc fere in modum: „Qui „libet arbiter non est unius partis: Deus au „tem modo altera pars est;“ reliquis igitur le cto ri relictis his: „Ergo Israelitae alteram „partem constituant necesse est, eamque cul „pae ream.“ Ita fere habet S. V. Moldenhaver (Erlaeuter. d. schwehr. Stellen d. N. T. ad h. l.). At id ipsum, quod sententiam ex hac interpretatione cum antecedentibus aliquo modo coniungit, textus non habet; ut mi rum sit, in textu ipso nihil esse, quod ad rem pertineat; sed conspici demum verborum co haerentiam in sententiis ex ingenio interpretis additis. Defendi igitur vix poterit haec Castellionis interpretatio quomodo cunque informata. — Sed eadem viam tamen sternit alii, ei que, ut videtur, faciliori locum explicandi rationi: tantum quod Apostolus voci Εἰς in eodem commate censendus est duplicem significationem studio tribuisse, ut verborum et ingenii lusus aliquis existeret; cuius quidem rei plura exstant in epistolis Paullinis documenta, v. c. in formula ἀποθνήσκει τῇ αὐχετίᾳ Rom. VII. et in voc. οἶκος, οἴκαιος Eph. II, 19 sqq. cet. Est vero interpretatio verborum haec: „Internuntius non est unius partis (οὐ δὲ μοστρα;

rum Uniuersitate a Perillustribus Eiusdem
Dominis Curatoribus gratiose mihi deman-
dato gratus mihi piusque animus sollemni ora-
tione declarandus est. Quo officio ut me ex-
soluam, dicturus sum, volente Deo, die XXX.
m. Martii hor. X. ante meridiem in Auditorio
Theologico , de iusto discrimine theologiae bi-
blicae, quam vocant, atque dogmaticae, re-
gundisque recte utriusque finibus. Quam sol-
lemnitatem ut praesentia sua ornent, et di-
centi mihi faueant, Magnificum Acade-
miae Dominum Rectorem, generosissi-
mum oppidi agrique Altorfini Domi-
num Praefectum, Patres huius litera-
rum Universitatis summe reverendos,
Iurisconsultissimos, experientissimos
amplissimos, Cives denique generosissi-
mos prae nobilissimosque, omni, qua
par est, obseruantia enixe oró rogoque. Scripsi
Altorfi, d. XXVIII. Mart. A.R.S. CIOLO CCLXXXVII.

IV.

De iusto discriminē
theologiae bibliacae et
dogmaticae
regundisque recte utriusque
finibus.

O r a t i o ,
qua recitata
D. XXX. Mart. CICLOCCLXXXVII.

munus

Professoris Theologiae Ordinarii
in Alma Altorfina
adit

M. Ioannes Philippus Gabler.

Magnifice Domine, Academiae Rector;
Generosissime Dom. oppidi agrique huius Praefecte;
Viri summe reverendi, consultissimi,
experientissimi, amplissimi,
Professores omnium ordinum excellentissimi celeberrimique,
Fautores optimi, Collegae coniunctissimi;
Tuque et generis et virtutis nobilitate
lectissima Studiosorum cohors;
Audatores omnium ordinum ornatissimi, spectatissimi!

Libros sacros nouae praesertim formulae, unum
illum et limpidissimum esse fontem, ex quo ve-

ra omnis et certa religionis Christianae cognitio haurienda sit; sacramque illud Palladium, ad quod in tanta humanae scientiae et ambiguitate et vicissitudine unice configiendum nobis sit, si ad solidam rerum diuinorum intelligentiam adspiremus, velimusque certam firmamque salutis spem concipere: id quidem, Auditores Spectatissimi, uno et consentiente ore Christianis sacris addicti profitentur omnes. — Sed unde in hoc consensu tot sententiarum in religione ipsa diuertia? unde tam funesta partium discidia? Scilicet proficiscitur haec dissensio ab ipsarum sacrarum scripturarum in nonnullis locis obscuritate; scilicet a prava illa consuetudine, sua sensa et iudicia inferendi in hos libros, vel a seruili ratione eos interpretandi; scilicet a neglecto discrimine religionis et theologiae; denique a male mixta theologiae biblicae simplicitate et facilitate cum theologiae dogmaticae et subtilitate et se- veritate.

Etenim libros sacros multis in locis, sive verba spectemus, siue res ipsas, summa haud raro tegi obscuritate, id sane non est, quod multis verbis demonstrem; nam et res ipsa loquitur, et clamant tot iritti interpretum labores. Cuius rei plures caussae sunt, tum ab ipsa rerum in his libris traditarum natura ac indole, tum ab insolentia verborum, et universi dicendi generis, tum a ratione temporum et morum a nostris valde diuersa, tum denique ab inscitia multorum hos libros siue ex antiqua consuetudine omnino, siue ex usu loquendi cuique scriptori proprio recte interpre-

tandi. Has vero caussas enarrare omnes ac singulas, hoc quidem loco nil attinet; cum per se pateat, ex hac scripturarum sacrarum obscuritate, undecunque illa fluxerit, non posse non magnam exoriri sententiarum varietatem. — Quam aduersam religionis nostrae sortem auxit etiam infaustus ille multorum ausus adfingendi temere ipsis sacris scriptoribus suas quasque opiniones vel leuissimas. Scilicet firmare hi student opinionum leuitatem sacrorum auctorum grauitate: est enim omnino aliquid, commentis suis humanis diuinam aliquam induere speciem. Quam vim non ii modo, libris sacris inferre existimandi sunt, quos recte interpretandi facultate prorsus destitutos sciamus; verum etiam sagacissimos saepe, harumque rerum peritissimos, interpretes eo delabi animaduertimus, ut, neglectis iustae interpretationis legibus, suo ipsorum ingenio nimis indulgeant. Neque eos denique apte et legitime eruere e sacris scripturis placita sua putemus, qui ipsis verbis sacris utantur: accidit enim saepenumero, ut, cum in verbis haereant, nec ad usum loquendi scriptoribus sacris proprium attendant, aliud quiduis potius, quam verum sensum horum auctorum exprimant. Nam si metaphoras, ut hoc uno utar, cum puluisculo excutiunt, ubi res ad uniuersas notiones reuocanda est, inferunt sane sensum iidem, qui efferre eundem ex libris sacris sibi persuadent *).

c) Legi in hanc caussam cum primis merentur, quae vere et docte obseruauit b. Ernestius,

Alia, eaque grauis, dissensus caussa est in neglecto religionis a Theologia discrimine; nam si, quod theologiae proprium est, id alii ad religionem ipsam referunt, amplissimum hic, facile intelligimus, acerrimis sententiarum diuortiis locum esse, iisque eo funestioribus, quo aegrius quisque, quae ad religionem ipsam referat, eripi sibi patiatur. Multum vero interesse religionem inter et theologiam, post Ernestium, Semlerum, Tellerum, Spaldingium, Toellnerum, aliosque, nuper egregie docuit Tittmannus *), Vir Venerabilis. Est enim, ut cum verbis Viri Summi loquar, religio doctrina diuina in scripturis tradita; docens; quid quisque Christianus et scire et credere et facere debeat ad tenendum huius et futurae vitae felicitatem. Est igitur religio scientia popularis et perspicua; sed theologia est scientia subtilis, erudita, multarumque artium comitatu circumfusa, eademque non modo e sacra scriptura, sed etiam aliunde, ex philosophiae praesertim et historiarum ambitu, petita: estque adeo disciplina arte et ingenio humano elaborata, ab obser-

vir immortalis, in *commentatione: pro grammatica interpretatione libror. sacror., et: de vanitate philosophantium in interpretatione libror. sacr. Opusc. philolog. ed II. p. 219 sqq. et Morus, Vir summus, in prolus. de discrimine sensus et significationis in interpretando.*
Lips 1777.

*) *Progr. de discrimine theologiae et religionis.*
Viteberg. 1782.

vandi diligentia et assiduitate profecta, variasque cum reliquis disciplinis mutationes experta: nec modo res tractat religioni Christianae proprias; verum etiam, quaecunque aliquo modo cum iis coniuncta sunt, et diligentius et uberior exponit, locumque denique facit dialecticae subtilitati et seueritati. Sed hanc literarum et historiarum copiam non capit religionis popularitas.

Aluit tandem, et, proh dolor, diutius alet tristia haec animorum dissidia infelix illud studium miscendi res plane diuersas, theologiae puta biblicae, quam vocant, simplicitatem cum theologiae dogmaticae subtilitate; cum tamen altera ab altera accuratius, quam quidem hucusque fieri a plerisque soleret, distinguenda mihi videatur. — Cuius quidem rei quae necessitas statuenda sit, quiae tenendae modus: hoc ipsum est, quod, quantum per virium imbecillitatem liceat, quamque fieri possit, breuissime hac oratione mea exponere apud animum constitui. — Veniam igitur Vestram A. O. O. H. vehementer mihi expeto, atque, ut dicenti mihi aures mentesque praebeat beneuolas, Vestraque humanitate timidius mihi de rebus grauibus commentanti animalium addatis, Vos omnes ac singulos ea, quae decet, obseruantia, ita ut magis ex animo plane non possim, oro rogoque.

Est vero theologia biblica e genere historico, tradens, quid scriptores sacri de rebus diuinis senserint; theologia contra dogmatica

e genere didactico, docens, quid theologus quisque pro ingenii modulo, vel temporis, aetatis, loci, sectae, scholae, similiumque id genus aliorum, ratione super rebus diuinis philosophetur. Illa, cum historici sit argumenti, per se spectata semper sibi constat (quamquam et ipsa, arte elaborata, aliter ab aliis fingatur): haec vero cum reliquis disciplinis humanis multiplici conuersioni est obnoxia: id quod constans et perpetua tot seculorum obseruatio satis superque demonstrat. Quantum enim differunt a primis iam religionis Christianae initiis Ecclesiae doctorum, Patres vocant, pro aetatis coelique varietate, systemata! Nam et theologiae suam esse historia docet et chronologiam et geographiam. Quantum ab antiqua hac disciplina discrepat theologia scholastica medii aeui spissa barbarie caligine tecti! Neque, postquam ex his tenebris emergerat doctrinae salutaris lux, sublatum penitus fuit vel in ipsa repurgata ecclesia, ut Socinianorum et Arminianorum partes transeam, omne theologicae disciplinae discriminem. Alia enim est, ut in ecclesia Lutherana subsistam, disciplina Chemnitii et Gerhardi, alia Calovii; alia Musaei et Baieri, Buddei alia, alia Pfaffii et Moshemii, alia Baumgartennii, Carpovii alia, alia Michaelis et Heilmanni, alia Ernestii et Zachariae, Telleri alia, alia Walchii et Carpzovii, Semleri alia, alia denique Doederlini. Sed sacri profecto scriptores non ita sunt versipelles, ut possint adeo iidem variam hanc disciplinae theologicae speciem ac formam induere. Quod quidem non eo dictum esse. volo, ut

omnia incerta in theologia et dubia habentur, aut mero arbitrio humano cuncta permittantur; sed eo tantum valeant hactenus dicta, ut diuina ab humanis diligenter dignoscamus, discrimen aliquod theologiae biblicae et dogmaticae statuamus, atque secretis iis, quae in libris sacris proxime ad illa tempora, illosque homines spectent, eas modo notiones puras, quas prouidentia diuina omnium locorum et temporum esse voluit, philosophiae nostrae super religione fundamenti loco substernamus, finesque adeo diuinae sapientiae et humanae curatius signemus. Sic demum Theologia nostra certior fiet firmiorque, nihilque ei amplius metuendum erit a saeuissimo quoque hostium impetu. Defunctus quidem cum laude iam est hac prouincia b. Zachariae *): quantum vero id sit, quod aliis reliquerit emendandum, rectius defniendum, atque amplificandum, vix est, quod moneam. Redit autem res omnis eo, ut partim iustum modum notionum auctorum sacrorum caute informandarum recte te- neamus; partim earum usum dogmaticum, hu- iusque fines rite constituamus.

Primum igitur est in hac re grauissima, ut notiones sacras diligenter colligamus, atque, si non sint in sacris scripturis expressae, eas ex collatis inuicem locis conformemus ip- si. Quod quo felicius procedat, nec quidquam temere aut cupide agatur, multiplici sane cau-

*) In libro notissimo ab eo inscripto : **Biblische Theologie.**

tione opus est atque circumspectione. Ante omnia attendendum erit hoc: in his libris sacris non unius viri sententias contineri, nec unius eiusdemque aetatis aut religionis. Sunt quidem scriptores sacri omnes viri diuini, atque auctoritate diuina muniti; sed non omnes eamdem religiosi formam spectant: alii sunt doctores antiquae, eiusdemque elementaris, formulae, quam Paullus ipse πτωχῶν σοιχείων nomine designat; alii sunt recentioris et melioris formulae Christianae. Itaque sacri auctores, quantumuis pari reuerentia propter auctoritatem diuinam ipsorum scriptis impressam a nobis colendi sint, non omnes tamen in eodem loco, si dogmaticum usum spectamus, haberri possunt. Neque omnino θεοπνευσίαν delevisse in viro quoque sancto propriam ingenii vim et naturalis rerum intelligentiae modum, hoc sane multis verbis non eget. Denique cum, hoc quidem loco, id modo quaeratur, quid quisque horum virorum de rebus diuinis senserit, atque hoc possit, nulla auctoritatis diuinae ratione habita, ex ipsis eorum libris intelligi, satius omnino esse equidem existimem, ne quicquam, quod probatione aliqua cgeat, ut concessum sumere videamur, in hac prima quaestione, ubi nihil referat, qua auctoritate hi viri scripserint, sed quid senserint, hunc diuinae inspirationis locum plane praetermittere, eumque tum demum occupare, ubi de usu dogmatico notionum biblicalarum agatur. — Quae cum ita sint, seiungamus necesse est, nisi in cassum laborare velimus, singulas religionis antiquae et nouae periodos, singulos auctores, singula denique dicendi genera, qui-

bus quisque pro ratione temporis et loci usus fuerit; sitne genus historicum, an didacticum, an poeticum. Quam viam rectam, etsi molestam et parum iucundam, si deserimus, fieri non potest, quin ad deuia quaevis et incerta aberremus. Colligendae igitur sunt sedulo, et in suum quaeque locum digerendae notiones singulorum, Patriarcharum, Mosis, Dauidis et Salomonis, Prophetarum, et quidem singulatim, Esiae, Ieremiae, Ezechieli, Danielis, Hoseae, Zachariae, Haggai, Malachiae, et reliquorum; nec contempnendi ad hos usus sunt multis de caussis libri apocryphi: deinde e nouae formulae epocha notiones Iesu, Paulli, Petri, Iohannis, Iacobi. Quod negotium duabus potissimum partibus absolvitur: altera est in legitima locorum huc pertinentium interpretatione; altera in diligenti notionum auctorum sacrorum omnium inter se comparatione.

Prior quidem pars plurimum habet difficultatis *). Nam non modo ratio hic habenda est usus loquendi, tum communis, qui est in N. T. et hebraeo - graecus et graecus illius temporis vulgaris, tum eius, qui cuique scriptori proprius est; atque adeo significationis, quae in certo aliquo loco sola obtineat, siue

*) Qua de re egregie nos monuit b. Ernestius, in commentatt. de difficultatibus N. T. recte interpretandi; et : de difficultate interpretationis grammaticae N. T. Opuse. philol. ed. II. p. 198 sqq. et p. 252 sqq.

laxior illa sit, sive angustior, addita simul ratione huius diuersitatis, et declarata, si fieri possit, communi illa notione, in qua plures eiusdem vocis significatus conueniant *): verum etiam ipsius sententiae vis et ratio indaganda est; quae prima sit verbi notio, quaeue ei modo adiuncta. Neque enim cautio interpreti subsistendum est in notione primaria verbo subiecta, sed pergendum etiam ad secundariam, quae vel ab aetate, vel ab ingenio, vel a disciplina verbo adiuncta sit, atque hac ipsa de caussa inter insigniores referenda. — Deinde spectanda est proprietas aut improprietas vocis; in qua quidem re peccatur potissimum: ne in tropis haerentes noua dogmata procudamus, de quibus ne cogitauerint quidem auctores. Id quod saepe est non modo in libris poeticis aut propheticis; verum etiam in Apostolorum scriptis, ubi haec improprietas verborum repetenda est vel ab ingenii fecunditate, vel ab aduersariorum consuetudine, vel ab usu vocabuli primis lectoribus familiari **). Facit hoc plurimum, si plures eiusdem auctoris, veluti Paulli, sententias inter se diligenter contendimus, et comparandis rebus et verbis multos locos, qui varie expressam

*) In qua quidem cognatione significationum eiusdem verbi indaganda quae cautio adhibenda sit, docuit S. V. Morus in prolus. de nexus significationum eiusdem verbi. Lips. 1776.

**) f. disp. de discernenda propria et tropica distinctione praes. s. v. Noesselt. Hal. 1762.

exhibent eandem sententiam, ad unam hanc notionem et rem reuocamus: id quod nuper egregie et demonstrauit et illustrauit *Morus* *) Vir summus, cuius nomen elogium est. — Denique probe dispiciendum est, utrum Apostolus suis, an aliorum verbis loquatur; utrum sententiam aliquam illustrare modo, an vero demonstrare animus illi sit; et si hoc velit, repetatne argumentum ex ipsa doctrinae salutaris interna natura ac indole, an ex effatis librorum veteris formulae, et quidem accommodate ad sensum primorum lectorum. Quamquam enim sententiae Apostolorum nostram fidem ita merentur, ut carere facile possimus quacunque eorumdem argumentatione, primi tamen lectores argumenta desiderabant, eaque apta sensibus suis atque iudiciis. Multum igitur interest, utrum Apostolus sententiam aliquam proponat ceu partem doctrinae Christianae; an potius illa sit ad necessitatem illius temporis conformata, atque solarum praemissarum, quas Logici vocant, loco habenda. Quodsi haec omnia recte teneamus, tum demum eliciemus veras notiones sacras auctori cuique familiares; non quidem omnes (his enim non locus erat in iis, qui ad nos peruenere, libris), sed illas modo, quas scribendi occasio aut necessitas animis ipsorum excusserat, nihilo tamen secius sat multas, atque eius

*) Egit hoc *Vir summus* tum in disp. de notionibus universis in Theologia; tum in progr. de utilitate notionum universarum in Theologia.
Lips. 1782.

haud raro generis, ut reliquae omissae haud difficulter colligi inde queant, si vel constituant unicum principium sententiarum expresse declaratarum, vel necessaria aliqua consecutio ne sint cum illis coniunctae: quae tamen res multum habet cautionis.

Quo facto transeundum demum est ad alteram negotii partem, diligentem scilicet et sobriam variarum utrique formulae addictarum partium inter se contentionem. Itaque subiiciendae sunt, facem p̄aeferente Moro, Viro Summo, singulae sententiae notionibus universis, praesertim iis, quae in hoc vel illo S. S. loco legantur expressae, hac tamen lege, ut suae cuique aetati, religionis formulae, prouinciae, ac ingenio constant notiones; neque inter se misceantur, quae quacunque de caussa a se inuicem sint disiuncta. Quae cautio si negligatur, fieri non poterit, quin notiorum universarum beneficium in summum cedat veritatis detrimentum, omnemque operam in eruendis sollicite singulorum auctorum sententiis ante collocatam inanem reddat et destruat. Sin autem haec comparatio ope notiorum universarum ita instituatur, ut suum cuique maneat integrum, atque, in quo singuli amice conueniant, aut a se inuicem discrepent, clare pateat; tum demum lacta erit purae nec alienis mixtae theologiae biblicae facies, atque habebimus tandem tale sistema theologiae biblicae, quale cum laude eloborauit Tiedemannus philosophiae stoicae.

His igitur sententiis virorum diuinorum e

scripturis sacris diligenter collectis, apte digestis, ad notiones uniuersas caute reuocatis, atque sollicite inter se comparatis institui cum fructu poterit quaestio de usu illarum dogmatico, regundisque recte utriusque theologiae et biblicae et dogmaticae finibus. Quo nomine disquirendum est potissimum, quaenam sententiae spectent ad constantem doctrinae Christianae formulam, atque adeo ad nos ipsos pertineant; quaeue modo hominibus certi cuiusdam aeui aut formulae dicta sint. Constat enim inter omnes, non uniuersum sacrarum literarum argumentum destinatum esse cuiuscunque generis hominibus; sed magnam earum partem certo potius cuidam tempori, loco ac generi hominum ex ipso Dei consilio fuisse adstrictam. Quis quoeso ritus Mosaicos a Christo iam abrogatos; quis Paulli monita de velandis in concione sacra feminis ad nostra tempora referat? Mosaicæ ergo formulae notiones neque a Iesu eiusque Apostolis, neque a ratione ipsa confirmatae nullius erunt usus dogmatici. Pari ratione indagandum sedulo est, quid in libris N. T. accommodate ad notiones aut necessitates primi orbis Christiani dictum sit, quidue referendum ad constantem salutaris doctrinae typum; quid in effatis Apostolorum vere diuinum sit, quidue forte mere humum. — Atque hoc loco incidit tandem per opportune quaestio de modo ac ratione ~~disseveracionis~~. Quae caussa sane difficillima minus recte, meo quidem sensu, instruitur ex iis dictis Apostolorum, in quibus afflatus cuiusdam diuini mentionem faciunt: cum non solum singula haec loca multum obscuritatis ha-

beant, et ambiguitatis; verum etiam cauendum nobis sit, si cum ratione, nec temere aut cupide in his rebus versari velimus, ne ultra iustos limites hos sensus Apostolorum transferamus, praesertim cum sola rerum effecta, non caussae, sensibus percipientur. Sed, si quid iudico, res omnis conficienda est ex sola obseruatione exegetica, eaque perpetua et diligentia, atque collata eadem cum disertis Servatoris nostri in hanc caussam promissis: quo demum certo efficiatur, utrum omnes omnino cuiuscunque generis ac modi sententiae Apostolorum sint vere diuinae, an potius nonnullae, quae quidem ad salutem nil referant, ipsi eorum ingenio fuerint relictae.

Haec igitur omnia simulatque recte obseruata, ac diligenter constituta fuerint, erunt tandem illa S. S. selecta atque perspicua, eademque haud dubiae lectionis, loca, quae ad religionem omnium temporum Christianam pertineant, exhibeantque claris verbis formulam fidei vere diuinam, dicta veri nominis classicæ, quae possint fundamenti loco subtiliori obseruationi dogmaticæ substerni. Ex his enim solis erui possunt haud dubie certae illæ et indubitatae notiones universæ, quae unice usum habent in theologia dogmatica. — Quae notiones universæ si iusta interpretatione ex illis dictis classicis euoluuntur, euolutæ diligenter inter se comparantur, comparatae suo quaque loco apte ita disponuntur, ut commodus et probabilis doctrinarum vere diuinarum nexus ac ordo existat; tum vero resultat theologia biblica, ex significatione quidem vocis pressio-

ri, quam b. Zachariae in adornando opere notissimo secutum esse nouimus. Atque his firmis theologiae biblicae, hoc pressiori quidem sensu acceptae, fundamentis eo, quem hactenus descripsimus, modo iactis superstruenda tandem est, nisi incertas rationes sequi velimus, theologia dogmatica, eaque nostris temporibus accommodata. Efflagitat autem aeui nostri ratio, ut tum dogmatum diuinorum consensum cum decretis rationis humanae accurate doceamus, tum, qua fieri possit, arte et sollertia singula doctrinae capita ita elaboremus, ut neque subtilitas, siue in locis apte disponendis, siue in argumentis recte tractandis, neque elegantia in universo habitu ac forma, neque humanae sapientiae, philosophiae cum primis et historiarum, copia ulla in parte desideretur. — Itaque varia esse debet theologiae dogmaticae, cum proprie sit philosophia Christiana *), ratio et forma pro varietate et philosophiae, et omnino sensus humani de eo, quod subtile sit, quod eruditum, quod aptum et commodum, quod elegans denique et ventustum: eadem tamen manente in tanta scientiarum commutatione ipsa theologia biblica, quatenus scilicet modo tractet, quae viri diuini de rebus ad religionem pertinentibus senserint, nec ad nostros sensus sit conficta.

Quae cum ita sint, A. O. O. H. intelligimus,

*) cf. Toellner theologische Untersuchungen St. I.
p. 264 sqq.

quantum in perficiendis disciplinis theologicis, si solidam quidem doctrinam adpetamus, nobis adhuc elaborandum sit; at vero etiam, ad quantum perfectionis fastigium euehi illae possint, modo rectam certamque earum excolderum viam et rationem teneamus. Et hanc meliorem, quae mihi videatur, viam recte monstrare, idoneumque has res tractandi modum curatius describere; id vero erat, quod mihi dicturo hodie proponerem: quo tandem successu id egerim, iam iudicate ipsi! — Nihil, ut vidistis, in rebus ipsis definire ausus sum; neque, nisi post multorum annorum usum et obseruationem, quidquam in his definiam: hoc enim non tironum est, sed veteranorum. Spectauit potius oratio omnis ad solam methodum theologiae biblicae certius et cautius instruenda, rectiusque designandorum illius finium: atque aliis modo harum rerum intelligentioribus auctor suasorque existere volui, ut, quibus me ipse imparem sentiam, haec quidem via a me descripta tentent, perficiant; dum modo id fiat cum modestia et reuerentia erga Deum, religionem et sacras scripturas, ac sine nouandi temeraria libidine et festinatione. Optandum vero est propter ipsius religionis integritatem et sanctitatem, ut theologiae scientia et biblica et dogmatica in dies laetius efflorescat!

Restat nunc, ut, erepto rebus humanis Viro Summe Reuerendo D. Ioanne Augustino Dietelmair, Theologo de hac academia et ecclesia meritissimo, singulari gratia Perillustrium Dominorum Academiae

nostrae Curatorum ex remotissimis Germaniae terris ad theologiam in celebri hac bonarum literarum Universitate publice profitendam euocatus, atque tot tantisque beneficiis cumulatus, pium gratumque animum testificer. Nihil igitur magis in votis habeo, quam ut sub clementissimis Augustissimi Imperatoris Iosephi II. auspiciis in dies crescat et augeatur inclyta Norimbergensium Respublica. — Adsit Summum Numen prouida sua cura Splendidissimo inclytae huius reipubl. Senatui, ut felicissimus sit prudentissimorum consiliorum exitus, omniaque vergant in Ipsorum Virorum Perillustrum salutem, gentiumque splendidissimarum incolumitatem. — Adfulgeat gratia diuina Perillustribus cum primis huius Academiae Curatoribus, Dominis meis gratosissimis, atque meritorum gloria non minus, quam stemmati splendor conspicuis, qui non solum amplissimo hoc loco in Venerabili Theologorum Ordine gratos mihi concesso, verum etiam ingenti aliquorum beneficiorum cumulo, aequae ac Perillustres Domini Provinciales, tantopere me Sibi deuinixerunt, ut referendis debitisi gratias per omnem vitam me imparem sentiam. Retribuat igitur Deus T. O. M., quae ipse quidem reddere haud valeam; atque Illis accedere iubeat summam exoptatissimamque rerum omnium prosperitatem. Faxit denique, ut, quaecunque in salutem academiae nostrae ceperint, consilia ad exitum pertingant longe felicissimum. Id vero agam sedulo, tuendis pro viribus, si Deus vitam concesserit, singulis officiis

mei partibus, ut non apud ingratum beneficia collocasse Viri Per illustres intel ligant.

Ad Te me nunc conuerto, Magnifice Domine, Academiae Rector *). Tanta vero Tu a sunt in me merita; tanta et tam singularia hucusque in me extare iussisti insignis Tui fauoris et benevolentiae specimina, ut nunquam non sanctissima mihi futura sit Venerandi Nominis Tui memoria. Dignas quidem tanto fauore, quem Tremoniae iam expertus sum, gratias tibi, Vir Magnifice, persoluere non possum; si quid autem in me est, quod me in posterum aliqua ex parte Tibi commendare possit, est profecto pius, quo Te veneror, animus, qui Supremum Numen, ut, quae pro Te concepit, vota rata esse iubeat, ardentissimis implorare precibus nunquam desinet: Velit Deus O. M. Te, insigne academiae nostrae decus et ornamentum, mihiique fautorem optimum, ad seros usque annos saluum seruare atque incolumem, tanta que Te nunquam non beare prosperitate, quae nonnisi largissimam mihi bonisque omnibus suppeditare possit, laetandi, Tibi que et Academiae universae gratulandi, materiem. —

*) Sceptra academiae nunc tenet Vir Excellens tissimus atque Amplissimus Georgius Andreas Will, Vir celeberrimus, et de hac Academia et de rebus Norimbergensibus omnino longe meritissimus, Fautor mihi optimus.

Utinam praesentem venerari liceat M agnificum huius Academiae Procancellarium, Virum, cum de omni re literaria, tum de hac literarum Universitate longe meritissimum. Faxit Deus, ut in commodum rei et publicae et literariae quam diutissime splendidaam suam ornet prouinciam, atque fructus tam egregii in rem patriam studii percipiat uberrimos.

Eadem precor tibi, Generosissime Domine, Oppidi agri que huius Praefecte, in quo, animi humanitatem, an imuneris grauitatem magis venerer, nescio. Me enim aduentientem tanta excepisti benevolentia, ac si iam diu de academia et ecclesia bene essem meritus, tantoque me hucusque amplexus es fauore, ut me teneas Tibi obstrictissimum. Servet Te Deus cum generosissima gente quam diutissime, cumuletque Te quoquis felicitatis genere.

Ad vos tandem deflectit oratio, Professores omnium Ordinum Excellentissimi, Celeberrimique, Favtores atque Collegae Honoratissimi, Exoptatissimi; Vosque praecepsertim, Viri summe reverendi, Venerando Theologorum Ordini adscripti. Ex quo huc aduenissem, tanta me excepistis humanitate, Vosque mihi beneuelos adeo praestitistis atque amicos, ut suauissimum hoc, quod Vobis cum me coniunxit, vinculum in summa vitae meae felicitate collocem. Credite, rogo, me, ut nunquam beneficiorum immemorem, ita et beatissimum me reputatu-

rum, si quocunque officii genere Vestr et in futurum demereri, demeritamque seru possim amicitiam. Fortunet Deus, hoc i pense precor, res Vestr as et priuatas et] blicas: seruet atque confirmet vires Vestr per longissimam annorum seriem, ut quam d tissime gratulari sibi possit haec academia rantis Viris, fama meritisque celebratissin

Vobis denique, Commilitones Ornat simi, pro tanto Vestro in me amore, qu mihi toties probastis, gratissimum animum p fiteor, atque quoduis officiorum studiorumq genus laetus gratusque offero. Adiuuet De Vesta literarum studia, ut patriae nunc sp ipsius quondam splendeatis decus ac ori mentum!

Faxit Supremum Numen, ut uniuersa ha Academia magis magisque floreat, vigeas Duxi!

Syno ffenbach :

cod. Uffenb. et
ribus codd. recehuic codd. Uffenbach. inter
ntra Alexandr. .. superstites *propriae*.
xt. recept.

ἢ δυνάμεων ἀυτοῦ, habet: δυνά-
μισ. ἀυτοῦ (Vindob. Lambec. 34.
unctis notat.)
κρείττων, habet: κρείττου (sc.
διαμένεις, habet: δι-
cum codd. D. E. (sic τὸ παρ' ἀυτοὺς, habet: παρ' ἀ-
γη in alleg. Ps.)

V.

Dissertatio theologica inauguralis
de
Iacobo, epistolae eidem adscriptae auctore:

Quam
ex auctoritate
venerandi theologorum
ordinis
pro
summis in theologia honoribus rite capessendis
a. d. XXI. M. Jun. A. s. R. MDCCCLXXXVII.
publice disceptandam
proponit
M. Ioannes Philippus Gabler,
Theol. P. P. O. et V. D. M.

Altorf.

Prooemium.

Multum sane hucusque vel a primis inde eccliae Christianae temporibus disputatum est,

quis e tribus istis Iacobis, quos libri N. T. commemorant, auctor sit epistolae Catholicae, quae in ipsa fronte nomen Iacobi gerit: sitne is Zebedaei filius, an Alphaei, an aliis ab utroque diversus, isque germanus frater Servatoris nostri Iesu Christi, an denique hic Iacobus ὁ ἀδελφὸς τοῦ κυρίου idem sit cum Alphaei filio, eodemque consobrino Iesu Servatoris. Parum equidem referre crediderim hanc quaestionem sive ad religionem ipsam, sive ad auctoritatem illius epistolae canonicam universe, cum Iacobus ὁ ἀδελφὸς τοῦ κυρίου, si vel maxime diversus sit a Iocobo, Aphaei filio, ab ipso Paullo σύλος ecclesiae Christianae adpelletur (Gal. II, 9. coll. I, 19.), atque magnam et vere apostolicam in coetu Hierosolymitano auctoritatem prae se tulisse tum ex societate Petri et Iohannis, tum ex universi contextus, collati quidem cum Actor. XV, 13. sqq., ratione censendus sit. Pertinere potius disputatio videtur ad solam ἀκριβείαν historicam et criticam; neque igitur acriter perstringendos esse existimo, vel adeo levitatis, aut pertinaciae, aut ignorantiae accusandos, qui unam vel alteram partem sequantur: modo alterius quisque partis argumenta teneat; neque cupide aut temere iudicio suo insistat, neque alto supercilioso, quod illiberale puto, alteram partem contemnat. Quamquam vero religio ipsa nihil neque emolumenti, neque detrimenti ex illa quaestione capiat, eam tamen minime superfluam esse, vel usu suo carere puto: adiuvat enim non modo iudicium criticum in constituenda historia ipsius epistolae; verum etiam firmius adeo stabilitur auctoritas eiusdem canonica, si Iaco-

bus, Alphaei filius, isque apostolus, auctor illius demonstretur. Res igitur eo redit potissimum, utrum Iacobus ὁ ἀδελφός τοῦ κυρίου et Iacobus Alphaei filius iidem sint, an a se invicem differant. Potest quidem haec res, meo saltem iudicio, certo non confici, si aequa lance singula argumenta ab utraque parte ponderemus; sed multo probabilius tamen uterque ille Iacobus pro eodem haberi, quam invicem distingui mihi videtur: quae et communissima hucusque fuit optimorum interpretum sententia. At coepit haec ab aliquo tempore sperni, duce cumprimis Herdero, Viro celeberrimo, sequente eum Niemeyero, et nuperrime Pottio, quippe qui Iacobum τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου non modo a Iacobo, Alphaei filio, probe distinguendum, verum etiam pro auctore istius epistolae declarandum esse praecipiunt. Neque desunt gravia argumenta, quibus hi viri opinionem suam corroborent: revertuntamen non tanti ponderis haec mihi videntur, ut communis altera sententia abiicienda prorsus sit; multa potius, eaque gravioris momenti, obstant, quo minus opinioni illi ab his viris tamen egregie exornatae adsensum præbere, eoque adduci possim, ut vulgarem sententiam tamquam inanem, firmoque nullo argumento corroboratam, reiiciam.

Itaque haud inutilem laborem iudicavi, hoc libello, quantum quidem per temporis, a reliquis duplicitis muneris mei partibus parce admodum mihi demensi, brevitatem, et ipsius adeo scriptionis academicae angustias liceret, a communi hac interpretum sententia contemtus

iniusti maculam abstergere, imo maiorem prae altera probabilitatis speciem ei conciliare. Parum quidem novi, haud diffiteor, in quaestione tantopere iam ab utraque parte agitata ad hanc rem afferam; attamen nova argumentorum in utramque partem collocatione et placida discussione novi certe luminis aliquid ad hanc caussam accessurum spero. Neque denique video, cur nobis vitio vertatur, si alteri parti liceat caussam suam non sine pompa in scenam publicam producere, et nostram tueri, atque oppositam sententiam modeste examinare. Valeat igitur et in hac caussa critica tritum illud: Audiatur et altera pars! — Distribuetur autem hic libellus in duas partes, quarum quidem altera versabitur in quaestione: Utrum Iacobus ὁ ἀδελφὸς τοῦ κυρίου idem sit, qui Iacobus Alphaei filius, an hic ab illo differat? altera vero disquiret: quisnam e tribus illis Iacobis auctor sit epistolae catholicae? In parte libelli priori hunc servabimus ordinem, ut primum graviora argumenta proferamus, quibus Iacobum τ. ἀδελφὸς τ. κυρίου et Iacobum Alph. fil. unum eundemque esse efficiatur, atque diluimus dubia, quae singulis illis obiecta sunt, doceamusque, quo iure uterque unus idemque statui possit; deinde argumenta, quibus opposita sententia de Iacobo fratre germano Iesu firmetur, candide exponamus et modeste examinemus; denique graviora nonnulla dubia addamus, quibus haec opinio, nisi refellatur, probabilitatis tamen specie exuatur. In parte vero posteriori ita versabimur, ut tum demonstremus, Iacobum Zebedaei filium auctorem illius epistolae esse non posse; tum

doceamus, si invicem differant Iacobus ὁ ἀδελφός τ. κυρίου et Iacobus Alph. filius, illi, non huic, has literas esse adscribendas; sin autem non sunt diversi, quod ex parte priori libelli quam maxime probabile fieri spero, Iacobum, Alph. filium, qui et ipse sit ille ἀδελφὸς τ. κυρίου, pro auctore epistolae esse habendum. Haec fere erit libelli ratio. —

Quo vero brevitati studeam in ipso libello, nec laudandis ad singula capita locis antiquiorum et recentiorum auctorum, in primis Patrum, lectoribus molestus fiam, aut vanae ostentationis crimen subeam (facile enim est in his rebus toties a viris doctissimis tractatis magnae alicuius doctrinae fucum imperitis facere), neque denique videar cum viris doctis decertare velle, quos plurimum venerer, cum mihi potius unice res sit cum rebus et argumentis: in his solis sic versari apud animum constitui, ut, quantum fieri possit, ab allegandis variorum et sententiis, et testimoniorum, primae in primis ecclesiae doctorum s. Patrum, omnique literaria, ut ita dicam, abundantia abstineam, atque sola argumenta, undecunque illa profecta fuerint, ea que non omnia, sed graviora modo, ab utraque parte sollicite colligam atque examinem. Ut vero alii habeant, unde hanc copiam literariam haurire queant, haud abs re esse puto, in ipso limine libelli significare potiora illa praesidia. Stant autem a nostra parte praeter Lardnerum in Credibility of de Gospel history suppl. Vol. III. Pearson in Expositione symb. Apost. p. 312. sqq. Ma-

ius in Examine histor. crit. textus N. T. Rich. Simonis p. 207. sqq. Buddeus in Ecclesia Apostolica p. 266. sqq. Io. Henr. Michaelis in Introduct. historicotheol. in ep. Iacobi proleg. Ittig in Histor. Eccles. Sec. I. select. capp. c. VII. Sect. V. §. 15. sqq. *). Wolfius in Curis philolog. et critic. ad N. T. T. IV. p. 7. Benson paraphras. epist. T. III. proleg. Sect. I. et II. Michaelis Einleitung in die Schriften des N. T. T. II. p. 1134. sqq. ed. 3. et in notis ad Bensonii paraphras. ep. Iacob. latine a se redditam. Chr. Fred. Schmidirus in Hist. antiq. et vindicat. canonis sacri p. 676. sqq. Zachariae paraphr. epp. catholic. proleg. Kuettner in Hypomnem. in N. T. proleg. ad epist. Iacobi. Storr in dissert. exeget. in epist. Iacobi. — Alteram contra sententiam commendant: Grotius ad epist. Iac. Hammondus (ex aliqua saltem parte) in paraphr. proleg. ad ep. Iac. Rich. Simon in Hist. crit. textus N. T. c. XVII. vers. Cramer. p. 317. sqq. Herder in libr. Briefe zweener Brüder Iesu im Canon, proleg. Niemeyer in Charakteristik der Bibel T. I. ed. 2. vel: Zusætze p. 110. sqq. Zachariae in dissert. ad histor. atque antiquit. ecclesiast. pertinentt. 1781. T. I. diss. I. de tribus

* In novis curis Ittigii, ob insignem literarum copiam in primis ratio habenda est, ut inde, quae desint, suppleantur! —

Iacobis. Pott in epist. Cathol. 1786.
T. I. proleg. — Haec sufficient iis, qui
praeter potiora argumenta alia plura nosse cu-
piant.

Sectio I.

*Utrum Iacobus, Alphaei filius, unus idemque
sit cum Iacobo fratre domini, an a se invicem
distinguendi sint, disquiritur.*

§. I.

Adferuntur argumenta, quibus, Iacobum fratrem
domini haud diversum fuisse a Iacobo Alphaei filio,
evincatur: diluntur dubia; et quo iure sibi
invicem substitui possint, docetur.

Multa sane ab huius chaussae fautoribus
proferuntur argumenta, quibus ego quidem
subscribere non possum. Nec a copia, sed a
firmitate argumentorum sententia quaevis robur
suum aceipit. Mitto igitur nugas illas de per-
petua virginitate Mariae; mitto placita pri-
morum ecclesiae doctorum, Hieronymi,
Theodoreti, aliorum; quae non testimonio-
rum, sed iudiciorum loco habenda sunt:

nam cum alii doctores antiquiores aliter sentiant, intelligimus, has opiniones non ex traditione aliqua Apostolica, sed ex cuiusque ingenio esse profectas. Sed mala bonae causae defensione caussa fieri non potest ipsa mala. Nititur potius nostra sententia hac argumentandi ratione: Nomina τῶν ἀδελφῶν τοῦ κυρίου occurunt Matth. XIII., 55. haec: Iacobus, Simon, Iudas et Ioses; atqui tria priora nomina itidem exstant in catalogo Apostolorum Matth. X., 3. coll. Act. I. 13. ubi vero Iacobus adpellatur Alphaei filius: ἀδελφὸν autem, aequa ac hebr. ΠΝ, non solum fratrem germanum, verum etiam cognatum quemvis, in primis Consobrinum significare constat, e. g. Gen. XIII., 8. coll. XII., 5. XXIX., 12. coll. 10. XXXI., 23; neque ab hoc usu abhorrent auctores profani, Graeci et Romani; potest denique et ipse modus cognitionis sic satis probabiliter demonstrari, neque a veri specie alienum est, cognatos Iesu, aliquos saltem, ab Eodem in numerum amicorum fuisse receptos. Mirum itaque foret, cum gravior nulla caussa obstet, si tres illi ἀδελφοί, Iacobus, Simon, Iudas, a tribus his Apostolus eiusdem nominis, Iacobo, Simone, Iuda, prorsus diversi fuerint. Sequimur ergo legem probabilitatis, atque illos (Simone forte excepto) pro iisdem habemus; in primisque, ob plures adeo caussas infra adducendas, Iacobum τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου pro Iacobo Alphaei filio. — Necessitatem igitur, aut summam rei evidentiam, multum abest, ut ex hac argumentandi ratione eliciamus; neque sane est, quod altera

pars, aliter tamen rem esse potuisse, ob-tendat. Nam de eo non quaerimus, annon a casu quodam haec similitudo nominum derivari queat; sed de eo, an talis casus in tribus adeo hominibus, tamque exiguo amicorum numero, cum veri specie cogitari et statui possit. Neque deinde negamus, Iesum germanos fratres habere potuisse, aut forte etiam habuisse. Sed hoc modo negamus, illos ἀδελφοὺς τὸν κυρίον Iacobum, Simonem et Iudam, cum eodem nomina sibi invicem iuncta redeant in catalogo Apostolorum, ne-cessario fuisse, aut probabiliter saltem di-ci posse germanos Iesu fratres, eosdemque ab Apostolis illis eiusdem nominis prorsus diversos. Nisi igitur graviores adsint cau-sae, quae nobis suadeant, illos ἀδελφούς τὸν κυρίον, Iacobum, Simonem et Iudam pro ger-manis Iesu fratribus habere (caussas vero ab altera parte allatas tanti momenti non esse in §. 2. decebimus): tutius sane nos agere, mi-nusque a probabilitatis lege nos aberrare, si iisdem nominibus easdem personas iungimus, in aprico est.

Sed ipsam argumentationem nostram su-pra propositam contrariae sententiae patroni, aliis alii telis, impugnant. Nonnulla dubia tam levia sunt, ut vix digna sint, quae recensean-tur; v. c. a proprio vocis significatu praeter necessitatem non esse recedendum; vel illud: ἀδελφὸν nunquam significare Consobrinum; et quae sunt huius furfuris alia. Alia vero eo-graviora sunt, in primis ea, quibus ex ipsis N. T. locis efficere student, ἀδελφὸν Iesum non

fuisse inter amicos ipsi familiares; quod tamen in ratiocinio nostro ut probabile sumsimus. Quo nomine nos ablegant ad locum Ioh. VII, 5: ὅνδε γὰς οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον ἐis αὐτὸν; unde clare satis adpareat „ταῦς ἀδελφοὺς Ἰησοῦ“ eodem tempore, quo Iacobus Alphaei filius „iam in Apostolorum numero esset, Eiusdem „doctrinae nondum fuisse addictos; Iacobum „igitur τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου, eumque tum in „credulum, dici plane non posse eundem fu- „isse cum Iacobo Alphaei filio, eoque iam „Apostolo; atque ex hoc quidem loco collato „cum Matth. XII, 49. sqq. improbabile adeo „fieri, cognatos Iesu in numerum Apostolorum „fuisse receptos.“ — Gravissimum sane hoc est, haud diffiteor, pro contraria sententia argumentum, quod eo magis attentionem et diligentiam nostram requirit, quo negligentius caussae nostrae defensores ad id respexerant. Neque tamen extimescendum adeo videtur. Primum enim regeri possit, male hunc locum universe de omnibus ἀδελφοῖς intelligi, cum sacris in literis non indefinita quaevis propositio pro universali habenda sit, sed ex contextu orationis potius definienda: iam vero minus esse probabile, omnes cognatos Iesu tum adfuisse, et quae com. 3. legimus, dixisse; comma igitur 5tum de iisdem modo ἀδελφοῖς, quorum v. 3. mentio fiat, neque vero de omnibus, esse intelligendum, in primis cum non expresse legatur: ὅνδεὶς τ. ἀδελφῶν κ. τ. λ.; non omnes vero cognatos Iesu Apostolis fuisse adscriptos, nec omnes Iesum coluisse Messiam, qui neget, esse neminem. Sed nolumus ad hoc perfugium nos recipere, cum sine metu

obviam ire dubitationi valeamus. Redit vero res omnis eo, ut iustum notionem τοῦ ΠΙΣΤΕΥ-
ΕΙΝ definiamus; id quod optime fieri poterit ex Ioh. VI, 64. sqq. ubi Christus narratur τοῖς μαθηταῖς (coll. v. 60. 61.) dixisse: εἰσίν ἐξ ὑμῶν τινὲς, οἱ δὲ πιστεύουσι.. Quo planum fit: πιστεύειν h. l. significare plenam persuasionem de integra dignitate Iesu Messiana. Nam plures quidem Iesum habuerunt pro insigni aliquo propheta, sed, cum non responderet iis, quas de Messia concepissent, opinionibus, auctoritatem Messiae eidem concedere detrectabant, saltem non firma satis erat eorum de Iesu Messia, eiusque natura sublimiori ac vere divina, persuasio, neque adeo talis, qualem ex mente Iohannis involvit notio πίστεως (cf. Ven. Storr: ueber den Zweck der evangel. Gesch. u. d. Briefe Ioannis, Tueb. 1786. Abschn. 3. p. 413 sqq.). Poterat igitur aliquis μαθητὴς Iesu esse sine sublimioris huius πίστεως laude; quapropter etiam multi μαθηταὶ partes Iesu deseruisse dicuntur v. 66. (ἀπῆλθον εἰς τὰ ὅπιστα, καὶ ὀμήτη μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν,) quoniam Ille Messianam suam dignitatem aperi-
tius paulo professus esset. Distinguuntur quidem οἱ μαθηταὶ v. 66. a τοῖς δώδεκα; ad illos enim pertinuerunt omnes adseclae Iesu, quorum modo partem constitueret arctior τῶν δώ-
δεκα coetus: sed, si quis ἀπίστος, ex strictiori vocis significatione supra notata, inter asseclas Iesu esse potuit, non video, cur non inter ipsoſ Apostolos nonnulli fide hac eminenti-
tiori ab initio carere potuerint. Repugnare quidem videtur illustre illud testimonium, quod

Petrus suo reliquorumque amicorum nomine de dignitate Iesu tulisse v. 68. sqq. dicitur. Sed vehementer dubito, an omnes Apostoli iam tum temporis in hoc iudicio de Christo cum Petro plane, firmiterque persuasi, consenserint. Iudam quidem Iscarioten a perfecta hac fide multum abfuisse, certum est, tum ex teterima proditione Iesu, tum ex ipso iudicio Servatoris v. 64. 70. 71. de eo lato. Atque de reliquis Apostolis ex tot. N. T. locis novimus, quoties eorum *ἀπιστίαν* et *διλογοπιστίαν* post illam ipsam confessionem Petri vituperaverit Iesus v. c. Luc. XII, 28. Matth. XVII, 17. 20. coll. Marc. IX, 19. et Luc. IX, 41. Et ipsi, plures certe, ne dicam omnes, sub finem demum vitae Iesu fidem profitentur Ioh. XVI, 30. verbis his: ΝΤΝ ὅιδαμεν, ὅτι ὅιδας πάντα — — 'ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΠΙΣΤΕΤΟΜΕΝ, ὅτι απὸ θεοῦ ἐξηλθες. Neque est, quod tantam eorum *ἀπιστίαν* miremur, cum non minus, ac alii Iudei splendidam Messiae imaginem animis impressam haberent, et Iesus plerumque obscurius paullo de sua Messiae dignitate ac divina natura loqui soleret. Nonnulli quidem Apostoli videntur prius de vera ac sublimiori Christi et natura et provincia fuisse persuasi, veluti Petrus, Iohannes, et Iacobus Zebedaei filius; unde forte intelligimus, quid sit, quod Iesus hos reliquis praetulerit, atque socios sibi adiunxerit e paucis maxime familiares. In reliquis autem tardius maturuisse videtur haecce persuasio: idque iis praesertim accidisse, qui cum Iesu Nazarethi adoleverant, unaque cum Eodem educati fuerant, ex ipsa mentis humanae imbecillitate facile intelligitur. Quae cum ita

sint, poterant omnino nonnulli horum ἀδελφῶν
 $\alphaπίσων$ (admissa nempe pressiori $\pi\acute{\imath}\sigma\omega\acute{\imath}$ notione
 supra declarata, qua ipsi μαθηταὶ Ἰησοῦ ipsique
 adeo Apostoli dici potuerint $\alphaπίσοι$) in nume-
 rum Apostolorum referri. Quod autem ad lo-
 cum Matth. XII, 49. 50. attinet, nihil sane
 inde ad incredulitatem τῶν ἀδελφῶν Iesu (quam
 quidem certo quodam sensu supra satis decla-
 rato concesserim) demonstrandam elici pote-
 rit: si enim verba premantur, pari prorsus
 ratione possit et ipsius Mariae, matris Iesu,
 $\alphaπισία$ ex eodem loco colligi; quod quam im-
 piūm sit in Mariam, quamque cum universa
 historia Evangelica pugnet, non est, quod mo-
 neam. Potest vero locus ille Matthei et
 alio modo in contrariam sententiam adhiberi;
 sed de eo in sequenti demum \S o dicere at-
 tinebit.

Pergimus igitur ad eam quaestionem, quo
 iure queat Iacobus Alphaei filius idem dici
 cum Iacobo τ. ἀδελφῷ τ. κυρίου? Abeunt vero
 hac in re interpretes in varias partes, alii cog-
 nationem huius Iacobi cum Iesu derivant a Io-
 sepho, qui pater Iesu haberetur, ut hic Iaco-
 bus vel ab Alphaeo fratre Iosephi natus sit,
 vel adeo a Iosepho ipso, Alphaei uxore levira-
 tus iure sibi iuncta; alii vero a Maria matre
 Iesu cognitionem repetunt, cuius soror eiudem
 nominis Alphaeus s. Cleopas uxorem
 duxerit. Parum quidem referre puto, quae
 cognitionis ratio admittatur, modo res ipsa
 certa sit, Iacobum non germanum fuisse fra-
 trem Iesu, sed solum cognatum, atque eun-

dem, qui Iacobus Alphaei filius. Potest tamen et ipsa cognatio, si singula loca N. T. sollicitate inter se comparamus, sic satis probabiliter definiti. Prima quidem ratio a Iosepho repetita ab ipsius S. S. testimoniois non admodum commendatur, at pro ultima ad Mariam relata tot argumenta pugnant, ut illam et meam facere haud dubitem. Iacobus enim Alphaei filius, idemque Apostolus Matth. X, 3. et Act. I, 13. matrem habuisse videtur Mariam; haec enim Matth. XXVII, 56. vocatur Μαρία ἡ τοῦ Ιακώβου καὶ Ἰωσῆ μήτης, et Marc. XV, 40. ἡ τοῦ Ἰακώβου τοῦ ΜΙΚΡΟῦ καὶ Ἰωσῆ μήτηρ: μικρὸς autem cognominari poterat Iacobus ille Alph. fil. ratione Iacobi, Zebedaei filii, qui prius in numerum Apostolorum receptus esset. Iam vero Matth. XIII, 55. Iacobus et Ioses inter ἀδελφοὺς τ. κυρίου referuntur; Iacobus igitur Alph. fil. non modo fuisse videtur ille ipse Iacobus, ὁ ἀδελφ. τ. κυρίου; sed etiam matrem illam habuisse Mariam. Matth. XXVII, 56. et Marc. XV, 40. Haec autem, quod ex parallelismo locorum clare patet, eadem fuit, quae Ioh. XIX, 25. vocatur μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, et ἀδελφὴ τῆς μητρὸς Ἰησοῦ. Unde planum est, tum Iacobum hunc Alph. filium, eundemque ἀδελφὸν τ. κυρίου, consobrinum fuisse Iesu, non fratrem germanum (nam Maria mater Iesu claris verbis distinguitur ab illa Maria, quae ex parallelismo locorum Matth. XXVII, 56. et Marci XV, 40. mater erat Iacobi et Iosetis); tum Clopam eundem esse cum Alphaeo. Haec enim nomina, quamvis e nostra scribendi ratione valde diversa videantur, facile tamen derivantur e communi fonte, hebraica nempe scriptura,

qua nomen viro erat: חַלְפִּי, quod duplice modo efferri poterat, Chalpai et Chlopai. Priorem pronunciationem sequuntur Matth. Marc. et Lucas, abiecta, more Graecorum, adspiratione orientali, et addita terminatione graeca ΟΣ, unde Αλφαῖος; veluti Hagg. I, 1. ubi οι LXX. חַלְפִּי efferunt Ἀγγαιος. Posteriorem sequitur Iohannes, qui habet αλωπᾶς η mutato in Κ; ut פָּחָה 2 Paralip. XXX, 1. ab Alexandrinis efferitur per φάσην; טְבָחָה Gen. XXII, 24. per ταβῆν rel., et pari modo η a Graecis effertur κάρρα et κάττας (cf. Cellarii notitia orbis antiqui ed. Schwarz T. II. p. 616. seqq.) Quae pronunciationis diversitas eo minus in Iohanne morari nos potest, quo magis constat, diversa adeo ab iis, quae reliqui Evangelistae habent, nomina eundem exhibere v. c. Nathanaelis pro Bartholomaeo. Hunc enim ab illo non differre, adparet ex locis collatis his: Ioh. I, 45 — 51. XI, 2. Luc. VI, 14. : videtur igitur fuisse Nathanaelis nomen viro proprium; Bartholomaei vera πατρωνύμιον בֶּן הַלְמִי filius Thalmai). — Equidem non nego, ut ad rem nostram redeam, similitudinem illam Clophae et Alphaei nominum fortuitam esse posse, atque in historia passionis Iesu Mariam aliquam ab uno Evangelista commemoratam ab altero, Iohanne praesertim, forte fuisse omissam, eidemque aliam substitutam; ut adeo ex collatis locis neque vera cognationis ratio certo definiri possit, neque, quod supra de Clopha eodem cum Alphaeo sumsimus, sit extra omnem dubitationem positum. Verum enim uero cum ab Evangelistis, in iis praesertim locis, quae mani-

feste de eadem re agunt, manu quasi ducamur ad hanc sententiam iam per se satis probabilem; nec quidquam sit, quod hanc rationem graviter concutere queat: consultius multo ducimus, haec ipsorum testium vestigia, quamvis non satis expressa, sequi, quam opposita opinione amplectenda, in viam nos dare incertam admodum et impeditam.

Multa quidem his rationibus nostris obiciuntur dubia, quae vero vel nostram sententiam plane non feriunt, vel ipsa infirma sunt, vel modo demonstrant, certas non esse, nec indubitatas has rationes, quod lubenter largimur; ipsi enim solam probabilitatis vim iia tribuimus. — Primnm autem „negant, Cleopam eundem fuisse cum Alphaeo; nam ab „omni veri specie alienum esse, Lucam eundem virum duobus diversis nominibus designasse, Alphaei Luc. VI, 15. et Cleophae Luc. XXIV, 18; atque, si Lucas utrumque pro eodem habuisset, hoc eum paucis v. c. „Ἀλφαῖος, ἐς καὶ λέγεται Κλεοπᾶς, significaturum, eoque, ne incerta evaderet narratio, prospecturum fuisse: quorsum hoc accedere, quod et „Syrus, qui alias vocabula synonyma invicem permutare non dubitet, nomina Κλεοπᾶς et Ἀλφαῖος tamen distinguat.“ — Sed ut praetermittam, scriptores N. T. de perspicuitate sententiarum non ubique satis sollicitos fuisse, cuius rei quam plurima documenta possint exhiberi; atque adeo ab eo, quod Auctores librorum N. T. facere aut potuissent, aut debuissent, minus recte concludi ad id, quod vere fecerint; cum ne ex eo quidem,

quod Auctor aliquis in uno vel altero loco attenderit, colligi possit, idem eum semper observasse, eundemque ordinem ac rationem ubique fuisse sequutum; ut porro id transeam, Ἀλφαῖος et Κλωπᾶς non esse duo diversa nomina, ut Simon et Petrus, Lebbaeus et Thaddaeus, sed diversam tantum eiusdem nominis pronunciationem, quam Lucas in variis illis narrationum symbolis tum hebraicis, tum graecis, quas quidem in conscribendis suis historiis adhibuerit, vario, quo forte in aliis expressa esset, modo etiam in suos commentarios transferre potuerit: id potius urgendum mihi videtur, Κλωπᾶν illum Ioh. XIX, 25. prorsus diversum esse a Cleopa Luc. XXIV, 18; Lucam igitur ipsum idem nomen non diverso modo efferre, sed solum Iohannem alteram pronunciationem nominis יְשָׁלֵמָן sequi: quo totum argumentum uno velut ictu corruit. Commendatur vero nostra opinio non modo a varia scriptura Κλωπᾶς Ioh. XIX, 25. et Κλεόπας Luc. XXIV, 18., cum illa quidem hebraicam originem, haec vero graecam a Κλεόπατρος voce quidem contracta, prodat; nisi vitium scribendi, ΚΛΕΟΠΑΣ pro ΚΓΟΟΠΑΣ i. q. ΚΛΩΠΑΣ, admittatur, cuius tamen idonea ratio nulla adferri potest (vid. Michaelis Auferstehungsgeschichte Christi cet. p. 234. sqq.): verum etiam potissimum ab eo, quod ille Cleophas Luc. XXIV, 18. in sermone cum Christo habito prorsus silet v. 22., suam ipsius uxorem sepulcrum Iesu vacuum reperisse, sed universe modo commemorat: ἀλλὰ καὶ γνωστὸν τινὲς εἰς ήμῶν ὑξέσησαν ήμᾶς κ. τ. λ. quasi nulla earum proprius ad se pertineat. Hanc

vero Mariam τοῦ Κλωπᾶ (sive is fuerit Alphaeus, sive alias) inter illas feminas fuisse, adparet ex Ioh. XIX, 25. coll. Luc. XXIII, 55. XXIV, 1. sqq. et 10. — Eademque vis argumento constat, etiamsi cum b. Zachariae (proleg. ad epist. catholl.) sumas, Cleopham non maritum, sed filium illius Mariae, Ioh. XIX, 25. fuisse: quae tamen Viri opinio parum mihi probatur. Largior quidem, ex usu linguae Mariam τοῦ Κλωπᾶ aequa esse posse Clophae matrem, ac Mariam τοῦ Ἰακώβου, Iacobi matrem. Existimat vero b. Vir, Clopham hunc, quem eundem putat esse cum Cleopha Luc. XXIV, 13., fuisse Simonem, fratrem Iacobi, qui et ab antiquioribus Simon Cleophas adpelletur; referri enim ad Apostolos, Luc. XXIV, 10. coll. v. 13., sed neque Alphaeum, neque Clopham alium, recenseris in numero Apostolorum. — At plura sane ad hanc opinionem monenda videntur. Primum nusquam in libris N. T. hoc nomine Clophae Simon Apostolus insignitur, cum tamen alia cognomina v. e. Κανανίτου (vel potius Καννίτου, ab hebr. נָכַר, ut significet i. q. ζηλωτής, cf. Suicer. thesaur. ecclesiast. sub voce Σίμων.) Matth. X, 3. Marc. III, 18. et Ζηλωτῶν, Luc. VI, 15. eidem tribuantur; ut improbabile admodum videatur, Apostolum aliquem bene notum a Luca cognomine prorsus ignoto designari. Deinde ex illis locis Lucae allatis non necessario sequitur, Clopham fuisse ex Apostolorum numero; nam illud αὐτῶν Luc. XXIV, 13. referri commode potest ad v. 9. ubi feminae narrantur exposuisse, quae viderint et audiverint, τοῖς ἑνδεκα χρυ πάσι τοῖς

ΛΟΙΠΟῖΣ; Clophas igitur v. 18. commemoratus videtur fuisse ἐκ τῶν λοιπῶν sc. μαθητῶν Ἰησοῦ; quorum plures Hunc habuisse praeter arctiorem Apostolorum coetum constat. Denique illa Simonis appellatio, qua ab antiquioribus nonnullis Cleophas cognominatur, vel ex eodem errore confluxit, vel, quod magis placet, ex commutata formula: ὁ τοῦ Κλωπᾶ h. e. Clophae s. Alphaei filius (cf. Euseb. Can. Chron. ad Neron. in Scaligeri thecaur. tempor. Lugd. 1606. p. 191. et H. E. l. IV. c. 22. coll. Hippolyt. iun. de XII. apostolis), qui putaretur Simon fuisse, aequac Iacobi frater; nam uterque et Simon et Iacobus, Matth. XIII, 55. inter τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ Κυρίου refertur, una cum Iuda et Iosete, qui fratres Iacobi fuerunt. — Sed haec ipsa sententia, qua Simon frater germanus Iacobi, Alphaei filii, existimatur, dubia mihi videtur; nam quamquam inter cognatos Christi referatur, Mariae tamen filii non itidem adnumeratur Matth. XXVII, 56.; nec Luc. VI, 15. 16. Act. I, 13. (quod in primis notandum est), licet medius ibi sit inter duos fratres Iacobum et Iudam, ipse adpellatur frater Iacobi; sed consueto tantum cognomine Ζηλωτὸς notatur. Quare nec tabulam genealogicam Iesu ab Schmidio (histor. canon. V. et N. T. p. 677.) delineatam, ut certam probare possum, etsi eam non prorsus damnem, res enim dubia est; siquidem simili ratione Iudas quamvis frater Iacobi sit, Luc. VI, 16. Act. I, 13. *)

*) Neque hoc concedit Ven. Niemeyer (Zusaetze

tamen a Mattheo et Marco ne Iudas quidem vocatur, sed Lebbaeus modo et Thaddaeus, neque ab utroque ulla sit cognationis mentio. — Quidquid vero horum sit, hoc tamen ex hactenus dictis planum esse puto, Clopam Ioh. XIX, 25. differre a Cleopha Luc. XXIV, 18.; et quamquam Κλωπᾶς apud Ioh. filius Mariae esse potuerit, eum tamen probabili-

zur Charakteristik der Bibel p. 113.) qui contra acute monet, „temere suppleri in formula „Ιουδᾶς Ἰακώβου Luc. VI, 16. et Act. I, 13. „vocem ἀδελφὸς, cum e perpetuo usu loquendi potius intelligendum sit νιός“ — Quamquam vero usum hunc frequentem et consuetum concedimus, eundem tamen negamus perpetuum esse, vel adeo unice in S. S. obviūm. Pari enim ratione I Paralip. VII, 15. omissum est ΓΙΠΝ (loēum a Sam. XXI, 19. coll. 1. Paralyp. XX, 5. hue non retulerim; ibi enim ΓΝ mutandum est in ΠΝ). Pari ratione supplendum est μῆτηρ Luc. XXIV, 10. Marc. XVI, 1. XV, 47. coll. 40. Atque in catalogo Apostolorum eo facilior erat omissio voc. ἀδελφὸς, cum proxime praecessisset Iacobus, adeoque in formula Ιουδᾶς Ἰακώβου ellipsis e contextu facile posset suppleri. Cui accedit potissimum hoc: admissa consueta ellipsi νιός in formula Ιουδᾶς Ἰακώβου, temere multiplicari Iacobos et Iudas in historia Iesu hancque ipsam praeter necessitatem implicari et impediri. Alius enim tum foret Iudas, Apostolus; alias Iudas, auctor epistolae, qui se expresse vocat fratrem Iacobi; alius Iacobus, ο ἀδελφὸς τ. κυρίου; alius Iacobus Alph. filius; alius Iacobus pater Iudae. — Erant quidem haec vulgaria nomina pluribus communia; sed nullam video in historia Iesu necessitatem, perso-

ter, si locum cum reliquorum Evangelistarum narrationibus contuleris, maritum Mariae fuisse, eundemque cum Alphaeo, patre Iacobi. — Quod enim ad Syrum interpretem denique attinet, euidem non is sum, qui insigniorem usum illius in interpretandis N. T. libris negem; sed in rebus difficultioribus historici, in primis genealogici, generis, iudex ille sedere profecto non potest.

Quae cum ita sint, ultro corruent reliqua dubia argumentationi nostrae obiecta, veluti illud „cur Maria, quae dicatur mater Iacobi et Iosetis, si mater τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου habenda sit, non potius Maria Iacobi et Iudae, epistolae catholicae auctoris, qui celebrior Iosete videatur fuisse, adpellatur.“ — Nam in tanta monumentorum veterum inopia non possumus omnia explicare, omnesque tenebras dispellere; quapropter nec hac in re certam caussam omissionis Iudae definire sustinemus. Forte Ioses fuit filius natu maior, quare, cum non omnes liberi adducerentur necesse esset, hic praeferreretur: forte etiam hac in re Mattheus et Marcus sequuti sunt fontes illos,

nas ipsas multiplicandi: quare vulgarem sententiam hac etiam in causa ut probabiliorem praefero; neque ob id ipsum accedo ingeniosae sententiae Ven. Storrii (dissert. in ep. Iacobi Tub. 1784.) qua Iacobus Alph. fil. idem quidem censetur cum Iacobo τ. ἀδελφῷ τ. Κυρίῳ Gal. I, 10. coll. II, 9.; sed diversus ab Iacobo, τ. ἀδελφῷ τ. κυρίῳ Matth. XIII, 55., qui ab alio latere Iesu cognatus fuerit. —

ex quibus multas narrationes hausisse videntur. Vide sis hac de re Ven. Koppii progr. Goett. Marcus non epitomator Matthaei, et quae nos ipsi disseruimus in Annal. Helmstad. m. Mai 1783. p. 447. sqq. — Potentant enim hi scriptores, etiam in rebus notissimis, et morem sui temporis, et vestigia aliorum sequi; vid. Lessing theologischer Nachlaß p. 48. sqq. Townson über d. Evangelien, ed. Semleri. P. I. p. 147. collatis tamen doctissimis animadversionibus Ven. Storrii in libro: „Ueber den Zweck der evangelischen Geschichte und Briefe Iohannis p. 355. sqq. — Neque tandem nos moratur dubium hoc: „quis, quaeso, Mariam „utroque loco (Matthaei XXVII, 56. Marc. XV, 40. et Iohannis XIX, 25.) commemorata fuisse eandem, pro certo affirmare „audeat? Si vero vel maxime ita esset, inde „tamen, quod Cleophae dicatur uxor, Alphaei „etiam, cuius filius Iacobus Apostolus fuerit, „habendam esse coniugem, non clare et certo adparere.“ — Lubenter haec concedimus omnia, salva nostra sententia, quam non contendimus esse certam et indubitatam, sed probabilem modo, et probabiliorem quidem opposita opinione. Et hanc probabilitatem sic satis supra evicisse confidimus: probabilitatem vero non prorsus tollere oppositum, quis est, qui nesciat. At actum profecto esset de omni arte historica, si nihil, nisi quod certum et indubitatum sit, adsensu dignum iudicaretur. Plurimae sane historiae antiquae, vel acutissimis viris probatae non tam certitudine, quam probabilitate historica nituntur. Eheu! quam

parum est, quod certo sciamus! Possuntne forte, qui contrarium sentiunt, suam opinionem certis indubitatisque argumentis ita munire, ut nullus dubitationi locus relinquatur? Sed aequiores nos et faciliores praestemus alteri parti, eique libenter concedamus, dummodo maiorem p[ro]ae se ferat probabilitatem. Videamus igitur, quid altera pars ad stabilendam suam sententiam adferat.

§. II.

Exponuntur et examinantur argumenta, quae demonstrant, Iacobum fratrem Domini fuisse germanum eiusdem fratrem, adeoque diversum a Iacobo Alphaei filio.

Qui utrumque Iacobum differre invicem, germanosque fratres Iesum habuisse, existimant, in duas iterum partes abeunt: alii putant, Iosephum duas duxisse uxores, priorem Escham, e qua nati sint Iacobus, Ioses, Simon, Iudas, et filiae duae Esther et Thamar, vel, ut alii opinantur, Maria et Salome; posteriorem Mariam, matrem Iesu. Illam sententiam Ebionitis in primis probatam, et ex apocrypho Petri et Iacobi evangelio depromtam, amplexi sunt Veterum complures, veluti Origenes, Epiphanius, alii (quos vide sis apud Pearson ad symbol. apostol. p. 312. sqq.) Hanc vero sequuntur recentiorum plurimi. — Concedimus quidem quam lubentissime, nihil sane detrimenti capere potuissc, neque Mariae dignitatem ex matrimonii fecunditate, neque Iesu ipsius maiestatem ex fratum consortio: sed nullam me videre confiteor ne-

cessitatem fraternalę necessitudinis, neque ad gravissimas vitae communis virtutes alendas exercendasque, neque ad subeundam communem cum caeteris hominibus sortem; cum haud pauci homines, iisque vitae probitate, animique pietate in primis conspicui, fraterno nomine prorsus careant. Nam si eatenus liceat τὸς κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι Ebr. II, 17. extendere; aequo iure statuendus sit Iesu duxisse uxorem, et procreasse liberos. — Neque vero desunt alia argumenta, quibus tum omnino efficiatur, Iesum fratres germanos habuisse, tum potissimum hoc: Iacobum τ. ἀδελφὸν τ. κυρίου fratrem germanum Iesu fuisse. Quorum igitur potiora (omnia enim, etiam levissima, adferre, haud foret operae pretium) nunc recensebimus. Sunt autem haec:

I) „Matth. XIII, 57. Iesum sibi ipsum „familiam tribuere verbis his: ὅνκε ἐσι προφήτης „ἄπιμος, εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ ὄντις „αὐτοῦ; coll. Marc. VI, 4. ubi δὲ συγγενεῖς ab „σίκια distinguuntur.“ — Sed in proverbiis, quale hoc sane est, ὑπερβολικῶς; adeo expressum, et cum comparatione modo intelligendum, verba premere, ac in eorum differentiis argutari, non licet. Οἰκιάν porro, aequo ac hebr. ḥַבְתִּים familiam universam, non solam domestica- cam, significare, velut et Latinorum domum, inter omnes constat. Quod autem συγγενεῖς vocati ὄντις apud Marc. iunguntur, synonyma synonymis addi in sermone praesertim incitatore, qualem h. l. Iesus habuit, et ex natura talis orationis intelligitur; et innumera ip-

sius N. T. loca, ut profanos auctores taceam, demonstrant. Denique in usu adagiorum non requiritur, ut singula verba ad rem praesentem referantur, modo universe aliquid in iis sit, quod accommodari ad rem possit.

II) „Matth. I, 20. 24. 25. non tantum Iēsum πρωτότοκον dici Mariae filium, quo ipso nomine plures postea nati ab eadem matre filii indicari videantur; verum post natum Iēsum consuetudine coniugali vere iunctos in vicem vixisse Iosephum et Mariam, non obscurè significari verbis his: ὅντες ἐγίνωσκεν αὐτὴν, "ΕΩΣΟΥ ἔτησε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον.“ — Evidenter non negaverim, Iosephum post Iesum natum rem habuisse cum Maria, neque damnaverim H̄t̄lvidium, de quo iam Básilius M. (homil. de humana Christi generatione) mitius senserat; verumtamen hunc usum coniugalem ex hoc certe loco colligi non posse, dudum monuere alii. Nam formula ἡώς ἔν, aequè ac hebr. שָׁנָרַע, interdum etiam futurum tempus includit, ac indefinite accipitur, ut enunciationi negativae iuncta nunquam significet, e. g. Gen. XXVIII, 15. 2 Sam. VI, 23.; futurum saltem non excludat, v. c. 1 Tim. IV, 13. vid. Glassii philolog. sacra ed. Dathe, T. I. P. I. p. 382 sqq. Bauer philolog. Thucyd. Paull. p. 122. sqq. Suicer. thesaur. ecclesiast. T. I. p. 762. 1295. T. II. p. 306. Neque auctores profanos abhorrere ab hoc usu formulae, docuit Elsner ad h. l. Et Suidas iam observavit: τὸ "ΕΩΣ παρὰ τῇ γραφῇ ἐπὶ τοῦ ΔΙΗΝΕΓΚΟΤΣ πολλάκις ἐμέτοπεν κείμενον. Sed po-

sita etiam h. l. vulgari formulae τως δυ significatione, inde tamen nondum sequitur fecunditas consuetudinis coniugalis. Neque enim voc. πρωτότοκος urgendum est: ita enim appellatur quisque, ante quem aliis natus non est, sive deinde alii sequnti fuerint, sive non. Basilus (homil. in nativit. Christi) ait: οὐ πάντως ὁ πρωτότοκος πρὸς τοὺς ἐπιγενομένους ἔχει τὴν σύγκρισιν, ἀλλ' ὁ πρῶτον διανοίγων μητραν, πρωτότοκος ὄνομαζεται. Pari modo Theophylact. (ad Luc. II) inquit: πρωτότοκος λέγεται ὁ πρῶτος τεχθεὶς, καν μὴ δεύτερος ἐπετέχθη. Plura loca collegit Suicerus in thesaur. ecclesiast. T. II. p. 878. Fusius hunc locum traxit Hackspanius noster in notis philol. P. III. p. 5 sqq.: alios vide apud Wolum. — Nihil igitur adiuvatur hoc loco opinio contraria. —

III „Ioh. VII, 2 — 10. τοὺς ἀδελφῶν cum „Christo ita colloqui, ut quisquis a cupiditate „fuerit alienus, nonnisi germanos, eiusdem „que domus, fratres intelligere possit: prouti „Matth. XII, 46 — 50. Act. I, 13. 14. et 1. „Cor. IX, 5’ fratres ab Apostolis tam clare „distinguuntur, ut non facile quis illos cum „his commutaverit.“ — At primum ex nomine ἀδελφῶν non sequitur hos germanos fratres Iesu fuisse; ita enim et cognatos, consobrinos praesertim, appellari posse, ex supra dictis abunde constat. Si quid igitur ex iis locis efficiatur, in quibus τῶν ἀδελφῶν Ἰησοῦ mention fit, ex solo orationis contextu vis omnis argumenti repetenda fuerit. Sed ne hunc quidem germanos fratres clare satis demonstrare

existimo. Nam cognatorum Iesu plurimi Nazarethi habitasse videntur; atque hi ipsi cur non eadem, quae Ioh. VII. narrantur, dicere potuerint, Iesumque admonere, ut et suo ipsius et totius familiae splendori melius, quam hucusque, consuleret, equidem non intelligo. Idem etiam, cum eodem loco habitarent, una cum matre Iesu, invisere hunc poterant, Matth. XII. — At clare distinguuntur ibi hi ἀδελφοὶ a discipulis Iesu? — Audio; sed non lego, ΠΛΑΝΤΑΣ ἀδελφοὺς Ἰησοῦ ad invisendum eum venisse: id quod ne probabile quidem foret. Poterant igitur omnino nonnulli eorum in consortio Christi esse, et distingui tamen ab iis reliqui ἀδελφοὶ, qui Iesum modo inviserent. Pari modo distingui mihi videntur οἱ ἀδελφοὶ ab Apostolis Act. I, 14.; nam pauci modo cognati Iesu in numerum Apostolorum recepti fuerant, reliqui igitur seorsim communī ἀδελφῶν nomine veniunt. Sed inde plane nō sequitur, nullum omnino cognatorum Iesu in Apostolor. fuisse numero. Atque I. Cor. IX, 5. cum Petrus etiam seorsim addatur, quamvis et ipse esset Apostolus; nihil sane ex discrimine, inter Apostolos. et ἀδελφοὺς τ. Κυρίου h. l. facto contra sententiam nostram colligere licet. Sensus loci potius videtur esse hic: „Posse „et se ipsum (Paulum) eo facile uti iure, quo „caeteri Apostoli etiam (χρι) cognati Iesu, „et ipse Petrus utantur: His enim, quam- „vis υπερβλαντούσις (II Cor. XI, 5. XII, 11.) „se non esse inferiorem.“ Itaque οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου tantum abest ut eximantur h. l. ex Apostolorum numero, ut ii potius his verbis

significantur Apostoli, qui et ipsi essent cognati Iesu. Inest igitur huic orationi Apostoli incitatori κλημάξ, quem vocat rhetorum schola; Verum enimvero, si locum Math. XII, ut ad hunc redeamus, cum altero ipsi παραλλήλῳ Marc. III, 31-35. comparamus, atque integrum sententiarum nexum diligentius circumspicimus, ne opus quidem est illo perfugio. Intelligimus enim facile ex v. 34. coll. 32. illos μαθητὰς h. l. non esse Apostolos, sed totum audientium coetum, quo Jesus, cum doceret, cinctus esset (οὐχον περὶ αὐτὸν καθημένον v. 32.) Hos igitur κύκλῳ περὶ αὐτὸν καθημένους v. 34. circumspiciens verba elocutus est haec: οὐδὲ οὐ μήτρę μου, καὶ οἱ ἀδελφοί μου, non quidem contemtus caussa, nam matrem suam, quam magnopere reveretur, haec dicendo τοῖς ἀδελφοῖς iunxit; sed ut doceret, muneris sibi demandati curam longe se praeferre cuivis cognatorum consuetudini, arctiusque se obstrictum teneri muneris vinculo, quam naturae. — Quare, nisi graviora argumenta accedant, sola haec narratio, nostrae sententiae aequa favens, nequam sufficit ad stabiendam opinionem contrariam. Videamus igitur, quae sequuntur!

IV) „Matth. XIII, 55. 56. Iudeos generis ignobilitatem Iesu his verbis expobare: „οὐχ οὗτος ἐβίν ο τοῦ τεκτόνος οὐκεὶ; οὐχὶ η μῆτρη αὐτοῦ λέγεται Μαριὰμ; καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰακώβος, καὶ Ιωσῆς, καὶ Σίμων, καὶ Ιουδᾶς; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πάσαι πέρας ημᾶς εἰσὶ; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα. Quo quidem loco cum matrem germanam intelligendam esse nemo

„dubitet, idem de fratribus etiam et sororibus,
 „atque adeo de ipso quoque Iacobo, statuen-
 „dum videri, nisi totum locum frigidum red-
 „dere volueris et ieunum, negari vix posse.“
 Concedimus quidem, primo obtutu videri
 omnino facilius procedere orationem omneū,
 si τοὺς ἀδελφοὺς de germanis fratribus intelliga-
 mus: sed plane non imminuitur vis orationis
 Iudeorum, etsi de solis consobrinis verba in-
 tellekeris; imo insunt in hac ipsa oratione non-
 nulla, quae germanos liberos Mariae repudient;
 ut taceam hoc loco, quae omnino hanc sen-
 tentiam improbabilem reddant, quibusque se-
 quenti ſo locus erit. Primum igitur planum
 est, si totum locum legas relegasque, vim ac
 robur sermonis Iudeorum haud infringi, imo
 acui et augeri exprobrationem generis, si ver-
 bis sensum subiicias hunc: „Bene novimus
 „ignobile genus huius hominis, novimus ma-
 „trem, novimus totam eiusdem familiam ig-
 „nobilem; nonne omnes hi vilissimae condi-
 „tionis homines nobiscum hic incolunt? unde
 „igitur huic tam tenui loco nato tanta virtus,
 „tantaque doctrinae et eloquentiae vis?“ —
 Augetur sane verbis ita intellectis generis igno-
 bilitas, quae non ex domesticae solum familiae,
 sed ex universae cognationis tenuitate repeta-
 tur. Deinde verba: καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτῶν οὐχὶ¹
 ΠΑΣΑΙ πρὸς ἡμᾶς εἰσὶ; fere nos cogunt, ut uni-
 versam sententiam non de germanis fratribus
 et sororibus, sed de cognatis intelligamus.
 Quis enim credit, tantam fuisse Mariae, ma-
 tri Iesu, praeter quatuor filios, filiarum co-
 piam, ut vocabulum ΠΑΣΑΙ commode ad illas

referri queat? — Quapropter nec b. Schmidio (hist. canon. V. et N. T. p. 677.) accedere possum, qui hos omnes filios, filiasque Mariae Cleophae s. Alphaei tribuit. Itaque adversari potius contrariae sententiae, quam eidem faveret, videtur hic locus Matthaei, quem firmissimum et fere inexpugnabile illius praesidium putant.

V) „Si Iacobus frater Iesu cum Iacobò „Apostolo, Alphaei filio, idem esset, plane „non adparere, cur huic in Apostolorum cata- „logo nomen illud honorificum *αἰδελός Ιησοῦς*, „alias toties frequentitatum, nec semel quidem „additum sit, praesertim cum plures Aposto- „li additis fratrum nominibus in ipsis illis ca- „talogis invicem distingui soleant; Andreas v. „c. Petri *αἰδελός* nominetur, Iohannes Iacobi „(filii Zebedaei) Matth. X, 2. 3. coll. Marc. „III, 17. 18.“ Rerorqueri quidem posset haec quaestio simili alia: si Iudas, auctor epistolae, sit germanus frater Iesu (quod quidem illi putant), cur se adpellet modo *αἰδελός Ιησοῦς*, nec *αἰδελόν Ιησοῦς*, quod tamen multo honorificientius foret? Modestiae enim caussa; quae iam olim (in adumbrationibus in ep. Iudaee opp. Clem. Alexandr. ed. Oxon. p. 1007.) obvertebatur, in hac re nulla est (cf. Michaelis Einleitung ed. 3. p. 120;). Sed malumus in bona caussa directe responderem. Si recentum Apostolbrum perlustramus, Apostoles a fratribus cognominatos germanos horum fratres suisse videmus, veluti Andream Petri, et Iohannem Iacobi. Cum vero Iacobus, Alphaei filius, Iesu modo consobrinus,

non germanus frater, fuerit, facile intelligimus, Iacobum Alphaei in catalogo Apostolorum dici non potuisse. *ἀδελφὸν Ἰάκοῦ*, ne scilicet ex vario voc. *ἀδελφὸς* usu in eodem catalogo ambiguitas et error resultaret. Commodo igitur hanc Evangelistarum consuetudinem cum nostra sententia conciliare possumus.

VI) „Locum illustrem Iosephi Antiquissimum. Iud. L. XX. c. 8. (al. 9.), eumque repetitum, ab Eusebio H. E. L. II, c. 23., atque narrationem Hegesippi ap. Euseb. l. c. de morte Iacobi, fratris Domini, cognomine Iusti accurate consentire cum illa sententia, Iacobum hunc naturalem fuisse Iesu fratrem.“ Nolumus utrumque locum toties repetitum (cf. Pottii proleg. Michaelis Einleitung P. II. p. 1141. sqq. rel.) denuo hoc transscribere, neque singulas partes, earumque probandi vim fusius examinare; sufficiat potius haec monuisse: Locum Iosephi tum interpolatum esse, certe apud Eusebium. (vid. Benson proleg. ad epist. Iac. Sect. II, ex ed. Michaelis p. 15. sqq. collata tamen retractatione in Michaelis Einleitung P. II, p. 1141. not. m.; de manifesta autem interpolatione apud Eusebium cf. Michaelis l. c. p. 1142. et Clericus in Arte Critica P. III, Sect. I. c. XV. §. 9. sqq.); tum commode conciliari posse cum nostra sententia (cf. Michaelis l. c.): Hegesippi vero narrationem tum repugnare Iosephō, tum plenam esse absurdissimis fabulis (cf. Benson et Michaelis l. cc.), quae aliis pluribus auctae redeunt in Abdiae Act. Apo-

stol. apud Fabricium in codice apocrypho N. T. P. II. p. 591. sqq. In tam fabulosis narrationibus quis doceat, ubi fabulae desinant: et veritas incipiat? Quantum vero probabili aliqua ratione verum a falso discerneremus valemus, hoc fere solum verum censendum esse videtur, quod iam ex Iosephi narratione, cum nostra sententia probe concilianda, scimus. Nihil igitur praesidii in his Iosephi et Hegesippi narrationibus inest ad firmandam opinionem contrariam.

Atque haec sunt potiora argumenta, quae demonstrent, Iacobum ἀδελφὸν τ. Κυρίου diuersum esse ab Iacobo, Alphaei filio. Plura quidem, quod vidimus, specie haud carent; sed neque necessitatem, neque maiorem probabilitatem inferunt. Nonnulla enim eius sunt generis, ut modo, rem sic esse potuisse, demonstrent; alia nihil probant; alia maioris quidem sunt monenti, sed probabilem eatenus tantum illam opinionem redderent, si nihil prorsus obstaret. At in ipsis locis allatis nonnulla repugnantia deprehendisse nobis videuntur; atque, si qua illis argumentis insit probabilitatis species, ea iam imminuitur argumentis, quae pro nostra sententia §. i. attulimus; eamque denique multo magis extenuari censemus iis dubiis, quae ex hac ipsa sententia, collata quidem cum aliis et rebus et factis, sponte nascuntur. Haec igitur nunc toti disputationi Colophonem, ut aiunt, addant!

§. III.

Proponuntur dubia nonnulla, contra opinionem, quae
Iacobus, Alphæi filius, negatur idem fuisse cum
Iacobo, fratre Domini, directa.

Efficiuntur tandem ex hac opinione ~~so~~
antecedente exposita, si eam quidem compares
cum aliis N. T. locis, necessaria aliqua ratio-
ne nonnulla, quae si non singula, omnia ta-
men in unum collata, illam infringant, quam-
que præ se ferat, veri speciem valde immi-
nuant.

I.) Si illa sententia vera est, inde sequi-
tur: Mariam Iesu eiusque sororem, Mariam
Clophæa, habuisse utramque duo filios eius-
dem nominis, Iacobum et Iosem, Matth.
XIII, 55. et XXVII, 56. coll. Ioh. XIX, 25.;
itemque Alphæum duos filios, eiusdem cum
duobus filiis Mariae Iesu nominis, Iacobum
et Iudam, Matth. XIII, 55. coll. Luc. VI, 15.;
si nempe Ιακώβοι intelligas de Iuda Ia-
cobi fratre non filio. — Tanti quidem
non est momenti, haud diffiteor, hæc obser-
vatio, cum nomina haec fuisse videantur vul-
garia, atque in more esset Iudeis, liberorum
nomina ex familia ipsa repetere. Luc. I, 61.;
sed excitat tamen attentionem nostram ad rem
accuratius investigandam, nec iniquam suspi-
cionem erroris interim movet.

II.) Admissa hac opinione statuamus ne-
cessere est, Mariam matrem Iesu, quamvis libe-
rorum copia abundasset, ab eorum tamen nul-
lo sustentari potuisse; Iohannes enim, se post

mortem Christi illam in domum recepisse, refert Ioh. XIX, 27. — Nihil equidem tribuerim in hac re verbis Iesu alloquentis Mariam v. 26. γύναι, ιδού ὁ υἱός σου, et Iohannem v. 27: Ιδού οὐ μήτηρ συ. Voces enim γυναις et μήτηρ premendas non esse per se adpareret: cum, quod recte ab altera parte monetur, et hodie parentes, etsi liberis non destituti, eum, qui filii pietate ipsos prosequatur, filium, liberi vero parentibus nondum orbat, alios etiam homines bene de se meritos parentes vocare soleant; neque fugere nos ex historia Iesu possit, quanta eum inter et Iohannem intercesserit animorum coniunctio, ut adeo huic Iohanni, quem fraterno amore amplectetur, matrem etiam iure commendare potuisse videretur. Sed magis ad rem facere equidem existimo verba haec: Καὶ απὸ ἐκείνης τῆς ὥρας ἘΛΑΒΕΝ ὁ μαθητὴ αὐτῆς ἘΙΣ Τ'Α ἸΔΙΑ. Unde iure colligi posse puto, Mariam aut alia prole praeter Iesum prorsus, caruisse; aut liberos habuisse tam male mortatos et in matrem impios, ut eorum curae committi aut nollet, aut ipsis inyitis non posset; aut denique adeo inopes, ut nullus eorum haberet, unde matrem aleret et sustentaret. Quod quidem utrumque posterius in tanta liberorum multitudine fidem omnem excedit. Nam etsi uni vel alteri res fuerit angusta domi, vel unus alterve male in matrem affectus, omnes tamen impios adeo aut inopes fuisse, ut matrem sublevare vel nollent, vel non possent, mihi quidem persuadere plane non possum. Poterant quidem, haud nego, plura illo tempore incidere, quae hodie prorsus ignoramus, quaeve Iohannem adducerent, ut Ma-

riam, quamvis ei esset copiosa proles, in dominum suam recipere. Nobis vero, harum rerum prorsus insciis, non potest non haec historia suspectam admodum reddere copiosam Mariæ prolem, quam ex illa opinione haec habuisse censenda sit.

III.) Si Clophas et Alphaeus differunt, non adparet, unde Iacobo, filio Mariae Cleophae, cognomen contigerit τοῦ Μικροῦ, Marc. XV, 40: quod contra facile est ad intelligendum, si sumamus, Iacobum illum, cognomine μικρὸν, esse Alphaei filium; hic enim Apostolus iunior fuit altero Iacobo, Zebedaei filio, prius in Apostolorum numerum recepto. — Alii quidem concedunt, Iacobum τὸν μικρὸν esse Alphaei filium, sed referunt maioris cognomen ad Iacobum filium Iosephi et Mariae: quod sine caussis faciunt. Etsi enim Iacobus Zebedaei filius nusquam Iacobus maior in libros sacris diserte adpellatur, ex illius tamen vocatione ad Apostoli munus tempore priori ratio cognominis τοῦ μικροῦ in Iacobo iuniori Apostolo, cum ad eundem Apostolorum familiam pertineret, satis intelligitur: illud contra temere sumitur, cum essent, per ipsam hypothesin, utriusque Mariae diversæ familiae; ut mirum adeo fit, filii familiae unius cognomen referri ad filium, alterius familiae, neque inde sponte adpareat, quae sit cognominis caussa. Quamquam libenter concedo parum referre, unde hoc cognomen τοῦ μικροῦ in filio Alphaei profectum fuerit, modo concedatur, matrem illius fuisse sororem Ma-

riæ, matris Iesu, ipsumque adeo Iacobum cognatum s. ἀδελφὸν τ. κυρίου.

IV.) Si Iacobus et Iudas, quorum epistas in canone nostra N. T. habemus, fuerint germani fratres Iesu; mirum profecto foret, Iudam se non adpellare (ep. v. 1.) ἀδελφὸν Ἰησοῦ, sed ἀδελφὸν Ιακώβου. Nam hoc cognomen sufficeret quidem ad distinguendum Iudam, fratrem Iesu, ab aliis eiusdem nominis; cum et ipse Iudas Apostolus, ex vulgari certe sententia, fratrem haberet Iacobum, Alph. filium. Refutavimus quidem in superiori ꝑo simile argumentum nobis oppositum, cuius vero longe alia est ratio. Iacobus enim Alph. filius propterea videtur nomine ἀδελφὸν τ. κυρίου in catalogo Apostolorum haud insignitus fuisse, quod non germanus esset frater Iesu, reliquorum vero Apostolorum nonnulli a germanis fratribus cognominarentur. Sed Iudas, auctor epistolæ catholicae, existimatur fuisse naturalis frater Iesu; alia igitur est huius, quam illius alterius partis dubii ratio. Expedita autem res est ex nostra sententia, qua hunc Iudam statuimus esse fratrem Iacobi Alph. filii, adeoque ipsum quidem cognatum s. ἀδελφὸν Iesu; quo vero cognomine abstinuisse videtur, quod non esset germanus frater Iesu, quamvis alii v. c. Paullus Gal. I, 6. hoc latioris protestatis vocabulum de consobrinis Iesu adhibere potuerint.

V.) Est omnino, posita illa sententia, quod miremur, fratrum Iesu nullum, ne duos quidem illos, Iacobum et Iudam, quamvis et do-

ctrinam illius amplecterentur ipsi, et aliis studiose commendarent propagarentque, quorumque adeo scripta in canone nostro librorum N. T. contineantur, in familiam Apostolorum receptos fuisse; Apostoli enim Iacobus et Iudas, Alphaei filii, ex hac sententia ab illis erant plane diversi. — Sunt deinde, qui contendant, Iacobum, fratrem Domini, etsi diversum a Iacobo Alphaei, omnino fuisse in Apostolorum numerum relatum. Sed egregie hac in causa illi falluntur, aut usum certe loquendi valde detorquent. Concedimus quidem, scriptores ecclesiasticos latiorem vocabulo subiicere potestatem, qua doctores quosque ecclesiae et praesules comprehendat (cf. Sueri thesaur. eccles. T. I. p. 475. sqq. et Hammondi paraphras. praemonit. ad ep. Iacobi); at in eo valde hallucinatur Hammonius, quod loca nonnulla N. T. ad firmandam et illustrandam hanc latiorem vocis vim excitat v. c. II. Cor. VIII, 23. Phil. II, 25. Nam in his locis vocabulum Genitivo iunctum primam et universam legati notionem retinet; in aliis vero locis absolute positum nequaquam tam late patet, sed in eminentiori sensu usurpatum, atque soli doctorum ecclesiae extraordinariorum atque a Iesu ipso constitutorum collegio tribuitur. Iacobum autem fratrem Domini, eumque ab Alphaei filio diversum, fuisse, ex angustiori quidem vocis potestate, decimum tertium Apostolum, est mera eaque vana Eusebii (H. E. L. I, c. 12. et: ad Ch. c. XVII) et Hieronymi (comm. in Esaiam, c. XVII) opinio, nullis nixa S. S. testimentiis, sed solis coniecturis.

et argutiis. Id quod etiam valet de mira illa sententia Theodoreti: τοὺς νῦν καλουμένους ἐπισκόπους Αποστόλους ὀνίμαζεν; quam iam Clericus ad Hammondum l. c. iure meritoque notavit. — Certum igitur est, Iacobum τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ιησοῦ, si diversus fuerit ab Alphaei filio, non fuisse Apostolum a Iesu constitutum. Manet igitur vis argumenti integra, proxime sequenti dubio, nisi me omnia fallunt, insigniter etiam augenda.

VI.) Quamquam vero Iacobus ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου ex illa opinione non posset esse ipse Apostolus, Paullus tamen eundem adpellat Apostolum Gal. I, 19. et σὺλον τῆς ἐκκλησίας Gal. II, 9. arctissimeque cum iungit veri nominis Apostolis, ac parem adeo eidem cum illorum principibus, Petro et Iohanne, auctoritatem tribuit: tantus etiam ei concedebatur Apostolorum in consessu honor, ut ab universo consessu reciperetur, v. 22. sqq. — Negarunt quidem nonnulli ex verbis Paulli Gal. I, 19. his; ἔτερον δὲ τῷ ἀποστόλῳ ὅμιλοιον, εἰ μὴ Ἰακώβον suppleatur τὸν ἀπόστολον; at adparet hoc, nisi ad solem coecutire velimus, manifeste ex universa contextus ratione, nexusque horum verborum cum proxime praecedentibus: ἔτερον δὲ τῷ ἀποστόλῳ — — εἰ μὴ Ἰακώβον — — arctissimo: ut taceam, idem necessario sequi ex narratione de consessu Apostolorum Hierosolymitano Gal. II, 9. coll. Act. XV. Est igitur Iacobus ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου veri nominis Apostolus; at per ea, quae proxime praecedenti segmento disputavimus, talis esse plane non poterat, si diversum eum fuisse statueris a Iaco-

bo Alphæi filio. Quare nec Hammondi sententia se nobis commendat, qui quidem Iacobum, τ. αἰδελφ. τ. Κυρίου, germanum Iesu fratrem fuisse negat, eundem tamen a Iacobo Alphæi filio distinguit, atque filium Cleophae eum fuisse contendit; iisdem enim dubiis haec Hammondi opinio premitur, cum solus Iacobus Alphæi filius inter Apostolos relatus a Iesu esset. Quo igitur modo solvi, non dissecari, possit hic nodus a contraria parte, non video. Nobis quidem, qui Iacobum τ. αἰδελφ. τ. Κυρίου eundem fuisse cum Iacobo Alphæi filio contendamus, haec omnia plana sunt et expedita.

Hæc erga sunt potiora argumenta cum altera opinione pugnantia; quorum saltem postrema graviora videntur, quamvis nec priora prorsus contemnenda sint. — Itaque cum nostra sententia non levibus argumentis §. I. superstructa sit, quae vero in contrarium partem adhibentur, lubrico admiodum nitantur fundamento §. II; neque desint denique caussæ sat graves §. III, quæ illam sententiam valde concutiant, nostram autem egregie stabiliant: longe maiorem huius quam illius probabilitatem esse statuamus, necesse est. Certe nos excusabunt, spero, haec argumenta aequis iudicibus, quod vulgarem sententiam tenemus atque defendimus: contrariam enim sententiam nos neque explodere, neque ut impiam damnare, supra iam satis superque declaravimus. — Sed forte ne opus quidem sit tanta argumentorum ambage ad demonstrandum, Iacobum Alphæi filium fuisse αἴδελφον το Κυρίου, si scilicet

recipiamus Ven. Storri sententiam hanc: differre omnino Iacobum Alphaei filium a Iacobo illo, fratre Domini Matth. XIII, 55. commemorato, qui ad eam stirpem pertineret, ex qua nulli Apostoli lecti fuerint; ipsum tamen fuisse cognatum Iesu, ideoque eiusdem αδελφὸν, ab alio latere; diffusam enim videri fuisse familiam Iesu, quare non sequi, si Iacobus Alph. filius ad illam stirpem Matth. XIII, 55. non pertinuerit, eundem Iesu plane non fuisse cognatum, s. αδελφὸν: cum enim plures fuissent stirpes eiusdem familiae, clare autem demonstretur hic Iacobus αδελφὸς κυρίου Gal. I, 19., atque αδελφὸν cognatum quemvis significare, dubio caret, quomodo Iacobus Alph. filius, quamvis idem non esset cum Iacobo τῷ αδελφῷ τ. Κυρίου Matth. XIII, 55. ipse tamen αδελφὸς τ. Κυρίου esse potuerit; facile intelligi. — Quid? quod concedere possumus, ut ulterius Storrio procedamus, Iesum habuisse germanos fratres Matth. XIII, 55. et alibi commemoratos; nec tamen inde sequitur, Iacobum Alphaei filium prorsus non fuisse αδελφὸν τ. Κυρίου, cum vis huius cognominis, Hebraeorum more, tam late patuerit, atque hic tam clare Gal. I, 19. innatur. Quamquam igitur haec omnia facile largiri possumus, salva nostra sententia, eoque ipsam controversiam paulo angustius contrahere: haec tamen explicandi ratio mihi pluribus de caussis iam supra expositis, non satis probatur; inprimis cum mihi videatur infinita diversarum eiusdem nominis personarum copia in historiam Iesu haud inferenda praeter necessitatem. Veram quidem omnino unam vel alteram rationem esse

posse, probe intelligo, neque deesse, quibus haec vel illa egregie commendetur: sed interno aliquo sensu in explicanda historia Iesu impeditior, quo minus adsensum praebere possim; eamque potius teneam rationem, quam §. 1. prolixius iam exposui. Qua quidem id modo demonstrare voluimus: non temere abiiciendam esse vulgarem sententiam; probabiliusque multo statui, Iacobum τ. αδελφὸν τ. Κυρίος non fuisse germanum fratrem Iesu, sed eundem potius cum Iacobo Alphaei, quam contrarium: atque hoc sic satis nos effecisse arbitramur.
Tantum de prima quaestione!

Sectio II.

*Cuinam Iacobo epistola hoc nomine insignita
adscribenda sit, disseritur.*

Introitius.

Pergimus nunc ad alteram quaestionem, quisnam e tribus illis, qui ab altera parte putantur, Iacobis auctor sit epistolae eidem in canone librorum N. T. sacrorum adscriptae? Itaque, ne iusto prolixius diffundatur libellus,

ut concessam sumimus auctoritatem huius epistolae canonicam, atque de solo Iacobo, quis tandem ille fuerit, hoc loco quaerimus. Quamquam enim (ut paucis modo rem attingamus) antiquorum ecclesiae Christianae doctorum plures haec epistolam prorsus ignorasse videntur, primusque eam, claris quidem, etsi non valde honorificis, verbis excitat *Origenes* (Tom. XIX, in *Ioh.*) multique etiam veteres (in primis apud *Hieronymum*, quamvis ignoti, ex ignotis etiam caussis) parum auctoritatis eidem tribuunt: probabiliter tamen cognita haec epistola iam fuisse *Clem. Rom.*, *Irenaeo*, aliisque censetur, neque desunt gravia iudicia *Athanassii*, *Chrysostomi*, *Lactantii*, aliorum (teste ipse *Eusebio*, in quo alias huius epistolae iudice, quibus auctoritas illius sic satis firmatur; quo cum maxime referas aequa iudicia *Syrorum*, quos quidem spurium aliquem librum non facile admisisse sciamus: neque ulla animadvertiscuntur in tanta epistola fraudis vestigia. Atque sunt denique caussae illius dubitationis facile obviae, quod tum incertum esset, quisnam Iacobus auctor epistolae fuerit, tum argumentum ipsum sententias *Paullinis* prorsus repugnare videretur. Quare nec sinistra iudicia *Lutheri*, *Centuriatorum Magdeburgensium* aliorumque nos movent. Plura dabunt praeter *Lardnerum*, *Millius* in *Prolegom ad N. T.* § 57. et 202. sqq. *Michaelis* in *Introduct. ad libros N. T. P. II*, p. 1155. *Hassencamp Anmerkungen zu Michaelis Einleitung* §. 3. *Nösselt Vertheidigung der Christl. Religion* p. 344. sqq. ed. 4. *Schmidius*

in histor. antiqua et vindic. canonis p. 683. sqq. (cupiditati tamen hunc auctorem nimium dedisse, atque ob id ipsum cum iudicio legendum esse constat.), et Pottius in epist. catholic. Vol. I. proleg., ut alios taceam. — Antiqua igitur ecclesiae monumenta si diligentius investigamus, facile tandem intelligimus, plurimos ecclesiae doctores in eo convenisse: Iacobum, non alium, fuisse epistolae auctorem (qui ipse consensus iudiciorum in reliquis dissonorum auctoritatem epistolae mire confirmat); sed in eo modo a se invicem discessisse, quisnam e tribus istis Iacobis vere auctor statuendus sit? Haec igitur nobis nunc disquirienda restant. Verum enimvero cum Benson, Michaelis, Zachariae, Pott ll. cc. aliique hunc locum beniam occupaverint, neque in capite rei ab his viris ipse discedam, summam modo rei, ne actum agere videar, adspersis hinc inde observationibus nonnullis non ubique obviis, nunc exponere iuvat.

§. I.

An Iacobus, Zebedaei filius, auctor epistolae censendus sit, disquiritur.

Pauca sunt et sane levissima, externa, quae vocant, argumenta, quibus epistola ad Iacobum, Zebedaei filium, referatur. Primum ei favet subscriptio epistolae in versione latina antiqua apud Martiana eum haec: „Explicit epistola Iacobi filii Zebedaei.“ Sed ignoramus prorsus hunc testem, qui fuerit, et

quibus argumentis adductus haec subscripterit: et quam parum fidei omnino his subscriptiōnibus habendum sit, in vulgus constat. — Deinde inscriptio trium epistolarum catholicarum, Iacobi, Petri et Iohannis, in versione Syriaca N. T., eaque in ed. Widmanstadii amplior, sed in edd. Tremelli et Trostii brevior, hanc epistolam tribuit „Iacobo testi transfigurationis Iesu in monte „Tabor“ h. e. Zebedaei filio, coll. Math. XVII, 1. sqq. Sed eius modi inscriptionibus vim probandi nullam inesse, non est, quod multis demonstrem; cum illae sint et recentiores, et secum ipsae pugnantes, adeoque, si alia desint argumenta, omni fide destitutae. Contra editio vers. Syr. in bibl. polyglotti solum Iacobi nomen habet; imo versio Arabicā Erpenii ex Syriaca facta hanc epistolam adscribit Iacobō fratri Domini. Quae etiam fuit reliquorum Syrorum sententia; e. g. Ephraemi, qui, ut unum modo locum adferam, Opp. P. III. p. 51. ait: Ἰακώβος δὲ, Ο ΤΟΤ ΚΤΡΙΟΤ ΑΔΕΛΦΟΣ, λέγει πενθήσατε καὶ κλαύσατε, κ. τ. λ.: atque in Missalibus et Lectionariis Syrorum hanc epistolam perpetuo tribui Iacobō, fratri Domini, non Zebedaei filio, observavit Hassencampius (Zusätze zu Michaelis Einleitung in d. N. T. p. 31.) Est igitur illa inscriptio Syriaca in ed. Widmanstadii merum commentum, quod forte profectum erat ex inepta opinione hac: cum duorum testium transfigurationis Iesu, Petri et Iohannis, epistolae exstant, statuendum etiam esse, tertium testem Iacobum epistolam aliquam scripsisse; qui cum fuerit Ze-

bedaei filius, huic, non alii Iacobo, istam epistolam catholicam adscribendam esse: sic enim socios illos in videndo Iesu transfigurato esse et ipsos socios in scribendo. — Neque offendere adeo nos debet talis ineptus ingenii lusus; plures enim huius modi ineptiae apud veteres occurrunt.

Neque interna, quae dicuntur, argumenta satis valida mihi videntur ad vindicandam hanc epistolam Iacobo Zebedaei filio: quamvis ea non prorsus spernenda sint, atque ipse cum Ven. Noesselto (coniectur. ad histor. ep. Iacobi cathol. p. 6.) credam, apud plurimos huius rei iudices cognitioni caussae praecurrisse adscriptionem. Adfertur autem primum hoc: „In his literis Iudeos dispersos plane non admoneri ad colendam cum gentibus, ad fidem Christianam conversis, pacem et concordiam; quod vero, postquam ethnici ad religionem Christianam accessissent, cum perpetua fere posthaec inter Christianos, ex Iudeis et Gentilibus conversos, alerentur dissidia, maxime necessarium fuisset: unde se qui, Iudeos hos dispersos, quando epistola haec ad ipsos perscriberetur, nondum fuisse cum ethmiciis permixtos, hosque igitur sacra Christianorum nondum sequitos: quod optime quadrare ad Iacobum, Zebedaei filium, qui iam ante, quam Evangelium inter gentes latius esset disseminatum, ab Herode Agripa Act. XII, 2. interfactus fuisse; unde etiam intelligi, quare nulla consessus Hierosolymitani Act. XV. commemorati mentio in

„hac epistola fiat.“ — At non necessario videtur hoc inde fluere, nam Iacobus Alphaei filius aequē poterat ante haec dissidia ad Iudeos Christianos literas dare, quippe qui a Paullo diserte nominatur ἀπόστολος τ. πρετοῦς Gal. II, 9; praesertim si sumas cum Ven. Noesselto (l. c. p. 11. sqq.), hanc epistolam datam esse ad ecclesiam Antiochenam, antequam alii e Iudea venissent, qui Antiochenos negarent salutem consequi sine circumcisione posse (Act. XV, 1.). Quid? quod ex hac ipsa sumtione, ecclesiae Antiochenae destinatas fuisse has literas, colligi possit, admonitione aliqua ad pacem inter utramque partem colendam in hac epistola non opus fuisse etiam post illas lites exortas; cum non solum Iacobus suam iam hac de re sententiam declarasset Act. XV, 13 sqq., verum etiam decreto illo Apostolorum v. 23. sqq. ecclesia Antiochena pacata fuisse dicatur v. 31. Sed mitto hanc argumentandi rationem; quod mihi non satis probatur opinio ista, ingeniose licet atque egregie a Viro summo exornata: at copiosius hoc nunc exponere non est huius loci. Brevis potius rem sic confici equidem existim: nullam adparere necessitatem, quae urgeret Apostolum, ut horum dissidiorum mentionem faceret, cum neque in aliis epistolis serius conscriptis hoc semper factum sit, neque fieri commode potuisse in hac epistola catholica videatur, quod non unaquaque ecclesia his dissidiis discinderetur. Putant quidem alii, Iacobum vere hanc pacem Iudeis Christianis commendasse cap. IV, 11.; sed de longe alio litium, ex aemulatione nempe ortarum, genere

sermo ibi esse videtur (vid. Pott ad h. l.). Neque propterea vis aliqua huic argumento inesse censenda est, quod non certo definiri potest tempus, quo haec epistola scripta sit, atque ab huius temporis ratione et occasio et argumentum epistolae pendet (vid. Pott proleg. p. 35. sqq.). Potest denique nihil sane ex solo auctoris silentio, nisi gravissima alia accedant argumenta, probabiliter colligi, quare nec illa obiectio nos ferit: nullam in hac epistola mentionem fieri gravis illius consessus Hierosolymitani Act. XV.; nam necesse forte non erat, ex ratione temporis et occasionis scribendi, reliquarumque omnino ~~scripturarum~~, ut Iacobus lectores suos de his moneret. — Alio utuntur argumento hoc: „plane non commemorari in hac epistola falsorum doctorum commenta, nihilque illi incesse, quod ad haec respicere videri queat; unde sequi, ante turbas a falsis doctoribus in ecclesia Christiana excitatas, eam fuisse scriptam: quod et ipsum Iacobum, Zebdae filium, auctorem epistolae arguat.“ — At, si qua insit huic argumentationi vis probandi, modo demonstrat hoc: Hanc epistolam prius, quam vulgo existimetur, esse scriptam: nonne vero et ipse Iacobus, Alphaei filius s. frater Domini, tum temporis iam scribere poterat? Atque, si universum epistolae tenorem attendimus, non facile fugere nos potest, in hoc literarum argumento refutandis falsis opinionibus, nisi ad animum vim haberent, locum fuisse nullum; atque abstinere adeo auctorem data opera ab omni doctrinarum subtilitate, aliosque debelandi cupiditate; nam, quae Iacobus Cap. II.

de recte factorum necessitate disputat, *huc plane non pertinent.* — Denique ad exornandam illam opinionem facere etiam possit hoc: „*videri Iacobum c. II. pugnare in doctrina de Iustificatione cum Paulli sententia in ep. ad Rom. exposita: quam pugnam evitatus fuisse Iacobus, si post epist. ad Rom. has dedisset literas.*“ Sed iterum nil probat hoc argumentum, nisi ad summum antiquiores forte epistolae origines; at ne hoc quidem sati recte. Nam tum ab omni veri specie abhorret, omnes apostolos reliquorum scripta ab initio statim novisse et legisse; tum eodem iure inverti potest haec argumentandi ratio in Paullum Apostolum, qui, si Iacobi epistolam legisset, aequi sibi cavere potuisset et debuisse, ne Iacobo contradicere videretur (*veram enim pugnam inter utrumque haud intercedere, notissima res est.*) Uterque potius, vel alterius alter epistolam, epistolae saltem verba, *plane ignorans*, vel, dum scriberet, animi ardore correptus, eadem verba, easdemque sententias, diversa quidem ratione, usurpasse videtur. Leviora reliqua transeo. — Quae autem hactenus monui, tantum demonstrant, alium etiam Iacobum, praeter Zebedaei filium, auctorem epistolae esse potuisse, minime vero, hunc Iacobum seniorem plane non fuisse auctorem. Ad hoc igitur nunc progrediamur. — Per multa sane sunt, quae et hoc nomine ab aliis proferantur: plura quidem nullius fere momenti; at nonnulla tamen graviora, quibus ipse subscribere haud dubito. Leviora silentio prorsus hoc loco practerirem, nisi nonnulla auctores haberent viros graves et doctos.

Haec igitur sola nunc strictim recensenda videntur.

I.) „Sero hanc epistolam scriptam esse „post epistolas ad Romanos et Galatas; has „enim respexisse Iacobum in sat multis ^{suae} „epistolae locis, quibus abusui sententiarum „Paullinarum occurreret: non posse igitur Ia- „cobum, Zebedaei filium, quo iam mortuo, „illae epistolae a Paullo scriptae demum fue- „rint, pro auctore huius epistolae haberi.“ — Primum hic sumitur; Iacobum leguisse epistles ad Romanos et Galatas; quam sententiam post Lardnerum, Millium, Wetstenium egregie exornarunt nostra quidem actate Ven. Semler (in proleg. ad paraphr. ep. Iacobi p. 27. sqq.), et Ven. Storr (dissert. exeget. in epist. Iacobi, nota 82. 89. 136.). Sed incerta admodum est haec sumtio: quid enim (recte monente Ven. Noesselto l. c. p. 9.) verbo- rum quorundam similitudo effecerit, ut unum ab altero lectum putemus, nisi sint ita uni scriptori propria ab eoque uno aut primo usurpata, ut, si alter quoque adhibuerit, ne- cessere sit, hunc ex illius sermone in suum de- duxisse; aut nisi integrum locum alter ex altero descripserit? At neque hoc, neque il- lud in iis locis cernitur, quac ex Iacobi Paul- lique epistolis proferuntur. Nonnullae potius sententiae atque dicendi formulæ ad dialectum ecclesiae sacram ita pertinuisse videntur, ut singuli scriptores Christiani iis uterentur. Qui accedit, aliam prorsus vocab. τίς apud Iaco- bum, quam apud Paullum, notionem esse sub- iectam; atque exemplum et fidei et pietatis

Abrahami inter ipsos Iudeos fuisse celebratissimum, ut ad hoc adhibendum sanc non opus esset legendis epistolis Paullinis: ne dicam, retorqueri posse illud argumentum, Paullumque statui epistolam Iacobi respexisse. — Deinde sumitur, Iacobum abusui et pravae interpretationi sententiarum Paullinarum occurrisse. Sed Iacobus singula haec scribere potuisset, potuissent etiam alii soli religionis cognitioni nimium tribuere, etiamsi Paullus nusquam sententiam suam de fide exposuisset. At, si vel maxime cum Ven. Knappio (commentat. in c. II. ep. Iac. p. 27.) concedamus, exemplis ac sententiis, sive e sermonibus Paulli sive ex epistolis, arreptis abusos fuisse verae doctrinae corruptores, ut erroribus suis probabilitatis speciem conciliarent; horumque opiniones falsas, et impias interpretationes sententiarum Paullinarum refutasse Iacobum: inde tamen non sequitur, Iacobum legisse epistolas Paulli, hisque posteriorem esse Illius epistolam; hic enim abusus sententiarum Paulli a solis ipsius sermonibus falso intellectis ac in impium sensum detortis repeti potest. Sed illa Viri Ven. opinio ipsa non satis firma ac certa mihi quidem videtur.

II.) „Si haec epistola mature adeo a Iacobo, Zebedaei filio, scripta esset, futurum „etiam fuisse; ut Paullus, cui non potuisset „non illa innotescere, sibi in utraque epistola ad Romanos et ad Galatas caveret, ne in „verbis sententiisque cum Iacobo pugnare viseretur. Quod cum aliter evenisset, plane „non posse origines epistolae ad prima illa

„tempora referri. — Ponitur autem sic argumentando, quod iam supra, ratione quidem inversa, in altera parte reprehendimus: temere enim sumitur, Paullum, quaecunque ab Apostolis aliis prius scripta fuerint, et legisse, et ita tenuisse, ut, quamvis toties esset et negotiorum molestia obrutus, et rerum adversarum cumulo fere oppressus, et animi sollicitudine perturbatus, atque inter scribendum ipsum tanta sententiarum gravitate perculsus, tantoque animi sensuum fervore abreptus, illarum tamen sententiarum, et alio prorsus consilio declaratarum, et iam dudum a se lectarum, ne unquam quidem oblivisceretur. Quis talia ferat?

III.) „Quo tempore Iacobus, Zebedaei filius, religionis Christianae caussa interfectus iam fuerit Act. XII, 2., hanc ipsam religionem Palaestinae fines nondum excessisse, cum tamen, epistolam Iacobi ad homines extra Palaestinam degentes conscriptam esse, statim ex Cap. I, 1. luculenter adpareat: neque admodum probabile esse, saltem certa, illa ratione probari non posse, Iacobum praeter morem et consuetudinem Apostolorum ecclesiis ante scripsisse litteras, quam ipse eas doctrina Christiana erudiendas informandasque adiisset“ — Mirari subit, repeti hac nostra actate hoc Bensonii argumentum sat superque iam confutatum; vid. Michaelis Einleitung P. II. p. 1136. sqq., Zachariae Paraphr. d. kathol. Br. Einleitung, et Noesselt coniectur. in ep. Iac. p. 11. sqq. Nam non modo ecclesiam Antiochenam an-

te obitum Iacobi, Zebedaei filii, fundatam iam fuisse et mire auctam, verum etiam in aliis terris religionem Christianam late sparsam, ex Lucae commentariis abunde adparet. — Apostolos vero non prorsus abhorruisse a scribendis ad ecclesias nondum a se ipsis instructas et informatas literis, clare docet exemplum epistolae ad Romanos a Paullo ante, quam eos adiisset, datae. Nec denique ipsi Iacobo, Alphaei filio, qui plerumque Hierosolymis commoraretur, singulas illas ecclesias, quibus haec epistola destinata esset, proprius nosse contigerit. — Haec de levioribus argumentis.

Pergo nunc ad graviora, quae mihi quidem videntur. Primum, quamvis longe latèque doctrina Christiana iam ante obitum Iacobi, Zebedaei filii, sparsa sit, tamen, extra Palaestinam, praeter Antiochenam, alia ecclesia integra hoc tempore nulla extitisse videtur; quae enim a Luca ante Act. XII. de religione Christiana ultra fines Palaestinae propagata narrantur, modo demonstrant, si ecclesiam Antiochenam exceperis, in aliis quoque terris plures quidem, at singulos homines, vel singulas familias ad illam doctrinam fuisse adductas. At integras ecclesias, easque ex Iudeis (*διδάσκα φύλας ἐν τῇ διασπορᾷ*) exortas, paullulumque iam adultas, quales haec epistolá requirit (vid. Zachariae l. c.), in aliis terris hoc iam tempore surrexisse, historia silet. Neque in his primis sacrorum Christianorum incunabulis tantos eorum progressus exspectaveris. Atque, si ecclesia Hierosolymitana tam felices religionis Christianae apud ex-

os progressus rescivisset, hos profecto Lu-
i, qui tot alias leviores historias commenta-
i suis inserit, cum ad primam religio-
s aetatem (nam alia multa, etiam gravio-
studio eum praeterire scimus) pertinuerint,
id reticuisse videtur. Iam vero epistola Ia-
ci, meo quidem sensu, est catholica h. e.
ribus ecclesiis per orbem dispersis destina-
(de alia potestate voci καθολικὸς a Ven. Noe-
lto subiecta disserere, non est huius loci;
l. interim Pott epp. catholl. Vol. I. Exc. I);
τι αἱ δώδεκα φύλαὶ ἐν τῇ διαπερᾶ, quibus haec
istola inscribitur, haud differre videntur a
παρεπιδήμοις διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Κερ-
σονίας, Ασίας καὶ Βιθυνίας i Petr. I, 1.; nec
iorem doctrinarum copiam et varietatem
uidem desidero in hac epistola Iacobi, quam
priori Petri: etsi vel maxime hoc concesse-
a, eam forte non tam catholicam, quam en-
clicam, fuisse, h. e. ad certam aliquam
vinciam maiorem, veluti illam ad Ephesios,
strictam. Quicquid autem horum sit, plures
nen ecclesias, quibus destinata sit, haec
istola requirit. Quae cum prima illa et in-
utili, ut ita dicam, religionis Christianae ae-
te ante obitum Iacobi, Zebedaei filii; prae-
rtim tales, quae ex solis Iudacis institutae
erint, nondum extitisse consendae sint; Ia-
bo illi Zebedaidi has literas non tribuendas
se, facile intelligimus. — Deinde non vi-
ntur Apostoli mature adeo epistolas scrip-
sse; haes enim, si analogiam sequi fas est,
rfectiorem aliquam ecclesiarum indolem et
rmam requirunt, quam quae ab illis incuna-
dis exspectari possit. Certe non prostat si-

mile iam tum scriptarum ab alio Apostolo litterarum exemplum: atque ipsa epistola Iacobi satis prodit (vid. Zachariae l. c.), vel iis ecclesiis, quibus destinata esset, perfectiorem illam formam vere iam contigisse. — Demique universa antiquitas Christiana, si hanc epistolam omnino admittit, eam tribuit uno ore, non Iacobo, Zebedaei filio, sed vel Iacobo, fratri Domini, vel Iacobo Alphaei filio. Cui consentienti veterum testimonio, si fides habenda non sit, quid tandem certum aut probabile in historia librorum sacrorum foret? Inscriptiones autem illas ac subscriptiones, quibus haec epistola Iacobo maiori adscribitur, nihil habendas esse, supra demonstravimus. Itaque cum ne ullo quidem idoneo testimonio ex antiquitate Christiana petito concedatur haec epistola Iacobo, Zebedaei filio, neque alia pro eo pugnant argumenta gravia, alia potius omnia ei adversentur: summo iure auctorem huius epistolae eum negari statuimus. —

§. II.

Utrum Iacobo, Alphaei filio, an Iacobo, fratri Domini, eique ab illo diverso, haec epistola adscribenda sit, investigatur.

Multo maiorem fidem mcretur sententia eorum, qui hanc epistolam Iacobo, τῷ ἀδελφῷ τοῦ Κυρίου, cuius Matth. XIII, 55. Gal. I, 19., mentio fit, quique per longam annorum seriem ecclesiae cum primis Hierosolymitanae praefuisse dicitur, tribuunt. Nam, quicunque antiquiores hanc epistolam admittunt, iidem

etiam illam Iacobo, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου adscribunt: veluti Athanasius, et Basilius (qui quidem auctorem modo laudant Ἰακώβον τὸν Ἀπόστολον; at de Iacobo, Zebedaei filio, sane non cogitarunt) Chrysostomus, Eusebius, Epiphanius, Cyrilus Hierosolymitanus, Hieronymus, Ephraemus Syrus, Ruffinus, Theodoretus, Sophronius, Syncellus (vocat Iacobum ἀδελφοθεόν), alii (quorum testimonia vide ap. Schmidium et Pottium ll. cc.). Itaque si quicquam apud nos valet in constituenda historia librorum sanctorum auctoritas antiquae ecclesiae (et sane debet valere, nisi incerta statuantur omnia): huic, non alii, Iacobo adiudicanda est haec epistola. — Sed hi antiquae ecclesiae doctores, quamquam unanimi consensu Iacobi, fratris Domini, hanc epistolam esse pronunciant, non tamen eodem modo de eo, qui sit Iacobus ille frater Domini, sentiunt. Eusebius et Epiphanius eum pro filio Iosephi ex priori coniuge nato habent. Cyrilus Hierosolymitanus distinguit eum a XII. Apostolis. Hieronymus sibi ipse non constat: mox (adv. Helvid.) putat, auctorem epistolae modo esse consobrinum Iesu, atque eundem cum Iacobo, Alphaei filio; mox, (Comn. ad Es. XVII.) Iacobum fratrem Domini habet pro decimo tertio Apostolo, adeoque ab Alphaci filio diverso. Chrysostomus, Theodoretus, Sophronius habent eum pro filio Clopae; at non docent, an Clopam eundem censemant cum Alphaeo, patre Iacobi Apostoli. Athanasius et Basilius adpellant eum ἀπόστολον: at quo iure ac sensu hoc

faciant; utrum eum pro Alphaei filio, an cum Eusebio et Hieronymo pro novo aliquo Apostolo habeant, non declarant. — Ex his igitur intelligimus, quantum antiquioris ecclesiae doctores, quamvis in re ipsa amice conspirent, in definiendo tamen rei modo a se invicem dissentiant. Acceperint ergo, quae mea est sententia, hi viri, e constanti traditions ecclesiastica solum hoc: „Auctorem epistulae esse Iacobum fratrem Domini:“ inde tantus in re ipsa virorum consensus! At cum hac ipsa via non itidem accepissent, qui sit ille frater Domini, et quo sensu hic sit, idque proprio potius ipsarum iudicio relictum esset: inde tantus iterum in hac re declaranda opinionum dissensus! Enimvero, ubi Patres, quos vocant, non testes agunt, sed iudices, nos quidem effatis corum plane non adstringimur; ipsi enim iudicare, ipsi opinari possumus. Auctorem igitur epistolae fratrem esse Domini, hoc sane nobis non negandum est; nisi quid temere sumere, vel abiicere velimus. Quo autem sensu auctor huius epistolae frater Domini dicatur; sitne Alphaei filius, an alius; cognatus Iesu, an germanus Eiusdem frater: in hoc certe salvum est nostrum iudicium; atque sive hoc, sive illud statuamus, id sane fieri poterit salva fide antiquae ecclesiae. Attamen, quod observetur, non prorsus indignum puto hoc: nostram quidem sententiam, qua frater ille Domini censetur Iacobus, Alphaei filius, nonnullos veterum tueri: qui vero inter antiquiores eundem habeat pro germano fratre Iesu, eoque ipso ex Maria, matre Iesu, nato, sane esse neminem; quamvis non dees-

sent, qui hunc Iacobum ex priori Iosephi coniugio natum, fraternitatisque adeo vinculo cum Iesu coniunctum, atque LXX discipulis adnumeratum fuisse adfirmarent; sed miris adeo opinionum commentis v. c. de decimo tertio loco Iacobi inter Apostolos, de ipsius Nasireatu, comesto cum Christo agno paschali, rel. hanc sententiam sic permiscerent, ut, et ipsam ex solo eorum ingenio profectam esse, haud obscure adpareat. —

Si quis igitur demonstrare velit, Iacobum, Alphaei filium, quamvis ille possit *ἀδελφὸς τ. Κυρίου*, ex notissima vocis potestate, dici, auctorem tamen huius epistolae habendum non esse; id sibi datum esse sciatur, ut hoc ex longe aliis, quam externis illis, quae nihil sane ad rem faciunt, argumentis, iisque gravioribus clare doceat. Quae vero hucusque ab altera parte in hanc caussam prolatas esse scio, ea plane non sunt, quae non aequem possint ad Iacobum, Alphaei filium, accommodari. Quod enim auctor epistolae se *δοῦλον*, non *ἀπόστολον*, inscribit, eo sanc non negat, se esse *ἀπόστολον*: nam Paullus Apostolus non modo saepius *δοῦλον* et *ἀπόστολον* in titulis epistolarum coniungit, unde, unum non tollere alterum, planum est; verum etiam Philipp. I, 1. solum *δοῦλον* se appellat, ac Philem. v. 1. *δέσμιον*, nulla apostolicæ dignitatis in fronte epistolæ mentione facta (plura vide sis ap. Pottium, ad Iac. I, 1.). Neque tanta vis inesse videtur comparationi argumenti huius epistolae, et scribendi generis, cum Iacobi, fratris Iesu Christi, cognomine Iusti, vita ab Hegesippo et Iosepho

delineata: nam ut taceam, illas narrationes, si fabulas quidem nugasque, iam a Scaligero (in animadversionibus ad Eusebii Chronicon) explosas, resecueris, tales omnino esse, ut commode ad Iacobum, Alph. filium, referri possint; equidem non video, cur non ab ullo alio, quam Iacobo illo Iusto, eodem et veritatis et pietatis sensu, eodemque dicendi genere gravi et ornato, elaborari haec epistola potuerit. — Neque impedit, quod Iacobus hic, frater Domini, episcopus ecclesiae Hierosolymitanae dicitur, quo minus et ipse Apostolus esse potuerit: nam nihil obstat, quo minus Apostolus, quamvis hoc nomine doctoris universalis munere functus, nec unicuidam ecclesiae adstrictus fuisse censendus sit, certa tamen aliqua ratione istius ecclesiae, in qua per aliquod temporis spatium fere continuum commoratus, quamque auctoritate apostolica subinde moderatus fuerit, episcopus adpelletur, aliis iam observatum est. Caveamus modo, subiiciamus huic voci, iam in N. T. libris latius patenti, notionem posterioris aevi Christiani angustiorem; pari enim ratione et reliqui Apostoli omnium illarum regionum et urbium, quas doctrina sua illustrarunt, ecclesiarumque, quas et instruxerunt, et gubernarunt, episcopi fuerunt (cf. Ittigi select. capp. hist. eccles. Sec. I. c. VII. Sect. V. §. 18. et Suiceri thesaur. eccles. sub voc. ἐπίσκοπος).

Quae cum ita sint, nulli dubitamus, hanc epistolam tribuere Iacobo, Alphaei filio, eique Apostolo, qui et ipse sic satis probabiliter in

Sect. I. demonstratus sit fuisse Iacobus ille ὁ ἀδελφὸς τ. Κυρίου. Certo quidem confici haec res plane non potest, cum idoneis veteris ecclesiae testimoniis destituamur. Quoniam vero, quod vidimus, primum nihili habenda sunt caussae, quibus hic Iacobus epistolæ fuisse auctor negatur, omnia potius in eodem optime convenient; deinde, si haec epistola ad alium Iacobum, ab Alphaei filio diversum refertur, hoc sine ulla caussa, gravi ea quidem et iusta, fieri, manifestum est; porro a plerisque antiquioribus Iacobus, epistolæ auctor, Apostolus dicitur, qualis, praeter Zebedaideum, Alphaei filius solus fuisse censendus est; praeterea inter ipsos antiquiores nonnulli, iique viri graves, v. c. Chrysostomus, Theodoreetus, hunc Iacobum, ἀδελφὸν τ. Κυρίου, non Iesu fratrem, qui proprie dicitur, sed modo consobrinum fuisse, affirmant; denique nos ipsi, sententiam, qua Iacobus Alphaei filius idem fuisse cum Iacobo, fratre Domini, existimatur, summa, quæ quidem in his rebus exspectari possit, veri specie haud carere, satis superque evicisse nobis videmur: cur nihilo tamen secius non huic Iacobo Alphaei, sed alii Iacobo, haec epistola adiudicanda sit, plane non intelligimus. — Sin autem Iacobus, ὁ ἀδελφὸς τ. Κυρίου, diversus sit a Iacobo, Alphaei filio, libenter equidem concesserim, non huic, sed illi, ob constans antiquae ecclesiae testimonium, hanc epistolam esse concedendam: unde tamen non illico sequitur, auctorem fuisse germanum fratrem Iesu; poterat enim esse aliis cognatus,

ab alio forte familiae latere cum Iesu comiunctus. — *Enimvero cum ad aestimandum id, quod fide dignum sit, non haerere liceat in eo, quod aut esse, aut fieri possit; sed debeat, nisi incerta sequamur, maiorem veri speciem circumspicere;* ad eamque partem inclinare, quae pluribus caussis se nobis commendet: non possumus non ex argumentis supra fusius expositis sententiam hanc: Iacobum Alphaei filium, tum eundem esse cum Iacobo fratre Domini, tum et ipsum auctorem huius epistolae recte haberi, tamquam multo probabiliorem reliquis opinionibus longe praeferre. — Sed haec de nostra quidem sententia: aliorum sit aliter iudicare.

V.

D e
librorum ecclesiae symbolicorum et legis regiae
pro tuenda eorum auctoritate
L e o p o l d o I I . s c r i p t a e
(Wahlcapitulation Artic. II. §. VIII.)
iusta ratione ad libertatem coetibus
evangelicis propriam.

O r a t i o ,
quam
in festo anniversario
Petro - Paullino
a. d. XXIX. m. Iun. A. C. MDCCXCI,
quum rectoris munus primum susci-
peret, habuit
M. Ioannes Philippus Gabler,
Theol. P. P. O.
Altorfinus.

Si quo unquam, hoc certe, in quod nos ser-
vati sumus, tempore ordo rerum sive civilium

ritatem iniiciant; alii contra, male neglecta libertate ecclesiae nostrae restituta, in perennem auctoritatis humanae servitutem mentem Christianam redigere allaborent. Quibus contrariis Theologorum studiis quum haud parum conturbetur pax et tranquillitas ecclesiae, et ipsius adeo civitatis arctissimo cum illa vinculo coniunctae: mirum sane non est, Principes Electores anno proxime praeterlapso in formulis novo Imperatori eligendo praescribendis ad reprimendam hanc ipsam opinionum in rebus sacris perversitatem, terris religioni Romano-Catholicae addictis inprimis noxiā, animum intendisse. Quod quidem factum esse scimus in legibus eligendo Imperatori Leopoldo II. scriptis, artic. II. §. 8. his verbis antiquae formulae Iosepho II., immortalis memoriae, iam praescriptae additis:

„Dass überhaupt keine Schrift geduldet werde, die mit den symbolischen Büchern beiderlei Religionen und mit den guten Sitten nicht vereinbarlich ist, oder wodurch der Umsturz der gegenwärtigen Verfassung oder die Störung der öffentlichen Ruhe befördert wird.“

Quis lectis vel auditis his novae formulae verbis non agnoscat et revereatur piam Serenissimorum Principum Electorum mentem, pacisque in ecclesia et civitate servandae quam maxime studiosam? Verum enimvero haec eadem nova formula pia erga Germaniae Principes Electores mente a nobis colenda quum in

libris edendis antiqua librorum symbolicorum norma severe nos adstringat, aliis haud paucis visa fuit libertati nostrae Evangelicae haud parum inimica. Quid igitur nobis statuendum erit de libertate ecclesiae Evangelicae? Estne forsitan ficta tantum et fallax aliqua libertatis species, an veri nominis libertas? Qua ratione committi illa potest cum auctoritate librorum symbolicorum? Quo tandem modo concilianda est cum ipsa hac nova lege Leopoldo Imperatori scripta? Haec vero pro virium imbecillitate ac temporis demensi angustia brevibus nunc disputare, quum regendae huic academiae admoto mihi coram concione hac amplissima more consueto dicendum sit, haud abs re esse arbitror *). Velitis igitur, Auditores omnium ordinum Ornatissimi, aures dicensi mihi praebere benevolas, Vos ea, qua par est, observantia impense oro rogoque.

Primum et Ecclesiae nostrae, et ipsi Se-

*) Quum hanc orationem typis excludendam iam curarem, incidit in manus *commentatio brevis eiusdem consilii et argumenti in libello illo anno celebratissimo: Journal von und für Deutschland*, acht. Jahrg. 1791. Stück II. p. 168. sqq. In omnibus quidem quasi de compacto mecum amice consentit auctor *ἀνωνύμος*; id quod haud parum mihi attulit voluptatis. Quum autem haud pauca copiose a me in hac oratione exposita vel breviter modo ille attigisset, vel plane intacta reliquisset: nec hanc opellam meam suo usu caritaram esse existimavi, praesertim quum ille ipse scriptor, ut res a pluribus pertractaretur, optasset.

renissimorum Principum Electorum aequitati et sapientiae id nos debere profitendum est, ut teneamus, Serenissimos hos Electores eorumque publicos in splendidissimo illo consensu Francofurtensi interpretes nova hac legem nihil efficere voluisse, quod contra iura et beneficia Ecclesiae Evangelicae fidei formularum ratione ac indole prorsus diversa aperte pugnet. Sin autem vel maxime ex ipsa sententia eorum, qui hanc legem rogarunt, talis verborum sensus admittendus sit, ut pugna illius cum vera Ecclesiae nostrae indole, sine ullo quidem nocendi consilio, negari non possit, male nempe intellecta caussa religionis Evangelicas atque permixta prorsus indole librorum symbolicorum ecclesiae Evangelicae et Romano-Catholicae, per se quidem planè diversa: alia nobis ratio quaerenda est, qua libertatem ecclesiae Evangelicae adversus quascunque calamnias ex hac lege petitas vindicemus. — Duplicem igitur viam in gravi hac caussa nobis ineundam esse videmus: alteram quidem molliorem et iucundiorem, alteram vero paulo asperiorem et molestiorem. Priorem viam si ingrediamur, nova haec lex Leopoldo scripta ita interpretanda est, ut cum genuina indole ecclesiae Evangelicae atque cum liberali ingenio ac consilio librorum ciusdem symbolicorum consentiat. Itaque primum strictè notandum est verum consilium librorum symbolicorum, ut iusta deinde legis interpretatio huic consilio conformis institui a nobis possit. Atque haec mollior legem interpretandi ratio tam diu a nobis teneri poterit, donec authentica aliqua Serenissimorum Electorum in-

terpretatio, nostrae quidem contraria, alteram, eamque asperiorem, viam ingredi nos iubeat.

Inter omnes constat, in eo potissimum versari discrimen Evangelicos inter et Pontificios, quod his auctoritati ecclesiae firmiter inhaerentibus, atque canones conciliorum, effata Patrum, quos vocant, atque decreta Romanorum Pontificum pro sancta ac inviolabili norma fidei declarantibus, illi omnem auctoritatem humanam in doctrinā Christiana respuant, atque solam sanam rationem et sacram scripturam, recte quidem intellectam, unice sequantur. Enimvero quum ratio humana magis magisque excolatur et perficiatur, atque auctis subinde linguarum et historiarum praesidiis iusta et legitima identidem sacras literas interpretandi ratio maiora in dies incrementa capiat: fieri plane non potest, quin multa hodie melius a nobis perspiciantur, ac rectius aestimentur, quam a primis istis purioris doctrinae vindicibus, illo quidem tempore, tam egregiis et intelligendi et interpretandi subsidiis destituto, fieri potuerit. Itaque si libris ecclesiae nostrae symbolicis isto tempore conscriptis tantum tribueremus, quantum Pontificii concilii Tridentini decretis, eosque pro immutabili fidei nostrae norma et ipsi habemus, et aliis obtruderemus: iniqua hac in libros symbolicos pietate et immodica reverentia ipsa fundamenta ecclesiae nostrae male conuteremus, atque honorifico Evangelicorum nomine nos redderemus plane indignos. Neque vero eo tendebat consilium librorum symboli-

corum, nominatim Augustanae Confessionis eiusque Apologiae, ut liberum de rebus divinis iudicium tolleretur, praeripereturque confessoribus materia dogmata Christiana penitus investigandi, liberiori examinandi, accuratius definiendi, atque, recte adhibitis philosophiae, philologiae et historiarum praesidiis, universam disciplinam theologicam repurgandi et amplificandi. Longissime enim aberat primum Confessionis Augustanae consilium ab iniuncta confessoribus perenni ac immutabili norma fidei, sed locum potius eadem fecit satis amplum, tam in praefatione, quam in clausula, futurae cuique mutationi et emendationi. Eum in finem potius, quod inter omnes constat, haec Confessio Augustana fuit exhibita, ut Evangelicae formulae addicti ab ignominiosa haereseos atque rerum novarum suspicione et calumnia sese purgarent, proponerentque, quae de rebus divinis secus, ac Pontificii, a rationis iudicio et sacrae scripturae decretis, pro istius quidem temporis et ingenii ratione, satis convenienter sentirent, ac denique occasionem praebherent doctrinam publicam repurgandi, et varios abusus tollendi, qui in res sacras irrepserant, hocque pacto concordiam restaurandi *). Neque igitur libertas civilis coetibus Evangelicis concessa ad normam illius Confessionis restricta erat, sed data potius terris et Imperii Ordinibus Evangelicis omni-

*) cf. Puetters historische Entwicklung der heutigen Staatsverfassung des deutschen Reichs. Th. I. p. 390 sqq.

no. Quo factum est, ut coetus Reformati, qui dicuntur, eadem, qua Lutherani, pace fruerentur, etsi iisdem omnes uterentur symbolis, multique praeter Augstanam Confessionem, eamque variatam, aliam formulam agnoscerent nullam. — Haec denique potestas Evangelicorum symbola sua mutandi, et aliam doctrinae formam recipiendi non solis his doctrinae nostrae fundamentis nititur, verum etiam in publicis Imperii Germanici commentariis confirmata est; quod iam Puettter *), vir celeberrimus, clare satis docuit. Nam in constitutione Passaviensi eamque sequuta Augustana, eademque tum in subsequentibus contiis, tum maxime in Instrumento pacis Osnabrugensis sollemniter confirmata, haec verba legimus expressa: „So sollen die Kaiserliche Maiestät, wie auch Churfürsten, Fürsten und Stände keinen Stand des Reichs „von dieser A. C. Religion, Glauben, Kirchengebräuchen und Ceremonien, so sie „aufgerichtet, oder nachmals aufrichteten möchten, dringen.“ Eandem libertatem coetibus Evangelicis concedunt pacta contenta Iosephi II., artic. II. §. VIII. his verbis, in ipsa novissima lege Caesarea Leopoldo II. scripta repetitis: „Am allerwenigsten „aber solle man sich anmassen; den heilsamen „Reichssatzungen zuwider über neue editiones „der Augsburgischen Confessionsverwandten librorum symbolicorum, so sie vor oder

*) vid. praef. editionis A. C. ab Ipso a. 1776.
procuratae p. 31.

„nach dem Religionsfrieden dafür angenommen, oder noch annehmen möchten, den Fiscal zu hören, oder Processe ausgehen, zu lassen“ — Gaudet igitur omnino Ecclesia nostra Evangelica, tum secundum notiones primas religioni suae proprias, tum secundum privilegia auctoritate publica eidem concessa, iure suo libros symbolicos mutandi et emendandi, ipsosque adeo abrogandi, atque cum novis melioribus permutandi: id quod iam docte et copiose exposuit Doederlinus, Vir venerabilis *) ut summo iure verha Senecae (ex ep. XXXIII.) ad nos transferamus: „Qui ante nos ista moverunt, non domini nostri, sed duces sunt. Patet omnibus veritas, nondum est occupata, multa ex illa etiam futuris relictum est.“

Quae cum ita sint, liceat etiam necesse est doctoribus ecclesiae Evangelicae dogmata auctoritate publica recepta sollicite examinare, melius describere, locos sacrae scripture ad probandum allatos accuratius excutere, premium singulis veterum Theologorum placitis statuendum rectius aestimare, dubia nonnulla modeste nectere, meliorem denique institutionem Christianam aetati nostrae accommodatiorem

*) in egregia commentatione: de mutatione religionis publicae; vid. Opusc. theolog. p. 163. sqq. Conferri etiam merentur eximię dicta in libello: Bemerkungen über Roennbergs Abhandlung über symholische Bücher. Leipz. 1790. 8. p. 70. sq.

tentare. Possitne enim ea libertas dici, quae usu plane careat? Nonne absonum foret, doctoribus ecclesiae perpetuam ac indefessam veri perscrutationem impense commendare, acriusque literarum studium eis graviter praecipere, et nihilo tamēn secius eosdem damnare, si adhīhitis pro viribus his praesidiis tantopere ipsis commendatis ad alias sententias, atque adhuc ex systematis theologici rationibus expōni solerent, meditando pervenerint? Nonne ineptum foret, quae meditando praecedant, sollicite inculcare, quae vero prono alveo inde fluant, nihilo tamen secius acriter insectari? Ab omnibus linguarum scientiarumque praesidiis ad indagandum id, quod verum sit, longe melius maioribus nostris esse instructum, nec tamen in constituenda rectius doctrina christiana ne latum quidem unguem ulterius progredi, quis hoc ferat? — Itaque pro libertate, qua ecclesia Evangelica gaudet, licet omnino, editis libris capita doctrinae in libris symbolicis expressa examinare, argumenta in utramque partem proposita ponderare, dubitationem modeste movere, sicque materiam accuratori veritatis perscrutationi largiter praebere. Qui enim modeste dubitat, meliusque se edoceri cupit, is sane doctrinam publicam praefracte negare haud censendus, nec inter haereticos referendus est; praesertim si dubia sint e genere subtiliori, atque ad popularem institutionem plane non pertineant. Atque si ecclesiae nostrae, quod supra demonstravimus, ius mutandorum symbolorum competit, pateat etiam cummaxime ea via necesse est, qua ad rem propositam facillime per-

venias. Quaenam autem expeditior via eo per-
 veniendi cogitari possit, quam mutua et publi-
 ca sententiarum vel diversissimarum collatio?
 Eheu! quam parum hucusque profecissemus in
 literis theologicis, nisi haec via nobis patuisset!
 Quis enim eo arrogantiae, imo demen-
 tiae procedat, ut sibi solus sapere audeat?
 Unde quaeso insignes illi progressus Germano-
 rum in sanctioribus disciplinis, praesertim in
 meliori librorum sacrorum interpretatione con-
 spicui, qui et exteros, superbos alioquin re-
 rum nostrarum contemtores, in admiratione
 sui rapiunt? Nonne profecti sunt hi omnes
 a libertate illa dicendi et scribendi, qua exci-
 tarentur optime ingenia ad rimandam penitus
 veritatem, efformandamque melius universam
 Theologiae rationem et indolem. Nonne ad-
 missa hac scribendi libertate ex ultimis his tri-
 ginta circiter annis multo praestantiora emolu-
 menta cepit religio Evangelica, quam ex inte-
 gris duobus saeculis faustius hoc aevum prea-
 gressis, quibus, inducta iterum infausta om-
 nino in ecclesiam nostram superstitione, et
 servili in ecclesiae placita reverentia, a singu-
 lis vel levissimis librorum symbolicorum sen-
 tentiis recedere fuerat religio? Sed recentiori
 huic sentiendi scribendique libertati debemus
 erectiorem illam mentis indolem, ut fidei Evan-
 gelicae summam non quaeramus in singulis
 doctrinae publicae sententiis anxie et super-
 stitiose retinendis, sed in liberaliori Ecclesiae
 nostrae indole, ab omni humana auctoritate
 aequa ac servili mente longe aliena. Mire nunc
 consentiunt cordatores Theologi omnes in
 multis rebus, quae veteribus seculi praeter-

lapsi Théologis horridae et execrabilis visae sunt. Placide nunc inter Theologos disceptatur de rebus iis, quas acerrime et cum execratione secus sententium defenderant veteres. Multae lites nunc plane consopitae sunt, quibus olim vehementissime exarserunt animi omnium. Unde haec tanta animorum mutatio? Nonne profluxit ex fonte libertatis scribendi saluberrimo? — Atque si quando auctoritate Principum Evangelicorum ex tot intelligentium voto aut veteres ecclesiae formae novis doctrinum gravissimorum curis emendandae sint, aut plane novae conficiendae; cuius quidem rei ius nobis esse, supra docuimus: qui tandem exspectari possit inter Theologos illos, novae formulae conditores, in rebus gravissimis consensus, quive ab eorum studiis fructus, nisi iudicium eorum multiplici lectione et meditatione prius fuerit subactum? Sed fructu carabit lectio et meditatio, nisi libri lecti ex mente liberali fuerint profecti, nec tanta librorum, qui hanc liberalem indolem prae se ferant, copia adsit, ut lectores sine ulla praeiudicata opinione rem ab omni parte possint contemplari. Quo igitur ecclesiae nostrae sua constet libertas, suique eam maneant fructus libertatis saluberrimi, regnare etiam inter nostros debet ingenua, eaaut illa quidem ac modesta, in scribendo et dicendo liberalitas, durae nulli necessitati aut ignominiosae servituti subiecta. —

Verum enimvero erunt, qui imminui admodum hac via auctoritatem librorum symbolicorum, reverentiamque illis debitam existiment.

Cadit quidem, haud diffiteor, hac via cœca illa symbololatria, Romano - Catholicae fidei sane accommodatior ac Evangelicae; cadit et cadere debet insana illa symbolorum veneratio, qua tot Theologi Ecclesiam Evangelicam olim tam male adslixerunt, ut ipsa confessio- nis nostrae fundamenta penitus everterent. Sed non cadit iusta illa ac cum ratione coniuncta reverentia, quae antiquae et praestanti univer- sae ecclesiae Evangelicae confessioni, eidemque publicae, merito debetur. Quidquid enim singuli contra singula huius confessionis capita moneant, id semper referendum est ad opinio- nes singulorum, quibus nihil plane in doctri- na publica immutetur, donec collatis tandem inter se invicem atque sollicite ponderatis his singulorum placitis auctoritate Principum Evan- gelicorum atque consentientibus Theologis pri- mariis nova formula publica condatur. Prius- quam autem libri nostri symbolici novam han- speciem publica auctoritate induant, nemini liceat, ne exoriantur turbae, in instituendo po- pulo atque in libris illius usui scriptis a for- mula doctrinae publica temerario ausu recede- re. — Quare nec denegari ecclesiae potest ius obstringendi futuros doctores, ut symbolis publicis convenienter populum doceant. Quam- quam enim haec ecclesiae nostrae symbola per libertatem religioni Evangelicae propriam, qua- cum imperium in sensus hominum componi nequit, dici non possunt norma fidei singu- lorum: sunt tamen ex iure societatis Christia- nae regula ac norma publicae professio- nis; quam qui respuit, populumque, invita ec- clesia, aliena docet, haud immerito a mune-

re movetur, cui quippe hac lege ab ipso sponte accepta, ut professioni publicae convenienter p̄pulum instituat, admotus fuerat. Sed in edendis libris subtilioris argumenti, nec populo, sed doctoribus modo destinatis liberum cuique esto de rebus theologicis iudicium, modo cum modestia, nec temere, nec cupide in gravi hac caussa versetur. — Hac ergo via non adeo trita equidem censeo libertatem ecclesiae evangelicae, vera libertate dicendi et scribendi, quae non in temerariam licentiam abeat, in primis conspicuam, eaque magis magisque adiuvandam, optime conciliari posse cum necessitate doctoribus ecclesiae recte inuncta libris symbolicis, tanquam publicae professionis normae, convenienter docendi.

Revertimur nunc ex hoc quasi diverticulo ad id, cuius caussa haec omnis disputatio a me proposita est, ad iustum nimirum interpretationem supra commemoratae legis Leopoldo II. scriptae: „Libros quoscunque cum libbris symbolicis utriusque religionis haud convenientes protinus esse suppressandos.“ Nostrum enim est, iam docere, qua ratione possit haec lex regia cum libertate Evangelica supra descripta, atque cum universo symbolorum ecclesiae nostrae ingenio facilime conciliari. Nam de nostra modo ecclesia hoc loco quaeritur; quum in Romana ecclesia neque libertati sentiendi singulorum, neque mutationi religionis publicae locum esse relictum, ecclesiae contra decreta firma stare et immota, in vulgus notum sit. Si igitur lex illa regia ita

est interpretanda, ut salva sit et integra ecclesiae nostrae libertas: referendus sane est praescriptus in hac lege consensus edendorum librorum cum ecclesiae nostrae symbolis ad solum eorum ingenium atque consilium supra enarratum; non ad singula, levioris praesertim, aut subtilioris nec ad popularem institutionem pertinentis argumenti, capita. Ab institutione enim populi, librisque eiusdem usui scriptis si recesseris, per ea, quae supra exposuimus, liberum esto in rebus mere theologicis, non ad religionis popularitatem, sed ad theologiae subtilitatem spectantibus, nec populi rationibus, sed soli indagationi veritatis doctae et subtili inservientibus — in his — inquam, liberum esto, ne ipsi ecclesiae fructus libertatis praestantissimi temere praeripiantur, singulis ecclesiae doctoribus iudicium; modo hi viri modeste, caute, nec temere aut cupide sensa animi expromant. Inservit huic interpretationi arctissimus verborum nexus cum proxime praecedente lege supra iam laudata in eodem §o. Iosepho II. iam scripta. Etenim si integrum esse debet, ecclesiae nostrae libros symbolicos mutare, aut novos confidere: libera identidem sint necesse est auxilia quaevis gravi huic consilio apta et necessaria. Quorsum cummaxime tales libri pertinent, in quibus singula dogmata subtiliter disquirantur, docte illustrentur, modeste in dubium vocentur, accuratius definiantur; modo convenienter hi libri cum universo ingenio et consilio symbolorum Evangelicorum, nec illorum auctores vel sollicitatis primariis religionis Christianae capitibus, vel opinioni-

bus a doctrina publica alienis, ipsi populari institutioni temere immixtis, vel denique, quod turpissimum sanc atque doctore Christiano prorsus indignum putamus, doctrina publica coram populo in contemptum adducta, aut irrisui adeo exposita tranquillitatem populi, pacemque publicam vehementer conturbent. Etenim qui usum rei concedit, concedere idem debet necessaria eiusdem praesidia. Itaque Serenissimi Principes Electores quum concedant in eodem §o. futuram librorum symbolorum mutationem, concedere etiam iidem censendi sunt quaevis librorum docte et subtiliter conscriptorum praesidia, quorum scilicet ope emendatio illa symbolorum recte et p[re]aeclare possit institui. Quare et permittere censendi sunt iidem editionem talium librorum, quorum argumentum cum universo quidem symbolorum nostrorum consilio et ingenio conveniat, etsi non cum singulis eorum, levioris aut subtilioris argumenti, capitibus, haec potius corrigat et emendet, aut dubia saltem reddat. — Atque haec est via illa facilis et expedita, qua lex Leopoldo II. scripta cum libertate Evangelica, mea quidem sententia, in concordiam redire queat.

At enim vero quum haec lex rogata esset a Serenissimis Electoribus Romano-Catholicae religioni addictis, atque Serenissimi et Potentissimi Electores Evangelici legi huic ferenda, quod ex commentariis rerum in consilio Francofurtensi gestarum novimus, aucto-

ritatem suam opposuissent *): verendum sane est, ne Serenissimi illi Electores, qui hanc legem rogarunt, alium sensum, eumque libertati Evangelicae fere inimicum, quamquam praeter consilium, verbis suis subiecerint. Videtur potius in hac lege male intellecta fuisse caussa ecclesiae nostrae, atque permixta, quod et verba ipsa innuunt, cum caussa Ecclesiae Romano-Catholicae, et utraque adeo ecclesia, ipsis fidei fundamentis diversissima sibiique invicem plane contraria, hoc eodem decreto sine ullo discrimine iunctim comprehensa. Ecclesia enim Romano-Catholica cives suos severe subiicit decretis librorum symbolicorum, nominatim Concilii Tridentini, atque perennem, sanctam et inviolabilem ipsius fidei normam in iis contineri censem. Pertinet vero hoc potissimum ad ecclesiae Evangelicas naturam et indolem ut nullam prorsus perennem et immutabilem, neque fidei, neque publicae confessionis, normam praeter sanam rationem et sacram scripturam agnoscat. Qui cunque igitur talem fidei aut confessionis perennitatem in ecclesiam nostram velit inducere, is sane eam perturbare; eiusque nativam indolem destruere, atque iura eidem auctoritate publica vindicata imminuere et infringere existimandus sit. Quibus ipsis argumentis com-

*) cf. Protocoll des kurfürstl. hohen Wahlconvents zu Frankfurt im J. 1790. Frankf. 1791. in 4. S. 413. u. 414.

moti Principes Electores Evangelici legi illi
 regiae ad Evangelicas etiam ecclesias extenden-
 dae acriter sese opposuerunt. Haec ergo est
 altera via ab ipsis coetuum Evangelico-
 rum Statoribus inita, asperior illa qui-
 dem et molestior, sed tuendae libertati nostrae
 Evangelicae perquam necessaria, qua huic le-
 gi omnem vim et auctoritatem, quae et no-
 stram ecclesiam obstringat, plane denegamus.
 Quum enim ecclesiae nostrae ex pace religiosa
 et Osnabrugensi constet non modo libertas ec-
 clesiastica, verum etiam facultas immutando-
 rum librorum symbolicorum, atque cum hac,
 quod supra clare docuisse mihi videor, arctis-
 sime cohaereat libertas de rebus divinis inge-
 nue, cum circumspectione quidem et mode-
 stia, scribendi: alia sane lex huic libertati ec-
 clesiasticae plane contraria vi sua ad nostram
 saltem ecclesiam careat necesse est. Praeterea
 tali lege ipsam auctoritatem principum in re-
 gendis civibus iusto arctioribus finibus inclu-
 di, quis non videt? Principi sane integrum
 esse debet, prospicere, ne novae et periculo-
 sae opiniones in terris suis spargantur, qui-
 bus sive civibus sive ipsi principi damnum ad-
 feratur; nec aliis licet his rebus se inferre,
 aut iura principis minuere. — Nec denique
 per pacta publica vel Imperatori vel utriusque
 Consilio Imperiali, vel denique Ordinibus Im-
 perii Romano-Catholicam religionem profiten-
 tibus ius competit, de libris Evangelicorum
 sacris, nec de controversiis theologicis inter
 hos agitatis, nec de consensu aut dissensu li-
 brorum theologicorum a libris nostris symbo-
 licis, nec de aberratione ab illis vel toleran-

da vel cohibenda decernendi *). Horum omnium potius iudicium, quum ex quacunque emendatione doctrinae nostrae nullum plane damnum ad alias ecclesias resultet, ipsi ecclesiae Evangelicae integrum esse debet, quae eodem sane iure fruitur in Imperii Germanici ditionibus, quo Ecclesia Romano-Catholica, cuius mutationem aut meliorem conditionem nunquam sollicitarunt, nec in posterum impedit Principes Evangelici. Quae singula docte et subtiliter nuper disseruit Herzbergius, Comes Illustrissimus, vir perspicacissimus atque de terris Borussicis, aequa ac de universa Germania meritissimus, in notissima caussa illa Villa Miana **). — Itaque nil nobis metuendum est ab hac lege regia, vel per se iusta et aequa, vel ad solam Romano-Catholicam ecclesiam pertinente, nec, multis quidem de caassis supra expositis, ad Ecclesiam nostram extendenda, vel tandem per ipsa pacta publica omni vi ad Evangelicos prorsus carente.

*) Quare Corpus Evangelicorum iam a. 1779. in caussa Bahrdtiana auctoritatem suam contra Consilium Imperiale graviter interposuit.

**) cf. Allg. Literat. Zeitg. v. 1791. Intell. Blatt St. 40. Quocum conferri meretur: Journal von und für Deutschland. Achter Jahrgang 1791. St. 2. p. 170. sq. atque Eggerius libellus Hufelandii V. Cl über das Recht protestantischer Fürsten, unabänderliche Lehrvorschriften festzusetzen. Jen. 1788. in primis Sectio III.

Licet igitur, et in posterum licebit, sacras literas accuratius interpretari, dogmata rectius definire, tenues argutias eliminare, atque premium cuique dogmati statuendum melius aestimare. Etenim in hac ipsa libertate cogitandi magnum profecto inest pacis et concordiae praesidium; id quod egregie docuit Doederlinus, Vir venerabilis, in peculiari oratione hac de re habita *). — Caveamus modo, ne fidem publicam contemtim habeamus, nec temere ab ecclesiae symbolis in erudiendo populo recedamus. Cauter ac modeste agamus, si a vulgari aliqua opinione nobis discedendum sit, nil que admittamus, quo pax et tranquillitas ecclesiae turbetur. Quod eo facilius cavere possumus, quum dissonae Theologorum opiniones maximam partem ad solam scholae subtilitatem pertineant, nec quicquam faciant ad virtutem et salutem coetus Christiani vel firmandam, vel infringendam. Tueamur modo pro viribus insignem religionis Christianae dignitatem, amplificanda magis magisque doctrina divina, colenda sincera virtute Christiana, mutua praesertim caritate; nilque praetermittamus, quo vera salus coetus Christiani in dies augeatur, firmetur. Sic adiuvabimus accuratiorem doctrinarum theologicarum intelligentiam, haud turbata pace ecclesiae atque tranquillitate. Sic proderimus non minus doctrinae subtilitati, quam populari institutioni. Quo tandem fiet, ut libertas ecclesiae Evangelicae

*) cf. Doederlini opuscula theologica, p.
210. sqq.

servetur integra, temeraria contra licentia ab Ecclesia avertatur et proscribatur.

Transeo nunc ad ea, quorum caussa haec disserui, quaeque novae mihi demandatae provinciae auspicia postulant. cet. cet.

VII.

D e
Theologorum Altiorfinorum
per hoc saeculum meritis
eorumque iusta aestimatione
O r a t i o ,
quam
in Memoriam Saecularem
Altiorfini Theologorum Ordinis
in anniversaria panegyri Petro-Paullina
a. d. XXVIII. m. Iun. a. r. s. CICLOCCLXXXVII.
recitavit
D. Ioannes Philippus Gabler,
Theol. Prof. Publ. Ord.

Amplissima
et omnium ordinum dignitatumque
maxime veneranda concio !

I lluxit tandem ille dies nobis omnibus sacer,
quo memoriam saecularem instituti nostri Theo-

logorum Ordinis, cum eoque totius huius litterarum Universitatis hac demum accessione omnibus numeris perfectae, atque cum reliquis per Germaniam Academiis eodem plane honoris dignitatisque loco constitutae, pie, sancte, laete recolimus. — Illuxit ille dies, cuius quidem celebrandi spes exeunte anno proxime elapso, rebusque nostris iam conclamatis, euanuit omnis! Mox tamen reuixit spes laeta, fore, ut res nostrae sartae tectaque maneant, quam hodienum alere et fouere prouida Dei cura nobis datum est; quae ne nos fallat, impense precamur. — Quo magis igitur hunc diem memoriae saeculari sacrum faustis illuxisse ominibus laetamur; eo magis nostrum esse censemus, ut, quae grata atque iucunda per hos centum annos huic Musarum domicilio, Theologorum praesertim Ordini, contingint, pio gratoque erga Deum ac Nutritores nostros munificentissimos animo recolamus, iustisque laudibus celebremus; quaeque bene apud nos, a Theologis in primis, gesta fuerint, et in memoriam reuocemus, et debitis praedicemus encomiis; piis denique votis, ardentissimisque ad Deum precibus celebre hoc bonarum literarum emporium, uti decet, prosequamur.

Effluxit nunc integrum saeculum, ex quo efflorescere coepit Theologorum Ordo in hac literarum Universitate. Ante hos centum annos enim non omne defuit quidem hoc Theologorum collegium; ornarunt potius hanc Musarum sedem praeterito saeculo Theologi doctiasimi, celeberrimique, ex quibus nominasse

sufficiat Hackspanium, Reinhardum, Dür-
rium, Saubertum, Fabricium. Quanta
nomina, quorum celebritatem vix uni vel al-
teri Theologorum nostrorum huius saeculi at-
tingere licuit! Neque carebat tum temporis
haec Academia Doctoribus Theologiae; conde-
coratos enim summis his in Theologia honori-
bus fuisse scimus Schopperum, Koenigi-
um, Matthiam, Althofferum, Weinman-
num, Saubertum, Filium, et Fabricium.
Sed reportarunt hos honores ex aliis acade-
miis, destituti ipsi facultate, hos honores aliis
impertiendi. Academia enim, auctoritate Cac-
sarea Rudolphi II. anno saeculi decimi sex-
ti octogesimo iam condita, atque potestate
Baccalaureos et liberalium artium Magistros
creandi instructa, quum esset superioris sae-
culi anno vicesimo secundo conversa singulari
indulgentia Imperatoris Ferdinandi II. in
Universitatem studiorum, seu, quae verba sunt
Caesarei diplomatis, in Academiam universa-
lem, s. Studium universale, concessum modo
fuerat, confirmatis praeterea antiquioribus Aca-
demiae iuribus, ius ac potestas, Iuris ac Medi-
cinae Licentiatos et Doctores legitimo sollem-
nique ritu creandi, nulla quidem Theologo-
rum Ordinis mentione facta. Nec id mirum
in tanta, quae tum regnaret inter Romano-
Catholicos et Evangelicos, mutui odii acerbitate,
ac saeviente tum funest9 illo tricennali
bello. Neque tamen praecisa spes omnis, fo-
re, ut, rebus in Germania pacatis, iura ac
privilegia ICtis, Medicis ac Philosophis in hac
Academia iamiam concessa ad Theologos quo-
que transferantur. Longius quidem haec spes

protacta, non tamen prorsus fefellit. Quae enim Ordini Theologorum diu inhaeserat ignominia, abstersa tandem fuit singulari gratia Augustissimi Imperatoris, Leopoldi I, qui vergente anno superioris saeculi sexto et nonagesimo, iteratis munificentissimorum Academiae nostrae Nutritorum precibus tandem concessit, atque nouo privilegio Licentiatos et Doctores pro modo unius cuiusque scientiae ac doctrinae, et in qualibet Facultate creandi (quae ipsa verba sunt diplomatis Augustissimi), hancce academiam ornauit. Sic tandem evenit, commendante praesertim Imperatori Leopoldo res nostras praeter alias a Senatu Norimbergensi excitatos Henrico ab Obernütz, Consiliario Imperatoris aulico, eoque vehementer impulso a Theologo nostro, b. Sonntagio, qui aegre ferret viliorem Ordinis sui conditionem, erogante denique sumtus Andrea Ingolstettero, mercatore Norimbergensi meritissimo, — sic, inquam, evenit, ut illud quoque egregium ornamentum, et praecipuae dignitatis quasi supplementum huic ipsi Academiae ex voto accederet. Decernente igitur inclyto Senatu Norimbergensi promulgatum fuit, ante hos centum annos, festo solemnique ritu, in hac ipsa anniversaria Academiae panegyri, augustissimum illud privilegium, traditis praterea a Christophoro Pelletero, Academiae tum Procancellario, nouis insignibus Rectori Universitatis, Ioanni Fabricio, Theologo pereximio, at abitum ad academiam Helmstadiensem iam paraturo; simulque Deo, et Augusto, itemque Nutritoribus, quae debebantur, pietatis gratique

animi significaciones factae, et altero post die primi Theologiae Doctores, Pertsch, Culmbacensis Superintendentis, Wegleiter et Lang, Theologi nostrates, a b. Sonntagio, Theologo tum Primario, sollemnissime sunt creati. — Hae sunt origines Ordinis Theologorum academicis iuribus ac privilegiis in hac Musarum sede muniti; hicque huius ipsius tertius velut dies natalis, primo quidem eidem decreto ab Imperatore Rudolpho II. anno seculi decimi sexti octogesimo, altero vero indulgentia Imperatoris Ferdinandi II. anno superioris saeculi vicesimo tertio *).

Floruit igitur per centum annos Theologorum Ordo in hac literarum Universitate insignibus his privilegiorum ac iurium, auctoritate Caesarea eidem concessorum, ornamenti condecoratus. Floruitne vere? Floruitne nominum celebritate apud exterros? Floruitne copiosae, exquisitae, et accuratae doctrinae

*). Plura de his originibus ac incrementis Academiae Altorfinae habent (M. D. Omeis) Actus promulgationis privilegiorum Universitatis Altorf. indulgentissime confirmatorum et amplificatorum, cet. Altorf. ClœCIIC. 4. (Chr. Gottl. Schwarz) Acta sacrorum saecularium Academiae Altorfinae, Altorf. 1723. fol. G. A. Will Geschichte und Beschreibung der Nürnb. Universitaet Altdorf, 1795. 8. (p. 9. sqq.) et D. Io. Andr. Sixt Programma ad hanc ipsam memoriam saecularem privilegiorum Altorfinae Litterarum Universitatis a Leo-poldo I. in gratiam Theologorum Ordinis amplificatorum, fol.

laude? Floruitne recta iuvenum institutione, cuique temporis accommodata? Floruitne doctorum virorum, qui ex his scholis prodiissent, fama et gloria? Floruitne propriis, iisque insignibus de re sacra et christiana meritis, rite excultis, amplificatisque disciplinis theologicis? Quis quaeso est, si de flore Ordinis nostri Theologorum per saeculum hoc elapsum sermo incidet, quin hunc requirat? Quorsum enim magniloqua illa honorum ac privilegiorum ostentatio, destitutus si fuerit hic Theologorum Ordo vero ac summo ornamento, a praestantiori interna illius ratione ac indole unice repetendo? Hodie igitur die memoriae saeculari Ordinis nostri Theologorum sacro ratio velut reddenda esse videtur, quid ille praestiterit per longam hanc centum annorum seriem? quid bene gesserit, quid effecerit, quod salutare esset et honorificum huic ipsi literarum Universitati, imo universae Germaniae? quid meditando, docendo, scribendo contulerit ad excolendam, amplificandam et ornandam Theologiam, curae suae unice et maxime commendatam? quid praestiterit hic Ordo in universum? quid praestiterint singula illius membra? Singulorum enim Theologorum meritis ad unam veluti summam relatis intelligi demum recteque iudicari potest pretium, quod universo huic Theologorum Ordini per hoc saeculum sit statuendum. Hunc fere in modum rationes nostras subducere decet in hac memoriae saecularis sollemnitate.

Arduum vero ac perdifficile opus, aleae invidiaeque plenum! Aegre enim condonatur

error in recensendis aliorum meritis commissus, etsi nequaquam alienus ab humanae naturae imbecillitate, imo venia quam maxime dignus; verti potius in malam partem plerumque solet, quasi malo quodam consilio grauidus. Quocunque igitur te verteris, vix elaberis. Maiores nostros si laudes, vix ac ne vix quidem te liberabis ab inhonesta partium studii suspicione, praescertim cum hoc agas in ipsa sacrorum saecularium sollemnitate. Sin illos vituperes, vel saltem, quantas iis laudes iure deberi posteri vel alii defunctorum amici sibi persuaserint, tantas, solo veritatis amore ductus, iisdem concedere dubites, atram profecto vix effugies arrogantiae aut calumniae, impii ingratiique animi notam. Quanto gravorem igitur putemus et acriorem reprehensionem illi demum subeundam esse acui nostri Thcologo, qui, quamvis nec annis, nec meritis grauis, iudex tamen sedere audeat in causa Theologorum, qui ante sc in hoc saeculo vixerent, eorumque merita accurate ponderare sustineat, quorum libellos ne nouerit quidem omnes ac singulos, nedum attente perlegerit integros, plerosque potius per partes modo euoluerit, alias fugitiuo oculo percurrerit. — Denique caremus prorsus, quod maximi est discriminis, in tanta hominum de rebus ad theologiam pertinentibus sentiendi iudicandi que varietate, communi aliqua et constanti norma, ex qua possint merita Theologorum recte, confidenter ac sine offensione aliorum iudicari; aliis quidem seu rerum antiquae formulac studium in summa laude reponentibus, aliis vero in contraria quaevis abcuntibus.

Quae cum ita sint, parum abfuit, quin, quod primum cepissem, consilium de meritis Theologorum nostrorum per hoc saeculum hodie disserendi, plane abiicerem. Sed confirmauit animum in persequendo illo consilio haec ipsa sollemnitas memoriae saeculari Ordinis mei sacra, quae nos ante omnia pio gratoque recolere animo iubet Theologorum nostrorum per hunc centum annorum decursum virtutes ac res bene gestas, quibus dignos se praestare insignibus illis beneficiis ac ruribus vergente superiori saeculo Ordini suo collatis allaborant. Cui pietatis officio satisfacturus, imposito mihi a Perillustribus Academiae Curatoribus, Dominis Gratiosissimis, grauissimo oneri succumbere, quam, metu difficultatis rei perterritus, de aliis plane rebus hodie disserendo, eidem callide me subducere malui. In his enim sollemnibus non tam rei difficultatem, quam quid aptius sit, quid memoriae saeculari convenientius, unice spectandum esse existimaui. — In quo omnium maxime me confirmauit insignis Vesta, Auditores Spectatissimi, eaque non satis deveneranda, quam saepius iam expertus sum, humanitas atque indulgentia, quae tantum mihi addidit animum, ut hac sola fretus atque confisus, contemta quacunque rei difficultate, nihil non auderem, firmiusque proposito insisterem. Vos enim, qui, quam anceps illud sit et impedatum, quamque facile ab alienigena, qui haud pauca indigenis probe cognita penitus ignoret, in recensendis Theologorum nostrorum meritis error, admittatur, me non monente, probe noueritis ipsi, pro Vesta in me prolixa vo-

luntate condonaturos esse virium tenuitati, atque ad probitatem consilii relatuos singula, spero atque confido. Nec parum mihi succurrit sollicito ac trepidanti temporis angustia, quippe quae, ut a brevitate saltem orationi aliqua accedat commendatio, haud permittit perfectam, etiamsi mearum esset virium, Theologorum nostrorum descriptionem, sed rudem modo ac tenuem eorum delineationem.

At ne sic quidem, quamvis temporis angustia egregie adiutus, idoneum me sentio demandato mihi oratoris muneri, qui ad dicendum coram amplissima hac concione in tanta huius diei sollemnitate neque natus sim, neque factus, nunquam non de veritate rerum magis, quam de verborum elegantia ornatunque orationis sollicitus. Utinam igitur per praesentem Ordinis mei rationem licuisset, ut hoc munus dicendi non minus graue ac honorificum in alium hoc honore multo digniorem deferretur Ordinis mei Socium, qui rectius, cautiarius, elegantius, atque ornatius his de rebus verba ad Vos fuisse facturus! Sed dira aliqua necessitas, haud facile evitanda *), graue

*) Primarius enim Ordinis mei Theologus, atque h. t. Decanus D. Io. Andr. Sixt, V. S. R. iam satis occupatus tenebatur et scribendo ad hanc memoriam saecularem programmate, et oratione sacra hoc ipso die festo pro concione in templo habenda. Alter vero Ordinis mei socius summe reverendus, D. Paul. Ioach. Sigism. Vogel ob collatos in honorem hu-

hoc dicendi onus mihi imposuit, cui natura non dedit ore loqui rotundo, quique, a consuetudine veterum Romanorum tam longe remotus, adsuetus potius tenui, imo barbaro dicendi generi a Theologis frequentato, satisfacere dicendo plane non possum hodiernis Ordinis mei, quin universae huius Academiae sollemnibus, quae orationem efflagitant exquisitam, ornatam, verborumque ac sententiarum luminibus distinctam. Vestram igitur imploro humanitatem atque benevolentiam, Auditores Omnim Ordinum Spectatissimi, ut mihi sive erranti, sive minus apte ac ornate dicenti benigne indulgeatis, atque consilium ipsum, de Theologorum nostrorum per hoc saeculum meritis breuiter nunc disserendi, aequa bonique consulatis. —

Merita hominum si omnino spectemus, recte quidem magnitudinem eorum, bene monente Abbtio *), dimetimur ex maiori vel minori copia aut ipsorum commodorum, quae ad alios inde redundant, aut hominum, plurimum vel pauciorum, qui maiora vel minora emolumenta ex illis capiunt. Unde auctores

ius festi saecularis summos in Theologia honores iussu Superiorum in hac ipsa Oratione tam iusta horum gratulatione, quam piis votis erat prosequendus; quare nec poterat ipse in hac Ordinis mei sollemnitate oratoris munere fungi. —

*) Thom. Abbt vom Verdienste, Berlin, 1765.
p. 255 sq. 342 sq.

librorum asceticorum bene quidem compostorum longe melius de genere humano mereri censendi sunt, quam viri doctissimi et sagacissimi, qui sive ingenii praestantia, sive doctrinae copia divinas humanasque scientias amplificant atque exornant. Doctorum contra virorum, magistrorum praesertim academicorum, merita si eodem modulo ac pede dimitteri velles singula, iniquus admodum illorum arbiter existeres. Haec enim tantum ex ingenii vi, copia doctrinae, meliori disciplinarum cultura, maiori alios instituendi facultate, eximiis librorum conscriptorum dotibus, eorumque vi ad emendandam augendamque rerum humanarum divinarumque scientiam, e praestantiori denique usu paelectionum, per iuvenes accurate institutos ad exteris adeo provincias dimanante, hisque similibus aliis aestimanda videntur. Eodem igitur modo nostrorum etiam Theologorum merita diiudicare fas est, ut tum ad ingenii vim, rerumque theologicarum scientiam, tum ad facultatem alios docendi, usumque institutionis academicae multiplicem attendamus.

Caveamus autem, ne, Theologorum nostrorum merita aestimaturi, eosdem cum aliis Theologis, maiorum praesertim Academiarum, comparemus, nec quaeramus, quid melius praestantiusque aliis nostri egerint, sed quid boni et egregii effecerint omnino. Mirum quidem, ac malae caussae omen videri possit, detrectari a nobis mensuram, quae in aliis omnibus adhiberi solet; sine mensura enim, seu

quod idem est, sine comparatione unius rei cum altera eiusdem generis nullam plane locum habere posse dimensionem, quis est, qui nesciat? Sed salva res est. Nequaquam enim respuimus mensuram omnem in dimetiendis Theologorum nostrorum meritis, sed modo iniquam. Maxime vero iniquum in universum mihi videtur, eos omnes, qui alias in eodem loco constitutos bene merendo non superarint, suis defraudare laudibus. Modo res suas bene gesserint, atque, quae suarum essent partium, recte perfecerint, sua ipsis vere constant merita, etsi non maiora aliis. Quare nec nostris Theologis, etiamsi aliis Theologis academicis non excelluissent, modo officio suo recte essent defuncti, sua denegari possent merita. Sed haec nolim in eam detorqueri partem, ac si haec Academia prorsus caruisset Theologis eximiis, qui inter alias excelluerint: suos enim habuit Zeltneros ac Doe derlinos; nec ullus inter nos extitit Theologus, ne obscurissimus quidem, cui non socii adiungi possent alii multi doctores in celeberrimis adeo Germaniae Academiis non minus obscuri, qui nullo modo de re sacra ac literaria melius essent meriti, ac nostrates. Sed plures fuere caussae, eaeque grauissimae, quae impedirent, quo minus ad maiorem nominis celebritatem pertingerent Theologi nostri ple rique, doctrinae licet et adsiduitatis laude sat conspicui. Haec igitur insignioris famae impedimenta accuratius cognoscere decet, ut aequos nos praebeamus in aestimandis horum Theologorum meritis. Quibus cognitis facile intelligemus, non posse Theologum quemquam

in hacce Academia versantem, nisi divino adiutum ingenio, ad magna adspirare; atque velle merita Theologorum nostrorum ex iis aestimare, quae alii aliarum academiarum Theologi praestiterint, id sane fore iniquissimum. Si nihil tamen secius plures horum Theologorum singularis eruditionis laude floruisse, atque de amplificatis adeo Theologiae finibus egregie eosdem promeritos esse perspexerimus, hoc sane ad tanto maiorem nos impellit illorum admirationem. Si denique nonnullos eorum, propulsis feliciter his quibuscunque impedimentis, non aequasse modo reliquorum sui temporis Theologorum merita, sed etiam superasse; atque inter aequales adeo excelluisse intellectu, hoc summa profecto eorum nos admiratione percellit, atque supremum iis inter Theologos locum adsignare iubet.

Eminet autem inter impedimenta celebrati Theologorum nostrorum obiecta incommoda illa coniunctio munerae academici cum ecclesiastico. Munus sacrum enim dici vix potest, quantum temporis praeripiat academicis studiis, quum praeter orationes sacras ad populum habendas totalia minora, ut ita dicam, negotia cum illo munere, sint coniuncta, ut parum relinquatur temporis, si preelectiones theologicas cum praevia meditatione exceperis, aliis studiis privatis, multo minus, nisi in viscera tua saevire velis, libris, maioris saltet, sive molis sive numeri, conscribendis. Quid igitur minus, alias Theologos, qui, munere ecclesiastico haud onusti, sibi solis litterisque vixissent, egregiosque libros, quibus omnium ma-

xime doctoribus academicis fama paratur, edidissent quam plurimos, magis inclaruisse his nostris Theologis, quibus per muneris rationem denegatum esset insigne hoc famae comparandae praesidium. Hoc forte et ipsum in caussa fuit, ut illi superioris saeculi Theologi, qui essent a munere ecclesiastico liberi, Hackspanium puto ac Dürrium, omnium maxime inclarescerent. — Cui accedit, Academiam nostram, sidere nescio fausto, hucusque habuisse, ut in quovis disciplinarum genero, ita et in Ordine Theologorum, viros egregie doctos quidem, sed modestos, qui secum sibi habitare didicerint, atque nec inclarescendi libidine capti, nec rei domesticae angustia, fecundissima illa librorum matre, ad scribendum adacti, sua potius contenti sorte, scholae quam gloriae vivere, et libris legendis quam scribendis vacare maluerint. En nouam caussam minoris nostrorum celebritatis! — Aliud celebritatis Theologorum nostrorum impedimentum detexisse mihi videor in ipsa praelectionum ratione ac varietate a Theologis nostris occupata. Emetiri solebant hi Theologitatum non omnes (ac etiamnum solemus) meditando ac docendo universum fere disciplinarum theologicarum campum, exiguo quidem, quae adversa minorum academiarum sors est, auditorum numero non facile angustiorem praelectionum circulum permittente. Sic omnium quidem Theologiae partium ampla ac copiosa cognitione instructi semet ipsi tamen impedire, adiuncta cum maxime muneris ecclesiastici molestia, quo minus, quod alioquin omnino licuisset, altius penetrarent in singu-

las. Pluribus enim intentus, fert proverbium, minor est ad singula sensus. Ampla autem multarum rerum scientia parit quidem doctrinae laudem; at late sparsam ac diurnam nominis celebritatem sola dat profundior singulorum rerum investigatio, novis illa observatis fecunda, atque scientiarum melius informandarum optima magistra. In maioribus contra Academiis, quum singulis quibusque disciplinis theologicis singuli se dicare soleant magistri, atque quotannis fere, confluentibus undique ad audiendum iuvenibus, ad easdem, hasque pauciores scholas redeant, nec sint in omnes omnino scientias sanctiores diffusi, sed angustioribus potius inclusi literarum cancellis, faciliori sane negotio hi in interiora singulorum, in quibus solis et totis habitant, Theologiae partium adyta penetrant, atque ex iis accuratius perlustratis ac in lucem velut protractis permagnam referunt ingenii atque industriae laudem. — Nec minus obfuit maiori Ordinis nostri Theologorum celebritati ipsa oeconomica academiae nostrae ratio, per quam non liceret, viros claros, ac magna iam scientiae theologicae laude per Germaniam celebratos, huc evocare, sed viros modo, bonae quidem speci, quam editis nonnullis ingenii ac doctrinae speciminibus de se excitassent, sed illos neque annis plerumque, neque de re sacra et christiana bene iam meritis graues. Qui etiamsi spem de se susceptam nequaquam falllerent, sed omnes potius ingenii nerois intenderent, ut spartam ornarent sibi commissam, utriusque tamen muncris mole ita fere opprimebantur, ut lento duntaxat gressu, nisi

accerrima ingenii vi essent a natura praediti, ad copiosam exquisitae eruditionis laudem accederent. — Denique Academiae nostrae, quam non adeo multi e terris longinquieribus adire soleant, non ea, quae aliis, iisque maioribus, fortuna contigit, ut tam eximiae eruditionis, quam praeclarae institutionis fama eorum etiam virorum, quibus librorum suorum copia ac praestantia inclarescere datum non esset, persuae tamen disciplinae alumnos, in omnes quidem Germania terras diffusos, longe lateque spargeretur. — Sed nolo uberiori recensu caussarum, quae maiorem, ac meruissent Theologorum nostrorum celebritatem impedirent, Vobis amplius esse molestus.

Haec igitur varia celebritatis obstacula Ordini meo obiecta si rite pensitamus, nobis sane mirum non foret, si universum hunc Ordinem per totum hoc saeculum non modo non inclarusse meritorum fama, verum etiam summa adeo nominum obscuritate tectum intelleximus. At cavit, quam pii gratique veneramur, prouida Dei cura, in alenda ac sustentanda hac Academia omnino satis conspicuane, quanta ex enarratis his obstaculis Ordini Theologorum non temere metuenda fuissent mala, tanta eidem re ipsa acciderint. Splenduit enim hic Ordo per hoc saeculum non modo viris doctissimis, meritissimisque haud paucis, verum etiam celeberrimis adeo nonnullis, quorum fama per totum orbem literarium percrebuit. — Quid, quod in ipsis illis causis supra recensitis, quae nominis celebritatem non possent non impedire, nonnullae sunt,

quae, tantum abfuit, ut imminuerent ac obscurarent Theologorum nostrorum in hanc Academiam merita, ut eadem augerent potius ac illustrarent. — Accumulatis ex utroque munere laboribus impediti quidem fuerant Theologi nostri plerique, quo minus, nisi insigniori, quae paucorum modo est, ingenii alacritate fuissent praediti, librorum conscribendorum copia ac praestantia inclarescerent; at non oppressit haec laborum moles ingenii vim aut industriam, sed excitauit aerius; non depulit eos a prosequendis sanctiorum literarum studiis, non retinuit a provehenda ac amplificanda rerum divinarum scientia, non auocauit ab instituendae iuventutis cura ac diligentia; sed incitauit potius, aluit ac confirmauit literarum amorem ac studium, ut, quam ex utriusque muneris molesta coniunctione temporis fecissent iacturam, resarcirent acriori ac intentiori harum literarum assiduitate. Servati autem academie nostrae plerumque fuere hi viri doctissimi, quod laborum multitudine ac molestia ab edendorum, plurium certe, librorum consilio auocati non tanta apud exteros doctrinae fama viguissent, ut ad splendidiores euocarentur provincias. Alii eadem de caussa nacti quidem, sed sero, nominis celebritatem, cum sero demum lauiores ipsis offerrentur provinciae, recusarunt illas et annis iam projectiores, et nostro adsueti vitae generi, atque ad mortem usque utroque apud nos munere in summam sui ipsorum et Academiae laudem fuere defuncti. Ita magnum celebritatis impedimentum in caussa fuit, ut hi ipsi Theologi eo melius de hac Academia essent

meriti. — Idemque munus ecclesiasticum, cuius molestiam omnes hucusque Theologi, qui ad maiora adspirarent, vehementer conquesti sunt, egregium tamen ac saluberrimum nunquam non fuit adiumentum, futuros coetuum christianorum doctores ac sacrorum curatores rectius ac melius informandi, atque ad munera sacra rite et cum fructu obeunda salubrius praeparandi. Theologi enim, qui et ipsi munere sacro defunguntur, multiplici rerum sacrarum usu atque experientia edocti, multo aptiores censendi sunt ad monstrandam iuvenibus viam ac rationem, quam probi ac prudentes teneant necesse sit futuri ecclesiasticorum doctores, si votis suis haud excidere, nec desideriis coetuum deesse velint. Virorum ita expertorum doctrina atque exemplo sapere demum discunt iuvenes, ne immatura studia ad sacra transferant, ac populo quasi obtrudant; discunt caute ac circumspecte in ecclesia christiana agere, nunquam non, quod salutare sit, potissimum spectare, atque, quae institutione aut lectione didicerint, singula ad usum referre. Eiusmodi enim Theologi, qui et ipsi, diurno quippe usu subacti, quidassequimente valeat populus, quibus potissimum rebus egeat, quid prae reliquis desideret, quidque in institutione populi fieri possit vel non possit, probe sciant, alios etiam eo melius docere possunt, quid scholae, quidve vitae usui discendum sit, qua demum via optime consultatur et desideriis et necessitatibus populi, quaque praecipue opus sit ad popularem institutionem cautione atque circumspectione, ne quando, quac scholae modo ac doctrinae caus-

sa didicerint iuvenes, in populum protrudant, nec nouis opinionibus, quibus in primis sibi placere solet studiosa iuventus, animos auditorum obtundant atque conturbent, nec denique suae ipsorum gloriae studio, sed solis populii usibus inserviant, omniaque dextre, consilio, ac prudenter agant. Sic demum recte formantur in Academiis viri, muneri sacro dextre ob eundo idonei, prudentes, ac pii: qui insignis est usus muneris ecclesiastici cum provincia Theologi academica coniuncti. Servat enim haec amica coniunctio et magistros et discipulos ab opinionum in vulgus spargendarum temeritate et cupiditate non minus noxia, quam hac praesertim aetate frequenti, atque singula ad usum populi referre docet. — Itaque facile intelligimus, nonnulla maioris Theologorum nostrorum famae impedimenta auxisse adeo eorumdem merita. —

Quodsi haec, quae de iniqua Ordinis mei sorte hactenus dicta sunt, probe teneamus, eo rectius nunc ac melius de meritis Theologorum nostrorum statuemus et universis et singulis. — Hos enim si in universum spectemus, constant sane iis merita sat multa, satque gravia. Non deerant praesidia proferenda et amplificandae scientiae theologicae plane egregia; cum et ipsi, plerique saltem, copiosa librorum supellectile fuissent instructi, et uti facile potuissent aliis, tam huic Academiae propriis, quam iis, quibus Norimbergam abundare constat, librorum copiis. Hoc enim literatis Noricis proprium esse solet, ut libris et colligendis sedulo et accurate inspiciendis

gaudeant, nec tamen amplam illam doctrinac copiam ex diligenti hac librorum lectione sibi comparatam ostentent; cum alii contra, in summa licet librorum ac eruditionis inopia, multos tamen libros confidere, ac magnae doctrinae vanam speciem p[ro]ae se ferre soleant. Usu etiam ac consuetudine aliorum virorum doctissimorum, ex Philosophorum praesertim Ordine, quibus Academia nostra hucusque exsplenduit, mire auxerunt Theologi nostri doctrinae suae copias. Ab his igitur p[ro]aeclarae eruditionis opibus undique collectis satis instructi qnum ad institutionem aliorum accessissent, fieri non potuit, quin ex tali institutione multum proficerent disciplinae eorum alumni. Quantum ergo Theologi nostri per centum hos annos docta hac ac salutari institutione tot iuvenum patriorum et exterorum, qui sacris postea p[ro]aeferentur muneribus, contulerunt ad iuvandam ecclesiae christianaee salutem, et ad disseminandam accuratiorem doctrinae christianaee cognitionem! Quanta hinc ad illos ipsos Theologos redundarunt merita! Neque minus meriti sunt hi viri de docta ac subtili rerum divinarum scientia, non accurata solum scholae disciplina, verum editis etiam haud paucis libris libellisque, totidem copiosae ac solidae eruditionis testibus locupletissimis. Prodierunt ex eorum scholis Theologi doctissimi, perque universam Germaniam celebratissimi, Frommann, Doederlein, Rosenmüller, Hufnagel, Tresenreuter, Dietelmair, Iunge, antea noster, nunc Antistes Norimbergensis primarius merittissimus, et qui in eiusdem locum in Ordine

meo successit, Vogel, V. S. R. atque Collega coniunctissimus, aliique viri docti, et graves, ii praesertim, qui ecclesiam Norimbergensem per hoc sacculum ornarunt, et adhuc ornant, v. c. b. Moerl, b. Strobel, Ven. Panzer, alii, quos eruditionis, qua inclaruere, fundamenta apud nos iecisse, et Ordini meo, et universae huic Academiae in summum cedit honorem. Quorum ii, qui primum nominati a me fuerunt, quum illustriori loco positi in aliis Germaniae terris, alias quam plurimos summa cum laude instituendo, de religione ac theologia christiana optime et essent promeriti, et adhuc promereantur, fieri non potest, quin, reflexis quasi his lucis, qua circumquaque illi fulgeant, radiis ad paeclara Theologorum nostrorum instituta, tanquam ad primam sui originem, horum ipsorum merita nouo hoc luminis splendore mirifice collustrentur et augeantur. Id quod multo magis de iis valet magni nominis Theologis, qui, veluti Feuerlinus et Doederlinus, nobis quidem tristi fato erepti, at in splendidiorum translati locum, tanto maiorem sibi collegebunt meritorum gloriam. — Tantum de meritis Theologorum nostrorum in universum!

Sed descendamus ad singulos, quorum paeclara merita, breviter quidem, quod temporis ratio postulat, at vere, quantum per vires licet, nunc adumbrare iuvat. — Quae singulorum Theologorum nostrorum merita quo rectius atque aequius aestimemus, varia primum, quibus Theologi academici excellere possunt, meritorum genera rite dignoscamus, at-

que suam cuique classem designemus; deinde hanc nobis legem scriptam esse existimemus, ut aequitatem sectantes, pro sui quemque temporis, quo vixerit, ratione, atque ex scientiarum illius aetatis modulo aestimemus. Quod si negligamus, ne ipsis quidem Moshemis, non Ernestiis iustissima sua laus constiterit. Merita autem doctorum Theologorum duplicitis generis esse solent: ex egregia editorum librorum ratione ac indole repetita alia, alia ab institutionis académicae praestantia profecta. Priora et ipsa duabus absoluuntur partibus. Auctores enim librorum, ut cuiuscunque generis, ita et theologicorum, vel nouam scientiae rectius cognoscendae viam aperiunt, eidemque nouam plane ac meliorem formam induunt, atque universam adeo disciplinam aliquam aliter plane informant ac dirigunt. Huius generis Theologi sunt primi ordinis, ab inventionis laude celebratissimi; quales fuere hoc quidem saeculo Moshemius, Ernestius, Michaelis, ac Semlerus. Cuius quidem generis viri praestantissimi ut sunt per naturalem rerum humanarum sortem et ipsi rarissimi; ita neque nostrae, neque alii ulli Academiae potest esse dedecori, tales non aluisse viros, rerum nouarum inventores, vel nouae scientiarum formae conditores. Sed sua cuique literarum universitati iam constat laus, suusque honor, modo splendeat Theologis secundi ordinis, qui viam ab aliis iam apertam muniant, ac commodiorem iucundioresque redditant, disciplinas theologicas amplificant, eorum formam ac habitum emendent atque exornant, singulis denique disciplinae locis in

meliorem ordinem redactis, temporisque rationi accommodatis, Theologiae studium magnopere adiuvent. Quibus si accesserit ingenii liberalitas, sine qua reliquae quidem cuiusque libri virtutes verum haud praestent usum, ut nec temere nec cupide quicquam proferatur in medium, ut id potius, sine ullo neque antiquitatis, neque nouitatis studio, unice spectetur, quod verum certumque sit, atque, quae melius iam dicta fuerint, libenter admittantur, referanturque omnia sine ira ac studio ad solam veritatis atque utilitatis legem: tum talem habemus imaginem Theologi secundi ordinis, quam si quis referat in ulla Academia, haec profecto habet, de quo sibi summopere gratuletur. — Huius quidem generis Theologi et ipsi valde inter se differunt, maiorem alii eruditionis famam, alii minorem consecuti, quantum vel plus vel minus contulerint ad amplificandam Theologiae scientiam, huiusque fines latius proferendos, plures vel pauciores disciplinas, seu Theologiae partes, celerius vel tardius, pertractauerint, maiorem denique vel minorem eruditionis Theologicae copiam, philosophici etiam generis, vel historici modo ac literarii, sibi comparauerint. —

Eius modi Theologis secundi ordinis haud paucis, varii quidem iisdem generis ac honoris, Academiam nostram gauisam per hoc saeculum fuisse constat; inter quos omnes autem eminent, et agmen quasi ducunt duumuiri celeberrimi, Zeltnerus ac Doederlinus. — Gustavus Georgius Zeltner, qui Theologorum Ordinem ab anno huius saeculi sexto

usque ad tricesimum ornauit, vir in philologia praesertim sacra, atque in historia ecclesiastica ac literaria, in primis Norimbergensi versatissimus, modestia ac pacis studio amabilis Theologus, praeter multas dissertationes pro more temporis conscriptas, maxime exegeticas, quibus plura S. S. loca egregie illustrasset, ac praeter breviaria controversiarum cum ecclesia Graeca, ac Ruthenica, cum Arminianis, cum Anabaptistis ac Fanaticis, cum Pietistis denique, hodienum aestimanda, inclaruit praesertim tum vitis Theologorum Altiorfinorum elegantissime depictis; tum editione bibliorum germanicorum, variis, brevibus licet, notis, quae et doctrinam et ingenii liberalitatem spirarent, illustratorum; tum historia Crypto-Socinismi Altiorfini, libro incomparabili, non eam modo, quam fronte gerit, historiam exponente, sed universum Socinismum, & literis praesertim ipsorum Socinianorum erutum, egregie illustrante. — Alter, qui in nostra omnium memoria adhuc viget, at immatura, proh dolor, morte, totique orbi literario acerba, rebus humanis eruptus Ioannes Christopherus Doederlein, Theologus praestantissimus, in quo quid magis admireris, summam ingenii vim, an amplissimas eruditionis theologiae copias, plane non habes, per decem annos, ab anno saeculi septuagesimo secundo usque ad octogesimum secundum, nostrum Theologorum Ordinem reddidit longe illustriorem. Hoc ipso autem anno eundem Ienam ad ampliorem spartam evocatum contulisse quam plurimum per decem annos ad maiorem inclytæ illius Academiae celebritatem,

quis est, qui nesciat? Omnes fere Theologiae et philologiae sacrae partes docendo ac scribendo felicissime occupauit divinum Viri summi ingenium, ac indefessa industria. Plurimum autem debent Viro celeberrimo, mea quidem sententia, crisis et exegesis librorum V. T., ac theologiac dogmaticae studium. Esaiæ oraculorum enim noua versio ac explicatio sane egregia, qua primus rectius eorum intelligendorum viam muniuit, atque Institutio Theologi Christiani, toties iam typis repetita, aeterna manebunt Viri incomparabilis monimenta *).

Nec inter reliquos Theologos defuere, qui, etsi hos duumuiros ingenii vi ac ubertate haud attigissent, praestantissimæ tamen eruditionis laude admodum florerent, atque de hac Academia docendo et scribendo optime essent meriti. — Inter hos primo loco nominandus est Christophorus Sonntag, ante hos centum annos Theologus Ordinis sui primarius, hacque dignitate per septem et virginiti annos bene defunctus, vir apprime doctus, atque in graeca praesertim lingua, qua dissertationes adeo nonnullas scribebat, ac in lectio ne Patrum, quos vocant, versatissimus, qui

*) Uberioremeritorum Doedelini narratio nem exhibuit Ven. Ammon in notissimo libro menstruo: Neues theologisches Jurnal, B. I. St. I. p. 1. sq. ut Schlichtegrolli Necrologum aliosque commentarios taceamus.

dissertationibus, quibus pro more temporis doctrinae suae copias exponeret, fere ducentis admodum inclaruit, etsi nostro quidem tempore iis modo Sonntagii libellis, qui antiquitates sive Iudaicas sive Christianas illustrant, aliquod concedi possit pretium. — Sequitur hunc Collega, non coniunctissimus ille quidem, Ioannes Michael Lang, vir egregius, doctrina, pietate, liberaliori disciplina, quae vero collegae primario, Sonntago, strenuo illi seuerioris formulae assertori, admodum displiceret, ac sinistris fatis ex hoc odio domestico non minus, quam ex imprudenti cum fanaticis nonnullis commercio ortis, clarissimus, qui egregiis multis, pro more seculi, dissertationibus, exegetici quidem argumenti, inter quas illae de herba Borith et de genealogia Christi eminent, tractatu de nuptiis ac diuertiis, uberioribus denique notis et supplementis ad Dürrii et Baieri theologiam moralem magnam nominis celebritatem nactus fuit. Utinam male sanus pro sana, quae putabatur, doctrina furor tam praeclarum Virum, qui ab initiis Ordinis Theologici ad decimum huius saeculi annum noster fuit, non tam turpiter Academia expulisset! — Hunc apud eos exceptit Ioannes Guilielmus Baier, notissimi illius compendii Theologiae positivae architecti, eiusdem nominis, Theologi Lenensis, filius, antea apud nos Philosophus et Mathematicus, deinde ab anno saeculi decimo, post Langii discessum, per viginti annos Theologus multiplici eruditione, ac variis dissertationibus exegetici et antiquarii argumenti clarissimus. — Sequitur Ioh. Balthasar

Bernhold, Ordinis nostri ab anno saeculi quinto et vicesimo per integros quatuor et quadraginta annos insigne ornamentum. Vir acute et ingeniose dictis non minus, quam amplissima eruditionis, praesertim graecae, copia, ac felicissimae memoriae laude apud nos clarissimus, qui praeter permultas dissertationes, exegetici ac dogmatici argumenti, atque theologiam veterum ecclesiae doctorum, quorum in lectione totus habitasset, illustrantes, edidit compendium theologiae polemicae, et Canones apostolicos scholiis illustratos, quibus eruditionis suae famam apud exterios etiam confirmauit. — Accessit Iacobus Guilielmus Feuerlein, primum apud nos philosophus eclecticus celeberrimus, deinde ab anno saeculi tricesimo post Zeltneri discéssum Theologus noster non minus clarus, denique, hoc munere apud nos per sex annos cum plausu omnium gesto, in Goettingensem Academiam tum fundatam euocatus Theologus primarius, qui praeter multas dissertationes ac programmata, quibus philosophiae nonnulla capita, historiam literariam et ecclesiasticam, praesertim haereticorum veterum, ac theologiae symbolicae illustrasset, conscripto compendio theologiae dogmaticae, liberalioris quidem indolis, atque adornata bibliotheca symbolica, a Riederero nostro deinde emendata et aucta, spartam theologicam apud nos ac Goettingenses gestam egregie ornauit. — Successit Ioannes Augustinus Dietelmair, Theologus multae ac variae eruditionis laude aequo clarus, ac placidis moribus amabilis, ab

anno saeculi quadragesimo sexto per quadraginta fere annos Ordinis nostri insigne decus, in omni doctrinae theologicae genere, praesertim in historia ecclesiastica versatissimus, atque praeclarae artis, quam perpauci callent, primam iuventutem doctrinae christianaee elementis imbuendi, peritissimus, qui praeter continuata biblia Telleriana, quae vocantur, ac varia meletemata theologica, quatuor tomis comprehensa *), optime meritus est de historia dogmatum christianorum, editis duobus libellis, qui hodienum in magno sunt pretio, quibus historiam tum dogmatis de descensu Christi ad inferos, tum de ἀποκαταστάσῃ τῶν πάντων egregie illustrauit. — Adiunctus est Ioannes Bartholomaeus Riederer, Vir doctus, atque in historia literaria atque ecclesiastica, sacrorum inprimis repurgatorum, nec non in philologia romana et sacra bene versatus, qui, Ordini nostro ab anno saeculi quinquagesimo secundo per viginti fere annos adscriptus, praeter varias dissertationes, egregiae eruditionis testes, novis praesertim in historiam literariam theologicam observatis, iisque quinque voluminibus **) comprehensis, ac nova, eaque multum aucta et emendata,

*) *Vermischte Abhandlungen, 2 voll. Theologische Betrachtungen, 2 voll.*

**) *Nachrichten zur Kirchen-, Gelehrten- und Büchergeschichte, 4 voll. Abhandlungen aus der Kirchen-, Bücher- und Gelehrten-Geschichte, 1 vol.*

editione bibliothecae symbolicae Feuerlinianaæ supra iam commemoratae magnam doctrinae laudem reportauit. — Agmen denique claudat, qui anno saeculi octogesimo secundo Doederlino successit, Christianus Godofredus Iunge, Vir Venerandus, ingenio, doctrina ac eloquentia clarus per undecim annos noster, nunc Antistes primarius Norimbergensis, cuius modestia quidem vetat me in recensendis Ipsius meritis esse prolixum, at silentio plane Eum praeterire vetat religio. Innotuit iam orbi literario, priusquam ad nos venisset, egregiis commentationibus philosophici ac theologici argumenti *), quae liberalitate theologia maxime se commendarent. Qui cum apud nos versaretur, mihi ipsi socius in utroque munere coniunctissimus, de re academica et ecclesiastica, aequæ ac scholastica et docendo et scribendo longe fuit meritissimus, nunc autem tam de ecclesia Norimbergensi, exaratis nouis formulis liturgicis temporibus nostris accommodatis, quam de universa re literaria continuanda institutione religionis Doederliniana **) optime promereri pergit: quibus laboribus sustinendis ac perficiendis ut supremum numen vitam viresque largiatur, ex animo precamur. — Hi Theologi omnes hactenus recensiti librorum editorum praestantia, suo quis-

*) Philosophische und Theologische Aufsaetze,
2 voll.

**) Christlicher Religions-Unterricht, a sexta in-
de libri parte.

que tempore ac modo, et sibi ipsis et universae Academiae haud exiguam conciliarunt famam ac gloriam, atque de omnibus fere disciplinis theologicis, tum universis, tum maxime de singulis earum partibus, exegetici potissimum et historici generis, insigniter fuere meriti.

Sed restat alter de rebus academicis bene merendi modus, qui ipsa praelectionum theologicarum praestantia continetur; quod meritorum genus equidem in summa laude reponendum esse conseco. Quid enim profuerit disciplinae tuae alumnis copiosissima tua rerum humanarum divinarumque scientia, si ne prima quidem cuiusque disciplinae elementa recte ac perspicue tradere valeas? Itaque accurate, perspicue, ac temporibus nostris accommodate, quae docenda sint, docere, doctoris academici prima dos, ac suprema lex est. Qua enim bene ac utiliter alios instituendi facultate si quis destitutus sit vir doctus, qui in maiori aliqua Academia, ubi plures eandem disciplinam profiteri solent, docendi munere fungatur, non tantum illa quidem ab tali magistro minus idoneo ceperit detrimentum, modo egregiae suae eruditionis fama hanc Academiam reddat illustriorem; sed minori cuique Academiae talis magister ad docendum neque natus neque factus, etiamsi sit doctissimus, vulnus infligit prorsus insanabile. Plaudere igitur et hoc nomine haec sibi potest Academia, quod nunquam destituta fuit Theologis ad instituendos iuvenes idoneis. Etenim e reconsitis iam doctis Theologis egregia hac et necessaria alios

bene instituendi facultate excelluere Sonntag, Lang, Zeltner, Feuerlein, Dietelmair, Doederlein, Junge. — Atque his adiungendi sunt duumiri Pfitzer ac Tresenreuter *), quibus quidem brevitate temporis, quo munere Academico essent defuncti, non datum erat, scribendis libris magnam sibi conciliare doctrinae famam, qui vero institutionis elegantia ac suavitate auditoribus mire sese commendauerunt. Ioannes Jacobus Pfitzer, vir egregie doctus, ac dicendi facultate in primis clarus, vix anno saeculi decimo septimo, ut Sonntagio, his rebus erepto, succederet, huc euocatus, anno quarto et vicesimo Norimbergam redire, ac Antistitis munere defungi iussus est. — Christophorus Fridericus Tresenreuter, Theologus plane eximius, liberalis ingenii ac exquisitae et accuratae eruditionis vir, cum mira dicendi suavitate in utraque cathedra docendi subtilitatem et perspicuitatem arctissime coniunxit. Sed vix anno tricesimo septimo Vindobona ad nos euocatus, post novem iam annos in optimo aetas flore, editis modo nonnullis liberalis ingenii ac eruditionis speciminibus **), praema-

*) Quibus addere possis, ne iniquior ac iusto seuerior videaris, Christophorum Wegleiterum, ante hos centum annos Theologiae Doctorem una cum Collega Michael Lange creatum, at rebus humanis iam anno saeculi sexto ereptum, virum doctum, ac instituta diligenter studiosa iuventute commendabilem.

**) v. c. iniusta αμαρτωλοποια; de origine et permissione mali; de paschate, cet.

tura morte nobis eruptus est. Quo praematu-
ro Viri obitu quantum liberalis doctrinae ia-
cturam fecerit Academia nostra, intelligere
iam possumus ex uno loco literarum ad b.
Moerlium, Antistitem primarium Norimber-
gensem, virum doctissimum, ob scholia in V.
ac N. T. a se edita tum male vexatum, anno
tricesimo octavo perscriptarum, quem, iam
alibi *) a me laudatum, huc transferre iuvat:
„Est hoc communio quasi, inquit, omnium ve-
„ritatum fatum, ut nonnisi per multas difficul-
„tates, per invidiam et odia emerserint e tene-
„bris. Premimur adhuc iugo quodam, quod
„ferre prudentia suadet, quia excuti uno ausu
„non potest. Fiet autem, ut spero, successu
„temporis; illudque tantum votis expetendum
„videtur, ne in licentiam aliquando effrenatam
„abeat libertas, cuius et nomen iucundum est,
„et res ipsa salutaris.“ — Quam sententiose
dicta! quam vere! quam fatidica quasi vi Viri
optimi! Reviviscere igitur videbatur cum hoc
Theologo eximio liberalitas doctrinae theolog-
icae, superiori iam saeculo e schola Georgii
Calixti, viri immortalis, ad hanc Academi-
am ab Hackspanio, Reinhardo, Dür-
rio, Sauberto ac Fabricio translata, sed
post discessum Fabricri per severiorem do-
ctrinam formulam Vitebergensem ac lenensem
diu oppressa. At cum morte Tresenreuteri
sepulta iterum iacebat haec liberalitas theolo-

*) Praef. ad P. II. Vol. I. editionis meae libri:
Eichhorns Urgeschichte mit Einleitung und
Anmerkungen.

gica, donec tandem auctis quasi viribus revixerit cum Doederlino, Viro hoc etiam nomine de Academia nostra immortaliter merito, nunquam iam, si Deus faveat, apud nos interitura! — Habuit igitur, quod ex breui hoc recensu facile est ad intelligendum, Academia nostra inter quindecim Theologos, qui praeter nos praesentes huic Ordini per hoc saeculum adscripti fuerant, vix duo vel tres, silentio a me praetermisso, quibus, sine ullo quidem detimento, carere facile potuisse. Quam secundam hac re fortunam experta est Academia nostra, quae vix ulli alii, ne maioribus quidem institutis literariis exceptis, per hoc saeculum contigit! — Quanto hoc esse debet nobis praesentibus Theologis incitamento, omnes intendendi vires, ut adsidua meditatione ac diligentia iuvenum institutione nos dignos, qui tantis viris successerimus, praebeamus. Hoc si fecerimus, tum demum, etiamsi tantos antecessores prorsus adsequi haud possimus, in magnis tamen voluisse sat est. —

Te certe, Vir summe Reverende atque Excellentissime, Theologiae Doctor ac Professor Vogel, Fautor et Collega Honoratissime, Coniunctissime, cui summos in Theologia honores, die abhinc tertio *) ab Ordine meo sponte, ac honori quidem hodiernae memoriae saecularis, oblatos, hodieque de valuis publicis sollemniter confirmatos, iterum ac de pu-

*) d. XXVII. m. Iun. privatim quidem in aedibus meis.

blico hoc loco sollemniter ex animo gratulor,
 atque mihi tam felici contigisse, ut, quos ante hos decem annos, hoc ipso die, a Spectatissimo Ordinis nostri Decano *), Collega Coniunctissimo, pie Venerando, accepisset, summos in Theologia honores Tanto Viro, quem pie suspicio, ac intimo amoris cultu prosequor, conferrem, TEque ab auspiciis Ordinis nostri quadragesimum Doctorem Theologiae crearem, impense laetor, — Te, inquam, certe, quod, quae iam edidisti, praestantissimi ingenii, exquisitissimaeque eruditionis specimina praesagire nos iubent, Virorum doctissimorum, qui nos antecessere, vestigia non modo presse securum, verum etiam, si Deus vitam concesserit, quod nos omnes in honorem Academiae nostrae a Supremo Numine piis efflagitamus precibus, plurimos eorum post Te relicturum, imo optimos quosque ac principes, quos Academia fouit, Theologos aequaturum, si non superaturum esse, certissime confido. In Te enim, Vir Summe Reverende, quid magis admirer, acerrimam ingenii viam, an maximam multiplicis sane et accurateae doctrinae copiam; veram liberalitatem theologicam, quae et turpia vincula menti humanae olim injecta, et mutua dissentientium odia quam maxime abominatur, an iustum moderationem, quasoles in dubiis ac in utramque partem disceptatis doctrinae theologicae capitibus egregie uti; seuerum veri honoris ac iustae existimationis studium, an amabilem illam modestiam

*) D. Io. Andr. Sixto, Theologo primario.

ac humanitatem plane singularem, qua imbecilliores patienter ferre, TEque ingenio multo inferiores Tibi adeo praferre soles, — et ut paucis dicam, — quid magis admirer, magnitudinem mentis, an animi probitatem ac liberalitatem, plane non habeo. Sed nolo diutius ori Tu o modesto tenuibus his laudibus ruborem suffundere, ne et ipse in turpis adulatio[n]is, a qua equidem, quod Tu ipse optime scis, alienissimus sum, suspicionem incurram; etsi dulce sit, in prolixas coram effundere se posse illius laudes, quem vehementer diligamus ac suspiciamus. Cohibendus igitur est animi affectus in Te effusus. Velit Supremum Numen Te Tuosque, mecum, de quo mihi ipse maxime gratulor, coniunctissimos, ad seros usq[ue] annos saluos seruare atque incolumes, omnique felicitatis genere ita cumulare, ut mihi nunquam desit laetandi, Tibique gratulandi materies. Sic vale, mihi que nobisque omnibus, qui de Te nobis iuncto laetamur, favere perge. —

Vobis vero, Auditores Optimi, omnibus ac singulis maximas ago gratias, maiores habeo, quod non modo honorifica Vestra praesentia hanc sacrorum saecularium celebritatem celebriorem reddere voluistis, verum etiam dicenti mihi aures mentesque praebuistis beneolas. —

Peractis iam ac absolutis iis, quae hoc festo Ordini meo sacro pro virium tenuitate

dicenda esso videbantur, grates nunc Supremo Numini persoluendae sunt huic sacro congruae, atque pia vota pro salute Reipublicae Norimbergensis, huiusque praesertim literarum Universitatis, ex imo pectore offerenda.

Tibi, Aeterne Deus, pro tot tantisque beneficiis, quibus hanc bonarum literarum officinam ab ultimis illius primordiis ad hunc usque diem nunquam non cumulasti atque ornasti, his quidem plane dignas persoluere grates, non opis est nostrae. Tu aenee providae, curae, quae omnia in salutem humanam regit atque gubernat, debemus prima auspicia et universae huius Academiae, et nostri Theologorum Ordinis. Tu rexisti benignissime animos eorum omnium, sive Augustissimorum Imperatorum, sive Patrum Patriae munificientissimorum, a quibus et natales et auctae firmataeque vires celebris huius Academiae penderent, ut ad hanc instituendam, alendam, ac fouendam sua potissimum referrent studia. Tu illustre hoc literarum emporium in tot malorum, quae patriam vehementer conculcerent, conflictu, inter tot tantaque poricula, quae toties eidem immincerent, inter armorum strepitus, qui metu nos omnes ac paurore percellerent, sartam tectamque servasti, atque ab infortuniis praesentissimis, quae alii omnes experirentur, anno praesertim proxime elapso in tam atroci hostium invasione, clementissime liberasti, resque nostras mox aliunde ita iam concussas, ut de iis desperarent omnes, benignissime sustentasti. Quanto, summa haec beneficia Tu a pio gratoque animo re-

colentes, gaudio afficimur, quanta exultamus lactitia! — Scryes modo, Aeterne Deus, hanc nostram incolumentem; serves, augeas, firmes atque stabilias salutem, ut universae Academiae, ita et Ordinis nostri Theologorum; avertas mala, largiare bona! Sis rebus nostris propitius, iisque addas perpetuitatem; felicem fortunatamque Academiam nostram praestes, ut impietas ac ignorantia longe propellatur, ut honestas contra atque bonarum literarum studium in dies magis efflorescat, ut religio Christiana apud nos servetur sana atque intemerata, suaque semper apud nos luce serena radiet veritas, atque salutari Theologorum nostrorum ope magis magisque exsplendescat, ut denique prodeant ex hoc bonarum literarum domicilio, qui patriam ornent, virtutem ament, sapientiam colant, neque quicquam, nisi quod pium, quod iustum et honestum, quodque cum laude coniunctum sit, prompti alacresque sequantur. Ita semper foueas hanc literarum Universitatem, ut nunquam desint doctores idonei, nunquam desit diligens ac bene morata studiosa iuentus. — Serves ac tueare Augustissimum Imperatorem nostrum, Franciscum II., Pium, Felicem, Pacificum, una cum universa Augustissima gente Austriaca, fac ut sub Eius auspiciis pax et securitas, salus et laetitia universae Germaniae, bello hoc funesto tantopere afflictae ac oppressae, reddatur felicissime, utque sub iisdem Caesareae Miestatis auspiciis nostra etiam res publica academica efflorescat, atque ad maiorem subinde splendorem emergat. — Adiuva ac sustenta almam matrem, Norimbergam, de-

fende eam ab iniuria malorum, quibus concussa ingemiscit. Restitue clementissime universam hanc inclytam Rempublicam, a cuius salute et nostra salus pendet, ad pristinum splendorem, ac concede prudentissimis Patriae Patrum consiliis ad salutem rei publicae spectantibus exitum sane felicissimum. — Conserve ac tuearis Nutritores Academiae nostrae munificentissimos, in primisque Perillustres illius Curatores, Dominos nostros gratiosissimos, concedas Iis cum splendidissimis gentibus inconcussam incolumentem, atque frui Eosdem iubeas summa exoptatissimaque rerum omnium prosperitate. Fac denique, ut, quaecunque in salutem Academiae nostrae ceperint, consilia ad exitum pertingant longe felicissimum. — Rectorem huius Academiae Magnificum *), Virum, uti de omni re literaria, ita de rebus nostris longe meritissimum, quovis frui iube felicitatis genere, ac, quae meritis suis plane eximiis per hunc praesertim annum addidit noua, ad res nostras seruandas atque ab impetu hostium defendendas, largissime Ipsi remunerare, quae nos quidem remunerari haud valemus, piis modo gratisque votis Eundem nunquam non prosequentes, atque fausta quaevis animo appre- cantes integerrimo. — Magnificum itidem Academiae nostrae Procapellarium **)

*) D. Io. Christian. Siebenkees, Iur. Prof. Primar.

**) D. Paul. Iac. de Feuerlein, ab et in Neuenstatt, S. R. I. Equ. et Reip. Nor. Consiliar.

adiuva in gravissima sua provincia, ut eam diutissime ornet, atque egregii in rem patriam et academicam studii fructus percipiat uberrimos. — Spectatissimum Ordinis mei Decanum *), Theologum primarium, Collegam coniunctissimum, pie suspiciendum, Virum de Academia et ecclesia meritissimum, provida Tua cura ita fove atque sustenta, ut, quovis incolumitatis ac felicitatis genere beatus, ad seros usque annos utrique provinciae primariae cum laude praesit, quo maiores subinde ac praestantiores Academia pariter ac ecclesia fructus inde percipiat, nec quicquam Eidem desit salutis, sive publicae sive privatae, quod iustum praebere queat laetandi materiem. — Universo Senatu huius Academiae Amplissimo, singulisque illius Sociis meritissimis, celeberrimisque Tua adsis gratia; conserves res eorum publicas ac privatas; confirmes vires ad peragendos feliciter labores in honorem ac salutem huius literarum Universitatis susceptos, ut quam diutissime sibi gratulari possit haec ipsa de tantis Viris, fama meritisque gravissimis. — Aduives, Bone Deus, studiosae nostrae iuventutis diligentiam morumque probitatem, ut patriae nunc spes, eiusdem splendeat quondam decus ac ornamentum! — Fac igitur, o Supremum Numen, supplex precor, ut universa haec Academia cum Ordine Theologorum saepius hanc

*) D. Io. Andr. Sextum.

memoriam saccularem laeta, grata, ac fortunata recolat!

Vigeat ergo, Floreat, Crescat Academia
Altorfina!

Dixi.

VIII.

De E p i s c o p i s primae ecclesiae Christianae eorumque origine Dissertatio Theologica.

Quam
Rectore Academiae Magnificentissimo
Serenissimo Principe ac Domino
D o m i n o
C a r o l o A u g u s t o ,
Duce Saxoniae, Cliviae, Montium, Angariae et
Guestphaliae, Landgravio Thuringiae rel
P r o L o c o
in Venerabili Theologorum Ordine
rite obtinendo
A. D. II. m. Februarii CICLOCCCV.
publice disceptandam proponit
D. Ioannes Philippus Gabler
Sereniss. Duci Saxo-Vinar. et Isenac. a Consil.
Eccles. et Theol. Prof. Publ. Ord. rel.

I e n a e.

§. I.

Instituti ratio declaratur.

Superfluum plane, imo ineptum videri possit,
post tot doctissimorum virorum labores argu-

mētum ab utraque parte ad nauseam usque iam disceptatnm, denuo retractare, si in summa quidem rei ad unam modo vel alteram partem sub finem libelli redeas, nec noui quid cogitando effingere, ne nouam quidem rei speciem induere valeas. Constat enim inter omnes, contra Pontificios et Theologos Anglos, inter quos eminuere Petau, Beuerridge, Hammond, Dodwell, Pearson, Bingham, Usher *), qui, permagnum presbyteros inter atque episcopos discrimen primitus iam interfūsse, acriter et magna cum doctrinae specie contendenter, multos viros doctrinae et ingeni laude conspicuos eosque Protestantium maxime coētui addictos Salmasium, Blondelium, Hildebrandum, Zieglerum, Vitrinam, Boehmerum, Buddeum, Pfafium, Grunerum, Danovium, quibus nuper accessit Ven. Ziegler (Rostochiensis Theo-

*) Vid. Dion. Petavii de ecclesiastica hierarchia libri V., et dissertatt. theologic. lib. I. (in Eiusd. Op. de theologicis dogmatibus, Tom. IV.) — Gu. Beueregii cod. canonum ecclesiae primitivae vindicat. lib. II. (Extat etiam in Cotelerii Pattr. Apost. ed. Clerici, Vol. II.) — Henr. Hammondi dissertatt. quatuor, quibus episcopatus iura adstruuntur. (Lond. 1651) — Henr. Dodwelli dissertatt. Cyprianic. (decima) Oxon. 1684. — Io. Pearson vindiciae epistolar. Ignatii (repet. in Cotelerii Pattr. Apost. ed. Clerici, Vol. II.) — Ios. Bingham Origg. s. antiquit. ecclesiast. (lib. II. Cap. I.) — Iac. Usserii de origine Episcoporum et Metropolitanorum.

logus *) nullum prorsus inter Presbyteros et Episcopos intercessisse discrimen tanta ingenii sagacitate tantaque argumentorum copia defensisse, ut nihil sane novi iis, quae iam dicta sint, addi posse videatur, quod graue sit et attentione dignum. Quumque duo iam Theologi Ienenses celeberrimi, Buddeus atque Danovijs, in solvendis nodis, quibus perplexum videmus hoc argumentum, cum laude laborassent, sane non opus esse videtur tertio quodam Ienensi Theologo, horum nodorum vindice. Atenimvero in summa rei quamquam po-

*) Vid. Wal Messalini (h. e. Claud. Salmasii) de Episcopis et Presbyteris diss. I. (Amst. 1641.) — Dav. Blondelli Apologia pro sententia Hieronymi de Episcopis et Presbyteris. (Amst 1646.) — Joach. Hildebrandi diss. de episcopis. (Helmst. 1662.) — Casp. Ziegleri de episcopis liber. (Norimb. 1780.) — Campeg. Vitrinage de synagoga vetere. (Francqu. 1696.) lib. II. — Iust. Henr. Boehmeri dissertatt. iur. eccles. antiqui ad Plin. et Tertull. (ed. 2. Hal. 1729.) diss. VII. et VIII. Io. Franc. Buddei diss. de origine et potestate Episcoporum. (Dissertatt. theolog Syntagma I. Ien. 1715.) — Eiusd. Ecclesia apostolica (p 719. sqq.) Io. Frid. Grunerri diss. de origine Episcoporum cet. (Halae 1764.) — Christoph. Matth. Pfaffi origg. iur. ecclesiast. (ed. 2. Tub. 1756.) — Ern. Iac. Danovii diss. de Episcopis aetate Apostolorum (Ienae 1774) D. Wern. Car. Lud. Ziegleri Versuch e. pragmat. Geschichte dcr kirchlichen Verfassungsformen (Leipz. 1798.)

steriori sententiae a nostratisbus maxime Theologis docte et paeclare defensae lubens accedo, nonnulla tamen in hac iustae caussae defensione inesse video, quae parum certa sint et minus accurate dicta; nec ab iisdem Theologis nostratisbus pae nimio seruore, quo ferebantur in Theologos Pontificios et Anglos, qui episcopalem dignitatem iusto altius provererent, vera episcoporum origo proxime post Apostolorum aetatem accurate satis et sine ultra cupiditate ita inuestigata esse videtur, ut, quae historia illius aetatis teste sciamus, cum iis, quae de episcopis aetate Apostolorum iisdem prorsus cum presbyteris recte quidem dicta fuerint, amice conspirent. Quare non mirum est, tentatam nuper fuisse ad componendas has lites a Viro quodam celeberrimo et hoc in literarum genere versatissimo viam aliquam plane novam, suavem quidem et iucundam non minus ac ingeniose munitam, sed, quantum equidem video, non satis certam illam et tutam *).

Quae cum ita sint, actum agere mihi haud videor, sed operae potius pretium facturus, cum denuo et, si per vires atque huius libelli et tenuitatem et brevitatem liceat, accuratius in veram rationem et originem episcoporum primae ecclesiae christianaee nunc inquirere apud animum constituo, habita potissimum no-

*) D. G. I. Planck Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschaftsverfassung. B. I.
K. 4.

vae illius atque ingeniose effectae ὑποθέσεως ratione. Quo minus autem hoc in negotio vere actum agere videar, abstinendum mihi esse intelligo (quod et ipsa angustia libelli suadet) ab omni pompa illa et abundantia literaria et patristica, quam vocant, facile ea quidem ex libris supra laudatis repetenda. Evidem con tinebo me potius in iusto et rerum et argumentorum delectu, et sana ac brevi επιμηκίσσει eorum, quae ab aliis in utramque partem dicta fuerint. Ea igitur modo diligere mihi licet, quae ad rem ipsam, nostra praescritim aetate agitatam, eiusque rationibus quammaxime accommodatam pertinent, neglectis aliis, quae nosse historiae modo literariae interest, quaeve, si universum quidem huius argumenti ambitum animo complecti velis, addiscere facile ex libris supra adductis poteris.

§. II.

E p i s c o p i aetate Apostolorum iidem fuere, qui Presbyteri.

Proxima ab Apostolis eorumque sociis aetate iam extitisse Episcopos a presbyteris diversos, qui non modo ecclesiis, verum ipsis etiam presbyteris, etsi non uhique, praeessent, non negamus. Quaeritur modo hoc: an ipsi Apostoli iam constituerint episcopos singulis ecclesiis adstrictos, eosque a presbyteris distinctos hisque superiores? Tum enim existaret denum peculiaris ordo Episcoporum ex instituto ipso Apostolorum, s. iure divino, isque ab ordine presbyterorum seiunctus, eoque maior et praestantior. Sin autem ex certis N.

T. locis effici potest, fuisse episcopos, qui ab Apostolis vel eorum sociis in singulis coetibus christianis essent constituti, cum presbyteris horum coetuum plane eosdem, nec repetiti amplius poterit ab ipsa Apostolorum institutione singularis ille ordo Episcoporum Presbyteris longe superior; sed alia potius origo horum Episcoporum proxime post Apostolorum aetatem indaganda erit atque declaranda. Fuisse autem tempore Apostolorum Episcopos singularum ecclesiarum eosdem plane cum earundem Presbyteris, ex his potissimum patet argumentis.

1) Idem adpellantur in N. T. libris modo Episcopi, modo Presbyteri. — Actor. XX., 17. Paulus arcessivit τοὺς πρεσβυτέρους ecclesiae Ephesinae; hos autem v. 28. compellavit ἐπίσκοπους; (πρεσόχεται οὖν ἔχοτοι; καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ. οὐ φύμας τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον ἔθετο ἐπίσκοπος κ. τ. λ.) — Tit. I., 5. scribit Paullus Apostolus, se reliquisse Titum in Creta insula, ut constitueret κατά πόλιν πρεσβυτέρους, quorum quae esse debeat animi indoles, quive mores, describit v. 6. (εἰ τις ἔσιν ανέγκιλητος κ. τ. λ.) additque caussam v. 7. Δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ανέγκλητον εἶναι κ. τ. λ. Hoc igitur sententiarum nexus Presbyteros v. 5. commemoratos Apostolus v. 7. adpellat Episcopos. Nec audiendus est, qui comma 7. ad Titum referri velit; nam partic. γαρ comma 7. arcte connectit cum commate 6., ubi mores corum describuntur, qui eligendi sint Presbyteri v. 5. De Tito igitur ipso h. l. plane non est cogitan-

dum *). — Quae contra monentur, parum
valent. Presbyteros, sunt qui existiment, non
nunquam adpellari quidem a cura ecclesiae ip-
sis commissa episcopos; sed praeter eos alios
etiam fuisse episcopos his Presbyteris superio-
res. At ita obiiciendo ipsi concedunt, Pres-
byteros per singulas ecclesias constitutos et
adpellari et vere fuisse Episcopos, nec diver-
sum primitus fuisse ordinem Episcoporum ab
ordine Presbyterorum in ecclesiis christianis.
An alii praeterea extiterint aetate Apostolorum

*) Addunt alii locum i Petr. V. 1. 2., ubi τῶν
πρεσβυτέρων mentio fiat v. 1. quibus ἐπισκοπή
tribuatur v. 2. (*ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποιμνὸν*
τοῦ Θεοῦ, ἐπισκοποῦντες κ. τ. λ.) — Ve-
rum enim uero hoc in loco etsi ipse persuasus
sim agi de illa re, ob quam solet hic locus
allegari, nempe de presbyteris et cura :ecclesiae
ipsis commissa (*ποιμάνειν, ἐπισκοπεῖν*);
nolim tamen hoc uti loco contra secus sentien-
tes. Nam voc. *πρεσβύτεροι* v. 1. non expri-
mit, si nomen h. l. per se spectes, munus,
sed modo aetatem. Petrus enim se ipse nomi-
ne *συμπρεσβυτέρου* insignit, etsi eum Presby-
teri munere haud defunctum fuisse, certum sit.
Neque nomen *ἐπισκόπου* v. 2. occurrit, sed mo-
do verbum correlatum *ἐπισκοπεῖν*. Rem autem
ipsam hoc loco contineri, hac de caussa existi-
mo, quod, historia teste, qui *πρεσβύτεροι* ae-
tate essent, et ipsi plerumque in primitiva ec-
clesia christiana fuerunt *πρεσβύτεροι* dignitate
ac munere; praeesse enim illa aetate iubeban-
tur plerumque ecclesiis viri annis et meritis
graues, aequae ac διπλὶ synagogis Iudeorum,
quarum mores ac ritus, docente Vitringa
(de synagog. vet.) ad sacra primorum Christiano-
rum transferri solebant.

Episcopi, qui non ipsi fuissent presbyteri, his potius superiores, nec tamen certo cuidam coetui adstricti, de hoc postea videbimus. Huc certe haec quaestio referenda non est, ubi modo id agitur: utrum Episcopi singularum ecclesiarum tempore Apostolorum iidem plane fuerint, qui Presbyteri earundem ecclesiarum, nec ne? Fuisse autem eosdem, ex locis ad ductis clare patet. Et ipsa ratio utriusque nominis in aprico est; *πρεσβύτερος* enim erat nomen aetatis et dignitatis; *ἐπίσκοπος* contra nomen officii, s. muneric ab inspicienda et administranda ecclesia repetitum. — Nec magis sibi cauent alii, hoc quaerentes effugium: Episcopos saepius κατ' ἔξοχην et honoris causa adpellari Presbyteros, nonnullos etiam munere Presbyteri simul fuisse defunctos. Nam neque fidem rei faciunt, nec sibi satis constant: si enim Episcopi et ipsi esse poterant Presbyteri, tantum profecto utrorumque haud fuit discriminē, quantum illi quidem praetendunt.

2) In nonnullis locis N. T. Episcoporum modo et Diaconorum fit mentio, omissis Presbyteris, qui vero praeteriri haud potuisserent, si ordo Episcoporum plane diversus fuisse ab ordine Presbyterorum. — Huc pertinet Philipp. I, 1. ubi Paulus Apostolus salutat Christianos Philippenses σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις, Presbyteros autem silet. — Idem obseruamus i Timoth. cap. III., ubi Apostolus tantum memorat Episcopos v. 1-7. regulas vivendi iis praescribens, et statim transit v. 8-10. ad Diaconos, omissis prorsus Presby-

teris. Qua quaeso ratione hos silentio praeterire potuisset Apostolus, diversi si fuissent Presbyteri ab Episcopis, constituisserentque peculiarem in ecclesiis ordinem? Nonne et hinc indigebant certis vivendi agendique regulis muneri suo accommodatis? Sed si Presbyteri haud differebant in prima ecclesia christiana ab Episcopis, apte cohaerent in hoc capite omnia. Quare et Syrus interpres v. 2. acque ac Tit. 1. 7. ἐπίσκοπον reddidit ~~ἱερέα~~ (senem s. seniorem), quod in aliis locis, v. c. 1 Tim. V, 1. 17. 19. 1 Petr. V, 1. respondet τῷ πρεσβύτερῳ; eodemque modo ἐπίσκοπην v. 1. transtulit ~~ἱερέα~~ (munus presbyteri.) — Sunt denique loca in epistolis Paulinis, quibus in recensendis muneribus ecclesiasticis praepter provinciam docendi extraordinariam ἀποσόλων et προφητῶν soli διδάσκαλοι commemorantur v. c. 1 Cor. XII. 28. 29. Qui si sunt ἐπίσκοποι, cur omittuntur οἱ πρεσβύτεροι? Sin intelligendi sunt πρεσβύτεροι, cur silet Apostolus τοὺς ἐπίσκοπους? Sed si Episcopi et Presbyteri haud differunt in N. T. libris, nihil plane difficultatis habet hic locus. — Eadem plane ratio est loci Eph. IV. 11. quo praeter doctores extraordinarios (ἀπόστολοις, προφήταις et ἐυαγγελισταῖς) memorantur ποιμένες καὶ διδάσκαλoi. Ποιμένes respondent τοῖς ἐπίσκοποις; iidem h. l. vocantur etiam διδάσκαλoi. Sed non commemorantur Presbyteri non facile h. l. omittendi; hi ipsi igitur h. l. sint necesse est et ἐπίσκοποι s. ποιμένes (nam presbyteri dicuntur ποιμάνειν τὸ ποιμνίον τοῦ Θεοῦ 1 Petr. V, 1. 2.) et διδάσκαλoi, h. e. doctores ecclesiae ordinarii. Neque est, quod obiicias, hoc ipsum

verborum παιμένες et διδάσκαλοι discrimen significare h. l. vel diversos plane ordines Episcoporum et Presbyterorum, vel varias saltem classes eiusdem ordinis Presbyterorum et Episcoporum, sive regentium sive docentium *). Hoc enim sumere vetat graecae linguae ratio. Nam Apostolus si hanc varietatem partium significare voluisse, scribendum eidem potius fuisse v. i. τοὺς δὲ παιμένας, τοὺς δὲ διδασκάλους. Cum vero scribit: τοὺς δὲ παιμένας καὶ διδασκάλους, hac ipsa vocula καὶ clare satis innuit, eosdem plane esse et παιμένας et διδασκάλους, nequaquam igitur differre Episcopos a Presbyteris.

3) In eadem urbe plures fuisse dicuntur in N. T. episcopi, v. c. Ephesi Actor. XX, 28. et Philippis, Philipp. I, 1. Sed posteriori aetate, qua Episcopi peculiarem ordinem a Presbyteris diversum constituerent, unus modo Episcopus singulari cuidam ecclesiae praeficiebatur. Plures igitur illi episcopi unius urbis in his locis commemorati non possunt non esse Presbyteri, quorum complures in quavis urbe coetibus christianis praefuere. — Nihili enim est, quod obiiciunt, Actor. cap. XX. non solos intelligendos esse presbyteros Ephesinos; sed et alios potius Episcopos proximarum ecclesiarum Asiae minoris itidem fuisse ad Paulum arcessitos. — Vana certe haec

*) Vid. Ven. Ziegleri Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen, p. 8. et 9.

sunt et commentitia; nam Lucas modo refert v. 17., Paulum ablegasse Ephesum (non in universam vel saltem adiacentem Asiam minorrem), qui advocarent τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, intellige τῆς ἐν ἑριστῷ. Atqui hos ipsos compellavit v. 28. ἐπισκόπους. Nec sane suppetebat tempus, reliquos arcessendi episcopos Asiae minoris in tanta festinatione Apostoli; ἵσπενδε γὰρ — narrat Lucas v. 16. — εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα. — Atque restat alter locus Philipp. I. 1. ubi talis non adparet elabendi rima: salutat enim Apostolus h. l., nominatim Episcopos Philipenses. Unde clare patet, in eadem urbe plures fuisse tum temporis Episcopos: quod cum intelligi haud possit de Episcopis, quales posterior aetas christiana vidit, quae unum modo in quavis urbe admitteret Episcopum, sponte sequitur, per Episcopos intelligendos esse h. l. Presbyteros, hosque igitur tempore Apostolorum eosdem fuisse cum Episcopis. Unde simul intelligitur, quare versio Syriaca prior verba σὺν ἐπισκόποις reddiderit **بَشِّرَهُمْ** (cum senioribus s. presbyteris); cum proprio debuisset vertere **بَشِّرَهُمْ** (cum episcopis), uti Actor. XX., 28. — Nec ullum aliud reperitur in universo N. T. vestigium magni illius discriminis Epistoporū a Presbyteris, quale posterius aevum decernere solebat. Quamvis enim in singulis coetibus christianis in una eademque urbe, s. ἐκκλησίαις κατοῖκοι (ecclesiolis) in quas multis de caassis dispergiri soleret universa ecclesia eiusdem urbis, constituti fuerint praesides s. episcopi, (quod

Moshemio placuit); hi ipsi tamen fuere non nisi Presbyteri, quibus esset cura harum ecclesiarum commissa, admodum diversi ab iis Episcopis, qui posteriori aetate vel ipsis omnibus omnino presbyteris praeficerentur, quique peculiarem eundemque superiorem ordinem constituerent. Neque desiderabatur et presbyterorum et universae ecclesiae gubernatio, quae postea in Episcopos conferretur, eo tempore, quo Apostoli ipsi eorumque socii universam ecclesiam christianam diligentissime moderabantur.

4) Episcopos tempore Apostolorum haud diversos fuisse a Presbyteris innuunt etiam, vel adeo diserte testantur plures doctores ecclesiae, tum ii, qui proxime abessent ab Apostolorum aetate; (Patres Apostolicos vocant) tum etiam seriores nonnulli. — Ultimo loco hoc argumentum reponimus, cum non tanti referat, an res ex dissertis N. T. locis satis iam comprobata aliis etiam doctorum ecclesiasticorum testimoniis confirmetur; in primis cum multorum scriptorum primis his doctoribus plerumque tributorum authentia a viris doctis haud paucis dudum fuerit addubitata. Attamen ex iis horum doctorum libellis, quorum γνωστός maxime sit probabilis, eo acceptiora sunt testimonia, quo propius absunt ab aetate Apostolorum, et quo certius est, habuisse iam ecclesias christianas tantum non omnes proximo hoc ab Apostolis tempore episcopos proprie sic dictos, eosque a presbyteris diversos atque iis adeo superiores. Quare in hac saltem caussa obverti nequit, transtulisse hos

doctores sui temporis mores in primam ecclesiam christianam; quod alios quidem posterioris praesertim aevi christiani doctores haud raro fecisse scimus. Haec autem loca viris doctis dudum cognita repetentibus nobis ne noua scribatur dica, in potioribus modo, hoc quidem loco, missis reliquis, quae dubitationis aliquid habeant, subsistere liceat. —

Pertinet huc cum primis testimonium Clementis Romani in prima epist. ad Corinthios §. XLII. et XLIV. Altero quidem loco (§. XI.II.) de Apostolis tradit haec: κατὰ χώρας καὶ πόλεις οὐρανούσαντες καθίσαντας τὰς απαρχαὶς αὐτῶν, δοκιμάζαντες τῷ πνεύματι, ἵνα εἴπισκοπους καὶ διικόνους τῶν μελλόντων πιστεύειν. Quo quidem loco Clemens Rom. Episcopos modo et Diaconos memorat, omissis Presbyteris, eodem modo, ac Paulus i Timoth. cap. III. Presbyteri igitur cum superiores fuissent Diaconis, essentque alia prorsus, eaque Diaconis praestantiore provincia defuncti, iidem plane censendi sunt hoc Clem. Rom. loco cum Episcopis. — Idemque efficitur ex altero loco XLIV. ubi nefas esse ait Clem. Rom., viros probos τῆς ἐπισκοπῆς αποβάλλειν, atque hanc ob caussam beatos praedicat Presbyteros iam demortuos, sua haud exutos provincia. Verba haec sunt: „ἀμαρτία ὁν μιρά ἡμῖν ἔσαι, ἐὰν τοὺς ἀμέμπτως καὶ ὄσιως προσενέγκοντας τὰ δῶρα, τῆς ἐπισκοπῆς αποβάλλωμεν. Μακάριοι δι προσοδοιπορήσαντες πρεσβύτεροι, οἵτινες ἔγκαρπον καὶ τελέιων ἔσχον τὴν ἀνάλυσιν· ὃν γὰρ ἐνλαβοῦνται, μη τις αὐτοὺς μεταξήσῃ απὸ τοῦ ιδεύμένου αὐτοῖς τόπου.“ — Qui igitur h. l. episcopatu (ἐπισκοπῇ) deturbati dicuntur, iidem adpel-

lantur a Clem. Rom. Presbyteri, atque eodem plane utrique et muneris et dignitatis loco habentur. — Unde fit clarum, quid sit, quod Clemens Rom., qui de acerrima lite a Corinthiis περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς mota §. XLIV. queritur, hanc seditionem Corinthiorum (quae et ipsa his Clementis literis et occasione et materiam praebuit scribendis) §. XLVII. descripscerit his verbis : τὴν ἐκκλησίαν σατιαζεῖν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους. Ispis igitur Presbyteris tribuitur a Clem. Rom. ἐπισκοπή (episcopatus). — Quare fuisse miror, qui contenderent, hanc Clementis Rom. epistolam tantum abesse, ut caussae nostrae faveat, ut contrariam potius stabiliat sententiam : obortam enim esse illam litem, quam componere haec studeat, de munere episcopi. Sed non viderunt hi viri, eam ipsam ἐπισκοπὴν has literas tribuere Presbyteris. —

Sunt quidem et alia nonnulla, quae ingeniouse satis contra hanc argumentandi rationem monuerunt Hammondus et Beueregius (ll. cc.) nec non Cotelerius (in notis ad haec loca Clem. Rom.); sed non sunt tanti, ut nostram convellere queant sententiam. Quare mirari subit, vel nostra aetate tantum iis potuisse a viris doctis pretium tribui *). Quod enim primum monent, Presbyteros propterea silentio prætermitti a Clem. Rom. aequa ac a Paulo Ap.

*) Vid. D. I. A. Starck (Theol. Darmstad.) Geschichte der christlichen Kirche des ersten Jahrhunderts. B. III. S. 35. ff.

I. Tim. Cap. III., quod eorum munus nondum in omnibus ecclesiis christianis constitutum fuerit; hoc certe non quadrat ad haec loca Clem. Rom., ubi (§. XLIV.) diserte commemorantur ὁι προσδοπορισαντες πρεσβύτεροι. Si obiicias §. XLII. agi de prima Apostolorum aetate; mature sane constituti fuerunt Presbyteri in ecclesia primitiva; id quod clare patet ex quamplurimis locis Act. Apost. v. c. XI., 30. XIV., 23. XV., 2. 4. 6. 22. 23. XVI, 4. XX., 17. XXI., 18. Denique Presbyteri ubique iam instituti supponuntur I Tim. V., 17. Iac. V., 14. I Petr. V.; 1., et tanquam ii, quorum munus ecclesiis christianis valde sit necessarium, Tit. I., 5. Neque me intelligere fateor, quo tandem pacto Apostoli dici possint invexisse iam primi ordinis (Episcoporum) discrimen a secundo (Presbyterorum), si hic ipse ordo illa aetate nondum extisset — Cotelerius cum rem putat expediri posse hac observatione, ὅμοιως ponи in N. T. Episcopos et Presbyteros, non videt, hoc ipsum quaeri, quare hoc fiat, caussamque facillime reperiri in eodem munere et honore. Quod enim dicit, Christum ipsum adpellari in N. T. ἐπίσκοπον, atque Apostolos πρεσβυτέρους et διακόνους, hoc sane fit alio longe sensu quam ecclesiastico. Jesus non adpellatur Episcopus cuiusdam ecclesiae, sed ἐπίσκοπος τῶν ψυχῶν, I Petr. II., 25., uti Hebr. III., 1. ἀπόστολος καὶ ἀρχιερεὺς τῆς ὁμολογίας ἡμῶν. Petrus se ipse compellat συμπρεβύτερον, I Petr. V., 1. non munere, sed aetate. Apostoli denique διακόνους se pronunciant, non ecclesiae sed Dei et Christi s. Evangelii. Atque si Episcopi ex sententia Cotelerii Diaconorum no-

mine comprehendenterentur apud Clem. Rom., quam frigida et inepta tum foret compositio τῶν ἐπισκόπων καὶ διακόνων, nemo non videt. — Nec ferenda est sententia Beveregii, Presbyteros vel nondum extitisse in ecclesiis primis apostolicis, vel contineri sub Diaconis. Falsum esse prius, supra docuimus. Presbyteros autem relatos fuisse ad Diaconos ecclesiae, merum est commentum. Nam Presbyteris multo praestantior et honorificentior ex claris S. S. locis decreta erat provincia, quam Diaconis in utroque sensu. Maiore igitur iure referendos eos esse ad Episcopos censemus, quibuscum plane eosdem fuisse et munere et honore, ex locis N. T. supra excitatis luculenter adparret. — Speciosius alium locum Clementis Rom. (ep. I. ad Corinth.) urgent, quo diserte ἡγουμένοι s. ἐπίσκοποι distinguantur a πρεσβυτέροις. Verba sunt §. I. haec: „ὑποτασσόμενοι τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν, καὶ τιμην, τὴν καθήκονσαν, ἀπονέμοντες τοῖς πατέρεσσιν πατερέσσας.“ Sed nullam equidem video necessitatem τοὺς ἡγουμένους explicandi de Episcopis a Presbyteris diversis. Sunt illi potius vel magistratus civiles; vel ipsi Presbyteri, ut posterius membrum orationis sola sit ἔξεργασία prioris; vel denique πρεσβύτεροι modo sunt Seniores ratione aetatis, eodem plane sensu ac i Petr. V., I. coll. v. 5. i Timoth. V., I. sqq., nam proxime sequitur sententia haec: νέοις τε μετρίᾳ καὶ σφυγά νοσίν ἐπετρέπεται. — Sed satis de his!

Pergimus ad Polycarpum, qui itidem in epist. ad Philippenses §. V. mentionem modo facit Presbyterorum et Diaconorum, omissis

Episcopis, perinde ac Clem. Rom. (loc. cit.) Episcopos tantum et Diaconos coniungit, omissionis Presbyteris. Verba sunt haec: „Διὸς δίον αὐτέχεσθαις ἀπὸ πάντων τούτων, ὑπερασπόμενος τοῖς πρεσβυτέροις καὶ δικόνοις, ὡς Θεῷ καὶ Χριστῷ.“ — Diversum igitur eumque sublimorem Ordinem Episcorum h. l. ignorat Polycarpus; quare Episcopos ecclesiae et Presbyteros pro iisdem habuisse censendus est. — Eundem in modum Irenaeus adv. haereses L. IV. v. 26. inquit. „Quapropter eis, qui in ecclesia sunt, presbyteris, obaudire aportet, his, qui successionem habent ab Apostolis, sicut ostendimus, qui cum Episcopatus successione charisma veritatis certum secundum placitum Patris acceperunt.“ — Itaque Episcopatus successionem Presbyteris adscribit Irenaeus, eoque Presbyteros et Episcopos permuat, nisi haec dicere eum statuas propterea potuisse, quod Episcopi tum temporis ex ordine Presbyterorum electi fuerint. Recte tamen hoc certe colligitur ex isto loco, retulisse Irenaeum Episcopos ad ordinem Presbyterorum, nec peculiarem eorum, aetate quidem Apostolorum, statuisse ordinem a Presbyteris diversum. — Prostat autem et aliis, isque luculentior locus Irenaei, qui illam sententiam confirmat, libr. V. contr. haereses, cap. XX. Ibi enim sub init. §. I. ille inquit: „Omnes ii (haereticici) valde posteriores sunt, quam Episcopi, quibus Apostoli tradiderunt ecclesias.“ Ab initio §. II. autem scribit: „Qui ergo relinquunt praecconium ecclesiae, imperitiam sanctorum Presbyterorum arguunt.“ Id quod refe-

rendum est per nexus sententiarum ad illos Episcopos, quibus Apostoli tradiderunt ecclesiastas §. I. Permutans igitur h. l. Irenaeus Episcopos et Presbyteros utriusque ordinis vel dignitatis tempore Apostolorum, diversitatem plane ignorasse videtur.

Ignatii epistolas, quarum loca nonnulla (praesertim ex epist. ad Heronem) hac in causa plerumque adferri solent, equidem mittere esse arbitror, tum quod spuriae mihi illae videntur ex utraque recensione, saltem admodum interpolatae, ut certi nihil ad primum aevum christianum offici inde queat; tum quod alia in his reperiuntur loca, quae in contraria plane partem trahi soleant. — Neque uti in hanc rem equidem velim tritissimo illo loco Hieronymi (in comment. ad epist. Titi): „Olim idem erat Presbyter, qui et Episcopus, antequam diaboli instinctu studia vel schismata in religione fierent.“ — Nam Hieronymus (ut a remotiori, quo vixisset, tempore plane discedam) ipse erat Presbyter, et homo fervidus et cupidus, (id quod et hic ipse locus testatur) ideoque in iis rebus, de quibus cum aliis decertaret, sublestae admodum fidei. — Sed reliqua argumenta supra allata satis superque iam evincunt, me quidem iudice, tempore Apostolorum Episcopos et Presbyteros ordine ac dignitate nequaquam fuisse diversos.

§. III.

**Examinantur argumenta
pro adserendo discrimine Episcoporum a Presbyteris
in primitiva Ecclesia.**

Non desunt tamen et alteri parti argumenta satis speciosa, quorum nonnulla a nostratisbus haud raro magis contemta fuerunt, quam accurate refutata. Varii autem illa sunt generis et ponderis. Alia enim modo demonstrant, extitisse iam proximo ab Apostolis aevio Episcopos a Presbyteris honore ac dignitate distinctos; id quod facile concedimus salvo nostra sententia. Alia vero eo tendunt, ut appareat, ipsa Apostolorum aetate fuisse Episcopos a Presbyteris diversos, eosque ab ipsis Apostolis singulis ecclesiis praefectos. Id quod eo quidem sensu, quo contrariam sententiam §o praecedente evicisse mihi videor, negandum esse arbitror. Sed in alio sensu, salua mea supra declarata sententia, equidem concessem (quamvis hoc concesso a vulgari me sententia longe recedere atque in alia omnia abire videam); extitisse scilicet iam aetate Apostolorum episcopos nonnullos, re, etsi non nomine, a Presbyteris ecclesiarum distinctos, iisque adeo superiores. Nam sola hac via et enervari demum posse argumenta contraria, et vero conciliari diserta doctorum ecclesiastico rum testimonia cum iis N. T. locis, quae superiori §o sollicite essent enodata, persuasum habeo. Sed de his postea fusius; nunc de singulis.

Ad prius argumentorum genus pertinent ea, quae ex epistolis Ignatianis repetuntur, a Ios. Bingham (origg. eccles. l. II. c. I. §. 2.) diligenter collecta. Quae cum controversiam ipsam parum tangant, potiora modo huc transferre iuvat. Ep. ad Philadelph. n. VII. τῷ ἐπισκόπῳ προσέχετε, καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ, καὶ διαιδονοις. — Ep. ad Smyrn. n. VIII. πάντες τῷ ἐπισκόπῳ αὐτολουθεῖτε, ὡς Ἰησοῦς Χριστὸς τῷ Πατρὶ καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ, ὡς τοῖς ἀποστόλοις τοὺς δὲ διακόνους στρέπεσθε, ὡς Θεοῦ ἐντολὴν. — Ep. ad Trall. n. XII. πρέπει ὑμῖν τοῖς καθ' ἓνα, ἔξιφετῶς καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, ἀναψυχεῖν τὸν ἐπίσκοπον. — Etiam si vero genuinae essent hae epistolae atque ab omni interpolatione, vel ex utraque vel etiam e breviori saltem recensione, liberae, (quod quidem neque Pearsonius neque Cotelelius persuadere nobis potuere *) nihil inde efficeretur, nisi hoc: Ignatii iam aetate distinctos fuisse honore et gradu Episcopos a Presbyteris, quanquam valde dubitem, ad tantum honoris et dignitatis fastigium tum temporis iam adscendisse Episcopos, quantum ipsis in his Ignatianis epistolis conceditur. — Idem valet de reliquis testimoniis Clementis Alex. (Stromat. libr. VI.) Origenis (multis quidem in locis), Tertulliani (v. c. de baptismo

*) Vid. modo post doctissimos Dallaei, Lardneri et Semleri labores Ven. Schmidtii (Giss. Theol.) comment. Versuch über die gedoppelte Recension d. Briefe des Ignatius (Henke Magazin für Religionsph Exegese u. Kirchengeschichte. Vol. III.)

CXVII.) ab Hammondo, Binghamio aliisque large collectis. Nam ex superiori Episcoporum dignitate eorumque insigni a Presbyteris diversitate, quae Saec. II. et III. obtineret, metiri conditionem Episcoporum eorumque rationem ad Presbyteros Saec. a C. N. primo, vel adeo institutum aliquod Apostolicum inde colligere nefas foret. Quam celeriter enim quantaque ambitione Episcopi altius se extolere in primis his post C. N. saeculis allaborarint, historia docet. Hoc autem loco modo quaeritur, an Episcopi iam aetate Apostolorum, vel adeo ex ipso eorum instituto, prae stiterint reliquis doctoribus ordinariis s. Presbyteris.

Transeo igitur ad posterius argumentorum genus, quod rem proprius tangit. — Primo loco nobis occurrit argumentum ex Apocalyps. c. II - III. de promtum, ubi ἀγγέλων τὰς ἐικλησίας fit mentio, quos ad Episcopos pertinere haud sine specie censem. Sed nolo hac in re multus esse, in qua iam tantopere desudasset Danovius (in diss. supra laudata p. 8 - 30.). Potiora modo delibare, atque, ubi a Danovio discedam, significare, hoc quidem loco sufficiet. — Angelos ecclesiae Apoc. II - III. ab ecclesiis ipsis diversos putant demonstrari tum per typos astrorum et candelabrorum, tum per expressa verba, v. c. cap. I., 20. ὃι ἐπτὰ αἱρέεις ἀγγελοι τῶν ἐπτὰ ἐικλησιῶν ἔισι, καὶ αἱ ἐπτὰ λυχνίαις ἐπτὰ ἐικλησίαις ἔισι. Quam formulam ἀγγελος τ. ἐικλησίας respondere estimant hebraicae צבור יוחנן (Legatus ecclesiae), quo quidem nomine insigniti fuissent

in synagogis, quorum ritus in primam ecclesiam christianam transiisse constet, moderatores et antistites synagogae. — Magnam quidem, haud diffiteor, veri speciem haec prae se ferunt; attamen sententiam nostram supra confirmatam concutere minime valent. Primum enim, cum Apocalypsin non ab ipso Ioanne Apostolo, sed ab alio auctore profectam esse, multis ex argumentis, (quae quidem accurate exponere, non est huius loci), persuasus sim, haec omnia ex Apocalypsi repetita concedere possem sine ullo quidem sententiae \S o praecedente corroboratae discrimine. Nam post Apostolorum aetatem inventam fuisse novam eamque Presbyteris potiorem dignitatem Episcoporum atque auctoritatem, libentissime largior. Sed fac, Apocalypsin vere esse Ioannis Apostoli, tamen non procedet, spero, illud argumentum. Singula enim, quae in his primis Apocal. capitibus nobis obvia sunt, si rite conferamus, facile intelligemus, nihil plane in iis inesse, quod ad solos pertineat episcopos, nec ad ecclesias ipsas possit referri. Diserta etiam in ipso cap. 2do plurium fit mentio coll. v. 10. 13. 24., atque dum angelum ecclesiae cuiusdam alloquitur Ioannes, se simul convertit ad ipsas ecclesias; coll. cap. II, 7. 11. 17. 29. III, 6. 13. 22., ubi $\alpha\iota\epsilon\kappa\lambda\eta\sigma\tau\alpha\iota\omega$ intelligendae sunt ipsae illae septem ecclesiae Asiaticae. Quare $\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\omega\sigma$ $\tau\eta\zeta\epsilon\kappa\lambda\eta\sigma\tau\alpha\iota\omega$ imago modo censenda est illius ecclesiæ, quam repraesentat. Solemne enim fuit Iudeis aequæ ac Chaldaeis, cuivis regioni, provinciae, imo peculiari societati angelum praeficere, qui eandem referret atque significaret. Sic Dan. X-XII. qua-

tuor species coelestes occurrunt, quae ipsas provincias significant. Ex his Orientalium opinionibus deinde natae sunt formulae loquendi ad illas conformatae. — Hactenus facio cum Danovio; sed si ab altera parte obiicitur, angelos tamen hosce ecclesiarum in Apocalypsi clare distingui ab ecclesiis ipsis, cap. I, 20. coll. v. 12. 16. misere se torquere videtur vir doctissimus (§. XI.) in re facile expedienda. Angelus enim, (ut breviter rem exponam) representat modo ecclesiam, cuius est legatus, nec igitur plane idem est cum illa ipsa ecclesia. Recte igitur discernitur angelus ecclesiae, ab hac ipsa. Quatenus autem ἀγγελος τῆς ἐκκλησίας (Legatus ecclesiae) partes illius ecclesiae agit, hactenus eandem sanc cum ecclesia ipsa personam sustinet. Potest igitur et epistola, quae proprie ad ecclesiam pertinet, ad angelum ecclesiae dari illius, cuius est legatus. — Falsi denique sunt, qui praeeuntibus Camp. Vitrunga, Io. Lightfootio, et Christi. Schoettgenio ἀγγελον τῆς ἐκκλησίας cum Haebraeorum צבורי שליחי צבורי comparant. Munia enim τῶν, quale hi ipsi viri docti referrunt, sunt ex famulitiorum genere, nec affinitia censenda honorifcae spartae τῶν ἀρχισυναγωγῶν, quibuscum tamen conferre solent Episcopos, sed potius viliori provinciae τῶν ὑπηρετῶν, s. חזניש, docente hoc Iac. Rhenferdio (diss. de decem otiosis synagogae, Franequ. 1686., p. 81. sqq.) Io. Buxtorfio (Lex chald. Talm. Rabbin. sub. v. שלייח) et Io. Gottl. Carpzovic (Adparat. antiqu. sacr. cod. p. 314). Neque licet cum Pfaffio (Origg. iur. eccles. ed. 2. p. 53.) usum loquendi veterum Hebracorum a

recentiori distinguere, nisi possis hoc discrimen accurate docere. Cui accedit, ἄγγελον quidem denotare nonnunquam doctorem, sed a Deo ad homines missum; at ἄγγελον ἐκκλησίας neque doctorem neque episcopum per se significare posse. Λύγειοι τῶν ἐκκλησιῶν sunt potius legati ecclesiarum (si proprie quidem vim formulae accipias, nec simul per imaginem, ut in Apocalysi) idemque valent, quod ἀπόστολοι τῶν ἐκκλησιῶν, 2 Cor. VIII, 23. Philipp. II, 25. — Itaque miror, ipsum Dav. Michaelis, virum celeberrimum, ἄγγελον τῆς ἐκκλησίας cum illo legato synagogae, qui hodie praecendor in synagogis Iudeorum vocatur, comparasse (vid. Eius Anmerkungen zu seiner Uebersetz. d. N. T. ad h. l.), cum ille ad ministros, ipso fante viro celeberrimo, sit referendus, nec substitisse potius in universa illa notione legati ecclesiae, qua potissimum obscurō Apocalypses loco lux adfundī potest.

Gravius multo est argumentandi genus hoc, quod antiquissimorum doctorum ecclesiastieorum testimonio nititur *). Separanda tamen hoc loco sunt ea Patrum, quos vocant, loca, quae in universum Episcopos (per quos et ipsi intelligi possent Presbyteri s. doctores ecclesiarum, uti in N. T. libris utrosque permisceri vidimus) ab Apostolis constitutos esse declarant, ab iis, quibus Episcopi a Presby-

*) Diligenter aliunde collecta vide haec loca Patrum in Ios. Binghamii origg. s. antiqu. eccl. l. II. c. 1. §. 3. sqq.

teris clare distincti ordinis sui originem ab Apostolis duxisse dicuntur. Nam haec modo loca, non illa, ad rem praesentem faciunt, quorum potiora haec sunt. — Tertullianus (adv. Marcion. l. IV. c. V.) inquit: „Ordo ,Episcoporum ad originem recensus in Ioannem ,stabit auctorem.“ Clemens Alex. (Paedag. I. III. c. XII.) ait: „Μυρίαι δὲ ὅσαι ὑποθήκαι εἰς ,πρόσωπα ἐκλεκτα διατίνουσσε, ἐγγεγράφηται ταῖς βί- ,βλοις ταῖς αγίαις· αἱ μεν πρεσβυτέροις, αἱ δὲ ἐπι- ,σκόποις, αἱ δὲ διακόνοις, ἄλλαι χήραις.“ — Verum enimvero uterque locus non nisi opinio-nibus ac incerta fama niti videtur. Prior enim ordinem Episcoporum ad solum Ioannem re-fert, cum reliqua antiquitas christiana plures Episcopos a Petro quoque et Paulo constitu-tos fuisse tradat. Res potius ad solos Episco-pos Asiaticos pertinere videtur, quos fama, narrante Clem. Alex., a Ioanne, post redditum ex insula Patmo, institutos esse tulit. Quod igitur de singulis episcopis in singulis provin-ciis primitus narrabatur, hoc denique ad om-nes omnino Episcopos fama transtulit. Nihil igitur certi ex hoc Tertulliani loco contra no-stram sententiam effici posse arbitror, cum de vera ac primitiva vi et potestate Episcoporum eorumque a Presbyteris diversitate, tempore quidem Apostolorum quaeratur. — Posterior locus tantum docet, Clementem Alex. Episco-pos distinxisse a Presbyteris, hocque' discri-men ordinis in ipsis N. T. libris quaesivisse. Nonne vero potuit Clem. Alex. Episcopos in N. T. obvios ex sui temporis usu dimetiri, ut illis eandem auctoritatem tribueret ac pre-cellentiam, quae esset Episcopis sui temporis

propria? Nonne saepius in eo peccavit postcritis, suos ut transferret mores ac instituta in prius atque antiquius aevum? Quod quidem vere accidisse veteribus scriptoribus christianis, edocemur exemplo Irenaei, qui (adv. haereses l. III. c. XIV.), „convocatos fuisse, „ait, Miletum a Paulo Apostolo (Actor. XX., „17.) Episcopos et Presbyteros, qui ab Epheso et a reliquis proximis civitatibus eo coiissent.“ Convenisse autem Miletum solos presbyteros Ephesinos, qui et ipsi salutarentur Episcopi, nec vero alios vicinarum Asiae minoris ecclesiarum episcopos, supra (§. II.) sat superque docuisse mihi videor. —

Quamvis autem hactenus allata Patrum testimonia ex adductis caussis discrimin illud Episcoporum a Presbyteris tempore Apostolorum nequaquam firmiter corroborent; alia tamen haud desunt, caque graviora, argumenta ex catalogo primorum Episcoporum ab Apostolis in maioribus ecclesiis ordinatorum repetita, quibus discrimin illud ab ipsis Apostolis primitus constitutum clarius elucescat. Nonnulla quidem a Ios. Binghamio aliisque ex Tertulliani clarissimo loco (de praescript. c. XXXII.) * et ex successione Episcoporum Ro-

* Verba Tertulliani haec sunt: „Evoluant (haeretici) ordinem Episcoporum suorum, ita per successiones, ab initio recurrentem, ut primus ille Episcopus aliquem ex Apostolis, vel Apostolicis viris, qui tamen cum Apostolis perseveraverint, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiae Apostolicae census

anorum *) in hanc caussam allata non tantum videntur esse momenti, ut vulgaris nostram sententia iis admodum concutiatur; nam tertulliani auctoritas his in rebus suspectat, et successio ipsa Romanorum Episcoporum dubia. Sed alia a defensoribus Apostolae ordinis Episcoporum originis congesta veris ecclesiae testimonia eius sane sunt generis, ut prorsus ea contemnere nihilque iis dare quidem non ausim. — Iacobum, τὸν ἀδελφὸν κυρίου, primum ecclesiae Hierosolymitanae iiscopum fuisse, omnes scriptores antiqui unanimi consensu tradunt, non modo posteriores, Ieronymus, Epiphanius, Chrysostomus, veniam et priores, Hegesippus, Clemens Alexandri, Dionysius, quos omnes Eusebius excitatus iisque accedit (H. E. I. II. c. 23. III. c. 7. I. VII. c. 19.). — Antiochenae ecclesiae imum Episcopum fuisse Evodium, ab Apostolis quidem, Petro praesertim, constitutum, post eum Ignatium, atque utrumque ante tri, Apostoli, obitum, testatur Eusebius (H. I. III. c. 22.) et Origenes (Homil. VI. in

suos deferunt; sicut Smyrnaeorum ecclesia Polycarpum ab Ioanne conlocatum refert; sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum edit. Proinde utique et caeterae exhibent, quos ab Apostolis in episcopatum constitutos, Apostolici seminis traduces habent.“ —

*) v. Io. Pearson et Henr. Dodwell de successione primorum Romae episcoporum; et Io. Phil. Baraterii de successione antiquissima Episcoporum Romanorum, cet.

Luc.), quibus deinde accesserunt Athanasius, Hieronymus, Chrysostomus, Theodoretus, alii. — De Polycarpo in primis, primo Smyrnensis ecclesiae episcopo, a Ioanne, cuius erat discipulus, constituto, quae narrant scriptores christiani veteres, quam maxime digna sunt, quae diligenter attendamus. Irenaeus, qui ipse Polycarpum noverat, hunc tradit ab Apostolis creatum fuisse episcopum, his quidem verbis (adv. haereses I. III. c. 3.): „Ab Apostolis in Asia, in ea, quae est Smyrnae, ecclesia constitutus Episcopus, quem et nos vidimus in prima nostra aetate. Tertullianus (de praescr. c. XXXII.) et Eusebius (H. E. I. III. c. 36.), nec non Hieronymus (catal. scriptor. eccles. c. XVII.) *) idem testantur. — Pari ratione antiqui hi scriptores christiani adfirmant, Timotheum a Paulo Episcopum Ephesi fuisse institutum, aequa ac Titum in Creta insula. Quare Eusebius ait (H. E. I. III. c. 4.): „Οἱ λοικαὶ ἐν ταῖς πράξεις τοὺς γνωρίμους ἀντοῦ (Παύλου) καταλέγων, εἰς ὄνδρατος ἀυτῶν μηγμονένει. Τιμόθεος γε μέν τῆς ἐν Ἐφέσῳ παροικίας ἰσορεῖται πρῶτος τὴν ἐπισκοπὴν εἰληχέναι, ὡς καὶ Τίτος τῶν ἐπὶ Κρητῆς ἐκκλησιῶν.“ — Atque haec ipsa narratio de episcopatu Timothei et Titi vestigia nobis monstrat, quae in doctrina de Episcopis eorumque, aetate quidem Apostolorum, vera ratione pressius persequamur. — Quamvis enim in his veterum

*) Verba eius sunt haec: „Polycarpus, Ioannis Apostoli Discipulus, ab eo Smyrnae Episcopus ordinatus.“

Christianorum narrationibus nonnulla insint, quae posterior demum aetas verae historiae addiderit, omnia tamen de primis illis episcopis ab his auctoribus tradita ad fabulas referre pudor vetat et fides historica. Nihil enim credere fas esset in antiqua historia, nihil si dare vellamus tanto testium christianorum consensui. Concedere quidem nullo modo possumus, Episcopos, quorum in N. T. libris fit mentio, ordine et munere diversos fuisse a Presbyteris. Sed si sequius aevum christianum Timotheum et Titum Episcopos fuisse contendit, qui hoc nomine non occurunt in N. T. eosque cum posterioribus Episcopis, iisque ab ordine Presbyterorum distinctis, comparat, concedi tandem a nobis poterit, ne iusto morosiores videamur, extitisse iam aetate Apostolorum Episcopos, (licet hoc ipso nomine haud insigniantur ab Apostolis) qui non ipsi fuissent Presbyteri, quorumque imitatio proprios posthaec genuisset episcopos; solis autem presbyteris aetate quidem Apostolorum in libris N. T. concessum fuisse nomen Episcopi. Admittendum igitur erit discriminem inter Episcopos superiores, qui ipsis praessent presbyteris, (etsi hoc nomine haud occurrant in libris N. T.) et inferiores, qui solam plebem christianam gubernarent. Hi soli in N. T. dicuntur Episcopi atque iidem sunt, qui Presbyteri. Quo quidem admisso discriminem medium ingredimur viam, qua tandem utramque partem amice componere possimus. — Sed hac de re fusius et accuratius in ultima huius dissertationis sectione, qua nostram sententiam sumus exposituri. —

§. IV.

Presbyteri aetate Apostolorum

erant et ipsi ad docendum populum non minus quam ad bene moderandam Ecclesiam constituti,

Pergimus nunc ad aliam quaestionem, quae cum ea, quae nobis sedet, sententia de veritate Episcoporum N. T. atque de origine Episcoporum posterioris aevi christiani arctissime cohaeret, atque viam nobis munit contrariae cuiusdam opinionis, magna quidem cum solertia exornatae, rectius examinande et dijudicandae. — Episcopis curam ecclesiarum earumque gubernationem fuisse commissam, et nominis ratio, et comparatio cum αρχισυναγωγοῖς Iudeorum, et diserta denique S. S. testimonia satis demonstrant. Episcopi enim, cum απὸ τοῦ επισκέπτεσθαι dicantur, accurate respondent praefectis synagogarum Iudaicarum s. αρχισυναγωγοῖς, qui in historicis N. T. libris toties redeunt. Primitivae autem ecclesiae christiana formam ad exemplum synagogae Iudaeae fuisse compositam (etsi non per omnia, in quo nimius est Vitrina de synagoga vetere), ex ipsis primis institutorum christianorum initiis intelligitur, cum prima illa ecclesia eiusque constitutio profecta sit a Iudeis, cumque ad exemplum ecclesiae Hierosolymitanae, quae Christianis e Iudeis, iisque ritibus synagogarum adsuetis, constaret, reliquae itidem ecclesiae fuerint conformatae. Quare etiam in omnibus locis iis, quae Episcoporum mentionem faciunt, curae in primis et gubernationis ecclesiarum fit mentio; v. c. Actor. XX., 28.

προσέχειν τῷ ποιμνίῳ et ποιμάνειν (regerc, curare) τὴν ἐκκλησίαν. I. Timoth. III., 5. ἐπιμελῶν ἐκκλησίας θεοῦ; atque Tit. I., 7. Episcopus appellatur ὄικόνομος θεοῦ. Sed haec tam clara sunt omnia, ut ea mirari possis hoc loco a me repeti, nisi sint, qui curam et moderamen ecclesiarum Episcopis denegare cupiant, solumque iis, vel saltem potissimum, tribuant dōcendi munus. — Episcopos autem tempore Apostolorum cum supra docuerimus (§. II.) diversos haud fuisse ordine ac munere a Presbyteris, utrorumque potius nomina et munera in libris N. T. aequē late patere, ad Presbyteros etiam adparet pertinere, quaecunque hactenus de moderamine ecclesiarum per Episcopos diximus. — Idemque intelligitur, sive contendamus Presbyteros christianos cum Presbyteris Iudacorum (זקניש), sive consulamus ea, quac de Presbyteris christianis diserte agunt, librorum N. T. testimonia. Synagogis enim Iudeorum Presbyteros s. זקניש praefuisse constat, qui, quaecunque in iis ad cultum divinum pertinarent, recte componerent atque moderarentur. Horum quidem in variis synagogis (docente Vitrunga de synagog. vet. l. II.) non eadem erat ratio; aliis synagogis ab universo senatu Presbyterorum rectis, aliis ἀρχισυναγωγῖαι cuidam subiectis, cui adessent alii Presbyteri, (פָרְנָסִים, מַמְוָנִיס) ipsi ἀρχισυναγωγοὶ dicti; unde in N. T. non modo τῶν πρεσβύτερων hoc ipso sensu mentio fit, v. c. Luc. VII., 3. verum etiam in aliis locis v. c. Marc. V., 22. Actor, XIII., 15. plurium ἀρχισυναγωγῶν, quem רָאשׁ הַכְּנֵסָה adpellarunt, muneris gravitate et auctoritate distinctorum. Quicquid

vero horum sit, omnes tamen omnino Presbyteri Iudeorum praefecti erant synagogis, aequaque ac Presbyteti christiani singulis Christianorum coetibus, cum in locum τῶν ἀρχισυναγωγῶν et Ιάκωβος Iudeorum in prima ecclesiae christianaee institutione successissent. — Denique ex disertis quoque N. T. testimoniis idem adparet, Presbyteros christianos regendis ecclesiis fuisse destinatos. Qui enim Actor. XX., 17. πρεσβύτεροι vocantur, iidem c. 28. ποιμάνειν τὴν ἐκκλησίαν et προσέχειν τῷ ποιμνίῳ iubentur, atque 1 Timoth. V., II. προεξωτες πρεσβύτερος commemorantur. Pari ratione Petrus, Apostolus, Ep. I., cap. V., c. 1. 2. τοὺς πρεσβυτέρους vehementer adhortatur: „ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποιμνίον τοῦ Θεοῦ, επισκοποῦντες μὴ αἰναγματίζετε, ἀλλ’ ἐκουσίως“ Quamquam vero hic locus proprie de senibus, quibus γεώτεροι (v. 5.) opponuntur, intelligendus est, his tamen ipsis viris aetate proiectis cura ecclesiae, aequaque ac τοῖς Ιάκωβος apud Iudeos cura synagogae, imo regimen rei publicae in synedrio, committebatur, unde et nominis ratio constat. —

Pergimus ad quaestionem difficiliorem, in qua potissimum cardo rei disceptatae vertitur: an ex disertis N. T. locis plane possit effici, Presbyteros etiam ad docendum institutos fuisse, atque ipsa muneris ratione ad id obstrictos? — Hoc certo adsfirmare equidem haud dubito. Etenim clare elucet primum ex illo loco Pauli Ap. iam supra (§. II.) excitato Tit. I., 9., ubi ab eo, qui ad Episcopi munus admittatur, expressis verbis requiritur, ut sit διδασκαλός καὶ παρακαλέσθω ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινού-

ση καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν; quocum conve-
nit, quod idem Apostolus i Tim. III., 2. sta-
tuit, Episcopum esse debere διδαστικὸν, hoc ve-
ro est, ad instituendos alios idoneum. Epi-
scopos autem in his locis eosdem esse cum
Presbyteris, et supra iam demonstratum est,
(§. II.) et ex arctissimo nexu loci Tit. I., 7;
sqq. cum proxime praecedentibus commatibus.
5. et 6. planum est, ubi de constituendis per
singulas urbes Presbyteris, eorumque iusta ra-
tione ac indole agitur. Quanquam enim facile
largior, non omnes illius aevi Presbyteros ec-
clesiarum vere docuisse, ne idoneos quidem
ad docendum omnes fuisse, nec adeo illo aevō
esse potuisse, (etsi illo quidem tempore non
tot tantaeque in doctoribus ecclesiae dotes ani-
mi ac virtutes requirerentur, quam hodie,
praesertim inter nostros): hoc tamen non
impedit, quo minus ad Presbyteros, e consilio
quidem Apostolorum, docendi provinciam per-
tinuisse statuamus. Nam eam ipsam ob caus-
am, quod Paulus Apostolus nonnullis anim-
advertisset munus Presbyteri fuisse commis-
sum, qui ad docendum parum essent apti, hoc
imprimis urgebat in epistolis ad Timotheum et
Titum datis, ut ii modo eligerentur in eccle-
siis Presbyteri, qui praeter alias virtutes ab
ipso commemoratas haud carerent dono bene
ac recte alios docendi et adversarios redar-
guendi. — Nec vero desunt alia N. T. loca,
ex quibus hoc muneris datum fuisse Presby-
teris itidem pateat. Nam i Cor. XII., 28. 29.
recensentur munera ecclesiastica, in quibus
omittuntur ἐπίσκοποι et πρεσβύτεροι, (qui tamen

omittendi non erant), sed eorum loco nominantur διδάσκαλοι. Erant igitur Episcopi seu Presbyteri primae ecclesiae doctores ordinarii ecclesiarum, sicuti Apostoli et Prophetae ante eos commemorati ad doctores extraordinarios pertinebant. — In eandem caussam addit Apostolus Ephes. IV., 11 in recensu ministeriorum doctrinae et ecclesiae christianaee Apostolis, Prophetis et Evangelistis ποιμένας καὶ διδάσκαλους, qui in hoc quidem sententiarum nexu nonnisi Episcopi et Presbyteri esse possunt. Nam si intelligas h. l. per ποιμένας Episcopos, qui regerent ecclesias, διδάσκαλοι esse debent Presbyteri, tamquam doctores ordinarii ecclesiarum: sin autem rectius ποιμένας καὶ διδάσκαλους ad eosdem, Episcopos scilicet, qui et ipsi essent Presbyteri, ab utroque munere et regendi et docendi ecclesiam sic dictos, referas, (id quod suadet etiam linguae graecae ratio, coll. §. II.) iterum intelliges, Presbyteros acque fuisse doctores ecclesiae (διδάσκαλους) ac rectores eiusdem (ποιμένας). — Nec minus idem Apostolus, cum ad Thessalonicenses (ep. I. cap. V., 12.) scribit: „Ἐρωτῶμεν,,δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοῖ, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ,,προισαμένους ὑμῶν ἐν κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς,,οὐχὶ ηγεσθαι ἀντοὺς ὑπερηπερίσσου ἐν ἀγάπῃ, δια,,τὸ ἔργον ἀντῶν,“ arcte connectit τοὺς προισαμένους (praefectos) et νουθετοῦντας (doctores) atque eosdem plane illos pronunciat. Οἱ προισάμενοι igitur Episcopi s. Presbyteri, et ipsi fuerunt doctores ecclesiae. Id quod et diserte testatur locus Hebr. XIII., 7. „Μνημονεύετε τῶν,,ηγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ,,Θεοῦ.“ Nam ηγούμενοι haud dubie h. l. sunt

illi προσάνευοι (1 Thess. V, 12.) h. e. Episcopi s. Presbyteri, atque hi dicuntur doctrinam divinam s. christianam (λόγον τοῦ Θεοῦ) illis epistolae lectoribus tradidisse. Erant igitur hi Presbyteri re ipsa ac per muneric sui rationem doctores ecclesiae. — Haec equidem sufficere crediderim ad stabiendum firmiter sententiam hanc: Fuisse Presbyteros ecclesiarum, Apostolorum quidem aetate, ad docendum populum, non minus quam ad bene moderandam ecclesiam, constitutos, atque ex instituto Apostolorum per ipsam muneric iisdem commissi rationem ad docendum obstitutos.

§. V.

Oppositae aliorum sententiae examinantur.

Quae cum ita sint, illico concidunt aliorum sententiae a nostra alienae, in primis ea, quam protulit Io. David Michaelis, vir celeberrimus, in animadversionibus παραφράσει suaे epistolarum Pauli minorum (Paraphrase und Anmerkungen über die Briefe Pauli an die Gater, Ephes. cet.) annexis, ad 1 Timoth. III, 1. et V, 17. Existimavit nempe vir doctissimus, munus Episcoporum totum in moderamine cultus Christianorum sacri positum fuisse, quo curarent, omnia recte in ecclesia et communī usui convenienter fieri, secus sententias monerent atque corrigerent. Docuisse interdum Episcopos ille quidem concedit; pertinuisse modo negat hanc institutionem aliorum

ad ipsorum provinciam; nam Apostolorum aetate et Laicis licuisse ad coetum christianum verba facere aut palam populo precari. Si quis autem Episcopus cum gubernatione ecclesiae docendi quoque provinciam coniunxisset, eo maiori hunc stipendio dignum fuisse (I. Timoth. V, 17.). Quae si teneamus, discrimen omne, quod nonnulli statuant, inter docentes et regentes (laicos) Presbyteros, prorsus tolli. Ita fere Michaelis! — Sed non novam prorsus et inauditam opinionem haec adserens protulit vir celeberrimus, (quod quidem Danovio in diss. cit. p. 43. videbatur) nam idem iam statuit magnus ille Ictus, Iust. Henn. Boehmer tum in dissertatt. iur. eccl. antiqui, dissert. VII. (ed. 2. p. 389. sq. 395. sqq.) tum in Observationibus ad Petri de Marca dissertationes de concordia sacerdotii et imperii. (Observ. V. ad L. I. c. II. §. 5. ex ed. Bamberg. 1788. p. 128. sqq.). Proxime quidem ille agit l. c. de Presbyteris, hos vero eosdem cum Episcopis pronunciat (ed. Bamb. p. 137. sq.) ; quare in summa rei idem affirmare censendus est, quod Io. Dav. Michaelis. Cel. Boehmerus autem cum hanc sententiam solis illis locis I Timoth. V, 17. et I Thesal. V, 12. suffulcire studeat, quae tamen alium eumque planiorem sensum admittunt, (quod quidem infra docebitur) plane non est, quod his immoremur. — Revertimur igitur ad ea, quae Cel. Michaelis in medium protulit, ad quae breviter haec notantur. — Largimur quidem, et Laicis illo tempore concessam fuisse docendi libertatem. Inde autem non sequitur, Presbyteros haud fuisse ordina-

rios ecclesiae doctores; neque firmavit b. Michaelis hanc opinionem idoneis argumentis. Sed nec opus est ulteriori viri refutatione, cum ipse in recentioribus animadversionibus ad versionem suam german. N. T. (Vol. IV.) ad loc. 1 Tim. V., 17. tacite dicta mutasset, atque in meliorem Grotii sententiam deflexisset.

Nec magis valet ad infringendam sententiam nostram, & praecedente tot firmatam argumentis, discrimen inter Presbyteros regentes et docentes, quorum priores e plebe, posteriores e clero fuerint electi, seu quod idem est, inter Presbyteros laicos et clericos, quod quidem Reformati, qui Calvini maxime disciplinam sectarentur, seu Presbyteriani, constituerunt. Nulla enim sunt argumenta eorum, quae ex nonnullis S. S. locis, v. c. Rom. XII, 7, 8. praesertim 1 Timoth. V, 17. repetierunt, cum certum nullum Presbyterorum laicorum vestigium neque his N. T. locis insit, neque vero possit in scriptis doctorum christianorum proxime post aetatem Apostolorum, quae omnia ac singula Presbyteros tanquam sacerdotes, ideoque clericos, non laicos, exhibent, repeiri: id quod prolixe satis et docte exposuit Camp. Vitrunga (etsi ipse Calviniana formulae addictus hoc ecclesiae regimen haud improbasset) in libro notissimo de Synagoga vetero libr. II. c. 2 et 3. — Sed vel misso hoc a Presbyterianis defenso discrimine inter Presbyteros laicos et clericos, insistunt tamen illi discrimini inter Presbyteros docentes et regentes alii viri docti, tam antiquiores quam recentiores, (etsi solos Presbyteros clericos, non

laicos, admittunt), loco illo i Timoth. V, 17. potissimum ad hanc sententiam adducti; quod ibi Apostolus diserte distinguat τοὺς προσσωτας πρεσβυτέρους; et τοὺς κοπιῶντας ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ. Alios igitur Presbyteros, contendunt hi viri, secundum hunc locum promuneris sui ratione vere instituisse populum, alios autem, quibus neque natura, neque ars hanc dedisset dicendi facultatem, alio modo ecclesiae prospexitse commodis *). — Abeunt tamen hi viri in duas et ipsi partes: alii enim ex ipso Apostolorum instituto hoc discrimen inter Presbyteros docentes et regentes obtinuisse existimant **); alii contra ē tenui modo sorte et conditione primae ecclesiae christianaee, praeter omne consilium aut culpam Apostolorum, hoc accidisse mali putant, quod non omnes, qui a singulis coetibus christianis electi essent, Presbyteri apti etiam fuerint ad docendum; id ipsum autem cavere pro futuro voluisse Apostolum hac lege: quemvis episcopum esse debere διδασκτικὸν, (i Timoth. III,

*) Vid. Mosheim's Erklärung der beiden Briefe Pauli an den Timotheum, p. 474. sqq.

**) Vid. ex antiquioribus quidem Theologis Henr. Dodwell dissert. Cyprianica VI. de Presbyteris doctoribus cet., e recentioribus autem Ven. Starkii Geschichte der christlichen Kirche des ersten Jahrhunderts Vol. III, p. 58. Ven. Ziegleri Versuch e. pragmat. Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 8. et Ven. Schmidtii (Giss. Theol.) Handbuch der christl. Kirchengeschichte. Vol. I. p. 310.

2.) quo provinciae satisficiat sibi commissae *). Posteriorem hunc loci i Tim. V, 17. sensum et Moshemius admittit **), quanquam ipse aliam sequitur verborum interpretationem. Quod ad priorem sententiam attinet, ei neque ex illo loco i Tim. V, 17. neque aliunde (Ephes. IV, 11. Actor. XI, 30. XV, 22.) roboris aliquid accedere equidem censeo, cum per ea, quae Ἰωάννης praecedente ex aliis potissimum locis Paulinisi i Tim. III, 2. et Tit. I, 9. demonstrata sunt, penitus illa iam sit destructa. Primum enim, si discriminem illud inter Presbyteros regentes et docentes clare exprimere i Timoth. V, 17. voluisse Apostolus, sane ille non scripsisset, uti nunc legimus: „Οἱ καλῶς προειδότες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς αὐξιῶσθαι, μάλιστα οἱ κοπιώντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ; sed scribendum ei potius fuisse sic: „Οἱ πρεσβύτεροι, οἱ καλῶς προειδότες, διπλῆς τιμῆς αὔξιούσθαι, μάλιστα δέ οἱ κοπιώντες λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ“ — Deinde ex comm. I., ubi πρεσβύτεροι opponuntur τοῖς νεωτέροις, perinde ac πρεσβύτεραι ταῖς νεωτέραις (v. 2.) planum est, nomen πρεσβυτέρου loco nostro, hoc quidem sententiarum nexu, non esse nomen dignitatis, sed tantum aetatis. Quapropter sensus verborum non esse potest, nisi hic: „Seniores (oppositos eos iunioribus aetate), qui provincia regendae civitatis christianaee ipsis

*) vid. Vitringa de synagoga vetere, p. 493.

**) in commentariis de rebus Christianorum ante Constantinum M. p. 126.

„comissa bene fungantur, maiori stipendio *) esse ornandos.“ Itaque οἱ πρεσβύτεροι loco nostro nequaquam per se iam denotant Presbyteros, sed coniuncti demum cum addito: προσώπες; neque igitur distribuuntur h. l. Presbyteri (dignitate et munere tales) in regentes et docentes, sed πρεσβύτεροι προσώπες aequipollent demum illis Presbyteris ecclesiae **). Quare nec audiendum est Moshemius

- *) Stipendium enim, non honorem solum, h. l. per τιμὴν intelligendum esse, recte observarunt boni interpretes, Grotius, Hammondus, Clericus, Moshemius, Michaelis, quibus accedere recentiores bene multi.
- **) Videlicet hoc et Danovius, (diss. de episcopis p. 48.) πρεσβυτέρους h. l. proxime non dici de de Presbyteris, sed de Senioribus; sed male τὸ προϊσασθαι per munus quocunque explicandum putat, quantumvis alienum sit a iure alios gubernandi. Haec enim notio universa (Generalis) verbo προϊσασθαι modo competit, si cum Genitivo rī construitur, v. c. Tit. III. 8: 14. προϊσασθαι καλῶν ἔργων (vid. Loesneri observations ad N. T. e Philone Alexandrino p. 430.) minime vero, si, quod h. l. fit, singulatim ponitur; tum enim praefecturam tantum et gubernationem significat. Neque τῷ προϊσασθαι Rom. XII, 8., (quem quidem locum in rem suam trahere studet Danovius) alia subiecta est sententia. Οἱ καλῶς προσώπες πρεσβύτεροι igitur h. l. non sunt, (quod quidem vult Danovius) Senes quaecunque demandata sibi ecclesiastica ministeria diligenter exequentes, sed potius ex usu loquendi graeco communi: Seniores, qui bene tuerintur et gubernant rem publicam sibi commissam. —

(de rebus Christianorum ante Constantin. M. p. 127.), qui coll. i Thess. V, 12. Presbyteros existimat ab Apostolo distribui in tres classes, in *κοπιῶντας* (laborantes in proferendis civitatis christianaee finibus — de quo accuratius infra!) *προΐσαμένους* (praefectos ecclesiae) et *νουθετοῦντας* (docentes et exhortantes). Nam in illo loco i Thess. V, 12. τὸ προΐσασθαι et νουθετεῖν tantum ἐπιτίγησις est τοῦ κοπιῶν : contendebant vires Presbyteri illi et in gubernando et in instituendo coetu christiano; id quod recte aestimare gratoque animo recolere debebant Christiani. Tantum igitur abest, ut variae h. l. Presbyterorum classes significentur, ut cura ecclesiae potius omnibus Presbyteris communis per singulas modo partes describatur, aequae ac altero loco i Tim. V, 17. — Neque reliqua denique loca N. T. allata Ephes. IV, 11. Actor. XI, 30. XV, 22. contrariam opinionem corroborare valent. Nam Ephes. IV, 11. non exstat τοὺς δὲ ποιμένας, τοὺς δὲ διδασκάλους, qua demum construendi haec verba ratione ποιμένες (πρεσβύτεροι, ἐπίσκοποι) alii censendi essent, quam διδάσκαλοι; sed manifeste coniunguntur ποιμένες et διδάσκαλοι verbis his: τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους; qua ipsa construendi ratione, collata quidem cum praecedentibus τοὺς δὲ — τοὺς δὲ clarum fit, uti iam supra demonstravimus, pro iisdem plane h. l. declarari ποιμένας et διδασκάλους. Ex locis Act. XI, 30. XV, 22. discimus quidem, fuisse ipsis Hierosolymis Presbyteros, atque possemus hoc omnino colligere ex imitatione synagogarum Iudaicarum apud Christianos, praesertim e Iudeis, etiamsi his locis non esset

traditum. Sed non poterat praesentia Apostolorum, quippe qui ecclesiae Hierosolymitanae non essent adstricti, impedire, quo minus Presbyteri Hierosolymitani, ordinarii illi moderatores ecclesiae, et ipsi docerent. Coetui enim Christianorum Hierosolymitano suffecisse haud videtur institutio Apostolorum, qui huc illuc commearent, essentque aliis permultis districti laboribus; quare haud superflua fuisse nobis videtur institutio a doctoribus ecclesiae ordinariis, hoc vero est a presbyteris, repentina. Itaque Presbyteros Hierosolymitanos propter praeSENTiam ipsorum Apostolorum docendi munere exuere nefas est. Etenim aequo possemus iure contendere, destitutum prorsus fuisse presbyteris coctum Hierosolymitanum, quoniam praesentes Apostoli sufficissent illi recte moderando. Falsa autem foret haec conclusio per diserta testimonia illa Actor. XI., 30. et XV., 22.; ergo nec illud admittendum est argumentandi genus, quo ex praesentia Apostolorum colligitur, Presbyteros Hierosolymitanos plane non docuisse.

Restat denique quaestio, ne quid relinquamus intactum, quod ad rem praesentem pertineat, quomodo tandem vexatus ille locus Pauli i Timoth. V., 17. recte intelligendus sit, si quidem discrimen inter Presbyteros regentes et docentes crux inde haud liceat? — Duplex modo, mea quidem sententia, postea, quae hactenus iam excussa sunt, remanet iusta hunc locum interpretandi ratio, altera Camp. Vitrin-

gae *), Hug. Grotii altera **). Evidem Grotio accedere malim. — Camp. Vitrinæ sententia haec est: voluisse quidem Apostolum, ut omnes Presbyteri apti essent ad docendum, sed in tenuibus illis primorum coetuum initii non peraeque omnes Presbyteros ad docendum fuisse idoneos; cooptandos enim haud raro fuisse, cum meliores aptioresque deessent, in Presbyterorum ordinem viros morum quidem severitate, experientia et pietate valde venerabiles, atque hactenus quam maxime idoneos, qui coetum christianum regerent, sed cum ad docendos alios sive natura sive arte admodum fuissent destituti, eos vel rarius docuisse, vel a docendo prorsus abstinuisse, atque aliis Presbyteris, se quidem in docendo et dicendo exercitatiōribus, hanc populi christiani institutionē reliquisse, cum ipsi interea aliam munēris Presbyterorum partem diligentius curassent. Hos autem Presbyteros ad docendum aptos, cum accurata et diligentī institutione

*) De synagoga vetera , libr. II. cap. 3. p. 493.

**) In libello : de imperio summarum potestatum circa sacra p. 394. sq. ed. 1. Hag. Com. 1652. — sed ed. Amst. 1677. p. 240. sq. — Recte in hoc libello mittit Grotius eam horum verborum explanationem , quam antea in Annotationibus in N. T. ad h. l. dederat, ubi per *κοπιῶντας εν λόγῳ και διδασκαλα* Principes Presbyterorum (Episcopos) intelligi voluit, quorum proprium fuisse munus docendi, adsumtis sibi tamen nonnunquam, ubi opus fuerit, aliis , de Presbyteris plerumque , raro de laicis. — Sed refutata haec sunt omnia go praeced. —

coetus christiani potiorem explessent muneris sui partem, eo maiori honore (et stipendio) dignos fuisse censendos. — Haec Vitrunga. Nec inficiandum est, hanc sententiarum ambiguarum explanationem et simplicitate et facilitate admodum se commendare; neque equidem negauerim, in his religionis et ecclesiae christiana*e* iucunabulis rem ita se habuisse; ambigere modo licet, an Apostolus hanc ipsam rem loco quidem nostro exprimere voluerit, cum tales presbyteri, qui ad docendum tam parum apti fuerint, haud videantur laudem καλως προειστων πρεσβυτέρων mereri; nisi obicias, hanc laudem modo pertinere ad eas muneris partes, quas bene egissent hi viri. Sed τὸ προίσασθαι pertinet ad omnes omnino partes Presbyteri, non modo ad singulas, easque a docendo diversas, ergo etiam ad τὸ διδάσκειν εἰναι, quod cum primis a Presbyteris efflagitavit Apostolus, cap. III., v. 2. — Dubitationi igitur in hac interpretatione verborum semper aliquis saltem locus erit. Transeo igitur ad alteram hunc locum interpretandi rationem, eamque Grotianam. — Redit autem haec fere eo: sumimam rei, si recte velis locum interpretari, positam esse in emphasi quadam in verbo κοπιῶν quaerenda. Quicunque munere Presbyteri bene fungatur, maius sane et lautius eidem deberi stipendum, praesertim autem, si non modo doceat omnino, (nam cuique Presbytero hoc datum esse muneris), sed si id agat summa cum animi viriumque intentione (κοπιῶν ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ). Sed transcribamus potius ipsa verba Grotii, ut et ii lectores, quibus egregius iste libellus non sit ad manus,

plene ac perfecte sententiam v̄ri magni per-
 spicere possint. „Verborum Pauli multas in-
 „terpretationes non incommodas alii attulerunt.
 „Simplicissima haec est: Omnibus quidem Pres-
 „byteris stipendia deberi, ut qui praeſint ecclē-
 „siae, hoc est, gregem Dominicum pascant;
 „sed illis praecipue, qui, omni cura rei fami-
 „liaris neglecta, uni studio Evangelii propa-
 „gandi incumbant, nullique labori parcant.
 „Non ergo duo ponuntur Presbyterorum gene-
 „ra, sed monstratur, non parem esse omnium
 „laborem. Agnoscent omnes, etiam Beza, ver-
 „bo κοπιῶν non quemvis laborem, sed eum,
 „qui cum insigni molestia coniunctus sit, de-
 „signari. Itaque Paulus se ait Evangelio ope-
 „ram dedisse, non vulgarem, sed ἐν κόποις;
 „quibus explicandis addit μοχθὸν, λιμὸν, δίψην,
 „ἀγρυπνίας et omnia incommodorum genera.
 „Christus in epistola ad Ephesinum Episcopum
 „cum dixisset, novi opera tua, addidit ut ma-
 „ius aliquid, et τὸν κόπον. Paulus etiam ver-
 „bum κοπιάζειν saepe sibi tribuit, deinde etiam
 „sanctis quibusdam mulieribus, quae huc il-
 „luc, relictis rebus suis, Evangelii cauſa dis-
 „cursabant. His ergo Presbyteris, qui nihil
 „aliud curant praeter Evangelium, eiusque rei
 „cauſa omnibus incommodis se exponunt, plus
 „aliquanto quam caeteris deberi ratio dicitat.
 „Sic et Paulus τὸ προίστασθαι et τὸ κοπιᾶν de
 „iisdem extulit ad Thessalonicenses (V., 12).
 „Omnis ergo error novorum interpretum in
 „eo est, quod putent, illud ἐν λόγῳ καὶ διδασκα-
 „λίᾳ pronunciandum ἐμφατικῶς, cum emphasis
 „sit in voce κοπιῶντας; illa autem ἐν λόγῳ καὶ
 „διδασκαλίᾳ addita duntaxat explicandae voci

„κοπιᾶς.“ — Haec verborum interpretatio tam facilis mihi videtur et commoda, ut accedere illi haud dubitem. — Eandem emphasis et Mosheimus *) in verbo κοπιὰν quaerit; sed in explicandis verbis ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ a vulgari ratione discedit, atque λόγον refert ad Ἰουδαίους, s. Iudeos et Ethnicos, διδασκαλίαν vero ad πιστούς, Christianos ipsos, ut sensus verborum sit: Iis Presbyteris multo lautius deberi stipendum, qui de propaganda inter vicinos Christi ecclesia, proferendisque illius finibus solliciti essent, (En κοπιῶντας ἐν λόγῳ!) atque ipsos coetus curae suae commissos accurate ac summa animi contentione instituerent. (En κοπιῶντας ἐν διδασκαλίᾳ!). — Sed vehementer dubito, Apostolum haec tam sollicitate et vero tam obscure his verbis distinxisse. Evidem in explicando hoc loco Paulino fervorem illum doctorum christianorum in proferenda religione christiana et in adducendis ad illam Iudeis aequa ac Ethnicis excludere nolim; attamen eam praetulerim interpretandi rationem, tanquam faciliorem atque usui loquendi accommodatiorem, qua Apostolus his verbis institutionis christianaes adsiduitatem in universum expressisse dicitur. Constat enim, λέγον significare in N. T. doctrinam christianam, et διδασκαλία institutionem; λόγος καὶ διδασκαλία vero est i. q. διδασκαλία τοῦ λόγου, institutio doctrinae christianaæ; itaque κοπιᾶν ἐν λόγῳ καὶ δι-

*) tum in commentario supra laudato ad h. l.,
tum in commentariis de rebus Christianorum
ante Constantin. M. p. 126.

δασκαλίᾳ hunc habet sensum: adsidue ac diligenter s. indefesso studio alios (sive sint Christiani, sive ad religionem christianam demum adducendi) doctrina christiana imbuere. — Sed satis de hoc loco, negligentius paullo a fere perfunctorie a recentioribus nonnullis interpretibus, quantum eisdem video, excusso. Quare novum hoc indagandi veri sensus periculum non plane supervacaneum fore existimavi. — Examinatis igitur accuratius et vere, nisi me omnia fallunt, refutatis variis opinonibus sententiac nostrae §. IV: propositae objectis, co firmius nunc stabit hoc: Presbyteros aetate Apostolorum ad docendum etiam populum, non modo ad eum regendum, fuisse constitutos; coque facilius erit, praemissis, quae hactenus dicta sunt, iudicium de vera origine Episcoporum, et de nova aliqua, docta ea et subtili, super hac re opinione.

§. VI.

Nova et ingeniosa ὑπόθεσις de origine Episcoporum recenset.

Proposita nuper est a Ven. Planckio, Theo-
logo Goettingensi celeberrimo atque de histo-
ria religionis et ecclesiae christianaee e paucis
meritissimo, nova aliqua historia originis ac
primitivae conditionis presbyterorum et epi-
scoporum primae ecclesiae christianaee *), quae,

*) In libro egregio: *Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschaftsverfassung* Vol. I. (1803.) p. 26. sqq.

etsi singulae illius partes tantum non omnes ab aliis viris doctis occupatae iam fuissent et illustratae, non modo ob universam singularum partium coniunctionem et aptam colloctionem plane nova censenda est, verum etiam adeo probabilis videtur atque ad reliquam istius temporis historiam accommodata, ut accedere novae huic sententiae Viri summi tam egregie exornatae nullus sim dubitatus, nisi me hactenus dicta, eaque satis, quod quidem mihi videtur, confirmata retrahant, aliudque suadeant. Remanent tamen haud pauca *ex* commoda hac nova huius historiae compage, quae in usus meos convertere sub finem huius libelli in exponenda mea ipsius qualicunque de origine Episcoporum sententia et ipsa rei recta ratio et pia Viri celeberrimi observantia iubet. — Primum igitur delineanda est breviter historia illa originis et presbyterorum et episcoporum *ex* sententia quidem Viri venerandi. — Erant autem ex nova hac opinione primi Presbyteri, aetate quidem Apostolorum, tum praesides tum syndici singulorum coetuum christianorum. Curabant sollicite, tamquam censors morum, ut in ecclesia cuncta fierent κατὰ τάξιν καὶ ἐνσχημοσύνῃ, cavebantque, ne quid detrimenti caperet res publica christiana. Haec presbyterorum provincia enata erat *ex* imitatione Iudeorum, quorum presbyteri seu בָּבֶן eodem munere defungerentur. Inde autem intelligi putat Vir venerabilis, primos presbyteros christianos haud sustinuisse personas sacras, ad cultum divinum pertinentes; siquidem et Iudaici presbyteri haud pertinuissent ad sacram, sed ad municipalem constitutionem

gentis Iudaicae. Minime vero omnium Presbyteris munus docendi religionem christianam collatum fuisse, quum institutio populi cuivis tum temporis patuisset, quicunque idoneum se aut excitum ad docendum senserit. Non nullos quidem existimat presbyteros itidem docuisse, sed nequaquam muneris officio ad id adactos; alios enim eiusdem muneris viros a docendo se prorsus abstinuisse (1 Tim. V, 17.). Neque ad reliqua sacra, quae forte in coetibus christianorum peragerent, secundum hanc sententiam, primitus erant constituti. Cultus enim externus omnino non obtinuit in prima ecclesia christiana; atque congressus primorum Christianorum, communes preces, agapae, idque genus alia, religiosae quidem mentis, sed non sacri cultus rationem habuerunt. Haec quidem sacra praeiuere forte Presbyteri, cum omnino coetui praeessent, sed nequaquam ex muneris aliqua necessitate, quam dignitas Presbyteri ipsis imposuisset.

Diversa autem omnino erat ab hoc Presbyterorum munere ratio primorum Episcoporum, ab ipsis quidem Apostolis constitutorum, ad quos Timotheus etiam et Titus pertinuisse videntur. Ii enim non modo primi erant coetuum christianorum praesides, verum etiam custodes doctrinae, ac socii et adiutores Apostolorum in propaganda latius ecclesia christiana. Curae in primis cordique ipsis erat, cuncta ut in ecclesia huic religioni convenienter fierent; qua quidem cura cum prima ecclesia carere haud potuisset, nova haec dignitas e

necessitate potius rei ipsius, quam ex imitatione aliqua Archisynagogorum Iudaicorum prosiliisse censenda est. Praefecti igitur quodam modo fuere hi Episcopi et ipsis Presbyteris non minus quam Diaconis, ideoque ab illis diversi, quamvis una cum Presbyteris ecclesiam rexissent, atque et alia negotia sibi fuissent cum iis communia. De maiori ordinis munerasque Episcoporum praestantia nondum decerabatur: Episcopi quidem aliud sibi graviusque munus commissum esse intellexere, quam Presbyteris, sed principatum nondum affectarunt. Quo factum est, ut Episcopi et Presbyteri pari loco in primitiva ecclesia haberentur, non abiecto quidem omni utriusque muneris discriminе. Quare et Saec. IV. Aërius, presbyter, haud sine specie paritatem Episcoporum et Presbyterorum contendere poterat, unde acerrima illa lis exorta est, qua Aërio haeretici nota inureretur. Quid quod in ipsa synodo Carthaginiensi a. CCCIIIC, decretus est canon (XXXV): „Episcopus in ecclesia et consessu Presbyterorum sublimior sedeat; intra domum vero collegam se Presbyterorum esse cognoscat.“ — Atque quam acriter Hieronymus hanc Episcoporum et Presbyterorum paritatem in commentario in ep. ad Titum adfirmaverit, notum est. — Hactenus Ven. Planckius!

§. VII.

Examinatur haec nova *πόθεσις*.

Si episcopi ipsa muneris ratione distincti fuissent a Presbyteris, atque ipsi, non Pres-

byteri, ad docendum in prima ecclesia consti-
tuti, praeférenda sane foret haec nova de ori-
gine Episcoporum sententia reliquis omnibus,
quae quidem huc usque tentatae fuerunt; op-
timum enim admissa hac nova rem explicandi
ratione cohaerent in historia primae ecclesiae
omnia. Sin autem verum est illud, quod per
quatuor priores ḥos disputavimus, Episcopos a
Presbyteris haud diversos fuisse aetate Aposto-
lorum (§. II. et III.), atque Presbyteros et ip-
pos ad docendum fuisse constitutos (§. IV. et
V.), ultro corruit tota disputatio Viri Vene-
randi. Nam in his ipsis vertitur cardo rei;
unde simul intelligent lectores, quare hoc qui-
dem ordine dissertatio nostra processerit. At-
tamen et alia nonnulla in speciosa ista dispu-
tatione obvia accuratius nunc sub examen re-
vocare, haud abs re erit. — Cavendum pree-
sertim est, ne Presbyteros Christianorum ul-
tra modum comparemus cum Presbyteris Iudea-
orum. Imitabantur quidem Christiani aetate
Apostolorum in constituendis sacris ritus ac
disciplinam synagogae Iudaicae; sed efflagita-
vit tamen diversitas utriusque religionis diver-
sitatem quoque institutorum. Nam in religione
Iudaica omnia fere redierunt ad cultum Dei
externum, in religione contra Christiana omnia
spectant ad meliorem hominum institutionem,
ad excitandum animum pium, alendamque mo-
rum probitatem ac honestatem. Attamen et
ipsi זְקָנִים Hebræorum erant doctores, legum
Mosaicarum periti, cum iis de iure responden-
dum esset; quare si qui constituerentur pree-
fici synagogae (פָּרָנָסִים, מַמְוָנִים), hoc re-

quirebatur potissimum, ut essent חַלְמִידִי חַכְמִים; unde intelligitur, cur זָקְנֵי הָעָם, qui toties in V. T. redeunt, a paraphr. chald. redditu fuerint Vitringa (de synag. vet. L. III. P. I. c. 2. p. 638. sq. 646. sq.) et Seldenus (de synedriis vet. Hebr. L. I. c. 14.). — Praeterea primi Christiani sola synagogarum Iudaicarum instituta imitabantur, non itidem municipalem Iudeorum conditionem modumque. Nam cum solius religionis caussa coiissent Christiani, abhorrebant plane prima eorum instituta ab omni rerum civilium ambitione. Quare in libus civilibus arbitrii modo aequitati inter se locum fecerunt, non iudicii auctoritati. Quamcunque igitur personam in administranda re municipali sustinuerint Presbyteri Iudeorum, ea certe haud pertinebat ad Christianorum Presbyteros; sed religiosa modo s. sacra eorum persona in moderandis iis rebus, quae ad leges synagogarum spectarent. Etenim cum universa Iudaicarum synagogarum ratio ad cultum Dei externum fuisset conformata, facile intelligimus, Presbyteros, qui has moderarentur synagogas, eatenus dici etiam posse munus aliquod sacrum sustinuisse, non tantum civile in municipiis quidem Iudeorum. Quibus cum respondissent Presbyteri christiani, equidem non intelligo, cur non sacro iidem munere defuncti dici possint, etiamsi provincia eorum accurate exigatur, (quod quidem haud licet,) ad eam, quam Presbyteri Iudeorum sustinuere, personam; inprimis cum haud alienae fuissent (quod quidem pars adversa concedit ipsa) ab eorum munere actiones sacrae, v. c. praelege-

re libros sacros, cantum moderari, preces praetare, idque genus alia. Quid sit autem, quod actiones sacrae primorum coetuum christianorum, quibus laudes Dei celebrarentur, v. c. preces solemnes, cantus, agapae, et s. p., ad religionem quidem pertinuerint, nequaquam vero ad cultum Dei externum, eisdem si res e communi usu loquendi aestimanda sit, me plane non intelligere fateor, nisi cultum Dei externum velis ad sola sacrificia restringere.

Quod ad primos ecclesiae Episcopos attinet, eosque ex opinione adversae partis a Presbyteris distinctos, nova exoritur rei difficultas vix expedienda. Primum hoc offendit in hac opinione, eos, qui huius doctrina christiana potissimum commissa fuerit et exponenda et conservanda, solos adpellatos fuisse episcopos, illis autem, quorum vel maxime esset, ecclesia iam moderari, nempe Presbyteris, non proprie accessisse hunc muneris sui iustum titulum. Deinde urget et hoc, invigilasse hos Episcopos ipsis Presbyteris, non modo plebi christiana, et nihil tamen secius eodem cum iis, nec superiori, loco fuisse habitos, neque adeo se ipsos habuisse dignitate et honore illis superiores. Sed nunquam non superioris honoris gradu collocati iudicabantur ii, qui aliis praeescent, res ab iis gerendas moderarentur, eosque monerent, si secus fecerint, ac deberent. Quidni et Episcopi, si a Presbyteris distincti, iisque adeo praefecti fuissent? In his quidem rebus aptius cum reliqua aevi apostolici historia nectendis melius profecto consuluisse sibi videntur et Pontificii et Ang-

li, Episcopales dicti, qui iure divino Episcopos primum gradum ac ordinem illo iam tempore occupasse contendunt. — Quae si singula pensites, vix adsentias illi quamvis ingeniouse exornatae sententiae. Necque vero omnis abiicienda videtur, cum nonnulla in ea insint, quae insigni se veritatis specie commendent, atque haud sprenens antiquae ecclesiae monumentis graviter comprobentur. — Viam haec veri observatio sternit meae ipsius qualicunque sententiae accuratius nunc exponendae. —

§. VIII.

Autoris sententia de vera episcoporum origine exponitur.

Episcopos quidem aetate Apostolorum haud diversos fuisse a Presbyteris earundem ecclesiarum, utrumque potius nomen saepius in N. T. libris permisceri, supra (§. II.) satis me demonstrasse arbitror. Nec intelligi plane videtur, quo tandem modo posteriores Episcopi successione in ipsorum Apostolorum adiectare potuissent, si peculiaris ordo Episcoporum, isque a Presbyteris longe diversus, primitus iam fuisset ab Apostolis constitutus. Sed si primi Episcopi eiusdem plane dignitatis et munieris fuere cum Presbyteris, nec superiori his loco constituti, facile perspicimus, quid sit, quod posterioris aetatis Episcopi, qui ampliorrem ac superiorrem Presbyteris locum sibi sumerent, pro successoribus ipsorum Apostolorum, qui tum singulis coetibus christianis, tum ipsis eorum Presbyteris praefuissent eos-

que rexissent, nec primorum tantum Episcoporum, (quippe qui iidem cum Presbyteris fuerant) haberi voluerint. Neque sine ulla idonea caussa Episcopi hoc egisse, quodam potius modo, etsi non universe, Apostolis vere successisse, mea quidem sententia, censendi sunt, quicquid et Theologi nostri hucusque fuerint oblocuti. Nam luculenta adeo prostant antiquae ecclesiae testimonia, supra sub finem §. III. in medium prolata, Iacobum fuisse Episcopum Hierosolymitanum, Timotheum Ephesinum, Titum Cretensem, Ignatium Antiochenum et Polycarpum Smyrnensem, ut, si his quidem testimoniiis fidem omnem velis denegare, tibi sane quacunque de re ab antiquis illis scriptoribus christianis relata temere dubitandum sit. Fueruntne igitur vere hi viri Apostolici s. legati Apostolorum Episcopi, iisque a Presbyteris diversi? At §. II. demonstratum est, Episcopos et Presbyteros in N. T. libris codem fuisse loco habitos, nec hos distinguendos ab illis. Nonne autem haec manifeste secum invicem pugnant? Quo igitur modo possunt haec repugnantia inter se conciliari? Hoc quidem paucis nunc tentare, animus est. — In summa rei equidem cum Bensonio *) facio, qui rem acutetigisse mihi

*) In commentat. de antiquissima civitatis christiana forma, paraphraseon et annotationum in nonnullos N. T. libros Tomo secundo annexa, ed. german. p 307. sqq. — Miror autem, Danovium (in diss. saepius allegata p. 42. sq.) de hac Bensonii sententia, quam ne

videtur; sed plura tamen alia ad hanc quaestione recte expediendam pertinent, quae non itidem vedit, saltem non persecutus est vir doctissimus. Per ea igitur, quae ille recte quidem monuit, non supervacanea fore, spero, quae nunc in hanc rem dicenda mihi videntur.

Si Iacobus, frater Domini dictus, qui Episcopus Hierosolymitanus fuisse fertur, Iacobus ille minor, s. Alphaei filius, idemque Apostolus, fuit, (quae potior mihi esse videntur sententia) **) eo certe ille sensu, quo posterio-

recte quidem l. c. expressit, contemtim adeo loqui, tanquam de conjecturarum aliqua subtilitate in vanum profusa Nam si traditio antiqua christiana, eaque consona, tanti est momenti, ut viri harum rerum peritissimi, v. c. Ven. Planck, novam originis Episcoporum historiam eidem superstruant, operam sane equidem haud perditum iri crediderim, si accurate comparetur, et, si fieri possit, perfecte concilietur illa traditio primae ecclesiae cum iis locis N. T., quae saltem aliam sequuntur loquendi rationem. Nam veri Theologi est, non verba N. T. premere, atque graecas modo dicendi formulas ac syllabas aucupari, sed in sensum S. S. altius inquirere, veram ac genuinam historiam primae ecclesiae sollicite rimari, exhibita ubique iusta ἐπιχρήσει, obscuris lucem adsundere, et, quae repugnantia videantur, amice componere. —

- •) Vid. diss. nostra inaugur. theolog. de Iacobo epistolae eidem adscriptae auctore, Altorf 1787. et Ven. Pottii prolegomena ad epist. Iacobi, ed. 2. Gott. 1799.

ri aetate dicebantur Episcopi, plane non esse poterat Episcopus. Episcopi enim certae sedi affixi erant ac praesidebant coetui Presbyterorum certae cuiusdam ecclesiae; sed Apostoli, qui universae ecclesiae curam gererent, atque huc illuc commearent, certo loco nequaquam esse poterant adstricti, ideoque nec Episcopi dici in sensu vulgari. — Eadem quoque ratio est Timothei et Titi. Timotheus moderabatur quidem ecclesiam Ephesinam, quam diu ibi commoraretur; sed, constituta illa ecclesia, Epheso iterum discessit, atque in alias terras abiit, aliasque curavit ecclesias, ad quas esset a Paulo amandatus. Presbyteri saltem munere haud defunctus est; quod quidem perperam videbatur Seldeno aliisque ex *1 Tim. IV.*, 14.; nam *χειτορίζ* non erat tum temporis Presbyteris propria. — Idemque valet de Tito, qui in Creta insula idem munus obiit, quod Timotheus Ephesi. Diutius enim non haesit ille in hac insula, quam, quae ipsi demandata essent, perfecisset. — Nihilo tamen secius dicebantur hi una cum Polycarpo ac Ignatio ab antiquissimis ecclesiae doctoribus Episcopi, a quibus posteriores Episcopi suam duxissent originem. Sumere igitur licet, vocabulo *επίτικνο-*
μο: variam subiectam fuisse sententiam. Hoc tamen difficultati rei penitus tollendae non sufficit; sed inquirendum potius est, qua demum ratione fieri potuerit, ut posteriores Episcopi pro successoribus Apostolorum eorumque sociorum haberentur. Cuius quidem rei eam puto rationem facillimam, ipsique rerum gestarum veritati quam maxime accommodatam, quam nunc breviter exponere iuvat.

Distinguere primum liceat ad expedientiam rei difficultatem inter Episcopos superiores et inferiores. Quamdiu viverent Apostoli, summam ecclesiarum curam sustinebant ipsi, atque in his eas praecipue earumque presbyteros moderabantur, ubi ad tempus commorari solebant. Ad alias ecclesias amandabant Apostoli laborum socios, Timotheum, Titum, Epaphroditum, reliquos, qui illas melius constituerent, novos presbyteros eligerent, totumque coetum regerent (coll. i Tim. V., 1. 19.). Quamdiu igitur Apostoli eorumque legati in una ecclesia haerebant, ipsi eam moderabantur, atque eatenus erant illorum Episcopi, supremi inspectores et praesules ecclesiarum ipsorumque Presbyterorum; etsi hoc nomine in N. T. libris haud insignirentur *). Similes igitur omnino erant Episcopis posterioris aevi, hoc modo di crimine, ut hi Episcopi, qui proprie dicerentur, certae ecclesiae sedi adfixi essent, Apostoli contra, quod muneric ratio postularet, ab una ecclesia ad alteram pergerent, et doctrinae christianaee fines per omnes, quas peragrarent, terras proferre studerent. Forsitan et ipso hoc aevo Apostolico ii Apostoli eorumque socii, qui diu in una vel altera ecclesia haesissent, atque tam universae illi ecclesiae, quam eiusdem praesertim presbyteris praefuisse, επισκοποι in sensu eminentiori ad-

*) Επισκοπή enim Act. I., 20. non designat gubernationem, sed munus generatim, uti Πατρες Ps. CIX., 8. qui et ipse locus spectatur Act. I., 20.

pellabantur; quamquam huius quidem nominis nulla sit in N. T. mentio. Hoc enim sumto eo facilius saltem explicare possemus, quo iure potuerint antiquissimi scriptores christiani (coll. §. III.) Apóstolos nonnullos, Petrum, Iacobum, Paulique socios Timotheum et Titum, primos quarundam ecclesiarum pronuntiare Episcopos. Re enim ipsa fuere Episcopi harum ecclesiarum, et superiori quidem gradu, quam Presbyteri, quibus ipsi praesiderent, collocati, sed modo extraordinarii, et duntaxat ad tempus illud, per quod in quacunque ecclesia mansissent, neque vero in eo sensu, quo postea Episcopi, iisque perpetui, suisque adstricti ecclesiis, usu venerunt. Mansit igitur Presbyteris nomen ac dignitas Episcopi in singulis ecclesiis; regebant enim vere coetum christianum curae ipsorum commissum, etsi ipsis vicissim praecessent Apostoli aut eorum socii, quando hi quidem adfuerint. — Cum supremā illa ecclesiarum gubernatione coniuncta omnino erat institutio populi, ita tamen, ut doctores ordinarii, (διδάσκαλοι, Eph. IV., 11.) haud excluderentur. Hos vero doctores suisque Presbyteros, in quibus constituendis facultas docendi potissimum esset spectata (1 Timoth. III., 2. Tit. I., 9.), supra (§. IV.) demonstravimus. — Itaque Presbyteri vere fuere, et quidem ordinarii, Episcopi ecclesiarum, quas gubernarent; sed Apostoli eorumque socii superioris erant dignitatis, cum illos ipsis Presbyteros constituerent in ecclesiis, censentque eorundem moderatores. Presbyteri autem, cum ecclesiis suis adfixi fuissent, atque in eodem loco permanissent, κατ' ἔξοχην dicti fuerint Episcopi.

Unde patet usus huius nominis in N. T., et apud ipsos posteriores nonnullos doctores ecclesiae; id quod supra §. II. ex pluribus locis docuimus, quibus unicum modo Theodoreti ad Philipp. I., 1. addimus: „Ἐπισκόπους τοὺς πρεσβυτέρους καλεῖ ἀμφότερα γὰς ἔιχον κατ' ἐκεῖνην τὸν καιρὸν τὰ ὄντα.“ —

Demortuis autem Apostolis eorumque sociis varia fuit ecclesiarum christianarum facies. Aliae contentae erant pristina sua constitutio ne, qua a presbyteris, h. e. collegio Presbyterorum pari potestate praeditorum ita regerentur, ut unus eorum, qui aetate reliquos super rasset, seu Senior, primum locum occuparet, atque, (etsi primus modo inter pares sine ullo principatu) concessui Presbyterorum prae sideret, eodem fere modo, ac postea, constitutis iam Episcopis, Archipresbytero haec con cederetur προεδρία in Presbyterorum concessu. Sed nimium haud raro, uti fit, sibi arrogavit is, qui primam sedem tenebat; atque indul gebant caeteri eo facilius, quod unumquodque collegium non facile sine aliqua directione firnum esse posse probe intelligerent, videren que, iudaicum quoque presbyterium suum habere praesidem (הַכָּנָס שָׁנָר s. ἡ ἐχιτυναγωγὴ). Itaque ex ipsa paritate primitiva Presbyterorum nonnullarum ecclesiarum prodiit sensim potior dignitas Episcopi, tamquam praesidis presbyteri. — Sed aliae ecclesiae primitus iam, et deliberato quidem animo, post mortem Apostolorum primas partes et gubernationem ipsius presbyterii uni, vel Seniori presbyterorum, vel etiam alii ex Presbyteris quidem electo, detu

lissee videntur. Hae enim ecclesiae, peculiari gubernationi ac disciplinae Apostolorum vel aliorum ab iis legatorum adsuetae, non facile carere poterant hac supremae curae provincia. Elegerunt igitur ipsae virum gravem, qui regeret universum coetum ipsosque presbyteros, quam quidem curam antea sustinuisse Timotheus, Titus, alii. Sed peculiarem eumque superiorem ordinem ac principatum nondum obtinuit eiusmodi praesul, nam mansit presbyter; modo praefectus erat reliquis, quorum negotia auctoritate sua moderaretur. Sic tandem hi soli Praefecti Presbyterorum, qui in sustinendae ecclesiae cura summa similes essent Apostolis eorumque legatis, Episcopi κατ' ξένον adpellabantur, quamvis ipso Apostolorum tempore soli Presbyteri a suscepto moderamine ecclesiae hoc Episcoporum nomine vulgo insigniti fuissent. Unde simul adparet, quo tandem modo Episcopi pro successoribus Apostolorum et habiti sint et vero haberi cupierint. Largiorem etiam lucem inde accipere poterit controversia de primatu Pontificum Romanorum, qua successorum Petri, qui princeps Apostolorum haberetur; modo his de rebus aequius et minus cupide, — sola historia ecclesiae christiana duce, — iudicare venimus. En igitur aliam originem Episcoporum, qui quasi in locum Apostolorum, certo quidem sensu, successissent. Hinc varia quoque vis et potestas voc. επίσκοπος Saec. II. obtinuit, cum non eodem modo vel potestate constituti essent Episcopi. Quare haud leviter errarunt ab utraque quidem parte, qui unduntaxat originis Episcoporum illustrandae ra-

tioni obstinate insisterent. — Accessere vero et aliae caussae nascentis novae dignitatis horum praesulum ecclesiarum, eorumque discriminis a Presbyteris, qui antea et ipsi essent et adpellarentur Episcopi. Primo loco hic commemorandus est mos primitiuae ecclesiae synagogas Iudaicas imitandi, ad earumque formam christianam etiam disciplinam componendi. Primus enim Presbyterorum Iudaicorum, qui reliquis praesideret, adpellabatur, quod iam supra monuimus, *κατ' ἐξοχὴν Αρχιεπίσκοπον τῆς Ιudeias* (הכהן הראשי), etsi hoc nomen reliquis itidem Assessoribus concederetur; sed unus erat *ἐπίσκοπος προεξόντης* *). Quare non alienum erat a nova civitatis christianaे constitutione hunc imitari morem Iudeorum, praesertim cum nullum fere collegium carere possit tali praesidio. — Commendabatur vero itidem mos ab aliis etiam rebus Christianorum sive secundis sive adversis. Auctis enim admodum coetibus Christianorum, in maioribus praesertim urbibus, augebantur etiam negotia Presbyterorum; quae ut recte distribuerentur inter singulos, ne quid temere

* Male autem Dodwell aliique rem repetierunt ex sacerdotio Iudeorum, atque compararunt Episcopos cum sacerdote summo Hebraeorum, Presbyteros cum reliquis sacerdotibus, atque Diaconos cum Levitis. Quam quidem opinionem Dodwelli bene iam refutavit Buddeus (in diss laudata). Christiani enim non imitabantur sacerorum Iudaicorum in templo peractorum formam, sed solam synagogarum Iudaicarum rationem, quantum quidem hanc transferre per ipsam religionis christianaē indolem liceret.

fieret aut negligenter, opus erat iusto harum rerum moderatore, qui et ipsis Presbyteris praeesset eorumque negotia regeret. Disper tiebantur quoque maiores coetus, quibus nondum datum esset in templis convenire, in plures ecclesiolas, quas singuli moderabantur Presbyteri. Ne vero scissio ecclesiae inde fieret, curabat Episcopus, qui varias illas unius ecclesiae partes in unum cogeret. Mature etiam scissus fuit coetus christianus in varias partes et sectas, praesertim e Iudeis et Ethnicis, quibus ne tota delaberetur ecclesia, arctiusque potius contineretur, auctoritate praesidis opus erat, qui sollicite caveret, ne schismata ecclesiae latius gliscerent, variasque contra partes ad unitatem ecclesiae revocaret. — Primam hanc presbyteri sedem initio tenebat, quod supra iam docuimus, in plerisque ecclesiis primus quisque Presbyter, s. Senior presbyterii, qui Archipresbyter posthac adpellabatur. Cuius autem vires animi corporisque cum auctis quidem laboribus haud respondissent muneri Episcopi accurate, strenue et alacriter obeundo, praeferebatur tandem electio Episcopi. Et hic primus erat fons illustrioris discriminis Episcoporum a reliquis Presbyteris, et consti tuendi peculiaris ac superioris quidem eorum ordinis *).

*) De variis his caussis nascentis ac subinde auctae dignitatis Praesulum civitatis christianaë vide sis I. H. Bochmeri dissertatt. iur. ecclesiast. (diss. VIII ed 2. p. 430 sqq) I E. Chr. Schmidii Handbuch d. christl. Kirchen-

Hac demum via sensim sensimque ex multis variisque, quae in diversis Christianorum coetibus existerent, caussis exortus est peculiariis ille Episcoporum ordo, isque diversus ab Ordine Presbyterorum eoque superior, donec tandem hierarchica ecclesiae constitutione, variis ea sacerdotum artibus conflata, essentiale adeo, quod vocant, discriminem utriusque ordinis Episcoporum et Presbyterorum, decerneretur. Sic ex mero iure προσδέξια; prosiliit tandem singularis ordo et dignitas fere Apostolica, praesertim cum demortuis Apostolis eorumque legatis eminentior aliqua auctoritas, quae his quidem propria fuisset, in eos transiisset presbyteros, qui primum in eorum concessu locum tenerent. Primum enim, docente Hilario (commentar. in 1 Tim. III.) episcopi et presbyteri una ordinatio fuit. Uterque enim sacerdos est, pergit, sed episcopus primus est, ut omnis episcopus presbyter est, non omnis presbyter episcopus; hic enim episcopus est, qui inter presbyteros primus est (primus ergo

geschichte T. I. p. 315. — 317. — et Ven. Ziegleri Versuch e. pragmat. Geschichte der kirchl. Verfassungsformen p. 10. sqq. — Huc praesertim pertinet illustris locus Hilarii in commentar. ad Ephes. IV. „Primum presbyteri „Episcopi adpellabantur, ut, uno recedente, se „quens ei succederet. Sed quia cooperant se „quentes Presbyteri indigni inveniri ad prima „lus tenendos, immutata est ratio, prospiciente „concilio, ut non ordo, sed meritum crearet „Episcopum, multorum sacerdotum iudicio con „stitutum, ne indignos temere usurparet, et es „set multis scandalum.“ —

inter pares). — Sed altiorem hunc gradum super Presbyteros eminentem occupare haud potuissent Episcopi, nisi successionem Apostolorum adfectassent. Quod quo iure egerint, ex iis, quae hactenus dicta sunt, facile, et, uti mihi quidem videtur, aequius ac antea, dijudicari poterit. Hoc saltem certum est, haec omnia acta fuisse, non ex instituto quodam divino, sed mere humano. — Tantum. —

IX.

Programmata II., in quibus
examinatur
Forbigeri sententia de presbyteris aetate
Apostolorum.

Ienae,
MDCCCXI et MDCCCXII.

I. Sectio prior.

Presbyteros primae ecclesiae christianaee regendis potissimum coetibus christianis fuisse praefectos, in eo quidem consentiunt omnes; an vero iidem ad docendum etiam populum ab Apostolis constituti fuerint atque ipsa mu-

neris ratione obstricti, magna sane hucusque regnavit inter Theologos, tam antiquiores quam recentiores, dissensio, aliis quidem, iisque potissimum nostratibus, rem adfirmantibus, quibus et nos adiungere haud dubitavimus *), aliis vero negantibus, etsi hi ipsi in varias iterum partes abeant. Alii enim, velut Caluinus, Salmasius **), presbyteros in duas digessere classes, regentes alios, hosque laicos, alios docentes, eosque clericos fuisse existimantes, at satis iam confutati a Camp. Vitrunga, Grotio et Blondello ***); alii vero, etsi solos presbyteros clericos, non laicos, admittunt, insistunt tamen illi discrimini inter presbyteros docentes et regentes. Quod quidem discrimen

*) In diss. de episcopis primae ecclesiae christianae eorumque origine lenae 150ccv. Opusc. N. VIII. p. 352 sqq.

**) v. Calvini institutio christ. relig. I. IV. c. 3. §. 8 et c. 4. § 1. Salmasii de soenore trapezit. p. 407. sqq. Hanc sententiam Drusium etiam fuisse in Praeteritis ad Act. XV, 4. contendit el. Forbiger in libello mox laudando. Sed in universo libro quinto horum Praeteritorum I. Drusii, ex mea quidem illorum editione (Amst. 1632. 4.), qui Drusii annotationes ad Act. Apost contineat, nihil huius argumenti legenti mihi occurrit.

***) v. Vitrunga de synagoga vetere, libr. II c. 2. et 3. II. Grotius de imperio summarum potestatum circa sacra, c. XI. §. 14. et libell adiunctus Dav. Blondelli de iure plebis in regimine ecclesiastico p. m. 306. sqq. ed. Amst. 1677.

quamquam ita intelligi possit, ut alii presbyteri coetum christianum modo gubernasse, alii modo docuisse statuantur, plerique tamen viri docti, quibus hoc discrimen presbyterorum primae ecclesiae probatur, concedunt, omnes omnino presbyteros moderandae ecclesiae fuisse praefectos, sed nonnullos modo horum presbyterorum, (non omnes) eosque ad docendum idoneos, existimant primitus ad instituendum populum fuisse constitutos; neque igitur institutionem populi christiani pertinuisse ad ipsam muneris presbyterorum rationem et necessitatem. Quam quidem sententiam tuebantur Burmannus, Monachius, Vitrunga, Dodwellus, Boehmerus, Michaelis, Starkius, Zieglerus, Forbigerus *), alii. — Atque his potissimum viris doctis, praeter Forbigerum, virum clarissimum, cuius libellus, etsi nobis haud ignotus, tum,

*) Fr. Burmannus in Exercitatt. academ. T. II. p. 63. 236. — Steph. Monachius (*Le Moyne*) in Notis et Observation in Varia Sacra, p. 35 sq. — Camp. Vitrunga de synagoga vetere, I. II. c. 3. — Henr. Dodwell in dissertatt. Cyprian. dissert. IV. — I. H. Boehmer tum in Observatt. ad Petri de Marca dissertatt. de concordia sacerdotii et imperii (Observ. V. ad I. I. c. II. §. 5, tum in dissertatt. iuris eccles. antiqui ad Plin. et Tertull., diss. VII. ed. 2. (diss. VI. ed. 1.) — I. D. Michaelis in paraphr. et annotatt. in epistolas Paulli minores, ad 1 Tim. c. III., 1. et c. V, 17. — I. Aug. Stark in libr. Geschichte der christ. Kirche des ersten Jahrhunderts, Vol. III. p. 58. — W. C. L. Ziegler in libr. Versuch einer prag-

cum scriberemus, ad manus non esset *), opposita ea sunt, quae in dissertatione nostra de episcopis primae ecclesiae §. IV. et V. disseruimus. Facta autem nobis Forbigeriani libelli copia eoque attente perfecto, laetabamur quidem, magna licet vi argumentis Forbigerianis a viris doctis, huius rei iudicibus, statuta, nos non habere, quod a sententia nostra in dissertatione nostra exposita qua summam rei discedamus; occurrere tamen nobis in Forbigeri libello, copiosae et accuratae doctrinae, quae in Viro esset, teste locupletissimo, nonnulla a nobis praetermissa, nec tamen negligenda. Quare nunc animus est, in hacce prolusione academica singula sollicite pensitare, quibus vel plane consentiamus cum viro doctissimo, vel tamen proprius, ac videri possit, eidem accedamus, vel denique longius ab eo nobis discedendum sit; quo certe fore speramus, ut sententia nostra de presbyteris, primae ecclesiae doctoribus et pastoribus, l. c. exposita sive firmius corroboretur, sive ac-

matischen Geschichte der kirchl. Verfassungsformen p 8. Th. Sam. Förbiger in dissert. I. de muniberis ecclesiasticis aetate Apostolorum, Lips. 1776. p. 14-28.

*) Quare nec excitavimus hunc libellum academ. in dissertat. nostra, pro more nostro, non facile excitandi librum, quem non manibus versemus, quamvis probe sciamus, librum, nec istum inutilem, adesse. Sed moniti a Censore dissertationis nostrae Lipsiensi copiam huius libelli Forbigeriani nobis fieri curavimus.

curatius definiatur. Quo quidem negotio hoc fere ordine defungi nos optime posse existimamus, ut primum, quid ex hoc libello Forbigeriano ad infringendam argumentorum nostrorum vim repeti possit, disquiramus nostramque argumentandi vim ac rationem defendamus; deinde ut, quibus argumentis opposita sententia in hoc libello firmetur, dispiciamus eorumque vim accurate examinemus; denique, quid ad obiectiones nostras contra istam sententiam ibi respondeatur, significemus, atque, quam parum valeant, quae contra dicantur, demonstremus. — Itaque auctarii loco fere habenda sunt, quae nunc ad libellum Forbigerianum collatum quidem cum dissertatione nostra observanda nobis videantur aut monenda. Brevitatem autem, cui in persequendo hoc arguimento cummaxime studebimus, ne, quod copiose in dissertatione nostra iam exposuimus, copiosius hoc loco repetamus, nec Forbigeri singula verba huc transcribamus, ipsa huius scriptio angustia et nobis suadet, et vero lectoribus nostris excusabit. —

Presbyteros etiam ad docendum ab Apostolis institutos fuisse, ideoque ipsa muneris ratione ad id obstrictos, evicimus potissimum *) e N. T. locis, 1 Tim. III, 2. et Tit. I, 9., quae clare demonstrant, Episcopos s. Presbyteros esse debuisse διδακτικούς et δυνατούς τοῦ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τ. ὑγιαιν· καὶ τοὺς

*) cf. dissert. nostr. de episcopis primae ecclesiae, 6. IV. p. 353.

ἀντιλέγοντας ἀλέγχειν. Quibus alia etiam accedunt N. T. effata eandem rem confirmantia, v. c. i Cor. XII, 28. 29., ubi in recensitis muneribus ecclesiasticis omittuntur ἐπίσκοποι κ. πρεσβύτεροι (sane haud omittendi), at eorum loco nominantur διδίσκουλοι. Eph. IV, 11. recensentur ποιητές κ. διδίσκουλοι, quo quidem nomine, si facilem sequi velis interpretandi rationem, significatur duplex muneris Presbyterorum ratio et regendi et docendi ecclesiam. Eadem vis esse videtur loci i Thess. V. 2., etsi aliam etiam interpretationem admittat; atque eundem in modum Hebr. XIII, 7. τ. εἰς ἡγεμόνες h. e. presbyteris tribuitur το Λαλεῖν τὴν λόγον τοῦ Θεοῦ. —

Quibus quidem argumentis cl. Forbiger vim ac robur vario modo adimere conatur. Primum enim observat ad locum Tit. I, 9. **), „se non negare, Paullo necessarium visum est, ut Cretensium Episcopi s. Presbyteri „docendi quoque facultatem haberent; sed ex „adiectis causis (v. 10 — 12.) adparere, hanc „necessitatem derivari ex proprio illarum ec- „clesiarum statu, quae quum abundassent ho- „minibus fraudulentis, impatientibus discipli- „nae ac vanarum opinionum auctoribus, non „potuissent facile in officio contineri, nisi „presbyteri, qui cum auctoritate caeteris prae- „cessent, novarum rerum studiosis docendo et „castigando fortiter restitissent. Idemque vale- „re putat Vir doctissimus ad locum i Tim.

*) in *dissert. laud* p. 354.

„III, 2.; praevidisse enim Apostolum (Actor.
 „XX, 29. 3.), grassaturos esse lupos rapaces
 „in ecclesiam Ephesinam atque extituros, qui
 „falsas ac perversas opiniones spargerent hisque
 „commentis ecclesiam Ephesinam seducere cu-
 „perent, itaque voluisse Paullum, ut, qui in
 „posterum munus Presbyteri ambirent, docendi
 „etiam facultate essent instructi (*ἱστερινοί*), quo
 „fortius his ecclesiae turbatoribus possent resi-
 „stere. — At si Cretensibus et Ephesinis Chri-
 „stianis opus erat Episcopis s. Presbyteris, qui
 „eos docendo adversus Iudeorum fraudes mu-
 „nirent, num propterea caeteris omnibus? etiam
 „pacatis coetibus et tranquillis? Etiamsi igi-
 „tur plura addantur loca (v. c. 1 Tim. V, 17.
 „Eph. IV, 11. Hebr. XIII, 7.), in quibus Pa-
 „stores, qui et ipsi doctores fuerint, comme-
 „morentur, inde tamen nequaquam effici, om-
 „nes omnino Presbyteros ad docendum fuisse
 „constitutos.“ — Concedit igitur Vir docti-
 simus, voluisse Paullum propter caussas Tit.
 I, 10 — 12. et Actor. XX, 29. 30. allatas, ut,
 quicunque in Creta ac Ephesi in posterum in
 Presbyterium allegarentur, et ipsi ad docen-
 dum apti essent. Quid autem, si eaedem cau-
 sae in quavis fere ecclesia christiana tempore
 Apostolorum obtinuerit? Nonne in omnibus
 fere epistolis Paullinis, non modo ad Timo-
 theum et Titum, vestigia Pseudapostolorum et
 Iudeorum larvatorum deprehendimus, cum
 maxime in epistolis ad Corinthios et Galatas?
 Nonne hi homines fraudulenti diro odio do-
 ctrinae christianaee ac Apostolorum, Paulli in-
 primis, accensi totum orbem Romanum perua-
 gabantur, omnemque dabant operam, ut, Apo-

stolis in suspicionem adductis, Christianos, praesertim e Iudeis, à religione christiana alienarent atque ad sacra Iudeorum reduc-
rent? Nonne igitur Paullus, Apostolus, quum eadem causa, qua adductus voluit, ut in Cre-
ta ac Ephesi omnes presbyteri essent διδακτικοὶ, in omnibus fere coetibus christianis valeret, in iisdem etiam idem decreuisse iure censendus
est? Ab eadem enim causa ad eumdem effe-
ctum recte concludere licet. Saluum igitur
manet, quod in libello nostro, locis illis a no-
bis adductis innixi, sumsimus: e consilio Paul-
li omnes presbyteros in singulis ecclesiis ad
docendum etiam esse debuisse aptos, adeoque
constitutos illos fuisse; non modo moderatores
ecclesiarum, verum etiam doctores. — „At
non omnes presbyteri vere erant doctores ec-
clesiae.“ — Nos quidem haud negamus, in
istis rei christianaे incunabulis non omnes,
quos ecclesiae in presbyterium cooptassent,
ad docendum et redargendum fuisse idoneos;
sed quum haec incuria ecclesiarum haud leve
ipsis damnum adferre videretur, cavere in po-
sterum voluit Apostolus, ne quis constituere-
tur presbyter, qui non esset ad docendum
aptus. Nec insitiamur, posthaec quoque fuis-
se Presbyteros, qui, neglecta lege Paullina,
non docerent, in primis quum Episcopi e pres-
byteris electi institutionem populi sibi adsere-
rent. Sed male hoc egerunt Presbyteri et prae-
ter consilium Apostoli, ex quo omnes Presby-
teri esse dñebeant διδακτικοὶ καὶ δυνατοὶ τοῦ παρ-
καλεῖν κ. ἐλέγχσιν. — Porro obiicitur l. c., „pe-
culiare ordinem doctorum in ecclesia chri-
.stiana tum nondum fuisse, omnibus enim li-

„cuisse docere, quicunque facultatem habe-
 „rent vel studio comparatam vel divinitus con-
 „cessam, sive Presbyteri fuerint, sive Diaconi,
 „sive Laici. Eandem enim apud Iudeos,
 „quorum synagogas imitarentur Christiani, om-
 „nibus fuisse docendi libertatem, demonstrante
 „Vitrunga *), qui facultatem dicendi haberent,
 „eundemque morem obtinuisse apud primos
 „Christianos, intelligi ex 1 Cor. c. XIV. inte-
 „gro **), atque huius moris quasdam velut
 „reliquias ex Tertulliano et Eusebio.“ — Haec
 fere omnia concedi possunt, salua nostra sen-
 tentia, modo ne aestimemus doctores christia-
 nos aevi apostolici ad morem nostri aevi, ne-
 que quaeramus in primitivo ecclesiae christia-
 nae statu perfectam synagogae Iudaicae ima-
 ginem, in quo saepius hallucinatus est cele-
 berrimus Vitrunga in libro laudato de synago-
 ga vetere. Nam cardo rei christianaee vertitur
 in recta ac crebra institutione et admonitione
 populi; cui quum non sufficerent doctores ex-
 traordinarii, praesertim quum hi ipsi haud raro
 falsas opiniones spargerent atque doctrinam
 apostolicam perverterent, decreuit Paullus, Apo-
 stolus, ut, qui in posterum crearentur pres-
 byteri s. episcopi, et ipsi essent ad docendum

*) de synagoga vetera L. III. P. I. c. 7. p.
sqq.

**) Addit cl. Forbiger p. 26. not. 87. locum Iac.
III, 1., ubi nihil huius rei occurrit; sed sal-
va res est et omnibus nota; cf. Boehmeri dis-
sertatt. iur. eccles. antiqu. diss. VII. (ex ed. 2.)
p. 389. sqq.

apti et idonei, ne unquam in ecclesia christiana atque ipso ordine Presbyterorum deessent viri docti et pii, qui recte docerent atque graviter monerent populum christianum, acerri meque resisterent istis novarum rerum auctoribus eorumque commenta redarguerent. Ita ex instituto Pauli, Apostoli, natus est e Presbyteris, qui ad regendam potissimum ecclesiam primitus ab ipsis coetibus christianis essent constituti, ordo doctorum christianorum, quorum etiam et cum maxime esset, docere, non solum regere ecclesiam. E sapienti igitur consilio Apostoli omnes presbyteri, ne quid detrimenti caperet res christiana, et ipsi esse debebant doctores ecclesiae ordinarii, qui non modo auctoritate et disciplina, verum etiam doctrina rem christianam strenue tuerentur. —

Praeterea lubenter concedimus, hoc presbyterorum munus docendi e vi formulæ παι μην et παιμαίρειν τ. ἐκκλησίαν in N. T. de presbyteris obviae derivari plane non posse, (quod quidem alii voluerent), quippe quae id modo significet, quod in aliis locis (1 Thess. V, 12. 1 Tim. V, 17.) προτελέσαι dicitur. Quare in hac formula de Pastoribus aevi nostri plane non est cogitandum, sed de solis rectoribus ecclesiae. Quanquam autem sola notione παι μην haud comprehenditur notio doctoris, illi tamen παιμήν: primae ecclesiae, seu Presbyteri, e consilio Pauli et ipsi debebant esse doctores ecclesiae. — Denique videamus, quid reliquis argumentis ex locis 1 Cor. XII, 28. 29. Eph. IV, 12. 1 Thess. V, 12. et Ebr. XIII, 7. supra petitis obiiciatur. — „Non διδασκά-

„λευς, statuit cl. Forbiger *) ad primum locum
 „Cor. XII, 28. 20., sed κυβερνητος; paulo in-
 „ferius ab Apostolo commemoratas significare
 „Presbyteros; διδασκαλους; igitur esse alios do-
 „ctores cum προφήταις coniunctos.“ — Non
 est quidem, quod de loco hoc obscurum, cuius
 verus sensus vix certo explorari possit, multis
 decertemus verbis, nec praefracte negare lubet,
 potuisse per διδασκαλους ab Apostolo innui si-
 ve προφητας sive τυπογειτίς, sive aliōs doctores
 etiam extraordinarios, qui πιεύμεται αγίω ad do-
 cendum se impulsos sensissent, quum de mu-
 neribus ac charismatibus h. l. agatur. Atta-
 men, quum munus episcopi s. presbyteri ad
 potiora munera ecclesia pertineat, idque, si
 sola verba species, h. l. omissum videatur, ae-
 quo iure licet hos διδασκαλους, quum presbyteri
 et ipsi διδασκαλοι esse deberent, statuere fuisse
 ipsos presbyteros, quorum auctoritas proximum
 post Apostolos et Prophetas mereatur locum.
 Atque hunc sensum preferendum esse docet
 alter locus Eph. IV, 11., ubi ποιησετε καὶ διδά-
 σκαλοι manifestè significant, consentiente ipso
 Forbigero, presbyteros, atque eodem nexu, ac
 h. l. cum αποσολοις et προφηταις redeunt. Mini-
 me omnium autem iis accedere possumus, qui
 κυβερνητος loco multo inferiori commemoratas
 amplioris presbyterorum munieris dignitatem
 significare putant; inferiorem potius aliquam
 inspectionem ecclesiasticam, v. c. diaconorum
 et oeconomorum ecclesiae, hac formula dubia
 innui persuasum habemus, si modo κυβερνητος

*) l. c. §. IV. p. 16.

significet h. l. gubernationem, nec aliud quidvis potius charisma cum intelligentia et prudentia coniunctum *). Quae si ad aequitatis legem singula probe pensitemus, ad summum possit hoc tandem statui: a neutra parte tenacius inhaerendum esse huic loco dubio, sed gravioribus modo argumentis eum quasi accessionis loco annexi posse. — Quod ad locum Eph. IV, 11. attinet, concedit quidem clar. Forbiger (p. 16.), quod et nos in dissertatione monuimus, quum neque pastores (i. e. rectores) neque doctores seorsim commemorarentur (*τοὺς δὲ ποιμένας, τοὺς δὲ διδασκάλους*), sed utrumque nomen iungatur (*τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους*), unum hominum genus (presbyteros) significari, quod et pastores et doctores complectatur; his autem addit: „Sed „idem etiam facit, ut existimemus, non tam „necessario haec coniuncta fuisse, ut auditio „Pastoris nomine statim etiam Doctor cogita- „retur.“ — Recte quidem; atque nos ipsis supra concessimus, in nomine *ποιμένος*, quo presbyteri insigniantur, haud inesse notionem doctoris; sed poterat tamen iis, qui *ποιμὴν* esset, simul esse *διδασκαλος*, id quod h. l. innuitur coniuncto utroque nomine (*τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους*); atque et debuisse presbyte-

*) Voc. *κυβερνητις* enim saepius redit in Proverbiis c. I, §. XI, 14. XXIV, 6. ubi ebr. תָּלִיל בְּנָה respondet, atque in glossis explicatur per Φρόνησις, ἐπισήμη. Vid. Biel nov. thesaur. philolog. in LXX. P. II. ad h. v. et Ernesti gloss. sacr. Hesychii ad h. v.

rum, ex Paulli quidem instituto, doctoris provincia fungi, supra docuimus. — Idemque valet de tertio addito loco i Thessal. V. 12., ubi προϊσαμένοι et νουθετοῦνται (praefecti et doctores) tam arcte sibi iunguntur, ut eosdem prorsus esse existimes; Moshemium enim, qui Presbyteros in tres classes distribuit (κοπιῶντας, προϊσαμένους et νουθετοῦντας), audiendum plane non esse, docuimus in dissertat. nostra. — Sed subtilius in contrariam partem disserrit clar. Forbiger (l. c. p. 17): Paulum, si illud voluisse [quod nos quidem verbis istis exprimere eum voluisse putamus], scripturum potius fuisse τοὺς κοπιῶντας [ἐν ὑμῖν], τοὺς καὶ προϊσαμένους [ὑμῶν ἐν κυρίῳ], καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς, quum vero non repetito articulo [τοὺς] posuerit τοὺς κοπιῶντας. καὶ προϊσαμ. καὶ νουθετοῦντας, eodem haec valere, ac si distributione ista usus esset εἴτε προϊσαμ. εἴτε νουθετοῦντας. Quod si ita sit, habere nos perspicue duo genera eorum, qui ecclesiae opera sua prosint, rectorum s. presbyterorum alterum, alterum doctorum“ — Primum autem ita obiciendo premere nimis verba Apostoli nobis videtur Vir clarissimus, quippe qui ipse concedit (not. 46.), Apostoli orationem non esse ex diligentissimorum quorumque inter Graecos scriptorum consuetudine iudicandam. Deinde etiamsi concedas, verba Apostoli ita esse intelligenda, ac si ex mente Auctoris distributione usus scripsisset: εἴτε προϊσαμ. εἴτε νουθετοῦντας, nil tamen inde efficitur ex ingenio graecae linguae pro sententia contraria, institutionem populi non fuisse partem officii presbyterorum. Sumta quidem hac verborum structura recte colligitur hoc: τὰ νου-

Θετῶν non fuisse partem officii τὸν προΐσταμένων, qua talium, nam τοιούτων non est pars τοῦ πλεῖστον; sed non sequitur, hoc τοιούτων non fuisse partem officii eorum, qui essent πρεσβύτεροι, h. e. presbyterorum, in quibus utrumque, et τοιούτων et πρεσβύτεροι, coniunctum esse poterat. Nam ex idiomate graeco τὸ διπλός — διπλομ διπλη rationem aut provinciam eorundem hominum, nec necessario variam ac diversam plurium hominum functionem significat *), ut adeo sensus huius commatis hic sit: „Rogo autem vos, ut rationem habeatis eorum, qui inter vos laborent, sive coetui vestro Domini auctoritate praesint, sive cohortando vos emendent, cet.“ — Duplex igitur presbyterorum provincia, et regere et docere, his verbis per επιστήμην descripta esse videatur. — Etiamsi denique largiamur, tum quidem non omnes presbyteros, quoniam docendi facultate carerent, vere fuisse doctores ecclesiae, sed gubernasse modo ecclesiam: omnes tamen e consilio Paulli, qui posthaec eligentur Presbyteri, ad docendum erant obstricti; atque hoc potissimum est, quod firmiter tenemus. Idemque observandum est de ultimo loco Hebr. XIII, 7. in rem nostram allato, ad quem monet Vir doctissimus (p. 25.), se non repugnare, commemorari in N. T. pastores, qui etiam doctores fuerint, modo omnes tales

*) vid. Vigerus de praecipuis graecae dictionis idiotismis, ed. Zeunii (1777.) p. 499. sqq. et H. Hoogeveen doctr. particular. graecar. ed. Schützii, p. 258 sqq.

fuisse, se negare. Nos contra non negamus, nonnullos tum presbyteros fuisse, qui non docerent, ac ne facultate quidem docendi praediti essent; sed improbavit haec Paullus, ac decrevit, ut in posterum omnes essent *διδάκτορες*. — Quae quum ita sint, salva manent argumenta a nobis in diss. nostra (§. IV.) prolatata ad confirmandam sententiam: Presbyteros primae ecclesiae ex auctoritate apostolica ad docendum non minus quam ad regendam ecclesiam fuisse constitutos. —

Transeamus igitur ad examinanda ea argumenta, quibus cl. Forbiger sententiam nostrae oppositam firmare allaboravit. — Primum videamus de iis, quae a Viro doctissimo in rem suam ex ipsis N. T. libris petuntur **). Praemittitur ab eo ratio haec: „praeter tria „quatuorue loca, quibus vel Episcopi, qui do „cuerint, commemorantur, vel in iis, ut do „cere possint, requiri videatur, ex nullo N. „T. libro posse aliquam sententiam proferri, „qua disertis verbis hae partes Praepositis coe „tuum mandentur.“ — Sed quid opus est sexcentis locis? Nonne plura eaque diserta S. S. effata sufficiunt? Atqui Ebr. XIII, 7. commemorantur *ηγουμένοι*, *οίτινες ἐλελυταν τ λιγον τοῦ Θεοῦ*. *χριγουμένοι* autem sunt sine dubio i. q. *προϊστάμενοι*, h. e. Episcopi s. Presbyteri (Presbyteros autem in N. T. haud differre ab

**) in dissertatio laud. §. VI. et VII. p. 14 —
19.

Episcopis, Vir clarissimus concedit ipse *). Habis igitur locum, quo Presbyteri disertis verbis dicuntur docuisse. Accedunt duo loca supra excitata, tum i Timoth. III, 2., ubi in Episcopo requiritur, ut sit διδακτικός, tum Tit. I, 9., ex quo Episcopus esse debet αὐτεχόμενος τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστού λόγου, ἵνα δινατέος ἢ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τους αὐτιλέγοντας ἐλέγχειν. In quibus locis quum requiratur in presbyteris facultas docendi, per se patet, ex consilio Apostoli eos etiam debuisse docere. Quorsum enim facultas docendi ab iis requireretur, nisi voluisset Apostolus, ut vere docerent, monerent atque adversarios redarguerent? — Provocat porro Vir doctissimus ad Apocalypsin Ioannis, qua e septem ecclesiarum in Asia proconsulari Praefectis quatuor priores laudentur propter διακονίαν, υπομονὴν, κόπον, αἰγάπην, culpentur contra reliqui propter levitatem animi, inconstantiam, negligentiam, iubeanturque omnes providere, circumspicere, perseverare; quod ad doctores proprie pertineat, omnino nihil. — Nonne autem in iis Episcopis, qui laudantur, κόπος, inque iis, qui taxantur, negligentia atque incuria ad eos, qua doctores, aequo iure referri potest, ac ad reliquas provinciae eorum partes? — Aliud argumentum repetit Vir clarissimus a discrimine τῶν διδασκάλων et τῶν προΐσταμένων s. Presbyterorum in recensu charismatum, Rom. XII, 7. 8. — Sed primum dubitare licet, an προΐσταμενοι v. 8. commemorati vere sint

*) l. c. §. V. p. 10 — 13.

presbyteri s. episcopi, quum coniungantur cum diaconis vel etiam privatis, qui egenis stipem ferant eosque beneficiis exhilarent; quare alii h. l. non male de praefectis inferioris ordinis cogitant, qua de re supra iam monuimus. Ponamus autem, τὸν προϊστάμενον h. l. (v. 8.) vere significare Presbyterum, inde tamen plane non colligere licet, alium prorsus fuisse διδάσκοντα, alium προϊστάμενον. Varia quidem sunt charismata, quae h. l. recensentur, sed eius generis, ut eorum plura in eodem coniuncta esse potuerint; alioquin enim διδάσκοντες etiam et παραπλανῶντες (v. 7. et 8.) prorsus invicem separandi essent, quod aliis N. T. locis plane repugnaret. Quanquam igitur τὸ διδάσκοντα non contineatur in notione τοῦ προϊστασθαι, idem tamen esse poterat ὁ διδάσκων, qui ὁ προϊστάμενος. — Denique (§. VI.) pro sua sententia Vir doctissimus excitat loca i Cor. XII, 28. et Eph. IV, 11., quae quam parum hanc opinionem confirmant, supra iam docuimus. — Sed cl. Forbiger ipse sensisse videtur, argutius haec quam verius dicta esse; quare ad graviora argumenta ac testimonia, quibus res penitus conficiatur, §. VII. pergit.

Locus princeps N. T., quo omnes hucusque patroni discriminis inter presbyteros docentes et regentes opinionem suam firmare studebant, est i Tim. V, 17., quem igitur et Vir doctissimus quam maxime urget. Si enim Paulus b. l. pronunciat, inquit, omnes presbyteros, qui prefectura sua bene fungantur, multo amplioribus donis adficiendos esse, μαλισκ

τοὺς κοπιῶντας ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ: quis non videat, non omnes Presbyteros coetus suos edocuisse religionem? Itaque si Paullus ipse nobis auctor sit, fuisse etiam Presbyteros, qui non docerent, quomodo tandem putemus, omnes Presbyteros fuisse ab Apostolis ad docendum constitutos? — Speciosissimum hoc sane esse argumentum pro contraria sententia, negari nequit; sed tam copiose ac diligenter hunc locum iam tractavimus in dissert. nostra (p. 26 — 32.), ut paucis rem nunc confidere liceat. Breviter igitur primum obseruamus hoc: clare si exprimere voluisse Apostolus discrimen illud inter Presbyteros regentes et docentes, scribendum ei potius fuisset: οἱ πρεσβύτεροι οἱ οἱ καλῶς προεσώτες διπλῆς τιμῆς αἵσιουσθωσαν, μάλιστα δὲ οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ. Deinde πρεσβύτερος h. l. non significare videtur nomen dignitatis, sed aetatis. Opponuntur enim v. 1. οἱ πρεσβύτεροι τοῖς νεωτέροις, perinde ac v. 2. αἱ πρεσβύτεραι ταῖς νεωτέραις. Quare οἱ πρεσβύτεροι h. l. non per se denotant Presbyteros, sed coniuncti demum cum addito προεσώτες. Itaque exulat h. l. distributio presbyterorum in regentes et docentes; omnes enim Presbyteri (dignitate et munere tales) fuerunt regentes, s. rectores ecclesiarum. Denique κοπιῶν ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ non modo generatim significat doctoris provincia fungi, sed, quod Grotius, quem sequimur; recte notavit *), ēμφατικῶς dicitur de impenso labore ac studio doctrina christiana homines imbuendi. Hac enī: vi

*) vid. dissertat. nostr. p. 31.

ampliore verbum κοπιαῖν non modo gaudet, si per se (absolute dicunt) spectatur, (quod quidem vult cl. Forbiger in diss. p. 28.), verum etiam si cum aliis iungitur *). Quae quum ita sint, speciosa illa obiectio omni vi ac robore destituitur; tum enim in priori membro commatis non agitur de presbyteris regentibus, sed de presbyteris omnino, qui bene provinciam administrant; atque in posteriori membro sermo non est de doctoribus christianis omnino, sed de iis, qui summa cum animi viriumque intentione et indefesso studio alios doctrina christiana imbuunt. — Sed si vel maxime cl. Forbigero sensum loci ab ipso traditum (in quo constituendo etiam cum Vitrunga **) maxime conspirat) concedas, hoc modo inde fluit, suisce tum temporis Presbyteros, qui facultate sive naturali sive studio comparaata prorsus destituti non docerent. An vero hoc ex instituto Apostolorum factum sit, vel ut discriminem esset inter presbyteros regentes et docentes, vel ut saltem, etsi omnes Presbyteri fuissent regentes, non tamen omnes simul essent docentes, ex hoc certe loco colligi planè non potest. Rectius dicitur potius, hoc ipsum, quod non omnes Presbyteri docerent, improbasse Paullum, proptereaque sedulo cavisse, ne Presbyteri in posterum modo rege-

*) vid. Ven. Schleusneri Lexicon N. T. sub h. v.

**) vid. dissertat. nostr. p. 29 sq.
26

rent ecclesiam, verum etiam docerent. — Praeterea multa bene observavit Vir doctissimus (p. 27. 28.) contra Mosheimum et Danovium, quae nec nos silentio praeterivimus in diss. nostra *). — Alter, qui a Viro clarissimo excitatur, locus est i Thess. V, 12., quo iubeantur Thessalonicenses diligenter colere et plurimi facere τοὺς κοπιῶντας ἐν αὐτοῖς, καὶ προσεχείνοντας αὐτῶν ἐν κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας αὐτούς. Hunc locum, aiunt, clarissime docere, duplum fuisse operam, quae coetui sacro praestari posset, aliam in regendo positam, aliam docendo. — Sed de hoc loco tam copiose a nobis supra dictum est, ut nihil sit, gravioris saltem momenti, quod h. l. addi possit. Ex iis autem, quae iam dicta sunt, satis adparet, hunc locum non minus ad nostras trahi posse partes, quam ad oppositas.

Denique hoc agit Vir clarissimus cum aliis, ut exempla adferat Presbyterorum, qui

*) p. 27. not. 4. et p 31. sq. — Hac occasione velim, ut in diss. hac p. 30. prorsus delean tur, quae incuria fudit, verba haec (lin 24. sq., vel, si mavis, ab enunciato: „Ambigere modo licet“ sqq. inde, lin. 18): „Sed τὸ προσεχεῖν pertinet ad omnes omnino partes Presbyteri, non modo ad singulas, easque a docendo diversas, ergo etiam ad τὸ διδαχτικὸν εἶναι, quod cum primis a Presbyteris efflagitavit Apostolus c. III, v. 2.“ — Nam προσεχεῖν singulariter positum praefecturam tantum significare nos monuimus ipsi contra Danovium p. 27. not. 4.) —

bus docendi partes haud impositae fuerint. Nempe ex Act. XV, 4. 6. adparet, Apostolos una cum Presbyteris simul fuisse Hierosolymis; atqui non opus fuisse putant aliis doctoribus, praesentibus ipsis Apostolis; unde sequi, Presbyteros ad regendas modo ecclesias fuisse constitutos. — At non semper aderant Apostoli; atque multi sanc coetus erant, in quibus per longa temporis interualla neque Apostolus quisquam neque illus eorum socius adesset. Quare omnino opus erat doctoribus ecclesiae ordinariis, quum extraordinarii, nimirum Apostoli eorumque socii, nunquam non hinc inde commearent essentque multis aliis districti laboribus; quod iam observatum a nobis est in dissertat. de episcopis (p. 29.) Atque si e praesentia Apostolorum concludere liceat, Hierosolymis aliis haud opus fuisse doctoribus, acquo iure contendere possemus, ecclesiam Hierosolymitanam destitutam omnino fuisse Presbyteris; praesentibus enim Apostolis plane non opus fuisse aliis ecclesiae rectoribus. Falsa autem foret haec conclusio per diserta testimonia illa Actor. XI, 30. et XV, 22.. Ergo nec illa valet conlusio. — Regerit quidem ol. Forbiger (dissert. p. 18.): „Vere eguisse „ecclesiam Hierosolymitanam aliis rectoribus; „nam Apostolos iam dudum negasse, se om- „nibus omnino muneribus in ecclesia obeun- „dis sufficere, sed ut vacare doctrinae atque „institutioni possent, socios sibi addendos es- „; se comitesque, qui externarum rerum curam „gererent. Act. VI, 2. 4.“ — Sed nequaquam valet haec responsio. In primis illis ec- lesiae Hierosolymitanae initiiis plures ibi praec-

sentes erant Apostoli, ut regere omnino possent istam ecclesiam. Deinde in illo loco Actor. VI, 2. 4. non agitur de regimine ecclesiae aliis conferendo, sed de instituendis diaconis ad obeunda minora atque inferiora negotia. Nihilo tamen secius Apostolis adjuncti erant Presbyteri, qui essent ordinarii ecclesiae gubernatores; quare et poterant ordinarii doctores ab Apostolis, scilicet praesentibus, constitui. — Denique utitur Vir doctissimus exemplo ecclesiac Ephesinae, in qua Paulus tanta cum adsiduitate docendi officio functus sit (Actor XX, 20 sqq.), ut aliorum doctorum opera in illo coetu haud necessaria fuisse videatur, et tamen eum ecclesiae praeesse iussisse Presbyteros (Act. XX, 17. 28.); hos igitur rectores modo ecclesiae, non doctores fuisse. — Sed ita argumentando non reputasse videtur, Paulum non continuo per integrum triennium Ephesi haecesse, nec tamen interea carere potuisse ecclesiam Ephesinam doctoribus aut rectoribus. Posthaec autem, quum abiturus Apostolus Presbyteros iam constitutos convocasset, eos admonuit, ut quovis modo curam ecclesiac gererent et bene moderandae et vero recte instituendae. — Gaeterum lubenter concedimus, quod iam supra monuimus, potiorem Presbyterorum primorum provinciam fuisse, regere ecclesiam, non docere, quum neque idonei haud pauci fuissent ad docendum, nec deessent alii, sive Apostoli eorumque socii, sive prophetae, aliquie, qui docerent populum. Sed postea rationes ecclesiae poscere videbantur, ut ordinarii essent ecclesiarum doctores, iisque ipsi Presbyteri,

quorum potissimum erat, bene moderari ecclesiam eiusque prospicere commodis. Quare nunc iussit Paullus Apostolus, eos modo in posterum eligi Episcopos s. Presbyteros, qui et ipsi essent ad docendum idonei, 1 Tim. III, 2. Tit. I, 9. — Tantum! — Alia argumenta, quae ad corroborandam opinionem suam diligenter conquisivit cl. Forbiger e Iudeorum et Christianorum exemplis, aequa ac doctas illius responsiones ad aliorum obiectiones (§. VIII-X.) proxima occasione in posteriori quidem huius libelli sectione accuratius sumus examinaturi.

P. P. ipso die natalibus I. C. sacro
MDCCXCI.

II. Sectio posterior.

Presbyteros primae ecclesiae christianaee, e consilio quidem Apostolorum, ad docendum etiam populum, non modo regendum, fuisse constitutos in priori huius commentationis sectione idoneis iam argumentis satis evicisse nobis videmur. Sed quo promissis stemus, nec quicquam in libello Forbigeriano relinquamus intactum, quod specie saltem veritatis se commendat: transeamus nunc ad examinanda cl. Forbigeri argumenta ea, quae ad corroborandam sententiam suam nostraee quidem sententiae adversam tam ex Iudeorum quam ex Christianorum consuetudine repetiit, refutandasque de-

nique responsiones illius ad aliorum obiectiones datas.

Quod ad consuetudinem Iudeorum et Christianorum attinet, ita argumentatur Vir doctissimus *): „Quodsi inde a seculo quinto „ad secundum retro seculum vestigia exemplorum relegentes docendi partes a Presbyterorum dignitate sciunctas deprehendimus, et „ante Apostolos eodem modo inter Iudeos „rem se habuisse intelligimus, quidni et in „apostolica ecclesia ita institutum fuisse erc „damus, etiamsi certa rei documenta in libris „saori non extant?“ Provocat igitur Vir doctissimus primum ad instituta Iudeorum, in primisque formam cultus divini in synagogis eorum, quam Christianos primitus imitatos fuisse constet, atque ad habitum τῶν πρεσβυτέρων et ἀρχισυναγωγῶν ebraeorum ad populum literis sacris imbuendum; iam vero ex ipsis N. T. commentariis intelligi, iudaicorum Presbyterorum haud perpetuam fuisse in docendo operam, docendi potius officium ab eorum munere disiunctum; offerri enim legenti frequentissima Christi ipsius et Apostolorum exempla, qui, quocunque in oppidum venissent, in conventibus Iudeorum sacris legerent et explicarent libros sacros et de religione verba facerent ad populum, praesentibus et audientibus atque adeo hortantibus synagogarum praefectis, quod profecto fieri potuisse vero non simile sit, si

*) in diss. de muneribus ecclesiasticis aetate Apostolorum p. 22.

coetus quisque suis usus esset doctoribus certis statisque, aut si Archisynagogi ipsi hoc munere functi essent. Bene quoque, pergit Vir clarissimus, his convenire, quae de forma cultus in synagogis habitu Deo passim a Philone tradantur: hic enim etsi alicubi referat *), aliquem ex sacerdotibus, si qui forte adessent, aut ex Senioribus particulam sacri codicis paelectam explicasse, ex aliis tamen Philonis locis **) adparere, hoc ita liberum fuisse, ut

*) ap. Euseb. "Praepar. Evangel. L. VIII. c. 7. (ubi fragmentum Philonis extat de religiosa Mosaicae reipublicae forma). Locus sic habet de sabbato: Τῶν ἰερῶν δέ τις ὁ παρῶν, ἢ τῶν γερόντων εἰς ἀναγινώσκει τοὺς ἱεροὺς νόμους αὐτοῖς, καὶ πατρὸς ἔμπλακτος εἶη γενέται μέχρι σχεδόν δειλῆς ὄψιας.

**) de Septenario (opp. ed. Francof. p. 1178. ed. Mang. T. I. p. 282.): Ἀναπέπταται γοῦν ταῖς ἐβδόμαις μύρια πατὰ πᾶσαν πόλιν διδασκαλεῖσθαι Φρονήσεως — — — ἐν οἷς εἰ μὲν ἐν κόσμῳ καθέζονται — — — ἀνασάς δέ τις τῶν ἐμπειροτάτων ὑφῆγεται τάριστα καὶ συνείσοντα — — — Porro in libr. quod omnis probus liber sit (ed. Francof. p. 877. et ed. Mang. T. II. p. 458.) de Essaeis narrat (lubet autem hunc locum a cl. Forbigero (p. 20.) contractum hoc transferre integrum, quo luculentius adpareat, male eum a Forbigero in rem suam fuisse excitatum): Ιερὰ γὰρ η ἐβδόμη νενόμισαι, πατρὸς ἦν τῶν ἀλλῶν αἴτεχονται ἔργων· εἰς δεροὺς ἀφικνέμενοι τόπους, οἱ καλένται συναγωγαῖ, πατρὸς ηλικίας ἐν τάξεσιν ὑπὸ πρεσβυτέροις νεοὶ καθέζονται, μετὰ κόσμου τοῦ προσήκεντος ἔχοντες ἀκροατικῶς· εἴδος ὁ μὲν τὰς βιβλους ἀναγινώσκει λαβῶν, ἔτερος δὲ τῶν ἐμπειροτάτων ὅσα μὴ γνώριμα παρελθὼν ἀναγι-

nec Seniores tenerentur hanc operam praestare, si noluissent, nec eam facile praestarent, si facultatem idoneam non haberent, nam ut quisque peritissimus fuerit interpretandi, ita maxime hoc in synagogis egisse; nihil autem Philonem narrare de hoc interpretandi officio Rectoribus seu Presbyteris proprio. —

At ita disserendo varia videtur cl. Forberger inter se permiscuisse probe dignoscenda: — Primum enim probe cauendum est, quod iam in diss. de episcopis primae ecclesiae christianae (p. 36.) monuimus, ne Presbyteros Christianorum ultra modum comparemus cum Presbyteris Iudeorum. Imitabantur quidem Christiani aetate Apostolorum in constituendis sacris ritus ac disciplinam synagogae Iudaicae; sed efflagitavit tamen diversitas utriusque religionis diversitatem quoque institutorum. Nam in religione Iudaica omnia fere redibant ad cultum Dei externum: in religione contra christiana omnia spectant ad meliorem hominum institutionem, ad excitandum animum pium, alendamque morum probitatem et honestatem. — Deinde probe distinguenda sunt, etsi

νώσκει τὰ γὰρ πλεῖστα διὰ συμβόλων ἀρχαὶ τρόπῳ
ζηλώσει παρ’ αὐτοῖς Φιλοσοφεῖται. — Ultimus
profertur locus e libro de vita contemplativa,
ubi (ed. Francof. p. 894., et ed. Mang. T. II.
p. 476.) de Therapeutis sabbatum feriantibus
narratur: παρελθὼν δὲ ὁ πρεσβύτατος καὶ τῶν
δογμάτων ἐμπιστότατος διαλέγεται, καθεστώτι μὲν
τῷ βλέμματι, καθεστώτη δὲ τῷ Φωνῇ μετὰ λογισ-
τῆς καὶ Φρονήσεως κ. τ. λ. —

in iisdem forte aedibus erant institutae, scholae (בָּחִי מַדְרַשׁ) et synagogae (הַכְּנֶסֶת); hae enim destinatae erant publicis usibus, illae doctis disputationibus de rebus sacris atque ad subtilitatem scholae pertinentibus: utrisque forte iidem praecrant presbyteri s. אֲמֵץ יְתָנָאָגָּזִי, sed in scholis (בָּחִי מַדְרַשׁ) disserebant ac disputabant doctores Iudeorum (דָּרְשָׁנִים, συζητηταί) etsi non Presbyteri; in synagogis autem Presbyteri moderabantur omnia, tam lectionem librorum sacrorum cum consueta παραφράσει, quam orationes sacras et admonitiones populi ab illa distinctas. Ad scholae rationem referenda videntur, quae narrat Philo in locis supra laudatis e libro de Septenario, et quod omnis probus liber sit, de Essaeis; ad synagogae autem consuetudinem pertinent, quae in Eusebii Praeparat. Evangel. e Philone narrantur. Perperam igitur, mea quidem sententia, ex illis Philonis locis illustrare studet cl. Forbiger synagogae Iudaicae rationem. — Denique discernendae sunt, recte monente Campeg. Vitringa *), interpretationes ac paraphrases usitatarum pericoparum (parascharum.

*) in Archisynagogo (Franequ. 1685.) p. 248. — Atque hac de re omni conferatur in primis Camp. Vitringae liber de synagog. vet. L. III. P. I. c. V. p. 639 — 685. ad illustrandum verbum שְׁרֵךְ et שְׁרֵמְךְ; et de duplice concionum genere in synagogis usitato vid. c. VI. p. 585 — 605; denique de potestate concionandi in synagogis c. VII. p. 696 sqq. — Add. Io. Gotl. Carpzovii adparat. antiquitat. sacr. cod. p. 315 sqq.

et haphtarum) apud Iudeos (Actor. XIII, 15.), quarum cura mandata esset presbyteris (זָקְנִים) s. ζεχισταγωγοῖς, ab illis orationibus ad populum (δημοτικόν) post peractos ordinarios synagogae ritus habitis atque in eo a nostris concionibus diversis, quod nec semper illae factae fuerint singulis sabbatis, neque in iis potissima pars cultus sacri constiterit. Ad has igitur extraordinarias interpretationes S. S. atque conciones, non ad illas ordinarias pertinent sermones I. C. et Apostolorum in synagogis Iudeorum habiti. Quare ex his exemplis colligere plane non licet, interpretationes S. S. cum iisque coniunetas admonitiones populi haud portinuisse ad partes Presbyterorum Iudaicorum. Ipsi potius זָקְנִים erant doctores legumque Mosaicarum periti, praesertim quam iis de iure etiam respondendum esset. Quamobrem si qui constituerentur prefecti synagogae (פרנסים), hoc requirebatur potissimum, ut essent חַלְמִידֵי הַכְמִים; unde etiam intelligitur, cur זָקְנִי הָעָם, qui toties in V. T. redeunt, a paraphr. chald. redditu fuerint חַפְצֵי דִּישָׁרָאֵל. Id quod fuse docuerunt Vitringa et Seldenus *). Vere igitur docuerunt Presbyteri Iudaici in synagogis per singula sabbata; quod et ex allato loco Philonis apud Eusebium (praepar. evangel. VIII. 7.) abunde patet, nec per alia testimonia eiusdem scriptoris, modo recte intelligantur, tollitur,

*) Vitringa de synagog. vetere L. III. P. I. c. 2. p. 636 sq. 646 sq. et Seldenus de synedriis veter. Hebraeor. L. I c. 14.

etsi concedendum sit, presbyteros iudaicos neque semper neque totas pericopas praelegisse ipsos, neque interpretis (חרוגן מחרוגן) vi-ces perpetuo sustinuisse, septem potius pro sanctitate numeri per vices sibi successisse lec-tores, varii quidem generis atque ordinis, qui-bus unus additus esset interpres *). Curam tamen gerere debebant Presbyteri quovis die sabbati huius praelectionis et interpretationis parascharum, aliarum vero orationum haben-darum non item: lubenter tamen iis, qui ad dicendum surgerent, huius rei veniam dabant, imo eos, quos aptos ad dicendum cognovis-sent, excitabant, ut verba ficerent. Quanquam autem ipsorum Presbyterorum Iudaicorum no-n erat, quoque die sabbati copiosius ad popu-lum verba facere, tamen nec hoc plane omis-cerunt, licet non quovis die sabbati repeterent, quum copiosiores huius generis orationes et exhortationes neque ad munera presbyterorum partes ordinarias pertincent, neque ad usita-tum in synagogis Dei cultum — Alia prorsus ratio erat sacrorum christianorum; Iesu Christi enim et Apostolorum potissimum intererat, ut homines melius instituerentur excitarenturque ad maiorem in dies vitae morumque probita-tem, quae novi instituti sanctitate digna esset. Quare presbyterorum christianorum potissimum erat, accurate docere et grauiter monere po-pulum. Quos autem quum animadvertisset Paullus, Apostolus, non peraeque omnes ad

*) vid. Io. Simonis Vorlesungen über die iüdi-schen Alterthümer (Hal. 1796.) p. 162.

docendum esse idoneos, nec satis prospicere ecclesiae commodis a recta populi institutione in primis sperandis, grauiter iussit, eos modo in posterum eligi Presbyteros, qui et ipsi apti essent ad docendum, 1 Tim. III, 2. Tit. I, 9. — Itaque nihil efficitur argumentis ab indeole Presbyterorum Iudaicorum petitis ad probandam hanc rem: Non omnes presbyteros christianos e consilio quidem Apostolorum ad docendum etiam fuisse constitutos.

Transeamus igitur ad argumentum ex ipsa antiquitate christiana a Forbigero, Viro clariss. *), petitum, unde constet, post Apostolorum tempora satis diu Presbyterorum vel Episcoporum, qui doctores non essent, exempla exstisset. — Primum monetur, ab ipso quidem Petro, Apostolo, narrare Damasum, vel quisquis auctor sit libri pontificalis, Clementem Romanae ecclesiae Episcopum fuisse constitutum, ut praedicando verbo divino ipse vacaret, caeterarum vero rerum ecclesiasticarum alios dispensatores legeret, ipsumque etiam Apostolum duos alios presbyteros Linnum et Cletum (imo Anencletum) ei socios adiunxisse: quae narratio etsi certis careat auctoriibus, eam tamen vel propterea non esse plane contemnendam, quod luculenter quaerendam et antiquitatis et veritatis signa impressa habere videatur (narrari enim tres uno eodemque tempore unius ecclesiae Episcopos fuisse, id quod abhorreat a recentiori consuetudine;

*) dissert. laud. §. VIII. p. 20 eq.

deinde docere nos fortasse posse hanc narratio-
nem, quomodo dissensio veterum scriptorum
de successione primorum in ecclesia Romana
Episcoporum componi possit). — Deinde,
pergit cl. Forbiger, Pastoris (qui Hermae vul-
go tribuitur) auctorem, saeculi secundi fere
medii scriptorem, disertis verbis doctores ab
Episcopis et Diaconis alios commemorare *)
(Episcopos autem eum intelligere ex apostoli-
ca institutione, qui a Presbyteris diversi non
fuissent); et epistolae ad Philippenses scripto-
rem, qui sub Polycarpi nomine lateat, in lon-
ga recensione virtutum et bonorum, quae in
Presbyteris desiderentur, omnium docendi vel
facultatem vel officium plane omittere **), ne-
que omnino per integrum illam epistolam un-
quam attingere. — Seculo III. extare perspi-
cua Cypriani loca ***), quibus Presbyteri do-
ctores commemorentur, fuisse igitur alios Pres-

*) vid. Hermae Pastor, Vis. III. §. 5. Tom I.
ed. Patrum Apostolic. Coteler. p. 80. Verba
haec sunt: Lapidès quidem illi quadrati et al-
bi — ii sunt Apostoli et Episcopi et Docto-
res et Ministri, qui ingressi sunt in clementia
Dei, rel.

**) vid. Polycarpi epist. §. 6. Tom. II. ed. Patr.
Apost. Coteler. p. 186. et ed. Ittig. p. 378.

***) v. c. epist. XXIV. ubi Cyprianus inquit: „Aut
quando cum presbyteris doctoribus lectores di-
ligenter probaremus, optatum inter lectores
doctorem audientium constituiimus,” coll. Dod-
welli dissertatt. Cyprian. VI. (Oxon. 1684.) p.
107 sqq.

byteros, qui non docerent; narrasse etiam Dionysium Alexandrinum, se aliquando Presbyteros et doctores ecclesiarum in vicis et villis convocasse *); unde patet, fuisse etiam in vicis Presbyteros, qui doctores non essent. — Addit cl. Forbiger ex Sec. IV. Chrysostomum, qui tenuioribus inter Presbyteros rerum sacramrum, in quibus manuum opera esset, administrationem relinqu, peritioribus docendi honorificentius servari officium docet **). Nec ad Presbyteros solos haec pertinere contendit Vir doctissimus, sed eandem Episcoporum fuisse rationem, ex quo caeteris Presbyteris praelati ius omne munusque populum docendi ipsi soli sibi vindicassent ***); nam tum quoque inter eos fuisse, qui non docendae sed gubernandae ecclesiae admotos se putarent; unde ortum fuisse videatur genus doctorum, qui Tractatores et διδάσκαλοι vocabantur, et praesente Episcopo, sed tacente, concionari solebant †). —

*) Apud Eusebium (Hist. Eccles. L. VII. c. 24. verba Dionysii Alex. haec sunt: συγκαλέσας τοὺς πρεσβύτερος καὶ διδασκάλους τῶν ἐν ταῖς κώμαις ἀδελφῶν.

**) vid. Chrysostomus ad 1 Cor. I., cuius verba haec sunt: Καὶ νῦν τοῖς μὲν ἀφελεσέροις τῶν πρεσβυτέρων τέτο (τὸ βαπτίζειν) ἐγχειρίζομεν, τὸν δὲ διδασκαλικὸν λόγον τοῖς σοφωτέροις.

***) Ita Cyprianus (epp. 50. 56. 83.) Episcopis solis hoc tribuit, ut tractent in ecclesia.

†) vid. Claud. Salmasius de foenore trapezitico, p. 418.

Docte quidem ac subtiliter haec dicta sunt a clar. Forbigero; attamen haec omnia concedere facile nos possemus salva nostra sententia hac: Presbyteros ex consilio quidem Apostolorum ad docendum etiam primitus fuisse constitutos; nec quicquam sane efficeretur pro opinione contraria, etiamsi vera essent et indubitate, quaecunque hactenus ex antiquitate christiana depromta protulit Vir doctissimus. Multa enim bene ab Apostolis instituta successu temporis, mutatis quidem sive rebus sive personis, plane inmutata fuisse in ecclesia christiana, quis est, qui nesciat? Enimvero quum speciosa admodum Viri doctissimi argumenta ex ipsius dissertatione supra recensita diligentius excutere haud abs re esse videatur, nec pauca gravioris etiam momenti possint contra moneri, accurate ea, etsi breviter, ad illustrandam quidem antiquitatem christianam persequi nunc lubet. — Quod ad narrationem libri pontificalis de Clemente Romano attinet, observandum est, falsum in eo esse auctorem huius libri, quod putet a Petro ipso Clementem Rom. ecclesiae Episcopum constitutum fuisse, ut praedicando verbo divino solus vacaret, duosque alios Presbyteros, ut caeterarum rerum sacrarum curam gererent, eidem adiunctos; falsum etiam esse, quod observat cl. Forbiger, antiquitatem prodere, quod tres uno eodemque tempore unius ecclesiae Episcopi narrentur, idque docere nos forte posse, quomodo dissensio veterum scriptorum de successione primorum in ecclesia Romana Episcoporum componi possit. Recte quidem monet

Vir doctissimus, hanc dissensionem non plane compositam esse a Pagio, Pearsonio et Dodwello; sed ignorasse videtur principem librum Baraterii *) hac de re scriptum, ex quo planum fit, non eodem tempore tres simul ecclesiae Romanae fuisse Episcopos, Clementem, Linum et Cletum; sed Linum fuisse sine dubio primum, atque Clementem successorem Cleti; videri autem Linum et Cletum simul sedisse episcopos, forte qua seniores Presbyteros, vel etiam qua episcopos rurales seu paganos (postea Choropiscopos dictos). Quare nil inde effici potest neque pro discrimine Presbyterorum docentium et regentium, neque pro mitiori sententia, certe non omnes Presbyteros ad docendum fuisse constitutos, etsi omnes ad gubernandam ecclesiam. — Deinde in loco ex Hermae Pastore excitato per doctores intelligendi sunt, suadente quidem verborum contextu, presbyteri omnino, nec soli presbyteri docentes s. doctores, qui postea vocabantur, quum illo tempore Episcopi iam essent a presbyteris distincti. — Quod Polycarpus, vel is, qui hoc nomine latet, in describendis Presbyterorum virtutibus silentio premit docendi facultatem, huius quidem rei causam, si universam sententiarum seriem accuratius expendis, facile invenies hanc, quod de iis presbyterorum virtutibus christianis agatur, quae omnibus ad imitandum sint proponendae.

*) De successione antiquissima Episcoporum Romanorum inde a Petro usque ad Victorem. Utrecht. 1740. 4. Cap. II - V.

Quod porro Cyprianus (ep. XXIV.) mentionem facit presbyterorum doctorum, hoc omnino referendum est ad disserimen presbyterorum docentium et non docentium; sed incidit haec epistola in id tempus, quo, inducta iam hierarchia ecclesiastica, episcopi a presbyteris distincti atque superiore loco constituti munus docendi sibi arrogassent, aliisque, sive presbyteris sive aliis, quibus vellet, facultatem ad populum verba faciendi sacrasque literas tractandi darent. Sed nolimus inde cum Dodwello (ad hunc Cypriani locum) exculpere opinionem hanc, primitus, tempore quidem Apostolorum atque ex eorum consilio ac decreto, iam extitisse hoc disserimen inter Presbyteros docentes et regentes *). — Eodem modo intelligendus est Dionysii Alexandr. locus; nam si premere verba velis atque doctores penitus a Presbyteris secernere, efficeretur hoc, Presbyteros nullos fuisse doctores, quod plane falsum. — Itaque nec ab eo, qui saeculo IVto, docente Chrysostomo, obtinuit, more ecclesiae ad aetatem atque instituta Apostolorum valet conclusio. Novimus enim vel ipsos episcopos, etsi sibi munus docendi vindicassent, posteriori quidem aetate, sive inertes, sive rerum divinarum ignaros atque ab ar-

*) Recte vero monuit Dodwellus ad hunc Cypriani locum (dissert. VI. § VIII. sq. p. 114.), doctores audientium; quorum Cyprianus mentionem facit, fuisse doctores catechumenorum seu catechetas.

te dicendi plane alienos, docendi provinciam ad alios detulisse, qui doctores et a tractandis et explicandis sacris literis Tractatores vocarentur *). — Sed horum nihil pertinet ad aetatem Apostolorum; quare, quae docte exposuit cl. Forbiger de more ecclesiae posteriori, nostram sententiam plane non feriunt. Opponere potius possemus, si res quidem nostra nova indigeret auctoritate, e Sec. II. locum e Iustini M. apologetia Ima §. 87. „Καὶ τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ — — τὰ ἀποφημονεύματα τῶν Ἀποσόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν, αναγινώσκεται, μέχρις ἐγχωρεῖ. εἴτα πανταμένου τοῦ αναγίνωσκοντος, οἱ προεξός διὰ λόγου τὴν νονθεσίαν καὶ παρακλησιν **) τῆς τῶν καλῶν τούτων μημήσεως ποιεῖται.“ — Ex quo quidem loco clare adparet, ex lege primae ecclesiae post praelectam pericopam evangelicam vel propheticam ipsum Presbyterum aut Episcopum ad populum verba fecisse atque ad virtutem vitaeque sanctitatem graviter admonuisse.

*) Conferatur in primis de hoc Tractatorum nomine Bernardin. Ferrarius de ritu sacrarum ecclesiae veteris concionum, ed. Graevii (Ultrai. 1692.), p. 8. sqq. Unde simul intelligitur, collatis nimis locis patrum a Ferrario allegatis, male Semlerum (in scholio ad Baumgartenii breviar. antiquit. christian. §. XXVIII.) Tractatores ad acroamaticos potius doctores referendos esse contra Baumgartenium statuisse. —

**) Ita Grabius pro lectione vulgata προκλήσιν recte existimat légendum.

Neque valde iuvatur causa cl. Forbigeri, quod §. IX. (p. 23.) separatur a severiori sententia Calvini, Salmasii aliorumque, qui duas classes Presbyterorum a se invicem plane diversas statuunt, docentium alteram, alteram regentium, quod potius cum Burmanno, Monachio, Vitringa, Boehmero, aliis *), contendit, omnes quidem Presbyteros primitus gubernandae ecclesiae fuisse destinatos, non itidem ad docendum ab Apostolis constitutos. Ex ipso enim instituto et consilio Apostolorum omnes Presbyteros etiam docere debuisse, satis iam evicisse nobis videmur, nec ex solis rationibus dogmaticis, v. c. de ministerio verbi divini, ne forte nonnulli Presbyteri primae ecclesiae pastoris munere disturbati videantur, sed argumentis potius exegeticis et historicis in hanc sententiam perducti. Attamen haud diffitemur, non adeo magnum discrimen intercedere nostram inter ac cl. Forbigeri sententiam, quum et ipsi concedamus, plures fuisse aetate Apostolorum ac postea Presbyteros, qui non docerent. In eo modo controversiae cardo vertitur; utrum hoc ex instituto Apostolorum factum sit; an potius ex consilio ac decreto Apostolorum, praesertim Pauli omnes omnino Presbyteri necessitati docendi fuerint adstricti? Solum hoc posterius, multis quidem adducti argumentis supra expositis, contendimus, non autem omnes peraeque Presbyteros primae ecclesiae christianaे vere docuisse.

*) vid. Sect. prior. huius libelli p. 3. et 4. in notis.

Quae si recte teneas, cum iisque conferas, quae in priori huius libelli sectione a nobis iam observata sunt, facile tibi profecto erit respondere ad argumenta illa, quibus cl. Forbiger sententiam suam contra obiectiones aliorum defendere studet (dissert. §. X. et XI.): — Quod enim Vir doctissimus monet (§. X.) contra nostram loca Paullina Tit. I, 9. et 1 Tim. III, 2. explicandi rationem aequa ac contra peculiarem doctorum ordinem in prima ecclesia christiana ad Iudaicae synagogae rationem conformata, nec non de vi verbi ποιμαίνειν de presbyteris adhibiti, hoc omne a nobis iam occupatum est sub initium sectionis prioris huius libelli. (p. 5—8.), nec est, quod haec a nobis iam dicta hoc quidem loco repetamus vel adeo amplificemus. Idemque valet de argu-
mento §. XI. (p. 27. 28.), ubi cl. Forbiger eam loci in hac controversia facile principis, 1 Ti-
moth. V, 17. explicandi rationem, qua Pres-
byteri ii, qui simul doceant, maiori stipendio
ornandi dicantur, contra παρεμπονίας, quae ip-
si quidem videntur, Grotii, Moshemii et Dano-
vii, tueri studet. Sed tam copiose iam tracta-
vimus hunc locum in dissertatione de episco-
pis primae ecclesiae (p. 26 — 32.), atque ite-
ratis curis, habita quidem obiectionum cl. For-
bigeri in hac §. XI. contentarum ratione, in
sectione priori (p. 13 sq.) satis eundem excus-
sisse existimamus, ut plura addere aut denuo
hoc argumentum recoquere superfluum foret,
pracsertim quum ad causam nostram plane ni-
hil referat, utram loci interpretationem, Grotii
an Vitrinæ, præferas. Fac enim, Grotia-
nam h. l. interpretationem, quac τὸ κοπιῶν ur-

get atque intentius studium intelligendum statuit, non esse veram; präfer cum cl. Forbigerio alteram Vitrinæ, missa Grotiana, nec tamen quicquam adversus nostram de Presbyteris primæ ecclesiae sententiam efficies. Concedimus enim, haud paucos fuisse aetate Apostolorum presbyteros, ab ipsis quidem ecclesiis constitutos, qui non docerent; sed hoc improbans Paullus, Apostolus, decrevit, ut in posterum omnes Presbyteri essent διδακτικοὶ propter ψευδαποστόλους et ψευδοδιδασκάλους, ne horum errores et impiae fraudes latius serperent. Quodsi igitur vel maxime largiamur, Paullum loco isto 1 Timoth. V, 17. disserrere de Presbyteris, quales tum fuerint (non quales esse deberent), omnes quidem regentes, sed non omnes docentes, tamen ex alio loco huius ipsius epistolac, 1 Timoth. III, 2. intelligimus, voluisse ac statuisse Apostolum, ut omnes in posterum Presbyteri ad docendum essent idonei. — Hac igitur via, quae medium quasi tenet inter sententiam vulgarem, omnes Presbyteros vere fuisse doctores ecclesiae nec modo rectores, atque sententiam Vitrinæ et Forbigeri, utramque rem explicandi rationem probe conciliare possumus, nec obstant nobis, quae cl. Forbiger, docte quidem ac subtiliter, contra vulgarem opinionem, (quam vero in dissertatione nostra de episcopis primæ ecclesiae haud recepimus) disputavit, etsi in eius sententiam, pro nostra quidem rem cogitandi ratione, non prorsus descendere nobis liceat.

P. P. ipso Paschatos die MDCCCXII.

X.

P r o g r a m m a t a I V.

Novarum curarum in locum Paullinum, II Cor.
V, 14 — 21.

I e n a e,
MDCCCV — MDCCCVII.

Particula I.

Recolentibus nobis, Cives, per hos dies memoriam Iesu Christi, Servatoris Optimi, ad vivos reversi, hoc potissimum datum esse existimemus, ut recta quaque sentiendi ac vivendi ratione dignos nos reddamus percipiendis ex morte ac resurrectione I. C. fructibus uberrimis. Quae dum nobiscum reputamus, facile nostram subit mentem sententia Paullina *); Christianos non sibimet ipsis vivere debere, sed Ei potius, qui pro iis mortuus sit ac resurrexit. Ansam nobis praebet haec loci Paullini reminiscentia universi nexus sententiarum Apostoli, quae a commate decimo quarto capituli quinti posterioris epistolae ad Corinthios ad finem usque huius capituli pergunt, copiosius illustrandi, sensusque ipsius harum sententiarum accuratius indagandi atque con-

*) 2 Corinth. V, 15.

stituendi. Quamquam enim Noesseltus *), Vir venerabilis, hanc locum docte ac subtiliter, pro more suo, ita iam illustravit, ut ei in summa rei accedere nulli dubitemus: tanta Ille tamen brevitate in explicando hoc loco difficillimo usus est, missis plerumque aliorum interpretandi modis eorumque causis, ut novis, iisque uberioribus, curis omnino locum reliquisse videatur. Quem quidem laborem hoc fere modo subire animus est, ut nunc in primis gravissimi loci Paullini commatibus (XIV et XV.) subsistamus accuratius enodandis fuisque illustrandis, reliquis commatibus ad finem usque capititis proximae occasionei servatis.

Paulus Apostolus in antecedentibus huius capititis Vti commatibus caussas aperuit, quae in instituenda vitae ratione ipsum impellerent; hoc enim, inquit, agere se potissimum, ut Deo probetur (v. 9.) atque coetui christiano et placeat et prosit (v. 11. 12.); quaecunque igitur agat, referre se ad honorem Dei atque ad usus ecclesiae christianaee (v. 13.). Mirifice autem se confirmatum fatetur Apostolus in hac sentiendi agendique ratione praeclaro amoris Iesu Christi in homines, diram adeo mortem pro iis perpessi, exemplo **) (v. 14.). — Ver-

*) vid. I o. Aug. Noesselti opuscul. ad interpretationem sacrar. scripturarum fascicul. II. comment. VIII. p. 185 sqq.

**) Copiosius nexus sententiarum Paullinarum, longius quidem eundem repetitum, persequutus est S. V. Noesselt, l. c.

ba Apostoli haec sunt: Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χρι-
στοῦ συνέχει ὑμᾶς, κείνωντας τοῦτο, ὅτι εἰ *) εἰς ὑ-
πὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον. Καὶ
ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἔχωτοις
ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι χαὶ ἐγε-
θέντι. — Apostolus quum ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ
laudat, quo sc ad fervidum Dei hominumque
studium vehementer excitatum sentiat, per-
eam nequaquam intelligit (quae minus recta
fuit Grotii et Hammondi aliorumque opinio)
suum ipsius in Christum amorem, sed
Christi potius in homines amorem, quo ductus

*) Haec vocula *si* deest in permultis magnae au-
ctoritatis codd. B. C. (ex emend.) D. (a prim.
man.) E. F. G. et in 14 aliis iunioribus ap.
Wetsten., nec non in nonnullis codd. Mosqu.
ap. Matthaei, aequo in pluribus Vatica-
nis ap. Birch; omittunt itidem nonnullae
verss. antiqu. et Patrr. prob. Millio (proleg.
p. 71. col. 1. ed. Kucster.) sed repugnante
Whitbyo (in exam. var. lect. Io. Millii,
ed. Havercamp. 1724. p. 261.) — Si co-
piam et gravitatem horum testium, ē variis
quidem familiis, species, eliminanda foret e
textu haec vocula *et*, inprimis quum ex hac
omissione prodeat lectio quidem difficilior, sed
sensu eadem haud destituta. Retinendam tamen
eam suadent aliae rationes haud spernendae,
tam externae ex testimonio aliorum codd. in-
primis cod. Alex., verss. antiqu. et Patrum
repetitae, quam internae potissimum. Haec
enim particula El ante El^ç omitti facile errore
oculorum poterat a librariis. Aptiorem deni-
que orationi contextae esse hanc lectionem vul-
garem, nemo non videt. Parum autem ad rem
pertinent, quae Cel. Matthaei ad explicandam
huius voculae omissionem affert.

pro iis omnibus mortuus sit; id quod proxima verba: *εἰς ὑπὲρ πάντων αἴτιοθανεῖ*, clare docent. — Hoc plane singulare Christi in homines studium, inquit Apostolus, tenet nos (me, Paullum) et urget *), nempe: ut simili Dei hominumque feramur amore) — *κρίνοντας τοῦτο* — Pro varia vocis *τοῦτο* connexione sive cum antecedentibus sive cum subsequentibus varium quoque *τὸ κρίνειν* hoc quidem loco admittit sensum. Sunt enim, qui (praeeunte Ven. Noesselto, l. c.) *τοῦτο* ad praecedentia referant, hoc quidem modo: „Namque „amor Christi urget nos ita statuentes, h. e. „ut hoc capiamus consilium, illud videlicet v. „9. expressum, recte agendo nos probandi „Domino.“ Iure quidem suo utuntur hi interpretes ita vertendo haec verba, eaque coniungendo cum antecedentibus, atque universam Apostoli sententiam his verbis claudendo. Nam *κρίνειν* non semper est iudicare; certe, si velis ita reddere, saepe est eo sensu, quo iudicare Latinis dicitur, ut censere, pro eo, quod quis decernit aut constituit, ut Actor. XXVII, 1. 1 Cor. II, 2. — Sed male rem suam agere videntur hi interpretes, cum verba *κρίνοντας τοῦτο* ad remotius illud comma novum referunt, melius forte sibi consulturi, si vel universe cum praecedentibus haec verba

* Inter plures verbi *σύνεχειν* significatus (quos videsis in Schleusneri Lexic. Nov. Test. sub. h. v.) solum hunc: Tenere, Urgere, Impellere, h. l. admittendum esse, universa orationis *σύνεχεια* efflagitat.

coniungerent, vel cum proxime antecedente
commate 13: Εἴτε γὰρ ἔξεσθεν, θεοῦ εἴτε συ-
φρονοῦμεν, ὑμῖν. — Verum enim vera quum
Apostolus sub initium huius commatis insigni
amoris Christi exemplo acriter se ad studium
Dei hominumque incensum profiteatur, atque
Iesum expressis verbis, iisque proxime sequen-
tibus, doceat hunc amorem moriendo pro ho-
minibus luculenter comprobasse: multo sane
aptius atque ad universam sententiarum Paul-
linarum connexionem accommodatius pristino
more haec verba κρίνοντας τοῦτα cum proxime
subsequente sententia: ὅτι εἰ εἰς ὑπὲρ πάντων
ἀπέθανε, sic coniunguntur, ut sensus eorum
hic sit: „Singularis Christi amor in homines
„nos impellit, ita censemus: si unus iste pro
„omnibus mortuus est, rel.“ *). Ex priori,
eaque recentiore, verborum constructione se-
quens ὅτι vertendum est Nam; e nostra vero,
eaque vulgari, nexum sententiarum constituen-
di ratione hoc ὅτι reddendum est Quod. —
Proxima sententia: εἰ εἰς ὑπὲρ πάντων απέθανε,
parum habet difficultatis. — Particulam si,
si, h. l. esse i. q. quum, quoniam, velut Matth.
XXII. 45., dubio caret. Unus illc, Christus,
h. l. pro omnibus sc. hominibus, qui v. 19.

*) Egregie sensum verborum ex hac sententiarum
connexione Ven. Stolz in eleganti sua versione
ita expressit: „Und dazu fühle ich mich durch
die Liebe Christi gedrungen; denn ich denke
so: Da Einer für alle gestorben ist, so sol-
len nun auch alle ihrer Selbstsucht entster-
ben.

*τοῦ κόσμου nomine redeunt, mortuus esse dicitur, non quidem eo sensu, ut omnes omnino homines vere capiant fructus mortis Iesu salutaris, sed ut possint omnes, sine discrimine gentium, hos fructus percipere, si velint, dignosque se iis reddant recte agendo. — Nec denique licet, quod quidem antiquiores fecere interpretes tantum non omnes, *ὑπὲ πάντων* reddere loco omnium, ut ipsa hac formula satisfactio Christi vicaria exprimatur. Nam *ὑπὲ*, etsi nonnunquam sit i. q. *αὐτὶ*, per se tamen significare, hoc quidem sententiarum nexu, duntaxat in commodum alterius, inter omnes constat; atque ex ipsa rei descriptae natura atque indole demum intelligitur, quale commodum alterius hac loquendi formula involvatur.*

Eo maiori autem difficultate premitur, vel potius vario demum interpretum ingenio implicitur sequens Apostoli sententia: *ἀπὸ οἱ πάντες απέθανον*. Nam non tantum quaeritur, quid haec verba per se significant, verum etiam, idque potissimum, quo nexu haec cohaereant cum iis, quae proxime praecedunt: *οἱ οἵ ὑπὲ πάντων απέθανε*, quive sensus sententias consequentis ex hoc ipso nexu cum antecedente resulet. — Facile quidem eruitur sententia aliqua universa hisce verbis subiecta, difficilius autem definitus sensus Apostoli, isque accurate circumscriptus. — Universa sententia sine dubio hacc est: „Si unus ille pro omnibus mortuus est, profecto hi omnes ipso si mortui esse censendi sunt.“ Verbum *απέθανον* igitur logice h. l., ut saepius, intelligen-

dum esse, adparet. Grammatice, hoc quidem sententiarum nexu, verba aliter reddi non possunt. Sed de eo ipso maxime quaeritur ac disceptatur: Quonam sensu omnes propter mortem Christi mortui esse ipsi censendi sint, atque tales ab Apostolo enuntientur? Quia quidem quaestione solvenda tres potissimum vias plane diversas ingredi videmus interpres: Nonnulli enim haec verba ita reddunt: „Si unus pro omnibus mortuus est, hi omnes sane ipsi mortui, sensu *venerati* h. e. morti (sive „naturali, sive morali) obnoxii esse declarantur.“ — Alii, iisque plerique, interpres hunc verbis sensum clare inesse existimant: „Si unus pro omnibus mortuus est, hoc profecto perinde est, ac si omnes mortui essent, h. e. moriendo poenas peccatorum luisent.“ — Alii denique, pauci illi quidem, sed optimae notae interpres hunc verbis sensum subiiciunt: „Si unus pro omnibus mortuus est, hi sane omnes mortui (sensu aliquo „morali) censendi sunt, h. e. mori debent sibi ipsis sensuumque suorum desideriis.“ Triplicem hanc verba Apostoli interpretandi viam ab ipsa græcae linguae, novi praesertim foederis librorum, ratione et indole admitti, utique negari nequit *); sed hoc potissimum

*) Viderint igitur alii, quo iure Ven. Schulz. (Theol. Giss.) tam certo asseverare potuerit (in libro: Pauli zweiter Brief an die Korinther, herausg. u. erklärt — Hal. 1785. p. 62.): „Die dogmatische Vorstellung von dem Stellvertretenden des Todes Iesu ist hier so deut-

quaeritur: quaenam trium harum sententias Paullinas explicandi viarum reliquis sit praferenda, tamquam aptior, usui loquendi Apostoli atque ipsi orationis nexui atque consequentiae accommodatior? Accuratus igitur iam disquiramus singulas.

Prima interpretandi via antiquioribus interpretibus est propria, qui vero et ipsi in diuersas partes abeunt. Nonnulli, veluti Erasmus (in paraphras. N. T. ad h. l.) Vatablus, Beza, ita vertunt: Si Christus pro omnibus mortuus est, inde adparet, s. hoc est indicio, omnes esse morti obnoxios, seu morte dignos, (Alias enim Christo non opus fuisse morte pro iis subeunda.) — Alii, v. c. Hammond. (Paraphr. N. T. ed. Clerici, ad h. l.), intelligi volunt mortem moralem, sententiam Apostoli hunc in modum circumscribentes: „Inde col-
„ligimus, omnes homines esse peccatores (mo-
„raliter $\alpha\pi\theta\alpha\nu\tau\alpha$ s. $\nu\kappa\rho\mu\zeta$) et prolapsos in
„exitialem conditionem, nisi quid fiat, quo ex
„illa liberentur.“ — Alii denique, v. c. Menochius, per $\theta\alpha\pi\tau\alpha$ h. l. poenas intelligunt, sententiamque Apostoli hanc esse existimant: Ex morte I. C. intelligi, omnes homines poenas meruisse. — Horum interpretandi modorum primus sane est facillimus, si verba per se spectes; sic enim referretur mors naturalis

„lich und stark gesagt, dass sich durchaus keine andere Vorstellungsart an diese Stelle passt, wofern man nicht den Schriftsteller „Nonsense sagen lassen will.“

Iesu Christi ad mortem, cui omnes homines, pro quibus Christus esset mortuus, obnoxii fuissent. Minus autem commendatur haec interpretandi ratio, (si diversa quidem cogitetur ab illa, quam altera, eaque vulgaris, interpretum classis praecipit) ab ipsa rei veritate, quum morte I. C. nequaquam sublata esset mors naturalis reliquorum hominum, quos peraeque omnes tristis eadem moriendi sors manet; neque efficitur quidquam in contrariam partem artificis veterum Theologorum sive exegeticis sive dogmaticis. Neque favet huic interpretandi rationi arcta connexio huius commentatis 14. cum proxime sequente v. 15., qui longe aliud mortis genus Christianis subeundum innuit, quam mortem naturalem. — Reliqua vero duo interpretandi genera supra enumerata nimis sunt quaesita, quam quae possint nobis probari, si in interpretando id potissimum sectemur, quod simplex sit et aperatum, nec contortum vel ab arte petitum.

Transeamus igitur ad alteram classem interpretum, qui, veluti inter ipsos recentiores Theologos Moshemius, Baumgartenius, Moldenhaverus, Zachariae, Schulzius, reliqui, ipse denique Semlerus et Docederlinus, hanc volunt verbis subiectam esse sententiam: „Si Christus pro omnibus mortuus est, hoc profecto perinde est, ac si hi omnes mortui essent, luisserentque moriendo peccatorum suorum poemas.“ Itaque hi interpretes sententiam Apostoli in primisque verbum ἀπέθανον non modo logice accipiunt: „omnes homines mortem subiisse censendos esse,“ verum etiam mor-

tem cogitant tamquam poenam peccatorum, quam luere homines ipsi debuissent, quam vero Christus, pro iis eorumque loco, crucis supplicio affectus, esset perpessus. Quem sensum quum hi interpres his Apostoli verbis statuunt, profecto haud intelligent mortem naturalem, sed supplicium, quod quum Christus pro hominibus, eorumque loco in se suscepisset, hoc sane perinde esse, ac si ipsi homines omnes hocce supplicio fuissent affecti, eoque promeritas peccatorum suorum poenas luisserent. Hoc igitur sententiarum nexus voc. *ὑπὲρ* manifesto idem valere existimant hi Theologi ac *αὐτὶ*, atque clare inesse in hoc loco Paullino doctrinam de satisfactione I. C. vicaria, Deo morte sua violenta loco generis humani praestita, tanquam luculentissimo sumini Iesu Christi in homines amoris argumento. — Provocant ad confirmandum hunc verborum sensum tum ad loca parallela, praesertim Rom. V, 6. sqq. tum ad ultima huius ipsius capititis commata 18 - 21., e quibus locis non tantum potestas voc. *ὑπὲρ* loco *αὐτὶ*, verum etiam ipsa doctrina de satisfactione I. C. vicaria clare appareat; quibus quum locus noster accurate respondeat, idem etiam argumentum in eodem contineri; inde denique v. 15. colligi porisma aliquod, quo doctrina de vi mortis I. C. salutari ad emendandam vitam singendosque melius mores christianos conferatur. — Sed nec in illo loco Rom. V, 6. sqq. dogma vulgare de satisfactione I. C. vicaria contineri persuasum habemus; id quod alio tempore uberiorius sumus exposituri. Idemque de argumento ul-

timae capitinis nostri sectionis v. 18 - 21. nobis
videmur lectoribus nostris in continuando hoc-
ce libello academico persuasuri. Neque in
utroque loco praepositioni ~~in~~ⁱⁿ notio ~~reū~~^{reū} ~~arrī~~^{arrī}
subesse videtur praeter v. 20. huius ipsius ca-
pitis, at in alia longe sententiarum vi ac con-
nexione. Nec demique in segmento proxime
sequente 15., nostro quidem sensu, contine-
tur merum porisma aliquod ex comm. 14. col-
lectum, sed uberior ipsius argumenti huius
commatis explicatio. Atque voc. ~~τοῦτο~~, quum
formula ~~κρίνεται~~^{τοῦτο} per ea, quae supra a
nobis sunt exposita, non ad antecedentem,
sed consequentem orationem Paullinam sit re-
ferenda, ad ea potius, quae ex praeclaro amo-
ris Christi exemplo ad confirmandum Aposto-
lum in persequendo consilio se totum Deo
hominibusque dicandi, consequantur, spectare
videtur, quam ad describendum amorem Chri-
sti ipsum.

Saror, non significat Apostolus, quid per mortem I. C. sint vel facti fuerint hi omnes, sed quid propter mortem I. C. esse debeant. Quum Christus in commodum eorum mortuus sit, mori et ipsi debent sibi suoque arbitrio, atque valedicere commodis suis aut libidinibus. Actum igitur h. l. dicitur, ut saepius, pro officio, aut eo, quod debetur. (Cf. Glassii Philol. sacr. ed. Dath. Tom. I. p. 199.). Debent omnes mori peccato, eique mortuos se censere. In eundem plane sc̄nsum praecipit Apostolus Rom. VI, 11. Οὐτω καὶ ὑμεῖς λογίζεσθαι ἐντοῦς νεκροὺς μὲν τὴν αἱματία, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ιησοῦ. Egregie enim segmentum universum Rom. VI, 1 - 11. locum nostrum illustrat. Pari ratione Petrus ep. I. v. 1. lectores suos adhortatur: Χριστοῦ εὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἐννοεῖν ὅπλισασθε. Itaque Christi adseclis non licet sibi ipsis vivere nec sensuum regi imperio, sed decet eos gloriae Dei et Christi vivere, eorumque inservire commodis, pro quibus I. C. mortuus est. — Sequitur igitur Apostolus hoc enunciatio amphiboliam aliquam sacpius in N. T. libris obviam: quemadmodum Christus (sensu quidem proprio et physico) mortuus est pro aliis; ita et nos mori debemus (sensu impro prio et morali) pro aliis, atque emortuos quasi (*νεκροὺς*) nobis ipsis nos reputare, ut aliorum maxime studiis pro viribus inserviamus. — Commendatur potissimum haec loci nostri interpretatio arctissima illius connexione cum proximè sequente versu, quippe qui uberiorem horum verborum: ἀπα οἱ πάντες ἀπέθανον, expli-

cationem continet, eundemque eorum sensum moralem clare demonstrat. — Ita enim Paulus pergit: Καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἐσυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἔγερθεντι. Quibus verbis quum Apostolus diserte doceat, eo consilio Christum pro omnibus mortuum esse, ut ii non sibi ipsis vivant suoque ingenio indulgeant, sed ei potius vivant, totosque se addicant, imo devoveant, qui pro eis mortuus sit ac resurrexit, explicat ipse, quo sensu velit accipi verba praeced. comm. ἀξιοῦ οἱ πάντες ἀπέθανον. Particula enim καὶ, quam recte Grotius h. l. Latinorum Nam respondere statuit, arcte nectit hoc comma 15. cum proxime antecedente segmento. Itaque ἀποθνήσκειν v. 14. idem est, quod v. 15. μηκέτι ἐσυτοῖς ζῆν, sibi quasi emori aliisque vivere, non suum sequi arbitrium, sed Christi, non ad suam ipsius voluntatem, sed ad consilium Christi eiusque honorem referre omnia *). — Neque praetereundum est acumen in oppositis ζῆν et ἀποθνήσκειν: etsi vivant (ζῶντες) **) hi adseclae Christi, tamen

*) „Notanda est expositio, inquit Calvinus ad h. l., Mori nobis, esse Christo vivere; aut si „velis plenius, Renuntiare nobis, ut Christo „vivamus. Nam ideo nos redemit Christus, ut „nos in potestate sua haberet, tanquam pro- „prium peculium. Unde sequitur, nos amplius „non esse nostri iuris.“ —

**) Quare non opus est, cum nonnullis S. S. interpretibus, iis quidem clarissimis, Erasmo, Beza, Lockio, Moshemio, Zachariae, aliisque

mortui sunt (*απέθανον*) — sibi ipsis, dum vivant, emortui. Clarius quidem elucesceret, haud diffitemur, haec disiunctio, atque aperi-
tior foret verus sententiae illius: *ἄρα οἱ πάντες απέθανον*, sensus, adiunctum si haberet verbum *απέθανον* Dativum *ἴσαντοις*; sed careret tum sen-
tentia grato illo acumine, atque suppleri facile
potest omissum illud *ἴσαντοις* verbo *απέθανον* ad-
iungendum ex proxime sequente commate, ant-
ecedenti arctissime iuncto. Sciens igitur pru-
densque Apostolus sententiam obscurius paullo
expressisse videtur, ut grata aliqua negligentia
maiis orationi accederet decus, Emergeretque
quasi ex obscuritate sententiae novum oratio-
nis lumen. Quibus observatis munita satis ab
omni quidem parte nobis videtur ea, quam
supra commendavimus, obscurioris loci inter-
pretatio.

Ne tamen quicquam praetermittere videa-
mur, quod aliqua veri specie huic interpretan-
di rationi possit obverti, eam haud negamus,
nisi recte capiatur, magna sermonis difficulta-
te laborare atque primis iustae interpretationis
regulis manifeste repugnare videri. Eadem enim
verbi *ἀποθνήσκειν* formae (in aor. 2.) in duobus
enuntiatis, quae proxime sese excipiunt, (*εἰς ὑπὲρ πάντων απέθανεν, ἄρα οἱ πάντες απέθανον*)

in hoc verbo *ζῆν*, hoc quidem loco, spiritua-
lem aliquam vitam Iesu Christi beneficio homi-
nibus concessam quaerere, vel cum Ven. Schul-
zio ex hebraico sermone repetitam felicitatis
notionem huic verbo *ζῆν* h. l. tribuere.

ex hac sententias istas Paullinas interpretandi ratione diversa plane notio tribui videtur. Etenim prius $\alpha\pi\acute{\epsilon}\theta\alpha\tau\alpha$ recte quidem intelligitur proprie de facto aliquo, nempe supplicio Christi; posterius autem $\alpha\pi\acute{\epsilon}\theta\alpha\tau\alpha\tau\sigma\tau$ explicatur de officio, quod ab iis, pro quibus Christus mortem subierit, praestandum sit, ut et ipsi mori debeant, improprie quidem, nempe sibi ipsis suisque commodis et libidinibus. Quantum notionum eidem verbi eiusdem formae annexarum in arctissima sententiarum connexione discriminem! Quo tandem pacto tam arbitraria interpretandi ratio possit excusari, aut cum regulis hermeneuticis conciliari? — Sed salua res est. Nam et ex prima et altera harum sententiarum interpretatione non eadem retinetur in utroque enuntiato eiusdem verbi eiusdemque adeo illius formae notio: prius enim $\alpha\pi\acute{\epsilon}\theta\alpha\tau\alpha$ recte quidem intelligitur, aequa ac in nostra sensus notatione, de facto aliquo, morte Iesu Christi; sed posterius $\alpha\pi\acute{\epsilon}\theta\alpha\tau\alpha\tau\sigma\tau$ in altero enuntiato logice sumitur, ideoque nequam de eo, quod vere factum sit, sed de eo duntaxat, quod factum esse cogitandum et censendum sit. Neque nos aliter sententiam Apostoli, si eam quidem universe spectes, informamus; nam et ipsi verba Apostoli ita redimus: „Si unus ille, Christus, pro omnibus mortuus est, omnes hi et ipsi mortui cendi sunt *). Discrimen tantum in eo est: quo

*) Recte igitur Ven. C. Chr. Flatt (in libro: Philosophisch-exegetische Untersuchungen über die Lehre von der Versöhnung Gottes mit den

modo, quaque de caussa propter mortem Christi omnes eius adseclae mortui esse censendi sint. In definiendo hoc modo abeunt demum interpretes in varias partes. Plerique reliqui primae vel secundae classis interpretes intelligunt mortem naturalem seu propriam tam, quam meruisse vel subiisse omnes homines censendi sint; nos autem intelligimus mortem impropiam tam, sensu quidem morali, quo quisque propter mortem Christi sibi quasi emori debeat, solique Christo vivere, qui pro eo mortuus sit. Atque ita interpretantes iure sane utimur nostro, nec quicquam committimus, quod alienum sit ab usu sacrarum literarum, vel a legibus interpretandi. Nam saepius committi in epistolis Paullinis, in ea-

Menschen, P. II. p. 184.) verba ita reddit: „Wenn einer statt aller gestorben ist, so sind „sie alle als gestorben anzusehen — und der „wahre Christ ist wirklich in so fern todt, in „so fern er als solcher allen Rücksichten auf „das Aeussere entsagt hat.“ — Atque in nota subiecta uberioris haec atque accuratius in hunc modum illustrat: „Der Sinn ist also dieser: Es ist ja eine einleuchtende Wahrheit: Wenn Einer für alle stirbt, so sind alle als gestorben anzusehen. Eben so verhält es sich in Hinsicht auf Christum. Alle Christen sind als gestorben mit Christo zu betrachten — in welchem Sinn? Dieses bestimmt das vorhergehende und nachfolgende — in so fern nemlich der Tod Christi ein Bestimmungsgrund für sie ist, τὴν σαρκί, d. h. allem, was sich nicht auf christliche Vollkommenheit bezieht, zu entsagen. —

dem quidem orationis serie, mortem Christi propriam cum impropria, quae nobis ipsis, ut Christum referamus, subeunda sit, v. c. Rom. VI, 3 sqq., inter omnes constat. — Sed aliud praeterea moveri posset dubium hoc: *Oi πάντες*, pro quibus Christus mortuus est, sine dubio sunt omnes homines, qui *κόσμου* nomine comprehenduntur v. 19.; ad eosdem igitur homines omnino omnes spectat illa sententia: *ἄρα οι πάντες ἀπέθανον*. Sed *οι ζῶντες*, v. 15., qui non sibi, sed Christo vivere debent, sunt ipsi adseclae Christi, nequaquam vero homines omnes. Unde sequi videtur, quum de aliis prorsus hominibus v. 15. agatur quam v. 14., nec illustrari posse comma 14.-ex proxime sequente segmento, sed v. 14. referendum potius esse ad omnes homines, quos ex vulgari quidem huius commatis interpretatione, Christus cruenta morte a poenis peccatorum ita redemisset, ut illi in iudicio divino hoc ipsum supplicium pro redimendis peccatis subiisse censerentur. — Verum enimvero *οι ζῶντες* v. 15. non minus indefinite dicuntur, ac illi *πάντες* v. 14., ut aequa late patere videatur eorum notio, in arotissima praesertim sententiarum in utroque commate connexione, etsi ex ipsa rei descripta natura intelligatur, non agi h. l. de omnibus omnino hominibus, sed de iis modo, qui doctrinam christianam amplexi sint. Facile autem te expedes hac sententiarum difficultate, modo reputes, Apostolum, hoc quidem loco non minus ac in aliis multis, firmiter persuasum ponere hoc, omnes homines h. e. Ethnicos pariter ac Judaeos, admissuros esse sensim doctrinam christianam, omnes igitur

hos homines Apostolum firma hac spe ductum ita cogitare atque describere, ac si iam essent sectatores Christi. Quam Apostoli persuasio-
nem si ad hunc ipsum locum transferas, bene in utroque commate cohaerere singula atque inter se conspirare, ex nostra etiam interpretatione ratione, facile intelliges. Denique nec hac in causa praetermittendum est illud, ex ipsa vulgari opinione et loci nostri interpretatione meritum Christi morte cruenta partum non salutare esse, nisi iis, qui fide illud amplectantur. Quare difficultas illa nostrae loci interpretationi ex notione τῶν πάντων supra obiecta vel vulgarem illum verborum sensum aque premere censenda est, nisi iis, quae supra de more loquendi Paullino obseruavimus, tollatur. Nihil igitur obstat, quo minus eam sensum loci nostri constituendi rationem, quam tertia interpretum classis sequitur, quamque universa sententiarum Paullinarum connexio tantopere commendat, firmiter teneamus. —

Incident tandem quaestio, breviter nunc a nobis diiudicanda: utrum formula ὑπὲρ αὐτῶν in ultima sententia v. 15. (ἀλλά τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανότι καὶ ἐγερθέντι) solum ad ἀποθανότι referenda sit, an simul ad ἐγερθέντι? — Qui formulam ὑπὲρ πάντων ἀποθανεῖν ad satisfactiōnem Christi vicariam conferre solent, non possunt non τὸ: ὑπὲρ πάντων, ad solum ἀποθανεῖν adstringere, quum Christus dici plane non possit loco nostro resurrexisse. Atque licet omnino per linguae rationem formulam ὑπὲρ αὐτῶν sic ab illo ἐγερθέντι cohibere. Nec est, quod Sociniani ex arcta connexione verborum

αποθανότι καὶ ἐγερθέτι formulam ὑπὲ πάντων significare loco nostro plane non posse, tamquam certum exploratumque colligant. — Sed rectius omnino agimus atque universam haec verba construendi rationem multo reddimus faciliorem, si formulam ὑπὲ πάντων ad utrumque, *αποθανότι* et *ἐγερθέτι*, referimus. Id quod ex nostra locum interpretandi ratione fieri potest facilime; Christus enim in commodum ac salutem hominum non modo mortuus est, verum et resurrexit. Imo hoc requirit, ait Conr. Vorstius ad h. l., ratio hypozeugmatis; nam, quicquid Christus nostra caussa fecit, id pro nobis fecisse recte dicitur. — Male autem rem agere videntur, qui, velut b. Zachariae *), etsi τὸ ὑπὲ πάντων ad utrumque, *αποθανότι* et *ἐγερθέτι*, referant, eidem tamen voc. ὑπὲ diversam plane in utraque formula sententiam subiiciunt, sensu verborum constituto hoc: qui loco nostro mortuus est et in commodum nostrum resurrexit. In eadem enim verborum constructione eadem etiam retinenda est formulae notio, ubi de interpretatione verborum agitur; etsi lubenter concedamus, in explicandis rebus ipsis eandem formulam pro varia rerum ipsarum natura ac indeole vario posse modo accuratius definiri ac circumscribi.

Hactenus disputatis quem evicerimus ver-

- c) Is enim sententiam Paullinam in *παραφράσει* epp. ad Corinthios sic circumscrispsit: „der an „ihrer Statt gestorben, und ihnen zum Besten „vom Tode wieder auferwecket ist.“ —

borum Apostoli in utroque commate XIV et XV. sensum, breviter nunc complecti lubet liberiori hac eiusdem declaracione: Christi enim in homines amor urget nos atque impellit ita argumentantes: si unus in salutem omnium mortuus sit, hos sanc omnes mortuos sibi suoque arbitrio censendos esse. Est enim Ille pro omnibus eo consilio mortuus, ut quisque dum vivit, non sibi vivat, sed Ei, qui pro ipsorum salute mortuus est rediitque in vitam *). — Sedulo haec et Vos, perpendite, Cives, atque ita vitae rationes componite, ut non Vobis vivatis Vestroque arbitrio, sed addicatis. Vos potius totos Servatori Optimo, qui ad usus humanos mortem subiit violentam et vero resurrexit. Sic recte agendo moresque vestros ad leges doctrinac christianaee componendo Vos ipsi Deo hominibusque probabitis. Amplam huius rei opportunitatem suppeditabit pia Iesu Christi redivivi memoria per hos dies festos nobis sancte recolenda. Quod si feceritis, nec

*) Addimus egregiam Ven. Stolzii huius segmenti versionem vernaculam (ed. VI. 1804.), quae nostrae latinae accurate respondet. „Dazu fühle ich mich durch die Liebe Christi gedrungen, denn ich denke so: Da eicher für alle gestorben ist, so sollen nun auch alle ihrer „Selbstsucht entsterben; eben darum ist Er ja „für alle gestorben, damit während seines „ganzen Lebens keiner hinfert sich selbst lebe, „sondern dèm, der für alle starb und in das „Leben zurückkehrte.“

deerunt Vobis vitae ad sanctitatis legem com-
positae fructus uberrimi.

P. P. ipso Paschatos die. A. R. S.
clXXXCV.

P a r t i c u l a I I.

In programmate Paschali huius anni verborum Apostoli in posterioris ep. ad Corinthios cap. V. commatibus XIV et XV sensum evicisse nobis videmur hunc: „Christi enim in „homines amor urget nos atque impellit ita „argumentantes: si unus in salutem omnium „mortuus sit, hos sane omnes mortuos sibi „suoque arbitrio cencendos esse. Est enim ille pro omnibus eo consilio mortuus, ut quisque dum vivit, non sibi vivat, sed Ei, qui pro ipsorum salute mortuus est rediitque in vitam.“ — Pergit nunc Apostolus (v. XVI. et XVII.) e textu vulgari: Ως ημεῖς α'πὸ τοῦ νῦν οὐδέποτε κατὰ σάρκα· εἰ δὲ καὶ ἐγνώσκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γνωσκόμεν. Ως εἴ τις ἐν Χριστῷ, καὶνη κτίσις· τὰ ἀρχαῖα πατήθεν, οἶδον, γέγονε καὶνα τὰ πάστα. —

In quo quidem verborum textu omnes antiquiores testes, si quas varietatis minutias excepérис, uno fere ore consentiunt, praeterquam quod gravissimi sane testes ultima verba TA IIA NTA plane omittunt, aliis, sed levioris

auctoritatis, haec verba ante καὶ αἱ ponentibus. Alii contra, latini potissimum et graeco-latini, ultimis v. 16. verbis: οὐκ ἔτι γνωσκομέν addunt κατὰ σάρκα. — Quae posterior quidem lectionis varietas nullius plane momenti esse videtur, quum facile adpareat, unde haec accessio ortū duxerit. Recensionem enim occidentalem, ad quam omnes isti codices D. a pr. man. E. F. G., qui κατὰ σάρκα v. 16., annexunt, scatere additamentis varii generis constat. Manasse autem videtur haec glossa primus, ni fallimur, ad marginem allita ex verbis proxime antecedentibus: εἰ δὲ καὶ ἐγγίγημεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, atque sub finem commatis repetita fuisse, ubi hac quidem repetitione sane non opus erat exprimenda, quac ex ipsa orationis serie iam satis intelligeretur. — Sed altioris indaginis est prior lectionis varietas, qua ultima verba v. 17. τὰ πάντα post γέγονα καὶ αἱ e textu eliminantur. Omitunt enim haec verba optimi quique et praestantissimi codd. utriusque recensionis, tam Alexandrinae, B. *) C., quam occidentalis, D. a prim. man. F. G. **) Cod. Alex. autem h. l. hiat (desunt enim tria folia post voc. γεγγημένον c. IV, 18 — XII, 7. init.). In cod. Vindob. (Lambec.) 34. (ap. Griesb. 67.) teste Birchio punctis haec verba notantur. — Accedit auctoritas antiquissimarum versionum, Copticae, Aethiopicae, Italac, nec non Patrum graeco-

*) Vid. Birch var. lect. ad h. l.

**) Vid. Wetsten. et Griesb. ad h. l.

rum latinorumque, Clem. Alex. Cyrilli, Greg. Nyss. Tertulliani et Augustini (ap. Wetsten. ad h. l.) — Consentunt igitur gravissimi et antiquissimi testes critici in omittendis his verbis. Atque abiicienda plane nobis foret universa doctrina de variis N. T. recensionibus a Griesbachio, Viro Venerabili, subtilissime efformata atque multiplici observatione critica firmissime munita, nisi tanti consensus utriusque recensionis antiquissimae auctoritatem hoc in loco sequi vellemus. — Accedit alia observatio critica, quae et ipsa haec verba damnat. Transposita nimirum videmus haec verba *τα πάντα* ante *καὶ τὰ* in codd. 2. 4. 17. 26. 46. (ap. Wetst. et Griesb., nec non in codd. Mosqu. c. f. d. k. m. 9. (ap. Mattheei), atque in ed. Syr. Vulg. Athan. Cyr. Theodoret. Hesych. in caten. Theophylact., unde haec lectio transiit in ed. Complut. Plantin. et Genev. test. Wetstenio ad h. l. Quae verborum traiectio tantum abest, ut iis fidem faciat, ut ea potius valde reddat suspecta. Observatio enim critica abunde docet, eas lectiones, quae in nonnullis codd. locum mutant, in aliis autem, iisque antiquis, plane desunt, esse spurias. Nam rationem glossematis tum prae se fert talis lectio, quae primitus margini adscripta deinde in ipsum textum irrepuit, vario quidem loco, pro arbitrio librariorum. In aliis quidem locis, ubi in uno modo cod. vel altero verba transponuntur, nec in aliis praestantioribus libris prorsus desunt, talis verborum traiectio, probe scimus, nil nisi incuriam librariorum demonstrat; sed in hoc loco, ut in aliis similibus, per ea, quae supra docuimus,

alia sunt omnia. — Pertinere igitur videntur haec verba τὰ παῖτα ad iuniorem recensionem Constantinopolitanam; id quod e consensu codd. Mosqu. adparet. In hac demum recensione haec verba antea forsitan ad marginem huius vel illius libri allita in textum fuere recepta, sed vario loco, in aliis quidem apographis ante καὶ ταῦτα, in aliis vero post καὶ ταῦτα: ad illam familiam pertinent codd. Mosqu., ad hanc ii codd., quibus textus receptus originem debet. — Itaque evicta nobis videtur per has rationes externas, quas vocant, horum verborum φρεσία, nec tanti aestimare possumus rationes internas, quae ad vindicanda textui graeco verba ista excogitari forte queant. Nunquam enim rationes quaecunque internae, quae duntaxat, quomodo aliquid fieri potuerit, probabili ratione docent, auctoritate superare possunt rationes externas, quae, quid vere sit vel factum fuerit, idoneis testimoniis efficiunt.

Nec desunt aliae rationes internae pro exterminandis his verbis et plures et graviores iis, quae pro retinendis iisdem adduci queant. Nam si sumas, transmissa fuisse a librariis haec ultima verba v. 17. τὰ παῖτα propter proxime sequentia verba v. 18. τὰ δὲ παῖτα: hoc quidem fieri potuisse concedimus in uno vel altero codice; idem autem vere accidisse in omnibus, qui ad nos venere, codd. utriusque quidem recensionis et praestantissimis et antiquissimis, qui in aliis locis in alias haud raro partes abeant, nec ad eandem familiam pertincant, etsi nonnulli eodem recensionis vinculo inter se coniuncti sint; idem por-

ro accidisse in omnibus iis codd., ex quibus antiquissimae versiones confectae fuerant, vel antiquissimi doctores ecclesiae per varia quidem saecula hunc locum excitaverant, hoc sane nobis persuadere planè non possumus. — Contra vero quum lectoribus nonnullis post γένος καὶ decesserat aliquid videretur, facile hoc ii supplere poterant ex proxime sequentibus verbis v. 18. (τὰ δὲ πάντα κ. τ. λ.) unde resultaret lectio nostra recepta. Sed hanc ipsam ob causam omissio illa verborum τὰ πάντα tanquam lectiq brevior, obscurior et difficilior praferenda est lectioni verbosiori, planiori et faciliori, in primis quum antiquissimorum testium consensu confirmetur. — Quae quum ita sint, non possumus non omissionem verborum τὰ πάντα a Criticis tantum non omnibus hucusque contemtam lectioni receptae longe praeferre, atque Millio adstipulari, qui in Prolegg. ad ed. critic. N. T. p. 1290. recte ad h. l. monuit: τὰ πάντα vix puto esse ipsius Apostoli. Quis ista praetermiscerit?“ Male igitur Dan. Whitby in Examine Var. Lect. Io. Millii hunc carpsit, pessime autem vindicare lectionem istam studuit auctoritate Cod. Alex., qui tamen h. l. hiat, et versionum omnium, quarum antiquissimae tamen et praestantissimae Coptica, Aethiopica, Itala haec verba omittunt. — Tantum de recte constitudo textu verborum Apostoli (v. XVI. et XVII.). Nunc ad eruendum verum et nexum et sensum harum sententiarum Paullinarum, quas supra excitavimus, nos accingamus.

In quo enodando loci difficillimi sensu

quum vel acutissimi quique et doctissimi interpretes aut ipsi haereant, aut in diversas plane partes ita discedant, ut vix te his interpretum tricis expediās habeasque, quod firmiter teneas, satius profecto erit, liberum servare iudicium, omnia ex solo usu loquendi et aperto sententiarum Paullinarum nexu aestimare, idque tandem unice sequi, quod singularis rerum verborumque momentis rite perpensis veri sit simillimum. Tum demum poteris et alias hunc locum impeditum explanandi vias rectius iudicare. Vacula ὥστε docet, hunc versum XVI. arcte cohaerere cum proxime praecedente, atque aliam nunc sententiam colligi ex illa: quum Christus pro omnibus mortuus sit, nos ipsos debere non nobis vivere nostroque arbitrio, sed Ei; qui pro nobis mortuus sit ac resurrixerit." — Quare, pergit Apostolus v. XVI., ab hoc inde tempore neminem aestimamus e tenuibus opinionibus Iudeorum, atque, etiamsi olim de Messia ex opinionibus Iudaicis iudicassem, nunc tamen de eo non amplius tenuiter adeo statuo. — Hunc quidem sensum verbis Apostoli (*Ως ημεῖς αἴπο τοῦ νῦν οὐδένα σίδαιμεν κατὰ σάρκα· εἰ δὲ καὶ ἐγνωκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινωσκομεν.*) subesse censemus; quem qua ratione quove iure ex his verbis cogamus, nobis nunc expendum est. Redit autem res omnis ad quatuor momenta haec: primum, quid significet hoc loco εἰδέναι et γινώσκειν, deinde, quae vis insit formulae loquendi κατὰ σάρκα; porro quomodo intelligendus sit χριστός; denique, utrum κατὰ σάρκα iungendum sit cum

vocc. οὐδένα et χριστόν, an cum οἴδαμεν et σύγχαμus.

Quod ad primum attinet, ex nexu sententiarum facile adparet, verba εἰδέναι et γνωσκεῖν ευωνύμως ab Apostolo h. l. adhiberi. Ea igitur vis atque potestas eligenda est, quae et utriusque verbo communis sit et ad orationem ipsam apta. Prima autem utriusque verbi potestas Videre, Cognoscere, Nosse, Intelligere quum huc plane non pertineat, aliam quaeramus necesse est, eamque derivatam, quae aptior sit atque utriusque communis. Duplicem vero aliam vim, eamque ad sensum loci accommodatiorem in medium proferunt interpres, alteram, Amare, Revereri, alteram, Considerare, Aestimare. Priorem in primis commendavit b. Doederlinus *), qui cum loco nostro tum formulam ἐν χριστῷ εἶναι v. 17. tum loca Philipp. III, 10. et I Ioh. II, 4. comparari iubet, ubi γνώσκειν, εἰδέναι χριστόν idem esse putat, ac ἀγαπᾶν τὸν Χριστόν, εἶναι ἐν Χριστῷ, μένειν ἐν αὐτῷ, unde colligit, propius nosse et amare Christum idem esse, ac adiungi disciplinae Christi. — Sed primum valde dubitamus, an in ullo S. S. loco γνώσκειν aequa ac hebr. υἱοί Amare aliquem et Revereri significet. In nonnullis quidem locis, non negamus, potest quidem huic verbo subiici notio amoris, nec sensus eorum sumta hac ratione turbatur, sed si rem accuratius expenderimus, facile intelligemus, bonum istum sensum tantummodo

*) Opusc. theolog. p. 19.

ex cognata alia quadam notione resultare, quae proprie verbo γνῶσκειν et υγρί competit. Sed hoc loco quaeritur, an haec verba per se spectata amorem et reverentiam exprimant, et quomodo haec vis formulae possit ex nota illius potestate primitiva deduci. In omnibus autem istis S. S. locis, quae in hunc sensum excitantur, Exod. XXXIII, 12. Ps. I, 6. IX, 11. XXXI, 8. XXXVI, 11. XXXVII, 18. Amos III, 2. Matth. VII, 13. Ioh. VIII, 55. X, 14. XVII, 3. 1 Cor. VIII, 3. 2 Tim. II, 19. rel. υγρί et γνῶσκειν modo significat Agnoscere, modo Propius nosse, modo Curare et rationem alicuius habere, nam qui curat aliquem, res illius propius nosse studet. Sed hae notiones omnes cum prima verbi potestate, Cognoscere, Intelligere, arcte cohaerent, non itidem notio reverentiae et amoris, quae demum ex significatione Curae derivatur, atque in nonnullis locis parum accurate propriae vi vocabuli substituitur. — Eadem ratio est verbi εἰδέναι, εἰδένειν, cui et ipsi Ven. Schleusnerus *) aliique hanc vim reverentiae et amoris tribuunt 1 Cor. XVI, 15. 1 Thess. IV, 5. V, 12. 2 Thess. I, 8. Tit. I, 16. rel., quamquam in his locis omnibus ac singulis εἰδένειν, aequo ac γνῶσκειν, modo significat, Propius aliquem nosse, aut curam illius gerere, aut rationem alicuius habere. Ubi igitur haec coniuncta sunt cum amore et reverentia, non quidem falsum sensum fundet interpretatio, si notio-

*) In Nov. Lexic. in Nov. Test. Vol. I.

nem amoris et reverentiae subieceris, sed propriam vim verbi ita interpretando haud expresisti *). — Denique alia plane non potest sententia subiecta esse verbo γνώσκειν in posteriori huius commatis membro, quam quae et in verbo ἐδέναι inest in priori membro. Sed illi non inesse (in verhis: οὐδένα αἰδεμένη κατὰ σάρκα) vim amoris, nobis vel non monentibus, facile est ad intelligendum. — Abiecta igitur hac temere illata verbi γνώσκειν et ἐδέναι potestate; sola altera est retinenda, qua Considerare, vel Aestimare significat. Notio aestimationis quidem, si proprietatem verbi speces, dubia est, etsi inesse videatur in Considerando; sed hanc ipsam considerandi vim verbis γνώσκειν et ἐδέναι inesse aequa ac hebr. γῆ dubio caret, modo conferas de hoc Ps. XXXIX, 5. Hos. II, 10. et de illis, tam γνώσκειν, Matth. VI, 7. Luc. XIX, 42. Ioh. XV, 18. 2 Cor. VIII, 9. Hebr. III, 10., quam ἐδέναι, Eph. VI, 8. Col. III, 24. 1 Petr.

*) Attendant quoenso interpres hanc observationem hermeneuticam, quam male neglectam saepius animadvertisimus in commentariis et libellis exegeticis, qui in his rebus haud raro parum accuratam sermonis hebraici et graeci cognitionem produnt. Ante omnia enim attendenda est in interpretando proprietas verborum, ne vel sola στυγία insectando, quod hodie saepe fit, lusus ingenii nostri pro usu sermonis hebraici aut graeci venditemus vel notiones subiles e scholis recentiorum philosophorum petitas sacris obtrudamus scriptoribus, qui nihil sane horum φιλοσοφεύμενων cogitassent.

I, 18. i Ioh. III, 1. — Latinis nosse idem significare constat. — Quam notionem quum utraque huius commatis sententia, et prior (*από τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κ. σ.*) et posterior (*εἰ δὲ καὶ ἔγνωκαμεν κ. σ. Xρ.*) commode admittat, haec sola in hoc commate retinenda est. Quamobrem repudianda est Grotii interpretatio huius commatis, etsi a pluribus recentioris aetatis interpretibus saepius esset repetita. Is enim sensum verborum hunc statuit: „Non „aestimamus quemquam e divitiis aut eruditio- „ne, quae sunt res carnales. Etiamsi enim „Christum in carne, i. e. quum vitam adhuc „mortalem ageret, familiariter cognitum habuis- „semus, nunc tamen Eum non ut talem consi- „deramus et colimus.“ — Ita enim vertendo triplicem tribuit Grotius verbis *σίδηναι* et *γνώ- σκειν* potestatem in eodem orationis contextu, primum Aestimare, deinde Familiariter cognitum habere, denique Considerare et colere. Id quod interpreti nequaquam licet. —

Dificilior incidit quaestio, quaenam formulae loquendi *κατὰ σάρκα* toties in N. T. libris redeunti hoc quidem loco atque orationis contextu subiecta sit sententia? — Abeunt autem interpretes in explicanda hac formula in magna sane sententiarum divertia. Alii enim, veluti inter Patres Chrysostomus, Theodoretus, Augustinus (quorum loca collegit b. Doederlinus l. c.), atque e recentioribus Glassius aliqui, qui eum sequuntur, hac formula humanam I. C. naturam infirmitatibus obnoxiam spectari existimant; alii *σάρκα* ad vitam I. C. humilem referunt, v. c. b. Zachariae;

alii familiarem usum et cognationem hoc voc. innui putant, v. c. Moldenhawer, Dav. Michaelis; alii, iique plures, hanc formulam denotare h. l. statuunt speciem externam, resque omnino externas, veluti Calvinus, Balduinus, Grotius, Hammondus rel. in primis Ven. Noeseltus et, qui eum sequuntur, Ven. Rosenmüllerus, Stolzius rel.; alii denique, v. c. Olearius, Wolfius, Semlerus, quibus me ipse adiungere haud dubito, per ταρκα Iudaismum tenuesque omnino Iudeorum opiniones intelligi volunt *). — Cadunt autem tres priores h. l. explicandi rationes hac sola observatione, quod κατὰ τάρκα in posteriori membro coniungunt cum voc. Χριστὸν nec cum verb. ἐγνώκαμεν; id quod priori membro, quo κατὰ τάρκα non cum εὐδένα sed cum οἴδαμεν construendum est, manifeste repugnat. Facile sic expeditur simul illa quaestio supra proposita: Utrum formula κατὰ τάρκα coniungenda sit cum Χριστὸν, an cum verbo ἐγνώκαμεν? Nam in priori membro commatis: ὡς ημῖς αἴπο τοῦ νῦν εὐδένα οἴδαμεν κατὰ τάρκα, in aprico est, sive verborum situm spectes, sive de commodo eorum sensu quaeras, formulam κατὰ τάρκα non coniungendam esse cum εὐδένα, sed cum οἴδαμεν. Iam vero par ra-

*) Mira alia et universi loci, et huius praesertim formulae interpretamenta v. c. Bezae, Vatabli, Flacii, Estii, Witsii, Clerici rel. transeo. Qui et haec nosse cupit, aedat Criticos sacros, Calovii biblia illustrata et Heumannii Erklärung des N. T. T. XI. ubi haec inveniet diligenter collecta.

tio statuenda est utriusque membro; debet igitur et in posteriori membro haec ipsa formula κατὰ σάρκα non sequenti voc. Χριστὸν, sed proxime praecedenti verbo ἐγγίωναμεν iungi, id quod et naturalis verborum situs postulat! *) —

Remanent igitur soli duo posteriores hanc formulam explicandi modi, quorum quidem priorem docte ac subtiliter illustravit Noesselius **), Vir venerabilis, qui τὴν σάρκα esse Externa statuit, quae iactare Iudaei solebant. Ferre quidem usum loquendi, qui in libris N. T. regnat, hunc sensum, dubio caret; nec parum sententia Viri confirmatur locis parallelis Gal. VI, 13 - 15. 2. Cor. XI, 18. Philip. III, 3 sqq. Denique in summa rei a Viro Venerabili exposita (p. 198 sqq.) haud dissentimus, accedimus potius maximam partem sensui verborum (p. 199. et 204.) ab Illo bene sic expresso: „Non eum nunc Christianum agnoscimus, qui externis rebus, in quibus Iudaei maximam laudem putant esse, conspicuus est,

*) Cedit igitur hac observatione versio h. l. Stolziana, qua κατὰ σάρκα in priori membro recte cum verbo οὐδαμέν coniungitur, minus recte autem in posteriori cum Χριστῷ: „Von nun an schätze ich also niemanden mehr nach äussern Vorzügen, und hätte ich auch Christum seiner äussern Person nach genau gekannt, so würde ich doch nun keinen Werth mehr hiebrauf legen.“

**) In Opusc. ad interpretationem S. S. Fasc. II. p. 197 sqq.

„sed qui animi Christo addicti praestantia ex-
„cellit. Etiamsi alias fuerimus Christiani [?] „sectantes Iudaica: nunc tamen non porro ta-
„les oportet esse.“ — Discedendum autem
nobis est tum in constituenda h. l. prima ac
propria significatione τῆς σαρκός, tum in nexu
sententiarum, utrum remotius a v. 12., an
proxime a v. 15. repetendo, tum denique
in definienda notione τοῦ Χριστοῦ, utrum cognomine
Iesu Servatoris, an Messiae omnino. —
Voc. Σάρξ autem vere denotare Iudaismum,
tam religionem ipsam Mosaicam, quippe im-
perfectiorem et tenuiorem, si cum doctrina
Christianā comparetur (hanc vocem enim, ae-
que ac hebr. רִשְׁבָּה, imbecillitatem et tenuita-
tem significare inter omnes constat), severius-
que illius, in primis legum ceremonialium stu-
dium, quam statum et conditionem lege Mo-
saica obstrictorum, dudum monuere viri do-
cti *) ex pluribus N. T. locis, v. c. Gal. III,
3 sq. Rom. IV, 1. Gal. VI, 12, 13. Rom.
VII, 5. 2 Cor. XI, 18. Philipp. III, 3 sq. —
Itaque εἰδέναι τινὰ κατὰ σάρκα est considerare
aliquem ex Iudaismo, tenuibusque illius opini-
onibus. Quare γινώσκειν κατὰ σάρκα Χριστὸν hoc
quidem sententiarum nexu nil aliud significare
potest, nisi hoc: Messiam aestimare ex men-
te Iudeorum, h. e. talem sibi informare Mes-
siae notionem, quae sit tenuibus Iudeorum

*) Cf. W. A. Telleri Wörterbuch des N. T. ad
voc. Fleisch., Koppe Excurs. IX. ad Epist. ad
Gal. Schleusner in Lex. in Nov. Test. Vol. II.
voc. σάρξ.

opinionibus ac vanae eorum exspectationi accommodata. Id quod recte viderunt Semlerus et Tellerus *). Atque ipse Noesselius, Vir Venerabilis, eas intelligit res externas, in quibus Iudaei maximam laudem esse putent. Quare et omnia ista loca, quae ab hoc Theologo in suam sententiam pertracta supra allegavimus, v. c. 2 Cor. XI, 8. Gal. VI, 13—15. Philipp. III, 3 sq., in nostros quoque usus convertere possumus. Nam eodem redit summa rei, etiamsi in singulis existant sententiarum divertia. — Ex ista autem sensus notatione simul colligimus, voc. *Xριστὸν* non referri posse ad Iesum, Servatorem, sed

*) Semlerus enim (in Paraphr. II. ep. ad Corinth.) locum hunc ita παραφράζει: „Itaque non infitiamur, sed prae nobis ferimus, inde ab hoc tempore nos nullo modo Iudeorum istas humiles et Deo indignas opiniones et caerimonias nos porro ferre aut commendare, quibus audent alii gentibus se praeferre et Messiae provinciam plane pervertere. Quodsi etiam antea ipse talem Messiam informare mihi visus sum, qui sit Iudeorum tantum fautor, nunc tamen talem Messiam persuadere minime possumus; id potius iam damus operam, ut gentium illud discrimen, quod Iudei tam pertinaciter defendunt, omnino tollamus.“ — Tellerus (Wörterb. d. N. T. ed. 4. p. 211.) simili modo vertit: „Von nun an schätzen wir niemand mehr, als einen Iuden, und ob wir gleich wissen, daß Jesus selbst aus dem Iudenthume abstammet, (Male hic iungitur κατὰ σάρκα cum Χριστὸν, de quo vid. supra.) so ist er uns doch jetzt nicht deswegen, sondern aus ganz andern Ursachen werth.“ —

intelligendum esse de Messia omnino. Nam quum τὸ ἡμεῖς non referri possit ad omnes Christianos, sed efflagitante universo nexu sententiarum coll., v. 11-14. ad ipsum Apostolum, ad eum plane non quadraret illud ἵγνωσαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, si hoc ad Iesu Christi personam referretur. Apostolum enim post conversionem suam ad sacra Christianorum atque sub initium muneric sui apostolici adeo ἴωδαιος de consilio Iesu eiusque dignitate sensisse probari nequit. Ante conversionem autem ipsum Iudeum de munere et consilio Messiae, quem Iudei exspectarent, Iudaicas opiniones sectatum fuisse, quis neget aut miretur? — Quae quum ita sint, γνῶσις τοῦ Χριστοῦ h. l. commemorata neque de Christi propria cognitione intelligi debet, neque cum Ven. Noesselto (l. c. p. 203.) de iudicio super veritate Christianorum recte dirigendo, licet usus N. T. ex locis ibi allatis, 2 Cor. IV. 4-6. Eph. I, 17. Philipp. III, 8. satis conspicuus hoc omnino ferat, sed de iusta potius aestimatione Messiae omnino non Iudaica, sed vere Christiana. Agitur quidem, quod libentissime largimur, de iis, qui Iudaicam vanitatem (σάρκα) magnifacherent, h. e. de Christianis Ιουδαιζούσι *); sed haec om-

* Pari ratione b. Mosche, (Bibelfreund T. III. p. 70.) quamquam et ipse σάρκα denotare estimat res externas, in primis speciem externam, verba tamen Apostoli ita interpretatur, ut ipsam nostram sententiam plane exprimat. Haec verba enim ita παραφράζει: „Ich weifs es wohl, „dafs ich ehedessen anders gedacht, und die „jüdischen Vorurtheile und vorgefassten Mei-

a satis arguere videntur, *σάρκα* non debere
 l. intelligi de rebus externis generatim, sed
 ieiatiā de Iudaismo eiusque tenuibus ac
 mis opinionibus. In quo me confirmant ver-
 t. Apostoli in commate proxime sequente: *τὰ*
χαῖα παρῆλθε. — Pertinet quidem ad illam
έρως notionem, quam Apostolus teneret, ina-
 s etiam Iudeorum gloriatio, quam Aposto-
 l. v. 12. *καυχᾶσθαι ἐν προσώπῳ*, καὶ οὐ *καρδίᾳ*
 pellasset; sed nolimus *τὴν σάρκα* v. 16. re-
 ringi modo ad illud *καυχᾶσθαι ἐν προσώπῳ* v.
 ., quum v. 16. non arcte, quod quidem non-
 illi volunt, cum commate illo 12. cohaerent,
 d cum proxime praecedente v. 15. Hoc enim
 are docet vocula ὥστε v. 16., quae demon-
 rat, colligi nunc nonnulla ex iis, quae pro-
 mo hoc v. 15. de adseclis Christi dicta fue-
 at. — Quae quum ita sint, sensus nexusque
 ationis Paullinae v. 16. in hunc modum con-
 tituendus esse videtur: Quum alias prorsus,
 Christi adseclae veri quidem nominis esse

„nungen für richtige Grundsätze gehalten ha-
 „be, und mir daher auch Christus, oder der
 „Messias, nur vornehmlich wegen derjenigen
 „Vorzüge, die ihm die Iuden beylegen, ehr-
 „würdig gewesen sey.“ In eandem sententiam
 I. G. Fr. Leun, novissimus ille ep. II. ad Co-
 rinth. interpres, etsi *τὴν σάρκα* de rebus exter-
 nis velit intelligi, Iudaicas tamen opiniones de
 Messia his verbis describi existimat. Nam et
 ipse *Xριστόν* non intelligit de Iesu Messia, sed
 de Messia, quem Paulus, antequam Jesus inno-
 tesceret, cum Iudeis caeteris exspectaret, im-
 perio quod in terris teneret, insignem.

velimus, informatas menti notiones habeamus, tum de Iesu Christo ipso, qui pro salute hominum universa mortuus sit, tum de eiusdem sectatoribus eorumque ratione ad Iesum Servatorem, quippe qui non sibi suoque arbitrio indulgere, sed soli Iesu Christo vivere, atque, exuta quasi omni vetere sentiendi agendique ratione novam plane mentem animumque induere debeant (v. 15.): equidem ab hoc inde novae oeconomiae tempore neminem e Iudaicis de Messia eiusque regno terrestri, ac de meliori Iudeorum a natalibus suis conditione vanis opinionibus considero aestimoque. Quanquam enim et ipse olim, quum sacris Iudeorum adhuc essem addictus, tam vanas de Messia exspectando eiusque regno opiniones more Iudeorum conceperam, et ipse Iudeus Iudaei de Messia eiusque consilio senseram, nunc tamen, de consilio Messiae melius edoctus, de eo non amplius ita statuo, nec de Christo eiusque regno vel de dignitatis adseclarum illius ratione tam tenues ac vanas opiniones cum Iudeis tenere amplius mihi licet. Nam ad alias prorsus rationes tam consilium Messiae ipsius, quam dignitatem sectatorum illius nunc dimetiri decet. —

Pergit igitur Apostolus, novas has oeconomiae Christianae rationes expositurus, v. 17. „Ως εἰ τις ἐν Χριστῷ, καὶνοὶ κτίσι· τὰ ἀρχαῖα παρ,,ηλθεν, οἶδον, γέγονε καίνα· [τὰ πάντα]“ Quae sententiae Paullinae cum praecedentibus (v. 16.) arctissimae cohaerentes breviter nobis nunc sunt exponendae, quae vis iis insit atque potestas, quaeve ad universam argumen-

tationem Paullinam ratio. — Primum se nobis offert duplex interpunctio. Ex altera comma post Χριστόν deletur, atque integra enuntiatio ὡς — κτίσις habetur pro protasi, cuius apodosis inchoet cum τὸ αρχῶν et perget ad τὰ πάντα. Ex altera autem protasis iam finitur voc. Χριστῷ, atque καὶ κτίσις format apodosin, omisso ἐσι vel ἐσώ. Priorem interpunctionem sequitur versio Vulgata, quae ita habet: „Si qua ergo in Christo nova creatura, vetera transierunt.“ Quae, quidem verba construendi ratio quum durior videatur et artificiosior, recte a plerisque interpretibus praefertur posterior: ὡς εἰ τις ἐν Χριστῷ (sc. ἐσι), καὶ κτίσις (sc. ἐσι vel ἐσώ). Talis enim ellipsis ex hebraici prae-
sertim sermonis consuetudine admodum frequentatur in N. T. libris. Rectius autem in utroque membro, et protasi et apodosi, idem verbum eiusdem formae, nempe ἐσι suppletur, et si ἐσώ in apodosi bonum omnino sensum fundat, qui vero et ipse ex voc. ἐσι erit potest; εἴως enim non modo de eo dicitur, quod est, sed etiam de eo, quod esse debet, in primis si hoc in ipsa rei, de qua agitur, natura continetur. —

Transcamus igitur ad declarandum accu-
ratius nexus sensumque et verborum et inte-
grarum sententiarum Apostoli hoc quidem lo-
co expressarum. Scilicet integrum segmentum
duplici modo spectari potest, vel tanquam con-
clusio universi argumenti hactenus ab Apostoli
tractati, vel arcte coniunctum cum versu
proxime antecedente. Atque si modo posset
vis ac potestas voculae ὡς h. l. a Ven.

Schleusnero aliisque subiectā, qua *αἵρεσης* haec sumenda et per Nam, etenim, deferenda esset, usu sermonis graeci confirmari, preferenda sane esset haec posterior nexus declaratio ceu facilior et naturali orationis *εὐαρφία* accommodatior. Ratio tum redderetur ab Apostolo, quare Messiam non amplius ex Iudaicis ipse opinionibus aestimare posset: „nam verum quemque sectatorem Iesu novum „quasi hominem factum fuisse, nova intelli- „gendi iudicandique de his rebus facultate „praeditum, qui omnia aliter, ac antea, cen- „sere et aestimare soleat.“ Egregia sane tex-
 tus cohaerentia ex nostra praesertim comm.
 XVI. interpretandi ratione! — Sed usu grae-
 co plane destituta est haec potestas voc. *δῆ*
 concessa; modo conferamus Hoogeveenum de
 particulis gr. linguae. — Retinenda igitur
 est vulgaris voc. *ως* potestas, qua illationem
 et conclusionem significat. Quare alii h. l.
 alteram consequentiam ex v. 15. quaerunt;
 (primam enim v. 16. eodem voc. *ως* iam fui-
 se expressam) alii contra h. l. conclusionem
 totius argumenti inesse putant, etsi proxime
 coniuncta sit cum commate praecedente. Cui
 quidem sententiae, tamquam probabiliori, nos
 adiungere haud dubitamus. Quocunque vero
 nexus colloces hoc segmentum, v. 17., *ως* red-
 dendum est: Itaque, Igitur, Quare et s.
 p. — Colligit igitur Apostolus: *εἰ τις ἐν Χρι-*
σῷ (εἰ), καὶντικτίσις (εἰ). *Ἐν Χρισῷ εἰναι,* quod
 toties in N. T. libris, Paullinis praesertim epi-
 stolis, redit, significare inter omnes constat
 Christianum esse, qui Christum doctorem ac
 dominum profitetur, in primis eum, qui exem-

plo Iesu Christi imitando ac vita exprimendo verum agit Christianum, cui τὸ ἐνδύειν τὸν Χριστὸν respondet Gal. III, 16 — 29. Talis veri nominis Christianus ab Apostolo adpellatur καὶ ἡ ἀπόστολος ἡ εἰς Ἀνθρώπους; nam ἀπόστολος non modo creationem, verum etiam rem ipsam creatam s. ἀπόστολος atque homines praesertim significare, coll. Marc. XVI, 15., nemo nescit. Novus homo autem ex usu S. S. est homo novae indolis, atque respondet hebr. בָּרוּךְ תִּרְשַׁחַן, quo nomine salutarunt Iudei proselytos, qui ab idolatria ad sacra Hebraeorum transierunt *). Itaque καὶ ἀπόστολος in N. T. est homo, qui transeundo ad sacra Christianorum novam mentem induit. Nova haec mens autem tam se exserit rectiori de rebus ad religionem pertinentibus iudicio, quam acriori et perfectiori virtutis studio (coll. Gal. II, 19. 20. VI, 14. 15.). Carebant enim Iudei et clara illa melioris institutionis luce, quae demum generi humano per doctrinam Iesu affulsit, et acrioribus illis stimulis, qui tantam in Christianis ad virtutem vim habuerunt. Quicunque igitur doctrinam christianam fuere amplexi, novi facti sunt homines, h. e. nova eaque meliori mentis animique indole praediti. Errare igitur videntur, qui h. l. solam animi emendationem per καὶ ἡ ἀπόστολος significari putant, qua homines a rebus externis ad solum cultum Dei ex-

* Cf. loca Thalmud. et Rabbin. apud Schoettgenium (Hor. hebr. et thalmud. T. I ad h. l.) et Wetsteinum, quae hunc usum loquendi Hebraeorum illustrant.

ternum pertinentibus atque a sensuum illecebri auocentur et ad meliorem vitae rationem adducantur. Quanquam enim in pluribus N. T. locis hic καίνοῦ ἀνθρώπου significatus potissimum obtineat (v. c. Eph. IV, 24.): hoc tamen loco excludi nequaquam debet rectior de religione et de provincia Messiae cogitandi ratio, tum propter εἰδέναι et γινώσκειν κατὰ σάξη, v. 16. per ea, quae de vero harum formularum sensu supra monuimus, tum propter sequentia: τὰ αρχαῖα παρῆλθε. Nam haec αρχαῖα, quae nunc transiisse, h. e. vim ac pretium, quod olim iis statueretur, amisisse dicuntur, neque quaerenda sunt in pristina, eaque prava vivendi consuetudine, et vitiis, quibus ante indulsissent, quam ad societatem Christi accessissent, (quae quidem plurimorum fuit interpretum sententia) nec in sola vetere eaque perversa Iudeorum consuetudine sectandi externa et magnificiendi vanitatem Iudaicam (e Ven. Noesselti sententia), sed potius in universa oeconomia religionis Mosaicae, παλαιὰ διαθήκη, ipsoque igitur Iudaismo, ad quem omnino et illud studium consecrandi externa pertinebat. Universam enim hanc oeconomiam Mosaicam nunc esse antiquatam suoque destitutam pretio, saepius clare docuit Apostolus (cf. 2 Cor. III. Gal. IV. V. Col. II. Ebr. XII. rel.). Atque h: l. pergit Paullus: ιδοῦ γίγοντες καίνα. — En extitere nova; seu, quod melius videtur: antiqua illa (τὰ αρχαῖα) nova facta sunt, h. e. novam plane induere speciem (Delenda enim esse ultima commatis verba τὰ τάντα, idoneis argumentis criticis supra esse persuasi sumus.) — Sensus igitur ver-

borum hic est: „Abrogata nunc antiqua illa
 „oeconomia ac sublata omni Iudaismi auctori-
 „tate → nova nunc existit eaque melior διαθή-
 „κη. Nova enim existit meliorque per doctri-
 „nam christianam de rebus ad religionem per-
 „tinentibus sentiendi iudicandique ratio, ut
 „non amplius opus sit, ex opinionibus Iudai-
 „cis sive dignitatem Messiae aestimare, sive
 „eiusdem cultoribus pretium statuere. Nobis
 „Christianis aliis obtigit Messias, quam quem
 „Iudei exspectassent, nempe Jesus Christus,
 „qui pro salute humana mortem subiit atro-
 „cissimam, cui et nos ipsi vivere debemus,
 „non nostris indulgere vitiis aut libidinibus, si
 „huic Messiae nostro Deoque ipsi placere ve-
 „limus. — Tantum igitur praestat modus
 „res ad religionem pertinentes aestimandi
 „christianus tenui illi Iudaico, quantum a
 „se invicem differunt πνεύμα et σάρξ (Gal. III,
 „3.) !“ —

P. P. ipso die natalibus I. C. sacro
 MDCCCV.

Particula III.

Paulus, Apostolus, postquam comm. XVII.
 cap. Vti, abrogatam fam esse antiquam illam
 Mosaicae religionis οἰνοοπίαν, atque, instituta

per Iesum Christum meliore ac perfectiore *διαθήκη*, novam nunc existere eamque rectio-rem de rebus ad religionem pertinentibus sen-tiendi iudicandique rationem, adfirmasset, comm. XVIII. pergit his verbis: Τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, τοῦ καταλλαξάντος ἡμῖν εἰςτῷ διὰ Ἰη-σοῦ Χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακοίνων τῆς καταλ-λαγῆς. — Τὰ πάντα h. l. δικτικῶς, ut sae-pius, dici pro ταῦτα δὲ πάντα atque per partic. δὲ arcte iuncta sententiae proxime praece-denti referēda esse ad nova religionis Chri-stianae instituta, quibus novam omnia indu-erint speciem, dubio caret. In quo omnes etiam inter-pretes hucusque consenserunt, ut mirari subeat, novissimum huius epistolae Paullinae commentatorem, Ven. Leunium, τὰ πάντα ad solum Paullum, eiusque mutatam de Mes-sia cogitandi rationem velle referri. Comma-enim XVII. quum universe sit expressum, τὰ πάντα in hac sententiarum connexione plane non licet ad solum Apostolum eiusque in co-gitando immutationem restringere. — Paullus autem quum adserit: τὰ (ταῦτα) δὲ πάντα ἐκ (i. q. απὸ) τοῦ Θεοῦ sc. ἐστι, his verbis clare innuit, nova haec religionis christianae instituta ipsi Deo deberi, nec pertinere ad inuenta huma-na. Deum enim ipsum reconciliasse sibi mun-dum, h. e. genus humanam, per Iesum Chri-stum.

Incidimus hic in quaestionem paullo dif-ficiliorē, quid sit *καταλλάσσειν* et *καταλλαγή*, quibusque debeant haec verba finibus descri-bi, ne commisceantur, quod quidem a pleris-que Theologis factum esse scimus, cum simi-

libus ἰλάσκοσθαι et ἰλασμὸς? — Καταλλάσσειν autem proprie est, quod alii dudum monuere viri docti, Commutare, deinde, a mutatis animis, Reconciliare partes dissidentes, ut post longas inimicitias in concordiam redeant. Unde καταλλάσσεσθαι significat: in gratiam redire cum aliquo (1 Cor. VII, 11.), posita quippe inimicitia vetere, atque restituere amicitiam. Quare Phauorinus habet: καταλλάττειν καὶ διαλλάττειν τὸ εἰς φίλιαν συνάγειν τὸν αὐτόν. — Itaque καταλλαγὴ (proprie permutatio) μισαφορικῶς est Reconciliatio, Pacificatio. Quare Hesychius haec inter se iungit: καταλλαγὴ, εἰρήνη, φίλια. Καταλλαγὴ igitur quum ad mutuam Dei hominumque rationem refertur atque per Iesum Christum procurata dicitur, hoc certe innui videtur: sublatam esse per Christum inimicitiam inter Deum hominesque, fauorem contra divinum restitutum. Quare Deus ἀποκαταλλάξεις idem etiam dicitur Col. I, 20. εἰρηνοποίησας. Plenam autem illam ac perfectam καταλλαγὴν non modo a Deo, verum etiam ab hominibus ipsis pendere, satis docet illa acclamatio Apostoli v. 20. καταλλάγηται τῷ Θεῷ. — Multum igitur differt καταλλάσσειν ab ἰλασκοσθαι: illud est Reconciliare (Nostrum: Aussoehnen, Freundschaft und gutes Vernehmen wieder herstellen); hoc Expiare (Nostrum: Versoehnen): id quod recte monuit b. Morus *). Nam ἰλασκοσθαι proprie est Propitium aliquem reddere;

*) Epitom. theol. christ. p. 152. (ed. I.) Commen tar. in epitom. ed. Hempel. T. II. p. 121.

deinde **Expiare**, remissionem peccatorum conciliare, atque respondet hebr. γένεται Unde ἵλασμα primum significat expiationem, deinde, per metonym. abstr. pro concr., id, quod vim expiandi habet, (ἱλαστήριον), in primis eum, qui expiat alterum (i. q. ἵλαστος). Ita Jesus Christus ἵλαστος adpellatur i Ioh. II, 2. IV, 10. Sed neque Deus, neque peccata dicuntur in N. T. καταλλάσσεσθαι vel καταλλαγῆσθαι, quod vero sumi deberet, si καταλλάσσεσθαι eandem vim haberet cum ἵλασθαι. At homines dicuntur ab Apostolo καταλλαγῆσθαι τῷ Θεῷ. Nec unquam adpellatur Deus in N. T. libris ἵλαστος, qualis Christus dicitur, sed duntur καταλλάσσεσθαι. — Male igitur permuntant plerique, recentiores adeo *), interpretes καταλλαγῆσθαι et ἵλασμα, qui sibi persuadent, καταλλαγῆσθαι dici immunitatem a peccatis et poenis peccatorum, atque διακονίαν τῆς καταλλαγῆς comm. XVIII. laudatam esse munus tradendi doctrinam de remissione peccatorum per Christum parta; quem καταλλαγῆ, illa potius sit ipsa gratia et amicitia Dei hominibus per Christum oblata, atque διακονία τῆς καταλλαγῆς munus tradendi doctrinam de modo ac ratione, qua homines fauorem Dei consequi possint. Alterum enim, ipsa peccatorum remissio, in qua potissimum quaerunt illam καταλλαγῆ, hanc

sqq. Eiusd. dissertatt. theolog. et philol. Vol. II. p. 97 sqq.

*) Vid. Schleusneri Lexic. in Nov. Test. sub voc. καταλλαγῆ.

potius consequitur; simulatque enim homines in gratiam cum Deo redierint, immunes illi sunt a poenis peccatorum antea commissorum; quare non imputari iis dicuntur post factam καταλλαγὴν peccata ante commissa *). — Pro- vocant autem hi interpretes ad. duo potissimum loca Apostoli, quibus firmari putant eam, quam ipsi quidem velint constitui, καταλλα- γῆς notionem. Primum enim in hoc ipso loco nostro (comm. XIX.) contendunt Deum ἐν Χρι- σῷ κόσμον καταλάσσοντα ab Apostolo ἐπεξηγητι- κῶς et ipsum dici μὴ λογιζόμενον τὰ παραπτώμα- τα; unde adpareat, ex ipsa Apostoli sententia in notione καταλλαγῆς inesse immunitatem a poenis peccatorum; nam non imputare pecca- ta idem esse ac peccata remittere, coll. Ps. XXXII, 1, 2. — At temere sumitur sic ar- gumentando, τὸ μὴ λογίζεσθαι τὰ παραπτώματα h. l. meram esse ἐξεργασίαν praecedentis καταλ- λασσον. Participii enim forma (λογιζόμενος) hoc non necessario infert; nam hoc resolui potest, et vero etiam debet propter arctissimam illius connexionem cum proxime sequente sententia: καὶ θέμασνος ἐν ἡμῖν κ. τ. λ., in tempus finitum: καὶ μὴ ελογίζεσθο αὐτοῖς τὰ παραπτ. αὐτ. καὶ ἔφεστο ἐν ἡμῖν κ. τ. λ. Innuitur igitur his verbis il- lud potius, quod καταλλαγὴν consequatur, quam

* Nec licet posteriorem hoc referre consuetudinem ecclesiae graecæ, qua καταλλαγὴ fit i. q. λύσις τῶν ἐπιτιμιῶν, h. e. absolutio a poenis sc. ecclesiasticis, ipsaque admissio ad eucha- ristiam. Cf. Suiceri thesaur. ecclesiast. sub voc. καταλλαγῆ.

quod ipsam καταλλαγῆς notionem constituat; nam et illud ipsum Apostolis demandatum munus gratiam divinam per Christum hominibus oblatam iisdem annuntiandi et exponendi nequaquam pertinebat ad ipsam καταλλαγὴν, sed erat potius consectarium illius, ad universam οἰκουμένα τῇς καταλλαγῆς referendum. Ex ista enim reconciliatione hominum cum Deo restitutaque cum illo amicitia sponte fluxit remissio peccatorum, quum recuperato fauore divino poenis non amplius locus esset apud eos, qui in gratiam cum Deo redierint. — Alter locus est, quem testem adferunt, Rom. V, 10., quo Apostolus verbis: κατηλλάγμεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Θεατὸν τοῦ νιοῦ αὐτοῦ, effectam καταλλαγὴν adscribat morti I. C. cruentae; cui quum' debeatur ex sententia Apostoli v. 8. 9. immunitas a poenis peccatorum, hanc ipsam clare significari putant per istam καταλλαγὴν. — Atenim vero haec dicuntur ex vulgari Theologorum de consilio mortis I. C. opinione. Ipsa potius καταλλαγὴ s. reconciliatio hominum cum Deo proprie effecta est per novum illud foedus, morte I. C. cruenta, ex sentiendi loquendique more istorum temporum, sancitum. Morti igitur I. C. adscribebatur ab Apostolo, quod proprium esset novi foederis, s. novae oeconomiae, supplicio Servatoris confirmatae, ex ipso I. C. effato, qui Matth. XXVI, 28. mortem suam cruentam αἷμα τῆς καινῆς διαθήκης appellasset. Itaque mors I. C. ex sententia Apostoli fuit ad modum et rationem sacrificiorum Vet. Test. symbolum restitutae gratiae divinae, quare et τὸ σιγηνεποσίν Col. I, 20. ad mortem I. C. refertur; sanguis enim Servatoris foederi

sanciendo fusus erat. Unde facile adparet, quo iure ac quo sensu potuerit Apostolus τὴν καταλλαγὴν, h. e. reconciliationem hominum cum Deo, morti I. C. tribuere. Sensus igitur illius loci Rom. V, 10. ita constituendus nobis esse videtur: „Si, quum Deo adversaremur (*ἰχθύοις ὄντες* — vitae rationem ineuntes sanctissimae voluntati divinae adversam), eidem per „novum foedus morte filii sui dilectissimi sanctum sumus reconciliati; multo nunc certius, „postquam in coetum Christianum essemus recepti, vere reconciliati Deo, vivo Iesu a poenitentia erimus immunes.“ — Itaque immunitas a poenis peccatorum consequitur potius ex mente Apostoli illam καταλλαγὴν, quam eam constituit. Ipsa enim καταλλαγὴ tribuitur morti I. C. seu potius novo foederi, morte I. C. sancito, quo factum sit, ut, qui hostes Dei ante fuissent, accepta novi huius foederis lege ac conditione, h. e. admissa nova doctrinae christiana formula, Deo nunc probarentur (*δικαιωθέντες ἐν τῷ αἷματι I. X.*); sed immunitas a poenis (*σωζόσαι απὸ τῆς οργῆς*) tribuitur vitae Iesu aeternum duraturae; nam ille est παράκλητος ἡμῶν τρόπος τ. πατέρα, I Joh. II, 1. et σύντυχάνων ὑπὲρ ὑμῶν, Rom. VIII, 34. Perpetuum igitur gratiae divinae et salutis nostrae usum ex mente Apostoli debemus vitae I. C. perenni, quippe qui salutem nostram curare nunquam desinat.

Duplex autem cogitari potest καταλλαγὴ ab ἀλασμῷ discernendi modus; alter, quem b. Morus (in epitome th. chr. l. c.) praeiuit, isque ad receptam doctrinæ ecclesiasticae for-

mulam accommodatior; alter paullo liberior, atque a vulgari de consilio mortis I. C. opinione alienior. Ex priori quidem sententia *καταλλαγὴ* facta censenda est per *ἱλασμὸν*, qui sit certus modus efficiendi illam *καταλλαγὴν*; per hanc enim expiationem peccatorum (*ἱλασμὸν*) morte I. C. factam oblatam fuisse hominibus gratiam divinam atque reconciliationem cum Deo (*καταλλαγὴν*), ut desinarent tandem homines Deo esse infensi (*εἰχθροὶ τοῦ Θεοῦ*), atque, admissa doctrina Christiana initaque nova meliorique vitae ratione, in gratiam cum Deo redirent. — Ex posteriori autem sententia res omnis redit a Iudeorum de modo reconciliandi homines cum Deo et de vi sacrificiorum ad tranquillitatem animorum opiniones earumque ad christiana religionis formulam accommodationem. Iis modo licuit ex opinione Iudeorum peculiari gratia divina frui, qui foedere Deo iuncti essent; reliqui enim erant *ἀμαρτωλοὶ* et *ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ*. Antiquato autem a Christo foedere Mosaico novoque ab ipso morte cruenta sancito solos eos existimavit Apostolus frui posse gratia divina, qui novum illud foedus ingrediantur, quem alias nullus detur Deo se probandi modus (*δικαιώσεις*); Deum igitur ipsum obtulisse per Iesum Christum gratiam suam hominibus (en *καταλλαγὴν!*) proposito iis novo foedere sanguine I. C. sancito, quo novus ipsis pararetur ad se aditus (en *ἱλασμὸν!*); admissa enim hac novae religionis a Christo institutae lege desinere eos esse hostes Dei, redituros eos potius in gratiam divinam certamque spem ex restituто illo fauore divino concepturos, fore, ut peccata pristina

condonentur, atque salutem aeternam ipsi consequantur, praesertim quum Iesus Christus, perenni gloria coelesti fruens, nunquam sit desiturus veram ipsorum et aeternam salutem et adiuicare et augere, coll. Rom. VIII, 34. Ioh. II, 1. 2. — Sed satis de his, quae alio tempore et loco, volente Deo, fusi exposituri.

Pergimus nunc ad reliqua. Apostolus quum Deum adfirmat nos (*ημᾶς*) sibi reconciliasse per Iesum Christum, hoc gratiae divinae donum vix est quod moneamus neque ad solum Paullum, neque ad Apostolos omnino, quos quidem saepius hoc vocabulo *ημεῖς*; complecti solet, referendam esse, sed ad universum genus humanum, cui haec gratia divina per Iesum Christum eiusque legatos esset oblatâ; nam Deus ὁ καταλλάξας ημᾶς v. XVIII. idem dicitur ab Apostolo v. XIX. κόσμον καταλλάσσων *). — At Deus non modo καταλλάξας ημᾶς ἔχει τῷ διὰ I. X., verum etiam δοὺς ημῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς in eodem commate eademque orationis serie exhibetur. Cui quidem sententiae alia in proxime sequente commate

*). Violentius, nec tamen aptius ad rem, mutari volunt Dav. Michaelis (in versione N. T. ad h. l.) et Volborth (ad Zachariae paraphr. epp. ad Corinth. a se editam) lectio nem *ημᾶς*, in qua testes consentiunt omnes, in *ὑμᾶς*. Ita dissecatur nodus, non solvitur. Quidni eandem mutationem tentant hi viri comm. XXI. in eodem sententiarum nexu, ubi idem *ημεῖς* bis reddit?

obvia: οὐδὲ Θέμενος ἐν τῷ μὲν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς, quum plane sit simillima, quae tamen ad solos Apostolos, non ad omnes omnino homines, videatur esse ex mente Pauli referenda; nova inde exoritur interpretandi difficultas, cui solvendae triplex inservit verba construendi ratio. — Prima, eaque vulgaris, ratio haec est: utramque sententiam, et illam: δόντος ἡμῖν τ. διακονίαν τ. καταλλ., et hanc: Θέμενος ἐν τῷ μὲν τ. λόγον τ. καταλλ. pertinere quidem ad Apostolos solos, nec ad alios homines; idem enim ἡμεῖς v. XX. in verbis: θεοῦ παρακαλοῦτος δι ἡμῶν, manifeste enuntiari de solis Apostolis. — At redit comm. seq. XXI. τὸ ἡμεῖς bis quidem, atque aperte ad omnes homines spectat; deinda manet difficultas comm. XVIII, eidem verbo in duabus sententiis, quae proxime sose excipiunt, variam ab Apostolo subiectam fuisse vim ac rationem, in altera quidem omnium hominum, in altera autem Apostolorum tantum, vel adeo Pauli solius. (Sunt enim, qui Paullum se solum spectare putent, v. c. Schulz, Stolz, Leun, alii.) Quantae negligentiae in nectendis sententiis tum accusandus esset Apostolus, ita si omnia miscuisset, suisque se ipse verbis implicuisset! — Itaquemittenda mihi videtur vulgaris illa rem explicandi ratio. — Quare aliam alii viam ingrediuntur, qui utramque sententiam comm. XVIII. et XIX. sibi adeo consonam, tam illam, δόντος ἡμῖν τ. διακ. τ. καταλλ., quam hanc, Θέμενος ἐν ἡμῖν τ. λόγ. τ. καταλλ. non ad Apostolos, sed ad homines omnino referunt, ut eadem ubique τοῦ ἡμεῖς ratio ab Apostolo habeatur. Comm. XX. quidem δι ἡμῶν ad Apostolos per-

tinere putant, sed totum hoc comma ceu consectarium praevariarum posse considerari; et comm. XXI. redire iterum priorem τοῦ ἡμεῖς rationem, quae ad homines omnino spectet. — Tum vero διδόναι τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς non esset, quod plerumque sumitur, demandare munus tradendi reconciliationem per I. C. factam, sed donare, largiri hominibus hoc munus, h. e. efficere in commodum hominum, ut late spargatur doctrina de reconciliatione hominum cum Deo per I. C. facta. Atque eadem ratione Θέουσνες ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς tum reddendum esset: Constituit inter nos (non autem, ut vulgo solet, imposuit nobis) vel doctrinam, vel institutionem τῆς καταλλαγῆς. Utrumque enim, et constituere, et imponere significare potest verbum τιθέναι, si cum hebr. ΠΩΣ conferatur. Possit etiam εἴθετο esse i. q. προεθέτω (Rom. III, 25.): publice proposuit Deus inter nos doctrinam de reconciliandis secum hominibus (λόγος καταλλαγῆς pro: λόγος s. διδαχὴ περὶ τῆς καταλλαγῆς). — Quicquid vero horum sit, obstat tamen huic verborum sensui quam maxime illud: τὸ ἐν ἡμῖν comm. XIX. oppositum videri αὐτοῖς, quod ad homines omnino spectat; quare non et ipsum, quod alteri opponitur, idem significare censendum est. Hoc enim si exprimere voluisse Apostolus, profecto non scripsisset: ἐν ἡμῖν, sed per orationem contextam ἐν αὐτοῖς. Quamobrem nec altera haec via placet. — Pergimus igitur ad tertiam sensū verborum constituendi rationem, et ipsam quidem paullulum impeditam, reliquis tamen faciliorem. — In duabus illis orationis Paullinae membris.

quae comm. XVIII. proxime sese excipiunt, quum durissime dicatur idem verbum ημεῖς de rebus praedicari plane oppositis, modo de hominibus, quibus gratia divina annuntietur, modo de nuntiis ipsis: rectius videtur utrumque huius commatis membrum de iisdem intelligi, nempe de hominibus, quos secum reconciliasset Deus effecissetque, ut gratum hunc nuntium ab Apostolis acciperent. Sed in commate sequente, ubi manifeste ημῖν et αὐτοῖς sibi inuicem opponuntur, τὸ ημῖν ad Apostolos, quibus munus gratiam divinam per I. C. oblatam declarandi esset impositum, pertinere videtur; qua de re Paullus comm. XX. disserere pergit; sed comm. ultimo revertitur ad sententiam comm. XVIII. expressam, quare et τὸ ημεῖς de hominibus universe reddit. — Obstat quidem permagna similitudo, quae utramque illam sententiam: δοὺς ημῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς, et: Θέμενος ἐν ημῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς, intercedit, ut nonnissi difficultime duae hae sententiae adeo consonae de variis hominum classibus explicentur; quare et vulgarem interpretandi rationem equidem non prorsus abiicere ausim, in primis quum in aliis quoque locis haud levem negligentiae notam subeat Apostolus, qui sequens modo argumentum mente voluens parum ea curare videatur, quae iam scripserit; cui accedit in hoc ipso segmento varius eiusdem voc. ημεῖς, in variis quidem commatibus, usus. — Attamen quoniam ultima haec sententias hasce explicandi ratio minimis urgetur difficultatibus, commate praesertim XVIII., nec suppetit alia, quae omnibus careat, hanc equidem reliquis praetulerim.

Pergit Apostolus comm. XIX.: "Ως ὅτε Θεὸς ἦν ἐν Χρισῷ κόσμον καταλλάσσων εκυτῶ", μὴ λογίζομενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν, καὶ θέμενος ἐν ήμιν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς. — Offendit hic primum coniunctio particularum ὡς ὅτι, quarum alterutra, quum idem fere significant, nonnullis ad sensum abundare videtur. Perperam autem delet Beza, nulla quidem testium auctoritate munitus, τὸ "Οτι, tanquam glossema aliquod, quod postea ex albo in contextum irrepserit. — Saepius ocurrunt haec duo verba ὡς ὅτι apud Xenophontem, vel proxime coniuncta, vel ita, ut alia quaedam verba sint interiecta, notante Raphelio (in Annotatt. in N. T. ex Xenophonte ad h. l.) et Moro (in Ind. graecit. ad Xenoph. hist. graec.). Abesse autem posse in hac coniunctione voc. ὡς, salvo sensu, (etsi neutrum in textu delendum sit) contenderunt viri doctissimi, Henr. Stephanus, Wetstenius, Heumannus, Morus aliquae. Contrariam autem sententiam, non proprie redundare alterutrum, etsi vertendo negligi possit, defenderunt, praeter antiquiores Erasmus, Bezam, Camerarium, Grotium rel., Hoogeveen et Zeune, viri graecissimi. Sed in constituenda vi ac potestate verbi ὡς differunt. Erasmus putat, ὡς esse αἰτιολογικὸν, pro ἐπιτι, quandoquidem. Alii vertunt ὡς, sicut, metathesin admittentes pro ὅτι ὡς: „sicut Deus per „Christum reconciliavit sibi mundum, ita νο„bis injunxit provinciam rel.“ Quaerunt igitur hi interpretes in sententia: καὶ θέμενος ἐν γῇ τ. λ. apodosin. Durissime. — Praferenda nobis videtur ratio eorum, qui ὡς ὅτι reddunt vel nempe, simpliciter, vel nempe

quod. Haec enim vis horum verborum usu satis firmatur *). Prius si sumas, (ut alterutrum verbum ad sensum redundet), referendum est comma XIX. ad totum comma XVIII., tamquam uberior huius commatis expositio. Posterior si sumas ac verbo ὡς ὅτι nempe quod reddas, (id quod praferendum nobis videtur), comma XIX. accuratiorem declarationem, non universi quidem commatis XVIII., sed argumenti annunciationis restitutac gratiae divinae (*διακονίας τῆς καταλλαγῆς*) continere censendum est. Tὸ Ὅτι enim saepius post verba dicendi ponitur, ut argumentum orationis significet. Quicquid vero horum sit, certo dici potest comm. XIX. continere rationem et uberiorem expositionem commatis XVIII. — Quare recte iam observavit Ioach. Camerarius (in notatione figurarum orationis ad h. l.): „Τὸ ὡς, διασαφητικὸν, ἀντὶ τοῦ οἴον. declarat enim, „quaec sit illa καταλλαγὴ, de qua loquitur, ni- „mirum Deum fuisse in Christo reconciliantem „sibi mundum.“ — Atque Grotius ad h. l. ait: „Hic ὡς est ἐξηγήτικὸν: hoc est, quod „Dei nomine annuntiamus.“ —

*) Vid. Raphelium l. c. In aliis quidem N. T. locis, v. c. 2 Cor. XI, 21. 1 Thess. II, 2. ὡς ὅτι rectius redditur: tanquam, quasi. Variia igitur his particulis vis subest; et in posteriori loco 1 Thess. II, 2. ὡς ὅτι ab aliis redditur: quod, ita ut alterutrum, sive ὡς sive ὅτι redundet. Sed nostro quidem loco maxime accommodata est altera horum verborum potestas supra significata; nempe, vel nempe quod.

In declarando sensu sequentis sententiae nullinae : Θεὸς ἡνὶ εὐ Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων υπῶ, consentiunt recentiores interpretes fere nnes, nimirum in verbis ἦν καταλλάσσων inesse loquutionem periphrasticam pro tempore fito κατήλλαξε : „Deus per Christum (εὐ Χριστῷ pro διὰ Χριστοῦ) sibi reconciliauit mundum.“ *) — Male igitur Lutherus vertit, iudic sequentes repetiere Theologi : „Gott war in Christo, und versöhnte die Welt mit ihm selber.“ — Hunc enim sensum si exanimere voluisse Apostolus, dicendum ei saneisset, vel : Θεὸς ἡνὶ εὐ χριστῷ, καὶ κατήλλαξεν κόσμον ἑαυτῷ, vel Θεὸς, ὃν εὐ χριστῷ, κόσμον επήλλαξεν ἑαυτῷ. Secundum regulas grammaticas igitur ἦν necessario referendum est ad ταλλάσσων, ut sit περιφρασιῶς dictum. Aliter ddi non potest **). — Quid significet h. l. τρος, varia fuit Theologorum disputatio; frustra enim nonnulli, velut Alting et Vitringa solos ethnicos, Beza autem ad solos ele-

*) Hoc iam vidit Joach. Camerarius; addit enim l. c. „Possunt haec accipi ita quoque, ut sit ἦν καταλλάσσων, περιφρασιῶς, id est, κατήλλαξε τὸν κόσμον εὐ Χριστῷ. Id est, fuisset Deum, qui reconciliarit sibi mundum in Christo.“ —

**) Frustra igitur disputatione Theologi veteres, praesertim in Trellundiana controversia, utrum Θεὸς h. l. de divina Christi, τοῦ λόγου, natura humanae personaliter unita, an de Deo Pâtre cum Christo essentialiter coniuncto intelligi debeat. Vid. Wolfii cur. philol. et crit. ad h. l.

ctos referri hoc vocabulum voluerunt. Sine dubio κόσμος h. l. denotat universum genus humaanum, sine discrimine gentium, sive sint Iudei, sive Ethnici; respondet enim hic κόσμος τοῖς πᾶσι, comm. XIV. et XV. Κόσμον autem Apostolus dixit καθ' ὑπαλλαγὴν pro: τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, intellige eos, qui gratiam Dei per Christum oblatam, suscepta fide in Christum, vere admittunt. Quanquam enim Deus omnibus omnino hominibus, cuiuscunque sint generis aut nationis, favorem suum offerri, eosque grauiter admoneri iussit, ut, suscepta fide christiana, secum in gratiam redirent; solos tamen eos Deus ex sententia Apostoli existimandus est vere sibi reconciliasse, quorum animus doctrinae christiana pateret. Obtulit enim Deus per Christum fauorem suum hominibus sola sub hac lege et conditione, ut doctrinae christiana se addicerent. — Tum demum Deus est, uti Apostolus pergit; μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν. — Αὐτοῖς h. l. dici ad sensum, quum antea κόσμον dixerit Apostolus, dubio caret; nam κόσμος dicitur pro ἀνθρώποις, seu τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ. His igitur Deum, contendit Apostolus, haud imputaturum peccata ante commissa, quam fidem christianam susciperent; ea potius illis condonaturum, qui nunc per Christum secum essent reconciliati. —

Claudunt denique hoc comma XIX. verba: καὶ Θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς. — Utut illam sententiam comm. XVIII. huic similimam: δοὺς ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς, intelligas, sive eam referas ad omnes homines,

sive ad solos Apostolos (qua de re vide, quae supra monuimus): hoc tamen certum est, quum ἡμῖν et αὐτοῖς in hocce commate sibi invicem opponantur, haec verba: οὐδὲ θέμενος ἐν ἡμῖν τ. λόγ. τ. καταλλ. ad solos pertinere Apostolos, quibus Deus provinciam annuntian-dae reconciliationis per Christum procuratae demandauerit. Deus ipse, Apostolus inquit, imposuit (τιθέναι hebr. מושׁ) h. e. demandauit nobis (Apostolis vel Paullo ipsi) λόγον τῆς καταλλαγῆς. Hanc enim interpretationem verbo-rum alii praeferendam existimāmus, ex qua permulti post Grotium interpretes, voculae ἐν (ἐν ἡμῖν) inhaerentes, haec verba coll. Exod. IV, 15. sic reddunt: „in ore nostro posuit „λόγον καταλλαγῆς.“ — Grotius enim ad locum nostrum haec observat: „Ponere verba „in aliquo, aut in ore alicuius est mandata „alicui dare, Exod. IV, 15. Sic Deus Apo-„stolis mandata dederat, humanum genus ad „suam amicitiam revocandi.“ — Res quidem eodem redit; atque recte se haberent omnia a Grotio hic observata, modo in loco nostro pro ἐν ἡμῖν esset: ἐν σόματι ἡμῶν; tum demum responderet sententia Apostoli verbis illis Exod. IV, 15. הַרְבִּים בְּפִיו — חֲנָמָה וּשְׁוֹן. — Sed non opus est his artificiis ad eruendum verum verborum sensum, modo teneamus, tum Grae-cos ipsos haud raro τὸ ἐν et εἰς commiscere *), ut θέστο ἐν ἡμῖν sit i. q. θέστο εἰς ἡμᾶς, ut

* Sic Suidas habet sub voc. ἐν ἀδευ: Οἱ Αρτι-
κοὶ χρῶνται τῇ Ἐν ἀντὶ τοῦ Εἰς.

Math. XIV, 3. ἔθετο ἐν φυλακῇ legitur pro: ἔθετο εἰς φυλακὴν, tum partic. ἐν respondere hebr. ב et ל, ἐν ημῖν igitur esse pro hebr. ינְכָל vel ינְכָל.

Itaque certus manet sensus hic: Deus imposuit h. e. demandavit, nobis τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς. — Plerumque λόγος redditur doctrina; λόγος τῆς καταλλαγῆς igitur esset i. q. λόγος περὶ τῆς καταλλαγῆς, doctrina de reconciliatione tradenda. Sed λόγον etiam denotare orationem, narrationem, institutionem, modum et rationem docendi, inter omnes constat. Atque hanc verbi vim ac potestatem hoc quidem loco tamquam aptiorem equidem praetulerim, ut sensus totius sententiae hic sit: „Deus „demandauit nobis provinciam annuncian „daę reconciliationis per Iesum Christum factae *).“ —

Declarato nunc vero, qui nobis videtur, utriusque commatis XVIII. et XIX. sensu, pau-

*) Ingeniose satis, etsi minus vere, illustrare studuit Guilielm Ern. Triller verba Apostoli: μη λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς, ex rationibus arithmeticis, ita vertendo: „Er hat unsre Sünden abgeschrieben, hingegen seine Versöhnung auf unsre Rechnung geschrieben.“ Vocab. enim λόγος et λόγι-
ζεσθαι, inquit, dici de rationibus s. calculo. Ingenio sane et artificiosa ex etymologicis rationibus conformatioне sensus multum superare haud diffitemur hanc versionem Trillerianam

cionibus eum complecti verbis atque liberiori aliqua exprimere παραφράσει, haud abs re erit.

Comm. XVIII. — „Huius vero tantae conversionis rerum, ut rectius nunc de rebus ad religionem pertinentibus iudicare valeamus, atque omnem vitae rationem prorsus immutamus, auctor est ipse Deus, qui nos sibi reconciliavit per Christum, h. e. effecit per Christum, ut cognosceremus, Deum omnibus hominibus, sive sint Iudei, sive Ethnici, fauorem suum offerre, sancito quidem novo per mortem I. C. foedere, modo fruantur insigni illo munere, quo ipsos impertiisset, nempe praetorio reconciliationis cum Deo per Christum factae, atque pia illud mente accipiunt; fidemque et obedientiam praestent novo illi salutis ordini per doctrinam christianam constituto, ipsisque per Apostolos annunciatu.“ —

Comm. XIX. „Nempe argumentum huius praetorio hoc est: Deus ipse reconciliavit sibi homines, ubique terrarum essent, per Christum, h. e. fauorem suum offerri iussit primus hominibus omnino omnibus, antequam eum regarent, atque hunc licet fauorem, mul-

permulta recentioris aevi figura exegeta; at non opus erat, quum haec explicandi ratio universae orationis seriei manifeste repugnet, tam sedula et prolixa refutatione, quam Christoph. Wolfius, in cur. philol. et crit. ad h. l. eidem paravit.

„tis quippe peccatis contaminati, atque hostili
 „fere in Deum animo adfecti, plane non meru-
 „issent. Sed condonatus iis est Deus ista
 „peccata, vel gravissima, ante commissa, quam
 „ad sacra christiana accesserint. Quare Deus
 „gravem hanc provinciam nobis Apostolis, in-
 „primisque mihi, demandavit, ut praecones
 „existeremus saluberrimae illius reconciliatio-
 „nis hominum cum Deo, per Christum factas,
 „suasoresque essemus omnibus, ut in gratiam
 „tandem cum Deo redirent, qui, averso pla-
 „ne a Deo animo, tamdiu hostes illius fui-
 „sent, atque fauorem illum divinum ipsis nunc
 „oblatum, suscepta quidem fide christiana, gra-
 „to pioque animo admitterent, suamque ipso-
 „rum salutem sedulo intentoque studio cura-
 „rent.“ —

P. P. ipso Paschatos die. A. R. S.
MDCCCVI.

P a r t i c u l a I V.

Demandasse Deum Apostolis, in primisque
 que Paullo, gravem provinciam annuntiandas
 hominibus reconciliationis eorum cum Deo per
 Christum factae, qua, averso ante a Deo eo-
 rum animo, nunc tandem, suscepta quidem
 fide christiana, cum Deo in gratiam redeant,
 exposuit Paullus, Apostolus, Cap. Vti poste-
 rioris ad Corinthios epistolae comm. XIX. Ita-

que pergit nunc Apostolus atque peroraturus quasi comm. XX. et XXI. rationes ita subducit: (v. XX.) Ὅπερ χριστοῦ οὖν πρεσβεύουσεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρηκαλοῦντος δι γῆμῶν δεόμεθα ὑπέρ χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ Θεῷ (v. XXI.) Τὸν γὰρ αὐτοὺς αἱματίαν ὑπέρ ημῶν αἱματίαν ἐποίησεν, οὐαὶ γενέσις γινώμεθα δικαιοσύνῃ Θεοῦ εἰν αὐτῷ. —

In indaganda quidem genuina harum Apostoli sententiarum lectione plane non est, quod a textu vulgari recedamus, etsi haud desit in codd. graecis mira lectionis varietas, de qua in primis vide Griesbachii, Viri Venerabilis, novam editionem N. T. criticam ad h. l. Singula enim si ad trutinam artis criticae rite pensites, nihil plane in textu nostro cum aliqua veri specie in suspicionem adducas praeter τὸ ΓΑΡ sub initium v. XXI. inter τὸν et μνήστρα. Nam deest hoc γὰρ in codd. utriusque recensionis antiquissimis B. C. D*. F. G. (cod. Alexandr. h. l. hiat.) praeterea in codd. 67**. 71. deinde in verss. Copt. Vulg. It. denique apud Patres latinos, Aug. Ambrosiast. Pelag. Quare et Millius hanc voc. γὰρ omissionem probat. — Atque, si in re critica sola externa sequeremur argumenta, eliminandum fere videretur illud γὰρ, licet ei faveant Patres graeci, iisque in his rebus graviores, Chrysostomus, Theodoreetus, Theophylactus, Oecumenius, quibus accedunt verss. Syriaca et Arab. polygl. (vers. Aeth. h. l. dubia est). Sed attendendum simul est ad rationes internas, quae mire fauent retinendae voculae γὰρ. Nam non nexus modo sententiarum Paullinarum requirit hoc γὰρ, verum elabi etiam facile poterat haec

vocula memoriae librariorum aut eorum oculos legendo fugere. Quare retinendum hoc γαρ in textu nostro videtur, quum praeterea nec testimoniū idoneorum, graecorum praeſertim doctorum, quos modo excitavimus, destitutum sit auctoritate; et si haud ignoremus, nonnunquam additas etiam fuisse in libris N. T. manuſcriptis a librariis nasutioribus eiusmodi particulas, ut nexus orationis ex ipsorum quidem mente clarius illucesceret lectoribus. Sed si vel maxime prava demum librariorum sedulitate haec vocula in textum irrepserit, quod quidem a vero videtur alienum, recte tamen nunc retinetur, utpote ad sensum atque orationis συναφίαν aptissima. — Reliquae lectiones variae hoc loco obviae, eaeque non tot tantisque testimoniū suffultae praeſidiis, v. c. δεόμεναι pro nostro δεόμεθα, porro καταλλαγῆναι pro καταλλάγηται, γενώμεθα pro γινώμεθα, sensum orationis plane non adſciunt, atque originem debere videntur mori librariorum integrum aliquam sententiam inter legendum memoria excipiendi haud raro fallaci, atque propterea eundem quidem verborum sensum variis tamen formulis, vel iisdem aliter constructis, deinde membranis suis reddendi. Quare non est, cur saniorem in his textum vulgarem, eundemque gravioribus commendatum testimibus deseramus. — Sed magis nos urget difficiliusque intelligitur ratio, qua orta sit prima, quae comam. XX. nobis offeratur, lectionis varietas, ubi loco lectionis receptae: ὑπὲρ χριστοῦ οὐν, alia fere omnia habent praeſertim codd. graeco-latini, et Patres nonnulli latini. Codd. enim D. E. F. G. le-

gunt: ὅν ὑπὲρ χριστοῦ, et versio cod. Boerner. habet: quod (sc. verbum reconciliationis — λόγον τῆς καταλλαγῆς — v. 19.) pro Christo. Iam exspectes subsequeturum: praedicamus, sive annuntiamus, sive huius generis aliud; sed mireris, ex usitata τοῦ πρεσβεύσιν significacione in hac versione sequi, nullo quidem in hac verborum serie sensu, legationem (pro legatione) fungimur. Reliquae verss. latinae codd. D. E. habent aptius: pro quo Christo; cui quidem versioni alia subest lectio: οὐ (non ὅν) ὑπὲρ χριστοῦ, vel: ὑπὲρ οὐ χριστοῦ. Ambrosiaster autem legit: ὑπὲρ χριστοῦ. ὑπὲρ οὐ. Aethiopica versio itidem a textu nostro graeco abludit (vid. Bibl. polyglott. Londin. ad h. l.); sed caussa huius diversitatis non tam in alieno, quem sequuta illa fuerit, textu graeco, quam in indele interpretis ipsius minus de verbis solliciti ubique clare satis conspicua inesse videtur. — Nihil quidem nos movet multiplex haec lectionis varietas; lectio enim recepta validissimis munita est praesidiis, tam externis recensionis Alexandrinae, cuius quidem auctoritas hac in caussa longe potior habenda est, quam internis, sive e naturali sententiarum Paullinarum consequutione, sive e parallelismo membrorum petitis. Haec tantum quaestio incidit, quo tandem modo mira haec lectionis varietas in recensione codd. occidentali orta fuerit? Liceat igitur nostram qualemcumque de origine huius lectionis occidentalis sententiam strictim nunc exponere. — Pro οὐ post ὑπὲρ χριστοῦ ex incuria librarii cuiusdam extitit primum οὐ: quod quum sensu careret, alii ex antecedente formula ὑπὲρ χριστοῦ,

ante illud οὐ supplevere ὑπὲρ (ὑπὲρ οὐ), hac ipsa formula (ὑπὲρ χριστοῦ) ad comma antecedens relata. Sic Ambrosiaster. Alii autem transponendo hoc οὐ vel in medio τοῦ ὑπέρ et χριστοῦ, collocarunt, vel anteposuerunt scribendo: οὐ ὑπὲρ χριστοῦ, pro quo Christo. Sic verss. lat. Claramont. et German. Alii denique male transmutatum hoc οὐ in ὅν retulere. ad λόγον καταλλαγῆς, comm. XIX. Sic habet cod. Boernerianus, nulla sane sequentis πρεσβείωμεν ratione habita, quod modo de legatione dicitur, nunquam de annuntiata doctrina. — Si cui difficilior videatur haec istius variae lectionis origo, aliam in promtu habemus rei ex allita aliqua ad marginem glossa illustrationem. Ab eiusmodi glossis enim sensim in ipsum textum graecum illatis, turbato per has haud raro sensu ipso, non liberos esse codices vel antiquissimos, ad occidentalem praesertim recensionem pertinentes, inter omnes constat. — Nempe Eph. VI, 20. Paullus ait: ὑπὲρ οὐ (sc. συναγγελίου) πρεσβεύω κ. τ. λ. Quid si haec verba ad marginem loci nostri tanquam πάραλληλα adscripta fuissent? Tum alii librarii, qui eiusmodi codicem descriptere, hanc glossam marginalem vel pro varia aliqua lectione, vel pro indice omissionis cuiusdam in textu ipso habere poterant, ideoque vario quidem modo hanc glossam ipsi textui inserere, vel potius ex hac textum corrumpere, sive inde compropterent lectionem ὑπὲρ οὐ χριστοῦ, sive ὑπὲρ χριστοῦ, οὐ, sive οὐ ὑπὲρ χριστοῦ, prouti ὑπὲρ οὐ vel ad Christum, vel ad λόγον καταλλαγῆς retulerint. Sic denique in corrupto hoc textu οὐ ὑπὲρ χριστοῦ transmutari posse poterat in ὅν ὑπὲρ χριστοῦ. Sumta igitur

tali glossa ex loco parallelo Eph. VI; 20. explicari facile potest, meo quidem sensu, universa in hoc loco lectionis varietas. Perperam igitur Millius (Prolegg. ad edit. N. T. criticae §. 474.) breviorem lectionem: οὐ ὑπέρ (quod quidem ad λόγον καταλλαγῆς, vers. praeced., vult referri) πρεσβεύομεν praeferit ceu lectionem genuinam, atque χριστοῦ deinde demum insertum et οὐ in οὐν mutatum fuisse existimat. Obstat enim huic opinioni, praeter graviorem testium, qui lectioni vulgari fauent, auctoritatem, ipse parallelismus membrorum, qui admissa hac lectione Millii prorsus evanescit. Qui id accedit, longe facilius posse origines variarum lectionum e textu nostro, ex mea quidem sententia, duci, quam lectionis vulgaris ex breviori illa lectione a Millio recepta. Quod ad locum Eph. VI, 20., quem quidem urget Millius, attinet, ex eo sane nil efficitur, nisi hoc, potuisse Paullum nostro etiam loco sic scribere atque ὑπέρ οὐ cum λόγῳ τῇς καταλλαγῆς ita coniungere, ac Eph. VI, 20. cum εὐαγγελίῳ. Nec denique particula transeundi οὐν carere facile potest hic ipse locus noster, quo Apostolus iis, quae antea dixerat, colophonem quasi addit, et, quae ex iis iusta ratione colligantur, subnectit. —

Vindicata nunc genuina lectione loci illustrandi, transeamus ad eruendum verum verborum sensum. — Τπέρ χριστοῦ οὐν πρεσβεύομεν, inquit Apostolus comm. XX., ὡς τοῦ θεοῦ παρακαλοῦντος δι ημῶν. — Quae verba quum proxime cohaereant cum ultima antecedentis com-

matis sententia: ηγὴ θέματος ἐν τῷ μῷ τὸν λόγου τῆς κατελλαγῆς, haec autem manifeste referenda sit, si τοῦ ἐν τῷ μῷ rationem habeas, ad solos Apostolos, in primisque Paullum (id quod sub finem praecedentis programmatis docuimus): haec et ipsa verba, universamque adeo sententiam integro hoc commate expressam, ad eosdem Apostolos referenda esse adparet. Itaque se reliquosque Apostolos, his verbis declarat Paullus, pro Christo legatione fungi. Hanc enim legationis notionem inesse verbo πρεσβεύειν constat. Proprie quidem πρεσβεύειν significat senescere; senes autem quum olim in tanto essent honore habiti, ut gravissima iis negotia committerentur, inde factum est, ut praesertim legatio ad exteris gentes earumque reges, quae ad gravissima pariter ac honorificentissima rei publicae munera referretur, hoc ipso τοῦ πρεσβεύειν et πρεσβείας nomine insiniretur *). — Quare hoc verbum in primis quadrat in Apostolos, qui legati essent Christi Deique adeo ipsius, dicerenturque ab

*) Huc pertinet glossa Hesychii: πρεσβύς γέροντες, βασιλεῖς, ἀρχοντες, προτιμάνενοι, καὶ οἱ πρεσβευταὶ, μεσίται, ἀπόσολοι, ὃ ἔνεκα εἰρήνης sc. πεμπόμενοι. — De legatione autem, qua quis fungeretur, et πρεσβεύειν et πρεσβεύεσθαι usurpatur. Quare Thomas M. haec habet: πρεσβεύσοι καὶ πρεσβεύονται οἱ πεμπόμενοι sicut πρεσβεῖαν. Sed varius hic obtinet usus graecorum; unde in alia abit Ammonius, cuius observationem grammaticam vid. ap. Wetsten. ad h. l.

c ipsa legatione divina ἀπόστολοι *). — Possum autem quaeritur, quid h. l. significet formula ὑπὲρ χριστοῦ in utroque membro? Alii im̄ vertunt: propter Christum; alii: loco Christi, utrumque usu loquendi ferente. — Ii prius sumunt, hunc verbis sensum subire solent: Christi sumus legati atque in ussa Christi eiusque doctrinae hominibus immendanda missi. Voc. ὑπὲρ enim genitivus praepositum in formula ὑπὲρ τοὺς πρεσβεύειν erumque eum indicat, a quo missus est letus, seu potius cuius caussa a legato agitur **). Hoc sensu Paullus adfirmat Eph. VI,

*) Arabs polyglott. πρεσβεύομεν reddit: Precamur, ac si πρεσβεύομεν sit i. q. δεόμεθα in altero membro. Non male; sic enim accurate sibi responderet utrumque membrum; modo haec verbi πρεσβεύειν potestas firmetur usu graecorum. Sed destituitur illo usu haec verbi vis, quantum equidem sciam; nisi confugas ad Patres graecos, v. c Gregor. Naz., etsi haud ignorem, πρεσβεῖαν nonnunquam significare deprecationem, nempe legatorum v. c. de paciscenda pace, Luc. XIV, 52 — Idem Arabs mite vertit in sequente sententia: ὡς τῇ θεῷ παρακαλέντος δι' ἡμῶν, τῷ παρακαλεῖν, redimere; adhibet enim verbum (pro) et vertit: „ac si redimeret vos „Deus per nos;“ quasi loco παρακαλέντος legisset ὡς τῇ θεῷ ἀπολυτρόντος ὑμᾶς δι' ἡμῶν, nulla quidem verbis subiecta sententia. Has dispellere tenebras criticas mihi non contigit esse tam felici. At mendum aliquod in apographo Arab. Polyglott. latere videtur. —

**) Quam formulae ὑπὲρ τινὸς vim pluribus locis

20. ὑπὲρ δῦ (sc. εὐαγγελίου) πρεσβεύω ἐν αἰλύσαι — Sine dubio hanc ipsam vocis potestatem spectant, qui ὑπὲρ χριστοῦ reddunt: nomine Messiae; nam qui ab aliquo mittitur, cuius caussam agat, nomine illius agit. Ita bene Grotius hunc locum commentatur: „Christus Dei nomine hoc annuntiavit, nos vero Christi nomine, quippe ab ipso in hoc munus substituti.“ „Christi igitur nomine rogamus: redite cum Deo in gratiam.“ Atque in hunc sensum recte allegatur locus Ioh. XX. 21. καθὼς ἀπέσαλπι με ὁ πατήρ, καγὼ πέμπω ὑμᾶς. Iussit igitur Christus discipulos suos suo nomine legatione fungi. — Potest quidem posterior haec formulam ὑπὲρ χριστοῦ explicandi ratio ad alteram quoque vim voc. ὑπὲρ τινός, qua loco alicuius significat, quodam modo referri, ex eaque illustrari; sed non est necesse, neo accurate dicitur. Qui enim posterius sumunt atque ὑπὲρ χριστοῦ loco Christi reddunt, τὸ ὑπὲρ h. l. statuant proprie esse i. q. ἀντὶ, hoc quidem sensu: „Christus erat legatus Dei; hoc autem rebus humanis nunc erepto, nos Apostoli eius vicem gerimus, tanquam legati Dei ad homines.“ — Hunc in modum interpretatus est haec verba Chrysostomus *): Τπὲρ χριστοῦ οὗ πρεσβεύομεν· τοῦτ' ἐξιν, αὐτὶ τοῦ χριστοῦ ἡ

ex Aeschine, Demosthene, Dionys. Halic. illustravit Hypke in Obss. sacr. in N. T. libros T. II. ad h. l.

*) Homil. XI. in ep. poster. ad Corinth. ed. Montfauc. Tom. X. p. 517.

μηδὲ γὰρ αὐτεξάμεθα τὰ ἐκείνου. — Pariter Theophylactus *) haec verba explicat: 'Τπὴρ χρισοῦ, τοῦτ' ἐσιν, αὐτὶ τοῦ χρισοῦ πρεσβεύομεν. δῆπερ γὰρ ἔμελλεν ἐκείνος ποιεῖν, οὐδὲς αὐτεξάμεθα νῦν· καὶ ὅτεπερ δι ἐκείνου παρεκάλει ημᾶς ὁ πατὴρ, οὕτω καὶ νῦν δι ημῶν παρακαλεῖ, ἵνα καταλαλέγητε αὐτῷ. — Eundem sensum exprimit Oecumenius **) his verbis: 'Τπὴρ χρισοῦ, φρσι, πρεσβεύομεν· τὸ γὰρ αὐτοῦ ἔργον αὐτεξάμεθα. αὐτὶ χρισοῦ οὖν ημῖς πρεσβεύομεν, οἷς τοῦ πατρὸς παρακαλοῦντος δι ημῶν οὐ τε γχρ διὰ τοῦ χρισοῦ μενον παρακαλεῖ, ἀλλὰ τούτου συρραθέντος δι ημῶν τοῦ παρακαλεῖ. — Atque hanc doctorum graecorum formulam ὑπὲρ χρισοῦ explicandi rationem plerique posterioris aevi interpretes ad hanc usque aetatem sequuti sunt. Nec dissimilatur, posse hanc φράσιν, fauente et usu lipquendi et ipso sententiarum Paullinarum nexu, commode h. l. ita intelligi. Plura tamen sunt, quae alteram vocis potestatem paullo ante illustratam, praesertim si ὑπὲρ χρισοῦ in utroque membro reddas: nomine Christi, praeferrandam suadeant. Primum commendat hunc sensum locus παρέλληλος Eph. VI, 20. ὑπὲρ δὲ πρεσβεύω εἰς ἀλυσσοι, ubi ὑπὲρ δὲ sc. εὐαγγελίου sine ullo dubio significat: cuius Evangelii causa legatus sum in vincula nunc coniectus. Deinde facilius, admisso hoc sensu verborum,

*) In Commentar. ad h. l. in opp. omn. ed. Venet. (1755). Tom. II. p. 272.

**) In Commentar. ad h. l. ed. Paris. (1630.) p. 639.

fluere videntur sequentia: ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλουντος δι ημῶν. Denique subiecta hac formulae sententia hoc emergit commodum, ut per integrum orationis Paullinae segmentum hactenus a nobis illustratum eadem modo voc. υπὲρ, potestas: pro, propter, retineatur, atque ne in ullo quidem loco altera vocis vis pro ἀντὶ (loco alterius), quam quidem h. l. obtinere paullo faciliores (Progr. I. p. 9.) concessimus, admittatur. Nam nec comm. XXI. in formula υπὲρ ημῶν hanc vim vocis regnare, infra docemus. Quibus permoti argumentis priori formulam υπὲρ χριστοῦ explicandi rationi adhaerere nulli dubitamus. —

Apostolus quum adseverasset his verbis, se cum reliquis Apostolis legatos esse Christi, qui caussam illius agant inter homines, iisque doctrinam salutarem nomine Iesu commendent, addit: ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλουντος δι ημῶν. — Verbum παρακαλεῖν h. l. proprie non esse, etsi multi ita velint, precari, quippe quod neque rei ipsi neque Deo conyenit, neque invitare *), quum hoc ex usu loquendi N. T. potius sit καλεῖν quam παρακαλεῖν, sed exhortari, admonere, vix est, quod moneam. Deus enim erat διδόντις τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς, v. 18. atque Θέμενος ἐν αὐτοῖς (sc. ἀποσόλοις, τοῖς πρεσβεύουσι) τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς, v. 19. —

*) Ita Ven. Stolz vertit: Gott selbst ladet durch mich die Menschen an sich ein.

Quare Theodoretus *), recte monere mihi videtur, haec ab Apostolo dici, ut doceat, summa fide dignam esse suam legationem, ut-pote divinam. — Exercet autem quammaxime interpres in explicanda hac Apostoli sententia particula ὡς ante τοῦ Θεοῦ παρακαλ., quae nimirum hoc quidem loco tribuenda ei sit vis atque potestas. Plerumque vertunt: Deo quasi per nos exhortante. Sed Deus ex sententia Apostoli non quasi (nisi sit quasi i. q. ut-pote, tanquam), sed vere et impense hortatus est homines per Apostolos, in primisque Paullum, sive hoc sive illo modo explicitur illud νπέ χριστοῦ. Quo demum cunque enim modo intelligas hanc formulam, Deum adseverat Paullus per se reliquosque Apostolos, tamquam legatos suos, vere admonere homines. Inest enim clare in hoc enuntiato Apostoli sententia haec: „Quum nos exhortamur „homines, hoc ii sic accipere debent, ac si „Deus ipse eos exhortetur.“ — Quare τὸν ὡς nobis est h. l. adseverantis et ἐξηγητικὸν, atque vertendum esse videtur: vere, utpote i. q. ἀληθῶς, ὄντως, coll. Matth. VII, 29. Ioh. I, 14. I. Cor. V. 3. II. Cor. II, 17. Phil. II, 7. Hoc sensu ὡς respondet hebr. 3, quod et veritatem rei nonnunquam exprimit. Vnde Hesychius habet: ὡς ὄντως, ἀληθῶς. Et Scholiastes Sophoclis ad Oedip. vs. 555. docet, τὸ

**) Verba Theodoreti in Commentar. ad h. l. (Opp. ed. Noesselti T. III. p. 317.) haec sunt: δεινὺς τῆς πρεσβείας τὸ αξιόπιστον ἐπήγαγεν ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δὲ ἥμῶν.

ως ἀντὶ τοῦ δτι sumi. Triclin. ad Electr. vs. 1188. τὸ ω; ἀντὶ τοῦ ὄντως. Eodem sensu occurrit ως apud Herodian. l. I, c. 9. (Θεάματα — — αἱροῖσται, ως εἰς βασιλίδα πόλιν πανηγυρίζουσαν *). Alii autem ως h. l. significare estimant ut, adeo ut, atque esse pro ἵνα, ως, coll. Marc. IV, 27. Luc. IV, 25. (uti hebr. נִשְׁתַּחֲוָה Sam. III, 11. II, reg. IX, 37.) atque Aeschin. Socr. dial. II, 1. 13. III, 13. et Xenoph. de republ. Lacedaem c. V. §. 2. 8. **). Sensum igitur sententiae subiiciunt hunc: adeo ut Deus per nos. hortetur. — Alii denique voc. ως h. l. plane redundare putant, ut saepius, (vid. Schleusneri Lexic. l. c.) saltem peculiari destitui h. l. potestate, ut vertendo possit prorsus negligi. — At quum huic voci nativa insit vis, eaque paullo ante primo loco. declarata, quae commodum h. l. sensum fundat, cur haec h. l. negligatur, plane non intelligimus. Quae denique vocis potestas (vere, utpote) quum et ipsa in N. T. usitator sit, hacque loco nostro admissa mollius fluere videatur oratio Paullina, quam accepta altera significatione (adeo ut), haud inique praferenda illa nobis videtur. —

* Cf. Alberti obss. philolog. in sacros N. F. libros, et Baueri philologia Thucyd. Paullina. p. 161.

**) Cf. Elsneri obss. sacr. in N. F. libros. T. I. p. 139. et Schleusneri Lexic. N. T. Tom. II. sub voc. ως.

Pergit Paullus in altero comm. XX. membro ad argumentum exhortationis divinae sibi reliquisque Apostolis tanquam legatis Christi adeoque Dei ipsius ad homines demandatae: δεόμεθα, inquit, ὑπὲρ χριστοῦ, καταλλάγητο τῷ Θεῷ. — Quae quidem verba quum plerumque ad Corinthios ipsos directa existimenter, quippe sic redditā: Christi nomine Vos [quod quidem in textu graeco haud expressum est] rogamus, ut patiamini Vos Deo reconciliari: mirum non est, antiquiores interpretes retulisse haec verba ad fideles, h. e. ad eos, qui iam ad sacra christiana transiissent, quales fuissent Corinthii, quibus haec scripsisset Apostolus. Quibus quum καταλλάγη commentetur, cogitandum hoc loco esse existimant de quotidiana remissione peccatorum, ad quam adspirent Christi adseclae. Materiam inde disputandi repetierunt hi interpretes, qui singula ad opiniones dogmaticas revocare solerent, v. c. Calvinus (in commentario in epp. Paulinas, ad h. l.) contra Pontificios. Sed frustra. Nam in universo hoc segmento hactenus a nobis illustrato Apostolus describit novam religionis christianaē αἰνονομίᾳ omnino atque prouinciam Apostolorum hanc novam religionis formulam aliis, qui hucusque aut Iudei aut Ethnici fuissent, [itaque non iis, qui religione christiana iam essent imbuti]. tradendi et commendandi: Hos igitur, sanioris doctrinae hucusque expertes, [non eos, qui iam Christiani facti fuissent], inquit Paullus, admonere Apostolos, ut, admissa quidem doctrina christiana, sese patiantur Deo reconciliari. Qua-

re Apostolus in universa hac orationis serie nunquam pronomine *ὑμεῖς* utitur, sed κόσμου modo mentionem facit v. XIX. Vnde adparet, illud *καταλλάγητε* non proprie referendum esse ad ipsos Corinthios aliosque, qui religionem christianam iam recepissent; sed ad eos potius homines, qui, meliorem religionem hucusque ignorassent, quibusque igitur ab Apostolis, tamquam legatis Dei, acclamandum sit, ut accepta quidem doctrina Iesu Christi, patiantur se Deo reconciliari: hoc enim munus pertinere ad διακονίαν τῆς καταλλαγῆς Apostolis demandatam. Quae quum ita sint, verba Apostoli: δέρμα θαύπερ χρισοῦ, καταλλάγητε τῷ θεῷ, plane non licet vulgari modo vertere: Christi nomine Vos rogamus, ut patiamini vos Deo reconciliari; sed sententia Apostoli potius sic tenenda est: „Christi nomine rogamus „eos, quibus doctrinam Iesu tradimus et com- „mendamus, ut per ipsam hanc doctrinam „Deo reconciliari sese patientur, h. e. cum „Deo, emendatis ipsorum animis, in gratiam „redeant.“ — De ipsa formula: *καταλλάγητε τῷ θεῷ*, quae illi Matth. V, 24. διαλλάγηθι τῷ αὐτελφῷ (in gratiam redi cum altero) accurate respondet, non est, quod hoc loco plura moneamus, quum de vera *καταλλαγῆς* notione prolixe satis exposuissemus in praeced. progr. (III.). Quibus positis ac praemissis facilis est sensus formulae: *καταλλάγητε τῷ θεῷ*: Admittite oblatam vobis amicitiam Dei cum remissione peccatorum coniunctam, seu quod idem est: Accipite doctrinam Iesu, qua vobis offertur amicitia Dei et venia peccatorum. Itaque haud differt re ipsa haec formula *καταλ-*

λάγητε τῷ Θεῷ ab illa, in Actis Apostol. saepius obvia: μετανοεῖτε καὶ πιστεύετε. — Recte praeterea monet Chrysostomus *): Ὄντες δέποτε, καταλλάγητε ἔμετοῖς τὸν Θεὸν. οὐ γὰρ ἐκεῖνος ἐξίν οὐτέ θραύσαντες, ἀλλ’ υμεῖς. Θεὸς γὰρ οὐδέποτε θραύσαντες. — Eandemque sententiam repetit Theophylactus ad h. l. (loc. cit.). — Disputant denique interpres de constituendo sententiarum Paullinarum hoc commate contentarum nexus earumque recta interpunctione. Ne vero his interpretum artificiis iusto longius immoremur, transimus Bezan et Erasm. Schmidium atque subsistimus modo in ea membrorum confunctione, quam commendavit Kypke (obss. sacr.) ad h. l. — „Verba, ait, quae post ὡς seq̄untur usque ad finem versus, definitionem continent, quibus definitum τὸ προσθετὸν explicatur. Iam deleo colon [post δι ἡμῶν] et voculam ὡς construo cum verbo δεόμεθα, verbis τοῦ Θεοῦ παρακαλουντος δι ἡμῶν in parenthesi positis.“ — Ingeniose quidem; sed durius et praeter omnem usum Paullinum verbis ita interpunctis separatur ὡς a proxime sequente τοῦ Θεοῦ et male coniungitur demum cum δεόμεθα. Sic valde impeditur oratio Paullina, omnisque evanescit parallelismus membrorum e consueta verborum interpunctione satis conspicuus. Itaque non est, quod a vulgari hac interpunctione, quae iusta orationis partitione

*) Homil. XI., in epistol. II. ad Corinthios ad h. l.

egregie sese commendat, recedamus. Sed satis de his!

Reconciliationem vero cum Deo quo gravius commendet Apostolus, commemorat comm. XXI. maximum illud beneficium, morte praesertim Servatoris Optimi hominibus praestitum, quod quidem, quo luculentius insignem Dei erga homines fauorem demonstret, nos omnes in summam Numinis admirationem rapiat. Τὸν γὰρ μὴ γνόντα αἰμαρτίαν, pergit Apostolus, υπερημῶν αἰμαρτίαν ἐποίησεν, ὡς ηὔσις γινώμεθα δικαιουντοῦ θεοῦ ἐν αὐτῷ. — Prima huius commatis verba continent emphaticam περιφερεῖται Iesu Christi, qui nullius sibi peccati conscientia erat liber potius a peccatis, (αἰμαρτίας ἔλευθερος, interprete Theodoreto ad h. l.) eorumque plane expers; Ioh. VIII, 46. i Petr. II, 22. Formula igitur μὴ γνόντα αἰμαρτίαν non omnem excludit peccati cognitionem, sed innuit modo, experiundo Iesum non cognovisse peccata, ab iisque tam alienum eundem fuisse, ac si, quid peccatum sit, prorsus ignoraret. Recte explicat Chrysostomus (l. c.) τὸν μὴ γνόντα αἰμαρτίαν per οὐδὲν ἡδικητά, quod per μείωσιν dietum sit pro τὸν αὐτοδικαιούντοντα. — Res per se clara est, et αναμαρτυρία I. C., hoc quidem sensu, facile concèditur; sed nimis curiosa fuit disputatio Theologorum de αἰμαρτίᾳ peccandi, quam proprie voluerunt esse hanc αἰμαρτίαν I. C. Sed dudum explosum est severius hoc antiquiorum Theologorum δόγμα a Theologis recentioris aevi cordationibus, v. c. Doederlino, Moro, aliisque. — Hunc Iesum peccati omnis expertem, inquit Apostolus,

υπὲρ ημῶν ἀμαρτίαν ἐποίησεν sc. ὁ Θεὸς, quae quidem ellipsis tam ex ultimis commatis praecedentis verbis, quam ex ipsa rei natura facile suppletur. — Formula *υπὲρ ημῶν* plerumque redditur loco nostro s. nostra vice, ut *υπὲρ h.* sit pro *αὐτῷ*. Posse quidem hanc formulam ita explicari nemo negat; sed nullam plane videmus necessitatem, ei hoc quidem loco hanc vim tribuendi, neque in formula *υπὲρ πάντων*, comm. XIV. et XV. (de qua vide commentationem nostram in progr. I.), neque in formula *υπὲρ χριστοῦ* comm. XX. (id quod paullo ante docuisse nobis videmur), neque denique in re ipsa h. l. descripta, de qua postea videbimus. Formula potius *υπὲρ ημῶν*, quae toties in epistolis Paullinis redit, semper significat: pro nobis, nostra caussa, in commodum nostrum. Quare, cur hoc quidem loco a notissima hac formulae vi ac potestate recedamus, eique aliam, eamque prorsus insolitam tribuamus, plane non intelligimus. — In hoc autem maxime res vertitur, quid significare voluerit Apostolus verbis: *ἀμαρτίαν ἐποίησεν*, in quorum sensu constituendo in varias sane partes abiere interpretes. Audiendi vero, nostra quidem aetate, plane non sunt, qui per *ἀμαρτίαν* h. l. *σάρκα* intellexere, statuentes, Christum propterea factum dei peccatum, qui carnem h. e. humanam naturam propter peccata nostra adsumserit. Quo pertinet Gregorius Nyssenus, qui Orat. VI. contra Eunom. ait: *ἀμαρτίαν ὄνομαζει τὴν σάρκα τοῦ χριστοῦ*; et Theophanes, qui Homil. III. inquit: *δι ημᾶς ἀμαρτίαν γενέσθαι τὸν κύριον μαρτυρεῖ ὁ Ἀπόστολος, ἐπειδὴν τὴν ἀμαρτίαν ημῶν φύσιν αἰνέλα-*

βε *). Menti horum virorum forte obversabatur locus Apostoli, Rom. VIII, 3. ὁ Θεὸς τὸν ἐκυροῦντα πέμψας ἐν δύοισιν ταῖς σαρκὶς αἵμαρτίαις ἡγή περὶ αἵμαρτίας κατέπιεν τὴν αἵμαρτίαν ἐν τῇ σάρκι. Sed nihil prorsus valet iniqua locorum S. S. male intellectorum ad pias homiletarum meditationes conformatio ad iustum difficilium locorum sacrorum interpretationem. — Est modo duplex haec verba (*αἵμαρτίαν ἐποίησε*) interpretandi ratio, quae attentionem nostram mereatur: altera, ex qua αἱμαρτία est i. q. θυσία αἱμαρτίας, sacrificium piaculare; altera, qua αἱμαρτία h. l. idem est, quod αἱμαρτωλός, scelestus, facinorosus. Disquirendum modo est sollicite, utra sit, tanquam loco nostro aptior, alteri praefferenda. — Utram vero sumas, non opus est, ὡς ante αἱμαρτίαν cum nonnullis supplere; impropria enim et mere comparativa huius sententiae vis ac ratio ex ipsa re intelligitur, sive ποιεῖν h. l. constituere, decernere, sive exhibere, reddere, tractare vertas, coll. hebr. וְשׁוּעָה, quod idem multiplicem admittit sensum.

Plerique sane interpretes per αἱμαρτίαν intelligunt sacrificium piaculare, piaculum, ut sit pro θυσίᾳ αἱμαρτίας, sacrificium pro peccatis oblatum, coll. Hebr. IX, 28. Ita enim et apud Hebraeos dici חַטָּאת aut בְּשָׂרֶב pro חַטָּאת בְּבִזֵּב, e. g. Exod. XXIX, 14. Levit. VII, 2. Ps. XL, 7. Αἱμαρτίαν igitur h. l. idem esse existi-

* Similiter Greg. Nyss. Orat. VI. c. Eunom. αἱμαρτίαν Rom. VI, 10. commentatur: „ἀπέδεχε τὴν αἱμαρτίαν, τέττας, τῷ σώματι.“ —

mant, quod alibi περὶ ἀμαρτίας sc. θῦμα, s. θυσία, quae et ipsa formula graeca in vers. Alexandr. respondeat hebr. ΠΝΩΠ et ΟΩΝ, Levit. V, 8. 9. VI, 23. Num. VIII, 8. Quare hi interpres censem, sententiae Apostoli: ἀμαρτίαν ἐποίησεν (Ιησ. χρισὸν ὁ Θεός) hunc subesse sensum: Deus decretit Iesum Christum sacrificium piacularum pro hominibus. Atque ita reddi posse haec verba per se spectata, ex rationibus iam adductis dubio caret. Quare non mirum est, tot viros doctos et antiquioris et recentioris aevi huic verborum interpretationi maxime fauisse. — E. Patribus graecis huc pertinet Cyrill. Alexandr., qui libr. IX. adv. Julian. locum nostrum sic commentatur: τὸν μὴ γνόντα ἀμαρτίαν ὑπὲρ ημῶν ἀμαρτίαν ἐποίησεν, κ. λ. θῦμα γὰρ γέγονεν υπὲρ ἀμαρτίας. ὥνομά-ζοντο ὃς αἱ ἀμαρτίαι τὰ υπὲρ ἀμαρτιῶν σφαζόμενα *). Oecumenius, quamquam ipse huic sententiae non fauet, alias tamen ita verba interpretari refert **). "Αλλοι, inquit, οὗτως ἡρμηνευσαν· ἀμαρτία λέγεται τὸ υπὲρ ἀμαρτιῶν θῦμα. Eodem modo Pelagius ***) commentatur hunc locum: „Christus, qui absque peccato erat,

*) Plura loca e Cyrill. Alexandr. huc spectantia collecta vid. in Casp. Suiceri thesauro eccles. T. I. sub voc. ἀμαρτία.

**) In Commentar. in II. ep. ad Corinth. ad h. l. ed. Paris. (1639.) p. 639.

***) In Commentariis in epp. Paullinas (Hieronymo falso tributis) ad h. l. in Hieronymi Opp. Tom. V. ed. Martiani p. 1022.

„pro nobis dicitur factum peccatum, quia pro
 „peccatis nostris mortuus est. Pater pro no-
 „bis Christum, qui peccatum nesciebat, pec-
 „catum fecit, hoc est: sicut hostia pro
 „peccato oblata peccatum vocabatur in lege,
 „ut in Levitico scriptum est: et imponet ma-
 „num super caput peccati sui: ita et Christus
 „pro peccatis nostris oblatus peccati nomen
 „acepit. — Similiter Ambrosiaster, (Hil-
 larius) Augustinus, Sedulius aliique de
 loco nostro censem. Theologorum posterio-
 rum, qui idem sensere, magnum numerum re-
 censet Heumannus *); quibus e recentioribus
 accessere doctissimi interpretes haud pauci,
 velut Zachariae, Semlerus, Michaelis, Schul-
 zius, Storrius, ipse denique Stolzius **). —
 Quamquam autem certum est, *ἀμαρτίαν* de sa-
 crificio pro peccatis oblato explicari posse, er-
 rant tamen hi viri docti, qui necessitatem
 adeo huius sensus ex verbo *ποιεῖν* tueri student,
 quoniam *ποιεῖν θυσίαν* (hebr. חַדְשֵׁת נִשְׁׁמָה) pro-
 prie dicatur de sacrificiis. Recte quidem; sed
 tum *ποιεῖν θυσίαν* est offerre sacrificium; quod
 autem prorsus alienum est a Deo, qui profe-

* In opere prolixo: Erklärung d. N. T. Tom. XI. ad h. l.

**) In elegantissima versione verba ita reddens:
 „Den, der sich keiner Sünde bewußt war,
 „ließ er ein Sündopfer für uns werden.“ Alter
 autem, et, mea quidem sententia, rectius
 in notis ad h. l. commentatur: „Gott gab
 „Christum dem Schicksale eines Missethäters
 „preis.“

eto dici non potest Christum sibi ipsi obtulisse sacrificium. Sed ne vera quidem, nedum necessaria, nobis videtur haec verborum explicatio. Nam in posteriori huius commatis membro, quod cum priori arctissime cohaeret, addit Apostolus: ἵνα ήμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ. In quo quum δικαιοσύνη Θεοῦ, quod oppido ex oppositione τῆς ἀμαρτίας dicitur, non possit de sacrificio aliquo explicari, quod quidem infra docebimus, sed manifesto dicatur μετωνυμικῶς (metonym. abstr. pro concr.), δικαιοσύνη pro δίκαιοι, planissime adparet ἀμαρτία (in formula: ἀμαρτίαν ἐποίησε) ex ratione oppositi, non minus esse μετωνυμικά intelligendam (ἀμαρτία pro ἀμαρτωλός), nec posse de sacrificio piaculari explicari, in primis quum ἀμαρτία in proxime praecedente enuntiato (τὸν μὴ γνόντα ἀμαρτίαν), quod cum sequentibus verbis: ὑπὲρ ήμῶν ἀμαρτίαν ἐποίησε, unam efficit sententiam, proprie sit peccatum, et aliter explicari plane non possit. Quare per omnia accedimus Conr. Vorstio, qui scite ad h. l. obseruat *): „Etsi hoc de hostia pro peccato in- „telligi potest, quam Hebrei ascham vocant: „tamen et praecedens emphasis, et sequens „antithesis omnino postulare videntur, ut me- „tonymice de peccatore seu facinoroso inter- „pretemur: non quod Christus re vera talis „fuerit, sed quod perinde tractatus est.“ — Itaque ἀμαρτία h. l. ἐμφατικῶς dicitur pro insigni peccatore, homine maxime scelerato,

*). in Commentar in omnes epist. apostol. Amsterd. 1631.

(quemadmodum etiam *ex usu latinae linguae scelus pro homine maxime scelesto dicitur*), pari sane ratione, ac Gal. III, 13., Christus κατάρα dicitur pro κατάρατος. Innuit enim Apostolus his verbis atrocissimum crucis supplicium Iesu, τῷ δικαίῳ, decretum, quo famosi adficerentur latrones. Iesus igitur, inquit Apostolus, qui vere δίκαιος esset, tractabatur ὡς ἀμαρτωλὸς, eo quidem consilio, ut' nos, *vero* ἀμαρτωλοὶ, tanquam δίκαιοι tractari possemus. — Nec videtur Apostolus Iesum h. l. ἀμαρτίαν dicturus fuisse, nisi ingenioso aliquo verborum lusu adductus: „Christus, etsi non novisset „ἀμαρτίαν, ipse tamen factus est ἀμαρτία.“ Quare nec reprehendenda adeo videtur versio Lutheri: „Gott hat den, der von keiner Sünde wußte, für uns zur Sünde gemacht.“ Volut enim vir magnus hoc ipsum verborum acumen vertendo exprimere, etsi ingenium linguae nostrae non ita ferat, ac graecae et hebraicae. — Itaque verum hunc verborum sensum iam praeiuere antiquiores interpretes graeci. Sic Chrysostomus (l. c.) haec habet: „ἀμαρτίαν ἐποίησε· τούτεσιν, ως ἀμαρτωλὸν κατακριθῆναι αὐτοῖς, ως ἐπικαταράτον αποθανεῖν. ἐπικαταράτος γαρ ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου.“ — Theodoretus (l. c.) verba sic παραφράζει: „ἀμαρτίας γὰρ ἐλεύθερος ὅν τὸν τῶν ἀμαρτωλῶν ὑπέμεινε Θάνατον, ἵνα τῶν ἀνθρώπων λύσῃ τὴν ἀμαρτίαν, καὶ τοῦτο κληθεὶς ὅπερ ἦμεν ἡμεῖς, ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὅπερ ὑπῆρχεν αὐτός.“ — Pariter Theophylactus (l. c.) sensum verborum ita exprimit: „Τὸν μὴ γνόντα ἀμαρτίαν, τούτεσι, τὸν αὐτοδικαιοσύνην ὄντα, ὑπὲρ ἦμῶν ἐποίησε Θάνειν ως ἀμαρτωλὸν καὶ κακοῦργον. Ἐπικατάρατος γὰρ ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. καὶ, με-

τὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Καὶ οὐκ εἶπεν, δτι ἀμαρτωλὸν ἐποίησεν, ἀλλά, ἀμαρτίαν, ὅπερ ἔσι μεῖζον.“ — Ooecumenius denique (l. c.) eandem rationem sequitur: „ἀμαρτίαν ἐποίησε, τούτησιν, ὡς ἀμαρτωλὸν τινα κατάδικον εἶπες σαυρωθῆναι.“ — Quos antiquiores interpretes deinde recte sequuti sunt praestantissime recentiores. Beza, Grotius, (quicquid contra monuerit Calovius in bibl. illustr.) Glassius, Er. Schmidius, Io. Vorstius (de hebraismis N. T.), Lockius, Mosheimius, Tellerus, Schleusnerus, alii. — De vero igitur horum verborum sensu grammatico dubitare vix licet. Sed gravior nunc incidit quaestio, quo tandem modo Deus dici queat Christum, sanctum illum quidem et innocentem, qui nihil sane deliquerit, tractasse tamquam peccatorem et facinorosum? Hoc enim ab infensissimis inter Iudeos I. C. hostibus ei accidisse constat, quibus potissimum instigantibus a Pilato in crucem actus sit. Atque excusandi sane essent atrocissimi hi hostes Iesu, si a Deo ipso fuissent ad hoc facinus impulsi. Sed salva res est. Saepius enim sacris in literis aliquid fecisse ipsi dicuntur, qui hoc modo fieri ab aliis permiserunt *). Bene hoc iam vidit Chrysostomus, qui l. c. ἀμαρτίαν ἐποίησε recte παξιφράζει: ὡς ἀμαρτωλὸν κατακριθῆναι ἀφῆκε. Quem sequitur Oecumenius l. c. verba ita circumscribens: ὡς ἀμαρτωλὸν

*) Quam in rem vid. Glassii philolog. sacr. ed. Dathe, Tom. I. p. 207., ubi haud pauca collecta sunt S. S. loca ad hunc sensum referenda.

τίνα καὶ οὐταδικού ἔιασε σαυρωθῆναι. Graviter igitur errant, vel incautius saltem loquuntur, qui, antiquae quidem formulae doctrinae paullo tenaciores contendunt: decrevisse Deum hoc supplicium Christo, ut peccata nostra lueret; quum Deus illud permisisse modo, sapienti quidem, et nobis salutari consilio recte dici queat. — Quare, hic tandem verborum Apostoli sensus statuendus est: „Deus Christum „innocentem tamquam facinorosum ab illius „hostibus tractari atque in crucem agi passusest.“

Peculiare autem Deum in permittendo hoc supplicio I. C, atrocissimo sequutum fuisse consilium, Apostolus sub finem commatis his verbis enuntiat: ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ. Voc. ἵνα h. l. manifesto est τελικόν, si mentem Apostoli spectes; etsi ab aliis, qui subtilius super argumento S. S. philosophari soleant, ἀνέβατιν; explic. possit, hoc fere modo: Commemoratam h. l. δικαιοσύνην solum fuisse faustum supplicii Christi euentum, qui vero ab Apostolo pristius quidem aeui ingenio pro ipso consilio mortis I. C. habitus sit. — Sed pro nostri, quod in hacce scriptione academica persequimur, consilii ratione solum curamus sensum Apostoli, de quo quidem in hoc enuntiato nullus est dubitandi locus. — Magis exercuit hucusque interpretes formula δικαιοσύνη Θεοῦ, quae nempe vis ei subiecta sit atque potestas. — Primum monemus, certo sumi posse, si contextam quidem sine cupiditate consulamus orationem, δικαιοσύνη Θεοῦ μετωνυμικῶς (per. metonym. abstr. pro concr.) dici pro: δίκαιοι Θεοῦ h. e. παρὰ τῷ Θεῷ seu ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, aequae ac paullo ante ἀμαρτία pro ἀμαρτωλὸς. Neque profecto vsus fuisse

videtur Apostolos duriori hac metonymia, nisi fuisset, uti supra iam monuimus, ingenioso aliquo verborum lusu ad eam quasi inuitatus. Chrysostomus igitur (l. c.) verba ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ recte circumscribit: ἵνα τους αἱματωλοὺς ποιήσῃ δικαίους. — Existimarunt quidem nonnulli interpretes, velut Io. Dav. Michaelis *) et Io. Chr. Fr. Schulzius **), qui αἱματίαν de sacrificio piaculari volunt intelligi, etiam in voc. δικαιοσύνη Θεοῦ latere aliquam sacrificii notionem. Nam δικαιοσύνη esse ex ratione oppositionis i. q. θυσία δικαιοσύνης, id quod accurate respondeat קְרַבְתִּי Ps. LI, 2, sacrificia eucharistica; קְרַב autem aequem ac θυσία saepius omitti, coll. Waltheri ellips. hebr. sub v. זְבֹחַ. Vertendum igitur hi viri docti putarunt locum nostrum: „Christus pro „nobis factus est sacrificium piacularare, ut nos „ipso fieremus sacrificia eucharistica Deo obla- „sta;“ atque sic accurate convenire locum no- strum cum alio Rom. XII, I. παρακαλῶ ὑμᾶς — παραγγέλω τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζωσαν, ἀγίαν, εὐά- ρεσον τῷ Θεῷ. — Sed dolemus hanc interpre- tandi rationem omni fere ex parte vitiis labo- rare. Primum enim in illo loco Psalmi LI.

קְרַבְתִּי non sunt sacrificia eucharistica, sed sacrificia legitima, quae Deo placent, h. e. cum vera animi pietate Deo oblata. Deinde non ad-

*) Anmerkungen für Ungelehrte zur Uebersetz.
d. N. T. Th. III. ad h. l. p. 352.

**) Erklärung des zweyten Briefs. an die Korin-
ther, p. 67.

est verus parallelismus locorum: in illo enim loco Psalmorum non exstat קדצ pro קדץ זבחי צדץ, quod tamen loeo nostro sumitur (*δικαιοσύνης*,) sed notio sacrificii ibi verbo ΠΒΩ est expressa; nec ullus alias a. b. Schulzio locus excitatur, in quo קדצ absolute positum occurrat pro sacrificio eucharistico. Nec vera adasset loco nostro της αμαρτίας et της δικαιοσύνης oppositio; nec intelligimus, quid sibi velit hoc: nos fieri debemus sacrificia eucharistica. Forte id: nos debere gratum profiteri Deo animum? Sed in ipsis sacrificiis eucharisticis non inest gratus animus; hunc protius positebantur homines oblati illis sacrificiis. Denique plane non est, quod a notione δικαιοσύνης et δικαιώσεως toties in epistolis Paullinis obvia h. l. recedamus, aliamque admittamus Apostolo plane insolitam. — Itaque subsistimus in analysi verborum paullo ante exposita, ut ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ dictum sit ab Apostolo pro: ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοι παρὰ τῷ Θεῷ; nam Genitivum Θεοῦ non esse h. l. subiecti sed obiecti, nec de collata in homines iustitia Dei essentiali agi, plane non est, quod copiose doceamus. — Sed quomodo haec ipsa δικαιοσύνη παρὰ τῷ Θεῷ per Christum hominibus parta intelligenda sit, de eo potissimum disputant interpres. — Alii enim, praesertim recentiores, intelligunt de iustitia et sanctitate interna, atque hunc verbis sensum subiiciunt: „ut vere iusti ac probi fieremus — nem. „pe per doctrinam I. C. morte illius san. „citam.“ Hanc enim μετάνοιαν veram esse putant καταλλαγὴν ante ab Apostolo adeo com-

mendatam *). — Nec diffitendum est, bene cohaerere hunc sensum cum argumento comm. XV. in progr. I. a nobis exposito. Sed non aequae patet verba sic reddendo, quare haec δικαιοσύνη θεοῦ morti Servatoris adscribatur, nec potius vitae ac doctrinae illius saluberrimae, cuius quippe institutioni hanc vitae integratatem morumque probitatem proprie debent Christiani. — Quare satius est et universae doctrinae Paullinae aequae ac omni loci nostri tenori longe accommodatius, cum plerisque interpretibus verba Apostoli ita explicare: „ut „Deo probaremur, s. accepti redderemur per „Christum.“ Hanc enim iustum esse δικαιοσύνη in epistolis Paullinis notionem, dudum monuere optimi quique interpretes. — In eo tantum cardo rei vertitur, quo sensu illud Deo probari intelligendum sit, et quo modo per Christum, eiusque praesertim mortem fauor hic divinus hominibus ex sententia Apostoli obtigerit? — Formulam enim ἐν αὐτῷ sc. Χριστῷ h. l. idem esse, quod δι αὐτοῦ (per Christum, cuius quippe meritis, in primis morti,

*) Hunc in modum b. Teller (Wörterb. d. N. T., unter: Gerechtigkeit) locum nostrum vertit: „Dafs wir durch ihn der vor Gott allein gültigen Rechtschaffenheit fähig und theilhaftig werden.“ (Sed de recta hac animi emendati ratione, hoc quidem loco non agi, propter oppositam ἀμαρτίας rationem, recte iam dudum monuit b. Longius (zum Teller. Wörterb., sub eadem voc.) — Similiter Ven. Stolzius haec verba redd.: „Damit wir durch ihn rechtschaff. Gottesverehr. würden.“ (Sed quomodo hoc convenient oppositioni τῆς ἀμαρτίας, in qua quidem piaculi notionem invenit Ven. auctor, equidem non intelligo.)

hunc Dei fauorem debeamus) dubio caret. Nec audiendi sunt, qui vel cum Calvio in formula *ἐν αὐτῷ* formam rei expressam putant (imputata nobis iustitia Christi iustos nos reddi in Christo), male sic ab his pressa vocula *ἐν*; vel cum Schlichtingio rei conditionem hac formula significatam esse sibi persuadent (*δικαιους* reddi homines duce Christo, accepta nimirum doctrina illius). Parum enim convenient haec commenta sive consilio Apostoli sive orationi contextae. — His igitur missis ad summam rei, de qua queritur, modo propositam progredimur. Inter omnes nimirum constat, ex severiori doctrinae ecclesiasticae formula *δικαιωσις* in eo potissimum contineri, ut, sublato quidem a Christo morte sua reatu peccatorum nostrorum, pro quibus loco nostro punitus fuerit, a Deo nunc *pro iustis* habeamur, atque, impetrata peccatorum *venia*, fauore nunc *divino* fruamur. Excludebatur rem ita cogitando a Theologis in opere Christi salutari omne meritum bonorum operum, quae vocarunt, admissa sola iustitia Christi nobis per fidem imputata, qua sola iusti coram Deo *reddamur* (Glaubensgerechtigkeit), non tamen prorsus exclusa vitae morumque sanctitate, tamquam a fide profecta (Lebensgerechtigkeit). — Quamplurima autem sic argumentando, vicariae praesertim satisfactionis notione in subsidium vocata, Apostolo obtrudi, de quibus hoc quidem loco haud cogitaverit; quis non videt? Male in primis agi, si omnia ac singula, quae Apostolus apte et egregie de suo tempore, sibique aequalibus, sive Iudeis, sive Ethe-nicis, atque accommodate ad eorum rationes

eloquutus sit, ad nostra quoque tempora, mutata quidem rerum omnium facie, transfor-
tur, dudum bene monuere viri docti, in primis
Loefflerus, Vir Venerandus. — At enimvero
Paullus, Apostolus, si religionis formulam a
Servatore Optimo institutam, prae eunte Iesu
ipso Matth. XXVI, 28., sub novi foederis, quod
Iesus morte sua sanxerit, imagine sibi propo-
suit: facile profecto intelliguntur, quaecunque
loco nostro de fauore divino per Christum eius-
que mortem parto exposuit. Receptis enim in
novum hoc foedus sanguine I. C. sancitum
aditus nunc patuit ad Deum eiusque fauorem,
a quo antea ea, quae inter Iudeos Ethnico-
que regnaret, vivendi Deumque colendi ratio-
ne, quammaxime essent remoti. Quamobrem
compellant Apostoli homines: καταλλάγητε τῷ
Θεῷ. Initio enim tali novo foedere oblivione
deletur ex opinione illius aevi, quicquid ante
deliquerint homines: impunes hi evadunt, et
fausta iis quaevis a restituto fauore divino spe-
rare licet. Adscribatur autem sanguini, foede-
ris sacramento, quod ipsius esset foederis.
En miram, inquit igitur Apostolus, rerum om-
nium conversionem! Iesus, ὁ δίκαιος, tracta-
tus fuit tanquam αμαρτωλός, ut nos, αμαρτωλοί,
tractari possemus tanquam δίκαιοι. — Sed fu-
sius haec nunc exponere, non est huius loci.
Satis nobis est, locum obscuriorem Paullinum,
quantum per vires scriptio nis que academicæ
augustias liceret, illustrasse verumque senten-
tiarum Paullinarum sensum, tot quidem inter-
pretum argutiis obrutum, eruisse. — Atta-
men, si Deus vitam viresque concesserit, alio
tempore ac loco de consilio mortis Seryatoris,

ex sententia quidem Apostolorum, et de iusta
 δικαιώσεως ratione ac inde copiosius disseremus.
 P. P. ipso Paschatos die A. C. MDCCCVII.

XI.

Programmatica paschalia IV.
 in locum Ioh. I, 29.

I e n a e,
 MDCCCVIII — MDCCCXI.

Meletema I.

In explicando effato Iohannis Baptistae, (Ioh. I, 29.): *ἰδὲ ὁ ἀμύνως τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄιγαντης τὴν αἱματίαν τοῦ κόσμου,* tot ab antiquissimis inde temporibus iam desudarunt interpretes, et, quod mireris, in summa rei adeo inter se consentiunt, si Socinianos et recentiores nonnullos interpretes excipias, ut novis locus ille curis plane non indigere videatur. Atque si nihilo secius antiquum illum et vulgarem hoc Iohannis effatum explicandi modum, multis quidem caussis, ad quas recentiores Theologi attendere coeperunt, adductus deserere velis, argumentum hoc omne tam docte et subtiliter iam occupasse, imo exhausisse videtur Ven. Paulus, Vir celeberrimus *), ut nihil fere novi iis, quae ab Eo iam dicta sunt, accedere queat. Verum enim vero quum rei sacrae et chri-

*) In nov. diario theolog. Vol. VII, p. 153. sqq.
 atque, quum b. Storr nonnulla, qua erat mentis subtilitate, docte obiecisset in Flattiano

stianae in primis intersit, ut graviora illius capita, illustriora praesertim S. S. loca, quae classica adpellari solent, novo subinde subiiciantur examini atque ab omni parte collustrentur, nihil sane aliorum virorum doctorum, qui cum laude in enodandis locis istis gravioribus iam elaborarunt, meritis derogari arbitramur, si, grata quidem eorum mentione facta, rem ab iis bene affectam magis perficere, maioremque, si fieri possit, lucem ei adfundere studeamus. Eoque magis hoc nobis dabitur, si novis his curis nomen aliquod dudum contractum, data hac occasione, tandem aliquando solvere licet *). —

Quo quidem negotio nunc suscepto quo melius possimus defungi, vulgarem hanc locum explicandi illustrandique rationem, quam plerique iniere interpretes, recentiores aequi antiquiores, uberioris primum exponamus, ut

promtuario theol. Part. II. p. 193 sqq., uberioris in eiusdem nov. diarii theolog. Vol. X. p. 910. sqq., denique in copioso Commentario in Evangel. Ioh. ad h. l.

*) Id quod accidit auctori huius prolationis academicae, qui, etsi iam dudum in novissimi diarii theologici a se procurati locis pluribus, v. c. Vol. VIII. p. 563. Vol. IX. p. 44. prolxiorem commentationem in hunc locum promisisset, a solvendo tamen hoc nomine hucusque in hoc ipso diario per alias commentationes inserendas, opportuniiores illas quidem impeditus fuit.

et de caussis huius interpretationis certius constet, et ea intelligantur facilius, de quibus maxime disceptatur, quo rectius denique de iure vulgarem sententiam in dubium vocandi et in alias plane partes eundi statui possit. — Invenisse autem sibi videntur interpretes plerique in hoc effato Iohannis Baptistae arcem doctrinae de morte Iesu Christi expiatoria; et satisfactione vicaria pro peccatis universi generis humani hoc ipso supplicio perfecte praestita; eoque magis spectandum esse autumant hocce oraculum, firmiusque tenendum, quo luctulentius inde adpareat, significasse iam Iohannem Baptistam, praecursorem illum servatoris optimi, ante muneric docendi a Iesu Christo suscepti initia supremum illud mortis servatoris cruentae consilium, neque igitur posse hanc mortis I. C. imaginem, hocque de consilio illius supremo iudicium ad mera Apostolorum φιλοσοφούμενα referri, quum ipse iam praecursor Servatoris, Iohannes, idem de consilio mortis illius cruentae iudicium tulerit, divinitus quidem hac de re admonitus, quum naturali mentis sagacitate consilium hoc mortis I. C. a spe Iudeorum illius aevi, quam quidem de Messia concepissent, quam maxime alienum nunquam attingere potuisset. Vere autem Iohannem Baptistam paucis his verbis: Ἰησὸς ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν αἵματά του κόσμου, vim mortis I. C. ἵλασικὴν significare voluisse, imo clare expressissime, hunc in modum demonstrant interpretes. —

Iesum Christum adpellari h. l. agnum Dei,
vel comparatum cum agno paschali, uti I Cor.

V, 7. *), vel ratione loci Es. LIII, 7. habita **), vel denique collatum cum agnis in V. T. sacrificio oblatis, in primis quotidie matutino et vespertino tempore in templo mactatis, Exod. XXIX, 38. sqq. ***). Quamcunque vero agni imaginem, qua in V. T. adumbratus fuerit Christus, preeferas, Iesum hoc nomine insignitum spectari tamquam victimam pro peccatis hominum deo oblatam, pari ratione, ac i. Petr. I, 19., atque hoc ipsum confirmata.

- * Ad agnum paschalem plurimi hucusque interpres retulerunt hoc Iesu cognomen, in primis ob i. Cor. V, 7., ubi vocatur πάσχα ἥμῶν, ὁ ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη. Eminent inter hos interpres Grotius, Lampe, Heumann, Michaelis, alii. Lampe in primis scite observat, Iohannem Baptistam ad hanc comparationem Christi deductum fuisse adspectu gregum ovium, quibus transitus Iordanis aliquot iam ante Pascha, quod tum instaret (coll. cap. II, 13.), septimanis frequentatus sit, ex quibus agni paschales d. X. m. Nisan eligendi erant.
- ** Pauciores quidem sunt, qui ad hunc Esaiae locum Iohannem spectasse existiment, quum ibi non proprie agatur de agnis sacrificio oblatis.
- *** Ad hoc sacrificium iuge, quod vocant, h. e. duos agnos mane et vespere immolari solitos spectari potissimum h. l. putarunt Vitringa (Observ. sacr. L. II.) Deyling (Observ. sacr. P. III.) Semler, (ad h. l.) Rosenmüller (schol. ad h. l.) Bauer, alii, collatis in primis variis e Iosepho et Philone locis, quae vid. ap. Wetsenium ad h. l.

ri addito voc. Θεοῦ. Agnūm Dei enim esse vel agnum Deo consecratum, vel Deo acceptum, vel a Deo ipso morti cruentae destinatum *). Clarius autem hanc vim nominis, qua innuitur victima Deo oblata, adparere ex epitheto nomen agni Dei accuratius declarante: ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κισμοῦ. Tὸ αἴρειν enim responde hebr. נָשַׂ, quod significet vel Auferre, vel Ferre, Portare, qua quidem vi נָשַׂ sit i. q. סְבִל. Prior autem vocabuli vis (Auferre) quum non aequa apta sit ad rem praesentem, quoniam agnus immolatus in sacris Hebraeorum peccata non tam abstulisset, quam in se recepisset et portasset (coll. Levitic. c. IV. et XVI.): posteriorem verbi αἴρειν potestatem, qua respondeat hebr. סְבִל, tamquam loco nostro aptiorem, esse praeferendam. Priorem quidem vim verhi αἴρειν h. l. non prorsus respui, quum et haec ipsa commodum totius sententiae sensum fundat, modo ἀμαρτία non ipsa peccata, sed pari modo, ac hebr. פָּנָתָן, יְמֻעָה, consecataria peccatorum, seu poenas significet: tum enim αἴρειν τὴν ἀμαρτίαν esse tollere reatum peccatorum, s. ἔξιλασθαι, expiare peccata; posteriorem tamen voc. αἴρειν potestatem h. l. tamquam aptiorem et faciliorem ob rationes supra commemoratas potiorem videri. „Quum enim victima fert peccata, inquit h. Morus ad

* Fert quidem usus loquendi multiplicem hanc vim formulae ἀμνὸς Θεοῦ; primam tamen, qua est Agnus Deo sacer, ceu usitatissimam et huic loco aptissimam praeferendam esse putamus.

„h. l., intelligitur illud: victimam puniri, ne
 „homo puniatur, vel victima mactata homini
 „remitti poenas et culpam. Aliter nunquam
 „dicitur. Quare quum hic sit de victimâ ser-
 „mo; illud Ferre peccata eodem redit: Eo
 „[sc. Christo, cœu agno] mortuo condonata sunt
 „peccata. Omnia tendunt eo, agnus ut spe-
 „ctetur tanquam victimâ.“ — Voc. *κόσμος*,
 pergunt interpres, h. l. significare genus hu-
 manum, ut saepius apud Iohannem; Iesum
 Christum igitur, inde concludunt, h. l. sub
 imagine agni Deo sacri depingi cœu victimam
 piaculariem pro peccatis universi generis hu-
 mani Deo oblatam. Itaque his freti argumen-
 tis dubitari plane non posse certo sibi persua-
 dent hi interpres, quin doctrina ecclesiasti-
 ca de expiatione generis humani per Iesum
 Christum facta ac de satisfactione vicaria pro
 peccatis hominum Deo ipsi praestita clare ac
 diserte in hoc effato Iohannis Baptistæ exhi-
 beatur. —

Haec autem locum nostrum interpretandi
 ratio quamquam et mollius fluere, et usu lo-
 quendi firmari et auctoritate ipsorum interpre-
 tum tam antiquiorum quam recentiorum plero-
 rumque, eorumque insigni doctrinae copia con-
 spicuorum, admodum commendari videatur;
 multis tamen eam vitiis laborare, perspicue
 docuerunt haud pauci recentiorum interpretum
 (ut ex antiquioribus Socinianos taceam, qui,
 etsi non omnes *), abiecto vulgari h. l. sen-

*) Socinianos et ipsos consuetum morem verba

su, alium, suo doctrinae systemati accommodatiorem verbis subiecerunt), inter quos docta, copiosa et subtili in hanc rem commentatione eminet Ven. Paulus, Vir celeberrimus (ll. cc.). Abeunt autem et ipsi hi nostrae aetatis viri docti in varias iterum partes, aliis nomen

haec Iohannis latine reddendi sequi posse, salvo doctrinae suae systemate, Ion. Slichting suo comprabat exemplo. Hic enim in Commentariis (Irenop. 1656. fol.) ad h. l. (Tom. I. p. 19.) verba Ecce agnus Dei ita commentatur: „Agnum eum adpellat, quod mactandus esset, et agno illo paschali praefiguraretur, et simul summe mansuetus, et mitis et innocens esset. Respicit enim haud dubie ad Esaiae verba: sicut ovis ad mactandum ductus est, et sicut agnus coram tondente mutus; sic non aperuit os suum etc. Dei agnum dicit, quod esset Filius Dei unicus, i. e. Christus ille, proinde Dei plane proprius, quique a solo Deo dabatur.“ — Et ad verba: Qui tollit peccata mundi, annotat haec: „Nempe tanquam victima piacularis. — — Tollit autem ea conditione, ut credamus in eum, et peccatis in posterum mortui ipsi vivamus. Suscitavit enim eum Deus ex mortuis, et Dominum ac Regem fecit; qua ratione simul effectum est; ut per victimam hanc et mortem eius non tantum reatus et poenae peccatorum tollerentur, sed etiam ipsa peccata, quantum attinet ad vim et efficaciam mortis Christi. — — — Christus etiam, dum Deo sese danti obsequitur, adeo rem Deo fecit gratam, ut Deus omni suo iure in puniendis mundi peccatis protinus cederet erga omnes in Christum credentes et mandatis eius per hanc fidem obsequentes. — — — Multi Christianorum sic vim mortis Christi in tollen-

agni ad sacrificia Vet. Test. a Iohanne Baptista h. l. referri concedentibus, negantibus aliis. In hoc quidem fere omnes consentiunt, v. c. Bahrdt, Teller, Loeffler, Paulus, Stolz, Ziegler *), voc. *αἴρειν* h. l. significari τὸ Auferre, i. q. αἴρεσθαι, non Ferre, quod esset φέρειν s. βασάζεσθαι. Sed in explicanda imagine agni ipsa iidem differunt. Plures enim, v. c. Bahrdt, Tel-

do reatu peccatorum interpretantur, ut Deo universa mundi debita per eam soluta putent. Quae causa est, ut eius vim in ipsis peccatis tollendis plane non intelligent. Unde et securi morti Christi confisi in iis haerent, cum potius intelligere deberent, Deum morte Christi semet ad condonanda omnibus peccatoribus peccata et dandam iis vitam aeternam validissime obligasse, si a peccatis desistant et tanta Dei ac Christi caritiae victi Deo et Christo penitus sese mancipent.“ — Consulto totum hunc locum e Slichtingiano commentario descripsimus, ut et ii lectores, quibus libri Socinianorum non essent ad manum, intelligerent, quomodo verba orthodoxa, in primisque vulgarem seu orthodoxam effati Iohannei interpretationem cum suo systemate coniungere atque conciliare soleant.

- *⁴⁾ Bahrdt in versione N. T. theotisca ed. Berolin. 1783. — Teller (Berol.) in libr.: Wörterbuch des N. T. sub voc. Lamm — Loeffler in egregio libello: über die kirchliche Genugthuungslehre (1796. p. 88.) — Paulus in Nov. diario theol. et in Commentario in Ev. Ioh. (ll. cc.) — Stolz in notis ad versionem N. T. elegantissimam. — Ziegler in nostro noviss. diario theolog. Tom. IX, p. 42. sq.

ler, Loeffler, Stolz, (ll. cc.) ad sacrificia Vet. Test. Iohannem Baptistam hoc usu nominis spectasse putant; alii autem, veluti Herder, Paulus, Ziegler *), quibus et nos adiungere haud dubitamus, mansuetudinis modo, innocentiae et patientiae notam hac agni imagine h. l. a Ioanne Baptista exprimi censem.

Prius autem, quam ad severiorem censuram vulgaris loci nostri interpretationis accedamus, atque singula, quae huc spectent, accuratius pensitemus, nonnulla, quae haud abs re esse videntur, in universum praemonere licet. — Iohannis Baptistae ingenium atque illius aetatis, qua vixit, opiniones, aliaque, quae ad eum eiusque discipulos pertinent, si sollicite circumspicimus, nulla turbati praeiudicata opinione, credere vix licet, hunc Iohannem, Iudeum, hoc iam tempore de morte I. C. expiatoria cogitasse, hanoque sententiam his loci nostri verbis voluisse exprimere. Nullum enim illius aetatis Iudeum supplicium Messiae, idque adeo expiatorium, divinasse, laetissimam potius spem splendidissimi regni Messiani omnes omnino Iudeos concepisse, inter omnes constat. Iohannes igitur Baptista si nihil tamen secius opinionem illam de morte I. C. expiatoria hoc quidem loco e vulgari illius interpretatione exposuisset, divino aliquo oraculo revelatam eandem accepisse necesse

*) Herder in libello: von Gottes Sohn, der Welt Heiland. 1797. p. 126. — Paulus et Ziegler ll. cc.

esset; id quod et ipsum Theologi statuunt ipso Iohannis adiuti testimonio, v. 33., quamquam hic locus acceptam quidem divinitus, ex opinione Iohannis, revelationem de Iesu Messia omnino demonstret, non autem peculiare aliquod de morte servatoris expiatoria oraculum. Etiamsi vero sumamus, revelatum fuisse Iohanni a Deo non supplicium modo I. C. futurum, verum ipsum etiam consilium huius supplicii *ἱλασμὸν*, novis tamen nos iterum obseptos videmus huius rei difficultatibus, quibus vix habemus quomodo nos expediamus. — Divinitus enim patefacta hac re plane nova, inaudita et ab opinionibus Iudeorum longissime abhorrente sine dubio ita percitum se sensisset Iohannes Baptista, ut suos etiam discipulos nova hac doctrina de morte Messiae futura eiusque consilio imbueret, atque verum, eumque sublimorem, sensum verborum: *ἰδὲ οὐκέτι τοῦ θεοῦ, δὲ ἀλεων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου*, prolixius iisdem expanderet. Sed nullum huius rei, neque mentis nova hac doctrina collustratae in Iohanne ipso (v. c. in legatione Iohannis ad Iesum Matth. XI, 3. sqq.) neque accusatoris cognitionis consilii mortis Iesu in discipulis suis, vestigium, ne levissimum quidem, in historia Iohannis et Iesu adparet.

Quamquam denique, teste Iohanne, Apostolo, C. 1, 37 sq. complures e schola Iohannis Baptiste ad disciplinam Iesu transierunt, ii tamen ne de morte quidem Iesu Christi cogitarunt, tantum abest, ut consilium huius mortis *ἱλασμὸν* animo praeceperint. Iesus enim

quum colloquendo in supplicia sibi futura incideret, vel plane non intellexerunt discipuli, quid sibi velit, quidque his verborum imaginibus, quas quidem putabant, significet (Marc. IX, 32.) ; vel tristibus his praeagiis perterriti exclamarunt : ἡσως τοι κυριε οὐ μη ἔσαι τοι τεῦτο (Matth. XVI, 22.). Postquam autem Iesus atrocissima vere perpessus esset supplicia, plane perturbati erant Apostoli, nec habebant, quid de Iesu, magistro suo, quem pro Messia avide a Iudeis exspectato antea habuissent, sentirent ac dicerent (Luc. XXIV, 20 sq.). Qui ergo discipuli Iesu cogitatione mortis magistri adeo perturbari potuissent, si iam dum Iohannes Baptista non modo supplicia Iesu Christi, verum ipsum etiam salutare eorum consilium auditoribus suis exposuisset ? Nec est, quod mentem horum discipulorum perversam atque vanis Iudeorum opinionibus plane obnubilatam obiicias, quam saepius Iesus ipse iis exprobrasset, quaque impediti fuissent, quo minus ipsos Iesu sermones, simplices illos et planos, de suppliciis sibi futuris, totiesque repetitos recte intelligerent. Etenim si Iohannes Baptista patet factum sibi consilium divinum de diris suppliciis Iesu Messiae subeundis eorumque ad salutem universi generis humani vi piaculari discipulis suis ita exposuisset, ac plerique interpretes hanc sententiam verbis : idē οἱ αὐτὸς τοῦ Θεοῦ, οἱ αἰραντεὶς αὐγεῖσιν τοῦ κόσμου, clare inesse existimant : plane non fuisset, quod discipuli Iesu praedictae ab eo morti suae adeo adstupescerent, tamquam rei novae et inauditae, nec quod eandem ceu summum malum tantopere extimesce-

rent, cuius vim maxime salutarem iam dudum ex institutione Iohannis Baptistae cognitam habuissent. — Quae si probe perpendamus, est omnino, quod de veritate vulgaris interpretationis istorum verborum supra expositae dubitemus, nisi veritatem narrationis ipsius in duibium vocare velis. Quapropter quaevis alia verborum expositio, modo non abhorreat ab usu loquendi, vulgari isti, qua quidem admissa historia evangelica male cohaeret et mire implicatur, praferenda esse videtur. — Sed haec παρατηνούσικῶς modo dicta sunt, quibus et attentio lectorum excitetur, et inclinetur animus ad ea, quae prolixius de falsitate vulgaris interpretationis dicenda sunt. Quae vero quum eius sint generis, ut aegre disiungantur, atque prolixiora, quam quae huius scriptio angustia capiat; consultius sane videtur, in limine nunc subsistere atque censuram ipsam proximae relinquere occasione, qua, quaecunque hanc in rem dicenda sint, ordine apto et indivulso nexu exponi queant. —

P. P. ipso Paschatos die, A. R. S.
MDCCCVIII.

Meletema II.

Ioannis Baptista effatum: Ιδὲ ὁ αἰμοὺς τοῦ Σεοῦ, ὁ ἀιρῶν τὴν αἱματίαν τοῦ κόρμου, etsi ad do-

ctrinam christianam sane gravissimum esse atque ad excitandos sensus pios aptissimum et lubenter concedamus et firmiter ipsi teneamus, a vulgari tamen hunc locum interpretandi ratione in meletemate primo exposita cum aliis viris doctis recedendum nobis esse ingenue contemur: cuius quidem dissensus caussas in hoco altero meletemate aperire, saltem ex parte, instituimus. Voluisse quidem Ioannem Baptistam enuntianda hac sententia rem aliquam gravem significare et attentione audientium quam maxime dignam, ex praeposita iam formula *ἰδὲ*, quae, aeque ac *ἰδοῦ*, hebr. נִגְנַת respondet, usu loquendi admoniti recte colligimus; etsi neque repetitionem huius formulae *ἰδὲ* ante alteram huius enunciati partem: ὁ ἄρων τὴν αὐαρτίαν τοῦ οἴκου admittamus *), neque utramque huius effati sententiam ita cohaerere existinemus, ut posterior prioris modo caussam continere censenda sit **); neque repetito voc. *ὁ Iesum tan-*

*) Repetit *ἰδοῦ* s. *ἰδὲ* ante ὁ ἄρων τ. & τ. x. versio latina, et antehieronym. et vulgata, una cum Patribus nonnullis latinis; vid. Mill, Satherine, et Griesbach.; adstipulante Bengelio in Gnom. ad h. l., qui male ad Chrysostomum provocat. At quum ignoretur haec repetitio τ *ἰδὲ* tam a codd. quam a patribus graecis reliquisque vers. antiquis, atque absit ab ipsis Latinorum libris liturgicis, qui haec verba Ioannis inter missae solemnia recitari iubent (cf. Io. Bonae rer. liturgic. l. II. c. 16.), merito repudiatur haec vers. lat. lectio.

**) Plerumque hoc sumitur ab iis, qui agnum Dei ad sacrificii rationem revocari volunt. Quod

quam agnum illum propheticum ab Esaia praedictum digito quasi ab Ioanne monstratum fuisse cum nonnullis interpretibus nobis persuadeamus *). Verum enimvero Ioannem his

quum nobis hand arrideat, nec in posteriori huius sententiae parte caussam prioris quaere possumus. Neque tamen accedimus iis, qui, veluti Augustinus (tract. IV. in Ioannem, §. 16. 11.), utrumque enunciatum prorsus dirimunt atque binas inde sententias eliciunt inter se plane diversas: Ecce agnus Dei; et: Ecce, qui tollit peccatum mundi. Plenius duntaxat, nostro quidem sensu, declaratur posteriori haec enunciati Ioannei parte Iesu Christi, tanquam agni Dei ratio. Facile autem intelligimus ex illa Augustini sententia, quomodo auctoritate Patrum latinorum duplex illud Ecce, glossae instar, in versionem latinam utramque irrepserit.

- *) Urgent nimirum hi interpretes duplex illud διανοεσθαι - οὐδὲ πάρων, atque δεικτικῶς illud referri putant ad agnum illum ab Esaia laudatum. Hanc rationem sequuti sunt inter antiquiores Cyrillus Alexandrinus et Theophylactus: ille in Commentar. in Ioann. libr. II., ubi verba Ioannis sic παραφράζει; Ιδέ εἰ αὐτὸς τοῦ Θεοῦ, ὃν οὐ προφήτης γινών Ήσαῖας κατεσήμανε; hic in Commentar. in Ioann. T. I. opp. iisdem fere verbis. Perperam autem Lampe (Commentar. in Ev. Ioann. T. I. p. 430.) in hanc caussam excitavit Originem in Catena, ubi haec leguntur: Ἀμνὸν δὲ αὐτὸν καλεῖ τῆς προφητείας ἀναμιμήσκων Ἡσαΐας, καὶ τῆς σπιᾶς κατὰ τὸν Μωυσέα, ἵνα ἀπὸ τοῦ τύπου μᾶλλον αὐτοὺς προσαγάγηται τῷ ἀληθεῖ. Nam ut taceam, dubia, admodum esse haec Originis verba, quod non nisi in catena legantur,

verbis: *ἰδὲ ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ κ. τ. λ.* vim mortis
H. C. *ἰλασικὴν* proprio significare voluisse, imo
clare expressisse, quod quidem fert vulgaris
'Theologorum opinio, hoc vero est, quod valde
dubitemus. Caussae enim huius interpretatio-

nec inveniantur in servatis commentariis, qui
bus ille Ioannis Evangelium illustravit, hoc so-
lummodo his verbis innuitur, Ioannem hoc ef-
fato in memoriam revocasse (*ἀναμιμνήσκων*) ver-
verba Esiae (c. LIII.), non autem hoc: du-
plici articulo ὁ Ioannem describere voluisse
Iesum tanquam illum agnum Esianum. Idem
que valet de I. Chrysostomo (Homil. XVII.
in Ioann.), cui eadem fere verba tribuit Cas-
par. Suicerus (thesaur. eccles. T. I. sub
voc. *ἀμνὸς*), quae ab Origene profecta esse
feruntur. — Inter recentiores in primis acces-
sit Lampe l. c. Sed iam Erasmus (Annotat. in N. T.) ad hunc locum ita disseruit: „*ὁ ἀμνὸς*, id est ille agnus, ut unum et insignem
agnum accipiamus, de quo dixerit Iesaias. —
Habet articulus non solum emphasis dignitatis,
ut diximus, verum etiam relationis, hic est
agnus ille, de quo praedixit Iesaias.“ — Haec
autem sententiae Ioanneae explicatio etsi grae-
ci sermonis usui bene conveniat, vix, ac ne
vix quidem, hoc saltem loco admittenda est.
Nam ne vulgari quidem buius commatis inter-
pretationi, qua de victima sacrificio oblata h. l.
agitur, est accommodata, quum in loco Esiae
non nisi de agno mactato sermo sit. Multo mi-
nus convenit pressior haec articuli ὁ explicatio
liberiori hunc locum interpretandi rationi. —
Praeterea haud negligenda est illa obserватio
satis nota, Ioannem idiomate usum fuisse Ara-
maeo, non graeco, nec Apostolos semper accu-
rate attendisse rectum articuli graeci usum. —

nis ad rationes dogmaticas sane compositae quamvis specie haud careant, accuratius tamen cognitae parum firmitatis isti sententiae comparare valent. Redit autem res omnis in enucleando vero horum verborum sensu ad duo potissimum momenta haec: primum quo sensu Iesus h. l. a Ioanne compelletur *αὐτὸς θεοῦ;* deinde, quid significet h. l. *ἄρτιν τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου,* et quo nexus hoc cohaereat cum nomine agni dei, quo Servator a Ioanne h. l. dicitur. Quae quum per partes accurate a nobis, quo nomen solvamus, sint exponenda: hoc ipso meletemate, angustia quidem et temporis et academicae huius scriptionis coacti, in primo rei capite subsistemns. —

Quod igitur ad nomen agni Dei attinet, quo Servator optimus h. l. a Ioanne insignitur, sive illud ab agno paschali repetatur, sive e loco Es. III, 7. illustretur, sive denique ab agnis in ecclesia Iudaica sacrificio oblatis derivetur, e vulgari quidem Theologorum opinione in meletem. I. iam observavimus, omnino subiici huic formulae notionem victimae pro peccatis hominum Deo oblatae. Hoc ipsum autem est, quod sine idoneis argumentis vulgo sumi nobis videtur. — Prima quidem sententia eorum, qui ab agno paschali vim nominis repetunt, roboris aliquid accipere videatur e loco i Cor. 5, 7., quo Paullus ipse Christum cum agno paschali comparat verbis: *καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἤνθη, χριστὸς.* Sed ad hanc imaginem agni paschalidis non admodum aptam deduxit Apostolum ipsa orationis *εὐαγγελία,* qua vitae honestatem et sobrietatem

homine christiano dignam comparat cum azy-
mis Iudeorum, quibus abstinendum sit ab om-
ni fermento. Ἐκκαθάριστην παλαιὰν ζυμὴν, in-
quit Apostolus, ἵνα ἡτούσιον φύεται, καθὼς εἶτε
αζυμοί. Καὶ γὰρ — περgit — τὸ πασχα ἡμῶν (ὑ-
πὲρ ἡμῶν) ἐτύθη, χριστός. Hoc quidem sententia-
rum nexu permittere sibi poterat Paullus ima-
ginem per se quidem parum aptam, cuius vero
similem caussam in loco nostro Ioanneο vix
invenire licet. Nec ullus aliis est in epistolis
Paullini locus, in quo redeat haec agni pa-
schalis imago, etsi oratio Paullina toties con-
vertatur ad supplicium I. C. salutare, atque
hoc ipsum saepius sacrificii imaginie adumbret.
— Dici quidem posset Ioannes, scite monente
Lampio ad h. l., ad hanc comparisonem
deductus fuisse adspectu gregum ovium illo
tempore, quo Pascha Iudeorum instaret (coll.
c. II, 13.), Iordanem transvectorum, a qui-
bus agni paschales d. x. m. Nisan eligerentur.
Attamen notio sacrificii piacularis Deo oblati,
quam Theologi loco nostro quaerunt, solo hoc
agnorum Paschati destinatorum adspectu mente
concipi plane non poterat, sed sola mansuetu-
dinis et patientiae imago ab adspectis his ani-
malibus in Iesum transferri. — At, inquiunt,
ipsi agni paschales vocantur זבחים in V. T.,
v. c. Exod. XII, 27. XXIII, 18. XXXIV, 25.,
atque apud Iosephum et Philonem θυσίαι
et θύματα. Recte quidem; atque ratio Pascha
sic adpellandi in eo erat, quod agni paschales
in templo mactabantur, atque sanguis eorum
a sacerdotibus Deo offerebatur (coll. 2 Para-
lip. XXXV, 11.) combusto simul ipsorum adi-

pe in altari *). — At vero impropre admodum agni paschales sacrificii nomine veniunt; nam quod maxime usu veniebat in sacrificiis, et quo ipso distinguerentur illa potissimum a reliquis caerimoniis religiosis, v. c. ut victimae ab ipsis sacerdotibus mactarentur, retenta simul pro templo vel sacerdotibus aliqua victimae parte, id nunquam fere accidit in agnis paschalibus. Hi enim mactabantur in templo Hierosolymitano ab ipsis patribus familias, nisi essent impuri (coll. 2 Paralip. XXX, 17.), nec ulla pars carnis horum agnorum templo reddebat vel sacerdotibus; sed unusquisque paterfamilias cum hac ipsa totum agnum paschalem comedere debebat. Proprie igitur Pascha sacrificii nomen haud meretur; erat enim cummaxime convivium μνημονικόν in memoriam immunitatis veterum Hebraeorum a clade Aegyptiorum liberationisque ab eorum servitute institutum (Exod. XII, 3 sq. 13 sq. 27 sq. XIII, 3 - 10.). Mactabantur modo agni paschales in templo eo nomine, ut celebratio paschatos religionis speciem indueret. Omnium minime fuere hi agni paschales victimae piaculares, quales autem vere esse debuissent, si ratione eorum habita vis mortis I. C. ἵλασμα nomine agni Dei a Ioanne h. l. fuisse expressa. — Cadit igitur his probe perpensis prima huius nominis Iesu Christo h. l. a Ioanne dati ratio

* Confer, quae hanc in rem contra secus sentientes, Sagittarium, Cappellum, Laesnerum aliosque, copiose disseruimus in novissimi diarii theolog. Vol. II. p. 476. sqq.

Theologis cummaxime frequentata. — Similes aliorum ingenii lusus, in primis Patrum, quos vocant, Iustinī Martyris, Macarii et Chrysostomi in exornanda huius nominis ad agnoscendas ratione allatis locis infra notasse satis erit; omissa omni eorum ἐπιμέσει *).

Altera classis interpretum est eorum, qui, etsi nomen agni Dei in loco nostro a Ioanne

*) Justin. Martyr. (Dial. c. Tryph.) inquit: Τὸ μυστήριον τοῦ προβάτου, ὃ τὸ πάσχα θύειν ἔντεταλται ὁ Θεός, τύπος ἦν τοῦ χριστοῦ, οὐ τῷ αἵματι κατὰ τὸν λόγον τῆς ἐις ἀυτὸν πίσεος χρισταὶ τοὺς ὄικους ἑαυτῶν, τούτεσιν, ἑαυτούς, οἱ πισεύοντες ἐις ἀυτὸν. — Pari ratione Macarius (Homil. XLVII.) typicam rationem agnisi paschalis ad Christum describit: Χριστὸς τὸ ἀληθινόν καὶ ἀγαθὸν καὶ ἀμώμονον ἀρνιον εἰσφάγη, καὶ τὸ αἷμα ἀτοῦ ἐχρισθῇ ἐπὶ τῶν Φλιῶν τῆς καρδίας, ὅπως γένηται τὸ ἐκχυθὲν ἐπὶ τοῦ σαύρου αἷμα τοῦ χριστοῦ τῇ μὲν ψυχῇ εἰς ὥστὴν καὶ ἀπολύτρωσιν; τοῖς δὲ αἰγυπτίοις δαίμοσιν εἰς πένθος καὶ θάνατον, ἀληθῶς γὰρ πένθος ἀυτοῖς ἐστι, χάραξ δὲ καὶ ἀγαθλασίς τῇ ψυχῇ τὸ τοῦ ἀμώμου ἀρνιον αἴμα. — Eandem rationem persequebatur Chrysostomus in Ps. CXIX. ita disserens: ὃ ἀμνὸς ὁ πάλαι σφαζόμενος παρὰ τῶν Ισραηλίτῶν τύπος ἦν τοῦ ἀληθινοῦ ἀμνοῦ χριστοῦ, τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τοῦ σφαγιασθέντος ὑπὲρ ἡμῶν. καὶ ὥσπερ ἔνει ἡ χριστὸς τοῦ αἵματος τῶν Φλιῶν ἔσωσε τοὺς χρισταύτας, οὕτω τὸ αἷμα τοῦ ἀληθινοῦ ἀμνοῦ χριστοῦ, τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρας τοῦ ἐχθροῦ καὶ τῆς τοῦ θανάτου διαμονῆς. — Atque (homil. LXXX.) agnum paschalem sic describit: τὰ μέλλοντα προδιετύπου καὶ γὰρ τύπος ἦν ἐκεῖνος ὁ ἀμνὸς ἐτέρου ἀμνοῦ πνευματικοῦ καὶ πρόβατον προβάτου καὶ τὸ μὲν ἦν σκιά, τὸ δὲ ἀληθεία.

Baptista ex Es. LIII, 7. repetitum fuisse putent, in eo tamen notionem victimae pro hominibus Deo oblatae quaerunt: in qua quidem opinione examinanda, quum parum sese commendet, sane non est, quod diu haereamus.

— In illo enim oraculo plane non agitur de agno immolando, sed vel mactando vel tondendo: nimirum expresse dicitur שְׁלֹמְבָח יוּכֵל; non לִזְבָּח; et רַחֲלָל פְּנֵי גּוֹזֵר נַאֲלָמָה. Atque similitudo comparatorum non est in sacrificio Deo oblato, sed in mansuetudine et patientia, qua is, qui malis premitur, ne mussitat quidem, לא יפְתַח־פְיוֹ כְשָׁה — וּכְרַחֵל) sed, quaecunque ei inferantur mala et incommoda, aequo animo tolerat. Nec aliter repetitur ille locus Actor. VIII, 32. Vatem igitur instituta hac comparatione plane non cogitasse de immolatione, sed de patientia et mansuetudine agni, non est, quod dubitemus. — Quae quum ita sint, certo inde colligimus, Ioannem Baptisten, etiamsi hoc agni nomine, quo Iesum in loco nostro compellavit, ad illud Esaiae oraculum respexerit, mansuetudinem potius, innocentiam et patientiam Iesu Servatoris in perferendis malis hac exprimere imagine voluisse, quam victimam supplicio I. C. pro hominibus Deo offerendam, aut, quam hoc loco quaerunt, vim mortis I. C. cruentae vere ἀλεξιμήν.

— Denique, etsi non morose negare, modeste tamen dubitare licet, an Ioannes Baptistæ Iesum, Servatorem, agnum Dei compellans illud Iesaiac oraculum omnino respexcrit; mansuetudo enim et patientia tam manifesta est agni virtus omniumque sermone trita, ut, quum similis exprimenda esset Ioanni virtus in vita

moribusque I. C. abunde conspicua, is plane non haberet, quod adhibita loco nostro hac agni imagine ad aliquod V. T. oraculum, quo eadem iam expressa sit similitudo, respiceret, praesertim si illo tempore, quo haec eloquutus est Ioannes, Paschati Iudeorum proximo, quod interpretes probabiliter sumunt, oculis ipsius continuo subiecti fuerint innumeri greges ovium et agnorum Iordanem transuecti. Quod enim si ita habuissest, aptam Iesu imaginem sponte et e propinquuo oblatam fere absonum fuisset longe repetere ex antiquis Ebraeorum oraculis.

Pergimus ad tertiam, eamque numerosiorrem, partem interpretum, qui gravioribus muniti argumentis τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ h. l. confirunt cum agnīs ex lege Mosaica sacrificio oblati: — Verum haec quoque comparatio parum apta ad rem videtur, si agni rationem referas, quod quidem vulgo fit, ad vim mortis I. C. ἵλασικήν. Nunquam enim agni sacrificio ἵλασικῷ ab Ebraeis offerebantur, neque pro peccatis commissis omnino vel cognitis vel ignotis, neque pro singulis iisque definitis: huic potius vario ac multipli usui apud Ebraeos inserviebant, quod quidem Leviticus repetitis vicibus docet, tauri, caprae, oves et hoedi, nequaquam agni. Noli obiicere locum Levitic. IV, 32., ubi sacerdos ad abolendum reatum proprium offerre iubeatur כבש. Hic enim כבש non ex asse respondet τῷ ἀμνῷ, כבש proprie est mediae aetatis, agnus ad tertium annum usque; deinde denotat cuiusvis aetatis masculum (vñd. Lexica et Bocharti hierozoic.);

sed αὐνὸς Hesychio est ἐνταῦσιος. Hoc autem loco Levit. IV, 32. טבכ, quod quidem caput rei est, non denotat agnum, sed ovem, in quo consentiunt interpres antiqui, Alexandrinus et Vulgatus: Alex. habet πρόβατον, non αὐνὸς; quem et Lutherus aliique ḥ. l. sequuntur. — Neque vero sententiae nostrae obstant holocausta, quae et ipsa ad sacrificia ἵλασιν referunt, quibusque et agnos inserviisse e Levitico et Numeris constat. — At non omnia holocausta erant sacrificia ἵλασιν, nec quoad rem obiectam et σκόπον, quo tenderent, peculiarem constituebant sacrificiorum classem a reliquis sacrificiorum generibus distinctam, sed differebant nonnisi offērendi modo. Etenim si holocaustorum naturam ac indolem accuratius pensites, ea facile intelliges modo ad sacrificia ἵλασιν, modo ad καθάρσια, modo ad ἐνχαρισμα pertinuisse, atque hactenus modo fuisse ab aliis sacrificiis distincta, quod victinae comburerentur integrae. Agni vero solis inserviebant sacrificiis καθαρσίοις et εὐχαρισμοῖς, non itidem ἵλασιοῖς, etiamsi fuissent ὀλόκαυστα *). — Melius igitur vulgari sententiae consuluisse videntur alii, iisque magni nominis in-

*) Hoc quidem non animadverterunt plerique, qui antiquitates Ebraeorum sacras illustrarunt. Multum enim hucusque in his rebus a viris doctis antiquitatem sacram illustrantibus peccatum fuisse, praesertim in explicanda natura sacrificiorum ἵλασιν propriè sic dictorum, et in erenda notione τοῦ ἈΒΓ Ebraeorum, alio loco ac tempore copiosius docebimus.

terpretes (vid. meletem. I.), qui Ioannem Iesum ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ salutantem eorum potius agnorum rationem habuisse contendunt, qui quotidie in templo Hierosolymitano bis quidem, matutino ac vespertino tempore immolati fuissent (Exod. XXIX, 38. 39. Num. XXVIII, 3. 4.). Hoc enim sacrificium inge aiunt totum fuisse combustum atque oblatum ad expianda peccata populi universi, imo totius generis humani; veri igitur nominis illud fuisse et ὄλοκαυστὸν et ἰλασμένον, summamque intercessisse similitudinem inter agnum sacrificii iugis et Iesum Christum morte sua cruenta pro salute totius generis humani immolatum. — Quae si ita haberent, salva sane foret ista comparatio Iesu Christi cum agno sacrificii iugis. Redit igitur res omnis ad idonea argumenta, quibus consilium illud sacrificii iugis ad expianda peccata populi Iudaici universi, imo totius generis humani demonstretur. Provocant autem huius caussae patroni tum ad loca nonnulla Iosephi et Philonis a Wetstenio ad h. l. collecta, tum ad locum singularem i Macab. XII, 11. 12. — Quae igitur allatis his argumentis vis insit, quaeve vera fuerit ac genuina sacrificii iugis ratio, accurate nunc a nobis est explorandum. — Narrat quidem Iosephus (de Bell. Iud. l. II. c. 9.): „Iudeos affirmasse Petronio, praesidi, pro Cac- „sare et populo Romano se per dies singulos „offerre sacrificia *); imagines autem in tem-

*) Verba Iosephi sunt: Καὶ Ἰουδαῖοι πρεπὲς μέν

„plo collocandas admittere se non posse.“ —
 At hoc sacrificium a Iosepho commemoratum
 nequaquam fuisse videtur illud sacrificium iu-
 ge, quod mane et vespere pro ipsa gente Iu-
 daica in templo quotidie fieri ex lege debebat,
 sed aliud potius, etsi simile, sacrificium, cui
 quidem faciendo sumtus ex redditibus Romano-
 rum suppeditarentur; id quod ex aliis tum Iosephi
 tum Philonis praesertim locis collige-
 gere licet. Iosephus enim (eod. l. II. c. 17.)
 narrat: „Eleazarum, Ananiae pontificis filium,
 „persuasisse iis, qui sacrificiis ministrarent,
 „ut nullius munus aut hostia, qui non esset
 „de Iudeorum gente, admitteretur; atque hoc
 „ipsum bello Romano dedisse materiam; reie-
 „ctas enim tum fuisse hostias Caesaris pro po-
 „pulo Romano offerri solitas *); convocasse
 „autem proceres Iudeorum concionem, dehor-
 „tatosque fuisse seditiosos, ne oppresso more
 „antiquo peregrinas admittendi hostias novum
 „eumque periculosum religionis modum sta-
 „stuerent, quo praeter Iudeos nullus immo-
 „let alius ἀλλοφύλος, neque ad orandum admit-
 „tatur; hoc enim novo more despici Romanos

Καίσαρος καὶ τοῦ δήμου τῶν Ρώμαίων διε τῆς Ἰ-
 μέρας θύειν ἔφασαν.

*) Iosephi verba haec sunt: Ἐλεάζαρος — —
 τοὺς κατὰ τὴν λατρείαν λειτουργοῦστας ἀναπειθεῖ,
 μηδενὸς ἀλλοφύλου δῶρον ἢ θυσίαν προσδέχεσθαι
 Τοῦτο δὲ ἦν τοῦ πρὸς Ρωμαίους πολέμου κατα-
 βολὴ· τὴν γὰρ ὑπὲρ τούτων θυσίαν Καί-
 σαρος ἀπέρριψαν.

„et profanum iudicari Caesarem, atque ita verendum esse, ne, qui immolandas pro illis hostias repellant, et ipsi pro se sacrificia in posterum offerre prohibeantur (δεδοικέναι μὲν τοις, μὴ τὰς ὑπὲρ ἔσειναν (ἱστομάιν) ἀπορήσαντες, θυσίας καλυθῶσι θύσιν καὶ τὰς ὑπὲρ ἔχυταν κ. τ. λ.)“ Quae si sollicite conferas, hoc certe resultat: quum semper licuerit Ethnicis et orare in templo Hierosolymitano, et vero immolare Deo, admissas quoque fuisse hostias Caesaris quotidie pro populo Romano publico quidem sumtu offerendas *). Expressa igitur distinguuntur a Iosepho haec sacra pro Romanis sumtu Caesaris Hierosolymis instituta, etsi ab ipsis sacerdotibus Iudeorum administrata, a sacrificiis Iudeorum pro se ipsis oblati. — Luculentius hoc adparet e non nullis Philonis Iudei locis. Hic enim Leg. ad Cai. (ed. Francof. p. 1014.), Augustum mandasse quotidianas mactari victimas suis sumtibus in perpetuum virtutum suarum monumentum, verbis testatur his: προστάξας (sc. Augustus) καὶ δι αἰῶνος ἀνάγεσθαι θυσίας ἐντελεχεῖς ὄλοκαυσούς καθ' ἕκαστην ἡμέραν ἐκ τῶν ἴδιων προσόδων, απαρχῇ τῷ ὑψίστῳ Θεῷ. αἱ καὶ μέχρι νῦν ἐπιτελοῦνται καὶ εἰς ἅπαν ἐπιτελεσθήσονται, μηνύμων τρόπων ὄντως αὐτοκρατοριῶν. — Atque Agrippa ad Caium, teste eodem Philone (l. c. p. 1036.), eadem perscripsit: Διετάξατο (sc.

*) Plura exempla similis Ethnicorum in templum Hierosolymitanum pietatis attulit Ven. Dahl in Chrestomath. Philon. P. II. p. 221 sq.

ο Σέβασος) ἐκ τῶν ιδίων προσόδων αγάγεσθαι θυσίας ἐντελεῖς ὀλοκαύζους τῷ νύψιῳ Θεῷ καθ' ἑκάστην ἡμέραν, αἱ καὶ μέχρι νῦν ἐπιτελουμέναι· ἄρτος εἰσὶ δύο καὶ ταῦρος τὰ ἵσεται, οἵς Καῖσαρ ἐφέδευνε τὸν βῶμον κ. τ. λ. — De Iudaicis autem sacrificis matutinis et vespertinis disserens Iosephus (Antiqu. Iud. l. III. c. 10.), publicis ea impensis ex lege Mosaica facta fuisse, verbis testatur his: Ἐκ δὲ τοῦ δημοσίου ἀναλώματος νίμος ἐσὶν ἀερα καθ' ἑκάστην ἡμέραν σφάττεσθαι τῶν αὐτοεστῶν, ἀρχομένης τὸ ἡμέρας καὶ ληγούσης. — Haec igitur sacrificia matutina et vespertina pro populo Iudaico ex lege Mosaica Deo oblatā non commiscenda videntur cum sacrificiis illis Augusti Caesaris liberalitate eodem quidem tempore ac simili ratione pro populo Romano per eosdem sacerdotes Iudeorum faciendis. Cui potissimum accedit ingens Iudeorum superstitionis, quae omnem aversaretur cum Ethniciis in rebus sacrīs commixtionem. — Ponamus autem, utraque sacrificia, et pro Iudeis et pro Romanis, iunctim deinceps a sacerdotibus mane et vespere fuisse celebrata, suadente quidem loco alio Iosephi (c. Apion. l. II. c. 5.) *), etsi haud pauca huic opinioni ad-

* „Legislator — honoribus post Deum colendos non prohibuit viros bonos, quibus nos et Imperatores et pop. Rom. dignitatibus ampliamus. Facimus autem pro eis continua sacrificia; et non solum quotidianis diebus ex impensa communis omnium Iudeorum talia celebramus: verum cum nullas alias hostias ex communis neque pro filiis peragamus, solis Imperatoribus hunc honorem praecipuum pariter exhibemus, quem

versentur: ex ipso tamen illo loco Iosephi solum hoc efficitur: sacrificia ista non nisi pro Iudeis ac Romanis, eorum praesertim Imperatoribus, nequaquam vero pro universo genere humano, Deo fuisse oblata. Quare aut plane non audiendus est aut aliter intelligendus Philo, qui de victimis Ebraeorum (libr. de victimis, sub init.) affirmit: *εἰ μὲν εἰσὶν ὑπὸ ἀπάντος τοῦ ἔθνους, εἴ δὲ δεῖ τὸ ἀληθὲς εἰπεῖν, υπὲρ ἀπάντος ἀνθρώπων γένους.* — Constat enim inter omnes, quam alieni fuerint a caritate generis humani universitatem complectente Iudei, qui toties in suspicionem odii generis humani incurrisserint. Itaque Philo, *πᾶν τὸν Ἰουδαίων ἔθνος in πᾶν ἀνθρώπων γένος* transmutans, hoc facere consendus est vel abruptus philosophandi licentia, quam, uti in omnibus fere libris sequutus est, ita in hoc praesertim libro de victimis; vel reverentia in legem Mosaicam ductus, quam sibi persuaserit, quum vere sit divina, integrum complecti debere generis humani universitatem; huic enim legi sic intellectae demum inesse *ἀληθείαν.* — Mosen

hominum nulli persoluimus.“ — Observandum autem est de hoc loco omnino, cum sola latina, eaque incerta, versione exhiberi; deinde Iosephum data quavis occasione Romanis eorumque in primis Imperatoribus nimium adulatum fuisse, corrupta haud raro rerum gestarum veritate. Quare huic loco non tantum auctoritatis tribuere licet. —

autem institutis suis solam gentem iudaicam, quam his ipsis separatam plane a reliquis gentibus voluerit, adstrinxisse, non est, quod copiosius demonstremus. — Quod denique attinet ad locum i Maceab. XII, 11. 12., nulla sane inde elici potest caussa idonea, sacrificium iuge ad universitatem generis humani eiusque salutem referendi. — Vocantur quidem Lacedaemonii in his literis a Ionathane scriptis fratres Iudeorum, quorum memoria in sacrificiis ac publicis precibus recolatur. Sed inde non sequitur, Lacedaemonios tanquam ethnicos a Iudeis salutatos fuisse fratres, quos aequo hi amore ac socios fidei essent complexi. Fratres potius h. l. sunt, qui communem ab eodem parente trahunt originem. Tales enim se professi erant, ex hac quidem narratione, Lacedaemonii in literis ad Iudeos datis, propter communem, quam praeviderent, ab Abrahamo originem. Maxime igitur fuisse consentaneum, in communibus precibus et sacris ὑπὲ παντὸς τοῦ θεοῦ peractis horum etiam meminisse, qui Abraharni posteros se profiterentur, etiamsi omnes reliquas gentes sibi non cognatas ab iisdem excludendas esse existimassent Iudei. — Sed falsam esse hanc opinionem de cognatione Iudeorum et Lacedaemoniorum, et fictam utramque epistolam i Macc. XII. relatam, prolixius iam docuimus in noviss. diar. theol. Vol. VIII. (p. 424 sqq.). — Itaque lubrico admoddum fundamento, aut potius nullo, nititur illa interpretum de vi sacrificii iugis ad totius generis humani salutem, atque derivata inde insigniori similitudine supplicii Servatoris opti-

mi sententia *). — Restat igitur, ut veram rationem atque consilium celebrati illius sacrificii iugis accuratius indagemus. — Primum non erat hoc sacrificium iuge vere ἵλασις, quale existimatur sacrificium I. C. pro hominibus Deo oblatum: ad delendum enim reatum peccatorum (contra leges ecclesiasticas intellige) ignotorum universi populi annum in templo offerebatur sacrificium magno illo die expiationis; pro cognitis autem peccatis offerenda Deo erant a singulis singula sacrificia variis quidem generis. Illud igitur sacrificium iuge quanquam esset ὀλοκαύτωμα, hoc tamen non erat e genere ἵλασις, sed mere καθαρίσια et αὐχαριστία. Consecrabatur enim Deo per singulos dies hoc sacrificio iugi et templum et populū universus, remota συμβολικῶς ab utroque quavis impuritate. Deinde grates hoc sacrificio Deo soluebantur pro beneficiis quotidianis populo Israëlitico universo exhibitis, teste ipso Philone **). Erant igitur haec sacrificia matutina et vespertina preces symbolicae, quibus tum conciliaretur fauor divinus et templo et populo, tum gratiae agerentur Deo pro

*) Caeterum, qui ingeniosa Theologorum figura de typica horum sacrificiorum, aliarumque rerum cum his in V. T. coniunctarum ratione ad Christum, ceu agnum Dei, cognoscere velit, adeat Deylingii observatt. sacr. P. III. p. 254 sq.

**) de victimis (ed. Francof. p. 836): καθ' ἐκάστην μὲν οὖν ἡμέραν δύο ἀμυνός ἀνάγειν διείρηται, τὸν μὲν ἄμα τῇ ἑώ, τὸν δὲ δειλῆς ἀσκέρας, υπὲρ

■ inumeris beneficiis die noctuque in populum
 ■ Israeliticum collatis. Denique si ad antiquis-
 ■ sima tempora atque ad primam sacrificiorum
 ■ originem redeas, erat hoc sacrificium iuge ex
 ■ mente aevi pristini loco convivii Deo appar-
 ■ ati, prandii quidem et coenae, recte monente
 ■ Abarbanele; tale enim convivium quotidie
 ■ Diis apparari solebat continuo servanda memoriae caussa, tam ad profitendum gratum
 ■ populi animum, quam ad servandum numinis
 ■ fauorem. — Quae si singula a nobis hactenus
 ■ de sacrificio iugi exposita probe animo pensi-
 ■ tes, nullam plane Ioanni Baptistae facile intel-
 ■ liges fuisse caussam idoneam, qua adductus
 ■ Iesum Servatorem, si cogitarit quidem, nomi-
 ■ ne agni Dei eundem compellans, de morte il-
 ■ lius violenta pro salute generis humani perpe-
 ■ tienda, cum agno illo sacrificii iugis compa-
 ■ raverit.

Quodsi igitur hoc urgeas, Ioannem Bapti-
 sten nomine agni Dei significasse sacrificium
 morte I. C. Deo oblatum, soli remanent agni
 sacrificiis καθαρσίοις a Iudeis adhibiti, quibus-
 cum Iesum Servatorem comparare queas. De
 quo quidem comparisonis modo quid iudican-
 dum sit, nunc exploremus. — Quaelibet qui-
 dem sacrificia ἵλασμα, quibus administratis in
 lege Mosaica τὸ Τελόν tribuebatur, et ipsa, ali-

εὐχαριστας ἐκάτερον, τὸν μὲν ὑπὲρ τῶν
 μεθ' ἡμέραν, τὸν δ' ὑπὲρ τῶν νύκτωρ εὐεργεσιῶν,
 ἀς ἀπαύσος καὶ ἀδιαστῶς τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων
 ὁ θεὸς χορηγεῖ.

quo certe sensu, dici possunt καθαρικά; propriæ tamen ea modo sacrificia καθαρτήσιν nomine insigniuntur, quibus Iudæi ab impuritate aliqua civili vel ecclesiastica per se quidem culpa vacua purgarentur. Huius generis fuit sacrificium lustrale puerperarum, quibus ex lege Levit. XII, 6. agni in templo ceu ὀλοκαυτώματα essent offerendi. Tale sacrificium offerre quoque dcbebant, qui a lepra essent sanati (Levit. XIV, 10.), et Nasiræi, qui funere cognatorum fuissent contaminati (Numer. VI, 12.) *) — Haec autem sacrificia lustralia eo fiebant consilio, ut is, qui impuritatem aliquam, leviticam puta, sibi contraxisset, in ecclesiae iterum reciperetur consortium, quo per istam immundiciem fuisset exclusus, atque cum Deo, ab omni quidem impuritate alienissimo, in gratiam rediret, omnique denique liberaretur poenarum futurarum metu. Erant igitur

*) Vtrisque et leprosis et nasiraeis offerendum quidem simul erat sacrificium οὐεντόν propter reatum culpa aliqua contractum. Quum autem casus modo fortuitus intercessisset, nec peccati commissi conscientia, sacrificium oblatum non proprio erat ιλασμὸν; sed tractabatur modo tanquam tale (ΠΝΩΠΟΙ, Levit. XIV, 13) a sacerdotibus propter reatum aliquem admissum. Scilicet cauere sibi sollicite debebant his admoniti exemplis Iudæi a quacunque rē, qua impuritatem aliquam contrahere sibi possent. Propriæ autem haec sacrificia modo erant καθάρσια. — Plura de his vid. in Ven. Pauli Commentar. in Ev. Io. p. 133 sq. et in nov. diario theolog. P. X. p. 911 sq.

haec sacrificia *καθαρτικὰ* sollemnia recuperatae puritatis ecclesiasticae et civilis symbola. — Quae si referas ad nomen agni Dei, quo Ioannes Baptistes Iesum loco nostro compellavit, hac quidem agni sacrificio *καθαρτικῷ* oblati imagine, negari plane non potest, commode adumbrari potuisse mortem I. C. cruentam. Saepius etiam reddit haec imago αἴγιλον ἐσφαγμένον de Iesu Servatore in Apocalypsi Ioannea. Nec plane aliena est haec notio sacrificii *καθαρτικὸν* a loco i Petr. I, 19., ubi Christus diserte adpellatur ἀμνὸς ἀμιωμός καὶ ἀσπιλος; etsi, nostra quidem sententia, haud indigeat ille locus illustratione a sacrificiis *καθαρτικοῖς*; repetita, quippe quo solummodo agatur de vindicatione e servitute Iudaicarum religionum et opinionum in libertatem christianam. — Sed videant Theologi isti, qui sacrificii notionem in formula αἱμὸς τ. Θεοῦ acriter adeo urgent, quid hac sacrificii *καθαρτικοῦ* imagine, quae sola ipsis remanet; pro sua de ratione mortis I. C. *ἱλαστῆρη* et *vicaria* opinione proficiant. Ioannes enim, si quidem nomine agni Dei supplicium I. C. depicturus nonnisi ad agnos illos sacrificio lustrali oblatos respexit (alios vero agnos ex alio sacrificiorum genere eum spectare plane non potuisse, supra docuimus), hanc modo sententiam de morte I. C. tenuisse censendus est: Iesum Christum morte sua cruenta futurum esse solenne et recuperatae puritatis et restituti fauoris divini symbolum. — At hoc sensu verborum admisso nullum plane vis supplicii I. C. *ἱλαστῆρης* et *vicariae*, quam quidem h. l. anquisivere Theologi, *sævтиgium*.

huic formulae Ioanneae, *ἰδὲ οὐδὲ τοῦ Θεοῦ*, impressum esse adparet; neque vero posset foecundior quisque sensus exsculpi *ex addito τοῦ Θεοῦ*, si vel maxime significaret Deo acceptum, vel a Deo ipso destinatum, quum potius denotet Deo consecratum. — Verum enimuero ne de hac quidem Iesu Christi cum agno sacrificii lustralis comparatione cogitasse videtur Ioannes Baptista, quum illum salutaset *αὐτὸν τοῦ Θεοῦ*. Hanc enim si mente conceperit imaginem, praeceperit animo necesse est futuram mortem I. C. cruentam; a qua vero praevienda vel adeo speranda quam alienus fuerit Ioannes una cum discipulis suis, in primo iam meletemate expostimus.

Quae quum ita sint, nonnisi innoeentiae, mansuetudinis et patientiae imaginem, quam præ caeteris animalibus agnos referre constat, Ioannem Baptisten acclamacione ista exprimere voluisse, statuamus necesse est. Viros autem probos, pios, mansuetos et malorum haud impatientes agni describi imagine, omnium sermone tritum est, et dudum monuere, qui de verborum significatibus scriberent. Ita enim Hesychius observat, *ἀμνὸι τοὺς τρόπους, πρᾶοι καὶ μαλακοί*. Idemque monet Suidas: *ἀμνὸι τοὺς τρόπους, ἀντὶ τοῦ πραεῖς, εὐηθεῖς. ἀπλοῖ ὡς οἱ κρίσις, η μαλακοί*. Quid quod in ipso λέτυμῳ τοῦ ἀμνὸς quaerunt hanc agnorū virtutem, qui observante Etym. M., hoc vocabulum derivant ab α priv. et μένος, ira; unde ἀμνὸς sit i. q. placidus et innoxius. Atque si τῷ ἀμνῷ iungitur Θεοῦ, hac verborum compositione mansue-

tudinem et patientiam significari cum summa in Deum pietate coniunctam, qua quis se totum Deo consecrat, quae ex instituto divino sibi peragenda sint, diligenter observat, et, quaecunque sibi mala volente Deo accidentunt, patienter tolerat, nil sibi dat, sed omnia Deo; hoc ipsum usu certe et re ipsa ita liquet, ut exemplis vel argumentis, quibus magis firmetur, plane non egeat. — Atque haec ipsa est sententia, quam Ioannes verbis: *ἰδὲ δὲ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ*, nostro quidem sensu, subiectam esse voleuit. Nec sollicitassent profecto interpres planum hunc sensum et cuius facile obvium, nisi sequentia verba: *οὐ αἱρεῖται τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου*, ampliorem et gravierem sensum formulæ *ἀμνὸς τοῦ θεοῦ* suadere imo postulare existimassent. Quam parum autem amplior iste verborum sensus istis interpretibus successerit, ex iis, quae prolixè nunc exposuimus, facile intelligitur. — Sed cardo rei ominino vertitur in sequentibus verbis: *οὐ αἱρεῖται τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου*, quorum quidem verum ac genuinum sensum proxima occasione, iuvante Deo, sumus indagaturi.

P. P. ipso Paschatos die. A. R. S.

MDCCCIX.

Meletema III.

Exposita uberioris in praecedente meletem.
II. prima effati Ioannei (Io. I, 29.) parte (*idem*)

οἱ αἱρέται τοῦ Θεοῦ), pergitimus nunc in illustrando
hoc loco ad explicandam alteram oraculi par-
tem: οἱ αἱρέων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου. Quorum
autem verborum sensum quo rectius constitua-
mus, hoc in primis nobis agendum videtur, ut
primum genuinam verbi graeci αἵρειν notionem
sollicite indagemus, deinde exploremus, quid
sit αἵρειν τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, apposite potis-
simum ad sententiarum h. l. nexum, quo accu-
ratius haec formula respondeat notioni αἱροῦ
τοῦ Θεοῦ, eidemque ex Ioannis quidem Bapti-
stae sententia ad Iesum, Servatorem, relatae
atque in prolusione proxime praecedente fu-
sius discussae. Quod quidem negotium quo
felicius succedat, eruendus ante omnia nobis
videtur usus verbi αἵρειν. Alexandrinus atque ab
usu eiusdem apud alios scriptores graecos ob-
vio distinguendus, ut luculentius adpareat er-
ror a plerisque interpretibus hucusque com-
missus, qui vulgarem quidem verborum expli-
cationem *) ex usu hebraico verbi נָשַׁׁר ex-
seculpere studuerunt **).

Primum igitur observandum est, respondere quidem τὸ Αἴγειν in vers. Alexandr. verbo,

*) vid. meletem. I.

**) Multus iam fuit in refutanda hac vulgari Theologorum sententia Ven. Paullus, in locc. melletem. I. a nobis excitatis, atque usum pure graecum ab usu Alexandrino probe distinxit. Sed licet nobis alio haec ordine ac plenius, additis etiam novis nonnullis a nobis observatis, nunc persecui.

hebr. נָשַׁׁי, sed non perfecte; graeci enim verbi vis Alexandrina non est eiusdem ambitus, ac verbi hebraici potestas. — Verbo נָשַׁׁי duplex quidem subest significatio: primum Auferre, Removere, Tollere (ex utraque quidem huius verbi vi: amovere et euehere — sursum tollere); deinde Ferre, Portare. E posteriori hac significatione verbum נָשַׁׁי eandem vim habet cum alio verbo hebr. סְבִל. Sed nuspia in versione Alexandrina αἴρει extat pro hebr. סְבִל; nec adhibetur pro נָשַׁׁי, ubi hoc ferre, Portare significat, atque eandem potestatem habet cum verb. סְבִל; tum enim τῷ ΝΑΣΙ in vers. Alexandr. respondet τῷ φέρειν. Αἴρειν potius in iis modo vers. Alex. locis occurrit, ubi נָשַׁׁי in textu hebraico vim auferendi habet, idemque est ac ἀφαιρεῖν. Id quod clare docent loca a Trommio et Biblio excitata omnia ac singula. — Idemque valet, si נָשַׁׁי cum יְנֻעַ, עַשֵּׂפָה, נַתְנָה rel. per accusativum construitur. Tum demum enim versio Alexandrina habet αἴρειν τ. αμαρτίαν, si verbo נָשַׁׁי notio auferendi subiecta est. Quare formula αἴρειν τ. αμαρτίαν duplicem modo significatum in versione Alexandrina sibi adiunctum habet: 1) Remittere peccata (auferre reatum eorum) v. c. 1 Sam. XV, 25. Cui aequipollent ἀφαιρεῖν, Exod. XXXIV, 7. Num. XIV, 18. 2) Abolere, amovere peccata; quo sensu ἐξαίρειν occurrit Exod. XXVIII, 38. et ἀφαιρεῖν, Levit. X, 17. — Interdum autem נָשַׁׁי cum יְנֻעַ seu עַשֵּׂפָה vel etiam cum nomine personae aut loci ita coniungitur, ut hoc nomen partic. הַ praefixam sibi habeat: tum נָשַׁׁי significat Indulgere, Parcere, v. c. Gen. XVIII,

26. — Nonnunquam colligitur ultraque verbi נִשְׁתָּן construendi ratio in eadem notione universa, e. c. Genes. x, 17., ubi in eodem commate עַשְׂתָּה et נִשְׁתָּן לְפִשְׁתָּן de eadem redditur. Attamen non eadem has formulas ratione reddit versio Alexandrina; priorem potius transfert: αὐθένται (non αἴρεται) τ. αὐδοῖσι, posteriorem autem δέξασθαι τ. αἰδούσιν. Similiter Num. XIV, 19. נִשְׁתָּן לְפִשְׁתָּן redditur ad sensum: ἀλεως ἐγένου; et Ps. XCVIII. (hebr. IC.) verba: נִשְׁתָּן הַיּוֹת לְהָם transferuntur: εὐθατοῖς ἐγένου αὐτοῖς. — In uno tamen loco (1 Sam. XXV, 27.) formula נִשְׁתָּן לְפִשְׁתָּן ab interprete Alexandrino redditur per αἴρεται τὸ ἀνόμημα; quoniam hoc saltem sententiarum nexu notio indulgendi congruit cum notione remittendi et auferendi reatum. — Quae quum ita sint, certo inde colligimus, neque verbum נִשְׁתָּן cum עַזְעַז rel. coniunctum semper significare Remittere peccata h. e. eorum auferre reatum *); nec αἴρεται τ. αἱματίαν ubique in vers. Alexandr. solam hanc sibi adjunctam habere significationem. Multo minus autem αἴρεται τ. αἱματίαν, ex usu quidem versionis Alexandrinae, significat peccata ferre, eorum reatum in se suscipere ac poenas luere. Nusquam enim αἴρεται, quod supra iam monuimus, ab interprete Alexandrino adhibebatur pro hebr. נִשְׁתָּן, ubi hoc verbum eandem vim habet cum

*) Errat igitur Hackspanius, hoc sumens in Not. philol. theol. P. III. p. 389 sqq. et, qui eum sequitur, Ven. Schleusner in Lexic. in N. T. ad voc. αἴρω.

altero hebr. סְבַב, et Ferre, Portare significat. — Egregie igitur falluntur, qui ex usu loquendi hebraico in N. T. solemnni, quod τὸ αἴρειν respondeat τῷ ΝΣΓ, hoc autem saepius sit i. q. סְבַב, ferre, portare, iure suo colligere putant, verbis Ioannis Baptistae: ὁ αἴρων τὴν αἱματίαν τ. κόσμου significari victimam pia-
cularem a Christo ipso Patri in corpore suo pro peccatis universi generis humani obla-
tam *). — Cui accedit, hanc formulam αἴ-
ρειν τ. αἱματί. praeter locum nostrum semel duntaxat, et quidem apud eundem scriptorem, Ioannem nempe, qui h. l. effatum aliquod Ioannis Baptistae refert, redire, in prima qui-
dem Ioannis epist. c. III, 5., atque, ita iuben-
te universa orationis serie, eandem habere au-
ferendi, non ferendi, vim ac potestatem. Quod enim v. 5. dicitur: ἐκεῖνος ἐφανερώθη ἵνα τὰς αἱματίας ἡμῶν ἀρῃ, v. 8. aliis quidem verbis in ean-
dem sententiam exprimitur: εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ οὐλὸς τοῦ Θεοῦ, ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου. Τὰ
ἔργα τ. διαβόλου autem sunt peccata, quibus vi-
ta humana contaminatur. Sub initium enim hu-
ius commatis inquit Apostolus: ὁ ποιῶν τὴν αἱ-
ματίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐσὶν ὅτι ἀπ' αἰχῆς ὁ διά-
βολος αἱματάνει. Atque tum proxime sequun-
tur verba supra excitata: εἰς τοῦτο γὰρ ἐφαν. ὁ
ν. τ. θ., ἵνα λύσῃ τ. ἔργ. τ. διαβ. Itaque λυειν τ.
ἔργα τ. διαβόλου sine dubio significat Removere,
tollere peccata. Eadem igitur sententia et for-

**) Vide sis vulgarem hanc sensus horum verbo-
rum notationem in meletem. I, a nobis ex-
positam.

mulae αἴρειν τ. ἀμαρτίας subiecta sit necesse est. Vnde intelligimus, retineri a Ioanne, Apostolo, in hac formula usum Alexandrinum, nec illam referendam esse ad notionem victimae piacularis, quae ferat peccata mundi. Parum enim proficias, si cum ven. Schleusnero (in Lexic. in N. T. sub voc. αἴρειν) statuere velis, hac formula αἴρειν τὰς ἀμαρτίας significari peccata in se suscepta tollere. Congruunt quidem nonnunquam in voc. αἴρειν notiones sursum tollendi et auferendi. Verum notio princeps etiam tum est Tollere; neque profecto apta esset notio adiuncta suscipiendi et ferendi peccata in agno sacrificio oblato *). Vbi autem haec notio peccata in se suscipiendi et ferendi regnat, atque in textu hebr. בָּשֵׂר et נַעֲמָנָה extat, nusquam, quod caput rei est, in vers. Alexandr. adhibetur verbum αἴρειν, sed ubique vel φέρειν, vel λαμβάνειν, vel etiam ὑπέχειν, in ipsis etiam locis a Ven. Schleusnero laudatis, v. c. Levit. XVI, 22. XX, 19. XXIV, 15. Thren. V, 7. Ezech. XVIII, 20. Formula vero αἴρειν τὰς ἀμαρτίας adhibetur in vers. Alexandr. duntaxat de peccatis vel remittendis, vel removendis et abolendis.

Attamen haud inficiamur, verbo αἴρειν in N. T. libris nonnunquam inhaerere et ipsam notionem ferendi, v. c. in formula αἴρειν τὸν σαῦλον ἄτοῦ **), sed ex usu aliorum graecorum,

*) vid. meletem. II.

**) Quam quidem formulam in Evangeliiis saepius

non ex usu Alexandrino; qua de re postea uberior disscremus. Sed hactenus agebatur tum de usu huius verbi Alexandrino, quem nunquam non urgere solebant Theologi, tum de sensu totius formulae *ἀἰρεῖν τ. αἱμαρτίαν* bis modo in universo N. T. obviae apud eundem quidem auctorem, Ioannem Apostolum. Atque hanc ipsam formulam in altero loco Ioanneo (1 Io. III, 5.) solam notionem auferendi, non ferendi et in se recipiendi, subiectam sibi habere, supra iam evicimus. — Nil igitur profecit b. Storr (in Promtuario Flattiano Tom. II. p. 202.) excitando loco 1 Maccab. XIII, 17., ubi *ἄραι τὴν ἐχθρὰν πρὸς τὸν λαὸν* omnino significat inimicitiam populi ferre et quasi in se suscipere, h. e. odium irati populi in se concitare. Nequaquam enim negamus, verbum *ἀἴρειν* apud graecos et ipsam ferendi notionem habere sibi subiectam. Sed quaerebatur primum de usu verbi *ἀἴρειν* Alexandrino, qui hanc verbi notionem plane repudiatur. — Nec reputavit vir doctissimus, qualis loci nostri cum illo loco 1 Maccab. XIII, 27. collati sensus ex his a se observatis resultet, aptissimus ille quidem, sed consilio suo plane contrarius. In illo enim loco Maccab. *ἀραι τὴν ἐχθρὰν πρὸς τ. λαὸν* est iram et odium populi experiri. Quocum si conferas loci Ioannei verba: *οἱ αἴρων τὴν αἱμαρτίαν τοῦ κόσμου*, atque haec ad modum illius loci explices, Iesus a Ioanne Baptista dicitur im-

redeuntem egregie illustratam vid. in b. Fischeri doctissimo libro de vitiis Lexicorum N. T. p. 372 sqq.

probitatem hominum variis quidem vitae calamitatibus experturus, et agni instar patienter toleraturus. Egregius sane verborum sensus, quem et ipse praetulerim! Sed b. Storr notionem victimae piacularis e loco nostro cum antiquioribus Theologis exculpere studuit: quae^ς quam parum apta sit illi loco e libri i. Maccab. petito, plane adparet. Nam $\alpha\rho\mu\tau\eta$ $\epsilon\chi\theta\varphi\alpha\pi\rho\sigma\tau.$ $\lambda\alpha\delta\tau$ ibi manifeste non est poenas populi propter inimicitias et odia promeritas in se quasi suscipere et luere (quem quidem sensum in loco Iohannis quaesivit b. Storr); sed potius ipsas illas inimicitias et odia populi experiri atque gravis instar oneris in se suscipere ac ferre. Sed satis de his! —

Pergimus, ne quicquam, quod ad rem pertineat, praetermittamus, ad usum verbi $\alpha\rho\mu\tau\eta$ apud auctores profanos, qui varius sane est et multiplex. — In Stephaniano thesauro linguae graecae significatus huius verbi notantur sequentes: Tollo i. e. Atollo, Sursum tollo, Eueho, Subucho. — Augeo, Amplifico. — Capio, Sumo. — Affero, Porto, Gestio, Aufero. — Moveo i. e. Soluo, Proficiscor, Abeo. — Quae de variis $\tau\omega\alpha\pi\epsilon\theta\alpha\iota\alpha$ significatibus copiose disserit Henric. Stephanus, etsi sint iis, quae ex illo thesauro, omissionis quidem auctorum græcorum locis, huc transtulimus, valde cognata, ad rem nostram, quum de sola formula $\alpha\rho\mu\tau\eta\tau.$ $\alpha\mu\chi\tau\alpha\iota\alpha\tau.$ $\alpha\mu\chi\tau\alpha\iota\alpha\tau$ rectius explicanda simus solliciti, proprie non pertinent. — Quomodo autem variae hae eiusdem verbi notiones inter se cohaereant, breviter ac bene illustrat Lennep,

vir celeberrimus, his verbis *) : „Αἴρω. Est a simpliciori ἄρω **), quod notat subleuando vel motu vibratorio, in altum tollo: de quo suo loco. [Quae autem ibi (p. 168.) ad verbum ἄρω dicta huc pertinent, quo sequentia melius intelligentur, hic interserere liceat. „Propria verbi ἄρειν notio posita est in vi et „impetu, quo aliquid aliorum moveatur, et „admoveatur alteri; unde notiones omnes, quae „huic verbo adsignantur, eiusque derivatis, re- „petendae sunt.“] — Inde αἴρω sonat tollo, attollo, eveho: praeterea notiones accepit capiendo ***), adferendi, auferendi, de medio tollendi, evertendi, abeundi, solvendi nauem, castra movendi. Dein, altius translatum, idem sonat quod amplificare, exaggerare; ac tandem de animo adhibetur, idemque est quod animo concipere, uti in ἀίρειν θαρσος, cui opponitur αἴρειν δειλίαν.“ — Quibus et illa respondent, quae habet Hesychius †). „Αἴρει. ἐγείρει. αὔξει. πουφίζει. βασάζει. κατα κρήτος λαμβάνει“

*) vid. I. D. A. a Lenne p. Etymologicum linguae graecae ed. Ever. Scheidii, P. I. p. 79.

**) Plerumque αἴρω derivatur ab ἀείρω. Sic Etymolog. M. habet: Αἴρω ἀπὸ τοῦ ἀείρω κατὰ κράσιν τοῦ ἡ ἐις ἡ μακρὸν. In quo adstipulantur Hesychius et Phavorinus.

***) de qua significatione τοῦ αἴρειν venatica vid. Iul. Pollucis Onomasticum ed. Hemsterhusii, p. 479.

†) vid. Hesychii Lexicon, ed. Alberti, Vol. I, p. 170. et de αἰρέω p. 107.

[quod postremum autem, monente Küstero, pertinet ad αἴρειν. Sed salva nobis res videtur; αἴρειν enim de capture venatica dici, notum est, in primis e Iul. Pollucis Onomast. l. c.]. Similia refert Hesychius ad voc. Αἴρω. v. c. Αἴραι. Θασάσιαι. ἄραι. — Αἰρετος. ἐγείρετος. καυφίστας. — Αἰρετος. φέρετος. πρόσφερετος. De quibus singulis conferantur notae cel. Alberti his glossis subiectae. — In eundem modum iisdem fere verbis Phavorinus (in dictionario) variationem τοῦ αἴρειν et αἴρετον vim ac potestatem illustrat, quae hic repetere non attinet. — Addimus modo ex Io. Zonarae Lexico (ed. Ven. Tittmanni p. 53.) glossam hanc: Αἴρετος· καυφίστας· ἐπάρχετος. — Quibus sollicitate inter se collatis primariam notionem verbi Αἴρειν facile intelligimus esse Tollere, Elevare (Heben); quae et ipsa deinceps in duplice aliam abiit: alteram quidem — Tollere, Amovere (Wegheben, Wegschaffen); alteram vero — Sursum tollere vel ad ferendum et portandum, vel ad auferendum. Vnde reliquae notiones verbi αἴρειν sive propriae sive impudicae sponte deinceps enatae sunt. Ex hoc igitur usu huius verbi pure graeco certa omnino est et explorata notio ferendi et portandi, quam versionis quidem Alexandrinae consuetudo ignorat. Itaque lubenter concedimus, hanc verbi potestatem in libris etiam N. T. usu venire posse; nec refragamur, si quis ex hac vi. verbi αἴρειν formulam αἴρειν τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κοσμου illustrare velit.

Ne quid autem temere aut cupide arripere videamur, ubi singula potius ab omni parte

accurate sint ponderanda, duo potissimum haec in re attendenda mihi videntur: primum quidem quinam varii possint ex multiplici illa verbi *αἰρετιν* potestate recte erui sensus formulae *αἰρετιν* τὴν αἱματίαν τινὸς, si eam quidem per se spectes; alterum vero, quinam sensus, collati quidem cum vera agni Dei h. l. commemorati notione, relata quippe ad Iesum; Servatorem, atque in praecedente meletemate copiose examinata, loco nostro convenienter, quive minus. Tum demum certius statui poterit de vero huius loci sensu: qua quidem via ac ratione neglecta in re gravi et difficiili vel plane haeremus, vel falsa et inania sequimur, vel incerti vagamur ad hanc vel illam quidem partem pertracti, nec unquam praeclararam illam iustae interpretationis metam attingimus. — Quod ad priorem quaestionem attinet, e duplice potestate verbi *αἰρετιν* binae resultant classes, ad quas redigi varii formulae *αἰρετιν* τὴν αἱματίαν τινὸς significatus possunt; haec enim formula ad peccata alterius refertur vel auferenda vel ferenda et sustinenda. I. Peccata alterius auferuntur vel tollendis consectariis peccatorum, aut iam commissorum, aut (futurorum tum *αἰρετιν* τ. αἱματ. τινὸς est Remittere peccata, rematum eorum tollere); vel tollendis ipsis peccatis, aut e conspectu quasi Dei (tum *αἰρετιν* τ. αἱματ. τινὸς est, ex antiqua quidem cogitandi sententia, consuetudine, tegere peccata; quod, remota verborum imagine, idem est, quod Remittere peccata, redditque ad primam formulae vim); vel ne committantur in posterum (tum haec formula significat Emendare hominis pravitatem, eiusque abolere vitiositatem). — II.

neris humani, sublatae omnino dici possent poenae peccatorum per Iesum Christum eiusque praesertim mortem salutarem. At agni ratio, quo quidem nomine Iesus h. l. a Ioanne Baptista compellatur, hunc sensum, hoc saltem loco, haud permittit, si ritus sacrificiales Iudeorum h. l. spectasse dicitur Ioannes. Agnos enim nunquam victimae piacularis loco, sed ceu sacrificia καθάριν apud Iudeos Deo oblatos fuisse constat. Sed ne καθάριον quidem sacrificium morte I. C. cruenta Deo oblatum, quod quidem tanquam symbolum remotae impuritatis et recuperatae gratiae divinae facile admitti posset, respexisse Ioannem Baptisten, quum funestum I. C. supplicium animo haud praeceperit, supra docuimus. — Restat igitur e priori hac classe altera modo notio sublatae ipsius vitiositatis hominum. Itaque diceretur Iesus a Ioanne Baptista sublatus peccata, ne amplius committantur, abolenda nempe hominum vitiositate ope doctrinae suae salutaris hominumque animos emendaturae. Eatenus omnino compellari poterat Iesus ὁ ἀιχών τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου. Sed impeditur ex altera parte haec formulam ἀιχεῖν τ. ἀμαρτ. h. l. explicandi ratio, per se quidem facilis et expedita, observato nexu, quo cum nomine Iesu αὐτὸς τ. Θεοῦ proxime cohaeret. Hac enim agni imagine depongi a Ioanne scimus innocentiam, mansuetudinem et patientiam Iesu Servatoris. Quid autem eximia haec virtus Christi in subeundis calamitatibus imprimis conspicua praestiterit ad doctrinae suae salutaris rationem, qua, emendatis quidem animis, deleatur eorum vitiositas, non facile intelligitur. Neque velimus eum

Ven. Paullo nexum sententiarum in opinata imbecillitate quaerere, qua Iesus cum agno hunc in modum comparetur: „Iesus, etsi imbecillis admodum videtur nec gerendis rebus gravibus satis idoneus, sustinebit tamen grave aggredi opus homines doctrina sua salutari emendandi, tollendique eorum vitiositatem. Etenim, etsi egregie hoc modo sententias loco nostro invicem necti haud insitiemur, non facile tamen quisquam, nisi alia explicandi causa addat, sola agni adpellatione imbecillitatis imaginem expresserit: innocentiae contra, mansuetudinis et patientiae notam in agno invenerit quisque. Quare, si sublatae ipsius vitiositatis notionem in explicanda formula $\alpha\iota\rho\epsilon\sigma\tau.$ $\alpha\mu\alpha\gamma\tau\alpha\sigma$ praeferre velis, statuas necesse est, quum Iesus a Ioanne Baptista compelletur Agnus Dei, hoc singulatim dici, nec cohaerere cogitando cum sequente formula: $\alpha\iota\rho\epsilon\sigma\tau.$ $\alpha\mu\alpha\gamma\tau.$ $\tau.\kappa\iota\varsigma\mu\epsilon\upsilon$, duas potius sententias singulares his verbis significari has: „Iesum esse virum optimum, plium ac mansuetum (agni instar), qui se totum Deo eiusque consiliis consecret; hunc autem virum magna quoque et egregia esse praestitum, doctrina nempe saluberrima homines emendaturum atque eorum vitiositatem de medio sublaturum.“ — Sed veremur, ne dirimendis hac via sententiis loco nostro arctissime nexit haec una e priori classe residua formulam explicandi ratio, etsi per se quidem plana, perspicua atque utroque adeo usu Graecorum, et profanorum et sacerorum, suffulta, ipso denique Ioannis, Apostoli, testimonio (1 Io. III, 5.) adiuta, iustis harum rerum arbitris displi-

ceat. — Itaque praferenda esse videtur altera sensus notatio, quam solam e classe posteriore remanere supra vidimus, qua *αἵρεσιν τὴν ἀμαρτίαν τινὸς* prauitatem alienam patienter ferre significat. Haec enim verbi *αἵρεσιν* potestas, etsi usu Alexandrino et ipsius Ioannis (1 Io. III, 5.) destituatur, firmatur tamen et consuetudine Graecorum et ipso aliquo loco e libris V. T. apocryphis (1 Maccab. XIII, 17.), commendaturque h. l. in primis tam facilitate sensus quam nexus illius cum vera agni Dei notione arctissimi evidentia.

Quae quum ita sint, facillimum sane et aptissimum huius loci sensum, eumque et singularium sententiarum potestate copiose supra expositae et iustae earum inter se connexioni quammaxime accommodatum censemus hunc : „Hic est vir egregius Deoque sacer, qui pravitatem hominum per vitam suam graviter quidem etsi innocens experietur, sed agni instar mala sibi inficta patienti et mansueto animo substinebit.“ — ‘*Ἀμαρτίαν* enim h. l. non peculiare aliquod peccatum significare, sed pravam omnino indolem; atque voc. *κάτημας*, hoc quidem loco, hocque sententiarum nexu, neque rerum universitatem, neque universum genus humanum denotari, sed ex usu Ioanni solemnii populum Iudaicum, non est quod prolixius demonstremus.

Verum enimvero quum in hoc meletemate, ne propriae meditationis ordo immixtis alienis interrumperetur, nullam aliarum opiniorum exegeticarum habuissemus rationem, sed

solum nostrum sequuti essemus meditandi modum, haud paucos, quibus aliena sedet sententia, facile p^raevidemus nisi plane dissensuros, tamen valde haesitatu^ros. Quare nobis animus est, in sequente meletemate IVto eoque ultimo, volente Deo, non modo aliorum interpretum, tam antiquiorum, Patrum p^raesertim, quos vocant, quam recentiorum curas cum nostris comparare, atque nonnulla luculentius illustrare; verum etiam de ratione narrationis Ioannis, Apostoli, ad ipsum effatum Ioannis Baptiste, duce p^raesertim b. Herdero *), nonnihil disserere, atque in eam potissimum descendere quaestionem, utrum forte τὸ αἴρειν τὴν αἰματήσαν τοῦ κόσμου ex mente et consilio Ioannis, Evangelistae, aliud quid significet, ac ex ore Ioannis, Baptiste significare potuisse^t. Solum enim hoc posterius, quid Ioannes Baptiste, his verbis significare potuerit, in hoc ipso meletemate spectavimus, grammaticae atque historicae interpretationis leges unice sequuti; sed in sequente meletemate, ne quid, quod ad rem pertinere videatur, retineamus, ad illustrandum hunc locum Criticacae etiam sublimioris, quam vocant, rationem habebimus.

P. P. ipso Paschatos die, A. R. S.
MDCCCX.

*) in libello: von Gottes Sohne, p. 125 sq.

Meletema IV.

In exponenda vi formulae *αιρετικήν αμαρτίαν τοῦ κόσμου* in loco illustri Io. I, 29. obviae quam in praecedente prolusione solius interpretationis grammaticae et historicae, additis quidem quoque loco iustis rerum argumentis, leges sequuti essemus, ut, quid de genuino huius loci sensu vere statuendum sit, eo luctucentias adpareat, aliorum h. l. interpretandi periculorum fere prorsus incurii: hoc ultimo tandem in h. l. meletemate, ne quid, quod nosse intersit, silentio praetermittamus, primo loco commemorandi sunt potiores aliorum interpretum, sive antiquiorum sive recentiorum, labores, collati quidem, etsi breviter, cum iis, quae in tribus superioribus meletematibus tum ex linguae graecae rationibus, tum ex usu sacrificiorum, tum denique ex ipso Ioannis Baptistae ingenio copiose (nonnullis forte lectoribus prolixè) monuimus.

In referenda hac formula *αιρετικήν αμαρτίαν τοῦ κόσμου* ad sacrificii notionem omnes quidem consentiunt, quotquot nobis supersunt, antiquiores ecclesiae graccae et latinac doctores, etsi in constituenda propria vi verbi *αἴρετιν* h. l. iidem inter se differunt. — Origenes in Commentar. in Ioh. ad h. l. (ed. Huetii Col. p. 141 sq.). Christum cum agno sacrificii iugis a Ioanne comparari existimans *τὸ αἴρετιν* ad aufcrenda peccata totius mundi refert, quod ex oratione contexta (p. 146. ed. Huet.) clare patet. Ipsam autem Iesu, ceu agni, immolationem factam esse tum ad pueros redden-

dos homines, tum ad redimendos eos a potestate diaboli, hisce significat verbis (p. 142.): Οὗτος δὴ ὁ ἀμνὸς σφαγῆς καθάρσιον γεγένηται, κατὰ τινὰς ἀπορρέουσι λόγους τοῦ ὄλου κόσμου, ὑπὲρ οὗ κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς φιλανθρωπίαν καὶ τὴν σφαγὴν ἀνεδέξατο, ὃνούμενος τῷ ἐαυτοῦ αἵματι ἀπὸ τοῦ ταῖς ἀμαρτίαις ἡμᾶς πιπρασκομένους ἀγοράσαντος *). — *Cyrillus Alexandrinus in Comment. in Ioh.* (Opp. T. IV. ed. Aubert. p. 114.) notionem agni ex loco Es. LIII. haustam esse putat, atque formulam αἰρειν τ. ἀμαρτ. τ. κόσμου, refert ad abolitionem peccati et mortis omnium hominum per mortem I. C., hancque sententiam multis sane verbis, nec iis bene cohaerentibus, l. c. exponit, quorum nonnulla tantum, quum reliqua eiusdem fere tenoris sint et argumenti, ad perspiciem tam Cyrilli sententiam, huc transscribere libet. „Ο πάλαι δι αἰνίγματος ζωγραφούμενος ὁ ἀληθινὸς ἀμνὸς, τὸ ἀμωμὸν ἵερεῖον. ὑπὲρ πάντων ἀγεταὶ πρὸς σφαγὴν, ἵνα τοῦ κόσμου τὴν ἀμαρτίαν ἐλάσῃ, ἵνα τὸν τῆς αἰκουμένης ὄλοφρουτὴν ἀνατρέψῃ, ἵνα καταρρήσῃ τὸν Θάνατον ὑπὲρ πάντων ἀποθανὼν, ἵνα λύσῃ τὴν ἐφ ἡμῖν κατάραν — — — .

Chrysostomus, qui et ipse (Homil. XVII. in Ioh. Opp. T. VIII. ed. Montfauc. p. 97 sqq.) Ioannem Baptist. h. l. ad Es. LIII. atque ad agnos in V. T. tollendi reatus pecca-

*^v) In egregia dissert. b. Doederlini de redemtione a potestate diaboli hic locus Origenis a viro celeberrimo praetermissus supplendus est.

torum causa sacrificio oblatis respexisse prūtāt, locum nostrum breviter sic exponit: Ἀμ-
νὸν δὲ αὐτὸν καλεῖ τῆς προφητείας ἀναμιμνήσκων Ἰου-
δαίοις τοῦ Ιησοῦ καὶ τῆς σκιᾶς τῆς κατὰ τὸν Με-
στία, ἵν’ ἀπὸ τοῦ τύπου μᾶλλον αὐτοὺς προσαγάγηται
πρὸς τὴν ἀληθείαν. ἐκεῖνος μὲν οὖν ὁ ἀμνὸς οὐδενὸς
καθάπταξ ἀμαρτίαν ἔλαβεν· εὗτος δὲ τῆς οἰκουμένης
ἀπάσης. Κινδυνεύουσαν γὰρ αὐτὴν ἀπολέσθαι, ταχέως
αὐτὴν ἀπῆλλαξε τῆς ὁργῆς τοῦ Θεοῦ. — Praeterea
duplicem Chrysostomus sermoni suo in h. l.
immiscet coniecturam haud probabilem. Pri-
mum haec verba id ὁ ἀμνὸς τ. Θεοῦ κ. τ. λ. Io-
annem Baptisten Iesu eo consilio acclamasse
putat, ne quis suspicaretur, Iesum in poenit-
tentiam et remissionem priorum peccatorum
aqua a se fuisse ablutum; nam, qui ita pu-
rus sit, ut aliorum possit peccata abluere,
eum profecto non, ut sua confiteretur pecca-
ta, accessisse, sed ut admirando illi praeconi,
Ioanni, occasionem preeberet sui praedicandi
et celebrandi. Quam Chrysostomi opinionem
et Theophylactus suo more repetit. — Sed
aptius sane huic acclamationi, si hoc quidem
consilium sibi proposuisset Ioannes, locus fuis-
set in ipso baptismio Iesu, quam postea. —
Deinde male urget formam praesentis temporis
in voc. αἴρων (p. 105.) his verbis: Οὐκ εἶπεν·
ὁ ληψόμενος οὐδὲ ἄρεις· αλλ’ οἱ αἴρων τὰς ἀμαρτίας
τοῦ κόσμου, ὡς αἱ τοῦτο ποιοῦντος αὐτοῦ· οὐ γὰρ
τότε μόνον ἔλαβεν, ὅτε ἐπαθεῖ, ἀλλ’ ἐξ ἐκείνου μέχρι¹
τοῦ παρόντος αἴρει τὰς ἀμαρτίας, οὐκ αἱ σαυρούμενος²
μίαν γὰρ ὑπὲρ ἀμαρτιῶν προσήνεγκε Θυσίαν, ἀλλ’ αἱ
καθαίρων διὰ τῆς μίας ἐκείνης. — At solemne
fuisse vatisbus divinis futura tamquam praesen-
tia et cogitare et describere, quis est, qui

nesciat? Quis igitur in hac praesentis temporis forma ἐμφασιν quaerat? Quare mirari subit, Erasmus, Chemnitium, Baumgartenium aliosque in hac ἐμφάσεω notatione Chrysostomον il cunctatos accessisse. — Theophylactus, quaecunque ex Chrysostomo delibavimus atque in eo notavimus, et ipse habet. In articulo ὁ (ὁ ἀμνὸς) maiorem aliquam vim quaerens verba sic reddit: Ille est verus agnus a Mose figuratus et ab Esaiā predictus (ὁ ἀληθινὸς ἀμνὸς ὁ παρὰ Μωϋῆ τυπουμένος καὶ παρὰ Ἡσαίου κηρυττόμενος οὗτος ἐσι). Imo vrget singularem numerum in voc. ἀμαρτίαν, et quaerit, cur non potius dictum sit ἀμαρτίας? Causam sibi inventisse videtur in eo, quod ἀμαρτία vel καθολικῶς dicta sit, vel quod ἀμαρτία proprie inobedientiam, peccatum illud mundi significet (ἢ ἀμαρτία τοῦ κόσμου ἡ παρακοὴ ἦν, ἢν ἐκ μέσου ἦρεν ο κύριος). — Sed quid efficitur in interpretando eiusmodi coniecturis, quibus nihil sane firmi ac certi inest? — Vestigia horum antecessorum presse sequitur Euthymius Zigabenus (in Commentar. in IV. Evangel. T. III. ed Mattheei, p. 47 sq.) ad h. l., qui tam typicam rationem agni tenet, quam τὸ αἷρειν τ. ἀμαρτίαν τ. κόσμου in violenta morte Iesu quaerit; αἵρειν tamen per αὐθαίρειν (auferre) explicat. Ita enim locum nostrum circumscribendo illustrat: Ἀμνὸν αὐτὸν προστηγόρευσεν, ἀναμιμητίκων αὐτοὺς τῆς τε τοῦ νόμου σκιᾶς καὶ τῆς Ἡσαίου προφητείας, καὶ λέγων· ἴδου ὁ ἀμνὸς, ὁ ἐν τῷ νόμῳ σκιαγραφούμενος καὶ ὑπὸ Ἡσαίου καταγγελλόμενος· εἴτα προστίθησι καὶ ἔξαιρετον αὐτοῦ, ὅτι ὁ παρὰ Θεοῦ πεμφθεὶς εἰς σφαγὴν ὑπὲρ εωτησίας τῶν ἀνθρώπων. — "Η ὁ Θεῖος, διὰ τὴν ἐν αὐτῷ

θεότητα *). — Ad verba: ὁ αἰρων τ. ἀμαρτ. τ. κοσμ. haec notat Euthymius: ὁ μὲν γὰρ αἱμνὸς τοῦ νόμου Θυόμενος ἀμαρτίαν ἐνὸς γένους ἀφήρει τοῦ ἴστραπτικοῦ· ὡς τύπος καὶ προχάραγμα καὶ σκιὰ τῆς αἱληθείας· ὁ δὲ ἀιμνὸς τοῦ θεοῦ σφαγιασθεῖς τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου παντὸς ἀφαιρεῖ, καὶ καθαίρει τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, ὡς ἀληθεία. ἐκεῖνος μὲν γὰρ ἀλογος, οὐ τος δὲ λογικος, καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ θεος. — — Εἰπών δὲ, ὅτι ὁ αἰρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἔλισε τὴν προειρημένην ὑπερψίαν· ὁ γὰρ τὰς τῶν ἀλλεων ἀνθρώπων ἀμαρτίας ἀφαιρεῖν, εὑδηλον, ὅτι οὐκ ἔχει ἀμαρτίας. — Inter antiquiores ecclesiae latinae doctores auctoritate eminent Augustinus, qui vero in sua expositione Evang. Ioannis (ed. Colon. Opp. Tom. IX.) pauca modo ad h. l. observat. Recte quidem agni imaginem ad innocentiae notionem refert, acriter simul disputans contra Pelagianos; sed alteram formulam αἴρειν τ. αἱμ. τ. κ. leuiter modo attingit. Pauca igitur sufficient ex hoc commentario decerpta ad cognoscendum Viri ingenium. Omnes ex illa traduce et ex illa propagine, de qua cantat gemens David: ego in iniquitate conceptus sum, et in peccato mater mea in utero me aluit. Solus ergo ille agnus, qui non sic venit. Non in iniquitate conceptus est, quia non de mortalitate conceptus est. Nec eum in peccatis mater eius

* Dubius igitur haesit Euthymius in constituenta notione genitivi θεοῦ. Prius sine dubio facilius est posteriori; sed verum sensum voc. τοῦ θεοῦ h. l. tamen non vidit Euthymius; de notat enim Deo consecratum, seu acceptum.

in utero aluit, quem *virgo* concepit, *virgo* per-
perit, quia fide concepit, fide suscepit. Ergo
ecce agnus Dei. Non habet istam traducem
de Adam, carnem tantum sumsis de Adam,
peccatum non assumxit. Qui non assumxit de
nostra massa peccatum, ipse est, qui tollit no-
strum peccatum. Ecce agnus Dei, ecce *)
qui tollit peccatum mundi etc. Satis de hoc
interprete, sagacissimo quidem, sed artis recte
interpretandi imperitissimo! —

Has veterum ecclesiae doctorum, quos
Patres vocant, de sensu loci nostri sententias
hactenus recensitas si inter se conferas singu-
las, eas facile intelliges, etsi tam in cognos-
cenda causa imaginis agni de Iesu Christo h.
l. adhibitae, utrum ex Es. LIII, 7. an ab agnis
sacrificio oblatis repetendae, quam in expli-
canda formula τοῦ αἵγειν τ. αμαρτ. τ. κοσμ. pau-
lulum inter se differant, in eo tamen consen-
tire omnes, quod hac acclamacione Ioannis
Baptistae significetur mors I. C. cruenta eaque
ἰασμῷ ad salutem hominibus, sublatis eorum
peccatis, a Deo procurandam. Quare mirum
non est, in tanta veterum ecclesiae doctorum
auctoritate tantaque vi traditionis exegeticae et
dogmaticae posteriores etiam S. S. interpretes
ipsius adeo ecclesiae evangelicae quam pluri-
mos tam inter se, si Socinianos atque nonnul-
los recentioris aevi theologos exceperis, quam

*) De repetito hoc Ecce in utroque membro, vi-
de sis, quae monuimus in meletem. II.

cum antiquioribus istis ecclesiae christianae doctoribus in summa quidem rei supra tradita amice conspirare, licet in singulis in varia iidem partes abeant. — Plerique enim formulam *αἴρειν τὴν αὐμαρτίαν τοῦ κόσμου* referunt ad mortem I. C. expiatoriam atque satisfactionem vicariam, quatenus nimurum Iesus, servator, supplicio crucis affectus victimae instar' graue peccatorum totius mundi onus in se susceptum portando sustulerit. Hanc formulae notionem urgent in primis Chemnitius, Dorscheus, Deylingius, Wolfius, Heumannus, Maius, Baumgartenius, Semlerus, Lightfoot, alii, (quos vide in Koecheri analectis in IV. Euangel.) atque provocant, quo hunc sensum verborum h. l. defendant, non modo ad plura loca scriptorum profanorum, quibus haec potestas *τοῦ αἴρειν* (ferre, portare) constet (qualia haud' pauca concessit Henric. Maius in observationibus sacris, Libr. III, p. 53 sq.), verum etiam ad ipsum usum vers. Alexandr., quem quidem negauimus in prolus. III. Heumannus autem ad h. l. plura e. vers. Alexandr. exempla attulit, ex quibus hanc verbi *αἴρειν* potestatem exculpere studet. Nec negari potest, plura adesse loca S. S., quibus *τὸ αἴρειν* aequo ac *Νῦν Ferre, Portare* significet, sed ad auferendum (v. c. Matth. 4, 6. et Luc. IV, 12. coll. Ps. XCI (O. XC.) 12. Exod. XXV, 14. 27. 1 Sam. XIV, 1. XVII, 7. Idemque valet de hirco emissario, Levit. XVI, 22., quod non quadrat ad agnos sacrificio oblatos). Nequaquam vero eo sensu, quo ferre peccata idem sit, quod poenas peccatorum luere, *τὸ Αἴρειν τὰς αὐμαρτίας* apud *τοὺς ὁ* occurrit. Perpe-

ram enim locus Levit. X, 17. huc refertur, ubi τὸ αἴρειν τῷ Αὐτῷ respondens nil nisi Auferre significat. Contra vero Levit. V, 1., ubi γέγοναί οὖν Αὐτῷ vere est: poenam peccati luet, versio Alexandrina habet: λήψεται τὴν αμαρτίαν. Idemque occurrit Levit. XIX, 17. Ezech. XVIII, 20., atque Thren. V, 7. τῷ Λύσει respondet ὑπέχειν apud τοὺς Ο'. Itaque haud faciet usus versionis Alexandrinae huic Theologorum de sensu loci nostri sententiae, quam vero, si formulam h. l. per se spectes, ab usu purae graecitatis omnino admitti, in meletem. III. iam concessimus. — Male autem b. Rambach (Instit. hermen. sacr. L. IV. c. VII. v. 15.) tres τοῦ αἴρειν significaciones tollendi, ferendi et auferendi coniunctas h. l. esse vult, addita quidem causa hac: „spiritum sanctum „per Ioannem nihil adiecisse, quo ampla humanius vocis significatio restringatur.“ Nam, ut taceamus, ipsa agni imagine iam circumscribi h. l. notionem τοῦ αἴρειν, profecto non licet plures eiusdem verbi in eodem loco significaciones admittere, si iustas interpretandi leges sequi velis, nisi in ipsa rei descriptae natura plures isti significatus arcte inter se sint coniuncti: repudianda potius est et procul profliganda ab interpretatione talis S. S. foecunditas, quae supremae legi hermeneuticae de sensu nonnisi unico repugnat. —

Sed transeamus nunc ad varietatem opinionum theologicarum, saluo quidem in summa rei eorundem consensu. — Alii cum Partibus nonnullis cogitant h. l. de tollendis et auferendis peccatis, non proprie portandis;

sed peccata significare putant poenas peccatorum, quas loco hominum luerit I. C. morte sua cruenta. Quae quidem sententia eodemredit cum vulgari supra exposita *), licet non iisdem, nec tamen nullis, difficultatibus prematur. — Aliam vim formulae *αἰτεῖν τ. ἀμαρτ.*, qua condonare peccata significat, aequa ac hebr. וְאַתָּה תִּשְׁלַח i Sam. XV, 25. XXV, 28., quod Ioh. XLII, 9. λέγει τ. ἀμαρτ. dicitur, probat Io. Drusius in illustrando loco nostro **), sed parum apte ad imaginem agni, qui condonare peccata dici nequit; neque profecto intelligeretur, quid sibi Ioannes Baptist. voluerit tali acclamatione, ita quidem intellecta, nec loco, nec tempori, nec ipsi personae commoda. — Lampe (in Commentar. in Ev. Io. T. I. ad h. l.) et in primis I. H. Maius (in Observ. sacr. P. III. p. 55.) ex significatione τ. *αἰτεῖν*, in altum tollere, sensum huic loco aptum exsculpere allaborarunt; Iesum, servatorem, enim peccata nostra quasi in crucem susstulisse, coll. I Petr. II, 24., affixaе instar tabellae causam supplicii significantis. — At, sumto hoc verborum sensu ad imaginem agni, nunquam in crucem acti, parum apto, Ioannes, Baptistes, censendus esset h. l. non tan-

*) Cf. I. A. Danzii diss. de *λύτρῳ*, §. XXXI. in Meuschenii N. T. ex Talmude illustr. p. 887.

**) v. I. Drusii Annotation. in totum I. C. testamentum (Amst. 1633. ad h. l. p. 119. — vel Critic. Angl. Tom. VI, p. 1152.

tum mortem I. C. violentam omnino, verum etiam ipsum crucis supplicium praevidisse! — Similiter haerent interpretes in voc. *ἀμαρτίαν*, ac in diversa abeunt. Alii cum Zegero ex auctoritate nonnullorum codd. vers. antehieronymy. apud Sabaterium *) peccata (*ἀμαρτίας*), non peccatum (*ἀμαρτίαν*) legi iusserunt. Sed manifeste pugnat haec lectio contra fidem et auctoritatem codd. graecorum omnium, patrum et versionum (nam et vers. antehieronymiana habet peccatum secundum cod. Veronensem et alios codd.); orta igitur esse videtur ista lectio ex glossa antiqua. Alii retinent quidem lectionem veram, sed cum Thoma Aquinate singularem numerum ad peccatum originale referunt. Quod Thomae Aqu. commentum cohaeret cum sententia Soholasticorum: Iesum Christum nonnisi peccati originalis penas dedisse; quae vero quisque male facta meruisset, ipsi reseruari preferenda vel satisfactionibus vel purgatorii flammis. — Beza autem aliique, qui et ipsi *ἀμαρτίαν* peccatum originale s. labem illam naturalem intelligi volunt, peccata actualia, quae vocant, ita statuendo non excludunt, spectant modo labem illam congenitam tamquam radicem omnium peccatorum, et peccata actualia ceu fructus illius. — Plerique autem theologi cum Erasmo et Grotio *ἀμαρτίαν* per enallagen numeri ἐμφατικῶς et collective dictam esse existimant, atque intelligendam peccatorum universitatem

*) vid. Semleri paraphr. Ev. Ioannis, P. I. append. p. 12. not. 61.

vel corpus pcccati, (collato, male quidem, loco Rom. VI, 12.); vitiorum omnium colluviem, vim ac tyrannidem *). — Posse hac ratione explicari *ἀμαρτίαν*, nemo negaverit, quum haud desint in S. S. huius loquendi modi exempla; debere autem nos *ἀμαρτίαν* h. l. ita intelligere, ac si scriptum sit *ἀμαρτίας*, minus recte, eti speciose, colligitur ex loco parallelo i Ioh. IH, 5., ubi Ioannes alteram formulam *αἴρειν τὰς ἀμαρτίας* adhibeat; nam hoc quidem loco non agitur de effato aliquo Ioannis Apostoli, sed de oraculo Ioannis Baptistae. Maiorem autem veri speciem prae se ferret hoc argumentum, si verba: *δὲ αἱρῶν τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου*, non essent Ioannis Baptistae, sed Ioannis Euangelistae; qua de re paullo inferius dicendi locus erit. Male autem et immerito damnantur ab his theologis Dammius aliique recentioris aevi interpretes **), qui *ἀμαρτίαν* putant di etam esse a Ioanne in gentis Iudaicae in Christum impietatem. *Ἀμαρτίαν* enim saepius in N. T. libris significare vitiositatem s. vitiosam hominum indolem, certum est, modo conferas Ioh. VIII, 21. i Cor. XV, 26. i Ioh. I, 7. 8. — Quod denique attinet ad notionem *τοῦ κόσμου*

* Conferri in hanc rem merentur commentarii Wolfii, Bengelii, Lampi, Heumannii, aliorumque, praeter antiquiores interpretes in Criticis sacris.

**) Damm et Bahrdt in verss. vernaculis N. T. Paulus in Commentar. in Commentar. in Evang. Ioannis, P. I. p. 137. et Herder in libello: von Gottes Sohn p. 126.

μον, interpr̄tes plerique, si Praedestinatianos, quos vocant, exceperis, qui, v. c. Lampe ad h. l., inepte quidem et opinionibus in interpretando nimium indulgentes, solos praedestinatos hoc vocabulo significari sibi persuaserunt *), 'omnes omnino homines, sine ullo discriminine (*πάντας αὐθρώπους* Rom. V. 18. VIII, 32. 2 Cor. V, 15. 1 Tim. II, 6.), si-
ve Iudeos sive Ethnicos, hoc vocabulo *κόσμος* significari statuunt. Quam formulae vim ac potestatem licet ex usu librorum N. T. luben-
tes concedamus, Iudeos tamen *κατ' ἑξοχήν* in Evangelio praesertim Ioannis hoc insigniri no-
mine constat (coll. capp. XIV - XVI.); quod dudum monuere Tellerus et Schleusnerus
in Lexicis N. T. —

Quibus inter se collatis singulis ac exami-
natis maximum sane regnare in summa quidem
rei facile intelligimus consensum plororumque
interpretum tam inter se ipsos, quam cum
Patribus, graecis praesertim, atque in levior-
ibus tantum et ad causam ipsam, in qua car-
do rei vertitur, haud pertinentibus aliquem
eorum indercedere dissensum. Quod quidem,
si auctoritatem virorum gravissimorum atque

*) Ex quorum numero tamen eximendi sunt Cal-
vinus ipse et Cocceius, qui in commenta-
riis asperiorem hanc, ipsi licet Praedestinatia-
ni, *κόσμον* explicandi rationem haud inierunt,
et Conr. Ikenius (dissert. philol. theologic.
Vol. I. p. 433 sq.), qui, ne sive affirmando
sive negando offenderet, *κόσμον* indefinite ho-
mines significare censuit.

in ecclesia nostra laudatissimorum in interpre-
tando sequi liceat, vulgarem explicandi nostri
rationem firmissime corroborare videtur. Ve-
rum enimvero si conferas ea ac mente reuoluas,
quae in antecedente meletemate III. de
vi ac potestate formulae αἰτεῖν τὴν ἀμαρτίαν, ap-
posite quidem ad imaginem agni et ad ipsam
Ioannis Baptistae personam copiose disserui-
mus, haud paucā profecto invenies attentione
interpretis quammaxime digna, quae vulgares
isti interpretes plane non attenderunt. Pri-
mum enim non viderunt discrimen usus vers.
Alexandrinae et pure graeci in verbo αἰτεῖν,
imprimis in formula loquendi composita αἰτεῖν
τ. ἀμαρτ., imo portandi peccata notionem ex-
torserunt ex usu Ebr. verbi οὐ, (qui eam
plane non fert), ut inde efficerent, Iesum,
servatorem, h. l. describi ab Ioanne Baptista
ceu victimam piacularem pro peccatis universi
generis humani Deo oblatam; quum potius for-
mula αἰτεῖν ἀμαρτίαν in versione Alexandrina so-
lam peccatum auferendi vim habeat. Quare
plane non erat, quod Theologi, severioris qui-
dem formulae, damnarent recentiores illos in-
terpretes, Dammium, Bahrdtium, Telle-
rum, Loefflerum, Paulum, Stolzium,
Zieglerum, qui cum Grotio, praeceuntibus
quidem Socino et Crellio, auferendi notio-
nem h. l. praeferrent *), atque potissimum
de auferendis peccatis ipsis, doctrina quidem

*) Quorum libros et commentationes hue pertinen-
tes vide in meletem. I.

et exemplo Christi, corrigendis hominum moribus, coercendis eorum vitiis, excitando virtutis studio atque tollendis hac ratione peccatis eorumque poenis Ioannem Baptisten adhibita ista formula (*αἵρειν τ. ἀμαρτίαν τ. κόσμου*) cogitasse sibi persuaderent; quamquam, nostra quidem sententia, alius his verbis sensus subiiciendus sit, quem in meletem. III. (p. 15.) iam exposuimus. — Deinde non attenderunt isti interpretes, qui agni imagine, coniuncta quidem cum formula *αἵρειν τὴν ἀμαρτίαν τ. κόσμου*, descriptam h. l. vellent mortem I. C. *ἱλαστήν*, agnos sacrificales apud Iudeos non fuisse e genere sacrificiorum *ἱλασμῶν*, sed mere *καθαρισμῶν*; id quod data opera in meletem. II., docuimus. Neque tamen licet aliam formulae *αἵρειν τ. ἀμαρτίαν τ. κόσμ.* h. l. admittere significationem, nisi quae accurate conveniat agni imagini, qua Jesus h. l. depingitur. — Denique, Ioannem Baptisten hac acclamazione funestum I. C. supplicium significasse, ut certum omnique dubio carens vulgo sumitur, quod tamen, quam dubium sit, quibusque de causis addubitare liceat, etiamsi revelationem supernaturalem, qua mens Ioannis quoad fata I. C. coelitus perfusa et collustrata fuerit, admittas, in primo iam meletem. satis monuimus *). — Quas quum ita sint, neque

*^a) Multis autem omnino premi difficultatibus Ioannis Baptistae historiam, si, quac de eo in Evangelii narrantur, tam inter se quam cum

temere neque cupide agere videntur interpres, qui, spreta hac antiquiorum ecclesiae doctorum auctoritate, aliam eamque certiorem interpretandi h. l. viam ingrediuntur, qua sensum opportuniorem inveniant atque linguae graecae rationibus, et verborum sententiarumque inter se cohaerentiae, et ipsi Ioannis Baptiste personae ac ingenio, et universae denique historiae evangelicae tenori accommodatorem, qualem quidem nos ipsi in meletem. III. tentavimus, additis ubique causis idoneis, quibus adducti et fere adacti hanc; nec aliam, interpretandi rationem praferendam esse censemus, concesso nimirum hoc, quod plerumque ceu verum certumque sumitur, universam hanc sententiam, quam textus profert: Ὡδὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ; ὁ αἵρων τὴν αμαρτίαν τοῦ κόσμου, ex ipso ore Ioannis Baptiste, nec ex solo calamo et ingenio Ioannis Evangelistae profluisse. —

Enimvero haud desunt in sermonibus Iesu ab Ioanne narratis vestigia proprii ingenii ac idiomatis Ioannei, quum oratio Iesu e reliquis Evangelii cognita admodum differat ab ea sententiarum verborumque conformatione, quam nobis exhibit Evangelium Ioannis, quaeque

Iosephi narrationibus conferantur, docte ac subtiliter exposuit Ven. Ammon in progr. Erlangensi (1809.): de doctrina et morte Iohannis Baptiste. Optandum sane est, ut hauddebet, qui ingenii viris in cōponendis his ἐναγτιοφαινομένοις cum laude periclitetur. —

tota composita esse videtur ad ingenium Ioannis Apostoli in prima eiusdem epistola satis conspicuum. Vnde suspicio haud iniusta orta est, Ioannem in consignandis memoriter sermonibus Iesu idem sibi permisisse, quod Graeci etiam et Romani a fide historica haud alienum duxissent, atque sententias Iesu suis verbis suoque modo lectoribus proposuisse. Quid igitur, si Ioannes Evangelista eadem libertate usus fuerit in expromendo h. l. Ioannis Baptistae de Iesu Christo enunciato? Tum sane duplex incideret quaestio: altera, quid Ioannes Baptista eloquutus fuerit, altera, qualem sententiam Ioannes Evangelista his verbis exprimere voluerit? Quod ad priorem quaestionem attinet, quid Ioannes, Baptistes, si aliter dixisset, vere dixerit, nunc quidem definiri plane non potest, merisque adeo coniecturis, risque inanibus, latus aperitur campus; atque hoc duntaxat ut certum statuere possis, nisi velis Ioanni, Evangelistae, omnem temere denegare fidem, simile quid eorum verborum, quae nunc leguntur, certe enunciasse Ioannem Baptisten. At, quod caput rei est, quicquid contra dixerint critics sublimioris amici, Ioannem, Evangelistam, ne brevissimum quidem Ioannis Baptiste, cuius et ipse fuisset discipulus, enunciatum memoria tenuisse, vel aliud pro arbitrio substituisse, mihi saltem a vero longe ab ludere videtur. Memoria enim Ioannem Evangelistam eo usque laborasse, quis credat? Nec fidem ac religionem quisquam a partim studio alienus ei denegaverit. — Itaque si de eruendo vero h. l. sensu sollicitus aliud sen-

sisse Baptistam, Evangelistam aliud, tibi persuaseris, atque velis crisin subtiliorem, quo suus cuique sensus constet, nec tribuatur Baptista, quod Evangelistae sit, cum ratione exercere, ne quid vel temere statuas, vel quod cum fide et auctoritate Ioannis Evangelistae pugnet, duplex modo via putet, qua ad metam propositam pertingere queas. Altera haec est, ut sumas, Ioannem Baptistam iisdem quidem verbis (etsi aramaeo idiome) usum fuisse, quae textus habet, sed alio eadem sensu exceperisse, vel saltem alium iisdem postea subiecisse (quod et v. 15. factum fuisse videtur) Ioannem Evangelisten: altera vero, ut statuas, Ioannem Baptistam simplici acclamandi formula usum fuisse hac: *ἰδὲ ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ*, quae et ipsa et sola redat v. 36.; sed Ioannem Evangelistam addidisse commentandi causa verba: *ὁ αἴρων τὴν ἀμάρτ. τ. κόσμου*. Priorem viam inierunt Herderus et Bauerus *), sed tali modo, ut eos, etsi in summa quidem rei, discriminando nimirum utriusque Ioannis sensu, libenter iisdem adsentiamur, sequi haud possimus, eorum quidem memores, quae in meletem. II. et III. de his formulis Ioanneis fuisse monuimus. — Recte quidem statuit Herderus, imagine agni Ioannem Baptistam describere voluisse innocentiam et mansuetudinem

*) Herderus in libro: von Gottes Sohn, der Welt Heiland, nach Ioannes Evangelium (1797) p. 125 seqq. et Bauerus in libro: Biblische Theologie des Neuen Testaments, Vol. II. (1801.) p. 174 sq.

Iesu; nec inepte sumit, hanc acclamationem simul admirationis Ioannis Bapt. testem fuisse, quod is, quem antea (Matth. III, 10 — 12.) severum, steriles arbores securi praecisurum, igne flammisque improbos extincturum, ac talem praesertim futurum animo finxerit, οὐ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθάρισί τὴν ἀλώνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σίτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσθέσω (Matth. III, 12.), — quod is, inquam, quum se spectandum nunc praeberet, patientiae ac mansuetudinis speciem manifeste fronte gereret, qua vitiositatem populi, graui hoc onere fere oppressus, sit perpessurus. — Recte denique Herderus existimat, his Ioannis Baptistae verbis Ioannem Evangelistam, institutione Iesu, optimi magistri, ac ipso illius supplicio melius edictum, sublimiorem deinde sensum tribuisse. — Sed in eo errasse nobis videtur Herderus, quod crederet, ipsum funestum I. C. supplicium invidia Iudeorum ei concitatum praevidisse Ioannem Baptistam; hoc enim, si Iesum quidem Messiam illum, diu a Iudeis exspectatum, iudicarit Ioannes, aegre sumi docuimus in meletem. I. Praeterea optandum fuisset, Herderum accuratius lectores monuisse de sublimiori illo sensu, quem Ioannem Evangelistam his verbis tribuisse crederet. — Bauerus autem (l. c.) putat, Ioannem Ap. cogitasse de agno ceu sacrificio pia culari bis quotidie pro populo Deo oblato. Sed falso haec sumi (nisi Apostolum manifesti in rebus sacris Iudeorum erroris accusare velimus), quum agni nunquam e genere sacrificiorum ἀλεξιμῶν apud Iudeos fuissent, in me-

letem. II. evicimus. — Itaque, si hac via ab Herdero trita consistere velis, nec tamen pugnare contra ea, quae in antecedentibus meletematibus I. II. et III. evicisse nobis videmur, statuas necesse est: Ioannem Baptistam cogitasse hoc oraculo de patientia ac mansuetudine Iesu, qua agni instar mala ab hominum pravitate sibi inficta toleraturus sit ac perpessurus (vid. meletem. III.;) Ioannem vero Apostolum ita intellexisse hocce oraculum, ut significatam putaret mortem cruentam, quam Iesus Christus Deo consecratus agni sacrificialis instar (nulla quidem ratione habita discriminis sacrificiorum, utrum *ἱλαστήραν καθαρισμὸν*) in hoccenter ac patienter perpessus sit, ad abolendam vitiositatem hominum, instaurandamque sanctitatem vitae, instituto nempe foedero novo sanguine I. C. sancto *αἵματι τῆς καινῆς διαθήκης* Matth. XXVI, 28.) — Atque haec est via ac ratio, quae nobis potissimum placet. Sic enim nihil tribuitur Ioanni Baptista, quod non ex sui loci ac temporis rationibus dicere potuerit, nec denegatur Ioanni Apostolo, quod accurate conveniat cum ipsius ingenio ac loquendi more. Per totam enim apocalypsin (quae vulgo ei tribuitur) Iesus Christus ut *ἀγνιον* repreäsentatur, et quidem *ἰσφραγμένον* (Apocal. V, 6. 12. XIII, 8.), atque saepius fit mentio *τοῦ αἵματος τοῦ ἀγνίου* (Apoc. VII, 14. XII, 11.). Atque in unico isto loco, quo formula *αἵμεν τ. ἀγνό.* redit, i. Io. III, 5., haec modo usurpatur de auferendis, non ferendis, per Iesum Christum peccatis hominum (coll. meletem. III, p. 6.). Quare nec alia, nisi haec formulæ vis ac po-

testas, ex sensu quidem ipsius Ioannis, Apostoli, ita iubente parallelismi S. S. lege, hoc loco nostro admittenda est. Hac igitur via suum cuique Ioanni, et Baptistae et Evangelistae, tribuitur. —

Altera κρίσις sublimioris via, qua Ioanni Baptistae prius modo h. l. membrum, idē ὁ ἀμύνος τοῦ θεοῦ, vindicatur, posterius autem, ὁ αἰεών τὴν αἱματίαν τοῦ κόσμου, ab Ioanne Evangelista, ἐπεξηγητικῶς additum censetur, commendatur quidem a loco parallelo v. 36., sed neque necessitatem huius viae, neque rationem ἐπεξηγήσεως ipsam clare nos perspicere fatemur; nisi dicas, posteriori membro Ioannem Evangelistam significare voluisse, agnī imaginem non modo referendam esse ad innocentiam et mansuetudinem Iesu Servatoris, verum etiam ad mortem illius cruentam, qua sustulerit vitiositatem hominum. Hoc si sumis, in eum tamen modum explicanda est h. l. formula αἴρειν τ. αἱματ. τ. κόσμου, ut loco παραλλήλω i. Io. III, 5. ex asse respondeat. Quod si feceris, nihil sane differt haec via a priori, si sensum ipsius Apostoli spectes; denegatur modo hac via Ioanni Baptistae effatum, quod commodo sane sensu haud caret, si Baptistae quidem vindicetur. Quare mittenda nobis videtur posterior haec ratio critica, ac prior praferenda, quippe quae nihil temere resecet, nil fidei et auctoritati Ioannis Apostoli deroget, omnemque dubitationem, quam comparatio loei paralleli i. Io. III, 5. contra nostram locum interpretandi rationem, ex sensu quidem Ioannis Baptistae (in meletem III.) concitare pos-

sit, animo eximat atque sensum adeo exegeticum aequa ac criticum acuat ac firmet. — Quibus expositis quum nihil sanè, maioris quidem momenti, quod ad locum hunc gravem Io. I, 29. illustrandum pertineat, nobis relictum esse videatur, finem huic commentario nunc imponimus.

P. P. ipso Paschatos die. A. R. S.
MDCCCXI.

XII.

Programmata II. pentecostalia.

Quò argumentandi genere usus sit auctor ep.
ad Ebraeos C. V. v. 5. 6.

I e n a e,
MDCCCXIV et MDCCCXV.

Quaestio prior.

Iesum Christum, Servatorem optimum, cum sacerdotibus Ebraeorum, in primisque cum Aarone, comparaturus Auctor epistolae ad Ebraeos, quum demonstrare vellet, Iesum Christum verum esse sacerdotem summum atque a

Deo ipso institutum Cap. V. v. 4 — 6. ita argumentatur: Καὶ οὐχ ἔκυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμὴν, ἀλλὰ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ αἱρων. Οὕτω καὶ οἱ χριστοὶ οὐχ ἔκυτὸν ἔδεξασ πενθεῖναι ἀρχιερέα, ἀλλ᾽ οἱ λαλήσας πρὸς αὐτὸν· οὐδὲ μου εἴ σὺ, ἐγὼ σῆμαρον γεγενηκά σε. Καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει· σὺ ιερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδέκ *). — Quemadmodum igitur nemo sacerdotum ebraeorum — ita argumentabatur auctor — impunc sacerdotii munus proprio ausu sibi arrogare poterat, sed ille solus hoc munere fruebatur legitime, qui esset a Deo ipso, sive nominatim, sive intercedente alio mandato divino, ad obeundam provinciam sacerdotalem evocatus: ita et Christus, quamvis ad capessendum munus sacerdotale maxime esset idoneus (c. IV, 14 — V, 3.), hoc tamen haud temere sibi arrogavit, nec violenter ad

*) Omissionem artic. δ ante καλούμενος et αἱρων in textu vulgari non est, quod iis excusemus, qui, duce Griesbachio, vel auctoritatem antiquissimorum testium utriusque recensionis, et Alexandrinae et Occidentalis, h. l. sequuntur, vel consuetudinem librariorum neglectum saepius ab Apostolis articulum, ubi ipsis visum fuerit, textui inserendi recte attendunt. — Neque illustrare copiosius singulas loquendi formulas hoc segmento obvias hoc quidem loco attinet, ubi nexum potius sententiarum et argumentandi rationem curatius inquirere, quam curas interpretum in singulas phrases, easque maximam partem per se iam intellectu faciles, repetere animus est. Nec tamen deerit occasio graviora nonnulla de sensu verborum suo loco observandi.

se rapuit splendidam summi sacerdotis provinciam; sed ab eo potius, h. e. Deo ipso, hanc dignitatem accepit, qui eum his verbis olim compellasset: tu es filius meus; hodie (hoc tempore) genui te (Ps. II, 7.): quemadmodum etiam ille ipse Deus alio loco s. psalmo (*ἐν ἡτερώ στόπῳ σ. ψάλμῳ*) Iesum Messiam sic salutat: perpetuus esto, s. es, sacerdos ad morem s. exemplum Melchisedeci (Ps. CX, 4.). —

At enimvero auctor epistolae demonstratus, Christum summi sacerdotii munus sibi haud arrogasse, sed a Deo potius sibi datum accepisse, quo tandem iure provocare poterat ad verba illa psalmi secundi: *νιὸς μου εἰ σὺ, ἐγὼ σὲ μερον γεγενημένα σε,* tanquam ad firmum sententiae probandae praesidium, quibus tamen, etiamsi vel maxime ad Messiam sint referenda; nullum plane vestigium sacerdotii in Messiam collati inest *)? Hanc igitur nexus sententiarum obscuritatem mirum non est doctissimos interpretes hucusque male vexasse eorumque ingenia ita exercuisse, ut in varia ac diversa sententiarum, argutarum haud raro et contortarum, divortia abirent. Quae haud abs re esse existimavimus, ut ad sensus veri-

*) Hanc argumentationis difficultatem recte observatam Theophylactus his verbis ad h. l. exposuit: Δοκεῖ δὲ ἀγάρμοσος εἶναι ή ἐκ τοῦ δευτέρου Ψαλμοῦ προφητεία πρὸς τὸ προκειμένον προύκειτο μὲν γὰρ δῆπουθεν ἀποδειχθῆναι Θεοπρόβλητον ἀρχιερέα τὸν χριστὸν αὐτῇ δὲ ή μαρτυρίᾳ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς γεγεννησθαι δῆλον.

tatem 'propius tandem accèderemus, singula-
potiora saltem, interpretum pericula, quibus
sententiarum nexus explicare studerent, accu-
ratius expendere, optimumque quod videretur,
idoneis stabilire argumentis. Incidimus autem
collatis sacrorum interpretum commentariis in
decem vel adeo duodecim varios difficultatis
rei enodandae modos, quorum quidem non-
nulli eius sunt generis, ut, longius si iis im-
morari vellemus, iustum vix effugeremus repre-
hensionis notam; alii contra vel maioris sunt
momenti, vel aliorum saltem virorum docto-
rum adsensum tulerunt. — Itaque breviter
modo attingere fas est opinionem Th. Bezae,
Franc. Iunii, Piscatoris, Gomari alio-
rumque, qui causam allegati ab auctore epist.
Psalmi secundi atque nervum probandi in com-
mate eiusdem octavo, eoque h. l. non excitato
(αἰτησαι περὶ ἐμοῦ, καὶ δωσει σοὶ ἔθνη κ. τ. λ.)
quaerunt. — Quanquam vero Apostolis fre-
quens est, Rabbinorum more integrum aliquem
V. T. locum allegare, etiamsi causa allegatio-
nis in aliqua modo illius parte insit; nunquam
ii tamen argumenta petunt ex locis plane omis-
sis, nec loca V. T. allegant, quibus vis pro-
bandi nulla inest, propter solum nexus cum
sequentibus, iisque, etsi ad rem probandam
maxime faciant, nihil secius prorsus negle-
ctis. Absonum enim foret, ubi sis V. T. ora-
cula ad probandum allegaturus, loca ex tua ip-
sius mente nil probantia in medium proferre,
ea contra, et proxime quidem sequentia, quaes
proprie vim habeant, quaeque vere intenderis,
praeterire. Itaque auctor ep. ad Ebr., si cau-
sam rei probandae in Psalmi secundi versu

octavo quacsivisset, allegaturus quidem fuisse Nexus causa versum praecedentem septimum, sed simul addidisset octavum, unde argumentum rei peteret. — Quare nec audiendus est Abr. Calovius, qui (in bibl. illustr. ad h. l.) auctorem ep. praeter versum octavum etiam ad primum eiusdem psalmi respexisse putat. — Auctor ep. enim non allegat psalmum secundum omnino, cuius modo hanc, modo illam partem ad rem suam transferat, sed unum tantum illius locum (v. 7.) ad probandum ad fert: Τίος μου εἰ σὺ ἐγώ σήμερον γεγενηκά σε. In hoc igitur ipso loco, non in aliis, antecedentibus vel consequentibus, eiusdem psalmi commatibus, iisque plane non allegatis, vis probandi quaerenda est. — Idem vitium commisit Theophylactus, sibi persuadens, locum allegatum Ps. II, 7. (νιός μου εἰ σὺ κ. τ. λ.) ex auctoris consilio cohaerere cum altero loco allegato Ps. CX, 4. (σῦ ιερεὺς ε. τ. α. κ. τ. λ.) ope proxime antecedentis v. 3. eiusque h. l. non allegati, ex versione quidem Alexandrina: ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου γεγενηκά σε (hebr. בְּלִבְדַּק מִשְׁחָר לְךָ תְּלִיל). Hunc enim in modum rationes subducit Theophylactus: Quod a Deo natus sit filius Dei, id maximam fuisse praeparationem ad hoc, ut a Deo etiam ordinatus sit; quare Ps. CX. post verba: ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου γεγενηκά σε, quae eiusdem fere tenoris sint cum Ps. II, 7., sequi verba h. l. post Ps. II, 7. νιός μου εἰ σὺ, ἐγώ σήμερον γεγενηκά σε, excitata: σὺ ιερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδὲκ: coniungere igitur auctorem epistolac, quae in utroque Psalmo dicantur de generatione filii, perinde ac si dixerit: ne exi-

stimes de alio quopiam dici, tu es sacerdos in aeternum, nisi de eo, ad quem Deus dixit (Ps. II.): tu es filius meus, hodie te genui; nam Ps. CX. proxime ante illa verba (v. 4): σὺ ἵερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κ. τ. λ. illum ipsum Deum pronuntiasse: ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγεννησάς σε. Vnde intelligi, existimat Theophylactus, collato nempe loco Ps. CX, 3. h. l. quidem ab auctore omisso, sententiarum nexus eo contineri, ut demonstretur, eundem esse filium Dei ab aeterno genitum cum sacerdote summo N. T. a Deo ipso constituto; hanc ipsam enim aeternam generationem filii Dei optime praeparasse sacerdotium summum a Deo in Christum collatum. — Etiamsi autem, quo brevitiati studeamus, plane praetermittamus, quaecunque contra antiquam, eamque dudum profligatam explicationem loci Ps. II, 7. de aeterna generatione filii Dei, qua tota Theophylacti argumentandi ratio nititur, a prudentioribus S. S. interpretibus recte essent observata, nec quicquam moneamus contra versionem alexandrinam verborum (Ps. CX, 3.): מְרֹחֶם מִשְׁחָר לְתַל יְלֻדָּךְ — ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου γεγεννησάς σε (male quidem resectis vocc. תַּל לְתַל), quam a Theophylacto cum plerisque reliquis Patribus graecis receptam I. D. Michaeli etiam (in Collegio critico in psalmos XVI, XL et CX) atque Danovio (in theolog. dogmat. instit. p. 180 sq.) placuisse miramur: hoc certe Theophylacto concedi nequit, auctorem ep. ad Ebr. argumentationis suae principia atque nexus locorum a se allegatorum (Ps. II, 7. et CX, 4.) causas duxisse a loco plane non allegato (Ps. CX, 3.); nec denique largiri possumus Theo-

xus notatione fundamenti loco substrata , paullum subsistamus in universa argumentationis expositione , quam absonam esse demonstrasse sufficiet . Ex hac enim argumentandi ratione a Calovio aliquis textui nostro obtrusa aequo iure colligi possit , omnes sacerdotes veteris oeconomiae , quae familiam divinam repraesentasset , fuisse tum essentiales ac aeternos Dei filios , tum adeo primogenitos . Et si vel maxime statuantur tam sacerdotes V. T. quam Iesus , ceu Messias , adoptionis quasi iure filii Dei et fuisse et adpellari posse ; neque tamen erant neque adpellari possunt omnes hi sacerdotes V. T. primogeniti Dei filii ; atqui solis primogenitis ius sacerdotii in familia patriarchali competit . Sed ne probari quidem ullo modo potest , sacerdotes V. T. filiorum Dei , nedum primogenitorum , nomine venisse ; nec ullum denique extat mandatum divinum , ad solos primogenitos pertinero iura pontificatus . — Quac quum ita sint , nihil sanc ex more isto patriarchali ad illustrandum locum nostrum adfertur praesidii , praesertim quum auctor epistolae sit demonstraturus , singulari prorsus nec cum sacerdotibus veteris oeconomiae Iudaicac communis Iesum Christum fuisse sacerdotem summum . —

Secundae classi adsignamus Io. Andr. Cramerum , (in libro : Erklärung d. Briefs an die Hebräer , ad h. l.) qui per consequentiam modo , non directe , probationem sententiae ab auctore epistolae ex allegato Psalmi secundi loco institui putat , hoc fere modo : Iesum Christum , qua filium Dei aeternum , ta-

lis esse naturae, quae non permittat, ut non annuente Deo ullam sibi dignitatem arroget; voluntatem enim filii Dei aeterni et unigeniti ita consentire debere cum voluntate Patris, ut nihil plane velle aut contendere queat, quod a voluntate Patris coelestis sit alienum, ideoque nec adpetere summum sacerdotium, nisi hoc sibi sit a Patre decretum, seu, quod idem est, nisi ad obeundum hoc munus Pater eum vocaverit; Patrem enim et Filium in S. S. Trinitate, quum eundem Deum summum constituant, idem modo velle posse, atque ab aeterna illa Filii generatione universam eiusdem rationem ad Patrem hominesque pendere; itaque Iesum Messiam, quem Deus Pater tam in psalmo secundo, quam clara voce de coelo delapsa, eaque bis repetita, nec non per resuscitationem e mortuis pro filio suo declarasset, talem pontificatum, qualem vere gesserit, rite administrare h. e. perfectam satisfactionem vicariam praestare haud potuisse, nisi qua filius Dei unigenitus cum Deo Patre arctissime fuisset coniunctus atque ab eo ad obeundum munus sacerdotale evocatus. Quare, hac admissa sententiarum serie, existimat Cramerus, probe invicem cohaerere utrumque locum e Psalmis allegatum, nec minus cum ipsa sententia ab auctore epistol. proposita, eaque ex his locis psalmorum comprobanda, amice conspirare. —

Verum vehementer dubitamus, an Cramerus in hac argumenti expositione nostra quidem aetate multos habeat sibi adsentientes.

Primum enim nemo facile cordatiorum interpretum Ps. II, 7. aeternam filii Dei s. λόγον generationem ex essentia Patris describi hodiernum sibi persuaserit. Deinde et in N. T. libris locum Ps. II, 7. ad Messiam modo referri, atque nomine filii Dei solam Messiae, non λόγον naturam ac dignitatem Iudeorum more significari, optimi interpretes uno ore profertur omnes; neque adeo desunt nostra aetate viri docti, qui formulam Athanasianam, quam loco nostro substernit Cramerus, plene ac perfecte in N. T. tabulis contineri negent. Universam denique argumentandi rationem, quam Cramerus auctori ep. ad Ebr. in ista orationis serie tribuit, quis non videat, nonnisi artificiosae ex his verbis exculpi posse, aut vehementer adeo extorqueri. Etenim in locum verborum auctoris: „Is vocavit Christum ad sacerdotium sumnum, qui ad eum olim loquutus erat; tu es filius meus, hodie te genui.“ — Cramerus has substituit sententias: „Is vocavit Christum, qui eum olim declaraverat pro tali, cuius voluntas accurate cum sua (Patris) voluntate consentiat, quive adeo munus non temere sibi arrogasse, sed vocatus modo a Patre obiisse censendus est.“ — Talia sane interpretamenta, quibus, quicquid tandem libuerit licentiae theologicae, modo analogiae fidei respondeat et ad eius amussim sollicite conformatum sit, imo contortum, in sacras scripturas inferatur, quis hodiendum ferat? —

Pergimus igitur ad tertiam interpretum classem, qui, veluti Erasmus, Estius, Ger-

hardus, Iac. Cappellus, Braunius, Ram-bachius, Kiesslingius, Baumgartenius, Abreschius, Carpzovius (Helmstad.), Schmidius (Viteb.), Hezelius, alii (in commentariis ad h. l.), id agere auctorem ex-stimant duplii hac allegatione, atque hoc ne-xu invicem iungi utrumque locum e Psalmis petitum, ut moneantur lectores de infinita glo-ria eius, qui a Deo ad summum sacerdotium vocatus sit. Infinitam hanc gloriam quaerunt hi interpres, excepto Hezelio, in aeterna generatione filii Dei, vel saltem demonstratio-ne huius generationis aeterna in N. T. facta, quam auctor epist. allegato loco Ps. II, 7. expressam declarasset. — Iudaei enim splen-dore cultus Mosaici perculti quum religioni Mosaicae maiorem multo et insigniorem praecchristiana praestantiam hac praesertim de cau-sa, quod haec tam splendido summi sacerdotis Ebraeorum munere careret, tribuissent: hoc in primis egisse auctorem epistolae cen-sent hi commentatores, ut clare demonstraret, Iesum Christum, religionis nostrae auctorem, non modo honorem summi sacerdotis ac sa-crorum praesidis maiori, ac illos pontifices Ebraeorum, iure mereri, sed hoc munere etiam vere, at illustriori multo sensu ac titulo, quam ulli Mosaicae oeconomiae sacerdoti summo tri-bui possit, eundem defungi; ornatum enim fuisse Iesum, ceu Messiam, a Deo ipso hoc sacerdotis munere, secundum illum locum Ps. CX, 4., ad illustrius quidem Melchisedeci exemplum, atque multo maiori eum dignitate sacerdotali frui, quum ille ipse Ps. II, 7. a

Deo filius suus esset compellatus, quippe qui honos ac titulus nulli unquam ē Levitica sacerdotum classe obtigisset; itaque Iesum Christum non tantum vero ac iusto titulo esse sacerdotem summum, ab ipso Deo ad obtinendum hunc locum rite evocatum atque electum; sed illustriori etiam dignitate summi sacerdotii, ad morem nempe et exemplum Melchis-deci ipsi collati, et nomine praesertim ac titulo filii Dei eundem religionis nostrae auctorem multum antecellere Aaroni atque quibuscunque aliis iudaicorum sacrorum summis sacerdotibus. — Ita hi commentatores supra laudati argumentandi rationem modo brevius, modo prolixius exponunt, atque qua summam rei conspirant omnes, etsi in nonnullis aliter alii sentiunt. Quos inter referendus est Iac. Cappellus, qui (in Observation. in N. T. ad h. l.) nexus sententiarum ac neruum probandi in τῷ δοξαζειν quaerit: Deum glorificasse Christum omnino in illo effato Ps. II, 6., sed eum etiam ita glorificasse, ut pro regio sacerdote eundem declararet Ps. CX, 4 — Christ. Frid. Schmidius autem (in Observation. super ep. ad Hebr. ad h. l.) sibi persuasit: Suscepto baptismate Christum ad obeundum Pontificis munus fuisse inauguratum (coll. Exod. XXIX, 4.), repetita quidem voce coelesti: σὺ εἰ ὁ ὑιός μου ἀγαπητός (Luc III, 22. coll. Ps. II, 7. — Extorqueri quidem potest ex his loci nostri verbis, haud diffitemur, hic sententiarum sensus nexusque, lubricae praesertim flexibilisque παραφράσεως ope, qua, quicquid libuerit, fingere atque orationi obtrudere licet, nisi religioni nobis ducamus, regulas

negligere recte et accurate interpretandi, quae nos eum presse sequi iubent verborum sensum, qui in ipsis verbis sententiisque latecat. — Primum igitur teneamus hoc, nullum extare N. T. locum, ex quo pateat, Christum unquam qua sacerdotem nomine filii Dei fuisse insignitum; neque concedere nos posse b. Schmidio, sacro lauacro Christum ad suscipiendum illud ipsum summi sacerdotii munus fuisse inauguratum, quum potius baptismus Christi loco lustrationis παρασκευασμής ad gravissimum doctoris munus cum multis variisque laboribus, molestiis ac aerumnis coniunctum, fuisse censendus sit. — Deinde ille locus Ps. II, 7. plane non eo adducitur consilio (quod ex arctissimo nexu v. 5ti cum praecedente v. 4to luculentissime patet), ut intelligatur, qualis et quantus sacerdos summus sit Iesus Christus, quantumque aliis hominibus hac dignitate inter Iudeos ornatis praestet, nec ut demonstretur, divinam Christi, ceu filii Dei, naturam in gerendo munere sacerdotali maxime fuisse conspicuam, nec denique, quo iure ac titulo hoc sacerdotium a Deo ipsi collatum sit; sed potius ac unice eo consilio (quod v. 4tus clare docet), ut adpareat, Christum hanc sacerdotii summi dignitatem sibi haud arrogasse, eam potius a Deo ipso accepisse sibi mandatam. Quod quidem qua demum ratione ex illo loco Ps. II, 7. fluat, si aeterna filii Dei generatio, vel eiusdem in nova oeconomia demonstratio ex sententia auctoris ep. ad Ebr. illo loco significata fuerit, plane non intelligitur. Hoc quidem potissimum agitur in his epistolae capitibus, ut demonstretur praestantia Christi

prae sacrorum V. T. administris quibuscumque, ad quam et ipsa natura Christi sublimior pertinere censenda est; sed haec sacerdotii Christi praestantia cap. VII. sequ. demum uberior exponitur. Incipit quidem maior epistolae sectio, qua auctor insignem hanc praestantiam Christi expositurus erat, inde a Cap. IV, 14, sed a limine huius tractationis modo docetur, quod saepius iam monuimus, tum Christum esse sacerdotem, tum sibi non arrogasse hanc dignitatem, quod quidem sacerdotum nulli licuisset, sed a Deo potius illam accepisse; at de praestantia Christi prae aliis μετίτρας eiusque causis posthaec demum in hac epistola agitur. Quae quum ita sint, magnae illi Theologorum ac commentatorum cohorti adiungere nos plane non possumus.

Transeamus igitur ad quartam classem eorum interpretum, qui filium Dei Ps. II, 7. de Messia omnino, ceu rege intelligunt, atque ex hoc sensu verborum, quem et auctorem epistolas tenuisse putant, nexus orationis nostrae eruere student. Sed hi ipsi in constituendo sententiarum loci nostri nexu in varias iterum partes abeunt. Primus hic nobis offertur Peirce Anglus (in paraphrasi huius epist. ad Ebraeos a Io. Dav. Michaele latine redditu), qui post Withbyum cum Sykesio (in paraphras. ad h. l.) hoc studiose agit, ut praeassertim ex verbo τελειοῦ (c. II, 10.) demonstret, Christum morte sua dici non posse summi sacerdotis munere fuisse defunctum, hoc demum eum administrasse ad gloriam erectum, postquam in coelum, tamquam Sanctissimum, in-

gressus victimam se pro hominibus Deo obtulisset (c. IV, 14.); mortis enim supplicio initiatum eum modo fuisse sustinenda summi sacerdotis provincia (c. II, 10.); neque enim in sacra Ebraeorum oeconomia feriendo, sed offerendo victimas factum fuisse sacrificium; mortem igitur Iesu Christi, quum in N. T. tabulis sacrificii nomine veniat, ita non appellari, quod in his iam terris tamquam sacrificium perfectum Christus morte se violenta obtulisset, sed quod in coelo potius hoc suppli- cium tamquam piaculum a filio coelum ingressuro Deo Patri esset offerendum. Itaque ex hac hypothesi illustrant locum nostrum Withby (in paraphr. ad h. l.) et Peirce (in paraphr. ad c. I, 5.), atque argumentandi rationem instruunt hoc fere modo: Jesus Christus, filius Dei s. Messias, morte violenta ad sacerdotium modo inauguratus, vere autem hoc sacerdotio post resurrectionem demum e mortuis defunctus, quum a Patre genitus dicatur, si- ve ad novam post mortem vitam regeneratus (*γεννᾶσθαι* enim de resurrectione etiam, ceu παλιγγενεσία ac secundis quasi natalibus Messiae, in sacris literis usurpari, coll. Actor. XIII, 32. 33.), hoc sane idem esse, ac si a Deo constitutus sacerdos dicatur; per resurrectionem enim summo sacerdotio Christum a Deo fuisse destinatum. Recte igitur excitari, existimant hi interpretes, hoc psalmi secundi effatum (*νιός μετεῖσι σὺ, ἐγὼ σῆμασον γεγενηκά σε*) loco nostro, ut persuadeatur lectoribus, Christum haud sibi arrogasse sacerdotium, sed a Deo ipso accepisse; per resurrectionem enim, ceu novam regenerationem ac secundos quasi natales, sum-

mi sacerdotis provinciam a Deo ipso in Iesum Christum fuisse collatam. Neque morari hanc interpretandi rationem, pergunt hi Angli, quod Christus s. Messias Ps. II. filius Dei propterea adpelletur, quod rex et dominus sit, nostro autem loco illud psalmi secundi oraculum ad sacerdotium Christi referatur; Christum enim sacerdotem fuisse non ex multis, nec ex communi sacerdotum ordine, sed eximiae prorsus ac singularis conditionis dignitatisque, ex classe scilicet Melchisedeci, adeoque regem et sacerdotem simul, regem quippe hominum Deique sacerdotem; itaque haec regis sacerdotis que munera, quae bina nobis videantur, unum Christum ita complexum fuisse, ut quasi in unicum ipsius munus coaluerint regii sacerdotis, atque utramque Christi provinciam tam arcte esse coniunctam, ut, quaecunque Christus regia auctoritate peragat, eorundem peragendorum potestatem idem a Deo constitutus summus obtineat sacerdos. —

At enimvero neque ab interpretandi facilitate neque a veritate sensus commendatur haec Peircii difficultatem loci expediendi ratio. Quamvis enim Christus ex mente auctoris epist. ad Ebr. regia ac sacerdotali dignitate simul gaudeat, utraque igitur in eadem Messiae persona iungatur, altera tamen ab altera, si utramque per se spectes, admodum differt, neo inaugratio Christi regia eadem plane dici potest cum initiatione eiusdem sacerdotali. Itaque Messias si ex mente auctoris epist. in isto loco Ps. II, 7. genitus a Deo filius eo sensu adpellatur, quod Deus ipsum in nova sa-

erorum oeconomia regem sit inauguraturus, hoc sane nequit idem censeri, ac si sacerdos in isto loco constitutus diceretur. — Deinde Gignere (גִּילֵי) Ps. II, 7. proxime non est Suscitare ex mortuis, sed Inaugurare, quum ad filium ceu regem hoc verbum sit referendum, quamvis sollemnem Christi (Messiae s. regis) declarationem largiamur per resurrectionem illius potissimum fuisse factam (Rom. I, 4). At-tamen male ad probandum huc refertur locus Actor. XIII, 32. 33. Nam simplex *ἀναστάς* h. l. non confundi debet cum *ἀναστάς ἐκ νεκρῶν*, v. 34. Τὸ *ἀναστάς* v. 32. denotat excitare, exhibere, nasci iubere (coll. 3, 26. 7, 37.), atque idem est, quod *ἐγίγειν* (v. 22. 23.). Apostolus igitur eo consilio, ut demonstret, Deum misso in terras Iesu misisse Messiam, h. e. regem populorumque sospitatorem, excitat locum Ps. II, 7. *νιὸς μου εἰ σὺ, ἐγὼ σῆμερον γεγένηκα σε.* Cuius quidem loci sola verba *ἐγὼ γεγενηκα σε* ad probandam Apostoli sententiam spectant, neglectis reliquis ac nexus tantum causa allegatis loci verbis, hoc fere sensu: ego te constitui regem; rex enim, de quo hic psalmus agit, adpellatur filius Dei: filius autem fit nascendo, uti rex inaugurando. Quare sententia: ego te hodie inaugurai regem, spectata quidem filii imagine, in allegato isto psalmi loco bene sic exprimitur: hodie ego te genui. Recte igitur Apostolus sententiam hanc: Deum Iesum demonstrasse Messiam, expressit verbis psalmi secundi (quem quidem cum Iudeis sui temporis ad Messiam referre solebat): ego *te* genui, seu, quod idem est: ego te hodie constitui, s. declaravi regem. — Ad

resurrectionem autem Christi e mortuis spectant
demum verba sequentia (v. 34) : ὅτι δὲ ανέσησαν
αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, quam ex V. T. libris demon-
straturus excitat v. 35 sqq. Apostolus Ps. XVI,
10. Errant igitur vehementer, qui putant,
Apostolum Act. XIII, 32. 33. quaesivisse in
verbis Ps. II, 7. ἀγώ στύμερον γεγέννητά εί-
ναι (ילדהיך היום) resurrectionem Christi, no-
vos quasi Christi e morte natales *).

— Nec denique, quamvis Christus ex men-
te auctoris epist. ad Ebr. post resurrectio-
nem in coelis sacerdotium gesserit, ex ipsa
illius resurrectione intelligimus, eo eonsilio
Christum a Deo e mortuis fuisse suscitatum,
ut esset sacerdos. Messiana quidem Iesu Chri-
sti dignitas omnino eluxit ex illius resurrectio-
ne, sacerdotalis non itidem. — Quae quum
ita sint, cadit Peirciana nexus orationis ex-
plicandi ratio, atque supersedere plane posse-
mus examinandis iis, quibus fundamenti quasi
loco argumentationem suam superstruxera^t Peir-
ce. Attamen ne quidquam ab illo subtiliter
dictum relinquamus intactum, paucula ad hanc
Peircii hypothesis adhuc monebimus. — Sum-
mi sacerdotii munere tum maxime Christum
fuisse defunctum, quum sanguinem effusum
Deo Patri in sanctissimo coeli loco obtulisset,
hanc quidem sedisse auctori epist. ad Ebr.
sententiam, non est, quod dubitemus ; neque

*) Plura de vero loci Actor. XIII, 32 sqq. sen-
su nexuque sententiarum vid. in Heinrichs
Acta Apostolor. perpetua annotatione illustr.
(ed. N. T. Kopp. Vol. III.) ad h. l.

negamus, offerendo victimae sanguinem maxime constitisse pontificum ebraeorum provinciam. Attamen, quum summi sacerdotes semel tantum per annum in sanctuarium introiissent, saepius autem, imo quotidie, Hierosolymis facta fuissent sacrificia, inde patet, sacerdotes, imo pontifices, saepius non modo mactasse, sed etiam obtulisse sacrificia (praeter anniversariam illam oblationem in sanctuario factam), Ebr. X, 11. quum sacrificia offerendo demum absoluta essent atque perfecta. Mactationem autem victimae haud pertinuisse ad munus Christi sacerdotale, per se clarum est; alias enim Christus sacerdos se ipse mactasse dicendus esset; quare, si munus Christi sacerdotale ad hunc ipsum tanquam victimam pertinet, hoc offerendo tantum sacrificio, non mactando, se exseruisse censendum est. Sed illa oblatio sacrificii in coelis, tanquam summo sanctuario, in hac epistola ad Ebr. commemorata, eaque ex comparatione Christi cum summo Ebraeorum sacerdote orta, non excludit aliam oblationem victimae in cruce quasi iam factam, Ebr. X, 10. 11. Variis enim in eadem epist. ad Ebr. describi imaginibus eandem Iesu Christi personam modo cum Mose, modo cum sacerdotibus, imo pontificibus Ebraeorum, modo cum ipsis victimis, varii quidem generis, comparatam, quis est, qui nesciat? Itaque una comparatio rei christiana cum sacris Ebraeorum in epist. ad Ebraeos instituta non excludit alteram. Auctorem autem epistolae mortem Iesu Christi non solum considerasse ut sacrificium inaugurando sacerdoti destinatum, sed potissimum ceu sa-

crificium pro salute humana praestitum, ex permultis epistolae locis plane adparet, v. c. IX, 15. 26. — Nihil igitur Peirce in rem suam argumentando effecit; nam utrumque uno eodemque sacrificio Christum praestare potuisse, bene iam docuit Zachariae ad Ebr. II, 10. V, 10. — Quod denique ad $\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\omega\nu$ Christi, Ebr. II, 10. attinet, quam Peirce admodum urget, quo inde demonstret, Christum morte sua cruenta sacerdotio fuisse initiatum, concedimus quidem, initiationis notionem multis in locis omnino subesse verbo $\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\omega\nu$ et $\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\omega\sigma\iota\varsigma$; at non concedimus Peircio et, qui eum sequuntur, Semlero, Tellerio, Zachariae aliisque, hoc quidem loco (c. II, 10.) hanc ipsam obtinere initiationis significationem. Est quidem $\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\omega\nu$ in nonnullis V. T. locis evers. alexandr. i. q. $\alpha\gamma\iota\alpha\zeta\varsigma\iota\varsigma$, coll. Ebr. X, 10.; sed h. l. clare distinguuntur $\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\omega\nu$ et $\alpha\gamma\iota\alpha\zeta\varsigma\iota\varsigma$; Deus enim dicitur δ $\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\omega\nu$ et Christus $\alpha\alpha\mu\alpha\zeta\omega\nu$, et eadem ratione c. X, 14. $\alpha\gamma\iota\alpha\zeta\varsigma\sigma\theta\alpha\iota$ distinguitur a $\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\omega\sigma\theta\alpha\iota$. Est potius h. l. $\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\omega\nu$ i. q. $\delta\ddot{\alpha}\zeta\varsigma\iota\varsigma$, $\varepsilon\iota\varsigma$ $\delta\ddot{\alpha}\zeta\alpha$ $\alpha\gamma\iota\iota\varsigma$, $\bar{\nu}\psi\omega\nu$, $\tau\iota\mu\bar{\eta}$ $\kappa\bar{\eta}$ $\delta\ddot{\alpha}\zeta\alpha$ $\varsigma\sigma\phi\alpha\omega\nu$, perfecte heare (Vollenden), et $\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\omega\sigma\theta\alpha\iota$ i. q. $\varepsilon\iota\varsigma$ $\delta\ddot{\alpha}\zeta\alpha$ $\varepsilon\iota\sigma\vartheta\alpha\theta\iota\varsigma$ (Luc. XXIV, 26.), ad metam perfectioris felicitatis pervenire (Vollendet werden, zur höhern Vollendung kommen, zum Ziel seiner Bestimmung gelangen etc.). Id quod recte observarunt Morus et Heinrichs ad h. l., et Lang ad Telleri librum: Wörterbuch des N. T. (sub voc. Vollenden.) In alia omnia abeunt contra in definienda $\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\omega\sigma\omega\varsigma$ notione Michaelis, Loesner et Blasche, quos videsis ad h. l. Eorum autem opiniones accuratius examinare, non

est huius loci. — Denique non recte atten-
dit Peirce varias rerum umbras ac imagines,
quibus totam involutam videmus epistolam ad
Ebraeos (de quibus vide Heinrichsii excursus
III. et IV. ad ed. epist. ad Ebr. ab ipso illu-
stratac), quas longius saepe petitas et artifi-
ciosius conflictas atque ad ingenium Ebraeorum
quammaxime accommodatas si nimium premas-
atque secteris anxie, vix elicias veras et pro-
prias notiones his rerum imaginibus substrat-
tas. Itaque scite evoluenda demum est ex his
imaginum involucris doctrinae christianaे veri-
tas; nec istae imagines, varii quidem generis
et coloris, habendae sunt pro ipsa rei verita-
te, si ad usum theologicum transferre velis
epistolae ad Ebraeos argumentum. Quibus re-
cte observatis, at a Peircio male neglectis, to-
ta cadit illius hypothesis ab ingenii magis acu-
mine, quam a doctrinae veritate et subtilitate
commendabilis. —

Aliam viam nexum harum sententiarum
explanandi ingressus est Sykes (in annotatio-
ne paraphrasi ep. ad Ebr. subnexa ad h. l.).
Recte is quidem psalmum secundum proxime
de Davide agere statuit, etsi Iudaci, quos au-
ctor ep. ad Ebr. sequutus sit, cum ad Mes-
siam retulerint; at in explicanda orationis se-
rie novam p[ro]p[ter]ea rationem non admodum pro-
babilem. Auctorem epistolae, ille quidem exi-
stimat, id agere, ut demonstret, Christum a
Deo destinatum fuisse sacerdotem perpetuum;
id quod duplici eum modo evincere studuisse:
primum excitando loco Ps. II, 7. ex quo gene-
ratim adpareat, futurum esse aliquem, quo

familia Davidis in perpetuum stabiliatur; deinde excitato alio vaticinio, eoque clariore et planiore (Ps. CX.), quo ille speciatim dicatur fore sacerdos perpetuus. Atque hoc sacerdotis munere initiatus erat Christus ex opinione Sykesii, quum resuscitaretur e mortuis. — Sed nec hanc admittere licet explicandi rationem. Perperam enim sumit Sykes, psalmo secundo praedici perennitatem familiae Davidicæ per Messiam; nam huius quidem rei nihil sane inest psalmo secundo, atque si quid in esset promissae huius perennitatis, quaerendum hoc potius esset in commate huius psalmi octavo atque sequentibus, iisque h. l. non excitatis, nequaquam autem in septimo commate ab auctore epist. vere excitato; quare si auctor epist. hoc ipsum, quod vult Sykesius, e psalmo secundo voluisse exsculpere, debuisse profecto sequentia allegare commata, nec illum septimum, qui plane non pertinet ad rem propositam. Deinde ex universa orationis serie clare adparet, neutiquam voluisse auctorem epist. ex allegato hoc loco (Ps. II, 7.) efficere perennitatem regni Davidici a Messia sperandam, sed hoc solum, non minus pendisse e voluntate Dei eiusque arbitrio sacerdotium Christi, quam munus reliquorum sacerdotum ebraeorum. Nec id egit auctor hoc quidem segmento, ut Christum evinceret destinatum fuisse a Deo sacerdotem perpetuum, sed ut eum probaret non suo sibi arbitrio munus sacerdotale arrogasse, verum a Deo potius ipso hoc ei fuisse demandatum; perennitatem autem huius sacerdotii Christi infra deum fusi expositus auctor. Nec fuisse deni-

que Christum per resurrectionem e mortuis sacerdotis munere initiatum, neque ex auctoris quidem mente, neque propter locum Actor. XIII, 33 seq., supra iam docuimus. Quare loco nostro nihil plane accedit luminis ab hac Sykesiana interpretandi ratione. — Itaque pergendum est ad alia, quae maiori veri specie gaudeant, interpretum, recentiorum praesertim, illustrandi loci nostri tentamina, atque quaerendum, an maior iis a veritate ac genuina interpretandi subtilitate accedat commendatio. — Sed ne limites huius scriptoris iusto longius excedamus, abrumpendum est disputationis filum, atque proxima feriarum pentecostalium occasione ad finem usque pertexendum. —

P. P. ipso Pentecostes die.
MDCCCXIV.

Quaestio posterior.

Quaestionem in priori libello propositam, quonam argumentandi genere usus sit auctor epist. ad Ebraeos c. V. v. 5. 6. curatus endaturi pergimus nunc, refutatis iam variis antiquorum interpretum opinionibus, ad eas, quas recentiores potissimum interpretes iniere, expedienda difficultatis rei vias, easque minus impeditas, penitus cognoscendas rectiusque aestimandas. Ex quo quidem genere attendan-

da in primis est atque diiudicanda ea sensus verborum nexusque constituendi ratio, quam Io Dav. Michaelis, Vir celeberrimus, exornavit, tum in notis ad Peircii paraphras. epist. ad Ebraeos, tum in commentario germanico in hanc epist. ad Ebr. ad h. l., praeentibus quidem claris N. T. interpretibus Crellio et Schlichtingio (in commentar. ad h. l.), Grotio (in annotationibus in N. T. ad h. l.), Hammondo (in paraphrasi N. T. cum notis ad h. l.) et Limborchio (in commentar. in Act. Ap. et in epist. ad Romanos et Ebraeos ad h. l.) atque sequentibus b. Zachariae (in paraphr. epist. ad Ebr. ad h. l.), b. Storrio (in Erläut. d. Br. an d. Ebr. p. 78. not. k.), I. A. Ernestio, *τῶ μηναρίτη* (in Lection. acad. in epist. ad Hebr. ed. Dindorffii p. 382.), Ven. Heinrichsio (in ed. Kopp. N. T. Vol. VIIL ad h. l.) aliisque. — Hi minimorum interpreses hunc in modum argumentantur. In Iesu Messia aequae ac Melchisedeco, quocum ille comparetur, dignitatem sacerdotalem cum regia arctissime esse coniunctam, neutramque ab altera sciungendam. Auctorem igitur huius epistolae ad Ebraeos, cuius menti utraque Christi provincia, regia pariter atque sacerdotalis, fuisset obversata, quum is demonstrare vellet, Iesum non suo quodam arbitrio sacerdotis partes arripuisse, sed, non secus ac reliquos sacerdotes, a Deo easdem in se collatas accepisse, nexus sententiarum constituisse hunc: „Ille idem Deus, qui regiam dignitatem Iesu Christo, tamquam Messiae, constituit verbis: *υἱὸς μοῦ εἶ σύ, ἐγὼ σίμερον γεγεννηκάστε,* eundem quoque constituit sacerdotem, pa-

riter ac reliquos sacerdotes, his verbis: *αὐτὸν Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰώνα rel.* *) Egregie sic et commode cohaerere videntur omnia. —

Verum enim uero si in antecedente oratione, qua, quid sibi in hoc epistolae segmento probandum sumserit, auctor declarasset ipse, nullum prorsus dignitatis regiae Messiae confrendae vestigium detexerimus, haud levis sane suboritur dubitatio, an recte se habeat ingeniosa haec interpretandi ratio; at magis magisque alitur haec suspicio considerato diligentius actissimo commatis quinti nexus cum proxime sequente sexto. Si enim auctor epist. eam sententiarum seriem, quam isti interpretes huic segmento inferunt, exponere voluisse, alia pro-

*) Causam coniunctionis utriusque loci allegati Ps. II, 7. et CX, 4. Crellius et Limborchius, qui eandem praeiuere interpretandi rationem, potissimum in eo querendam esse putarunt, quod sacerdotium Servatoris morte inchoatum resurrectione eiusdem, ad quam verba Ps. II, 7. ἐγὼ σὴμερον γεγεννηκά σε, docente Paullo Actor. XIII, 33., referenda essent, perfecte fuerit consummatum. — Sed ex resurrectione Christi haud intelligitur eiusdem sacerdotium, nec ullibi dicitur in S. S. Iesus Christus suscitus esse e mortuis, ut esset sacerdos. Nec denique locus Actor. XIII, 33. de resurrectione Christi intelligendus est, neque Apostolus locum Ps. II, 7. ad resurrectionem I. C. retulisse atque accommodasse censendus; id quod abunde satis docuisse nobis videmur in priore quaestione.

fecto verborum structura ille usus fuisset, hunc fere in modum: Αλλ' ὁ λαλῆσας πρὸς αὐτὸν νίος μου εἰ σὺ — — OTTOC (loco καθῶς) καὶ εἰ τέρῳ λέγει· σὺ ἵερεὺς εἶς τὸν αἰῶνα κ. τ. λ. Sed ita non habent verba auctoris. Illud potius καθὼς καὶ, v. 6., quo utrumque comma, quintum et sextum, arctissime invicem iungitur, claro demonstrat, non simile tantum, sed idem prorsus argumentum commate quinto, vel definite vel generatim, iam fuisse expressum, quod commate sexto exponitur. Quum autem dignitas regia et sacerdotalis, si utramque per se species, maxime a se invicem differant, quanquam in eadem Messiae persona concurrant: concedere plane non possumus, commate quinto dignitatem regiam, et comm. sexto sacerdotalem ab auctore fuisse significatam; sed comma quintum aequae ac sextum solius sacerdotalis munieris oblationem, vel definite, vel generatim modo, exprimat necesse est. — Unde facile adparet, quare illi verborum interpretationi cel. I. D. Michaelis, Zachariae, aliorumque, quantumvis docte et ingeniose exornatae subscribere plane non possimus. —

Melius igitur sibi hac in re consulere videntur, qui, veluti Owenus (in commentario ad h. l.) et I. H. D. Moldenhawer (in libro: Erläuterungen der schweren Stellen des N. T. P. III. ad h. l.) dignitatem summi sacerdotii notione filii Dei Ps. II, 7. iam comprehensam putant. Nam filium Dei statuunt hi interpres significare Messiam, ad veri autem Messiae dignitatem pertinere etiam sacerdotii administrationem; Messiam enim, seu Christum,

esse Iesum, quatenus salutem procuraverit hominum morte sua salutari, seu, quod idem sit, suscepta sacerdotii provincia *). — Sed hanc vim probandi a notione filii Dei petitam extorquent modo hi interpretes artificiose concludendo e vulgaribus muneris I. C. Messiani notionibus, ad easque notionem filii Dei Ps. II, 7. temere conformando. Conficienda potius est res omnis ex usu loquendi N. T. et e consuetudine Apostolorum hunc locum Ps. II, 7. excitandi, quippe qui notionem filii Dei, si rem iudicare licet e vulgari triplicis muneris Christi discrimine, referunt quidem ad munus Christi regium et propheticum, non autem ad sacerdotale, minime omnium ad solum hoc munus sacerdotale designandum. Rectius autem dicitur *vīdē τοῦ θεοῦ esse dilectus a Deo;* qualis potissimum erat Messias ex mente Iudeorum. Quam filii Dei notionem si recte tenemus, nos

*) Idem sentire videtur Semlerus ad Sycsianae paraphras. ep. ad Ebr. vers. germanicam ad h. l. Ita enim disserit not. 461. (p. 347.) »Der Zusammenhang ist wohl noch leichter: Gott hat den Messias bestellt und verordnet, er soll Urheber geistlicher und unaufhörlicher Wohlfahrt seyn. Priester schafften sonst dem Volke die Sicherheit, dass Gott ihre leibliche Wohlfahrt nun wieder befördern werde. Der Messias musste also von Gott zu einem vollkommenen, geistlichen Hohenpriester bestellt seyn.« Eodem modo pergit not. 463. (p. 350.) »Es ist der Sache nach einerley: Geistlicher König, geistlicher vollkommener Priester.«

plane non tangit argumentum, quod Abreschius, qui filium Dei pro nomine naturae habet, atque nomen muneric hac formula innui negat, e commate octavo ad h. l. haud sine veri specie repetit. Scilicet ita argumentatur Abreschius: Si verborum: καίπερ ὡν νιός, ἔμαθεν, αφ' αὐτοῦ ἐπαθετούσης, τὴν ὑπακοὴν, hic sensus sit: Christus quamquam esset rex atque Messias, tamen ex iis, quae passus est, didicit, quid esset obedire Deo; commodo sane sensu haec verba prorsus carere, quasi vero, qui sit munere Messias, non ea debeat perpeti, quae sint necessaria ad salutem hominum efficiendam, quum tamen haec ipsa παθήματα proprie pertineant ad munus Messiae christiani. — Sed hoc argumentum eos modo ferit, qui formulam νιός θεοῦ pro συνωνύμῳ Messiae habent. Sin autem hanc formulam attributum modo Messiae atque titulum honoris, quem vocant (dilectus a Deo, Liebling Gottes), ex usu loquendi Iudeorum significare statuimus, sensum haec verba v. 8. praebent valde commodum hunc: Christus quamvis esset apprime dilectus a Deo (carissimi instar filii), gravia tamen multa ac molesta, imo atrocia supplicia ipsi erant perpetienda, ut disceret, qua filius, quid sit obedire Deo, qua patri (h. e. quam obedientiam filius praestare debeat patri).

Proxime accedit ad interpretandi rationem Michaelis, Zachariae, aliorumque is loci nostri illustrandi modus, quem in primis commendavit auctoritas cel. Mori, quem deinde sequuti sunt b. Rosenmüllerus et Dindorfius. Verbis enim: ἀλλ' οὐ λαλήσας πρὸς αὐτὸν,

*νιός μου εἰ σὺ, ἐγὼ σῆμασον γεγένηκά σε, solam
Dei Patris descriptionem contineri hi interpre-
tes existimant *). Quamobrem Morus in ele-
gantissima epist. ad Ebr. versione, commate
quinto ita redditio: „So hat sich auch Christus
„die Würde eines Hohenpriesters nicht eigen-
„mächtig angemasset; sondern sie von dem
„erhalten, der zu ihm gesagt hatte: Du bist
„mein Sohn, heute habe ich dich gezeuget“;
ad verba von dem, der etc. addidit notam:
„Von Gott, seinem Vater, der ihn zum Herrn
über Alles bestimmt hatte, hat er sie erhal-*

*) Observandum tamen est, praeviusse iam in con-
stituendo hoc loci sensu nexoque Carpzo-
vium, Helmstadiensem, et Imman. Hoffmannum,
Tubingensem Theologum. Ille enim in
exercitat. sacris in epist. ad Hebreos ex Phi-
lone Alex. ad h. l. verba ita reddit: „Sic neque
Christus sibimet ipsi pontificatum vindicavit,
sed illum Deus Pater ad hoc sacerdotium voca-
vit.“ — Idemque addit: „Innuit (sc. Auctor
ep. ad Ebr.) Christum ab eodem vocatum esse
ad pontificatum, a quo esset genitus, et a quo
dictum ei esset ΤΙΟ'C μου εἰ σὺ; s. σ. γ. σ.,
i. e. a Deo Patre.“ — Hoffmannus autem
in demonstratione evangelica, Tom. II. p. 92,
ita disserit: „Iam ut Paullus respondeat, quis
hunc honorem sacerdotii in Christum contule-
rit, duos allegat Psalmos, nam. II. et CX.
Primum itaque allegatum docet, Deum, eum
ipsum, qui pro filio suo Christum declaraverit,
sacerdotem quoque ipsum constituisse; ut hic
locus plane ad explicationem sive descriptionem
subiecti in propositione Paullina adductus sit,
nec ultra quicquam probare hic debeat: alte-
rum deinceps allegatum de praedicato, seu ipsa
collatione sacerdotii loquitur.“

ten.“ — Atque Rosenmüllerus (in Scholiis in N. T. Tom. V. ad h. l.) observat: „Locum Ps. II, 7. repetit, ut ostendat, Christum „ab eodem vocatum esse ad pontificatum, a „quo esset pro filio, vel summo rege declaratus, i. e. a. Patre.“ — Dindorfius denique ad I. A. Ernesti lectiones academicas in epist. ad Ebr. ad h. l. addit (p. 382.): „Pro eo autem: Deus illi hunc honorem impertit, „quod praecedenti versui addendum videtur, „dixit scriptor: qui illi dixerat: Tu es filius „meus, ego hodie te genui, uno verbo eius pater. Ergo non Christus sibi vindicavit munus, sed Pater illi hoc demandavit.“ — Idem sub finem additamenti ad h. l. (p. 388.) breviter consilium ac sensum auctoris his verbis declarat: „Vocavit ergo idem Deus Iesum filium suum ad pontificatum, qui eum voluit esse Messiam et dominum summum; idem constituit eum pontificem, et voluit eum mori pro genere humano.“ — Consentunt igitur hi interpretes, in his verbis comm. quinti solam contineri descriptionem Patris Iesu Christi, nec referendum esse locum Ps. II, 7. e consilio Auctoris ad ipsum pontificatum a Deo Christo oblatum. —

Multa tamen, nec ea contempnenda, obstat videntur huic sensus notationi. — Primum enim, hunc si exprimere auctor voluisse sensum, vel scripturus fuisse pro λέγει, v. 6. participium λέχων, quod responderet τῷ λαλῆσας, admissa ellipsi: οὗτος ἐδόξασεν αὐτὸν, ut textus ita haberet: Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἐαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, αλλ' ὁ λαλῆσας πρὸς αὐτὸν· νῦν

μου ἔι σὺ, ἐγὼ σήμερων γεγέννηκα σε, καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγων· σὺ ιερεὺς ἔις τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδὲν — addita ex contexta oratione apodosi hac: οὗτος ἐδόξασεν αὐτὸν; vel v. 6. προκαθὼς καὶ scribere debuissest: ΟΥΤΟΣ καὶ, vel saltem vocula καὶ omissa καθὼς simpliciter. Illud καὶ enim v. 6. argumentum illi, quod v. 6. continetur, simile commate quinto iam obvium esse manifesto indicat. — Redundare quidem nonnunquam videri in N. T. libris haud difitemur particulam καὶ post καθὼς, v. c. i Thesal. IV, 13. Ephes. IV, 17. — Sed qui accuratius eiusmodi quaestiones grammaticas tractare solent interpretes, pleonasmum plane non alio sensu admittunt, nisi hoc: Salvo sensu generali omitti potuisse hoc vel illo loco hanc particulam καὶ post καθὼς; an vero ex ipsius Apostoli sententia, valde dubitamus; ex hac enim haec vocula καὶ post καθὼς particulae latinae Etiam ubique respondere solet. — Deinde concedimus quidem, ne morosiores videamur in respuenda ea, quam b. Morus iniit, hunc locum explicandi ratione, aut ignari eorum argumentorum, quibus haec defendi possit verborum interpretatio, vel saltem excusari — ex Pauli Apostoli more, qui singulas sententias ac periodos ope particularum ὤς, ὠστε, καθὼς, εἰπερ, καθάπερ rel. iungere plerunque soleat, particulam καθὼς v. 6. loco γὰρ ab auctore epist. ita positam statui posse, ut sententia: καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, perfecte aequipolleat alteri: λέγει γὰρ ἐν ἑτέρῳ κ. τ. λ. Quo quidem particulae καθὼς usu h. l. admisso non idem significatur hac vocula argumentum v. 6. contineri, quod iam v. 5. sit ab auctore

epist. tractatum; sed in solo commate sexto inest probatio sententiae: Christum a Deo ipso constitutum fuisse pontificem, eaque e Ps. CX. repetita; neque contrariari dici potest arctissima commatum quinti et sexti connexio isti b. Mori aliorumque sententiae, qua unice Dei, tanquam Patris I. C., descriptio ex Ps. Ps. II, 7. de promta comm. quinto contineri existimetur, quam ipsa rei propositae probatio commate demum sexto ex Ps. CX. sequatur.

— At vero omnem hanc disputationem satis speciosam penitus infringi censemus sola observatione exegetica hac: particulam $\kappa\alpha\theta\omega$, cum $\chi\psi$ quidem iunctam, in nullo N. T. loco (comparavimus autem, duce quidem Er. Schmidio in $\tau\alpha\mu\epsilon\omega$, omnia) particulae $\gamma\alpha\beta$ responderemus, sed solam comparandi et confirmandi ea, quae ante dicta fuerint, vim habere. Id quod loco nostro (v. 6.) etiam $\tau\delta$: $\dot{\iota}\nu \dot{\iota}\tau\acute{\epsilon}\rho\omega$ potissimum arguit, quippe quod alium, similis quidem argumenti locum, e V. T. tabulis repetitum, eumque in oratione proxime praegressa allegatum innuit.

Quae quum ita sint, earumque quas hactenus recensuimus, nulla hunc locum explicandi ratio, firmis, nostro quidem sensu, munita sit praesidiis, novam profecto tentare licet loci explanandi nexusque sententiarum illustrandi viam, qua forte argumenti difficultas expediatur facilius. — Recte iam observarunt interpres nonnulli, veluti Iacob. Cappellus, Io. Camero, Arth. Ashl. Sykes, contineri v. 5. demonstrationem sententiac generalem, specialem autem v. 6., etsi in modo, quo hanc

observationem ad illustranda duo e Psalmis allegata adipicarent, nostra quidem sententia, valde erraverint. — Iac. Capellus (in Observation. in Nov. Test. ad h. l.) ita hac de re disserit: „Paulus duo sibi proposuerat pro-„banda: 1. Christum a Patre glorificatum. „Eo pertinet secundi Psalmi citatio. 2. Sic „glorificatum, ut fieret Pontifex. Eo pertinet „Ps. CX. versu sequente laudatus.“ — Recte quidem Iac. Cappellus ita declarando sententiatarum nexus ad λαλήσας mente suppleuda esse ex praecedente oratione praecipit: ἐδόξασιν αὐτὸν. Bene enim iam observavit Ioach. Camerarius (in libro multae frugis, at nostra aetate a multis, qui interpretes N. T. dici cupiunt, male neglecto: Notatio figurarum orationis et mutatae simplicis elocutionis in apostolicis scriptis etc. ad h. l.) ad verba: ἐδόξασε γενηθ.: „συλληπτικῶς haec dicuntur μέτ' Ἑλλήσι-ψεως, ὁ Χριστὸς οὐκέτι ἐδόξασεν ἑαυτὸν τοῦ γενηθῆναι αὐτοῖς, ἀλλ' ὁ λαλήσας θεὸς ἐδόξασεν αὐτὸν. Non ipse sibi eam gloriam sumsit, ut fieret pontifex, sed hunc affecit illa gloria is, qui de eo locutus fuerat, Deus.“ — At in eo eravit Iac. Capellus, quod illud δοξάζειν ad illustrationem Christi omnino referret, nec id, quod verbo δοξάζειν additum est, γενηθῆναι αὐτοῖς probe attenderet. — In eundem modum contendit Io. Camero (in praelect. in selectiora loca Nov. Test. s. in myrothecio evangelico rel.) ad h. l.: „Non continetur his „verbis institutio Christi in munere mediatorio „aut pontificali, sed declaratio, quod filius „sit, et a quo ad munus suum vocatus sit, „nempe a Patre, ac proinde illud non usurpas-

„se. De sacerdotio autem agit sequens testimoniū.“ — Sed ita argumentando non clare satis significat Io. Camero, in quanam commatis quinti parte quaerenda sit generalis sententiae demonstratio: utrum in munere Christi generatim spectato, ad quod sacerdotalis etiam ratio speciatim pertineat; an in filii Dei notione? At de sacerdotali Christi munere proprie hoc loco agitur, quod non sibi ipse arrogaverit, sed a Deo collatum acceperit; nec in notione filii Dei continetur muneris sacerdotalis ratio. Sed si Camero commate quanto generalem hanc expressam esse notionem existimaverit (de quo tamen dubitamus): Christum, quicquid praeclari habeat, hoc accepisse a Deo, cœn Patre, proprius sane ad veritatem accessisse nobis videtur. — Denique Sykesius, de cuius sententia supra fusius disputationem Ps. II, 7 sq. factam commate quanto contineri statuit; quod autem hanc promissionem ad perennitatem familiae Davidicae retulerit, admodum eum errasse, supra docuimus. —

Acutius vidit atque subtilius penetravit in verum sententiarum nexum Guilielm. Surenhusius in libro fere aureo βίβλος κατελλαγῆ inscripto (Amstelod. 1713.), quem si recensiones interpretes diligentius consuluerint, quas iniere impeditiores locum nostrum explicandi vias, confidimus, prorsus deseruissent. Vir enim ille doctissimus, cui admodum familiaris esset literarum ebraicarum atque talmudicarum cognitio, omnem loci nostri difficultatem, eamque ex argumentationis obscuritate

ortam, facile superavit comparando argumentandi genere loco nostro adhibito, eoque a plerisque interpretibus haud intellecto, cum consuetudine Iudeorum, in primis Talmudistarum, loca Vet. Test. allegandi et ad rem praesentem accommodandi. In quo quidem locum nostrum illustrandi genere universo non possumus non cum Surenhusio consentire, in singulis licet nonnullis, praesertim iis, quae ad sensum loci allegati P. II, 7. pertinent, ab eodem nobis sit discedendum. Quo vero Surenhusii ratio lectoribus nostris fiat clarior, verba ipsa, paululum quidem ubi res postularet, contracta, huc transcribere haud abs reducimus. Sunt vero haec: „Christum non minus quam Aaronem ad summum pontificatum a Deo vocatum fuisse, Apostolus ex duabus Scripturae locis probat, quorum unus hisce verbis comprehenditur, Ps. II, 7. בְּנֵי אָחָה חִיּוֹם יַלְרָחֵירָךְ אֲנֵי [אֲנֵי] נָבָעַ מֵעַד אֵלֶיךָ, וְאַתָּה תְּמַמֵּן גַּם־גַּם־סְמִינָה σε. — — Paulus hac in parte veterum Hebraeorum doctores imitatus fuit, qui interdum in veritate rei demonstranda unum alterumve locum Scripturae praemittere solent, ex quo rei veritas subobscurae tantum, et postea aliud addere, ex quo ea perspicue et efficaciter probatur, sicuti constat ex thesi nostra XII. de modis allegandi scripturas sacras *).

*) Haec thesis XII. sic habet: „Interdum locus aliquis ex scripturis sacris ad rem probandam allegari solet, sive per allegoriam, sive per simplicem probationem, ex quo res non satia-

Quando igitur Paulus Ps. II. adducit, is id non facit eo scopo, ut inde probet, Christum ad summum pontificatum a Patre suo vocatum fuisse, sed quod is nullum honorem sibi arrogaverit, verum eum a Patre oblatum accepere rit, sicuti etiam erat honor filii Dei, cum summus ille pontificatus inter alios etiam ex summis esset honoribus. Non enim dicit Apostolus, quod Christus se ipsum non constituerit, sed, quod is se ipsum non glorificaverit, sive gloriam tribuerit; cum itaque declaratio illa Patris de suo filio plurimum faciat ad filii gloriam, proinde verba Ps. II. recte adducta sunt. Praeterea, cum Apostolus ostensurus esset Christum non secundum ordinem Aaronis, sed Melchisedeci summum pontificem constitutum esse, hinc Ps. II., in quo de aeterna generatione filii agitur, recte allegatur, et ex nativitate atque origine Christi probatur, illum ad aeternum pontificatum fuisse idoneum, ita ut in Ps. II. fundamentum sternatur ad ea, quae in Ps. CX. dicuntur, confirmanda. Circa mo-

efficaciter probari potest propter verborum obscuritatem, nisi locus allegatus cum aliis comparetur et illustretur. Sic in Berachot fol. 5. col. 1. adducitur Iob. V, 7. וְנִי רְשָׁקִיגְבֵּהוּ עַזְפָּה (et scintillae prunarum alte volant); at vero cum hicce locus non satis probet id, de quo quaeritur, hinc alia, quae magis stringunt, subiunguntur, ut Deuter. XXXII, 24. ex quo probatur, voce נְשָׁמָה intelligi castigationes Dei. Porro cum ex Ps. XXXIX, 3. non satis luculent probaretur, per טֹבָה (bonum) intelligi legem, additur alter locus Prov. IV, 2. —

dum allegandi notandum est, quod Apostolus posteriora commatis 7. Ps. secundi verba tantum decerpit, posterioribus [lege: prioribus] transmissis, veteribus namque Hebraeorum doctoribus in more positum erat, tot duntaxat verba allegare, quot ad rem probandam erant necessaria, quemadmodum docet thesis nostra IV. et VIII. de modis allegandi scripturas sacras.“ — Hactenus Surenhusius. — Vir effugerit lectores nostros, multa hic esse a Surenhusio dicta, praesertim in locum Ps. II, 7. eiusque sensum, quo usus fuerit in rem suam auctor epistolae ad Ebraeos, quae supra essent a nobis improbata. Quare duntaxat ea in rem nostram convertere nobis licet, quae scite monuit Surenhusius, eaque supra expressioribus literarum formis a nobis distincta, de more Rabbinorum plura loca Vet. Test. iunctim allegandi atque ex iis tum generatim tum speciatim argumentandi. Quem quidem allegandi morem si recte loco nostro illustrando adhibeamus, novam omnino atque insignem lucem affundi posse argumentandi generi, quo usus sit auctor in loco hoc obscurō, nobis est persuasiſſimum.

Itaque tandem ad eam pergimus loci huīus obscurī rectius explicandi illustrandique rationēm, quae, reiectis quidem reliquis periculis exegeticis, nobis maxime placet, quum et consuetudini doctorum iudaicorum magis conveniat, sitque sententiarum nexui aptissima. — Auctor epist. ad Ebraeos locum Ps. II. 7. non eo consilio excitasse nobis videtur, ut Messiae vel regiam vel sacerdotalem digni-

tatem a Deo ipsi collatam inde demonstraret, sed ut generatim duntaxat efficeretur, Christum ad munera sua, quae demum cunque illa sint, a Patre fuisse evocatum, neque sibi illa arrogasse. Vere quidem demonstraturus erat Auctor eptst., quod supra docuimus, Christum non sibi arrogasse summi sacerdotis provinciam, sed a Deo ipso potius accepisse hosce honores. Hoc ipsum autem quo probaret, praemisit Rabbinorum more locum Vet. Foed, ex quo generatim modo pateret, Christum, quod obierit munus, qualecunque illud esset, non sibi ipsi, sed Deo debere; deinde vero aliud V. T. oraculum adiecit, quod clare et definite doceret, summi sacerdotis partes ipsi a Deo fuisse collatas. Sollempne enim erat Iudeis (docente Surenhusio in *βιβλων καταλαγης*, de modis allegandi, Thes. XII, p. 50.), in allegandis S. S. oraculis ad firmandam sententiam aliquam ea praemittere loca, quae rem subobscure tantum vel simpliciter significant, aliaque deinde addere V. T. loca, quae rem luculentius pleniusque exponant. — Itaque nervus probandi simpliciter quaerendus est in verbis: ἐγώ γεγέννηκά σε. — (Mihi debes origines tuas), iisdemque Rabbinorum more generatim intellectis: „Mihi debes, quod „es, quodque vales, naturam tuam atque con-„ditionem omnem.“ — Quo effato, e consilio quidem auctoris epist. illud, nulla nexus sententiarum ratione habita, in rem suam allegantis, haud definiebatur ipsa conditio et dignitas Christi Deo debita, utrum regia sit, an sacerdotalis. Demonstrant modo hacc verba psalmi secundi, ex eo certe sensu, quo

auctor epist. illa excitabat, simpliciter ac universe: Christum ratione muneris sui, quodcunque illud sit, a Deo pendere. Itaque verba antecedentia: *vios μου σι συ*, quod ad sensum, si consilium allegandi spectes, hoc loco plane redundant, aequae ac Ebr. I, 5., inuersa quidem ratione, eiusdem oraculi verba posteriora, ἐγώ σημερον γεγέννηκα σε, quippe quae ad probandum non attinent, sed tantum nexus et memoriae causa allegantur. Solent enim scriptores librorum Nov. Foed. Iudeorum more *) loca Vet. Test., quorum pauca modo verba probando vere inserviunt, allegare integra, tum propter nexus orationis, tum vero, unde depromptae sint breves istae sententiae, ne lectores lateat. — Demonstrata igitur ex loco Ps. II, 7. sententia generali hac: Christum ratione muneris sui Deo esse obnoxium, transit auctor epist. ad sacerdotium Christi ex alio loco Vet. Test. (Ps. CX, 4.) compro-

*) Conferri in hanc rem merentur, quae Surenhusius disseruit in *βιβλω καταλλαγῆς* p. 54 sq. thes. XIX. de modis allegandi S. S. „Aliquo quando plura verba, inquit, in una serie allegari solent, cum tamen rei probatio ex uno vel altero verbo petatur.“ — Quod illustrat deinceps Surenhusius pluribus locis Thalmudicis et nonnullis notis Maimonidis et Barthenorae; atque ad extremum addit: „Sic etiam Apostolus Paulus ad Hebr. cap. XI, 8. ex Ps. VIII. ex unica voce Υδρονί sive πάντα, et Hebr. VII, 17. Ps. CX, 4. ex unica voce Κόλυν, εἰς τὸν αἰώνα, rem conficit. Confer Cap. V, 7.“

bandum. Quare pergit v. 6: καθὼς καὶ ἐν ἑτῷ λέγει· σὺ ἵρευς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδὲκ In quo quidem allegato primum notandum est, ad instituendam rei propositae probationem ipsam modo pertinere prima loci allegati verba: σὺ ἵρευς, reliqua vero ἐπὶ τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδὲκ, hoc quidem loco abundare, solius contextus causa allegata (de quo quidem allegandi genere iam supra ad comma quintum satis monuimus), at infra demum (cap. VII.) accuratius explicanda fusiusque ad Christum applicanda. Deinde probe observandum est, hoc allegatum ex Ps. CX. ne sufficere quidem ad plene demonstrandum id, quod auctor epist. demonstrare sibi proposuisset, nisi in subsidium adhibeatur illud, quod commate proxime praecedente quinto ex Ps. II. iam esset demonstratum. Demonstratus enim erat auctor epist. comm. quinto: Christum sibi haud arrogasse summi sacerdotii dignitatem, collatam sibi potius eam a Deo ipso accepisse; at ex Ps. CX, 4. hoc tantum probari poterat: Christum esse sacerdotem, non autem hoc: Christum hoc sacerdotium a Deo accepisse. Hoc demum patescit, si primum allegatum ex Ps. II, 7. cum altero ex Ps. CX, 4. petito ita iunxeris, ut cum auctore epist. illi effato sensum generalem subiectias hunc: „quicquid Messias habeat, hoc Deo deberit.“ Ex utroque igitur loco arcte iuncto intelligitur demum veritas sententiae ab auctore epist. adsertae: Deum Christo sacerdotium tribuisse. Quod si attenderis, facile intelliges et necessitatem utrumque locum ad confirmandam sententiae propositae veritatem

coniungendi, et veram ac genuinam causam allegandi utrumque, quum neuter seorsim spectatus id demonstraret, quod auctor epist. docere vellet. Nam alter locus Ps. II, 7. generatim modo, e sententia quidem auctoris, innuit: Christum in quacunque re Deo esse oneratum; alter vero ex Ps. CX. petitus docet duntaxat hoc: Christum esse sacerdotem. Sed utrumque locum si conferas atque in unum quasi colligas, resultat hoc: Sacerdotium collatum ipsi esse a Deo, nec sibi ipsi hoc arrogasse Christum. Id ipsum autem est, quod probare voluit auctor ep. comm. quinto. Quam auctoris argumentationem si ad formam artis redegeris, talis ea foret: Messias in quacunque re pendet a Deo, patre suo (Ps. II, 7.). Atqui Messias est sacerdos (Ps. CX, 4.); Ergo etiam, qua sacerdos, pendet a Deo, nec sacerdotium illud sibi arrogasse censendus est. — Sic omnia in hac argumentatione amice conspirant, atque uterque V. T. locus, ex Ps. II. et CX. petitus, in eundem finem ab auctore epist. productus adparet.

Nec alienum esse hunc modum allegandi V. T. oracula, ex iisque argumentandi a more ingenioque Paullino, duo praesertim loca, ad quae ipse Surenhusius (l. c.) nos ablebat, commonstrant, ut plura alia ciusdem generis taceamus. — Primus locus est Rom. X, 6 — 11., quo Apostolus naturam et praestantium fidei commendaturus primum lectores remittit comm. 6. ad oraculum Deuteron. XXX, 12., idque ab omni quidem sententiarum ne-

xu quasi auulsum ad Christum , eiusque resurrectionem e mortuis atque adscensionem ad coelos accommodat , ut proposito exemplo naturam fidei illustret , quae his de rebus dubitate nos haud patiatur . Deinde addit Apostolus aliud argumentum ex alio eiusdem pericopae loco , Deuter. XXX, 14. petitum , ut doctrinam christianam facili negotio , nempe sola fide parandam et ore profitendam commendet , transferendo , qui Rabbinorum mos est isto loco , qui haud dubie spectat doctrinam (μημα) de legibus Mosaicis , ad doctrinam de fide Iesu habenda . Quum autem illud oraculum Deuteron. XXX, 12. 14. subobscure tantum Apostolo fidem innuere videretur , nec ultra expressa fieret fidei mentio , tandem producit in medium alium locum (Ies. XXVIII, 16.) , quo expresse ὁ πιστεύων commemoratur (πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ καταισχυνθήσεται) , neque h. l. respuit Rabbinorum morem arbitrario adiiciendi vocabula , quae in textu non habentur ; addit enim , imo premit voc. πᾶς (πᾶς ὁ πιστεύων) , quod neque in textu ebraico , neque in versione alexandrina extat . — Sequitur igitur Apostolus h. l. morem Iudeorum , loca V. T. , quae rem subobscurius significant , praemittendi , quae clarius , ad extremum collocandi , atque ita argumentandi , ut singula loca allegata a nobis iunctim sint comprehendenda , si vim probandi , quam spectasset Apostolus , plane intelligere velimus . — Alter locus , quo simili ratione Apostolus argumentatur , est 1 Cor. IX, 9 — 14. Id vero hic agit , ut demonstret , sibi aequa ac aliis doctribus christianis licere , victum ab iis petere ,

quibus doctrinam evangelicam impertiant. Quod primum probandi caussa illustrat variis similibus e vita communi petitis, v. 7. Tum pergit sententiae veritatem confirmaturus ad argumentum e lege aliqua Mosaica depromtum (Deuteron. XXV, 4.), qua iubentur Iudaei, caueant sibi bovi trituranti camum iniicere. Sed subobscure modo, non clare ac luculenter, firmatur hac lege sententia Apostoli, argumentando a minori ad maius: si Deus hac lege boum curam gerat, hoc multo magis valere de hominibus, qui salutem aliorum procurent (v. 10.), omniumque maxime de Apostolis; quare recte disserit Paullus v. 11: ἐι ημεῖς υμῶν τὰ πνευματικὰ ἔσπειραμεν, μέγα ἐι ημεῖς υμῶν τὰ σωματικὰ θερίσαμεν; Recte quidem procedit haecce argumentatio; sed proprie tamen agit illa lex Mosaica de bobus, non de hominibus aut adeo doctoribus, qui alias doctrina divina imbuunt. Quare tandem Apostolus progreditur v. 13., quo firmius stabilit sententiam, ad aliam legem Mosaicam (Numer. XVIII. et Deuter. XVIII.), qua sacerdotibus Ebraeorum, qui sacris operentur, clare et expressis verbis conceditur, e sacris victim habere, iisque, qui altari adsidant, bonorum illius reddi participes. — Itaque Apostolus hoc etiam loco, sententiae suae veritatem corroboraturus, in oraculis V. T. allegandis pergit ab obscurioribus ad planiora et luculentiora. Atque nunc demum rationes ita subducit comm. 14: Οὐτω καὶ ὁ κύριος διέταξε τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν. — Haec exempla sufficient ad probandum, Paullum, Apostolum,

eadem usum fuisse argumentandi atque loca
V. T. allegandi ratione apud Iudeos maxime
frequentata, quam auctor ep. ad Ebr. cap. V,
5. 6., nostra quidem sententia, sequutus fuisse
censendus sit.

Quae quum ita sint, hic, quem nunc copiose exposuimus, sententiarum sensus nexusque, quum sit et naturali verborum structure aptior, et consilio auctoris epistolae convenientior, et consuetudini Iudeorum loca Vet. Test. allegandi, ex iisque argumentandi accommodatior, neque ab ipso more ac ingenio Paullino alienus, reliquis omnibus locum hunc difficillimum explicandi nexumque sententiarum constituendi modis supra a nobis examinatis longe praferendus nobis esse videtur.

P. P. ipso Pentecostes die.
MDCCCXV.

XIII.

Programmata II. pentecostalia, quibus
in εὐθεντίᾳ epistolae Publili Lentuli ad Senatum
Romanum de Iesu Christo scriptae
inquiritur.

I e n a e,
MDCCCXIX et MDCCXXII.

Particula I.
Fabulam de Publili Lentuli epistola ad

enatores Romanos de Iesu Christi miraculis, us vultu externoque habitu dudum explosam enuo ad examen revocare superfluua plane deri possit et fere ineptum *), nisi exemplar huius epistolae Lentuli nuper in biblioteca Vaticana repertum multorum admiratioem, in primis Angli cuiusdam (in diario: the British monitor) excitasset, eosque in falsam opinionem novae alicuius rei, eiusque notatum ignissimae, nunc demum detectae, anteaque ane incognitae, male induxisset **). Habeatur autem, quod ante hos centum annos iam

*) Iam Sec. XV. Laurentius Valla (in declamat. contra donationem Constantini M. diserte enunciavit: „Epistola nomine Lentuli improbe ementita est; atque L. Ellies du Pin Sec. XVII. hanc epistolam in egregio libro: Nouvelle bibliotheque des auteurs ecclesiastiques, Vol. I. p. m. 23. ed. Paris. 1699. 4. paucis verbis repellit his: „Il n'est pas besoin, de montrer la fausseté d'une Lettre, attribuée à Lentulus écrite au Senat et au peuple de Rome touchant les actions de Jesus Christ: la supposition en est évidente.“

**) Qua de re diarium Vimariense Oppositionsblatt dictum N 253. anni 1818. p. 2021. haec habet: „Der British Monitor bringt ein sehr merkwürdiges Actenstück zur öffentlichen Kenntniß, d. h. einen Brief des Statthalters von Iudäa, Publius Lentulus an den Römischen Senat, welcher sich unter den Manuscripten des Vatican befinden soll, und bey dem Stillschweigen der Römischen Geschichtschreiber Tacitus und Suetonius über Jesus Christus von doppelter Interesse ist. Folgendes ist der Inhalt

testatus est I. A. Fabricius *), haec epistola Lentuli in multis bibliothecis Angliae, Galliae, Italiae, (praesertim in bibliotheca Vaticana et Patavina) et Germaniae, in primis in biblioteca Augustana (teste Antonio Reisero) et Ienensi **). Typis etiam saepius repetita est

des Briefes: Es befindet sich gegenwärtig in Iudäa ein Mann von seltenen Tugenden, der sich selbst Jesus Christus nennt. Die Ausländer halten ihn für einen Propheten, aber seine Anhänger verehren ihn als den Sohn des unsterblichen Gottes etc.“ —

- *) Vid. Io. Alb. Fabricii cod. apocryph. Nov. Test. Vol. I. p. 302. — Adde: Io. Reiskü ex exercitatt. histor. de imaginibus Iesu Christi, Ien. 1672. ed. 2. 1685. 4. p. 153.
- **) Descripsit hoc Ienense exemplar Mstum epistolae Lentuli atque typis mandavit Io. Christoph. Mylius, biblioth. Ien. praefectus, in Memorabil. bibliothec. academ. Ienensis (Ien. 1746. 8.) p. 301 sq. Scriptum erat hoc epistolae exemplum in charta rubra literis aureis atque additum libro membranaceo Mto pretiosissimo, continenti aliquot Evangelia festivalia atque elegantissimis Lucae Cranachii picturis distincto. Picta autem I. C. imago, ea que ad Lentuli descriptionem accurate expressa, inserta cernitur exteriori ligaturaе voluminis atque vitro obducta cum lamis quibusdam argenteis inauratis. Quam Servatoris imaginem antiquam eamque venustissimam Leo X., Pontifex Romanus, Friderico Sapienti, Electori Saxon., quondam dono dedisse dicitur. Amisum autem vel ablatum ex hoc codice membranaceo ante sexaginta, et quod excurrit, an-

haec Lentuli epistola, discrepantibus quidem inter se nonnullis lectionibus. Harum epistolac editionum eas modo recensere sufficiat, quibus ipse haec scribens utor. Primum exhibetur in Historia ecclesiastica Centuriatorum Magdeburgensium, (Basil. 1559. fol.) Centur. I. l. I. p. 344., eaque accurate typis repetita (retentis etiam erroribus typographicis) Norimbergae (cura Baumgartenii; deinde Semlcri) 1757. 4. Vol. I. p. 368. Quocum Centur. Magdeb. textu plane convenit apographum huius epistolae Lentuli in Michael. Neandri apocryphis, iis quidem graecae eiusdem versioni Catechismi Lutheri additis (Basil. MDLXVII.) p. 410 sq. — Deinde recepit hanc epistolam Io. Iac. Grynæus in Monumenta S. Patrum orthodoxographa (Basil. 1569. fol.) p. I. epistol. orthodoxograph. theol. latinorum. — Aliud, idque duplex, huius epistolæ Lentuli exemplum exhibit Io. Reiskius in exercitatt. histor. de imaginibus Iesu Christi rel. (Ien. 1685. 4.) p. 152 sq.; alterum ex Msto Ienensi supra descripto expressum, alterum ex Orthodoxographis repetitum *). — Porro, quod

nos fuisse hoc epistolæ exemplar merito dolimus; aliud tamen adhuc extat in biblioth. acad. Ienensi huius epistole exemplum codici Msto LXXX, insertum. Cf. Mylii Libr. cit. p. 347.

*) Quibus ex Orthodoxographis hanc epistolam etiam repetit b. Io. Bened. Carpzovius (Theologus Helmstadiensis) in programmate: de oris et corporis Iesu Christi forma Pseudo-Lentu-

iam supra monitum est, Io. Christoph Mylius, Mstum illud Ienense typis accurate exprimentum curavit in Memorabil. bibliothecae academicæ Ienensis p. 302 sq. — In linguam adeo persicam translata est haec epistola, auctore Hieronymo Xaverio in historia Christi *); atque tam latina, quam germanica lingua tum Norimbergaæ, tum Erfuti dudum in vulgus prodiisse hanc Lentuli epistolam, testantur Reiskius et Fabricius ll. cc. Denique haec epistola, etsi non sub Lentuli nomine, atque

li, Iohannis Damasceni ac Nicephori prosopographiae; obiter Neo-Zopyrorum Christi ico-nes inducuntur. Helmst. 1777. 4. Quem libellum mihi nunc non esse ad manus, valde doleo.

- *) Ipse quidem Hieronym. Xavier S. I. legatus Pontif. Rom., hanc historiam Christi multis fabulis contaminatam lingua Lusitanica compo-suit, quam vero Abdel Senarin Kasem in linguam persicam transtulit. Quam versionem manuscriptam quum Ludov. de Dieu a Iac. Golio accepisset, decrevit illam latine cum animadversionibus iuris publici facere, ut pateret, qualis doctrina christiana propagaretur ab iis, qui a Pontifice Romano ad gentes profanas mitterentur. Ita in lucem publicam prodiit: Historia Christi, persice conscripta simulque multis modis contaminata a Hieronymo Xavier, latine reddita et animadversionibus notata a Ludovico de Dieu, Lugd. Batav. 1629. 4. Quem in librum vide Nachrichten von einer Hallischen Bibliothek T. V. p. 474. sq. et I. G. Walchii biblioth. theologic. selectam Vol. III. p. 405.

verbis ab initio paululum mutatis reperitur in editione opusculorum Anselmi Cantuariensis sine loco et anno, in 4. *) — Nihil igitur novi, vel eximii aut memoria digni in lucem protraxerunt, qui hanc epistolam Lentuli ex

*) Hic liber inscribitur: Opuscula beati Anselmi Archiepiscopi Cantuariensis ordinis sancti Benedicti. Videtur typis excusus, quantum quidem ex forma literarum coniicere licet, Parisiis circa finem Sec. XV. vel initium Sec. XVI. (vid. Hambergeri zuverlässige Nachrichten von d. vornehmsten Schriftstellern Th. IV. p. 40. et Mylii memorabilia biblioth. acad. Jenensis p. 303). In qua opusculorum Anselmi editione haec narratio de Christo verbis Pseudo-Lentuli expressa extat in ultima pagina. Adiectis enim in hac ed. libris II. de imagine mundi (qui autem non sunt neque Anselmi, hec que Eadmeri; quare desunt in editione operum Anselmi Gerberoniana: sed Honorii Augustodunensis, in cuius operum editionem tam Heroldianam quam Schottianam rectius recepti sunt) leguntur duo tractatus breves ita inscripti: 1) Invocatio matris virginis Mariae simul et filii eius; 2) Ex gestis Anselmi colliguntur forma et mores beatae Mariae et eius unici filii Iesu. In quo posteriori tractatu descriptio Iesu, eaque non separata a laudibus Mariæ matris, nec sub nomine Lentuli, his verbis incipit: „Sed filius eius unigenitus erat homo magnae virtutis, nominatus Iesus Chhristus, qui a gentibus dicebatur propheta veritatis, quem eius discipuli vocaverunt filium Dei. Suscitavit mortuos, et sanavit omnes languores, homo quidem procerus, mediocris et spectabilis. Vultum habuit venerabilem,

apographo Vaticano, accurate, maximam quidem partem, cum Msto illo Ienensi consente, tyis exscribendam curarent *). Suppositam enim Lentulo fuisse hanc epistolam atque falsa continere, dudum docuere viri docti, Reiskius, Varenius, Cocus **), alii. — Quae quidem singula etsi haud ignota sint viris doctioribus atque historiarum, in primis ecclesiasticarum gnaris, nostrac tamen aetati, quae credendi magis, quam dubitandi libidine laborare atque ad superstitionem, ignorantiae et testem et comitem adeo proclivis esse videatur, ut mirabilia quaevis sectetur atque sola vi imaginandi correpta lectione quarumque fabularum, modo religionem spirent, ac fictarum Sanctorum vitarum mirifice delectetur, plane conveniens atque accommodatum esse

quem intuentes possunt et diligere et formidare etc. — In reliquis ad verbum convenit cum qacteris apographis epistolae Pseudo-Lentuli. —

*) Quod factum esse videmus (ni fallimur, e diario Britannico: the British monitor) in diario Vimariensi: Oppositionsblatt, N. 229. A. 1818.

**) Io. Reiskius in libr. laudato, de imaginibus Iesu Christi (Ien. 1685. 4.) p. 155 — 166. — Augustus Varienius (Theol. Rostoch.) in Rationario Theologico de scriptoribus ecclesiasticis, (Rostoch. 1669. 4.) p. 158 — 60. — Robertus Cocus in Censura quorundam scriptorum, ed. Gebh. Theod. Meieri (Helmstad. 1683. 8.) p. 2. sq.

existimamus; ut, quum novis modo illa inhibans a lectione librorum antiquorum, quorum haud raro ne nomina quidem norit, prorsus abhorreat, antiqua illa in memoriam et revo-centur et denuo examinentur. Quare in hac ipsa re, de qua quaeritur, satius esse videtur, ne supersticio in dies proh dolor gliscens et crescens nova inde incrementa capiat, repetito quidem epistolae Lentuli argumento, in γνησιότητα illius ita inquirere, ut, fictam eam esse et prorsus commentitiam, cuique legenti plane adpareat. — Itaque primum epistolam ipsam ita recensere iuvat, ut textum illius ex Orthodoxographis, qui optimus nobis esse videtur, repetamus, subiectis quidem ex reliquis libris variis lectionibus (tali enim habitu haec epistola nondum prodiit) atque annexa sub finem Ludovici de Dieu versione latina translationis huius epistolae persicae ab Hieronymo Xaverio procuratae; deinde argumentum epistolae sigillatim ita percensemus, ut nullius eam fidei esse, sed totam Lentulo illi suppositam, certis argumentis plane constet. —

Primum igitur hic exhibemus textum epistolae ex Orthodoxographis cum variis lectionibus ex tribus foliis Mstis, Ienensi Imo et Hido, et Vaticano, et duobus libris editis, nempe Centur. Magdeb. et editione opusc. Anselmi. Textum enim, quem exhibent Mich. Neandri apocrypha, quum ne verbulo quidem differat a tenore epistolae in Centur. Magdeb., singulatim recensere nihil attinet. —

L e n t u l u s
 Hierosolymitanorum Praeses
 S. P. Q. Romano S. *)

Apparuit temporibus nostris et adhuc est
 homo magnae virtutis, nominatus Christus Ie-
 sus, qui dicitur a gentibus propheta veritatis,

- a) Ms. Ien. 1. praefaminis loco sic habet: „Temporibus Octaviani Caesaris Publius Lentulus, Proconsul in partibus Iudeae et Hérodis regis, senatoribus Romanis hanc epistolam scripsisse fertur, quae postea ab Eutropio reperta est in annalibus Romanorum.“ — Ms. Ien. 2. autem ita praefatur: „Epistola reperta in annalibus urbis Romanorum, quae missa fuit Senatui per quandam Lentulum, qui tune erat offic. IV. imperator romani populi, in Iudeae partibus morabatur, quam super conditionibus Christi scripsit. Cum moris erat, quas ex universis mundi partibus compererat et provinciis senatui scribere novitates occurrentes.“ — In Ms. Vatic. praemittuntur haec: Quidam Lentulus Romanus, dum esset Officialis in provincia Iudeae pro Romanis tempore Tiberii Imperatoris, et Christum videret eiusque magnalia opera, praedicationes, infinita miracula, et alia stupenda de ipso notaret, scripsit Senatoribus Romanis sic.“ — Denique in Centur. Magdeb. inscriptio haec est: „Lentuli epistola ad Imperatorem Tiberium (quo differt hoc apographum a reliquis, quae ad Senatum Roman. hanc epistolam scriptam esse effantur), quae apud Eutropium in annalibus Senatorum Romanorum extat.“

quem eius discipuli vocant filium Dei, b) sus-
citans mortuos et sanans languores. c) Homo
quidem staturae procerae, d) spectabilis, vul-
tum habens venerabilem, quem intuentes pos-
sunt e) et diligere et formidare: Capillos vero
circinos et crisperos aliquantum caeruliores et
fulgentiores, f) ab humeris volitantes, g) dis-

- b) Ita et Ms. Ien. 2. habet: sed. Ms. Ien. 1. voc.
temporibus addit: istis; Ms. Vatic. pro: nostris
legit: istis, et omittit Christus. In Centur.
Magdeb. pro: temporibus nostris legitur: his
temporibus. Ed. Anselm. verbis nonnullis sub
initium differre, docet nota * p. 633.
- c) Mst. Ien. 1. et Centur. Magd. habent: omnes
languores. Ms. Vatic. autem legit: lan-
guentes.
- d) Ita et habent Cent. Magd. Sed Ms. Ien. 1. et
2. et Vatic. atque ed. Anselm. legunt: Statu-
ra procerus, mediocris.
- e) Ante voc. possunt habet Ms. Ien. 1. facile.
- f) Ms. Ien. 1. admodum differt: „Capillos ha-
bens coloris nucis avellanae praematurae et pla-
nos usque ad aures, ab auribus vero circinos,
crisperos aliquantulum caeruliores et fulgentio-
res.“ — Cum hoc textu Ms. Ieh. 1. consonat
tam Ms. Ien. 2. quam Ms. Vatic. Eadem le-
ctionem tuentur Centur. Magd. et ed. Anselm.
Differt modo textus Cent. Magd. vitio typo-
graphicico (eoque in ed. Norimb. non correcto):
cuntanos pro: circinos, et: subgemiores pro:
fulgentiores:
- g) Omnes reliqui, quos novi, testes, Ms. Ien. 1.

crimen habens in medio capitum iuxta morem Nazarenorum: h) frontem planam et serenissimam, i) cum facie sive ruga (ac) macula aliqua, quam rubor moderatus venustat. Nasi et oris nulla prorsus est reprehensio, barbam habens k) copiosam et rubram, l) capillorum colore, m) non longam, sed bifurcatam n) oculis

et 2. Ms. Vatic. Cent. Magd. et ed. Anselm. legunt: ventilantes (non: volitantes).

- h) Pro lectione Nazarenorum, qua consentiunt cum textu in Orthodoxographis tria Msta, habet utraque editio in Centur. Magdeb. et in opusc. Anselmi Nazaraeorum.
- i) Errore calami Ms. Ien. 2. habet: frontem plenam; et Ms. Vatic. frontem planum et serenissimum.
- k) Ms. vatic. legit: habet; et ed. Anselm. habuit.
- l) Tria Msta legunt una cum duabus edd. impubrem, (non: rubram, quam lectionem sola habent Orthodoxographa).
- m) Ms. Ien. 1. et 2. una cum Cent. Magdeb. legunt: capillis concolorum; Ms. Vatic. autem capillis coloratam. Sed ed. Anselm. prorsus omittit.
- n) Ms. Ien. 1. et Ms. Vatic. atque edd. Centur. Magd. et Anselm. addunt: in medio, ante voc. bifurcatam. Sed Ms. Ien. 2. errore calami habet: biformicatam. Omnes autem testes praeter Orthodoxographa, nempe Ms. Ien. 1. et 2. et Vatic., nec non edd. Centur. Magdeb. et An-

variis et claris existentibus. o) p) In increpatione terribilis, in admonitione placidus q) et amabilis, hilaris servata gravitate, qui nunquam visus est r) ridere, flere autem saepe s).

selm. habent post: bifurcatam, verba haec:
Aspectum habet simplicem et maturum.

- o) Ms. Ien. 1. et 2. ac ed. Anselm. ante voc. variis inserunt: glaucis. Ed. Cent. Magd. modo habet: oculis claris existentibus; et Ms. Vatic. pro: oculis variis legit: oculis honestis.
- p) Post voc. existentibus habet solum Ms. Ien. 1. „Nasi et oris nulla prorsus est reprehensio, „quem rubor moderatus venustat.“ Sed cum textu nostro ex Orthodoxographis petito, qui has sententias supra post verba: macula aliqua, ita ponit: „quam rubor moderatus venustat. „Nasi et oris nulla prorsus est reprehensio,“ accurate consentiunt Ms. Ien. 2. et Vatic. nec non ed. Centur. Magdeb. et Anselm.
- q) Placidus etiam habet Ms. Ien. 2. sed Ms. Ien. 1. et Vatic. nec non edd. Cent. Magd. et Anselm. habent: blandus. —
- r) Solac Cent. Magd. ponunt visus est post saepè in fine periodi. Omnes reliqui testes consen-tiunt in situ verbi ante ridere.
- s) Hoc saepe modo est in editionibus epistolæ in Orthodoxogr. Cent. Magd. et opp. Anselm., non autem in Ms. Ien. 1. et 2. ac Vatic. — Hi testes Ien. habent: sic. Hoc autem (sic) pertinet ad sequens: in statura, quod interpunctio in Ms. Ien. 2. docet; claudit enim senten-tiam verbis: flere autem (sc. visus est). Male igitur Mylius l. c. τὸ sic mutat in saepe, (v.

Sic in statura corporis propagatus t), manus habens et membra u) visu delectabilia, in eloquio v) gravis, rarus x) et modestus, speciosus inter filios hominum. Valete y) z).

Hieronymus Xavier autem, societatis Iesu sodalis, in Historia Iesu persice conscri-

Memorabilia bibl. Ien. p. 303.), nixus auctioritate ed. Anselm. Sed haec ed. caret τῷ Sic, aequē ac Centur. Magdeb.

- t) Ms. Ien. 1. et Vatic. et edd. Cent. Magd. et Anselm. addunt: et rectus. Ms. Ien. 2. autem habet: et rectas manus habens; quae lectio parum idonea orta videtur e praecedente meliore: et rectus, manus habens etc.
- u) Reliqui testes omnes, tam MSS. Ien. 1. et 2. et Vatic. atque edd. Cent. Magdeb. et Anselm. legunt: brachia.
- v) Rectius libri reliqui Ms. Ien. 1. et 2. et Vatic. atque edd. Cent. Magd. et Anselm. pro: eloquio legunt: colloquio.
- x) Pro: rarus, sola ed. Anselm. habet: rectus; reliqui testes comprobant lectionem aptiorem: rarus.
- y) Hoc Valete deest in reliquis MSS. et edd.
- z) Solum Ms. Ien. 2. habet clausulam singularem hanc: „Explicit epistola de Columpna anno „Domini MCCCCXXI. reperta in annalibus Ro„mae in libro antiquissimo in Capitolio doctis.

pta *), postquam epistolam Pilati ad Tiberium, eamque non minus fictam et suppositam exhibuerat, epistolam Lentuli adiunxit, his quidem verbis e versione latina Ludov. de Dieu: „Alius ille, Lentulus nomine, qui „ante Pilatum administrationem istius urbis habuit, Senatui scripsit:

„Hoc tempore vir apparuit, et adhuc vivit, vir praeditus potentia magna, nomen eius Jesus Christus: homines eum prophetam „potentem dicunt, discipuli eius filium Dei „vocant. Mortuos vivificat et aegros ab omnis generis aegritudinibus et morbis sanat. „Vir est altae statura proportionate, et conspicutus vultus eius cum serveritate, et plenus efficacia, ut spectatores amare eum possint, „et rursus timere. Pili capitis eius vinei colloris usque ad fundamentum aurium **), si-

„simo Domino Patriarchae Constantinopoli-
„tano.“ —

* Edita haec historia Iesu persica est cum latina versione a Ludovico de Dieu Lugd. Batav. 1606 xxxix. '4. Epistola Lentuli inserta est persice et latine p 532 sq. Accurate (correcta modo interpunctione) hunc locum ex hac latina versione repetit Io. Albertus Fabricius in Cod. apocryph. Nov. Test. Vol. I. p. 301 sq.

**) Illustrandi causa Ludov. de Dieu ad marginem notavit, hoc fundamento aurium intelligi cavitatem post aures.

„ne radiatione, et erecti, et a fundamento au-
 „rium usque ad humeros contorti ac lucidi,
 „et ab humeris deorsum pendentes, bifido ver-
 „tice dispositi in morem Nazaraeorum. Frons
 „plana et pura, facies eius sine macula, quam
 „rubor quidam temperatus ornat. Adspectus
 „eius ingenuus et gratus *). Nasus et os eius
 „nullo modo reprehensibilia. Barba eius mul-
 „ta, et colore pilorum capitris bifurcata: oculi
 „eius coerulei et extreme lucidi. In repre-
 „hendendo et obiurgando formidabilis, in do-
 „cendo et exhortando blanda linguae et ama-
 „bilis. Gratia miranda vultus cum gravitate.
 „Vel semel eum ridentem nemo vidit, sed
 „fleentem imo. Protracta statura corporis, ma-
 „gnus eius rectae et erectae, brachia eius dele-
 „tabilia. In loquendo ponderans et gravis,
 „et parcus loqua. Pulcherrimus vultu inter
 „homines satos.“

Quibus praemissis iam pergamus ad cognoscendam γνωστητα huius epistolae. — Primum suspicionem movet magna inscriptionis in variis harum literarum exemplis diversitas; cui accedit singularium inscriptionum ex historia illorum temporum absurditas et manifesta falsitas. Exemplum Ienense primum habet: „temporibus Octaviani Caesaris, Publum, Lentulum Proconsulem in partibus Iudeae et Herodis Senatoribus Romanis hanc episto-

*) Lud. de Dieu itidem adnotat ad marginem: vocem persicam, quam gratus reddiderit, proprie significare i. q. Coctus.

„lam scripsisse, quae postea ab Eutropio „in annalibus Romanorum reperta sit.“ Quem quidem huius exempli titulum cum ipsa Iesu Christi historia prorsus pugnare, ex loco notissimo Luc. III, 1. clare adparet. Christus enim imperante Tiberio, non Octaviano Augusto, munus suum adiit, Procuratoris (non Proconsulis) provinciam tum gerente in Iudea Pontio Pilato. Qua de re, nec non de Eutropio, cuius sub finem mentio fit, infra fusius agetur. — Temporis quidem rationi accommodatius in Mst. Vaticano dicitur tempore Tiberii Imperatoris Lentulus quidam Romanus, isque Officialis *) in provincia Iudeae pro Romanis, scripsisse Senatoribus Romanis. Senatoribus autem res in provinciis Caesaris gestas a Procuratoribus perscribendas haud fuisse, sed Caesari, historia docet; atque Pontium Pilatum, non Lentulum quendam tum temporis Procuratorem Romanum in Iudea fuisse, eadem historia illius temporis clamat. — Mire sonat inscriptio huius epistolae in Orthodoxyographis: Lentulus Hierosolymitanorum Praeses S. P. Q. Romano S., quasi Hierosolymitanis singularis Praefectus Romanus

*) Officialis Lentulus h. l. dicitur, non e significatu vocis pure latino, (non enim innuere voluit scriptor, Lentulum fuisse ministrum magistratus, s. apparitorem); sed sensu ecclesiastico, quo Officialis erat iudex episcopal. Itaque e latinitate sequioris aevi Lentulus dicebatur Officialis, quatenus ferebatur fuisse iudex Romanus in provincia Iudeae.

praefuisset; quum unus idemque Procurator Romanus universae Iudeae, non solis Hierosolymis, praeesset, isque literas daret ad Caesarem, non ad Senatum populumque Romanum. Postquam enim auctore Augusto Caesare nova erat divisio provinciarum facta, aliis, iisque pacatis, populo Romano relictis, aliis, iisque potentioribus et praesidio armatis, Caesareae administrationi subiectis, Syria una cum Iudea vindicabatur Caesari. Res enim ab Augusto ita est constituta, ut, quae provinciae antea, libera republica, consulares fuissent, atque a Proconsulibus administratae; eae nunc Caesaris essent, atque a Legatis Caesaris, (qui neque Proconsules, neque Praetores dicerentur) viris plerumque Consularibus, regerentur; aliae autem, praetoriae in primis ante dictae, Senatus et populi esent atque a Proconsule administrarentur; tertium denique provinciarum genus esset minorum, quae Caesari relictæ ab equestris ordinis, post etiam inferioris, viris Procuratorum nomine regerentur, quamlibet Iudeam fuisse ex ipsis N. T. libris constat. Id quod ex Strabonis L. XVII. et Dionis Cassii L. LIII. post Caesareum aliasque accurate docuit I. A. Ernesti *). Denique augetur admodum suscipio falsitatis varia fontium, ex quibus hausta sit huius epistolæ cognitio, significatio. Nam in Ms. Ienensi I. dicitur haec epistola Lentuli

*) Vide sis Ernestii excurs. ad Suetonii vitam Augusti c. XLVII.

reperta esse ab Eutropio in annalibus Romanis. Sed in Centur. Magdeb. inscriptio significat, hanc epistolam extare apud Eutropium in annalibus Senatorum Romanorum. Itaque ex altera inscriptione reperit modo Eutropius hanc epistolam in annalibus Romanis, quam ex altera recepit Eutropius in suos ipsius annales Senatorum Romanorum. — Prima igitur quaestio incidit haec: quisnam fuerit hic Eutropius, cui debeamus huius epistolae notitiam? Quam si penitus disquisiverimus, omni utramque inscriptionem fide carere, facile intelligemus. — Plerumque cogitant de Eutropio, breviarii Romanae historiae ad Valentem Augustum auctore notissimo; sed valde errant *) ; nam in nulla Eutropii editione, cu-

*) Quem errorem perperam admisit Mich. Neander, vir doctissimus, in Apocryphis, versioni graecae Catechismi Lutheri annexis (1567.) pp. 410 sq., ubi ad epistolam Lentuli, e Centuriis Magdeb. repetitam, not. b. male observat haec: „Extat haec epistola apud Eutropium in Annalibus Romanorum Senatorum“ (!!), „Eutropius autem monachus fuit ac presbyter (falli hic Neandrum cum aliis, infra docebitur), qui claruit anno Domini 370. Scripsit tum alia, tum insigne volumen (si interpolata demseris, perquam tenue), „quo Romana historia universa describitur, ex diversorum autorum monumentis collecta.“ (Ex his clare adparet, bonum Neandrum male confusisse Eutropii historiam Romanam cum Pauli Diaconi historia miscella . „quam Oporinus Basileae in 8. excudit (1559.) cum doctissimis in eam Glareani scholiis.“ (Quam editionem Opor-

iuscunque classis et generis sit, extat haec Pseudo-Lentuli epistola. Norunt autem harum rerum periti, tres potissimum editionum Eutropii constituit classes; corruptissimam quidem in Pauli Warnefridi (sc. filii), vulgo Diaconi, historia miscella, quam vocant; corruptam inepta eiusdem Pauli sedulitate, praesertim ex Pauli Orosii historiarum libris VII.; denique emendatam et repurgatam post medium sacculum decimum sextum per Vinetum primum, deinde alios, ope potissimum Paeanii μεταφράσεως graecae puriorumque codicum, praesertim Burdegalensis et Fuldensis *). —

nianam Neandrum oculis plane non usurpasse nec pervolvisse inde patet, quod haec editio Eutropii historiam Rom a Vineto iam emaculatam sistit, in qua nullum huius epistolae Lentuli vestigium adparet).

- *) Pauli Warnefridi sc. filii (clari scriptoris Sec. VIII.) historiam miscellam, quam ille conscripsérat iussu Adelbergae (Trittenhemius eam appellat Adelburgam), Desiderii filiae, ex Eutropii, aliorumque historiae augustae scriptorum; Orosii praesertim, historiis male consarcinatam Eutropii nomen ementitam fuisse, constat ex ed Frobeniana, Basil. MDXXXII, quae hunc titulum in fronte gerit: „Eutropii insigne volumen, quo Romana historia universa describitur, ex diversorum auctorum monumentis collecta etc. Totum Volumen describitur XXIV. libris; sed ad librum XII. demum observatur, hunc cum sequentibus additum esse a Paulo Diacono, quasi antecedentes libri XI. (plerumque autem Eutropii epitome hist. Rom. in X. libros dispescitur) ad solum Eu-

Sed sollicite rimanti mihi et comparanti varias
has Eutropii recensiones nullus in enarratis
rebus ab Augusto et Tiberio gestis occurrit
locus, qui hanc epistolam Lentuli exhibe-

tropium pertineant, quamvis maxime sint intercalati. Et primus liber inscribitur in hac editione: Eutropii de gestis Romanorum. Quam editionem historiae miscellae sequebatur Pithoeana (Basil. MDLXIX. 8.) sub tit: Historiae miscellae a Paulo Aquileiensi Diacono primum collectae, post etiam a Landulpho Sagaci auctae etc. Hanc exceptit editio Canisiana (Ingolstad. MDCIII. 8.) emendatior autem in Muratorii Scriptor. rer. Italic. T. I. P. I. — Sed reliquae etiam editiones ante medium Sec. XVI. Eutropium exhibit per Paulum Warnefridi admodum interpolatum, in iis praesertim locis, quibus res christiana narrantur, etsi non adeo auctum et amplificatum, ac in historia miscella. Atque hoc non modo factum est in libris, qui Eutropium seorsim exhibent, verum etiam in collectis historiae Augustae scriptoribus, quale exemplum cernitur in editione Venetiana MCCCCXC. fol. Unde factum est, ut Eutropius plerumque pro Christiano haberetur, imo pro monacho et presbytero, v. c. a Conr. Gesnero et Ios. Simlero in epitome bibliothecae, et Mich. Neandro in Apocryphis, adeoque confunderetur cum Eutropio, Augustini discipulo. Rectius autem iam Lambecius (de biblioth. Vindob.) iudicavit, Ethnicum fuisse Eutropium nostrum. Tandem haec Eutropii histor. Rom. epitome pristinae restituta est puritati, tum opera El. Vineti, adhibito codice puriori Burdegalensi (Pictav. MDLIII. Basil. MDLIX. cet.), tum studio Frid. Sylburgii, qui non modo hoc Eutropii

ret *). — Atque ne Paullus Orosius quidem, scriptor christianus Sec. V., qui libr. VII. historiarum c. IV. ipsius Pilati literas ad Tiberium de Christo commemorat, huius Lentuli epistolae mentionem facit. — Quare alii de alio Eutropio, huius epistolae editore cogitabant, sed frustra. Plures quidem vixere no-

breviarium castigaret ex Msto Fuldensi, T. I. Röm. histor. scriptorum, verum etiam T. III. ex Franc. Pithoei bibliotheca in lucem publicam ederet antiquissimam, sed hucusque ἀνέδοτον illius graecam Paeanii μετάΦραστιν, tanquam praestantissimum emendandi corrupti textus adminiculum. — Qui plura desideret ad historiam Eutropii literariam pertinentia, adeat I. A. Fabricii bibliothecam latinam, G. Chr. Hambergeri zuverlässige Nachrichten von d. vornehmsten Schriftstellern, cet. T. II. III. atque doctas praefationes Vineti, Sylburgii, Cellarii suis Eutropii editionibus praefixa. —

- *) Itaque vel mentiti sunt, vel perperam a Pseudo-Lentulo sibi imponi passi Molanus, Mendoza, Salmanticensis, et Chiffletius, Vesontinus, scriptores Pontificii, qui confidentius contendenter: hanc epistolam Lentuli diutissime in Annalibus Romanorum incognitam delituisse atque ex illis in manus Eutropii pervenisse. In primis Chiffletius eo vel credulitatis vel temeritatis processit, ut Annales ab Eutropio scripto's excitet, quum annales ab Eutropio conscripti extent nulli. Neque in Eutropii epitome a Paulo diacono, sub tit. de gestis Romanorum, exhibitis Eusebio, Hieronymo, Rufino, Orosio maxime amplificata, reperiri poterat haec Lentuli epistola. Fucum igitur faciunt lectoribus hi scriptores Pontificii, —

mine Eutropii, qui et ipsi varia scriberent. Gennadius (de viris illustribus c. XLIX.) refert Eutropium Presbyterum (sec. V.) qui ad duas sorores, ancillas Christi, scripserit; quem, discipulum Augustini, male confuderunt Ptolemaeus, Gesnerus, Zwingerus, Possevinus cum Eutropio, auctore breviarii historiae Romanae, qui hunc librum Valenti Augusto inscripserat sexaginta circiter annos ante illum Presbyterum, neque igitur Augustino iunior esse poterat. — Honorius Augustodunensis (de scriptoribus ecclesiasticis l. III. c. 38.) commémorat Eutropium, Valentinae ecclesiae episcopum, qui Sec. VI. epistolam de unctione chrismatis et aliam de distinctione monachorum edidit, de quo prolixius paullo scripsit Isidorus Hispalensis (de scriptoribus ecclesiasticis) c. 32. Sed neuter horum Eutropiorum scripsit annales Senatorum Romanorum, in quibus commemoraret hanc epistolam Lentuli; quod quidem vult illa inscriptio *). Nec ullus extat auctor christianus antiquior, qui narret, Eutropium aliquem vel reperisse talem epistolam in annalibus Ro-

*) Alii quidem praeter hos extitere Eutropii, qui ab I. A. Fabricio in bibliothec. latin. Vol. III. p. 101 sq. laudantur; sed hi nihil plane memoriae prodiderunt. Alii denique cogitant de Eutropio, Abdiae, auctoris historiarum Apostolicarum, discipulo, cuius mentio fit in praefatione latinae harum historiarum versionis Iulio Africano adiectae (cf. I. A. Fabricii cod. apocryph. Nov. Test. p. 391.). Sed hae ipsae apostolicae historiae fabularum nugarumque

*manorum, vel in suos adeo annales eam rece-
pisse. Tota igitur illa inscriptio conficta est,
fortasse a monacho quodam rerum omnium
plane ignaro.* —

Redit autem res omnis potissimum ad Lentulum ipsum, qui auctor *huius epistolae* perhibetur. Sed differunt admodum inscriptio-
nes singulorum monumentorum sive manuscri-
ptorum sive typis excusorum huius epistolae
in definienda Lentuli persona. Solum Mstum
Ienense I. adpellat auctorem epistolae Publi-
um Lentulum; reliquae inscriptiones habent
vel Lentulum simpliciter sine ullo praenomine,
velut in Centur. Magdeb. et in Orthodoxogra-
phis, vel quendam Lentulum, v. c. in Ms. Ie-
nensi II. et in Ms. Vaticano. — In Ms. Ien.
I. hic Lentulus fuisse dicitur Proconsul in
partibus Iudaeae et Herodis regis, et quidem
temporibus Octaviani Caesaris, quamvis tem-
pore Christi neque Iudaeae, neque Syriae Pro-

plena stetac sunt, nec dici potest Julius Afri-
canus versionem Eutropii graecam harum ebrai-
eo scriptarum historiarum Abdiae in linguam
latinam transtulisse, qui et ipse graece scripsis-
set. Neque denique in his ipsis Abdiae histo-
riis apostolicis continetur illa epistola Lentuli.
Caeterum de hoc Abdiae libro apocrypho vide
sia l. A. Fabricium l. c. et Andr. Riveti Critic.
sacr. l. 1 p. 133 sq. — An vero aliquis no-
mine Eutropius hanc epistolam Lentulo adfin-
xerit, hoc quidem loco parum refert, ubi de
Eutropio agitur, qui hanc epistolam in annales
suos retulerit.

consul fuisse praefectus, neque Lentulus quisquam tempore Octaviani Caesaris haec enarrare potuisset de Christo, qui sub Tiberio Caesare demum munere suo fungeretur. Eatenus Ms. Vatic. et apographum epistolae in Centur. Magdeb. rectius ad Tiberium haec Lentulum scripsisse adserunt. Denique Ms. Ienense II. et Ms. Vaticanum hunc Lentulum describere Officiale, antea iam indicavimus *). — Male autem hunc Lentulum adpellari in Orthodoxographis Praesidem Hierosolymitanorum, quum his proprius Praeses haud fuisse, iam supra observatum est. — Cardo rei autem vertitur in eo, an illo, quo Christus in his terris vixit, tempore Lentulus aliquis Romanus Syriae vel soli Iudeae fuerit praefectus? Quam quidem quaestionem restringere fas esset ad triennium muneris I. C., ab illius baptismate inde usque ad atrox eiusdem supplicium; nam in epistola huic Lentulo adscripta modo agitur de vultu Christi externoque habitu, de institutionis gravitate ac de miraculorum ab ipso patratorum vi et copia; atque nulla prorsus mortis I. C. violentiae mentio fit in illa epistola. Sed ne in quaerendo molestiores videamur aut in iudicando severiores, videamus de integro sexaginta annorum spatio, an ullus intra hoc Lentulus Praeses Syriae vel Iudeaeae fuerit **). —

*) Quid autem in Ms. Ien. II. sibi velit post Official. et Imperator Romani populi, equidem me non intelligere profiteor.

**) Ducem sequimur in his rebus chronologicis

Inter praesides Syriae Caium Sentium Sa-
turninum et Quintilium Varum exceperunt:

- 1) Silanus Quirinius, A. C. VII — XII.
(Alii adpellant P. Sulpicium Quirinium).
- 2) Quintus Caecilius Silanus Creticus, A. C. XII — XVII. *).
- 3) Cn. [alii addunt: Calpurnius] Piso, A. C. XVII. — Hic erat successor Silano Cretico a Tiberio constitutus ad coercendas spes Germanici e decreto Senatus Rom. provinciis orientalibus praefecti, cui Silanus Creticus per affinitatem erat connexus.
- 4) Cneius Sentius Saturninus, Prolegatus, A. C. XIX — XXII.
Germanico Caesare arte Pisonis extincto.
Quo remota 5) Pomponius Flaccus Syriae praefectus erat. A. C. XXII — XXXIV, quo anno obiit.
Hunc sequebatur 6) Vitellius, A. C. XXXV — XXXIX.
- 7) Publius Petronius, A. C. XXXIX. sqq.
- 8) Vibius Marsus A. C. XLII. sqq.

Antonium Pagi, qui in Critica in Baronii annales ecclesiasticos Tom. I. (Colon. Allobreg.) p. 32 sqq., praeeunte Iosepho (Archaeol. Iud. l. XVIII. seq.), rem accurate exposuit. Quocum etiam consentit Is. Casaubonus in exercitationibus ad Baronii annales ecclesiasticos.

- *) Silanum Creticum inter et Silanum Quirinium alii intersetunt Pomponiatum Flaccum, A. C. XI. a Tiberio Syriae destinatum. Sed hic non videtur munus sibi oblatum vere obiisse.

9) C. Cassius Longinus, A. C. XLV, cui
mox successit

10) T. Vinidius [Ummidius] *) Quadratus,
A. C. XLV — LX.

Horum igitur praesidum Syriae nullus no-
men Lentuli gesserat: Videamus nunc, an

*) Admodum variant libri in lectione huius nomi-
nis. Recte damnantur tum vulgaris lectio Vi-
nidius, tum aliae: Tunaidus, Tummidius, Hu-
midius, Immidius, Umidius, Uvidius, Unidius.
Maiori specie gaudet lectio Numidius a Lipsio
probata, quoniam nitatur testimonio Iosephi,
qui eum diserte adpellat (Antiqu. Iud. L. XX.
c. 5. ed. Ittig.) Νομιδίων Καθάρον τῆς Συρίας
χρεστήγνωτα, et Plinii, qui in epistol l. VI.
et VII. Numidiae Quadratillae et Numidii Qua-
drati mentionem faciat, quare etiam in Taciti
Annal. l. XII. c. 45. haec lectio praeferenda
sit vulgaris (vid. Lipsius ad hunc Taciti lo-
cum), quod et factum est in editione Taciti
Ryckiana (Lugd. 1684). — Veram autem scri-
pturam esse T. Ummidium adfirmat I. A. Erne-
sti (ad Taciti Annales l. XII. c. 45.), ut do-
cuerint viri docti, Salmasius ad Spartian. Hadr.
c. 15. Rupertus ad Reinesium ep. 21. Nori-
sius in Epoch. Syro-Macedon. diss. III., in-
primisque Spanhemius de usu et praest. nu-
mism. p. 7. [At tam in ed. secunda (Amstel.
1671. 4.), quam in ed. novissima (Lond. 1717.
fol.) vulgarem quidem lectionem Vinidius dam-
nat Spanhemius; sed Lipsianam lectionem:
Numidius Quadratus, e numis confirmatam cen-
set, non Vmmidius, T. I. diss. II. ed. II. p.
91. et ed. nov. p. 120. — Errat igitur I. A.
Ernesti et in alleganda libri pagina (7), et
laudando pro lectione Vmmidius Ezech. Span-

inter Procuratores Iudeae intra illud temporis LX. annorum spatium ullus extiterit Lentuli nomine clarus; id quod eo maioris est momenti, quum inscriptio illius epistolae praefectum aliquem Iudeae potissimum hoc nomine insignitum quaerere nos iubeat.

Series autem Procuratorum Romanorum illo tempore Iudeae praefectorum haec fuit Pulso nempe Archclao atque Iudea penitus in potestatem Romanorum redacta, eaque in

hemio]. „Itaque non dubitavi — pergit I. A. Ernesti — hoc nomeu cum I. Gronovio hic reponere, ut in Iosepho fecit Hudsonus XX, 6. et de Bell. Iud. II., 12. 5. et sic et iam restituendum Plinio ep. VI, 11 et alibi ut VII, 24. ubi etiam quidam scripti Vmidius habeant, frustra repudiante Cortio.“ — Quod ad Iosephum attinet, commemorasse hac occasione haud abs re erit, iam ante Hudsonum Gottfr. Olearium, Theolog. Lips. in exemplo ed. Ittigianae multis observationibus ad marginem allitis aucto (quod ipsum ego nunc possideo) ad locum Iosephi Antiq. Iud. l. XX. c. 5. supra allatum inter alia ad marginem observasse haec: „Verum forte eius nomen est Caius Ummidius; vid. apud Mabillon T. II. Mus. Ital. inscriptionem in honorem C. Ummidii, qui Consul fuisse dicitur et Legatus in Lusitania sub Tiberio, Illyrici sub Claudio, Syiae sub Claudio et Neronne. Neque Numidius quisquam apud Gruterum et Reinesium occurrit, sed Umidius et Ummidius.“ — Lectionem Οὐμιδίον h. l. etiam Havercampium recepisse constat. Apud Horatium Sermon I. l. 95. ubi eadem lectionis varietas in libris regnat, recte Bentleius

meram provinciam Romanam mutata primus constitutus est Procurator Iudeaeæ :

1) Coponius. A. C. VI — IX.

Hunc sequebatur 2) Marcus Ambivius. A. C. IX — XII.

3) Annius Rufus. A. C. XII — XV.

Hi tres Procuratores imperarunt Iudeææ vivo Augusto. Sed sub imperio Tiberii ab A. C. XIV. (aer Dionys.) regnantis Procuratores Iudeææ fuere :

4) Valerius Gratus. A. C. XV — XXVI.

5) Pontius Pilatus. A. C. XXVI — XXXVI.

Tum regnantibus Caligula Claudio et Neronе usque ad A. C. LXIV. sequebantur hi :

6) Marcellus, in locum Pilati a Vitellio, Syriae praeside, missus. A. C. XXXVI — XXXVII.

7) Marullus, (alii scribunt: Marulus) sub Caio Caligula, Imper. A. C. XXXVII — XL.

rescripsit Ummidius, quem et Gesnerus sequutus est. Lambinus et Baxter habent Umidius. — Adde, quod observat Ernesti ad Taciti locum, viros doctos ad Varr. de R. R. III, 3. ubi vulgo Immidius, pro quo Vmmidius legendum recte censem Scaliger, Vrsinus, Bentleius. — Ceterum in inscriptione vetere apud Norisium l. c. praenomen C. (loco T. quod vulgo legitur) tribuitur huic praesidi. —

- 8) Publ. Petronius, (*qui simul erat Praeses Syriae*) A. C. XL — XLV.
- 9) Cuspius Fadus, sub Claudio Imper. A. C. XLV — XLVI.
- 10) Tiberius Alexander. A. C. XLVII — XLIX.
- 11) Ventidius Cumanus. A. C. XLIX — LI.
- 12) A. Claud. Felix. A. C. LI — LVIII.
- 13) Porcius Festus, sub Nerone Imper. A. C. LVIII — LXII.
- 14) Albinus. A. C. LXII — LXIV.
- 15) Gessius Florus, ultimus Procurator Iudeae, A. C. LXV *).

Enumeravimus hic omnes Procuratores Iudeae, neque ullum inter eos reperimus no-

*) Accurate ac plene recensuit hos Procuratores Iudeae, addita historia Herodis Agrippae Herm. Witsius in Miscell. sacr. Tom. II. dissertation. XI. §. 64 sqq., sed non rite suffulxit idoneis testimoniis. Testem autem habemus his in rebus fide dignissimum Iosephum tum in Antiq. Jud. I. XVIII. XIX. et XX., tum de Bell. jud. I. II. — Alii, velut I. G. Pretius in Introd. in lectionem N. T., vel omiserunt Marcum Ambivium, Marcellum, Marulum, Ventidium Cumanum, vel male scripsere nomina, v. c. Fadus Tiberius pro Cuspius Fadus, et Alexander Cumanus pro Tiberius Alexander, recte hos errores notante et castigante C. G. Hofmanno in nova editione introductionis Christianae p. 430 sq. Vitas moresque horum Procuratorum bene descriptis I. A. Stark in libro: Geschichte der christlichen Kirche des ersten Jahrhunderts (1779.) T. I. p. 564. sqq.

mine Lentulum. Itaque falsa est inscriptio illius epistolae, quae Publili Lentuli nomen praese fert, eumque Praesidem Hierosolymitanorum vel adeo Proconsulem fuisse simulat. — Quanquam autem illa inscriptio epistolae, qua Lentulus praefectus provinciae singitur, valere plane non potest; inde tamen non sequitur nullum prorsus Lentulum Romanum, quicunque ille demum fuerit, auctorem epistolae esse potuisse. Quare quo rem omnem, de qua quaeritur, rite conficiamus, omnemque elaben- di causam in hac disputatione praccidamus, disquirendum adhuc est, an e multis illis Lentulis, quos historia Romana commemorat, quisquam, Tiberio quidem regnante atque Pontio Pilato res Iudaeorum moderante, in Iudea per aliquod tempus, quo Iesu Christi personam et habitum, eiusque virtutes resque gestas proprius cognoscere potuisset, vixerit.

Septemdecim quidem Lentulorum, quos I. A. Ernestius in clave Cicer. e libris Ciceronis excitat, quemquam huc referre ipsa temporis ratio haud permittit; nullus enim eorum aetatem Iesu docentis ac munere divino defungentis attigit. Videamus igitur, an Lentulorum quisquam, quos Io. Glandorpius in Onomastico historiae romanae (Francof. 1589. fol.) p. 266. sqq., magna quidem copia (XLIII), adducit, pro auctore epistolae, de qua quaeritur, haberri possit. Sed e tanto Lentulorum numero quatuor modo ad Tiberii tempora pertinent: Cn. Cornelius Lentulus, Cossus Cornelius Lentulus, P. Cornelius Lentulus Scipio, et Cn.

Lentulus Gaetulicus. At ne horum quidem ullum cum aliqua veri specie hoc referas praeter ultimum, sc. Cn. Lentulum Gaetulicum, *) cui etiam a nonnullis epistola illa adscripta est. **) Is enim sub Tiberio Consul fuit una cum C. Calvisio A. U. C. DCCLXXIX. et A. C. XXVI. (Tacit. Annal. I. IV. c. 46.) atque A. C. XXXIV. (A. U. C. DCCLXXXVII.) superioris Germaniae legiones curabat, mirumque amorem adsequutus erat (teste eodem Tacit. Annal. I. VI. c. 30.) idemque sub C. Caligula res novas moliebatur (teste Sueton. in vit. Claudii, c. 9.) atque detecta coniuratione caesus esse dicitur. Hunc Cn. Lentulum Gaetulicum historias scripsisse testatur Suetonius (vit. Caligulae c. 8.) et carmina ludicra Plinius (epist. I. V. 3.) — Sed ex his colligi plane non potest, hunc Lentulum auctorem fuisse illius epistolae; degisse enim eum et moratum fuisse in Iudea, quod quidem fieri debuisset post A. C. XXVI., quo Consulatum gerebat, et ante A. C. XXXIV., quo in Germania superiori imperabat, nemo sane testatur. Id quod tamen ad vitam habitumque I. C. recte observandum certe esse deberet, si testimonio de Christo eidem adscrip-

*) Alii scribunt: Getulicum.

**) Io. Iac. Grynæus in praefatione ad monumenta S. Patrum orthodoxographa de epistola Lentuli haec refert: „Lentulum quidam praesidem Hierosolymæ fuisse dicunt, alii historicum non incelebrem cognomento Getulicum, eumque vivisse Tiberio imperante.“ — At huic Lentulo praenomen erat Cneius, non Publius. —

to fides sit habenda. Nec denique huic Cn. Lentulo Gaetulico adscribitur illa epistola, sed Publio Lentulo. — Quae quum ita sint, falsam esse et plane fictam illam epistolae Lentulo cuidam affictae inscriptionem iure meritoque censemus. —

Valde porro imminuunt fidem huius epistolae Lentuli alia argumenta historica ex antiquitate christiana petita. Ignorant enim plane has Lentuli literas scriptores christiani, graeci et latini, per multa saecula, etsi aliae epistolas itidem supposititiae, v. c. Pilati ad Tiberium, Abgari ad Christum, huiusque ad illum, a Iustino, Tertulliano, Hegesippo, Eusebio commemorantur. De epistola Lentuli silent omnes, quamvis Patres bene multi, Iustinus, Tertullianus, Origenes, Minuciūs Felix, Lactantius, alii hac epistola ad rem christianam contra Ethnicos defendendam cum fructu uti potuissent. Eusebius et Augustinus Iesu Christi formam ac speciem se plane ignorare palam confitentur aut queruntur. Quo tandem modo hoc fieri potuisse, cognita si iis fuisset epistola Lentuli? Quid quod Patres synodi Nicenae secundae in defendenda et stabilienda iconolatria ferventissimi, qui ex impuris adeo haurire fontibus haud erubescerent, modo ad commendandas virorum sanctorum imagines facerent, nullam prorsus prosopographiae Christi in hac Lentuli Epistola obviae mentionem fecere? Nec ullus post saeculum octavum historicus, sive e graecis, v. c. Europalates, Theophanes, Cedrenus et Georgius Syncellus, sive e latinis, e. g. Lambertus Schaffnaburgensis, Marianus Scotus, Walafridus Strabo (s.

Strabus), hanc epistolam Lentuli commemorat. — Ipse denique Nicephorus Callisti (sc. filius) Xanthopulus, (graecus historiae ecclesiasticae scriptor Saec. XIV.) quamvis prosopographiam Lentulanae haud absimilem exhiberet, *) nullam plane epistolae Lentuli mentionem iniicit, quum et ipsi per materiem sribendi sub ipsis descriptionis suae initiis commodissime licuisset, potuissetque gravis aliqua ex persona Lentuli novae Nicephori prosopographiae auctoritas conciliari. — Hac enim ille ratione effigiem Iesu Christi depingit. **) „Η μὲν τοι διάπλασις τῆς μορφῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, ὡς ἐξ αρχαιών παρειλήφαμεν, τοῖς δέ τις ὡς ἐν τύπῳ περιλαβεῖν ἦν, ἀρχῖος μέν ἦν τὴν ὄψιν σφόδρα. Τὴν γε μέν ἡλικίαν ἔιτ' ὅντις ἀναδρομὴν τοῦ σωματος, ἑπτὰ σπιθαμῶν ἦν τελείων. Ἐπίξανθον ἔχων τὴν τρίχα, καὶ ὃν πάνυ δισεῖαν. Μᾶλλον μέν δυν, καὶ πρὸς τὸ ὄντον μετρίως πως ἀποκλίνουσαν, μελαίνας δέ γε τὰς ὄφρες εἰχε, καὶ ὃν πάνυ ἐπικαμπεῖς, τοὺς δὲ ὄφθαλμους χαρόποις τινὰς καὶ ἥρμα ἐπιξανθίζοντας, ἐνοφθαλμὸς δὲν καὶ ἐπιέριν. τὴν μέντοι τρίχα τοῦ πωγῶιος ξανθὴν τινὰς εἶχε, καὶ ὃν εἰς πολὺ καθειμένην. Μακροτέραν δὲ τὴν τρίχα κεφαλῆς περιέφερεν· ὄνδεποτε γάρ ξυρὸς αἰνέβη ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ἀντοῦ, οὐδὲ χειρὶ ἀνθεκόπου, πλὴν τῆς μητρὸς αὐτοῦ νηπιά-

*) Quare in Centur. Magdeb. Cent. i. l. I. c. X. epistolae Lentuli proxime subnexa est haec Nicephori descriptio I. C., e versione quidem latina ab ea, quae in ed. Ducaeana continetur, paululum diversa.

**) vid. Nicephori ecclesiast. histor. ed. Front. Ducae. (Paris, 1630. fol.) l. I. c. 40.

Ζούτος. "Ηρεμα ἐπικλινῆς τὸν αὐχένα, ὡς μηδὲ πάντα
ὅρθιον, καὶ εὐτεταμένην ἔχειν τὴν ἡλικίαν τοῦ σώματος·
σιτόχροος δὲ καὶ ὁ στρογγύλην ἔχων τὴν ὄψιν ἐτύγχα-
νειν, αλλ᾽ ὥσπερ τῆς μητρὸς αὐτοῦ μικρὸν ὑποκαταβαί-
νουσαν, ὀλίγον δὲ ἐπιφαινισθομένην, ὅσον ὑποφαίνειν το-
σεμίν τε καὶ τὸ συνετὸν τοῦ θεοῦς καὶ ἡμερον, καὶ τὸ
καθάπαξ αἰρογυπτον. Κατὰ πάντα δὲ ἦν ἐμφερεῖς τῇ
θείᾳ καὶ πανασπίλῳ ἐκείνου μητρὶ. Ταῦτα μὲν ἐν τού-
τοις." *) — Hactenus Nicephorus. **) Sed

-
- *) Quibus magis placet, graeca haec latine legere,
in eorum usum adiicimus ex editione Ducaeī
emendatam et graeco textui magis accommoda-
tam versionem lo. Langii hanc: „Porro effigies
formae Domini nostri Iesu Christi, sicuti a ve-
teribus accepimus, talis propemodum, quatenus
eam crassius verbis comprehendere licet, fuit.
Corporis statura ad palmos prorsus septem.
Caesarem habuit subflavam, ac non admodum
densam, leniter quodammodo ad crisplos decli-
nantem: supercilia nigra, non perinde inflexa.
Ex oculis fulvis et subflavescitibus mirifica
prominebat gratia. Acres ii erant, et nasus
longior. Barbae capillus flavus, nec admodum
demissus. Capitis porro capillos tulit prolixiores.
Novacula enim in caput eius non adscen-
dit, neque manus aliqua hominis, praeterquam
matris in tenera duntaxat aetate eius. Collum
fuit sensim declive, ita ut non arduo et ex-
tentō nimium corporis statu esset. Porro tri-
tici referens colorem, non rotundam aut acu-
tam habuit faciem, sed qualis matris eius erat,
paulum deorsum versum vergentem, ac modice
rubicundam: gravitatem atque prudentiam cum
lenitate coniunctam, placibilitatemque iracun-
diae expertem, p̄ae se ferentem. Persimilis
denique per omnia fuit divinae et immaculatae
suae genitrici. Ac haec quidem hactenus.“ —
**) Qui plura scire velit de pretio huius prosopo-

nullam epistolae Lentuli mentionem facit, tamquam fontis, ex quo prosopographiam suam hauserit, etsi maximam partem cum descriptione Lentuli conveniat; paucis modo effatur: *αξ αρχαίων παρειλήφαμεν.* — Primus, apud quem ipsa verba Lentuli occurrunt, videbatur Anselmus Cantuariensis, theologus Saec. XII. At neque separatim hanc effigiem Christi exhibit, sed cum imagine Mariae uno tenore coniunctam, neque eam^{ja} Lentulo sumtam declarat; neque denique haec descriptio Christi ab Anselmo Cantuariensi profecta esse videtur. Nam hic tractatus de forma et moribus b. Mariae eiusque filii Iesu non repetitus est in genuinis operibus Anselmi ex editione Gerberoniana *) Itaque incertus est auctor huius tractatus, incerta est aetas. — Primus, qui hanc epistolam excitat sub nomine Lentuli, at simul damnat tamquam improbe ementitam, est Laurentius Valla Saec. XV. Videtur igitur haec epistola ab ignoto aliquo et ignaro maleque

graphiae Christi recte aestimando, et de hoc Nicephoro, multarum fabularum sive fauteure sive fabro ipso, adeat Io. Reiskii exercitatio-nes de imaginibus Iesu Christi supra laudatas, c III. p. 165. sqq.

*) Exstat modo in Opusculis Anselmi, sine l. et a. vid. l. c. Atque libri II. de imagine mundi, quibus adiectus est ille tractatus in Opusculis, non sunt Anselmi Cantuar., sed Honorii Augu, stodunensis; carent autem hi libri in editione Heroldiana et Schottiana hac adpendice.

sedulo monacho Saec. XIII. aut XIV. demum conficta vel ex variis incertisque sermonibus consarcinata.

Accedit denique argumentum epistolae a veritate alienum, vel saltem valde dubium, atque genus dicendi barbarum nec tempori, quo scripta perhibetur, aptum. — Quicunque enim sine partium studio hanc epistolam Lentuli perlustrat, totum illius argumentum illico intelliget ita esse comparatum, ut a Romano aliquo scriptore illius temporis profecta esse plane non possit. *) Quod cuique lectori quo magis illucescat, nonnulla modo in hac epistola obvia examini nostro subiiciamus. — Recte generatim iam monuit Io. Reiskius (l. c.): „Posset queri, unde Lentulo, si quidem Lentulus ea novit, de propheta, de filio Dei, de discipulis, de nasiraeatu, de capillis Nazarenorum (potius Nasiraeorum) discriminatis, totaque vultus externi elegantia quidquam innotuerit? Sicut vero exordium huic epistolae absurdum, ita quoque finis eidem absonus accessit, in quo nec dies, nec locus nec Vale priscum **) adparet. Dignum scilicet patella operculum!

*) Ita iam iudicarunt August. Varenius in Ratiocinio theologico de scriptoribus ecclesiasticis (Rostoch. 1669.) p. 159. sqq. Io. Reiskius in exercit. histor. de imaginibus Iesu Christi (len. 1683.) p. 160.

**) Valete enim modo habet textus in Orthodoxographis; in reliquis MSS. et editionibus nobis cognitis deest.

prooemio totoque epistolio epilogus!“ — Sed de nonnullis, gravioris quidem momenti, sigillatim nunc et curatius dispiciamus. — Quod demum iure Lentulus, Romanus, contendere poterat, „Iesum Christi dici a gentibus prophetam veritatis, et a discipulis filium Dei?“ Quaenam sunt gentes? quinam discipuli? Si discipuli sunt omnes Christi adseclae, gentes iis oppositae intelligendae sunt et explicandae de Non-Christianis, sive Iudeis, sive ethniciis. Hos autem Iesum Christum habuisse provero propheta ac legato divino, aperte falsum est; alioquin enim illo iam tempore doctrinam christianam haud contempsissent sed agnovissent omnes. Quod hac aetate non factum esse historia docet. Quomodo deinde Lentulus, polytheus, narrare potest, discipulos Iesu eum vocasse filium Dei? Referre modo potuisset Lentulus, discipulos Iesu eum habuisse pro filio Deorum, vel numinis s. Dei alicuius, non Dei absolute dicti, quem monotheismus modo statuit. (Sed respicit ille Pseudo-Lentulus ad Matth. XXVII., 54. atque ad narrationes Evangeliorum omnino). — Porro quid sibi volunt in descriptione formae Iesu verba: discrimin habens in medio capitis iuxta morem Nazarenorum? Quinam sunt hi Nazareni? Suntne Nazarethani s. incolae oppidi Nazareth in Galilaea, unde Iesus ipse ibi educatus, Nazarenus dictus est? An Nasiraei (hebr. נזיר) secundum alteram lectionem in Centur. Magdeb. Nazaraeorum? h. e. talium, qui votum aliquod suscepereunt? An denique Christiani omnino, qui et ipsi a Christo Nazareno Nazarei (נזרו, נזירים) Act. XXIV, 5.) dicebantur?

Quicquid autem horum sumas, inepta est illa descriptio. Si primum praefers: Nazarethanos capillos in medio capitis discriminasse, nova nobis narratur fabula, proprium hoc fuisse Nazarethanis, nec cum aliis, reliquis praesertim Galilaeis, commune. Vnde hoc auditu novum et memoratu parum dignum resciverit Lentulus? Sin alterum sumis, quod quidem plerumque solet, Nasiraeos, qui votum quoddam conceperint, in hac epistola significari, rem aperte falsam continent epistola, nimirum hanc: Iesum Christum fuisse Nasiraeum. Iesum quidem comam aluisse, quod Nasiraei erat (Num. VI. 5.) nec caput rasisse, non est quod vel adfirmemus vel negemus. Certum statui his in rebus nil potest. Hoc modo adfirmare possumus, Christum non capite raso incessisse; calvities enim apud Ebraeos erat contemtui *). Sed nil plane est, quod statuamus, Iesum a communi usu Iudeorum non alendi comam, sed eam interdum resecandi, nisi quis voto obstrictus fuerit, recessisse et Nasiraeorum more comam aluisse nulla capiti admissa novacula **). At reliquas leges, quibus Nasiraei obligabantur ***), Iesum non observasse histo-

*) Vid. Io. Iahn biblische Archaeologie, P. II.
v. 149.

**) Vid. Franc. Iunii sacr. parallela, l. I. c. 8. p.
41. sq.

***) Vid. Michaelis Mosaisches Recht. P. III.
§. 145.

ria evangelica docet. Nam non abstinuit a bibendo vino, qui ipse convivio nuptiali inter-
esset (Ioh. c. II.), nec ab aliis conviviis ab-
horreret, contra potius diceretur ab hostibus
οινωποτης (Matth. XI, 19. Luc. VII, 34.) Io-
hanni Baptiste, eique Nasiraeo, ab iisdem
oppositus. Nec denique Jesus sibi cavit a
mortuorum accessu et contactu; quod lucu-
lenter adparet ex iis N. T. locis, ubi mortuos
manu contrectasse ac resuscitasse dicitur (Marc.
V, 41. Luc. VII, 14.) Itaque Jesus non erat
Nasiraeus. Quid quod ipsos Nasiraeos comam
in medio capitis discriminasse, quod quidem
in epistola Lentuli de Christo narratur, plane
non constat; aluerunt modo comam, neque
novaculum capiti admoverunt. — Tertiam de-
nique vocabuli potestatem, qua Christiani ipsi
illo tempore Nazareni s. Nazarei, adpellaren-
tur, hoc quidem epistolae loco admittere, ab-
sonum foret, quem neque auctor sectae mo-
res sequatur adseclarum, sed hi potius compo-
nere se soleant ad mores ducis sui et aucto-
ris, neque omnes primi aevi Christiani dici
queant capillos in medio capite discriminasse,
cuius quidem rei nullum plane extat documen-
tum. — Restat quidem alias Nazaraeorum
significatus, quo nonnulli Saec. I. haeretici
Nazaraeorum s. Ebionitarum nomine venerunt;
sed senior haec vis vocabuli hoc quidem loco,
ubi modo de more Christi comam ad modum
Nazaraeorum in medio capitis discriminandi
agit, nullius plane est momenti. Quae quum
ita sint, Lentulum suo quidem tempore in hunc
modum scribere plane non potuisse, clare sa-
tis adparet. — Additur autem in hac episto-

la fusior descriptio faciei Iesu venustae per singulas illius partes facta, quae si vera esset atque a Lentulo, Romano, vere profecta, mirum sane foret, insignem hanc formae Iesu pulcritudinem ita latuisse christianos ipsos, ut alii doctores primorum saeculorum ab hac descriptione prorsus abhorrerent. Tertullianus enim (de carne Christi) nonnisi terrenae originis signa, nec miram carnis terrenae conditio nem, quin usque adeo nihil novum s. peregrinum, nihil formae coelestis, vel ipsa novitate miraculo deputandae admisit, ut nec humanae honestatis corpus Christo concesserit, nedum coelestis claritatis; sed ignobilem, quemque unus quisque facile despiceret, adspectum, qui illum Dei filium celaverit, dum verbo tantummodo et factis, doctrina et virtute sola, non forma, homines in stuporem dederit, ipsiusque auditoribus formam desipientibus illam vocem expresserit: Unde huic doctrina et signa ista?“ Cui Tertulliani sententiae accessit Rigaltius, in dissertatione de pulcritudine Christi, quae eius adnotationibus ad Cyprianum, (quibus continetur spicilegium observationum ad Tertullianum) p. 236. sqq. adiuncta est. — Neque melius de forma corporis Christi sensit Clemens Alexandrinus, (Paedagog. l. III. c. 1.) „Τὸν Κύριον αὐτὸν, inquit, τὴν ὄψιν αἰσχρόν γεγονέναι, διὰ Ἡσαΐου τὸ πνεῦμα μαρτυρεῖ (Es. LIII.); et alio loco (Stromat. l. VI.) hoc non sine causa accidisse affirmat his verbis: Κύριος οὐ μάτην ἡθέλησεν ἐντελεῖχρήσασθαι σώματος μορφῇ. Atque Origenes (contra Celsum l. VI.) aperte scribit: Ὁμολογουμένως τοίνυν γέγραπται περὶ τοῦ δυσειδὲς γεγονέναι τοῦ Ιησοῦ

σώμα. (Scriptum est haud dubie Christi corpus fuisse informe). — Facile quidem fons iniquae horum Patrum de facie Iesu sententiae in illustri illo vaticinio Es. c. LIII. ad Christum relato detegi potest; quare R. Abarbanel pulcritudinem Iesu praedicat, ut vaticinium illud, quod Christiani de eo explicare solebant, ad Iesum spectare eo maiori iure negare queat. At enimvero si Iesus tam mira vultus pulcritudine corporisque specie fuisse, quam in hac epistola describitur, sine dubio huius rei fama ita inter Christianos sequioris aevi percrebuisse, ut praesertim doctores familiae Christianae turpem adeo ac deformem Iesu adfingere faciem quammaxime dubitassent. Quare falluntur admodum, qui, pictorum in primis ingenio suo indulgentium artificiosis Iesu Christi imaginibus decepti, venustissimam faciei Iesu effigiem animo concipiunt. Raro autem coniuncta est cum ingenii praestantia et acritate singularis faciei pulcritudo formaeque humanae, quae sensus maxime adficiat, venistas. Vigor ingenii propria gaudet vultus sive serenitate et liberalitate, sive severitate et gravitate. Quare non accedere possumus sententiae eorum, qui Patrum praecipue auctoritate nixi, velut Rigaltius (ad Tertullianum), et Salmasius *), Christi faciem indecoram ac deformem fuisse adseruerunt; neque eorum, qui summa formae pulchritudine

*) Vid. Thom. Bartholini hypomnemata de cruce Christi (Hafn. 1651.) in praef.

Christum nituisse, in primis ex Ps. XLV, quem male ad Christum referrent, sibi persuaserunt, veluti, praeter Nicēphorum supra excitatum, Io. Fechtius iu dissert. de forma faciei Christi, dum in his terris viveret *), Aug. Calmet in diss. de forma Iesu Christi (Prolegom. et dissertatt. in S. S. latine a Mansio vers. Lucc. 1729. fol. T. I. p. 543. sqq.) aliique **). Sed placet potius sententia Francisci Vavassoris, qui in libro de forma Christi, dum viveret in terris, (Paris. 1649. 8.) ***) media via incedit iudicans, Christum, quum in his terris versaretur, nec ullo modo deformem, nec tamen longe prae caeteris hominibus formosum fuisse ****) — Itaque nullius plane fidei est illa formae Christi descriptio in epistola Lentuli, ex cerebro potius inepti alicuius mona-

*) Vid. Io. Fechtii noctes christianas (Durlaci, 1677. 8). Exercit. X. p. 359 — 887. Vavassori oppositam.

**) Quorum nomina libellosque vide in I. G. Walchii histor. ecclesiast. N. T. (Ien. 1734. 4.) p. 166. et in eiusdem biblioth. theol. selecta, T. III. Ien. 1762. p. 439. sq.

***) Recusa prodiit haec commentatio Vavassoris observationibus Ios. Arndtii aucta Rostoch. a 1666. 8. et repetita extat in Franc. Vavassoris operibus, Amsterd. a. 1710.

****) Eandem sententiam expressit Lutherus (Opp. T. VI. ed. Altenb.) his verbis: „Das ist wohl möglich, daß einer am Leibe wohl so schön gewesen ist, als Christus. Auch sind viel-

chi sine dubio enata *). Quamobrem frustra Ianus Huartus, medicus ille Hispanus clarissimus, in libro notissimo de scrutinio ingeniorum **) ex hac Pseudo - Lentulana imagine Christi quatuor hominis bene constituti signa deducere et comprobare allaboravit ***). Falsum igitur maximam quidem partem et confi-

leicht wohl Andre schöner gewest, als Christus. Denn wir lesen nicht, daß sich die Lüden fast über des Herrn Schönheit verwundert haben.“ —

- *) Quare miror, Io. Adolph. Iacobi, Virum venerandum, in libro : Die Geschichte Jesu für denkende und gemüthvolle Leser , (Goth. 1816. 8.) ad describendam formam Iesu fidem fictae huic epistolae habuisse, atque non modo eam in linguam vernacularm vertisse (p. 95.), verum etiam in fronte libri effigiem Iesu ad illum ementitam descriptionem accurate delineari curasse. Differt tamen illa effigies Iacobiano libello praefixa, si frontem, nasum et labia speces, a picta imagine Iesu, eademque ad epistolam Lentuli facta et in tegumento pretiosi libri manuscripti in bibliotheca Ienensi adservata.
- **) Primum prodiit hic liber hispanice ita inscriptus: Examen de Ingenios para las Sciencias, Madrid. 1566. 8. in plures linguas translatus, et in vernacularm quidem a Lessingio , 1752 et 1785.
- ***) Vid. Reiskium de imaginibus Iesu Christi (p. 162. sq.) saepius laudatum, quem ipsum adeat,

ctum est ipsum argumentum huius epistolae Lentuli.

Nec denique genus scribendi aptum est illi tempori, quo scripta perhibetur epistola. Lentuli enim floruerunt florente ipsa linguae latinae aetate. At tota narratio hac in epistola Lentulo adscripta de Christo eiusque habitu ac moribus instituta scatet soloecismis, barbarismis crassisque loquutionibus. Itane Lentulus, quicunque ille fuerit, gentis suae ac aetatis gloriam in dicendo prorsus neglexit? Potuitne sui temporis adeo immemor genus dicendi sequi a puritate sermonis latini plane alienum, et vocabulis uti post sua tempora demum excusis? — Nisi taedium lectori createtur, posset, recte monente Reiskio (l. c.), Camarina moveri, ac tota epistola de verbo ad verbum castigari atque notatis vitiis grammaticis acriter perstringi. Sufficiat lectorem allegare ad formulas dicendi christianis proprias et ex hebraismo in N. T. libris obvio profetas, quae a latinac linguae ingenio prorsus abhorrent. Huc pertinent formulae sub initium epistolae: propheta veritatis (*προφήτης τῆς ἀληθείας*) et filius Dei (*υἱὸς τοῦ Θεοῦ*); atque sub finem: filii hominum (*υἱοὶ ἀνθρώπων*). Eiusmodi loquutionibus, quas consuetudo Romana prorsus repudiat, monachus quidem christianus le-

qui plura de variis his imaginibus Iesu resciscere cupiat.

ctioni versionis N. T. latinae vulgatae aut Patrum latinorum adsuetus uti poterat, at scriptor Romanus, illo praesertim tempore, nullo modo. —

Quae quum ita sint, firma nunc stat sententia certissimis luculentissimisque argumentis comprobata, epistolam Lentulo adscriptam, quacunque ex parte eam spectes, fictam esse et supposititiam. — Restat modo quaestio de vera huius epistolae origine, quonam tempore sit conficta, et a quonam auctore profecta? Qua in re quum certis idoneisque plane destituti simus testimoniis, soli coniecturae locus est. Hoc modo certum est, quod supra vidi mus, ante Anselmum Cantuariensem, h. e. ante Saec. XII. nullum extare huius epistolae vestigium. Sed in ipsis Opusculis Anselmi eam scimus non inesse separatam, nec sub nomine Lentuli; neque denique duo illi tractatus Anselmi esse videntur. Quare haec epistola Sacc. XII — XIV. demum ab ignaro aliquo atque male sedulo monacho consarcinata esse videtur. — Addere igitur lubet sub finem huius scriptionis meam qualemcumque de ortu huius epistolae sententiam. — Quamquam antiquissimi nonnulli doctores christiani, v. c. Tertullianus, (de idololatr.) Clemens Alexandrinus (in Protreptico) et Origenes (l. IV. contra Celsum) artem pictoram, statuariam atque εἰνοποιίαν; damnarunt atque tamquam legibus divinis in libris Mosaicis contentis plane adversantem e republica christiana proscriptam voluerunt, extitere tamen ipso

Eusebii tempore ex inveterato gentilium mo-
re *) etiam inter Christianos plures Christi,
Pauli, Petri, aliorumque sanctorum virorum
imagines sive fama, sive vi imaginandi duce,
tam pictae, quam sculptae, teste Eusebio
(Hist. eccl. L. VII. c. 18.). Quare haud mi-
rum est, ad hasce imagines factas etiam fuisse
varias descriptiones formae, vultus habitus
que Christi, non per omnia sibi similes; unde
et descriptiones Christi in epistola Lentuli et
apud Nicephorum a se invicem in nonnullis
discrepant. Eiusmodi descriptione Iesu Chri-
sti ad pictam aliquam imaginem facta, addi-
tis virtutibus Iesu e narratione Evangelistarum
cognitis usus est, mea quidem sententia, au-
tor illius tractatus, qui in opusculis Ansel-
mi continetur: Forma et mores beatae
Mariae et eius unici filii Iesu, atque cum nar-
ratione fabulosa forma externaque specie Ma-

*) Neque est, quod cum Epiphanio aliisque pro-
pterea Gnosticis, praesertim Carpocratianis,
invidiam creemus. Non enim erat iis singula-
re, quod habuerunt, auctore Irenaeo (adver-
sus haereses, c. XXIV.), imagines quasdam
Christi depictas, quasdam ex alia materia fa-
bricatas. Mos erat illorum temporum, imagines
virorum clarissimorum iuxta se ponere iis-
que in sancto aliquo loco reverentiam pree-
stare.

riac matris (quae eum anno aetatis decimo quinto pepererit), eiusque moribus vere monasticis coniunxit. Nec repugnabo, si quis titulo tractatus: Ex gestis Anselmi colliguntur forma et mores b. Mariae etc., adductus sibi persuadeat, hunc tractatum, qui imaginem Iesu eiusque matris describat, ex variis iisque dispersis sententiis Anselmi ab alio viro nobis ignoto post haec fuisse compositum. Alius autem, quisquis ille fuerit, et quo demum cunque tempore vixerit (vixisse autem eum Saec. XII — XIV. ex iis, quae hactenus dicta sunt, statuanus, necesse est) mihi quidem videtur descriptionem Iesu Christi, quae altera tractatus parte continetur, a prosopographia Mariae matris avulsisse atque (nescio quo infausto ac temerario ausu abreptus), quo lectores specie summae antiquitatis deciperet, Lentulo cuidam Romano, ceu fide digno rerum a Christo gestarum testi, inscripsisse. Quae quidem impia fraus quam male impostori rudi ac ignaro cesserit, ex iis, quae hactenus de ista epistola Pseudo-Lentuli copiose exposuimus, satis luculenter adparet. Haec mihi quidem facillima videtur obscuram epistolae originem collustrandi ratio. — An vero subscriptio Ms. Ien. 2. mihi quidem obscura quae ita habet: „Explicit epistola „dc Columpna anno Domini MCCCCXXI. re„perta in annalibus Romae, in libro antiquis„simo in capitolio doctissimo Domino Patriar„chae Constantinopolitano,“ clariorem forte origini huius epistolae lucem adfundat, vide„rint alii. — Tantum ad examinandam ~~autem~~ epistolae Pseudō-Lentulanae hodie adeo

celebratae, illustrandamque illius historiam ac
indolem!

P. P. ipso Pentecostes die
MDCCCXIX.

Particula II.

In examinanda authentia epistolas Lentuli de Iesu Christo quum ad finem decurisset commentatio in programmate pentecostali clⁱcⁱⁱcⁱⁱⁱc^{xix} exhibita, in tantam iam scriptio excreverat mollem, quae modum talium festarum prolusionum longe excederet, ut novam, quam sub finem commentationis instituere animus erat, inquisitionem in verum sensum singularis plane et obscurae subscriptionis epistolae Lentuli in MS. Jenensi secundo plane mitterem atque aliorum acriori ingenio relinquerem. Verum enim vero quum viri docti, qui, quod grata mente profiteor, leniter admodum atque benigne de ista commentatione in ephemeridibus literariis, quae mihi quidem innotuere, iudicarunt, in summa rei modo subsisterent atque quaestionem illam de sensu subscriptionis MS. Jen. secundi silentio plane praeterirent; ego vero interea tum opportunitatem nactus plura huius epistolae Lentuli exempla conferendi, atque

ampliorem huius rei notitiam literariam mihi comparandi, tum ingeniosis admodum Ven. Baumgarten - Crusii de subscriptionis in MS. Ien. 2. sensu observationibus amice mecum communicatis admonitus, accuratius in veram huius subscriptionis lectionem et interpretationem inquirerem: mecum constitui, data hac scribendi occasione non modo nonnullos errores in colligendis var. lect. in priori programmate commissos emendare atque nova reperta addere; verum etiam meas qualescumque conjecturas in obscuram illam ac plane singularem subscriptionem MS. Ien. 2. doctorum viorum subiicere arbitrio. —

Primum equidem velim in notis ad textum ex Orthodoxographis desumptum (in programma te supra excitato) etsi pauca et levia, sive emendari sive addi, quae ad textum MS. Ien. 2. rectius praesentandum pertinent. pag. 637. not. d. — In fine lege post: mediocris, et (sc. spectabilis, quod in textu sequitur.) pag. 637. not. f. post verba: „Cum hoc textu MS. Ien. 1. consonat tam MS. Ien. 2. quam MS. Vatic. adde haec: In eo modo differt MS. Ien. 2. a MS. 1., quod nuncis habet ante coloris, et maturae loco præmatuæ, et post planos inserit: fere, uti post verba: „ab auribus vero,“ legit: infra. — Deinde pag. 638. n. initio post MS. Ien. 1. lege: et 2; et not. o in fine lineae primæ post glaucis, adde: et; atque loco: et claris, MS. Ien. 2. habet: clarisque.

Denique errore (nescio quo) vel fugientis callami vel typorum, excidit tam, pag. 640. z. quam pag. 674. ante: de Columpna, prænomen: Iaco-

bil, quod supplendum est, quippe quod non modo in ipso MS. Ien. 2. sed et apud Mylium (in Memorable. biblioth. Ienensis p. 347.) expresse legitur.

— Porro conferre etiam mihi oontigit duo alia exempla epistolae Leutuli, non quidem manuscripta, sed typis excusa. Alterum extat in Bartholomaei Cassanaei *) catalogo gloriae mundi (P. IV. ed. 2. Francof. 1579. fol. 104. b,) **), cuius textus maxime respondet MS. Ien. primo, nisi quod loco: propheta veritatis (in qua lectiones omnes reliqui testes consentiunt (errore, ni fallor, calami habet: propheta virtutis; atque cum textu in Centur. Magdeb. et Orthodoxograph. contra reliquos testes legit: statura procerae, non: statura procerus; porro τὸ facile, ante diligere, quod MS. Ien. 1. solum habet, cum reliquis testibus omittit, atque cincinos, non circinos (quod reliqui habent), legit, aeque ac Nazaraeorum, cum Centur. Magdeb., contra caeteros. — Denique habet cum MS. Ien. 2. frontem plenam, pro lectione MS. Ien. 1. (cum reliquis): frontem planam.

*) Plerumque dicitur Chassanaeus, et quidem rotius, nam ab ipso bibliopola Moeno Francofurtano in nova praefatione editioni secundae, eiusque emendatae praemissa auctor Chassanaeus scribitur. Videtur igitur in titulo libri litera h in nomine auctoris ex incuria hypothetae excidisse. Hic Chassanaeus erat vir iurium consultissimus et praeses curiae apud Aquas Sextias Sec. XVI.

**) Ex ed. alia, forte prima, Ven. 1571. in aliis libris citatur p. 98. Plures enim aliae editiones post Francofurtanam prodierunt, Genev. et Colone.

— Alterum epistolae exemplum reperi in Fratris Laziardi (monachi Coelestini) epitome universalis historiae (Paris 1521. fol.) c. XII. Quod quum fere per omnia concordet cum exemplo apud Chassanaeum et in tribus modo lectionibus leviter differat *): vero admodum simile mihi videtur, illam epistolam apud Chassanaeum descriptam fuisse ex hac Laziardi epitome, quinquaginta fere annis antiquiori illo Chassanaei catalogo. — Quare eisdem MS. Ien. I., quod cum plurimis iisque antiquissimis testibus consentit, nunc illi apographo in Orthodoxographis expresso praetulerim. — Praeterea didici ex I. Alb. Fabricii bibliotheca graeca, P. XII. p. 517. (ed. Hamb. 1724.), Goldasto fuisse apographum hujus epistolae Lentuli, in quo legeretur: „homo quidem statura proeruſus,“ cum addidamento (quod in exemplis a me collatis non reperitur) hoc: scilicet XV palmorum et medii. — Cum hac statura I. C. mensura comparat Goldastus Nicēphori Callisti prosopographiam Christi ex Langii versione latina **), quae sic habet: „Egregio is vividoque vultu fuit. Corporis statura ad palmes prorsus septem etc.“ Unde,

*) 1) Laziard. habet temporibus istia; Chassan: istis temporibus. 2) Laziard. Jesus Christus; Chassan. Christus Jesus. 3) Laziard. habet: frontem planam; Chassan. autem: frontem plenam.

**) Hanc prosopographiam Christi integrum tam e textu graeco, quam e versione latina vides in commentatione in epistolam Lentuli, ubi au-

quum hae mensurae discrepent, addit Goldastus: Per palmos, credo, pedes intelligit, aut in numero mendum est: quod ut suspicer, facit epistola fictitii Lentuli — — — Alter itaque ex altero emendandus, et quidem ille ex isto, reponendaque nota, quae interiit etc. — Sed fallitur Goldastus ita opinando, et salva res est, modo distinguamus palmos maiores et minores. Palmus maior est dodrans pedis, qui accurate respondet τ. $\pi\tau\iota\theta\alpha\mu\eta$ in textu graeco Nicephori, docente Plinio in Hist. Natur. L. VII. c. 2. (med. de Pygmaeis trispithamis) Palmus minor est quatuor digitorum, adeoque tertia pars palmi maioris. Itaque si in Nicephori prosopographia Christi intelligas palmos maiores, atque in apographo epist. Lentuli Goldastiano palmos minores, non tanta remanet mensurae differentia, etsi secundum utramque mensuram staturaे Christi non tanta fuerit proceritas, qualis tamen in utroque loco laudatur.

Haec habui, quae collatis inter se variis epistolae Lentuli apographis priori commentationi adderem. Sed restant adhuc alia fictitiae huius epistolae exempla, quae inspicere mihi non contigit, quorumque igitur varietatem, si qua adsit, aliis relinquo significandam. Teste enim I. A. Fabricio (in biblioth. graeca ed.

tem Langii versio latina ex editione Ducae emendata exhibita est; quare aliquantulum differt h. l. a versione latina Langii a Goldasto allegata.

Hamb, T. XIII. p. 477.) epistola Lentuli continetur etiam in Nicol. Glaseri (Thuringi) Apocryphis, Hamb, 1614. 8. (p. 64.) sub tit. Epistola Lentuli ad Tiberium; quae quidem inscriptio plerisque epistolae exemplis a me collatis abludens concinit cum solo apographo in Centur. Magdeb. — Deinde legitur haec epistola, teste eodem I. A. Fabricio in Codicis apocryphi N. T. P. III. (p. 487.) in Io. Buxtorfi, pronepotis, catalecticis philologico-theologicis, Basil. 1707. in 8. editis, observatione ducentesima, p. 242. Denique extare dicitur una cum epistolis Abgaro tributis et Pilato in Henric. Hulsi libr. de praerogativis Israelitarum p. 488. (vid. I. A. Fabricii biblioth. latin. mediae et infimae latinitatis (Haimb. 1735. 8.) Vol. IV. p. 748. — Prodiit et ipsa, eodem teste Fabricio, l. c. Norimb. 1512. et Venetiis, 1522 *).

Quibus ad emendandam et supplendam commentationem de epistola Lentuli praemis-

*) Hac occasione haud abs re fuerit, mirum notare errorem a Ioechero (in Gelehrt. Lexic. P. 2.) sub voc. Lentulus, commissum. „Lentulus, ait, ein Geistlicher im ersten Seculo, wird vor den Verfertiger der epistolae ad Senatum Populumque Romanum de adscensione B. V. ausgegeben, welche aber untergeschoben ist.“ — Atque hoc dignitatis nomen Lentuli: „ein Geistlicher im ersten Jahrhundert,“ idem repetitur in Tomo tertio Rotermundiae continuationis Lexici Idecheriani. — Quomodo haec scribi potuerint, et unde haec

sis nunc progredior ad enucleandam obscuram illam et singularem subscriptionem MS. Ien. 2. sub finem istius programmatis ex Mylii memorabilibus bibliothecae Ienensis a me repetitam quidem sed non explicatam; aliorum potius arbitrio relictam. Evidem is non sum, qui rem acu nunc tetigisse mihi sumam, omnesque, quae locum tegunt, dispulisse tenbras; sed lucis tamen aliquid mea qualicunque opinione subscriptioni loci perobscurae accessurum spero. — Ante omnia autem vera loci lectio primum est constituenda; nam textus, quem Mylio nimium confusus sub fidem programmatis exhibui, verbis MS. Ien. 2. non accurate respondet. Mylius enim (in Memo-

hauserit Ioecherus, equidem me nescire fateor.
1) Lentulo modo adscribitur epistola de Christo, non autem de adscensione Mariae, B. V. Atque hic Lentulus dicitur Praeses, Proconsul, Officialis, nusquam autem, quantum equidem scio, Clericus; neque Io. Andr. Schmidius, vir antiquitatis christiana et rei literariae peritissimus, in septima prolusione Mariana, qua omnes ac singulos libros ac libellos, qui de assumptione Mariae agunt, curiose recenset (vid. I. A. Schmidii prolusiones Marianas Helmstad. 1712. 4) ullam mentionem facit Lentuli epistolae de adscensione Mariae, B. V. — 2) Deinde de adscensione Mariae nemo in antiqua ecclesia christiana cogitavit: sed Graeci modo loquebantur de dormitione (*χοιμήσει*) Mariae, et Latini de assumptione Mariae, neque id quidem ante Saeculum sextum; id quod docte et copiose evicit I. A. Schmidius in illa prolusione Mariana septima. —

rab. biblioth. Ien. p. 347. subscriptionem illam MS. Ien. 2. ita expressit: „Explicit epistola „Iacobi de Columpna, anno Domini 1421. re- „perta in annalibus rome, in libro antiquissi- „mo in Capitolio, doct. domino Patriarchae „Constantinopolitano.“ Ego vero, qui his ver- bis, quae Mylius ex codice illo exsculpserat, nullum plane sensum inesse probe intelligerem, admonitus praesertim amicis literis Baumgar- ten-Crusii, V, S. R., qui ipse lecto illo meo de epistola Lentuli libello, codicem hunc ma- nu scriptum contulerat, decrevi hanc subscrip- tionem in hoc ipso codice accuratius inspi- cere, atque observatis maxime literarum du- ctitibus librario familiaribus, atque comparatis, quibus adsueverat, compendiis scribendi et verborum contractionibus, cum ingeniosis Col- legae Venerandi coniecturis conferre atque singula pro viribus ponderare. Quo facto plu- ra aliter legenda esse, ac Mylius legisset, mihi firmiter persuasi; id quod sigillatim nunc exponendum est. — Quod primo attinet ad lectionem: reperta (in verbis: explicit episto- la — MCCCCXXI. reperta): vera quidem est in titulo: epistola reperta in annalibus etc.; sed falsa est in subscriptione nunc explican- da. Neque vero hoc verbum legendum mihi videtur repetita, vel reposita, quod quidem coniecit venerandus Collega; nam compendium scribendi, si lin. 1 et 2. MSti conferas, mani- feste significat per vel par. Verbum potius, quod Mylius legit: reperta, legendum est: re- perit, atque coniungendum cum primo vocabu- lo sequentis lineae: eam (reperit eam). At- que haec epistola videtur propterea epistola

Iacobi de Columpna vocari, quod eam reperit in annalibus Romae. Aliter quidem et ingeniōsius coniici posse, de quo postea, lubens concedo. — Deinde compendium scribendi, quod ante verba: „libro antiquissimo“ extat, legendum quidem est: in, cum Mylio (non es. ex, uti, si figuram solam spectes, coniici posset), nam idem plane est, quod in epistola ipsa conspicitur ante voc. medio (in medio capite); sed erravit Mylius in fine subscriptio- nis legens: Constantinopolitano, ubi manife- ste, si similes figurās fināles in loco MSto con- feras, legendum est: Constantinopolitani. — Summa autem difficultas est in recte efferen- dis verbis contractis, quae Mylius legenda es- se putavit: doctissimo domino. Ita quidem has scribendi formas legi at intelligi posse, Mylio concedi debet; nam forma verborum haec oculis subiicitur: dicitur dno. Sed et aliū his compendiis scribendi significatum subiice- re licet. Nam litera c in voc. dicitur ex consue- tudine huius MSti significare etiam potest lite- ram e, non solum c; deinde formula dno plē- rumque quidem significat domino; verum etiam voc. dono hoc compendio exprimi poterat. Quare ven. Baumgarten-Crusius formulam dicitur legi vult: ex dono; in qua lectione equi- dem Viro S. V. adsentiri velim, hac tamen lege, ut non ipsa formula dicitur in MSto obvia ex mente scribentis ita legenda esse dicatur, nam pro vocabulo ex, saepius in epistola Len- tuli redeunte, alia prorsus in hoc MSto for- mula scribendi usurpatur; sed hoc scribendi compendium (dicitur) aut ex errore calami, aut ex vitio transcribentis hanc subscriptionem ex

alio exemplari, hoo quidem loco male intellecto, derivandum mihi esse videtur. Quamobrem non ex certa lectione ipsius MSti, sed per solam, etsi probabilem, coniecturam formula dicit dno transferenda videtur in hanc lectionem: ex dono. Legi etiam posset haec formula: dicit, aut dedit; sed non apte ad contextum. Nam lectio dicit plane non quadrat; atque si lectionem dedit praeferas, equidem plane non intelligo, quo iure Iacobus de Columpna epistolam in annalibus Romae in Capitolio repertam Patriarchae Constantinopolitano dono dare potuerit. — Itaque mea quidem sententia subscriptio illa MSti Ien. 2. obscura ac dubia legendo ita est constituenda: „Explicit epistola Iacobi de Columpna anno domini MCCCCXXI. reperit eam in annalibus Romae, in libro antiquissimo in capitulo ex dono Patriarchae Constantinopolitani.“ — Aliorum est aliter iudicare; mea enim qualunque coniectura atque allatis causis lectio nis a me magis probatae iuvare tantum volui aliorum iudicia.

Caput rei autem in eo maxime versatur, ut res ipsa in hac subscriptione enarrata magis illustretur. Quicquid igitur lucis vel mea ipsius opera vel S. V. Baumgarten-Crusii sagacitate adiutus obscurae huic subscriptioni adferre valeam, id benigne, rogo, nunc accipient lectores. — Iacobus de Columna s. Colonna, de quo h. l. agitur, quis fuerit et quo loco constitutus quanquam non constat, ad antiquissimam tamen et nobilissimam gentem Romanam referendus esse videtur. Iam saeculo p. C. N.

septimo vixit Otto Colonna; atque ex hac gente prodierunt viri perquam illustres, duces, episcopi, purpurati, immo Pontifex Romanus, Martinus V., antea Otto de Colonna dictus, qui A. C. MCCCCXVII. Papa creatus eodem tempore vixit, quo noster Iacobus de Colonna, probabiliter cognatus Pontificis, quem aditus ipsi pateret ad tabularia Romana *).

Ex hac ipsa gente Colonna scriptis etiam inclaruerunt perplures, quos recensuit Ioecher (in Lexic. Erudit. Vol. 1.): Aegidius, Antonius, Augustus Franciscus, Guido, Iacobus, Ioannes (quin duo eiusdem nominis eodem saeculo XIII. floruerunt, qui libros conscriberent), Ioannes Baptista, Landulphus, quem alii adpellant Randulphum, Marcus Antonius, Martinus, Odo, Petrus; qui vixerent omnes a Saec. XIII. inde usque ad Saec. XVII. Extiterunt etiam plures Iacobi de Colonna ab aliis laudati, sed a nostro Iacobo de Colonna, qui Saec. XV. vixit, valde diversi, v. c. Iacobus de Colonna, qui Purpuratus erat, Saec. XIII. atque monachus Dominicanus eiusdem nominis Saec. XIV., auctor Chronicorum; de nostro autem Iacobo de Colonna, cuius in illa Mst. Ien. 2. subscriptione fit mentio, alia nulla mihi adparuit vola nec vestigium. —

Capitolium, quod in subscriptione comme-

*) Celeberrimos viros ex hac gente oriundos cognoscere licet ex Lexico catholico Zeidleriano. Vol. VI. p. 728 sqq.

moratur, Romanum intelligi, contextus verborum docet; nam et aliarum urbium magnifica templa arcesque capitolii nomen accepisse, notum est. Nec tamen silentio prorsus mihi premendum videtur, quod Io. Andr. Schmidius in Lexico ecclesiastico monuit, provocans ad Honorium Augustoduensem (qui circa annum MCCC vixit) in gemma animae, de divinis officiis (quae Lips. 1514. 4. prodiit, postea saepius recusa): „capitolium medio aevo etiam dici pro capitulo seu loco, in quo congregati fuissent Canonici vel Monachi, de re et disciplina canonica et monastica acturi.“ —

De fide autem huius subscriptionis ut meam qualemcunque opinionem exponam, eam haud diffiteor valde suspectam mihi videri. Nam haec epistola, quam latinam magis quam Graecam originem satis prodat, in occidentalibus potius quam in orientalibus terris ab ignaro homine quodam sive monacho sive alio consarcinata videtur, et quidem in Italia maxime, ac, quod ex ipsa hac subscriptione suspicari licet, in ipsa sede Pontificis Romani, saeculo quidem XV., (in qua definienda temporis ratione lubenter nunc accedo sententiae S. V. Censoris programmatis de epistola Lentuli in Ephemerid. literar. Gottingens. A. 1820. N. 132.) *). Si hoc mihi concedis,

**) Verba viri venerabilis, cuius quidem suffragium in his rebus plurimum apud me valet, haec

aut ante Iacobum de Columna iam repositum erat in Capitolio apographum huius epistolae Lentuli cum ficto indicio doni Patriarchae Constantinop., aut tota haec subscriptio est commentum ipsius Iocobi de Columna, non autem ipsa epistola Lentuli; alias enim omnia epistolae Lentuli apographa hac instructa essent subscriptione, quod secus se habere constat. — Sin autem verum narrare putas hanc subscriptionem, Latinum aliquem (forte sub imperio latino Constantinopolitano) sumere debes vel ipsum hanc epistolam effinxisse, vel e grae-

sunt: „Irgend ein Mönch, der auch etwas von profaner Gelehrsamkeit zeigen wollte, brachte ihn (sc. den Aufsatz in Anselmi opusculis: de forma et moribus beatae Mariæ et eius unici filii Iesu) dann nur in die Form eines Briefs, und setzte ihm den Namen von Lentulus vor, der ihm vielleicht, so weit seine Kenntnis der Römischen Geschichte reichte, am häufigsten vorgekommen, oder durch irgend etwas besonders merkwürdig geworden war. Nur möchte Rec. eben deswegen den Fabricanten lieber im funfzehnten Jahrhundert als in einer früheren Zeit suchen, denn im funfzehnten Jahrhundert konnte sich wohl auch ein Mönch wieder zu so etwas versucht fühlen; und zugleich fing sich jetzt ein gelehrter Sammlungsgeist zu regen an, der wohl zuerst mit dem sehr vielen Trefflichen, dessen Erhaltung wir ihm zu verdanken haben, auch Raritäten dieser Art nur allzugern aufnahm. Daher fand sich auch der Brief, in dem Manuscripten - Schatz so mancher Bibliotheken etc. —

cis latine transtulisse; Patriarcham autem Constantinopolitanum hanc epistolam latinam Pontifici Romano, cuius favorem, illo praesertim tempore Graecis infesto et calamitoso, sibi conciliare studuerit, dono misisse, quam deinde detexisset Iocobus de Columna. Quo sumto haec epistola Lentuli non ex Anselmi opusculis, quae mea est sententia, esset desumpta, sed inversa potius in opuscula illa recepta atque cum laudibus Mariae, B. V. coniuncta. Quo minus autem huic opinioni accedam, plura sunt, quae me impedian. Primum e Constantinopoli graeca exspectantur, non latina; Graeca exemplaria transferebantur Constantini poli Romam, sed non Latina, inverse potius Roma transferebantur Latina Constantinopolin. Atque si latina haec epistola Lentuli e graeco aliquo exemplari translata fuisset, archetypum graecum sane misisset Patriarcha Constantinopolitanus, non versionem latinam. Caeterum latine scribendum crat Lentulo, si scripserat; ad Senatum Romanum, non graece; atque haec epistola latina servanda erat in annalibus Romanis, neque igitur dono mitti poterat a Patriarcha Constantinopolitano. Quamobrem neque impostor, nisi stupidus, haec neglecturus fuisset. — Denique duo, ea que certa, huic subscriptioni insunt fraudis indicia: alterum, quod reperta dicitur haec epistola Lentuli in antiquissimo libro, quem manifeste sit, quod in programmate abunde docui, recens commentum; alterum, quod deest nomen Patriarchae Constantinopolitani, quo carere eo minus poterat donum tanti habitum, ut Constantinopoli Romam mitteretur, quem in om-

nibus huius generis monumentis addi soleret et nomen patriarchae, vel episcopi, et tempus missionis ac donationis. — Quare priori sententiae mihi inhaerendum est, utrumque, epistolam Lentuli ipsam et hanc subscriptionem in Msto Ien. 2. obviam, recens esse figmentum Sec. XV., quod, simulac cognoverat, Laurentius Valla (natus A. MCCCCXVII.) pro commento declaravit. — Tantum de obscura illa et suspecta subscriptione epistolae in Msto Ien. 2. Meliora doceant alii. —

Ingeniosas autem observationes vener. Baumgarten - Crusii in hanc subscriptionem mecum amice communicatas ne quis putet michi me soli meisque usibus servare velle aliisque quasi praeripere, exposita nunc mea qualicunque sententia coronidis loco integrum cogitatorum Viri summe reverendi seriem ipsis Auctoris verbis exprimendo operae me pretium facturum existimo. Subscriptionem ita vertit:
 „Hier schliesst der Brief des Jacob Colonna,
 „der im Jahre 1421 eingetragen worden ist —
 „oder sich vorgefunden hat *) — in den Rö-
 „mischen Annalen, aus **) einem alten Bu-

*) Ven. Auctor legit: reposita, aut reperta, quod Mylius habet, ubi equidem: Reperit eam, legendum esse existimo.

**) Ven. Auctor legit: ex antiquissimo libro, quod equidem cum Mylio legerim: in antiquo libro.

„che auf dem Capitol geschenkt“*) vom „Patriarchen von Constantinopel“ — Tum pergit vir S. R. — Allein so hat die Stelle noch keinen rechten und verständlichen Sinn. Dagegen indessen könnte man nichts haben, dass die Unterschrift einen Brief nannte, den der Codex nicht hat **), denn 1) ist vor den Briefe des Lentulus ein leerer Platz, in welchem der Schreiber den des Colonna (der den des Lentulus in sich gefasst haben würde) vielleicht hätte eintragen wollen; 2) ist es nicht ungewöhnlich bey alten Codd., dass zu Fragmenten gröfserer Schriften doch Titel oder Unterschrift des Ganzen zugesetzt werden. Diese dienten selbst als Nachweisungen, woher die Stelle genommen wäre. Das MS. 2. ist obendrein am Ende offenbar Collectaneenbuch. — Die Worte aber, ex libro antiqu. etc. müssen auf den Brief des Lentulus, nicht den des Colonna, gehen. Entweder ist also Iaeobi de Colonna zu lesen, oder im Codex verschrieben für ab Iac. de Colonna; oder die Stelle der Worte, Iacobi de Colonna ist verrückt, aus Nachlässigkeit des Schreibers, oder weil er nur seinen Gewährsmann sogleich nen-

*) Legit nimurum Auctor, ubi Mylius: doctissimo domino legerat: „ex dono;“ quae quidem lectio facillimum sensum praebet, quare et ipse hanc lectionem praefero; de quo vide supra.

Supra conieci, epistolam Lentuli h. l. nomi-

nen wollte, ehe er den Namen vergaß, und diese Worte zu lesen nach annalibus Romae. „Das ist der Brief, den Iac. Col. 1421 „in die Römischen Annalen eingetragen hat, „aus einem uralten Buche, das der Constanti- „nopolitanische Patriarch dem Römischen ge- „schenkt hatte.“

Diese Uebersetzung verschafft uns eine Angabe über den Brief des Lentulus, welche die allernatürlichste ist. Aus Constantinopel ist er mit andern heiligen Schriften nach Rom geschickt worden; dort vielleicht vor älterer Zeit gemacht, oder, wie andres Aehnliche, aus dem tiefen Asien nach Europa gekommen. Das Geschenk mag zu Anfange des 15. Jahrhunderts nach Rom gekommen seyn. Von den Bemühungen der Griechen um die Römische Gunst in jener Periode zeugen besonders die in Martin. Crusii Turco-Graecia gesammelten Schriften. — Hactenus S. V. Baumgarten-Crusius. — Penes alios iam iudicium esto: habent saltem lectores, si varias has subscriptionem MS. Ien. 2. explicandi rationes inter se comparent, quo ingenii vires satis exerceant. At vero quo demum cunque modo de hisce periculis criticis arbitrentur viri docti, insignem tamen ingenii vim atque sa-

nari epistolam Iac. de Colonna, quoniam hic illam epistolam in annalibus Rom. reperisse dicatur.

ri benevolo acclamaverim:

— — Si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti , si non , his utere mecr

P. P. ipso Pentecostes die
MDCCCXXII.

XIV.

De tenuibus initiosis, vera natura et indole
doctrinae evangelicae per Lutherum instauratae,
variisque illius ad nostra usque tempora vicis-
situdinibus atque multiplici usu ex hac Do-
ctrinae Evangelicae indole ac historia
capiendo.

O r a t i o
quam
in Memoriam Saecularem
instauratae ante hos trecentos annos
per
M a r t i n u m L u t h e r u m
doctrinae evangelicae
auctoritate
Ordinis Theologorum Ienensis
d. III. m. Novembris A. C. ccccxxvii.
In Templo Academico
recitavit
Ioannes Philippus Gabler,
Theologiae Doctor et Professor Primarius.

I e n a e.

**Quod Deus Ter Optimus Maximus felix, faustum,
fortunatumque esse iubeat!**

Proreector Academiae Magnifice,

Patres Academiae Venerandi,

**Auditores omnium Ordinum suo quisque
loco Spectatissimi, Ornatisimii Cives Aca-
demiae Carissimi.**

Concelebravimus per festos hos dies coniunctis gaudiis et votis piam sacrorum emendatorum memoriam saecularem, quam omnium omnino civium animos sensusque saluberrime affecisse speramus atque confidimus. Liceat igitur hodierno die nostro etiam Theologorum Ordini, doctrinae evangelicae addicto, cuius quam maxime interest, puriorem doctrinam christianam firmiter tenere, fortiter tueri, b. Martini Lutheri, Viri immortalis, acerrimi libertatis christianae vindicis, ac strenui sanioris doctrinae evangelicae statoris, laetam memoriam pie sancteque recolere, atque ecclesiam nostram evangelicam votis prosequi ardentissimis.

Etenim Martinum Lutherum, beatissimae memoriae, Virum fuisse divino praeditum ingenio, acri mentis perspicacia insignem, fervido veri ac boni studio vehementer percitum, veritatis divinae semel agnitae tenacissimum ac imperterritum praecponem, fortissima animi constantia omnium maxime conspicuum, summa denique sensuum, animi vitaeque integri-

tate et sanctimonia imprimis clarum ac cele-
bratum, inter omnes constat; nec meum est,
qui dicendi copia atque ubertate plane sim-
destitutus, cuique natura haud dedit ore loqui
rotundo, nec suavitate orationis Vestras demul-
cere aures — in uberiores splendidioresque
Viri magni, qui in omnium ubique ore est,
laudes latius excurrere. — Eo potius eniti
haud abs re fuerit, ut praefaminis loco accu-
rate, etsi succincte, doceatur, quid proprie
ad revocandam doctrinae christianaæ puritatem
praestiterit Lutherus, quibusque adiutus praesi-
diis; et quo iure emendationem sacrorum
repetamus a thesibus istis nonaginta quinque
pridie Calendar. Novembri anno saeculi de-
cimi sexti decimo septimo Vitembergae valvis
templi arcis electoralis affixis?

Erant quidem, haud inferior, ista emen-
datae doctrinae christianaæ initia, thesibus il-
lis ad disputandum propositis facta, admodum
tenuia. Nulla enim destruendae penitus do-
ctrinae Romano-catholicae imago tum obver-
sabatur menti Lutheri, ne umbra quidem. Ae-
gre modo tulit Vir optimus vane, arroganter,
imo blasphemè dicta Io. Tetzelii, monachi Do-
minicani, qui auctoritate Alberti, Archiepisco-
pi Moguntini, per Germaniam indulgentias pa-
pales, quas vocabant, tum nundinabatur; do-
lebat modo Vir probus, augeri his literis, ve-
niae datae testibus, animi levitatem et temeri-
tatem populi. Valde quidem indignabatur,
quum audiendis confessionibus sedens gravi-
ter admoneret homines, ut veram peccatorum
poenitentiam agerent atque animum moresque

mutarent, negligere hos homines, ostensis literis Tetzelianis, monita sua vere christiana, atque emendationem animi morumque prorsus spuere; at plene, etsi falso, persuasus erat bonus Lutherus, Pontificem Romanum, atque ipsum Albertum, Moguntinum, simulac impie facta Tetzelii percepissent, haec esse valde improbaturos atque in hunc Tetzclium, improbum et vaniloquum hominem, graviter animadversuros. — Hoc animo probo ac mente recti conscientia nihilque mali metuente theses istas nonaginta quinque ad disputandum modeste proposuit Tetzelio, suppresso tamen illius nomine, oppositas, eo quidem consilio, ut locus de poenitentia et de discrimine poenarum divinarum et ecclesiasticarum, ad quas solas tam satisfactiones operis, quae vocabantur, quam indulgentias papales referret, accuratius exploraret fieretque certior. — Sed vehementer fallebatur Lutherus: nemo enim comparuit, qui in arenam descendere auderet, p[re]metu Pontificis Romani et Archiepiscopi Moguntini eiusdemque Purpurati, quorum prava et sordida consilia alii melius nosserent Lutheru[m]. — Tale igitur erat initium ecclesiae et doctrinae nostrae evangelicae, sed perquam tenue, quod nihil plane intus alere videbatur, nisi varia incommoda et odia soli bono Lutheru[m] inde metuenda; quamquam hae ipsae theses luculenter produnt, longe tum abfuisse Lutherum a vera doctrinae christiana[rum] puritate. Ipse etiam posthaec acriter conquerus est, tum temporis se adhuc fuisse monachum et insanum papistam, doctrina papali

inebriatum atque Pontifici Romano ita additum totum, ut primitiae suae theologicae in thesibus illis oblatae nonnisi commiserationem cordatiorum excitare possent. — Reverebatur enim Lutherus in his thesibus auctoritatem sedis romanae atque ecclesiae; non respuebat veniam peccatorum a Pontifice Romano datam; referebat modo indulgentias papales ad poenas ecclesiasticas; a poenis divinis contra, existimabat, homines sola poenitentia posse liberari, nec igitur salutem eorum parari indulgentiis papalibus, nec vero quascunque posse poenas a Romano Pontifice remitti. — Hoc unum erat, quo ab ecclesiae Romano-catholicae consuetudine Lutherus tum secederet, sed firmiter persuasus, Romanum Pontificem sibi plane assensurum; quare culpam omnem dividendis indulgentiis commissam ad solos devaluebat eos, quibus hoc negotium ab Alberto, Moguntino, esset in commissis. Admisit enim thesaurum indulgentiarum ecclesiasticum, imo et Purgatorium, nec respuit satisfactiones, quas vocant, operis. Hoc potius unice doluit, Papam non gratuita caritate, sed pro parata pecunia veniam peccatorum concedere. Itaque id, quod b. Lutherus promulgādis illis thesibus tentaverat, tenue admodum erat purioris doctrinae initium. Haud enim diffitendum, audaciores multo fuisse in reprehendenda curia Romana, qui ante Lutherum tyrannidem illius acriter perstrinxerant, v. c. Ioannem de Vesalia et Ioannem Wesselum, et, qui iis praeiverant, Albigenses, Waldenses, Wicleficas et Hussitas. Quid? quod ipsa instituta literaria, tum Studia dicta, eaque auctoritate

Pontificis Romani confirmata, v. c. Academia Parisiensis et Bononiensis, acerrime impugnabant immodicam et cupidam curiae Romanae auctoritatem. Atque saeculo iam decimo tertio renitebatur ipsum Concilium Lateranense quartum, sedem Romanam tum occupante Innocentio III., nimiae indulgentiarum copiae; atque idem egit eodem saeculo Concilium Moguntinum. Nec minus graviter notavit saec. decimo quinto iniuriam nationi et ecclesiae Germanicae a Pontifice Romano factam Maioribus, Cancellarius Moguntinus, in epistola ad Aeneam Sylvium, tum Purpuratum, postea Pontificem Romanum, Pii II. nomine insig-
nem. — Nullam tamen censurae illae acres, gravesque querimoniae vim habuere ad perficiendam ecclesiae ac doctrinae catholicae emendationem. — E tenuibus contra initiiis istis a Lutheru per illas theses modicas et modestas factis tanti prodiere eventus, tantaeque rei Christianae conversiones, ut ecclesia et doctrina Christiana per omnes fere Europae partes novam plane indueret faciem.

Verum enimvero quod tandem modo fere miraculoso hoc tantum opus immensae molis et operae perfici potuit a Monacho, contemto homine, obstrepentibus Caesare, Pontifice Romano, regibus, principibus, episcopis, clericis, monachis, academiis denique fere omnibus? — Sine provida Dei cura tantam rerum omnium, doctrinarum et animorum, conversionem per totam fere Europam existere plane non potuisse, neminem fore arbitramur a partium studio alienum, qui non intelligat. Summam autem sapientia-

tiam divinam in regenda rerum universitate nunquam non uti, historia magistra ac duce novimus, rerum naturalium praesidiis. Nec latent nos caussae naturales, quarum miro concursus ea, quibus in historia emendatorum sacrorum adstupescimus, extitere omnia. — Praeivere enim typographiae nuper inventae magnum beneficium, litterarum graecarum ac romanarum acrius studium, ducibus maxime per Germaniam Reuchlino, Erasmo ac Melanchthonem, imo linguae ebraicae accuratior cognitio; contemtus clericorum et monachorum apud omnes, quibus cognita esset illorum inscitia, luxuries, morumque prauitas; magna sane invidia, quam merito incurrerat curiae Romanae arrogantia, luxuries et avaritia, apud Principes, imo Caesares et Reges; singularis denique auctoritas, qua per universam Germaniam tum pollebat Fredericus Sapiens, Elector Saxoniae, et fautor Lutheri atque academiae Vitembergensis omnino, cui et ipse Carolus V. debebat majestatem caesaream. Quibus accessit mira Lutheri in indaganda veritate sollertia, in servanda eadem semel cognita, constantia inconcussa, in iudicanda eadem aeritas, in defendenda ac tuenda animus imperterritus, et labor indefessus; imprudentia denique hostium, Pontificis Romani atque singulorum doctorum catholicorum, in primis monachorum e Dominicanorum grege, Prieriae, Hochstratenii, Eckii, Winpiniae, Cochlaei aliorumque. — Facile enim reprimi potuissent sub initium post theses illas evulgatas ausus Lutheri omnes. Perculsus adhuc erat Lutherus, quod theses ipsae testantur, permagna Papae reverentia, amicas porrigebat manus, sua-

sore in primis Miltizio. Revocare quidem haud poterat vir veri amantissimus sententiam suam, nisi clare sacris e literis refutatam; sed tacere volebat idem, qui paci servanda valde studebat. Itaque si Pontifex Romanus publica aliqua scriptione improbasset ineptam Tetzelii sedulitatem atque manifestam illius impudentiam; si utrique pugnantium parti, pacis ecclesiasticæ studium præ se ferens, silentium imposuisset: sinedubio, promissi probe memor, acquievisset Lutherus, actumque adeo fuisset de perfectiore emendatione sacrorum. Sed acerrimi Lutheri hostes summi iidem fuete promotores bonae causæ ab eo defensæ, maximeque omnium emendationem rei Christianæ clamoribus, conviciis, sophismatibus mirum in modum adiuverunt. Nunc demum Lutherus, sacris literis in dies nutritus, ac iusto pravitatis et mendacii odio inflammatus, vehementi veritatis mordicus et ad necem usque defenderidae feroce exarsit. In eundem modum quum decretum Pontificis Romani, quo expelleretur Lutherus ex ecclesiae christianaæ communione (bullam excommunicatoriam) praeter omnem illius spem et opinionem emanasset, (assensurum enim iustæ suæ causæ Pontificem Romanum, firmiter sibi persuasit bonus Lutherus, qui literis ante ad Sanctissimum Patrem datis, iisque supplicibus et summae in eum pietatis testibus luculentissimis, rem omnem plane exposuerat): tum demum Lutherus, hoc ictus fulmine papali, fere attonitus de auctoritate Pontificis divina dubitare coepit, quod sententiam suam claris Iesu Christi verbis satis firmatam intelligeret. Nec igitur mirum, defecisse tum Lutherum a Pontifice, in

eoqne nunc demum Antichristum fuisse compicatum. — Quo facto, dissipata quasi caligine ipsius antea oculis offusa in dies clarius videre coepit, unamque temere conceptam opinionem post alteram, quibus antea captus tenebatur, tam cito abiecit, ut anno saeculi decimi sexti vicesimo aliis plane evaderet, quam anno decimo septimo, quo theses suas evulgaverat, fuisse, atque citato quasi gressu in cognoscenda veritate divina, eaque fortiter et audacter tuenda, ad annum saeculi tricesimum usque longius subinde procederet. — Quae quum ita sint, facile intelligimus, accedente imprimis magno versionis sacrarum scripturarum vernaculae praesidio, eoque ad spargendam doctrinae evangelicae lucem longe efficacissimo, atque gratissima laetissimaque mente ab omnibus excepto, quo tandem modo e tenuibus admodum initiis, thesibus nimirum illis exilibus male congruis, ex parte aperte falsis, ante hos trecentos annos a Luthero ad disputandum ambigue quidem et fluctuante animo propositis, universa doctrina evangelica, eaque formulae Romano-catholicae e diametro opposita, sensim sensimque, uti lux e tenebris, emerserit, magis magisque exsplendorerit. —

Cuius doctrinae evangelicae veram naturam atque indolem, varias illius vicissitudines, sive laetas, sive tristes: ad nostra usque tempora, usumque multiplicem ab ecclesia nostra ex hac doctrinae indole ac historia hoc ipso potissimum tempore capiendum accuratius nosse quum haud parum referat, praesertim in sancta hac memoriae emendatorum sacrorum

saecularis solemnitate: haec sane omnia ac singula, quae rei ipsius gravitate satis se commendant, hoc praesertim die Ordini Theologorum festo breviter adumbrare liceat. Veniam igitur Vestram, Auditores omnium Ordinum humanissimi, ea, qua decet, observantia mihi expeto, atque ut dicenti mihi, breviter quidem de rebus grauibus, quum temporis ratio copiosam huius argumenti tractationem haud permittat, aures mentesque praebeatis benivolas, vehementer Vos omnes rogoque.

Quod primum ad veram doctrinam evangelicae naturam atque indolem attinet, nolo equidem rem gravissimam, ne quid pro lubitu fingere videar, meis describere verbis; sed ipsum Lutherum in Comitiis Vormatiensibus, anno saeculi decimi sexti vicesimo primo, mense quidem Aprili, hac de re graviter, etsi breviter, dicentem inducere, satius esse existimo. Erant autem verba eius latina haec: „Nisi convictus fuero testimonii scripturarum „aut ratione evidenti (nam neque Papae neque „conciliis solis credo, quum constet, eos er- „rare saepius, et sibi ipsis contradixisse) — „victus sum scripturis a me adductis, capta „que est conscientia in verbis dei, — revoca „re neque possum neque volo quidquam, quum „contra conscientiam agere neque tutum sit „neque integrum;“ addita clausula germanica hac: „Hier stehe ich, ich kann nicht anders; „Gott helfe mir! Amen!“ — Hisce Lutheri verbis vera ac genuina ecclesiae et doctrinæ Evangelicae natura ac indoles accurate expressa continetur: primum, ut libera sit fides

christiana ab omni auctoritate humana; deinde, ut fides christiana a sola pendeat librorum sacrorum et sanae rationis auctoritate. — Reiicit enim Lutherus hoc sermone auctoritatem Romanorum pontificum atque ipsorum conciliorum, hac quidem de causa, quod saepius errassent, ac secum invicem pugnant. Deinde negat se revocaturum, nisi convincatur testimoniis sacrae scripturae aut argumentis sanae rationis. Prius continetur diserte primis loci allati verbis: Nisi convictus fuero testimoniis scripturam; posterius inest verbis: aut rationi evidenti (id quod clarius expressit Lutherus verbis germanicis: od. mit öffentlichen, klaren, und hellen Gründen u. Ursachen.) Hae enim causae manifestae et clarae, quae disertis S. S. testimoniis opponuntur, nihil aliud innunt, quam argumenta ex limpidissimo sanae rationis fonte hausta. Sacrae scripturae vero auctoritatem admisit Lutherus, quod et quatenus in sacris literis divinam revelationem s. verbum divinum contineri sibi persuasit. — Quicunque igitur Iesum Christum, Servatorem optimum, pro divino habet legato, eiusque effata recte intellecta pro oraculis divinis, atque sacram scripturam tanquam regulam fidei reveretur, quod et quatenus revelationem divinam continet, contra vero nihil admittit, quae sanae rationi sit contrarium, omnem denique auctoritatem aliorum mere humanam respuit: is vere et re ipsa ad ecclesiam evangelicam pertinet, aequa ac Lutherus ipse. Sin autem alia plura requiras ab ecclesiae evangelicae socio, v. c. ut iuret in verba Lutheri, inhaereatque omnibus ab eo dictis singulisque illius opinionibus dogmaticis propter solam au-

ctoritatem Lutheri: damnas profecto Lutherum ipsum; hic enim ipse acriter aduersabatur iis, qui nomen a se ducere vellent, iniungebatque severe omnibus suis adseclis, ut praeter Iesum Christum neminem alium sequerentur magistrum. Valde igitur errarunt, qui nomen Lutheranorum induxere, ut, qui Lutheri sequerentur formulam doctrinae vel adeo meras opiniones dogmaticas, sollicite distinguerentur ab iis, qui formulae Helvetiae Zwinglii aut Calvini essent addicti. Utrique enim, Lutherani et Reformati sic dicti, in iisdem praeceptis ac regulis evangelicis amice consentiunt, idem propositum persequuntur, eandemque ad metam tendunt omnes. Qui secus sentiunt, formulae Lutheriac per omnia tenaces, atque singulis opinionibus magistri vel levissimis anxie inhaerent, veluti formulae concordiae architecti, in eoque inanem gloriam captant, quod Reformatos aversantur et damnant — hi sane sunt factiosi Lutheriae formulae adseclae, atque, quum vim doctrinae evangelicae minime intelligent, Evangelicorum praeclaro nomine plane indigni. Quid? quod, quum prae nimia reverentia Lutheri singularum illius opinionum dogmaticarum iusto sint tenaciores, eiusque humanam auctoritatem unice sequantur, ab ingenio Viri immortalis tales homines longe aberrant. Ipse enim ita abhorruit in re christiana ab omni auctoritate humana, ut ne conciliis quidem tam pie ab ecclesia catholica tum cultis fidem suam subiiceret: quo ergo iure nos, qui nomen ab eo nacti tanti eundem merito facimus, humanam illius auctoritatem in divinam convertamus? Quicunque igitur certum, defini-

tum ac constantem doctrinae typum ecclesiae Evangelicae obtrudere allaborarunt, hi sane, stabilita in rebus fidei auctoritate humana, fundamenta ecclesiac nostrae admodum concus- sis et veri nominis catholicismum in eam in- vexisse dicendi sunt, revocata quasi e postli- minio abominabili illa in mentes animosque hominum tyrannide. —

„At hac libertate evangelica incerta fiunt omnia; Protestantismus se ipse destruit; stu- dia Evangelicorum in contraria currunt, ipsi- que, quid credant, nesciunt.“ Ita clamant ho- die haud pauci, ii praesertim, qui Catholicis- mo favent, idque maxime in ecclesia Evange- lica desiderant, quod auctoritate ecclesiastica firmum sit ac stabilitum. Sed plane non est, quod querantur hi homines; nam qui fidem christianam auctoritati publicae adstrictam esse vult, habet in ipsa evangelica ecclesia, quod credat: habet in libris ecclesiac nostrae sym- bolicis, habet in catechismis provincialibus. Hoc modo ecclesia nostra Evangelica, si con- stare sibi velit, sibi haud arrogat, ut qui, cer- ta quidem persuasione ducti, in nonnullis re- bus ab antiqua doctrinae formula dissentiant, eos damnet et expellat; accuratori potius sin- golorum dogmatum disquisitioni ecclesia no- stra locum facit. At in singulis provinciis, doctrinae evangelicae addictis, senatui eccl- esiastico hoc in primis datum est, ut caveat, ne quid doceatur in ecclesia, quod doctrinae pu- blicae contrarietur aut pacem ecclesiasticam turbet. — Egregie denique falluntur, qui fir-

mitatem fidei in ecclesia Romano - catholica obtinere sibi persuadent , atque ipsa hac falsa opinione , historiae dogmatum ecclesiasticorum se plane esse ignaros , luculenter produnt . Quantae enim lites , quanta dissidia , quanta odia , in primis inter Ordines monachorum , Dominicanorum , Franciscanorum , Jesuitarum et Iansenitarum , hucusque ecclesiam catholicam misere turbarunt ! Non modo antiquiores doctores ecclesiastici , Patres vocant , in quocunque fere doctrinae christianaee capite admodum inter se dissident , verum et recentiores Romano catholici , ipsique praesules Romani , quorum decreta haud raro inter se pugnant . Atque etiamnum acres agitantur lites inter Pontificis Romani adseclas et Episcopales , Ultramontanos inter et mere catholicos . — Denique pudeat sane eos , qui humanae potius auctoritati , quam divinae fidem submittere , atque coeca se fide corripi , quam ratione uti malunt . — Eo igitur enitendum est cuique , ut certis firmisque argumentis ductus suae etiam fidei certus sit . Quo hoc fiat , evicta primum revelatione divina in sacris literis contenta , certi esse debemus de vero cuiusque S. S. loci sensu ; ad iustas interpretandi leges erundo . Quare mirari subit , nostra aetate esse theologos , qui interpretationem historicam et grammaticam contemptim habeant . Sola quidem verba auctorum sacrorum nosse , hoc certe haud sufficere ad hauriendum plenum eorum sensum , quis est , qui neget ? Pio omnino opus est animo et accuratori ingenii cuiusque et argumenti perscrutatione , ut pios auctorum sanctorum sensus , sententiarum nexum earumque

vim plane percipiāmus; sed hoc ipsum est interpretationis historicae, ut accurate in sensa scriptorum eorumque universum ingenium inquiramus, resque ipsas ab iis propositas plane cognoscamus. Itaque assiduo usu opus est et exercitatione cum pio sensu virtutisque christiane studio coniuncta, ne coeca nos et firmo fundamento prorsus carente fide abripi patiamur, nec sensibus duci obscuris, quibus lucis nihil sit admixtum. Hoc enim foret ab ingenio Lutheri quam maxime alienum, qui, etsi pio esset animo et summa rerum divinarum reverentia perfusus, Andreeae Carolostadii tamen aliorumque fanaticorum somnia et deliria vehementer vituperaret. —

Quae quum ita sint, veram naturam aē indolem ecclesiae et doctrinae evangelicae in eo potissimum cerni facile intelligimus, ut primum ab omni humanae auctoritatis in eo, quod Christiano credendum sit, imbecillitate et violentia liberos nos sentiamus, eodemque iure, quo Lutherus suo tempore usus est in indaganda placitorum theologicorum veritate, hodienum gaudeamus omnes; deinde, ut, quae credamus, ne quid temere admittere videamur, idoneis argumentis, tum ex ratione humana, tum ex sacra scriptura, recte quidem intellecta, petitis caute superstruamus; denique ut in hoc perscrutandi veritatem christianam negotio sollicite nobis caveamus ab omni intellectus humani audacia et temeritate, ne mens humana sibi adserat res ab ipsa neque cognoscendas neque iudicandas; atque ne reveren-

tiam libris sacris debitam negligamus, eorumque potius frequenti ac diligenti lectione pios animi sensus, quibus alliciamur ac veluti trahamur ad id, quod sanctum est ac divinum, excitemus, alamus, foveamus. — His sane praecepsis divinum regebatur Lutheri, Viri immortalis, ingenium! Hoc et nos ipsi sequamur!

Quibus praemissis rectius nunc de variis ecclesiae evangelicae fatis, sive laetis sive tristibus, iudicare licet. — Inter laeta ecclesiae nostrae fata merito referuntur magni doctrinae evangelicae a primis inde initiis progressus. Ipsae illae theses Lutheri templo Electorali affixae, eaque in linguam vernaculam translatae intra unius mensis spatium per totam Germaniam sparsae innotuere omnibus. Eandemque sortem benignam nacti fuere, quicunque postea prodierunt, libri et libelli Lutheri, praestantissimique illius socii, Philippi Melanchthonis, cuius praesertim loci theologici omnium plausum ferebant. Omnium autem maxime ab omnibus expetebatur versio bibliorum germanica, quae, ut ipsa praestantissima, ita plurimum faciebat ad doctrinam evangelicam, sacris quidem e litteris haustum, latius diffundendam atque cuique commendandam. — Sed laetam hanc ecclesiae nostrae sortem mox excepiebant tristiora fata, tum ab invidia atque impotentia principum catholicorum profecta, tum e controversiis primorum theologorum orta. Quanquam enim prima doctrinae emendatio per Lutherum facta ab egregiis sane placitis progressa fuerat, ipsa tamen suos iam ha-

bebat naevos, tum ab humanae naturae imbecillitate profectos, tum illi tempori proprios. Quare, neglecto praesertim religionis ac theologiae discrimine, mox obortae fuere inter ipsos theologos novae formulae Lutheriac adscriptos lites acerrimae, quibus deinceps accessit atrocior controversia cum Helvetiis de vi ac potestate sacrae coenae, quae vulgo dicitur lis sacramentaria. Haec vero, quum Helvetiorum animos a causa nostra quammaxime alienasset, Catholicis quidem de internis his ecclesiae nostrae dissidiis et noxis vehementer gavisis, grave ecclesiae evangelicac vulnus inflixit. Conscripta quidem erat Formula concordiae eo consilio laudabili, ut lites Theologorum componerentur; sed, quum ipsa definire vollet, quid a quoque in ecclesia evangelica credendum sit, Catholicismum potius in ecclesiam nostram, quamvis haec pro nativa sua indole omnem auctoritatem humanam in rebus fidei respuat, remittentibus quidem aliis, denuo invexit, atque lites theologorum non consopivit, sed aluit. Atque hic Catholicismus in media ecclesia nostra magis magisque, pro dolor! invaluit, irruente denuo ingeniorum barbarie in philosophando, linguarum inscitia in interpretando, argutias scholasticas captando in exponenda doctrina christiana, neglectu denique iustae *κρίσεως* in enarranda historia ecclesiastica. Sic sensim abiit salutaris doctrina christiana per Lutherum in lucem protracta in spinosam theologiam scholasticam atque polemican per totum saeculum decimum septimum, sine ullo quidem fructu erudiendi coetus christiani, donec tandem Spenerus, vir

pius ac doctus, de vera emendatione populi valde sollicitus, expositis quippe piis desideriis, meliorem atque consilio Iesu et verae ecclesiae nostrae indoli accommodatiorem docendi rationem ac modum suaderet suisque impense commendaret. Quum enim maius antea in ecclesia nostra orthodoxiae laudi pretium statueretur, quam animorum pietati, atque, qui liberius de opinionibus dogmaticis sentirent et a publica doctrinæ formula vel minimum discederent, catholicae ecclesiae more haereseos maligna nota commacularentur: ille contra Spenerus, vir præstantissimus, rectius atque ecclesiae nostrae verae naturae ac indoli convenientius rem invertere studuit. Atque profecto bene ei res successit, nec quidquam effecere contra pia eiusdem studia inconditi malevolorum hominum clamores aut atrocia coecorum insectatorum convicia. — Sed magis nocuere bonaे Speneri caussae pii ipsi illius adseclae, quod in minutis, imo ineptis, tanquam certis verae pietatis documentis haererent, bonas literas negligenter, philosophiae studium spernerent damnarentque. Sed rem restituere in ecclesia nostra Buddeus, magnum illud quondam Academiae nostrae decus, Moshemius, Baumgartenius, Ernestius, viri immortales, qui magnam doctrinæ copiam cum vera animi pietate coniungerent. — Interim tamen vim atque auctoritatem adhuc retinuit severioris formulae libris ecclesiae nostrae symbolicis stabilitae dominatio. Haec autem a medio inde saeculo proxime praeterito vehementer concutiebatur. Accessit nimirum subtilius philosophiae studium, accuratior sacro-

rum librorum interpretatio, profundior criticae
 sacrae cognitio, diligentior et cautior historiae
 rum christianarum investigatio, ducibus praes-
 sertim Ernestio, Semlero, Tellero, Toellnero,
 Noesselto, Michaeli, Eichhornio, Henckio, Gries-
 bachio, Doederlino, Eckermannio, Koppio,
 Plankio, Ammonio aliisque. — Docuere hi
 viri a magna doctrinae copia instructi, multa
 veteribus Theologis ad probanda dogmata affer-
 ri effata S. S., quae rectius intellecta haec non
 probent. Recte hoc egerunt, iure Evangelici
 corum usi; modo hoc egerint nec temere, nec
 cupide, sed certa interpretandi ratione ducti.
 — Secrevere fabulas ab historia christiana;
 delectum habuerunt rerum narrandarum. Cum
 laude hoc egerunt; gratiam iis habemus; modo
 non sola vitia veterum doctorum, sed bona
 etiam eorum demonstrauerint, atque pro sua
 quemque temporis ratione aestimaverint. —
 Distinxerunt oracula ac decreta sacrarum litera-
 rum, quae omni tempore valeant ab iis,
 quae illi tempori dicta fuerint. Laude sua
 haud sunt frustrandi, etsi in his rebus discernen-
 tis multa cautione opus sit et circumspec-
 tione. — Separarunt ea, quae ad religionem
 christianam pertinent ab iis, quae theologiae
 sint propria. Bene; modo hos limites ac fines
 recte constituerint. — Merito reprehenderunt
 tricas illas Veterum scholasticas, neque sana
 ratione humana, neque certis S. S. oraculis
 confirmatas. Laudo. Veteres enim hoc agen-
 do res diuinis ad humanas exegerunt, atque ad
 humanum ingenium diuina effixerunt. Sed in
 eo errarunt Recentiores, ut, quum vituperent
 antiquiores formulas, et ipsi naturam infinitam

ad finitam deducerent ac vi quasi pertraherent, atque res, quae suae planæ sint ac propriae ditionis, et ad animum pertineant, culpa *μεταβίσσως* èis; ἀλλο γένος intellectus humani subiicerent imperio; unde, proh dolor, res sanctissimae in contemptum fere adductae sunt. Haud igitur mirum est, ipsa recentiorum theologorum culpa, nostra actate coepisse theologiam et sanctissimam ipsam religionem christianam contemni, in primis postquam, Steinbartio duce, religio christiana in religionem mere naturalem, seu rationalem, quam vocant, transmutari coepisset, fuisseque adeo philosophia Kantiana, vi moralis interpretationis, atque Schellingiana ope interpretationis symbolicae ac idealis quam vocant, ipsi sacrae scripturae, invitae admodum, obtrusa. — Sed quid dicam de hominibus misellis, qui recentiori aetate pro tenui ingenii modulo sancta omnia profanarent atque vere divina ad humanam imbecillitatem exigent, Iesum Christum Servatorem Optimum, sancta sua specie ac virtute, divina sua natura ac indole per omnia satis conspicua petulanter ac frivole exuerent, et propria turpitudine libros sacros ac rem christianam omnem contaminarent? — Satius est, nomina horum homuncionum silentio premere, atque aeternae tradere oblivioni. — Nunc autem alii in contraria currunt, qui vel philosophia aliqua mystica, theosophiae veterum simillima, vel redditu ad opiniones theologorum dudum antiquatas rem christianam iuvare student. Laudandus est horum virorum sensus pius et probus; sed an studiis eorum res christiana vere adiuvetur, a theologis cordatioribus merito dubitatur.

Ex brevi hac historiae ecclesiae evangelicae delineatione facile, mea quidem sententia, derivari potest multiplex usus actati nostrae inde capiendus. — Primum docet aperte haec ecclesiac nostrae historia, semper ei male cessisse, si vel ista, vel aliqua saltem eiusdem pars placita Lutheri supra exposita, tamquam vera principia instauratae ab eo doctrinae christiana, deseruerit; sive libertatem ingeniorum auctoritate externa vel adeo poenarum severitate coercuerit, sive a divina sacrorum librorum norma incogitanter recesserit, sive intellectus humani imbecillitati et audaciae temere indulserit. Quac quidem res recte observata cautos sane nos reddet, tam in perscrutanda fidei christiana veritate, quam in regenda re publica christiana. Itaque sollicite separabimus religionem christianam a theologia ecclesiastica, nec hanè cum illa ita permiscebimus, ut, mutata theologiae ecclesiasticae forma, eaque paululum inflexa pro ingenio ac necessitate temporis, religionem christianam ipsam collapsam et prostratam nobis persuadcamus. Nam vere adhuc est, non evanuit, quod nonnulli criminantur, ecclesia evangelica, iisdem fundamentis nixa, iisdemque adstricta legibus, quas sibi ipse scripserat Lutherus. Firma stat haec ecclesia et inconcussa stabit, quamvis Theologi nostrae aetatis mitius sentiant ac antiquiores, multaque abiificant, quae Veteres admodum probassent. Sed et haec ipsa mutatio disciplinae theologicae cautius est instituenda. Quare merito reprehenduntur et atro carbone notantur, qui, aestu abrepti iuvenili, quo ingenii perspicaciam aliis probent,

multa in theologia novare student, quae re diligentius pensitata, si firmata aetate maturuerint, iterum abiiciunt. Quae enim hi damna aliorum animis ingenii sui audacia improbe iuflixerunt, ea sera auctorum poenitentia non facile reparantur.

Deinde hoc nobis Evangelicis datum esse existemus, ut, non qui verba Lutheri sollicite teneant, eiusque opiniones dogmaticas omnes ac singulas anxie ac presse sequantur, sed qui ingenio potius Lutheri, legibusque, quas ipse sibi scripserat, quibusque vera absolvitur natura et indoles ecclesiac evangelicae, sentiendo agendoque regantur, pro vere Lutheranis a nobis habeantur. Quamobrem, qui saeculo decimo sexto et septimo γνησίου Lutheranos se appellavere, quod verba Lutheri acriter tenerent omnesque secus sentientes damnarent insectarenturque, non veri fuisse Lutherani censendi sunt, sed Evangelicorum potius nomine ac gloria prorsus indigni. Evangelico - reformatae contra formulae addicti, modo liberalioris sint ingenii, legesque ecclesiae evangelicae principes sibi etiam scriptas esse putent, omnino digni habendi sunt, qui in communionem ecclesiae nostrae recipientur. Hi enim sunt christiani vere Evangelici, eodemque Protestantismi, quem vocant, ingenio, quo nostra ecclesia, reguntur, atque eodem animo ecclesiae Romano-catholicae arrogantium fortiter debellant. — Tentarunt ergo iam pridem post tempora Lutheri permulti Theologi utriusque formulac evangelicae unionem ecclesiasticam a Davide Pareo, Theologo Heidelbergensi, inde ante du-

centos annos, sed frustra. Sequebatur Pareum e Reformatorum coetu Io. Duraeus, qui omnem lapidem movebat, ut unionem efficeret; multa itinera fecit, colloquia cum theologis instituit; unionem utriusque ecclesiae scriptorum copia commendavit: nihil effecit. Idem tentarunt Moses Amyraldus, praeclarus Galliae theologus, Io. Henricus Hottingerus et Io. Henr. Heideggerus, Theologi Helvetii, Io. Alphons. Turretinus, Genevensis, Samuel Strimesius, Borussus, Samuel Wrenfelsius, Basileensis; nee non inter nostrates, Georgius Calixtus, Helmstadiensis, eiusque filius, Fried. Ulricus Calixtus, Casparus Galvoerius, Brunovicensis, praesertim ante hos centum annos Christophorus Matthaeus Pfaffius. Theologus Tubingensis celeberrimus, una cum Klemmio; sed nihil promoverunt: obstitere enim pertinacissime defensores antiquae formulae. Res tempori erat relinquenda. Tempus nunc adest; aetati nostrae melius ingenium cessit; et vero lubens cedit praeses Ordo Theologorum Ienensium, argumentis ductus supra expositis, molliori huic temporis nostri ingenio. Huic enim non cedere, quum plane consentiat cum primis ecclesiae nostrae legibus, summo sane nobis foret dedecori.

— Sed unio cum ecclesia Romano-catholica, toties expetita et nostra aetate in primis commendata, summa profecto laborat difficultate, si maiorem quidem postules unione conservativa, quae iam obtinet, atque adeo legibus civilibus per totam Germaniam nunc est sancita. Nam duarum unionis specierum, absorptivae et temperativae, quae cogitari possent praeter unionem illam conservativam, neutra salvo ecclesiae evangelicae fun-

damento poterit a nobis admitti, nisi prius ecclesia catholica auctoritatem ecclesiae in rebus fidei missam fecerit. Unio temperativa, qua mollius explicando dogmata utraque pars Christianorum invicem concilietur, non sufficit ad perfectam ecclesiarum unionem, nisi simul excludatur auctoritas ecclesiae in iis, quae a nobis credenda sint; id quod nunquam concedet ecclesia catholica. Nam non solum agitur inter ecclesiam catholicam et evangelicam de summa aliqua credendorum maiori aut minori (quod falso plerumque sumitur), sed de libertate ecclesiae et ingeniorum a tyrannide ecclesiastica. Atque talem unionem temperativam colloquendo perfici non posse tota clamat historia conciliorum, synodorum et colloquiorum per omnia saecula. — Itaque alia nulla locum habere potest unionis cum ecclesia catholica species, si conservativam exceperis, nisi absorptiva, ut vel ecclesia catholica ius decernendi fidem christianorum mittat, seu, quod idem est, ut plane transeat ad placita ecclesiae evangelicac, atque desinat esse illa ipsa ecclesia catholica; id quod ab ea haud sperandum est; vel ut nos Evangelici tamquam filii hucusque immorigeri redeamus poenitentes ad matrem, ecclesiam scilicet sanctam et catholicam, quam se gerit coetus ille Romano-catholicus, eique fidem nostram demisse ac serviliter subiiciamus, atque libertatem omnem, qua hucusque usi sumus, ab imperio ecclesiae ac dominatione in animos hominum missam faciamus, amittamusque prorsus cum hac libertate ecclesiastica fructus etiam omnes instauratorum sanctorum, quorum piam memoriam per hos dies

festos sancte celebravimus. Quis quaeso nostrum intolerabili huic iugo ecclesiae denuo se immitti patietur? Insaniunt igitur, qui ecclesiam evangelicam ad indignum hoc facinus solicitare audent. — Recusent demum Catholici immanem sedis Romanae dominationem; continent ecclesiae auctoritatem iustis disciplinae ecclesiasticae cancellis, concedant usum libertatis in indaganda opinionum veritate: tum demum agi poterit de restituenda unione ecclesiae. Haud caret quidem ecclesia catholica viris doctis ac probis, praesertim in Germania summa laude dignissimis, et summopere a nobis suspiciendis, quorumque ex ingenio facile reparari posset unio ecclesiarum exoptatissima; sed longe abest a tali unione vere christiana ingenium ecclesiae catholicae universae, praesertim curiae Romanae. —

Denique historia ecclesiae evangelicae, practerito in primis saeculo, manifeste docuit, libertatem ingeniorum tum demum ecclesiae christiana fieri perniciosa, destitutum si sit veritatis studium haud fucata animi pietate. Nos debemus quidem id, quod in quaue re verum est, pro viribus indagare, atque errores detegere, pellere, nam amor veritatis divinitus nobis est inditus. Neque est, quod vera religio christiana lucem rationis humanac metuat: falsa si sint nonnulla doctrinae ecclesiasticae capita aut depravata, haec emendentur. Sequamur Lutherum, qui errores, naevos purae doctrinae christiana ab ecclesia catholica adspersos forti et constanti animo iterum abstergere studuit. At eodem Lutheri exemplo admoniti

veritatem sectemur et errores debellemus sine ulla cupiditate aut temeritate, sed pio in Deum Christumque animo, ac iusta, quae divino sacerorum librorum argumento debetur, reverentia; longe autem a nobis propellamus, in perscrutandis rebus divinis, intellectus humani imbecillitatis probe memores, perniciosam animi levitatem, impietatem atque proterviam. Quapropter rogo atque obtestor Vos omnes, quibus iuvenum erudiendorum ac formandorum cura commissa est, ut pio ipsi perfusi animo ac sensu perculti divino, hos, quibus veritatis indagandae studium a Vobis instillandum est, pio praecepsens sensu in Deum et Christum, Servatorem, imbuatis, ne libertas ingeniorum, quae ecclesiae evangelicae omnino tuenda est, in pravam ac perniciosam abeat licentiam. Quae enim mala infestaverunt nostra aetate ecclesiam, hacc profecto non promanarunt ex limpidissimo doctrinae evangelicae fonte, sed ex animi humani levitate et improbitate, ex mente a Deo rebusque divinis plane aversa, atque ex abominabili ac in Deum Christumque iniuria sentiendi dicendique licentia. Hanc maxime improbat et detestatur ecclesiae evangelicae pietas. —

Quae quum ita sint, maximas Numini supremo grates persolvamus pro summo beneficio purioris doctrinae atque emendatorum sacerorum per Lutherum nobis concessso. Emersit tandem feliciter lux e tenebris. Penetravit haec doctrinac evangelicae lux totum fere terrarum orbem, illustravit paene omnes artes atque scientias, perruptis dominationis Pontificis

Romani vinculis; atque restituta feliciter ingeniorum libertate. Imo ipsi ecclesiae romano-catholicae ex emendatione illa sacrorum multum sensum lucis accessit, repercussis quasi veritatis divinae radiis. Adiuvit tandem haec doctrina evangelica veram animorum pietatem, abiecta nimia caerimorum variorumque exercitiorum religiosorum fiducia, una ac sola fere antea populo christiano commendata. — Inprimis autem summas Deo immortali grates habeamus pro conservata per terras Saxonicas doctrinae evangelicae luce, praesertim in nostra literarum Universitate Ienensi, prima post instauratam doctrinam christianam Germaniae academia medio seculo sexto et decimo eo consilio fundata et inaugurata, ut doctrina evangelica stabiatur atque amplificetur. Nunquam defuere Academiae nostrae sapientissima Serenissimorum Saxoniae Principum cura viri docti et pii; nunquam defuere, qui doctrinae copiam ac lucem cum vitae morumque sanctimonia amice coniungerent. Exsplenduit recentiore potissimum aetate Academia nostra haud impedito libertatis ingeniorum usu, eoque mire aucto venia libere docendi scribendique sapientissime ac liberalissime ab Augustissimo Principe ac Magno Duce, Carolo Augusto, Patre patriae per totam Germaniam celebratissimo, ac Musagete munificentissimo, nobis omnibus concessa. Id modo nobis cavendum, ne abutamur impie insigni hac ecclesiae nostrae libertate, nec eam conspurcemos ineptiarum et vanarum opinionum pravitate et temeritate. — Quis tandem non miretur gratissimoque animo veneretur singularem curam ac munificantiam Serenissimorum Saxonum.

niae Principum, Caroli Augusti, Magni
Ducis Saxoniae, atque Augusti, Ducis Sa-
xoniae, Nutritorum Academiae Clementissimo-
rum, qua nuper hanc literarum Universitatem
ad augendam illius gloriam et celebritatem, at-
que ad condecorandam memoriae saecularis
Lutheri pariter atque instauratorum ab eo sa-
crorum sollemnitatem splendide exornarunt.
Res nostras egregie ac munificentissime auxe-
runt, Viros doctrinae laude conspicuos Colle-
gio Professorum adiunxerunt, novas leges,
quibus regantur Aeademiae cives, condiderunt,
novaque instituta, praesertim quae ad Theolo-
gorum Ordinem spectant, v. c. Collegium Re-
petentium, quos vocant, atque Seminaria va-
ria, theologicum, homileticum et catecheticum,
antiquioribus, quae iam dudum apud nos flo-
rent, liberalissime addiderunt. Nostrum nunc
est, ut tanto novorum beneficiorum cumulo
recte utamur, non modo ad amplificanda bo-
narum literarum omnis generis studia, verum
etiam ad maiorem Dei gloriam. Quamobrem,
quum Academia nostra schola sit christiana,
pie coniungamus cum diligentí institutione
studiosae iuventutis, summam Iesu Christi,
Servatoris Optimi, dominique ecclesiae suo si-
bi sanguine paratae reverentiam, perennemque
Lutheri, immortalis ecclesiae nostrae Condito-
ris, atque purioris doctrinae evangelicae Vindi-
cis, memoriam. — Hoc igitur nobis omnibus
agendum est, ut hunc pii gratissimique animi
sensum quacunque data occasione verbis fa-
ctisque exprimamus nostrisque impense gravi-
terque commendemus.

Tu autem, Pater coelestis, sapientissime ac benignissime rerum omnium moderator, serva ac tuere ecclesiam Tuam filii Tui dilectissimi sanguine partam, ut immensis Tuis beneficiis haud indigna reperiatur. Fac, ut ecclesia nostra evangelica magis magisque crescat, et recta rerum divinarum intelligentia, ac vera animi pietate, vitaeque morumque integritate in dies amplificetur. Serva ac tuere hanc etiam literarum Universitatem christianam, ut semper floreat, faustis quidem auspiciis Serenissimorum Ducum Saxoniae, Nutritorum illius Munificentissimorum, praesertim Magni Ducis, Caroli Augusti, Rectoris Academiac Magnificentissimi, quibus benignus semper adsis, quorumque vitam in salutem huius civitatis literariae, terrarumque omnino ditioni suae subditarum longissimam esse iubeas, omnique felicitatis genere cumulatissimam. Adsis, o supremum numen, Tua gratia Tuoque auxilio omnibus doctoribus ac professoribus, ut ad seros usque annos doctrina et exemplo academiam nostram ornent, et quavis prosperitate gaudеant. Adesto, precor, meo quoque Theologorum Ordini, cui in primis datum est, doctrinae evangelicae puritatem tueri, libertatem defendere, futuros verbi divini praecones ad munera ecclesiae bene ac pie obcunda recte formare, iusta ac perfecta rerum divinarum cognitione eos imbuere, atque indefesse et enixe institutione suoque ipsius exemplo admonere, ut nunquam non cum sincero veritatis evangelicae studio animi pietatem christianam vitaeque sanctimoniam arcta coniungant, ne vita improbitate incrementis ecclesiae evangelicae,

imo ipsi salutí publicae, magis obsint, quam
prosint. Adiuva denique cives academiae no-
strae omnes ac singulos auxilio Tuo benignis-
simo, ut propositi haud immemores diligentiam
et morum castitatem per totum vitae acade-
miae curriculum praestent, pluimqne animi
sensum sancte servent et tueantur. — Adiuva
nos omnes spiritu Tuo sanctissimo, sine quo
nihil valemus, ut gratia Tua immensa ne in-
digni reperiamur. Amen!

D i x i.

